

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

Ankara, 2022

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

Sahibi

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Editör

Doç. Dr. H. Şule ALBAYRAK

Yönetim ve İletişim

Eskişehir Yolu Söğütözü Mahallesi 2177. Sokak No: 10/A
Çankaya – ANKARA
e-posta: athgm@aile.gov.tr
web: aile.gov.tr

ISBN

978-605-73759-0-2

Yapım

Artı6 Medya Reklam Matbaa Ltd. Şti.
Özveren Sokak No:13/A Demirtepe - Kızılay /ANKARA
Tel: 0312 229 37 41 - 42

Basım Yeri ve Tarihi

Ankara, 2022

Baskı Adedi

1100

Tüm Yönleriyle Mahremiyet Kitabı'nda Yayımlanan yazılardaki görüşler yazarına aittir.
© Her hakkı saklıdır. Dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere kullanma ve çoğaltılma hakları sadece Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına aittir.
Yazılı ön izin olmaksızın yazıların tamamının ya da bir bölümünün çoğaltılması yasaktır.

Bu yayın Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü adına,
Artı 6 Medya Reklam Matbaa Ltd. Şti. tarafından basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	6
Mahremiyet ve Düşündürdükleri	8
Doç. Dr. H. Şule ALBAYRAK	
I. Bölüm: Genel Çerçeve.....	17
Mahremiyetin Tanımı, Sınıflandırılması ve Boyutları.....	19
Doç. Dr. Sevede DÜZGÜNER	
Mahremiyete Felsefi Yaklaşım	37
Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP	
Mahremiyet Anlayışı Farklılıkları	65
Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU	
Hayat'lı Evlerden Tahkim Edilmiş Kapalı Yerleşimlere: Şehirlerde Mahremiyetin Dönüşümü.....	91
Prof. Dr. Alev ERKİLET	
Tüketim Toplumlarında Mahremiyetin Çöküşü	107
Prof. Dr. İsmail DEMİREZEN	
Mahremiyetin Diyalektiği: Alenileşerek Var Olmak; Modernleşme, Sekülerleşme, Küreselleşme ve Mahremiyet	127
Prof. Dr. M. Ali KİRMAN	
Beden ve Mahremiyet	151
Prof. Dr. Mustafa TEKİN	
İki İnsani Duygu Arasında İslam Sanatı: Mahremiyet ve İfşa.....	171
Doç. Dr. Kemal ÖZKURT	
Mahremiyetin Dönüşümünün Dini Hayata Etkisi.....	189
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DERVİŞ DERELİ	

II. Bölüm: Toplumsal Kategoriler ve Mahremiyet 213

Çocuk ve Dijital Mahremiyet.....215

Prof. Dr. Nilüfer PEMBEÇİOĞLU

Değişen Değerler Dünyasında Gençlik ve Mahremiyet Eğitimi.....249

Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK

Yaşlılık ve Mahremiyet.....279

Doç. Dr. Şerif ESENDEMİR

Kadın ve Mahremiyet.....291

Doç. Dr. Latife KABAKLI ÇİMEN

III. Bölüm: Medya ve Mahremiyet.....331

Medyanın Mahremiyete Etkisi.....333

Prof. Dr. Sefa BULUT, Abdullah AKTAŞ

İnternet ve Sosyal Medyanın İfşa Kültürü.....353

Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

Haberde Çocuk ve Mahremiyet.....365

Doç. Dr. Kübra GÜRAN YİĞİTBAŞI

IV. Bölüm: Aile ve Mahremiyet.....387

Ailede Mahremiyet.....389

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN

Ailede Mahremiyet Eğitimi.....405

Doç. Dr. Muhammet Esat ALTINTAŞ

Mahremiyetin Değişiminin Aileye Etkisi.....433

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILMAZ

V. Bölüm: Din ve Mahremiyet.....453

Temel Dini Referanslara Göre Mahremiyet.....455

Prof. Dr. Huriye MARTI

Fıkhî Perspektiften Mahremiyet.....	469
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	
Mahremiyet Hakkında Bazı Mülahazalar: Tanrı ve İnsan İlişkisi Üzerinden Bir Kavramın Ahlaki Muhtevası	493
Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ	
VI. Bölüm: Mahremiyete Yönelen Tehditler ve Çözüm Yolları	507
Teknolojik Mahremiyetin Psikolojik İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme	509
Doç. Dr. Ekmel GEÇER	
Büyük Veri Karşısında Mahremiyet.....	527
Arş. Gör. Ayşenur SAĞKAYA	
Trans-Posthümanist ve Dijital Çağda Mahremiyet.....	557
Doç. Dr. Ahmet DAĞ	
Özel Hayatın Gizliliği Hakkı ve Hukuki Güvenceler.....	575
Dr. Özlem ÇELİK	
Hukuk Bakış Açısıyla Mahremiyet Hakkı ve İhlali.....	613
Arş. Gör. Esra GÜLTEKİN	
Modern Tıp, Mahremiyet ve Gizlilik: Etik Bir Değerlendirme	643
Adem AZ, Prof. Dr. Hakan ERTİN	

ÖNSÖZ

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET KİTABI

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak ana çalışma alanlarımızın başında sosyal ve kültürel değişimleri takip ederek yeni hizmet modelleri geliştirmek, çağın getirdiği yenilikler ile değişimler karşısında aile yapımızı, değerlerimizi koruyarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak geliyor.

Ailelerin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda çalışmalar yaparak bu alanda politika ve hizmet üretiyoruz. Modüler bir yaklaşımla hazırladığımız Aile Eğitim Programımız da bu bakış açısıyla ortaya çıktı ve yeni modüllerle her geçen gün zenginleşiyor. Bu kapsamda “Tüm Yönleriyle Mahremiyet” kitabı önemli bir boşluğu doldurmak üzere hazırlanmış olup ciddi bir emeğin sonucu ortaya çıkmıştır.

Mahremiyet kavramı, aile hayatı -ve aslında dolaylı olarak toplumsal hayatımız- açısından yaşadığımız yüzyılda farklı boyutlarıyla yeniden ele alınması gereken mühim bir kavram. Teknolojik gelişmeler ve dijital çağın dönüştürdüğü hayat tarzları artık konuya dair yeni perspektifler geliştirmeyi zorunlu kılıyor.

Mahremiyet ile ilgili tutum ve davranışlar, zaman içinde ve toplumdan topluma değişiyor. Ekonomik, sosyolojik, kültürel, bilimsel ve teknolojik

alandayaaan gelişmeler mahremiyete dönük tutum ve davranışların farklılaşmasında önemli bir rol oynuyor. Gazete, dergi, radyo ve televizyon yayıncılığı gibi geleneksel medyanın ötesinde artık alternatif bir medya olarak var olan sosyal medya mecraları mahremiyet algısını önemli şekilde etkiliyor. Bu noktadan hareketle, mahremiyet kavramını tüm yönleriyle ele alarak bilimsel bir  er eve sunmak ve yapılacak akademik çalışmalara, sosyal politikalara ve sosyal hizmetlere yön verecek bir kılavuz oluşturmayı hedefledik. Bu çalışmayla mahremiyet konusunu kavramsal, kuramsal, tarihi, dini, sosyolojik, hukuki, mimari, kültürel ve teknolojik açıdan çok yönlü ele alarak, sosyal politikalara ve eğiticiilere yol gösterecek bir rehber hazırladık.

Bu kitabın hazırlanmasında alanında uzman ve yetkin akademisyenlerimiz ile Bakanlığımız uzmanlarının birikimlerinden yararlandık. Sosyal politikalar ve sosyal hizmetler için bu çalışmanın önemli bir ihtiya ı karşılayacağı inancıyla kitabın hazırlık sürecinde emeiği geçen herkese teşekkür ediyor, kitabımızın hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Derya YANIK
T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı

EDİTÖRDEN

MAHREMİYET VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

H. Şule ALBAYRAK¹

Mahremiyet, farklı disiplinlerde muhtelif şekillerde tanımlanmış; çok boyutlu ve çok katmanlı bir kavramdır. Kültür, coğrafya, zaman ve din değişkenlerine bağlı olarak farklı şekillerde algılanmış ve norm olarak hayata geçirilmiştir. Günümüzde yaşanan güçlü sosyo-politik, ekonomik ve teknolojik değişimlere bağlı olarak mahremiyet algısı da hızla farklılaşmakta ve toplumlar bu değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Türkiye de küreselleşme, teknoloji ve küresel kapitalizmin etkisine her geçen gün daha fazla dâhil olan bir ülke olarak mahremiyet algısındaki dönüşümü çok katmanlı olarak yaşamaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan hızlı dijitalleşme mahremiyet sorunsalını hiç olmadığı kadar gündemimize taşımıştır. Bu durumda konunun mahiyeti, sorun alanları ve muhtemel gelişmeler üzerine düşünmek ve araştırmalar yapmak elzem hâle gelmiştir.

Son yıllarda mahremiyet konusu birçok bakımdan önemli bir gündem oluşturmuş, özellikle bireysel mahremiyete yönelik hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyaçlar daha sık dillendirilir olmuş ve bu minvalde hukuk sistemleri

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0311-5121, albayraksule@gmail.com

yeni yasalar yapma yoluna gitmiştir. Ancak yine de günümüz toplumlarının mahremiyet ihtiyacı ve buna dair kaygıları azalmamakta; bilakis her geçen gün artmaktadır.

Mahremiyet en temelde insanın kendi ile kendi dışındakiler arasındaki sınıra işaret eder. Peki sözü edilen sınırı belirleyici kimdir, nedir? Mahremiyete dair mevcut sosyo-kültürel farklara bağlı olarak bu sınırın zaman ve mekân bağlamlarında belirlendiği söylenebilir; bununla birlikte neyin mahrem olduğu neyin olmadığına dair temel kriter uzun süre kutsal bir varlığa ve yeryüzündeki norm koyucu üstünlüğüne bağlı olarak belirlenmiştir. Aslında mahremiyet temelde yüce bir düzen koyucu güç olduğuna inancın bir dışı vurumudur. Dolayısıyla sekülerleşme mahremiyete dair kadim kabullerin değişimini beraberinde getirmiştir.

Modernleşme sürecinde belirginleşen kamusal alan-özel alan ayrımı mahremiyet alanının yeniden anlamlandırılmasına yol açmış; mahremiyet özel alanla ilişkilendirilmiştir. Post modern dönemdeyse bu ikisi arasındaki sınırlar neredeyse ortadan kalkmış; neyin özel neyin kamusal olduğu, mahrem olanın yerinin neresi olduğu konusunda geçmişteki normların işlemediği bir kaotik durum oluşmuştur. Bu süreç, seküler tüketimci haz kültürünün, küresel kapitalizmin artan etkisine bağlı olarak hızlanmış ve yükselen dijitalleşmeyle son hâlini almıştır.

Mahremiyet, kimilerince bir kamusallaşma ve ifşa sürecine maruz kalırken kimilerince kamusalın yitimi söz konusudur. Kamusal insanın çöküşü adlı kitabında tartışmaya katkısıyla dikkat çeken R. Sennett, Batı'da eski düzenin çöküşü ve yeni bir kapitalist, seküler ve kentli kültürün ortaya çıkışıyla kamusal alanın dönüştüğünü; bu değişim sürecinde benliklerine yönelen ve toplumsal amaçlardan uzaklaşan modern toplumda narsisizmin arttığına dikkat çekmiştir. Batı tarihsel sürecinde yaşanan bu kamusal alanın boşaltılması süreci mahremiyet ideolojisinin yükselişine ve dolayısıyla mahrem ilişkilere verilen önemin artışına yol açmış, insanları kamusal alanın anlamsız olduğunu düşünmeye sevk etmiştir (Sennett, 1996: 26-27). Buradan yola çıkarak denebilir ki benliğe yönelik bu kapanma mahrem ilişkilerin değerini yükseltirken mahremin kamusal alana taşması sonucunu da beraberinde getirmiş ve son dönemde artan dijitalleşme ve sosyal medya etkisiyle kamusal

alan mahremiyet ideolojisine kurban edilmiştir. Nitekim, kimilerince alternatif kamusal alan olarak değerlendirilen sosyal medya aslında kamusal tartışmaların sağlıklı şekilde sürdürülebildiği yerler olmaktan uzak kalmış, büyük oranda mahremin istila ettiği ve benliğine gömülü kişiliklerin narsistik meydan okumalarının alanı hâline gelmiştir.

Sennett'in işaret ettiği üzere kamusal-özel ayırımına dair değişim ve kamusalın çöküşü modern şehirlerde gözlenebilir, zira birçok yerde mekân düzenlemeleri kamusal hayatın işleyişine uygun yapılmamıştır. Görünürlük düşüncesiyle inşa edilmiş tümü camdan duvarlar, dışarı ile içerisi arasındaki geçirgenliğe işaret ediyor gibi gözükse de hava bile sızdırmıyor oluşuyla şeffaf ama sıkı bir yalıtımı sağlamaktadır. Çalışma alanları ise verimliliği artırma gerekçesiyle cam paravanlarla ayrılır hâle gelmiş, böylece herkesin birbirini gözetlediği bir ortamda sosyal ilişkilerde azalma gözlenmiştir. Gün geçtikte sayısı artan modern yapıların ülkemizin şehirlerindeki artışı ve bu yapılardaki benzer görsel geçirgenliği esas alan mimari anlayış, geleneksel mimari bakıştaki mahremiyeti esas alan mekânsal ayrışmayı, perde, kapı ve duvarlarla sağlanan içerisi dışarıyı ayırımını göz ardı eden yeni bir sınıfsal görünürlük düzenini tesis etmektedir.

Bu durum mahremiyetin görünme ve dokunmayla ilişkisini akla getirmekte; Batı dışı toplumları ve önemli oranda ülkemizi de etkisi altına alan modern Batılı mahremiyet anlayışındaki görünmenin serbest, dokunmanın yasak olduğu şeklindeki normu geçerli kılmaya yönelik bir eğilimin olduğuna işaret etmektedir. Şeffaflık yalnız modern binalarda değil modern hayatlarda ve bedenlerde de rahatlıkla gözlenebilir. Zira bu yeni mahremiyet anlayışı, modern hayatları da tıpkı geçirgen binalar gibi şeffaf kılmaktadır; bunun için dijital alan oldukça verimli bir saha açmıştır. Sosyal medyadan yaşamının her anını ve bulunduğu her mekânı paylaşmaya teşvik edilen insanlar, görsel geçirgenliğe büyük hevesle imkân sağlarken diğerleriyle aralarındaki fiziksel ayrımı ise sürdürmek ister. Benzer şekilde günümüzde bedenler de bu görünürlük fikrinden nasibini almaktadır. Öyle ki hem kadın hem de erkek bedenleri şeffaflaşmakta; bedenin gereğinden çok(!) örtülmesi kamusal alanı işgal etmiş postmodern mahremiyet ideolojisinin görünürlüğü esas alan normuna karşı bir duruş olarak görülmekte ve huzursuzluğa yol açmaktadır.

Nitekim, çok kültürlülüğün tehdit olarak algılanmaya başladığı Batı ülkelerinde bedenın örtülmesi artan şekilde demokrasi karşıtlığı ve toplum geneline entegrasyondaki isteksizlik olarak değerlendirilmektedir (Sauer, 2009: 77).

Mahremiyete dair değişimin yaşandığı ortamda bireysel, ailevi, kurumsal ve toplumsal düzeylerde mahremiyet algı ve pratikleri de değişim göstermektedir. Dinî ve aşkın bağlar çözüldükçe, bireysel arayış haz ve tüketim odaklı hâle geldikçe mahremiyet kapitalist sistemle uyumlu, seküler temelde bireysel bir tercih olarak takdim edilir hâle gelmiştir. Ancak çalışmamızda ortaya konduğu üzere artan dijitalleşmenin, tüketim kültürü hegemonyasının, küresel kapitalizmin ve gözetim araçlarının egemenliğindeki bireylerin mahremiyet tercihleri de her zaman kişisel tercihlerine dayanmaz. Özgürlük söylemlerinin eşlik ettiği, tüketim ve ifşanın teşvik edildiği bir ortamda kişisel tercih olarak görülen mahremiyet algısı ve bu algıya dayanan pratikler yönlendirilmekte, belli doğrultuda şekillendirilmektedir. Özellikle kapitalist hegemonik sistemin paydaşları şirketler, ekonomik güç merkezleri ve bu sisteme entegre devletler, günümüz teknolojisinin sağladığı veri toplama ve bunları yönlendirme kapasitesiyle bireysel ve toplumsal algı ve tutumları yönlendirme güçleri sebebiyle mahremiyeti ihlal ederler. Bu minvalde kişisel bilgilere dair toplanan her veri, mahremiyeti ihlal ederek sistemin kapitalist sürdürülebilirliğine katkı sunarken bir yandan da yeni toplumsal ayrımlara kapı aralar. Z. Bauman'ın (1998: 60-61) Küreselleşme adlı kitabında söz ettiği üzere veri tabanı bir ayıklama, ayırma ve dışlama aracıdır; "...veri tabanının oluşmasında en büyük etkisi olanlar kredi ve pazarlama şirketleridir ve kayıtların, kayda geçirilen insanların inanılabilirliklerini, müşteri ve seçen olarak güvenilirliklerini doğruladığından ve seçmekten aciz olanları zararsız ziyansız ayıklandığından emin olmayı isterler; aslında veri tabanına dahil edilmiş olmak, kredi verilmeye değer olmanın birinci koşulu, bu yüzden de eğlenceye giriş biletidir”.

Çalışmamızda sıklıkla dijitalleşme ve sosyal medyanın mahremiyete olumsuz etkileri yazarlar tarafından gündeme getirilmiştir. Görülen o ki, günümüz mahremiyet sorunsalındaki en büyük pay, insanlar arası iletişim, etkileşim dolayısıyla ilişki tarzını dönüştüren teknolojidir. Dijital ve yeni

medya sahaları mahremiyet sınırlarının geçmişe göre hiç olmadığı kadar aşıldığı ve sonuçları itibariyle bireysel, ailevi, kurumsal, siyasi, ekonomik...vb. etkileriyle dikkat çekici gelişmelere işaret etmektedir. Bu teknolojik imkân/ tehdidin gölgesinde artan eğilimin her geçen gün daha da güçleneceğini tahmin etmek zor değildir. Birçok ülkede yaygınlaştırılan gözetim sistemlerinden, yüz-ses-parmak izi okuyan düzeneklerin normalleşmesine, kişisel verilerin şirketlerce toplanması ve rıza dışı kullanımından algoritmalar marifetiyle bireysel ve toplumsal siyasal eğilimlerin yönlendirilmesine varana kadar birçok sahadaki dijital hegemonya varlığını her geçen gün daha fazla hissettirmektedir. Öyleyse, mahremiyete dair güncel algı ve pratiklerin bireysel boyutu meselenin yalnızca bir yönünü oluşturmaktadır; konu geniş açıdan bakıldığında sistemik bir dayatmaya işaret etmektedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında mahremiyeti farklı boyutlarıyla ele almak günümüz toplumlarının sosyolojisini anlamak için elzem hâle gelmiştir. Bu çerçevede Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün öncülüğünde yürütülen çalışmamız mahremiyet başlığını çeşitli veçheleriyle ele almayı ve mahremiyet tartışmalarına akademik çerçeveden disiplinler arası bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Konu felsefi, sosyolojik, psikolojik, kültürel, dinî, teknolojik, tıbbi ve hukuki açılardan değerlendirilmiş; mahremiyet başlığı farklı disiplinlerden uzmanların bir araya geldiği bu çalışmada derinlemesine tartışılmıştır. Bu minvalde çalışmamız, mahremiyetin geçmişteki ve farklı toplumlardaki algılanış biçimleriyle bugünü çok yönlü olarak kıyaslama imkânı vermekte ve geleceğe dair öngörülerini değerlendirme imkânı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca çalışmamız mahremiyete dair mevcut ve muhtemel meydan okumaları değerlendirmekte, bir hak olarak mahremiyeti koruyucu önlemlere dair teklifleri barındırmaktadır.

Çalışmamızın temel gayesi mahremiyet kavramını tüm çağrışımlarıyla tartışmaya imkân sağlayacak bilimsel bir çerçeve sunmak ve bundan sonra yapılacak mahremiyet bağlamı gerek kuramsal gerekse uygulamalı çalışmalar ve sosyal politikalar için yol gösterici olmaktır. Halihazırda konuyla ilgili tezler, makaleler ve az sayıda telif yayın bulunmaktadır. Ortaya koyduğumuz çalışma ise mahremiyet konusunu hem kavramsal, kuramsal, tarihî, dinî, sosyolojik,

mekânsal, kültürel ve teknolojik boyutlarıyla çok yönlü olarak ele almakta hem de hukuki, etik ve eğitim alanlarındaki izdüşümleriyle sosyal politikalara ve eğitimcilerle yol göstermeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan çalışmanın hedef kitlesi yalnız akademik kamu değil, aynı zamanda hem eğitimciler hem de politika yapıcılar ve tabii ki genel okuyuculardır.

Çalışmamız 6 bölümden oluşmaktadır. I. bölüm mahremiyeti çeşitli yönleriyle ele almakta ve genel bir çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda öncelikle Doç. Dr. Sevde Düzgüner mahremiyeti tanımlayan ve konuyla ilgili kavramları açıklayan “Mahremiyetin Tanımı, Sınıflandırılması ve Boyutları” başlıklı bir metin kaleme almıştır. Ardından Prof. Dr. Kasım Küçükalp’in mahremiyeti, felsefi açıdan değerlendirdiği “Mahremiyete Felsefi Yaklaşım” başlıklı çalışması ve onu takiben Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu’nun “Mahremiyet Anlayışı Farklılıkları” başlıklı metni bulunmaktadır. Dördüncü olarak Prof. Dr. Alev Erkilet’in kaleme aldığı “Hayat’lı Evlerden Tahkim Edilmiş Kapalı Yerleşimlere: Şehirlerde Mahremiyetin Dönüşümü” başlıklı çalışması yer almaktadır. Prof. Dr. İsmail Demirezen de bu bölüme “Tüketim Topluluklarında Mahremiyetin Çöküşü” başlıklı değerlendirmesiyle katkı sunmuştur. Ayrıca, çalışmanın bu kısmında Prof. Mehmet Ali Kirman’ın “Mahremiyetin Diyalektiği: Alenileşerek Var Olmak; Modernleşme, Sekülerleşme, Küreselleşme ve Mahremiyet” başlıklı çalışmasına, ardından Prof. Dr. Mustafa Tekin’in “Beden ve Mahremiyet” konusunu değerlendirdiği metnine yer verilmiştir. Bu bölümde Doç. Dr. Kemal Özkurt’un “İki İnsani Duygu Arasında İslam Sanatı: Mahremiyet ve İfşa” başlıklı çalışması da yer almaktadır. Son olarak, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Derviş Dereli’ye ait olan “Mahremiyetin Dönüşümünün Dini Hayata Etkisi” başlığına yer verilmiştir.

Çalışmamızın II. bölümünde farklı toplumsal kategoriler bağlamında mahremiyet konusu ele alınmıştır. Bu minvalde öncelikle Prof. Dr. Nilüfer Pembecioğlu’na ait olan “Çocuk ve Dijital Mahremiyet” başlıklı çalışmaya, ardından Dr. Öğr. Üyesi Hatice Budak tarafından kaleme alınan “Değişen Değerler Dünyasında Gençlik ve Mahremiyet Eğitimi” başlıklı metne yer verilmiştir. Ardından Doç. Dr. Şerif Esendemir’in “Yaşlılık ve Mahremiyet” konusunu değerlendirdiği bölüm yer almaktadır. Yine Doç. Dr. Latife Kabaklı Çimen’in “Kadın ve Mahremiyet” başlıklı çalışması bu bölümde bulunmaktadır.

Medya ve Mahremiyet başlığını taşıyan III. bölümde ilk olarak Prof. Dr. Sefa Bulut ve Abdullah Aktaş'ın birlikte kaleme aldıkları "Medyanın Mahremiyete Etkisi" başlıklı metin yer almaktadır. Burada ikinci olarak Doç. Dr. Mustafa Bostancı'nın "İnternet ve Sosyal Medyanın İfşa Kültürü" başlıklı çalışmaya yer verilmiştir. Bu bölümün son çalışması Doç. Dr. Kübra Güran Yiğitbaşı'na ait olup "Haberde Çocuk ve Mahremiyet" başlığını taşımaktadır.

IV. bölüm Aile ve Mahremiyet başlığını taşımaktadır. Bu çerçevede ilk olarak Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın'ın "Ailede Mahremiyet" başlıklı değerlendirmesine yer verilmiştir. Ardından "Ailede Mahremiyet Eğitimi" başlıklı metin Doç. Dr. Muhammet Esat Altıntaş tarafından kaleme alınmıştır. Son olarak Dr. Öğr. Üyesi Murat Yılmaz da bu bölüme "Mahremiyetin Değişiminin Aileye Etkisi" başlığıyla katkı sunmuştur.

Çalışmamızın V. bölümünde aradaki derin ilişki sebebiyle özel olarak incelenmeye değer olan Din ve Mahremiyet başlığına yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Prof. Dr. Huriye Martı tarafından kaleme alınan "Temel Dinî Referanslara Göre Mahremiyet" adlı çalışma yer almaktadır. Ardından "Fıkhi Perspektiften Mahremiyet" başlığı Prof. Dr. Abdullah Kahraman tarafından değerlendirilmiştir. Bu bölüme, son olarak Prof. Dr. Ekrem Demirli, "Mahremiyet Hakkında Bazı Mülahazalar: Tanrı ve İnsan İlişkisi Üzerinden Bir Kavramın Ahlaki Muhtevası" başlıklı metinle katkı sunmuştur.

Çalışmanın VI. ve son bölümü Mahremiyete Yönelen Tehditler ve Çözüm Yolları'na ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak Doç. Dr. Ekmel Geçer'in "Teknolojik Mahremiyetin Psikolojik İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmasına, ikinci olarak Arş. Gör. Ayşenur Sağkaya tarafından kaleme alınan "Büyük Veri Karşısında Mahremiyet" başlığına yer verilmiştir. Ardından Doç. Dr. Ahmet Dağ "Trans-Posthümanist ve Dijital Çağda Mahremiyet" başlığıyla çalışmamıza katkı sunmuştur. Takiben, "Özel Hayatın Gizliliği Hakkı ve Hukuki Güvenceler" başlığıyla Dr. Özlem Çelik'in kaleme aldığı metin yer almaktadır. Yine bu bölümde hukuki perspektiften başka bir değerlendirme, Araştırma Görevlisi Esra Gültekin'in kaleme aldığı "Hukuk Bakış Açısıyla Mahremiyet Hakkı ve İhlali" başlığı bulunmaktadır. Çalışmamızda son olarak Adem Az ve Prof. Dr. Hakan Ertin'e ait olan "Modern Tıp, Mahremiyet ve Gizlilik: Etik Bir Değerlendirme" başlıklı çalışma yer almaktadır.

Bu esere katkı sunan çok değerli akademisyen Prof. Dr. Hakan Ertin'in vefat haberini çalışmamız sırasında derin bir üzüntüyle öğrendik. Sahasına önemli katkılar sunmuş olan Ertin'e Allah'tan rahmet, ailesine, akademi camiasına ve öğrencilerine başsağlığı dileriz. Son olarak, bu çalışmanın hayata geçmesine öncülük eden Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na şükranlarımızı sunarız. Ayrıca esere katkı sunan değerli akademisyen ve araştırmacılara özverili çalışmaları sebebiyle teşekkürlerimizi sunarız. Mahremiyete dair mevcut sorulara cevap ararken yeni sorularla birlikte konuyu çok yönlü değerlendirmeye fırsat sunacağına inandığımız çalışmamızın hayırlara vesile olmasını dileriz.

İstanbul, 2022

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

I. Bölüm: Genel Çerçeve

1.	Mahremiyetin Tanımı, Sınıflandırılması ve Boyutları	Sevde DÜZGÜNER
2.	Mahremiyete Felsefi Yaklaşım	Kasım KÜÇÜKALP
3.	Mahremiyet Anlayışı Farklılıkları	İhsan ÇAPÇIOĞLU
4.	Hayat'lı Evlerden Tahkim Edilmiş Kapalı Yerleşimlere: Şehirlerde Mahremiyetin Dönüşümü	Alev ERKİLET
5.	Tüketim Toplamlarında Mahremiyetin Çöküşü	İsmail DEMİREZEN
6.	Mahremiyetin Diyalektiği: Alenileşerek Var Olmak; Modernleşme, Sekülerleşme, Küreselleşme ve Mahremiyet	M. Ali KIRMAN
7.	Beden ve Mahremiyet	Mustafa TEKİN
8.	İki İnsani Duygu Arasında İslam Sanatı: Mahremiyet ve İfşa	Kemal ÖZKURT
9.	Mahremiyetin Dönüşümünün Dini Hayata Etkisi	Mustafa Derviş DERELİ

MAHREMİYETİN TANIMI, SINIFLANDIRILMASI VE BOYUTLARI

Sevde DÜZGÜNER¹

İnsanın olduğu her yer ve zamanda var olan mahremiyet, son yıllarda daha çok gündeme gelmiş bir konudur. Tarih boyunca mahremiyete ilişkin pek çok eser kaleme alınmış olsa da konunun günümüzde daha önemli hâle gelmesinde mahremiyetin tanımı ve kapsamının geçirdiği dönüşüm etkili olmuştur. Sözlükte benzer şekillerde açıklansa dahi mahremiyetin tek bir tanımı yoktur. Nitekim mahremiyet, çok boyutlu bir olgudur.

Mahremiyetin Sözlük Anlamı

Arapça bir kelime olan mahremiyet, “حرم” (h-r-m) kökünden gelmektedir. Ha-ra-me fiili “yasakladı”, mahrem ise “yasak olan” anlamında kullanılmaktadır. *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*’te mahrem, “yakın akrabadan olduğu için nikâh düşmeyen (kimse), başkalarına söylenmeyen, gizli” şeklinde tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak da mahremiyetin tanımı, “gizlilik”, “kişisel gizlilik olarak verilmiştir (sozluk.gov.tr).

Kavramlara daha kapsayıcı bir açıklama getiren *Osmanlıca Türkçe Sözlük*’te ise mahremiyet, “mahrem olma hâli” şeklinde tanımlanırken mahrem, beş maddede açıklanmıştır: “1. şeriatın yasak ettiği, haram. 2. evlenmeyi şeriatın yasak ettiği nikâh düşmeyen. 3. Yakın akrabadan olduğu için kadınların

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3210-6972

kendisinden kaçmadığı. 4. Biriyle içli dışlı, her türlü işlerini bilen. 5. Gizli, herkese söylenmez; herkesçe bilinmemesi gerek.” (Özön, 1979).

Mahrem ve mahremiyet kavramları ayrıca “yasak ve haram olan şey, tabu, kutsal” anlamlarında kullanılmaktadır (Mutçalı, 1995). Mahremiyet kavramı bir yandan yakınlık ve gizlilik ifade ederken bir yandan da yasaklık ve haramlık ifade etmektedir. Dolayısıyla mahremiyet kavramı, hem yasak olduğu için ihlal edilmemesi gereken alana hem de kutsal olduğu için önem taşıyan bir alana işaret etmektedir.

Mahremiyetin Tanımları

Genel olarak mahremiyet, gizlilik, aile hayatı ve yabancıların bakışlarına yasaklanan şeylerle ilişkilidir (Göle, 2014). Çok boyutlu bir olgu olması nedeniyle mahremiyetin tanımları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu tanımlar, araştırma alanına, araştırmanın amacına ve araştırmacının mahremiyete bakış açısına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin *bir fıkıh terimi olarak mahremiyet*; kendileriyle evlenilmesi dinen yasaklanan yakın akrabaların mahrem olma hâli olarak tanımlanırken (Öğüt, 2003), *bir hukuk terimi olarak mahremiyet*, “kişilerin isterse yalnız kalabileceği veya başkalarıyla ne zaman, nerede iletişim kuracaklarına, hayatında neleri paylaşıp paylaşmamasını belirlemede bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alan üzerinde sahip olunan hak” şeklinde tanımlanmıştır (Yüksel, 2003).

Sosyal bilimlerde yapılan mahremiyet tanımlarında bireylerin, herhangi bir kişi veya kurum tarafından gözetlenmeksizin kendi başlarına kontrol sağlayabildikleri durumlara yapılan vurgu öne çıkmaktadır (Laudon, 2005). Kişisel kontrol, bireyin kişisel bilgilerin başka kişi veya kurumlara ne zaman ne kadar ve ne ölçüde iletileceğine bizzat kendisinin karar vermesidir (Westin, 1967). Benzer şekilde mahremiyet, bireyin kendi kişisel bilgilerini kontrol etme yani bu bilgilerin dağıtımına izin verme yetisi şeklinde de tanımlanmıştır (Stone vd., 1983; Elgesem, 1996). Dolayısıyla mahremiyet, sadece kişisel bilgilerin gizlenmesini değil bu bilgilerin istenilen kişilerle istenilen ölçüde paylaşılarak yayılmasını kontrol etmeyi içermektedir. Mahremiyete kapsamlı bir yaklaşım sergileyen Solove (2002) ise, onun altı temel üzerine kurulu olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar şöyle sıralanmaktadır: (1) Yalnız kalma hakkı. (2) Kişinin kendine ulaşımı sınırlandırması. (3) Gizlilik. (4) Kişisel bilgi

üzerinde kontrol sahibi olmak. (5) Totaliteryanizmden uzak kendi otonomi ve saygınlığını kazanmış bir birey olma durumu. (6) Yakın ilişki, samimiyet. Buna göre mahremiyet, bireyin kendi olma yetisi ve çevresini belirleme imkânıyla ilgilidir.

Mahremiyet sadece kişinin kendisiyle ilgili alan ve bilgilerle sınırlı değildir. Aile, oda, ofis gibi kişiye ait unsurlar da mahremiyete dâhildir. Bu noktaya dikkat çeken Altman (1976) mahremiyeti, “kişinin kendisi veya kendi grubuna ulaşmaya çalışanlar üzerindeki seçici kontrolü” olarak tanımlamıştır. Bu kontrol, kişinin kendini diğer insanlardan geri çekmesi veya kendini onlara açması yani ne zaman ve kiminle iletişim kuracağını seçme imkânıdır. Dolayısıyla mahremiyet, kişinin kendi sınırlarını yönetmesi demektir (Petronio, 2008). Bu durum bireyin kendi kararlarını vermesi temeline dayanır ve ona nefes alabileceği bir alan açtığı gibi sosyal ilişkiler kuracak bir geçirgenliğe sahip olmasını da sağlar (Cohen, 2013).

Bu noktada belirtmek gerekir ki mahremiyet aslında bir denge kurma çabasıdır. Kişinin mahremiyet sınırlarını çok dar veya çok geniş tutması da hayat memnuniyetini olumsuz etkiler. Diğer bir ifadeyle kişinin kimseyle iletişim kurmadığı katı bir mahrem alan oluşturması da kişisel sınırlarını tamamen kaldırması da sağlıklı değildir. İnsan bazen kalabalığa karışıp bazen kendi ile kalma hâlinin dengesini kurduğu zaman mahremiyet alanını da belirlemiş olur (Pedersen, 1997). Nitekim mahremiyetin amacı, toplumla ilişki kurması, kişisel hayat ile sosyal hayat arasında bağ oluşturması ve kişinin kendini tanımlaması yani öz kimliğini oluşturmasıdır (Altman, 1975). Böylece birey kendini tanır ve diğer insanlarla sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilir. Mahremiyet, kişinin kendi sınırlarına kimin girebileceğini seçmesi üzerine kurulu olduğu için bir ölçüde geçirgenlik söz konusudur. Bireyin kendi bilgilerini paylaştığı kişiler artık o bilgilerden sorumludur. Artık onlar da bu bilginin paylaşımı sırasında mahremiyet kurallarına uymak durumundadır (Petronio, 2008).

Değinilen tanımlar, mahremiyetin oldukça çeşitli yaklaşımlarla ele alındığını göstermektedir. Tanımlar mahremiyete farklı açılardan yaklaşıp da hepsinde bulunan ortak bir unsurdan bahsedilebilir: “sınır”. Hangi şekliyle olursa olsun mahremiyet her hâlükârda en az iki taraf arasında var olan bir sınıra dayanmaktadır. Sınırın içi kişiye özel olana, dışı ise umuma açık olana işaret etmektedir. Ortada bir sınır varsa şu üç nokta öne çıkmaktadır:

1- Sınırın Belirlenmesi

Sözlük anlamları ve tanımlarına bakıldığında mahremiyetin iki kaynağa atfedildiği görülmektedir. Bunlardan ilki “haram” kavramına atfen mahremiyetin Allah’ın koyduğu sınırların korunmasına dayandığını ileri süren görüştür. Mahremiyeti dinî açıdan ele alan araştırmacılar, Kur’an ve sünnette açıkça çizilen mahremiyet sınırlarının tüm insanlar için geçerli olduğunu, kişiye göre değişmediğini, bu sınırların korunmasının tüm insanların hakkı olduğunu iddia etmektedir. Bu görüş, ortak mahremiyet anlayışından uzaklaşmanın toplumu olumsuz etkileyeceğini ileri sürmektedir (Pekdemir, 2016; Akyüz, 2016; Güllük, 2014). Mahremiyeti, kişinin kendi sınırları üzerindeki kontrolü olduğunu ileri süren diğer görüş ise mahremiyetin sınırının bireyin kendisi tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Buna bağlı olarak da mahremiyet, kişiden kişiye değişiklik göstermektedir (Yüksel, 2003; Westin, 1967; Solove, 2002). Her iki yaklaşımın ortak noktası kişinin mahremiyet alanına sahip olduğu gerçeğidir. Bireyler kendi sınırlarını dinî referansla belirleme özgürlüğüne de sahiptir.

2- Taraflardan Birinin Diğerinin Sınırlarına Girmek İçin İzin İstemesi

Hekim ile hasta, öğretmen ile öğrenci veya iş arkadaşları arasındaki iletişim gibi birebir ilişkilerde tarafların birbirlerine çizdiği sınır konusunda uzlaşının sağlanması önemlidir. Tarafların bir diğerinin mahremiyet çizgisini yargılamadan veya kendi mahremiyet algısını ona empoze etmeye çalışmadan yaklaşması, sağlıklı iletişim ve güçlü sosyal bağlar için elzem bir durumdur. Hasta muayenesi veya iş arkadaşının ofisine girme gibi durumlarda kişi, mahrem alanına girmek istediği kişiden izin istemelidir. Bu izin, kişinin kendi sınırlarının geçirgenlik kontrolünün elinde olduğunu hissetmesi için önemlidir.

3- Taraflardan Birinin Diğerinin Sınırını İhlal Etmesinin Önlenmesi

Eve giren hırsız, izni olmadan hastanın bedenine müdahale eden doktor, kredi kartı bilgilerini ele geçiren hacker, karşısındakinin mahremiyetini ihlal etmiş demektir. Bu durumun hukuki yaptırımları da vardır. Ancak kişisel alanın korunması ve sosyal düzenin sağlanması için mahremiyet ihlalinin öncesinde önleyici tedbirler alınması gerekmektedir. Dinî uyarılar, ahlaki yaptırımlar ve toplumu bilinçlendirme politikaları bunlar arasında sayılabilir.

Şu hâlde mahremiyet, kişi ve kurumlar arasındaki sınırın belirlenmesi, geçirgenlik kontrolü ve korunmasına dayanmaktadır. Mahremiyet sınırının çizilmesi ve korunması “çaba”, sınırın nereye çizilip hangi durumlarda geçirgenliğinin sağlanacağı “tercih”, karşılıklı iletişimde sınırların gözetilmesi de “uzlaş”yla ilgilidir. Dolayısıyla mahremiyet, çaba, tercih ve uzlaşmayı içermektedir (Vincent, 2017).

Mahremiyetin Sınıflandırılması

İnsanın diğerleriyle kurduğu iletişimde pek çok alanda mahremiyet söz konusudur. Örneğin izni olmadan kişinin evine girilmemesi fiziksel bir sınırı olan mahremiyettir. Kişisel bilgilerin izinsiz olarak üçüncü kişi ve kurumlarla paylaşılmaması ise fiziksel olmayan bir sınırı ifade eden mahremiyettir. Mahremiyetin geniş alana yayılan yapısı nedeniyle literatürde farklı mahremiyet sınıflamaları yapılmıştır. Bunların ilki yaşam alanı üzerine kurulu sınıflamadır. Bu yaklaşıma göre mahremiyet alanları, “kamusal hayat”, “mesleki hayat”, “aile hayatı” ve “özel hayat” olmak üzere dört tanedir. Genelden özele doğru giden bu alanların her birinde mahremiyet kuralları vardır. En içteki daire olan özel hayat, çoğunlukla bireyin mahremiyet alanı olarak görülmüş ve “kişinin üstünün ve özel eşyalarının aranmaması, bu eşyalara el konulmaması, konutuna girilmemesi ve özel haberleşme gizliliğinin korunması” gibi unsurları kapsadığı ileri sürülmüştür (Kahraman, 2016; Özbudun, 1977).

Yaşam alanına dayalı mahremiyet tasnifi, hukuki açıdan da kabul görmüş bir tasniftir ve üç temel yaşam çevresine dayanmaktadır. (1) Ortak yaşam alanı, kişinin herkese açık eylem ve bilgilerinden oluşmaktadır. “Kamusal alan” olarak da nitelendirilen ortak yaşam sahası, kişinin kendini tanıyan tanımayan herkesin kendisini görmesi, duyması ve izlemesine açık yaşam olaylarını kapsamaktadır. (2) Özel yaşam alanı, kişinin ailesi, tanıdıkları, iş arkadaşları gibi yakın çevresiyle paylaştığı eylemleri içermektedir. (3) Gizli yaşam alanı ise kişinin sadece kendisinin bildiği ve çok yakın gördüğü sınırlı sayıda kişiyle paylaşarak diğerlerine kapalı tuttuğu gizli bilgilerden oluşmaktadır. Bu alan kişiye, başkalarının takibinden uzak, rahatça düşünüp davranabileceği sadece kendine ait bir alan sağlamaktadır. Bu gizli alana izinsiz girilmesi mahremiyet ihlali olmakta ve hukuki sonuçlar doğurmaktadır (Yüksel, 2003).

Türüne göre mahremiyet tasnifine de literatürde sıkça atıf yapılmaktadır. Örneğin Belsey ve Chadwick (1992) bireylerin sahip oldukları mahremiyet hakkını dört temel açıdan ele almıştır: bedensel, düşünsel, bilgisel ve bölgesel mahremiyet. Bedensel mahremiyet, kişinin bedeninin izinsiz dokunulmazlığına işaret etmektedir. Düşünsel mahremiyet, kişinin duygu ve düşüncelerini sadece istediği kişilerle yazılı veya sözlü olarak paylaşması, bu duygu ve düşüncelerin e-posta veya telefon konuşmalarına izinsiz ulaşılması gibi teknolojik ve psikolojik müdahalelerden korunmasını ifade etmektedir. Bilgi mahremiyeti, kişisel bilgilerin izinsiz paylaşılmasına işaret ederken, bölgesel mahremiyet de kişiye ait oda, ev, ofis gibi mekânlara izinsiz girilmemesini ifade etmektedir.

Burgoon (1982) mahremiyeti dört kategoride ele almıştır. Ona göre “sosyal mahremiyet” kişinin fiziksel çevresini ve sosyal alandan uzaklaşıp kendi hâline çekilme hakkını, “psikolojik mahremiyet” kişinin düşüncelerini istediği zaman istediği kişilerle paylaşma hakkını, “bilgi mahremiyeti” kişinin eğitim, sağlık, finans gibi alanlardaki bilgilerine erişimi kontrol etme hakkını ve “fiziksel mahremiyet” de kişinin bedenine kimin ne ölçüde yaklaşabileceğini yönetme hakkını ifade etmektedir.

Mahremiyete yönelik değinilen farklı sınıflandırmalar aslında ortak noktalara işaret etmekte ancak farklı kavramlarla açıklamayı tercih etmektedir. Mahremiyet alanlarına dair ortak noktalara bakıldığında ise üçlü sınıflama öne çıkmakta ve literatürde sıklıkla kullanılmaktadır: “beden mahremiyeti”, “bilgi mahremiyeti” ve “mekân mahremiyeti” (Rosenberg, 1992; Zhumagaziyeva ve Koç, 2010; Korkmaz, 2011; Karahisar, 2011). *Beden mahremiyeti*, kişinin beden dokunulmazlığı kadar beden örtüsünü de kapsamaktadır (Martı, 2009). Kaç yaşında olursa olsun bireyin bedeni dokunulmazdır. Çocuk, genç, yetişkin ayrımı olmaksızın her birey kendine yaklaşacak ve dokunacak kişileri seçebilmelidir. Birey, kimin yanında bedeninin ne kadarını örteceğini seçme hakkına sahiptir. *Bilgi mahremiyeti*, kişinin kendisiyle ilgili tüm bilgilerin koruma altında olması, sadece kişi tarafından istenilen kişilerle paylaşılması ancak kişi ve toplum sağlığına zararlı olabilecek durumlarda kanunlar çerçevesinde başka kişi ve kurumlar tarafından ulaşılabilir olmasına işaret etmektedir. Kişinin, çeşitli platformlarda paylaştığı duygu ve düşünceler de

buraya dâhil edilebilir. *Mekân mahremiyeti* ise kişinin evi, odası, ofisi gibi kendine ait yaşam alanlarına izinsiz girilmemesini ifade etmektedir. Bir yere girmek isteyen kişinin zil çalmak, kapıyı tıklatmak, seslenerek sormak gibi benzeri şekillerde mekân sahibine haber vermesi ve ondan izin istemesi gerekir. Mekânın sahibi, bu taleplere izin verdiği gibi izin vermeme hakkına da sahiptir.

Son yıllarda akademik ve sosyal hayatta öne çıkan bir diğer mahremiyet türü ise *dijital mahremiyet* olarak adlandırılan internet ortamındaki mahremiyettir. Bu mahremiyet türünün ortaya çıkmasında hem sağlık sistemleri veya e-devlet gibi uygulamaların kişisel bilgileri dijital ortama aktarması (İzgi, 2014) hem de özellikle sosyal medya aracılığıyla kişilerin kendi bilgilerini internete yüklemeye başlaması etkili olmuştur. Özellikle insanlar arasında sosyal medya kullanımının yaygınlaşması çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kişilerin kendi hayatlarına dair pek çok bilgi, belge ve tecrübeyi özgürce paylaştıkları bu platformun mahremiyetten mahrum bir toplum inşa ettiği yönünde iddialar bulunmaktadır (Çekiç, 2020). Kişilerin kendi içeriklerini hızla sosyal medyada paylaşması mahremiyet algısının dönüşümü kadar mahremiyet ihlallerini de arttırmaktadır. Nitekim paylaşılan bir fotoğrafta yer alan diğer kişiler veya onlara dair detaylar, kişisel verilerin izinsiz paylaşılmasına yani mahremiyet ihlaline yol açmaktadır (Girgin ve Gönal, 2020). Diğer taraftan bulut gibi yapılarda otomatik olarak depolanan bilgilerin güvenliği de mahremiyet açısından tartışmalıdır (Motghare ve Rane, 2021). Ayrıca anne babanın çocuğun kişisel verilerini dijital ortamlarda paylaşmasının sadece psikolojik değil aynı zamanda hukuki sonuçları da güncel konular arasındadır (Girgin ve Gönal, 2020).

Bu noktada belirtmek gerekir ki gün geçtikçe kullanımı artan oyun ve uygulamalar yepyeni mahremiyet alanları da açmaktadır. Diğer bir ifadeyle dijital mahremiyet, sadece gerçek hayattaki kişisel bilgilerin dijital ortamda erişilebilirliğinin kontrol altına alınmasından ibaret değildir. Artık internet de bir aktivite alanıdır ve sanal bir kamusal alan olarak betimlenebilir (Özgül, 2012). Bu âlemde de insanların sanal bedenleri, sanal bilgileri ve sanal mekânları vardır. Uzun süredir oynadığı oyundaki avatarının çalınması, sosyal medya hesaplarının şifrelerinin kırılması, ziyaret ettiği internet sitelerin

izni olmadan kaydedilmesi de kişide mahremiyetinin ihlal edildiği hissini oluşturmaktadır. Yani fiziksel bir beden veya mekân ihlali olmasa da, gerçek hayata dair olmayan bir bilgisi paylaşılsa da kişi, mahremiyeti yok sayılmış duygusu yaşamaktadır. Dahası bu gelişmeler sadece kişilerin hislerinden ibaret değildir. Dijital paralarla alışveriş yapılabilmesi örneğinde olduğu gibi artık fiziksel gerçeklik ile sanal gerçeklik iç içe geçmiş durumdadır. Fiziksel dünyada geçerli olan mahremiyet hakkının sanal gerçeklik dünyasında ne ölçüde geçerli olabileceğine dair tartışmalar devam etmektedir. Dijital mahremiyet de kendi içinde beden, bilgi ve mekân mahremiyeti oluşturuyor görülmektedir. Ancak hemen her şeyi yapmanın mümkün olduğu internet ortamında sınır çizmek de mahremiyet alanlarını belirlemek de oldukça güç görülmektedir.

Hangi türünde olursa olsun her hâlükârda taraflar arasında geçiş iznine bağlı bir sınıra dayalı olan mahremiyetten bahsedince akla ilk olarak hukuk gelmektedir ancak mahremiyet, hukukun diğer sosyal bilimlere en çok yaklaştığı alanlardan biridir. Hukuk, sonuç odaklıdır ve çoğunlukla sınır ihlali durumunda cezanın belirlenmesi aşamasında gündeme gelir. Ancak sınırdaki mutabakat sağlanması, tarafların birbirinin sınırına saygı duyması ve bunları gözetmesi ihlalden önce gelişmesi gereken süreçlerdir. Dolayısıyla mahremiyet; din, ahlak, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve mimarlık gibi alanları da ilgilendiren çok boyutlu bir kavramdır.

Mahremiyetin Boyutları

Tanımlanması ve kapsamının belirlenmesinde bir birliğin olmaması, mahremiyetin felsefi, psikolojik, sosyolojik ve hukuki yönleri olan evrensel bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır (Aydemir, 2012). Bireyle diğerleri arasındaki çizgiye işaret eden mahremiyetin çok boyutlu yapısı, onun farklı açılardan ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Dinî ve Ahlakî Boyut

İnsana bir yaşam biçimi sunan din, kişiler arasındaki mahremiyetin sınırlarına dair de düzenlemeler getirmektedir. Örneğin İslam, bedenin örtülmesi (tesettür), bilginin izinsiz aktarılmaması (gıybet), evlere izinsiz girilmemesi gibi konularda mahremiyet sınırları çizmektedir. Bunların yanı sıra İslam'da mahremiyet evlenilmesi yasak olan yakın akrabaya işaret

etmektedir. Bu akrabalık, “evlenilmesi ebediyen haram akraba anlamında “zû rahim mahrem”, “zâtu rahim mahrem” (rahim sahibi, aynı rahimden) şeklinde; nâmahrem (mahrem olmayan) ise “zû rahim gayru mahrem” şeklinde de ifade edilmektedir” (Akyüz, 1989). Şu hadis-i şerif, İslam’da mahremiyetin Allah’ın her konuda koyduğu sınırlara uyma esasına dayandığını veciz bir şekilde anlatmaktadır: *“Her kim, şüpheli şeylere dalarsa koruluk (içine girmek yasak olan) etrafında davarlarını otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalaabilir. Haberinizi olsun, her devlet başkanının kendine mahsus bir koruluğu (içine girmek yasak olan) olur. Gözünüzü açın (dikkat edin); Allah’ın yeryüzündeki koruluğu da haram ettiği şeylerdir (meharimidir).”* (Buhârî, İman: 45).

İslam, mahremiyetin korunması hususundaki hükümleri, ahlak formunda ortaya koyarak hukuktan ziyade ahlakla korunabileceğine işaret etmiştir (Martı, 2009). Özellikle mahremiyet ihlallerinin önlenmesinde hukuki boyut yeterli değildir. İhlal öncesinde önleyici tedbirler için oto-kontrol yani ahlak önem taşımaktadır. Mahremiyet hakkına saygı, her şeyden önce ahlaki bir sorumluluktur (Tavani ve Grodzinsky, 2002).

Psikolojik Boyut

Mahremiyetin psikolojik boyutunda “ben” ve “benim” algısı belirleyicidir. Bireyin en temel psikolojik ihtiyaçları hem kendi hem de kendine ait olanlar üzerinden algılanır. Umursanmak, değerli olmak, sevmek ve özlenmek gibi en temel psikolojik ihtiyaçlar (Cüceloğlu, 2002), kişinin kendisi ve sahip oldukları üzerinden hissedilen bir olgudur. “Kişinin kendisi” ifadesi bireyin bedeninin yanı sıra kişilik özelliklerini, değerlerini, inançlarını da kapsar. Dolayısıyla kişinin bedenine onun izni olmadan yapılan müdahaleler bir mahremiyet ihlali olduğu gibi kişinin değerlerinin yok sayan bir yaklaşım da mahremiyet ihlalidir. Bu ihlal, psikolojik şiddete giden yoldur. “Kişinin sahip oldukları” ifadesi ise “benim” dediği ailesi, odası gibi kişi ve mekânları kapsar. Özel alan olarak nitelenen bu daire de kişinin mahremiyet alanına dahildir.

Bireyin istediği ölçüde mahremiyet alanına sahip olması ve bu alanın geçirgenlik kontrolünü yapması için çeşitli araçlar vardır. Bunlar, kapı anahtarı ve benzeri fiziksel bir araç olabildiği gibi kişinin bir süre kendi hâline kalma isteği gibi psikolojik mekanizmalar da olabilir (Altman, 1977). Benzer şekilde fiziksel bedenin bir de psikolojik sınırları vardır. İnsanlar, tanımadıkları

kişilerin kendilerine çok yaklaşmasından rahatsız olur. Bu durum, cinsiyet farkından bağımsızdır. Otobüs, metrobüs gibi kalabalık yerlerde tanımadığı kişilerle çevrelenmiş olmaktan duyulan rahatsızlık hissi mahremiyetin psikolojik boyutuna örnek verilebilir. Mahremiyetin psikolojik boyutu sadece beden mahremiyeti için geçerli değildir. Başkalarıyla paylaşılmak istenmeyen günlükler, mektuplar gibi kişinin kendi dünyasına ait her parçayı kapsar (Poyraz, 2019). Dahası mahremiyet algısı kişiden kişiye değişebilmektedir. Bireyin sosyal statüsü, cinsiyeti, eğitim seviyesi, dindarlık seviyesi gibi nitelikler onların mahremiyet algılarında belirleyici olmaktadır (Yılmaz, 2012).

Sosyolojik Boyut

Kişiye göre değişen mahremiyet algısı, toplumlara ve zamana göre değişmektedir. Bu da mahremiyetin sosyolojik boyutuna işaret etmektedir. Örneğin tarih kaynakları ilk çağlardan itibaren özel alanı kapsamının değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle 15. yüzyılda mahrem bulunmayan bir konu 19. yüzyılda utanç verici bir konu olarak görülebilmektedir (Tunç Yaşar, 2019). Mahremiyetin dönüşümü, tarihi, kültürel ve sosyal açıdan çalışılmıştır (Erkilet, 2012; Barbarosoğlu, 2006; Eken, 2020). Özellikle geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde mahremiyet sorgulanmış ve mahremiyetin sınırları, kuralları ve kaynağı tartışmaya açılmıştır. Nitekim modern öncesi toplumlarda toplulukçu bakış hâkimdir. Dolayısıyla birey ile grubun sınırları da çok net değildir. Bireylerin sosyal statüleri, cinsiyet, yaş ve soy özelliklerine göre bellidir. Kişi, ailesi, akrabaları, komşularıyla çevrelenmiş durumdadır ve zamanının büyük bölümünde görülen kişidir. Modernleşmeyle birlikte gelişen bireyselleşme kişinin bu sosyal bağlardan uzaklaşması ve daha fazla mahremiyet imkânına kavuşmasına yol açmıştır (Yeşil Çelik, 2020). Bu durum, aynı avluda birkaç ailenin yaşadığı köy evlerinden küçük apartman dairelerine geçişle örneklendirilebilir. Ancak sosyal bağlarından uzaklaşan modern insan zaman içerisinde yalnızlık duygusunu derinden hissetmeye başlamıştır. Batıda başlayan bu süreç Türkiye’de ve diğer ülkelerde benzer şekillerde görülmektedir. Tek başına veya çekirdek ailelerde yaşayan kent insanı zamanla mahremiyeti kendi isteğiyle terk etmeye başlamıştır. Çünkü sosyalleşmenin ve iletişim kurmanın zıddı olarak görüldüğü ölçüde mahremiyetten uzaklaşma başlamıştır. Bu insanlar, medya organları ve internet kanallarında kişisel

hayatlarını daha görünür kılarak gündemde kalmayı, bir anlamda var olmayı seçmiş durumdadır.

Mahremiyetle ilgili şöyle bir handikap bulunmaktadır. Modernleşmeyle beraber toplumsal statü artık başarılı olmak ve mal mülk sahibi olmakla doğru orantılıdır. Evi, arabası, parası olan insan, bu özel alanı koruma imkânına da kavuşmuş olmaktadır. Güvenlik kameraları, alarmlar, çocuklarını izleme sistemleri gibi uygulamalarla kendi mahremiğini koruma altına almaktadır. Yani mahremiyet, para harcanarak kazanılan bir olguya dönüşmektedir. Ancak diğer taraftan yalnızlaştığını ve sadece kendi alanına sıkıştığını hisseden insan, iletişim kurmak için kişisel mahremiyetinden kolayca feragat edebilmektedir (Niedzwiecki, 2010). Üstelik medyada çokça var olan ve toplum tarafından tanınan kişiler, daha çok mahremiyet ihlaliyle karşı karşıya kalabilmektedir. Meşhur siyasetçi, sanatçı, youtuber ve influencer gibi kişilerin özel hayatları merak edildiği için araştırılmakta ve zaman zaman bu kişilerin izni olmadan bilgileri kamuya paylaşılmaktadır. Sosyal değişime bağlı olarak mahremiyet alanları ve imkânı da değiştiği için mahremiyet konusu karmaşık bir olgu olma özelliğini korumaktadır.

Sosyolojik olarak ortaya çıkan bir diğer gelişme olan post-modernizm de mahremiyet üzerinde önemli etki gücüne sahip olmuştur. Hatta post-modernizmin mahremiyet üzerindeki etkisi modernleşmeden çok daha fazladır denilebilir. Nitekim “kime göre neye göre” mottosuyla bütün sınırları reddeden post-modernizm (Tekin, 2011) ile taraflar arasındaki sınırın korunmasına dayanan mahremiyet taban tabana zıt yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Post-modernizm, her türlü bilginin hızlıca paylaşılması ve internet aracılığıyla her yere yayılmasının da etkisiyle günümüzde hemen her ülkede görülen bir sosyal değişim gerçeğidir. Post-modernizmde kişinin mahremiyetini koruma hakkı ile kişinin mahremiyetinden feragat etme hakkı eş zamanlı olarak mümkün olmaktadır. Âdeta post-modernizm, sınırlarını koruma konusunda ısrarcı olan kişilere “senin için önemliyse istediğini yapabilirsin” mesajını verirken, sınırsız yaşama talebini de kişisel tercihlere saygı adı altında desteklemektedir. Günümüzde bir birey, sosyal medya hesabı açmamayı tercih edebilir, sahte hesap açıp gerçek bilgilerini kaydetmeyebilir, bir hastaneye gittiği zaman sağlık verilerinin silinmesini talep edebilir veya

bedenini istediği şekilde örtebilir. Diğer taraftan bunların tam tersini yapması da mümkündür. Her iki tercihin de getirileri ve bedelleri vardır. Örneğin sosyal medya hesabı açmamayı tercih eden bir kişi mahremiyetini koruduğunu düşünürken sosyal ortamlardan da uzak kalabilir. Bu hissi yaşamak istemezse gizlilik ayarı yüksek bir sosyal medya hesabı açabilir. Ancak hesabındaki bilgiler, izin verdiği kullanıcıların dışındakiler tarafından ulaşılamaz olsa da sistemin kurucuları tarafından ulaşılamaz değildir. Çünkü internette yapılan her aktivitenin sistemdeki izleri sürülebilir. Bu izlere, legal yollardan ulaşmak mümkün olmasa da sistemin kendisi ve hackerler tarafından ulaşılabilir. Bu durum mahremiyetin yok olması olarak da değerlendirilmiştir. Dolayısıyla post-modern insan, var olabilmek için internet aktivitelerine katılmak durumunda kalmakta ancak internette mahremiyetini tam koruma altına alması mümkün olmamaktadır. Bu çatışmanın güçlük derecesini dinî hassasiyetlerini korumaya çalışırken internette görünür olmaya çalışan dindar kesimde görmek mümkündür. Sosyal medyada dinî kimlik ile mahremiyet algısı kendine has yeni yapılar oluşturma sürecindedir (Dereli, 2020).

Hukuki Boyut

Sosyolojik açıdan mahremiyetin kurumlarla ilişkisine bakıldığında kamusal alan-özel alan ayrımı öne çıkmaktadır. Önceki dönemlerde bu ayrım oldukça muğlak iken modernleşmeyle bu iki alanın sınırları belirgin hâle gelse de hâlen tam bir ayırmadan bahsetmek mümkün görünmemektedir (Tunç Yaşar, 2019). Kamusal ve özel ayrımının gündeme gelmesi, başta devlet olmak üzere kurumlarla bireylerin mahremiyet sınırlarını tartışmaya açmıştır. Gerek modernleşme sürecindeki diğer ülkeler gerekse Türkiye’de devlet, çeşitli kanun ve yönetmeliklerle mahremiyeti dönüştürmüştür (Yeşil Çelik, 2020). Bu gelişme de mahremiyetin hukuki boyutuna kapı aralamıştır.

Sanayileşme, kentleşme, modernleşme ve küreselleşmenin bir sonucu olarak insan hak ve özgürlükleri gündeme gelmiş, devlet eliyle temel haklar belirlenerek koruma altına alınmıştır. Bu süreçte mahremiyet de evrensel insan hakları arasındaki yerini almıştır. Hukuki açıdan bireyin özel yaşam alanı yani bedeni, bilgileri ve mekânı koruma altındadır. *Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*’nin “mahremiyet hakkı” isimli 17. Maddesinde bu özel yaşam alanı ve kişisel bilgiler güvence altına alınmıştır (Dolgun,

2015). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* da ‘Özel Hayatın Gizliliği’ başlıklı 20. Maddesinde mahremiyetin korunmasına yer vermiştir. Bu maddeye göre “herkes özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.”

Mahremiyet, yasalarla koruma altına alınmış bir hak olsa da değişen ve dönüşen dünyada mahremiyetin hukuki boyutu da değişmeye devam etmektedir. Çünkü sadece bireyler değil kurumlarda da mahrem olanla olmayanın sınırı değişmektedir. Nitekim modernitenin mahremiyet olgusunu değiştirmesi mahremiyetin net olarak tanımlanmasını da zorlaştırmıştır (Kodak, 2018). Örneğin bugün Amerika’da kişisel bilgilerin izinsiz ele geçirildiği iddiasıyla dava açmak zorlaşmıştır. Çünkü hangi bilgilerin kişisel bilgi kapsamına girdiği tartışmaya açılmış ve bazı bilgiler kişisel olarak görülmediği için bu bilgilere ulaşılmasının mahremiyet ihlali olmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca açılan dava genellikle tazminat üzerinden yürütülmekte, adres ve DNA bilgileri gibi kişisel bilgilerin geri alınmasını yani mahremiyet ihlalinin telafi edilmesini sağlamamaktadır (Niedzviecki, 2010). Başta dijital ortamdaki ihlaller olmak üzere mahremiyetle ilgili hukuki düzenlemeler devam etmektedir. Dahası yeni gelişmelerle birlikte mahremiyet ihlali artık uluslararası bir sorundur. Bu nedenle ulusal yasalara ek olarak uluslararası hukuki önlemlerin alınması gerekmektedir (Olca ve Can, 2014).

Mimari Boyut

Özel yaşam alanı üzere kurulu olduğu için mahremiyet, mimari yapı ve gelişmelerle sıkı bir ilişki içindedir. Tarihsel süreç içerisinde mimari yapıların değişmesi de mahremiyet imkânlarını arttıran veya azaltan bir etki gücüne sahip olmuştur. Tarih, coğrafya ve kültüre göre farklılık gösterse de geleneksel toplumlarda insan bir özne olarak toplumdan çok ayrı görülmemiştir. Bu toplumlarda mahremiyet olgusu olsa da bireyin hâkimi olduğu kendine özel mahrem alandan bahsetmek güçtür (Kodak, 2018).

Dede, nine ve diğer akrabalarla ortak yaşam alanı sunan konaklar da tek göz odalı köy evleri de büyük ölçüde kişiye özel mekân sunmamıştır. Böyle yaşamlarda eşlerin bile kendilerine özel alanları sınırlıdır. Kişisel mahremiyet ise çoğu zaman değerli eşyalarını koyduğu bir sandık veya parasını sakladığı bir yüklük köşesinden ibarettir. Zamanla ortaya çıkan sosyal değişim ve maddi

refahın artmasıyla zengin sınıfı kendi konutlarını yaptırmış kendi mahrem mekânını elde ettiği gibi diğer insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilme imkânına da sahip olmuştur. Diğer bir ifadeyle mahremiyeti korumak için mülkiyet elde etmek gerekmiştir (Vincent, 2017).

Sonraki dönemlerde ise mimari yapının şekli, mahremiyete göre düzenlenmiştir. Örneğin yatak odalarının penceresinin diğer pencerelere bakmaması, eve giriş çıkış kapısının direkt sokağa açılmadan küçük bir avluya açılması gibi. Bu noktada İslam ülkelerindeki mimari yapıların mahremiyet hassasiyeti örnek verilebilir (Özkurt, 2016). Ancak zamanla yaşanan sosyal değişim, mimari yapının sunduğu mahremiyet düzeyini de değiştirmiştir. Büyük şehirlerde yaşanan plansız kentleşme, iç içe geçmiş konutlar, birbirine bakan pencereler, ses geçiren duvarlar gibi yapılarla mahremiyetin kazanılması güçleşmiştir. Diğer taraftan sadece kişisel hanelerin değil devlet binalarının mimari yapısı da gündeme gelmiştir. Günümüzde hastane, cezaevi, öğrenci yurdu gibi yapıların mimari açıdan mahremiyeti korur nitelikte tasarlanması üzerine bir gündem devam etmektedir. Benzer şekilde açık ofis veya cam gibi tamamen arkasını gösteren şeffaf bölmelerle tasarlanmış iş yerlerinin mahremiyete uygun olup olmadığı tartışmaları sürmektedir.

Değinilen boyutlar mahremiyetin oldukça farklı açılardan ele alınan geniş bir kavram olduğunu göstermektedir. Dahası mahremiyete yaklaşımlar bunlarla sınırlı da değildir. Konu, mahremiyetin felsefi temellerinden ekonomik boyutuna, eğitim gerekliliğinden siyasi etkilerine, sağlık uygulamalarından büyük veri depolamalarına kadar genişletilebilir. Yeni gelişmelerin de etkisiyle mahremiyet, daha pek çok alanda ortaya çıkacak gibi görünmektedir. Kişisel bir olgu olsa da mahremiyet artık küresel bazda yaşanan sorunlarda kendini göstermekte, yeni sorunlar yeni çözümler beklemektedir.

Sonuç

İnsanın olduğu her yer ve zamanda olan mahremiyet, kişinin kendine has olanla herkese açık olan arasındaki sınıra dayanmaktadır. Bu sınır kişiye, bir diğer kişi veya kurumun gözetimi olmaksızın rahatça hareket edebileceği bir alan sağlar. Kişinin sadece kendisi değil kendine ait olanlar da bu alan içerisinde yer alır. Mahremiyet, tarih boyunca değişmiş ve çeşitli faktörlere bağlı olarak evirilmiştir. Bu durum onun çok boyutlu bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Mahremiyet, insanlar arası ilişkilerin kurallarını belirleyen naslar nedeniyle dinî boyutta, oldukça kişisel algıya sahip olması nedeniyle psikolojik boyutta, toplumsal değişimden etkilenmesi nedeniyle sosyolojik boyutta, ihlallerin önlenmesi için uygulanan cezai yaptırımlar nedeniyle hukuki boyutta, kişiye mahrem alan sağlayan veya sağlamayan yapılar nedeniyle mimari boyutta ele alınmıştır. Farklı tasnifler olsa da mahremiyet en temelde beden mahremiyeti, bilgi mahremiyeti ve mekân mahremiyeti olarak sınıflandırılabilir. Günümüzde ise internet ve sosyal medya, dijital mahremiyet alanlarının tartışıldığı bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sınırların silikleştiği post-modern dönemde mahremiyetin korunması için kişisel farkındalık ve çaba gerekmektedir. Benliği sağlıklı bir şekilde gelişmiş ve başarılı sosyal ilişkiler kurabilen nesiller yetiştirmek için mahremiyet eğitimleri önem kazanmıştır. Her alana nüfuz eden karmaşık yapısıyla mahremiyet, günümüz ve geleceğin en önemli problemlerinden biri olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, V. (1989). Akraba. *DİA*, içinde (cilt 2, 285-287).
- Akyüz, Y. (2016). Batı toplumunda mahremiyet algısının oluşumu, değişimi ve etkisi. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet alguları sempozyumu*, II. Cilt, Ed. Y. Ünal ve diğ., Samsun: ORİV.
- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior: privacy, personal space, territory, crowding*. California: Brooks/Cole Publishing.
- Altman, I. (1976). Privacy a conceptual analysis. *Environment and Behavior*, 8 (1), 7-30.
- Altman, I. (1977). Privacy regulation: culturally universal or culturally specific? *Journal of Social Issues*, 33 (3), 66-84.
- Aydemir, M. (2012). *İşyerinde mahremiyet olgusu*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Barbarosoğlu, F. (2006). *Şov ve mahrem*. İstanbul: Profil Yayınevi.
- Belsey, A. and Chadwick, R. (1992). *Ethical issues in journalism and the media*. Oxfordshire: Routledge.
- Burgoon, J. K. (1982). Privacy and communication. *Communication Yearbook* 6, Ed. M. Burgoon. Beverly Hills, CA: SAGE.
- Cohen, J. E. (2013). What privacy is for? *Harvard Law Review*, 126 (7), 1904-1933.
- Cumhur İzgi M. (2014). Mahremiyet kavramı bağlamında kişisel sağlık verileri. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1 (1), 25-37.
- Cüceloğlu, D. (2002). *İletişim donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çekiç, S. (2020). *İslam hukukunda mahremiyet ve sosyal medya*. Ankara: TDV.
- Dereli, M. D. (2020). *Sanala veda: sosyal medya ve dönüşen dindarlık*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu*. Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Eken, M. (2020). Sosyal medya ve dönüşen mahremiyet algımız. *sosyal medya ahlakı*, Ed. E. Erdem, Ankara: DİB.
- Elgesem, D. (1996). Privacy, respect for persons, and risk. *Philosophical perspectives on computer mediated communication*, Ed. C. Ess, New York: State University of New York Press.
- Erkilet A. (2012). Mahremiyetin dönüşümü: değer, taklit ve gösteriş tüketimi bağlamında “islami” moda dergileri. *Birey ve Toplum*, 2 (4), 27-39.
- Girgin A. ve Gönal S. (2020). Çocuğun kişisel verilerinin sosyal medyada ebeveyn tarafından paylaşılmasının hukuki sonuçları. *TAAD*, 11 (44), 99-127.

- Göle, N. (2014). *Modern mahrem medeniyet ve örtünme*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Güllük, İ. (2014). Avret mahremiyeti prensipleri açısından görüntü, gerçeklik, sanal âlem ve cinsellik üzerine fihî bir analiz. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23, 105-128.
- Kahraman, A. (2016). Mahremiyetin tanımı ve sınırı. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, I. Cilt, Ed. Y. Ünal ve diğ., Samsun: ORİV.
- Karahisar, T. (2011). Özel hayatın gizliliği ve internette işlenen suçlar. *II. medya ve etik sempozyumu*, Ed. M. Yağbasan ve G. Çetindağ Süme, Elazığ.
- Kodak, D. (2018). Düşünsel modernitede mahremiyeti yeniden tanımlamak: kuşaklararası bir araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (54), 85-116.
- Korkmaz, A. (2011). Medyada bir etik sorun olarak mahremiyet hakkı, *II. medya ve etik sempozyumu*, Ed. M. Yağbasan ve G. Çetindağ Süme, Elazığ.
- Laudon, K.C. (2005). *Essentials of management information systems: managing the digital firm*. New Jersey: Prentice Hall.
- Martı H. (2009). Hz. Peygamber'in hadislerinde bir değer simgesi olarak beden ve mahremiyeti. *Marife*, 9 (2), 9-23.
- Motghare S. & Rane, D. (2021). Implementation of privacy preserving and dynamic searching mechanism with biometric authentication in cloud storage. *IT in Industry*, 9 (2), 894-912.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça türkçe sözlük*, İstanbul: Dağarcık.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme günlüğü*. (G. Gündüç Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Olca, E. ve Can, Ö. (2014). Ulusal ve uluslararası yönetmeliklerde kişisel sağlık verisi mahremiyetinin korunması. presented at *International Conference on Information Security and Cryptology*, USA.
- Öğüt, S. (2003) Mahrem. *DİA*, içinde (cilt 27, 388-389).
- Özbudun, E. (1977). Anayasa hukuku bakımından özel haberleşmenin gizliliği. *Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı 1925-1975*, I. Cilt, Ankara: Sevinç.
- Özgül, G. E. (2012). Bir görme biçimi olarak yeni medya: kamusal bir alan imkânının araştırılması. *Journal of Yasar University*, 26, 4526- 4547.
- Özkurt, K. (2016). Mahremiyet anlayışının mimariye yansıması. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, I. Cilt, Ed. Y. Ünal ve diğ., Samsun: ORİV.

- Özön, M. N. (1979). *Büyük osmanlıca-türkçe sözlük*, İstanbul: İnkılap ve Aka.
- Pedersen, D. M. (1997). Psychological functions of privacy. *Journal of Environmental Psychology*, 17 (2), 147-156.
- Pekdemir, Ş. (2016). Mahremiyet algısı hak olgusu. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, I. Cilt, Ed. Y. Ünal ve diğ., Samsun: ORİV.
- Petronio, S. (2008). *Communication privacy management theory*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Poyraz, H. (2019). Mahremiyet, mahrumiyet, hürriyet. *Mahremiyet*, Ed. N. Şişman, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rosenberg, R. S. (2013). *The social impact of computers*. Amsterdam: Elsevier.
- Solove, D. J. (2002). Conceptualizing privacy. *California Law Review*, 90 (4), 1087-1156.
- Stone, E.F., Gardner, D.G., Gueutal, H.G. & McClure, S. (1983). A field experiment comparing information privacy values, beliefs, and attitudes across several types of organizations. *Journal of Applied Psychology*, 68 (3), 459-468.
- Tavani, H.T. and Grodzinsky F.S. (2002). Cyberstalking, personal privacy, and moral responsibility. *Ethics and Information Technology*, 4, 123-132.
- Tekin, M. (2011). Türkiye toplumunun dini hayatında postmodern tezahürler. *İÜİFD*, 25, 5-28.
- Tunç Yaşar, F. (2019). Osmanlı dünyasında mahremiyet: ifşa ile ihlal arasında. *Mahremiyet*, Ed. N. Şişman, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Vincent, D. (2017). Mahremiyet: kısa bir tarih, (D. Cumhuriyet Başaraner, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Westin, A. (1967). *Privacy and freedom*, New York: Ateneum.
- Yeşil Çelik, B. (2020). *Mahremiyetin dönüşümü: sosyal medyada özel hayatın sunumu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Yılmaz, A. (2012). Sosyal medya kullanımında güncel tartışmalar: üniversite öğrencileri örneğinde mahremiyet-kamusal alan ilişkisi. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 3 (5), 246-264.
- Yüksel M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (1), 181-213.
- Zhumagazyeva, A. & Koç, F. (2010). Kültürel etkileşimde kadınların giysi alışkanlıklarındaki değişimin mahremiyet açısından incelenmesi (Kazakistan ve Türkiye örneği). *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 5 (2), 113-131.

MAHREMİYETE FELSEFÎ YAKLAŞIM

Kasım KÜÇÜKALP¹

Giriş

Bu çalışma, ahlak felsefesi bağlamında oldukça önemli bir kullanım alanına sahip olan, günümüzde ise büyük ölçüde cinsel yönü ön planda olacak şekilde kullanılan ve sıklıkla “mahremiyetin dönüşümü” başlığıyla gönderme yapılan mahremiyet kavramını, söz konusu dönüşüm süreci bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda, özü itibarıyla dine ve dinî dünya görüşüne ait olduğunu düşündüğümüz mahremiyet kavramını, modern düşünceyle birlikte zuhura gelen ve gittikçe radikal bir muhteva kazanmak suretiyle günümüz dünyasına vücut veren varlık ve düşünce güzergâhı bağlamında tartışmak ve mahremiyet kavramındaki dönüşümü, klasik ve modern varlık ve düşünce ufku arasındaki ayrımlar ekseninde mukayeseli bir biçimde ele almaya çalışacağız.

Özü ve tarihsel arka planı itibarıyla düşünüldüğünde, mahremiyet kavramının dine veya dinî dünya görüşüne ait bir kavram olduğu söylenebilir. Öyle ki bu dünyanın Tanrısal bir ruh taşıyan insan için geçici bir ikametgâh, asıl yurdun ise ahiret olduğu, insanın dünya içre varoluşunun bu bilinç içerisinde şekillenmesi gerektiği şeklindeki dinî düşünce, hem düşünmenin hem de insan varoluşunun genel istikametini belirleyen bir mahiyete sahip olmuştur. Bu doğrultuda, klasik dünyada ahlaki varoluşun gerçekleştirilmesi de, geçici ve görünüşten ibaret olan dünya hayatı ile asli ve gerçek olan ahiret

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, ORCID:0000-0001-6270-372X

arasındaki ontolojik ayrıma bağlı olarak, insanı asli hakikatiyle bağlantılı bir varoluş pozisyonuna taşıyacak bir düşünme ve varoluş pratiği anlamında, insan varlığının arındırılmasına bağlı bir bilme etkinliğinin parçası olarak görülmüştür. Hatta Platon'da karşımıza çıkan Grekçe *eide* fiilinin hem bilmek hem de görmek anlamına gelmesi, Sokrates'in insanın bilerek kötülük yapamayacağı ifadesi, yine Platon'un felsefeyi, ölüme hazırlık, ruhun gözünü açmak ve Tanrıya benzemek olarak tanımlaması ve insanı da kendisine Tanrı tarafından sonsuzluk ruhundan üflenmiş biricik var olan olarak kabul etmesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Bu ön değerlendirme bağlamında ifade edildiğinde insan varoluşunun anlamlandırılmasında dinin veya dinî dünya görüşünün büyük ölçüde belirleyici olduğu klasik dünyada, tüm diğer ahlaki kavramlar gibi mahremiyet kavramının içeriğinin de, dinler tarafından insanlığa bahşedilmiş olan söz konusu ontolojik ayrım ekseninde şekillendiği söylenebilir.

Buna karşın modern-seküler dünya görüşünün zuhuruna bağlı olarak ortaya çıkan varlık ve düşünce güzergâhı, gerek insan varlığının anlamını, gerekse insanın diğer varlıklarla olan ilişkisini, doğa dışı veya ilahî herhangi bir referansa başvurmayan natüralist, fenomenalist, hümanist, rasyonalist ve bilimselci bir düşünce evreni içerisinde ele almış, insanın dünya içre varlığının anlamını ve diğer varlıklarla nasıl bir ilişki içerisinde olacağı sorularını da klasik olandan büsbütün farklı bir ontolojik çerçeve içerisinde değerlendirmiş olduğundan, modern dönem ve düşünceyle birlikte diğer ahlaki kavramlar gibi mahremiyet kavramı da hem teorik hem de pratik düzlemde büyük bir dönüşüme maruz kalmıştır. Zira modern düşünceyle birlikte insan varoluşunun anlam ve değerine yönelik meşruiyetin ölçütü de değişmiş, ideal olanın meşruiyeti belirlediği bir ufuktan, ideal olandan kopmuş bir doğalcılık içerisinde, doğal/*natural* meşruiyeti belirler hâle gelmiştir. Kuşkusuz bu durum ilişkisel bir varlık olan insanın değerleri inşa etme zemininin de köklü bir biçimde dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Tam da bu noktada ifade edilmelidir ki, modern ve çağdaş zamanlarda hem teorik hem de pratik boyutlarıyla mahremiyet kavramının içeriklendirilmesi, doğa-dışı veya ilahî referansların geçerliliğini yitirmesine sebebiyet veren bir varlık ve düşünce anlayışının açmış olduğu hermenötik ufuk tarafından belirlenmiştir.

I- Klasik Dünya Görüşü Açısından Mahremiyet: Mahremiyetin Felsefî ve Dinî Alımlanışı

En genel anlamıyla gizlilik, kişisel gizlilik anlamlarına gelen mahremiyet, Arapça haram kelimesinden türetilmiş mahrem sözcüğüyle bağlantılı olup, özü itibariyle dinen yapılması veya söylenmesi yasak olma hâline, kişiye özel olması nedeniyle ifşa edilmesi veya araştırılması ahlaki, dinî ve hukukî olarak yasak olma durumuna ve kişinin başkalarına söylenmemek üzere bir diğer kişiye vermiş olduğu sırrın muhafaza edilmesi gerektiğine işaret eden bir anlam içerimine sahiptir. Dolayısıyla hukukî, dinî ve ahlaki boyutlara sahip olan mahremiyet kavramı gizlilik, kişisel gizlilik anlamlarıyla bağlantılı bir biçimde, özellikle iletişim teknolojilerinin gittikçe yaygınlaşmasına bağlı olarak korunması çok daha güç hâle gelen kişisel alanın veya özel hayatın dokunulmazlığı anlamlarıyla da karşımıza çıkmaktadır.

Bu denli geniş bir muhtevayla karşımıza çıkan ve temelde insanın, gerek kendi bedeni gerekse diğer insan varlıklarının bedenleriyle nasıl ilişki kurması gerektiğine işaret eden mahremiyet kavramı, neredeyse bütünüyle dinî dünya görüşünün belirleyici olduğu modern öncesi dünyada, bir anlamda kardeşi olan hayâ, iffet ve özgürlük benzeri diğer kavramlar gibi, anlamını ve insan tarafından alımlanış mantığını dinî dünya görüşünün Tanrı-insan-âlem ilişkisine dair ortaya koymuş olduğu ontolojik ufka borçlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten özellikle Batı felsefesi tarihî bağlamında kaleme alınmış olan ahlak felsefesi metinlerinde bir değer veya erdem olarak mahremiyet kavramına yer verilmemiş olması da bu tespitimizi doğrular niteliktedir.

Bununla birlikte, mahremiyet kavramıyla ilgili olarak, klasik dünyada birbirleriyle iç içe geçmekle birlikte, modern dünyadaki dönüşüme bağlı olarak bir ayrılmaya maruz kalan iki boyutun varlığından bahsetmek mümkündür. Buna göre yukarıdaki sözlük anlamında da içerildiği şekliyle mahremiyetin, ilki cinsellik kavramı ekseninde şekillenen ve insanın gerek kendi bedenine gerekse diğer insanlara cinsel anlamda yönelişine müteallik olan, ikincisi ise daha ziyade gizlilik anlamı ekseninde şekillenen ve günümüzde yoğun bir biçimde kişisel veya özel hayatın gizliliği kavramlaştırmalarıyla karşımıza çıkan iki boyutu söz konusudur. Tam da bu ayrım bağlamında ifade edilmelidir

ki, klasik dünyada söz konusu iki boyut bütünlüklü bir varlık fikri ekseninde iç içe geçen bir mahiyet arz ederken, modern düşüncede zuhura gelen ve müteal varlık fikrinden kopma iddiasındaki seküler hümanizmle birlikte mahremiyet kavramı ikinci boyutun ön plana çıktığı bir muhteva kazanacaktır.

Klasik dünyada mahremiyet kavramının alımlanışının nasıllığı sorusu, hiç kuşku yok ki, klasik varlık, hakikat ve insan anlayışıyla bağlantılı bir biçimde yanıtlanmak durumundadır. Klasik dünya veya düşünce ufku açısından bakıldığında insan oluşun, ne Tanrı'dan ne de diğer var olanlardan bağımsız bir mevcudiyet ufku içerisinde ele alınması mümkün değildir. İnsan oluşun anlamı da, en aşağı düzeyinde madde en yukarı düzeyinde ise Tanrı'nın bulunduğu, muhtevasında barındırdığı her varlık için bir amaç/telos bahşedilmiş olan amaçlı/teleolojik bir âlem anlayışının ufkunda içerik kazanan bir mahiyete sahiptir. Bu durumun hem dinî düşünce hem de felsefî düşünce bağlamında ortak olduğunu söyleyebileceğimiz klasik dünya açısından insan oluş ile eşya, bitki ve hayvan oluş arasında köklü bir mahiyet farkı söz konusudur. Her ne kadar insan varlığında bütün bu boyutlar içeriliyor olsa da, insan, taşıyor olduğu Tanrısal öz anlamında insanî ruhuyla diğer canlılardan ayrılan bir mahiyete sahiptir. Hatta klasik tanım mantığına bağlı ortaya konulan “hayvan-ı natık / düşünen canlı” şeklindeki insan tanımı da, tam anlamıyla söz konusu mahiyet ayrımına bağlı olarak, insan oluşun anlam ufkunu eşya, bitki ve hayvan oluşun ötesine ulaştırma idealiyle, insanı biyo-fizyolojik bir varlık alanına indirgemekten sakınan bir karakter taşır.

Mezkûr durumun, klasik mahremiyet anlayışının içeriklendirilmesi bağlamında, her ne kadar hakikatin birliği ideali ekseninde şekillenmiş klasik düşünce ufku açısından birbirinden keskin sınırlar içerisinde ayırt edilmesi mümkün olmasa da, biri felsefî diğeri ise dinî olmak üzere iki yaklaşım biçimine vücut verecek bir mahiyet arz ettiği söylenebilir. Her şeyden önce ifade edilmelidir ki, dinî bir bakış açısı olmaksızın, cinselliğe müteallik olacak şekilde, gerek insanın kendi bedenini teşhir etmesinin yasaklığına gerekse başka insan varlıklarının bedenine cinsel anlamda yönelişinin meşru veya meşru olmayan boyutlarına işaret edecek bir mahremiyet kavrayışından, klasik felsefe de dâhil olmak üzere, bütünüyle insan düşüncesine referansla temellenmiş bir felsefe anlayışı içerisinde bahsedebilmek mümkün değildir. Zaten kavramın etimolojik çözümlemesinden de çıkarsanabileceği üzere,

mahremiyet kavramı, özünde dinî bir muhtevaya sahip olup, mahremiyetin cinselliğe müteallik boyutunun dışında kalan yönü kavramın kişiye özel olanın gizliliği şeklindeki anlam boyutuyla ilgilidir. Bir değer olarak mahremiyet, iletişim ve ifşa teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak, söz konusu ikinci, yani kişiye özel olan boyutuyla modern ve çağdaş zamanlarda daha çok ön plana çıkmış olsa da, mahremiyet kavramı genel olarak felsefede, belki doğrudan mahremiyet kavramlaştırması adıyla olmasa da, özel veya kişisel olanın saklı tutulması ve ifşa edilmemesi anlamında bir değer olarak savunulagelmıştır.

Felsefî boyutuyla ele alındığında, klasik felsefelerde mahremiyet, açıkça insanın cinsel yöneliş ve ifşasının sınırlandırılması anlamında bir değer formunda ortaya konulmamış olmasına rağmen, klasik dünya görüşünün varlık ufkunda insan, özü itibarıyla ruha ve buna bağlı olarak aklına referansla tanımlanan bir mahiyete sahip olduğundan dolayı, genel anlamıyla cinselliğe müteallik yönleriyle sakınlı bir ilişki içerisinde olması gereken bir varlık olarak düşünüle gelmiştir. Daha açık bir biçimde ifade edilecek olursa, dinler de dâhil olmak üzere, neredeyse bütün klasik felsefelerde insan, doğası gereği şehvet ve öfke güçlerine sahip bir varlık olarak görülse de, insan oluşun anlam ve değeri bu güçlere indirgenebilir bir mahiyet arz etmez. Buna göre şehvet ve öfke güçleri insanın da içinde yer aldığı hayvan cinsine ait ortak bir özellik olup, insan, sahip olduğu insani nefis veya ruhıyla hayvanlardan ayrılan bir mahiyete sahiptir. Sahip olduğu düşünülen özü nedeniyle varlık mertebesi bakımından eşya, bitki ve hayvan oluşa göre daha üst bir mertebede bulunması gereken insan oluş da, insanın aşağı düzeydeki varlıklarla ortak olarak paylaştığı yönleriyle değil, Tanrısal aklın hâkimiyetindeki amaçlı âlemde kendisine bahşedilmiş *telos* veya özüne uygun bir varoluş pozisyonu alıp almamasına bağlı olarak tanımlanmak durumundadır. Klasik felsefeler açısından bu durum, yalnızca epistemolojik düzeyde ortaya konulan bir tanım meselesi değil, insanın varlık bütünlüğü içerisindeki ontolojik statüsünü ve söz konusu statünün insana biçmiş olduğu varoluş ve düşünce ufkunu, dolayısıyla da insanın hakikatle irtibat veya temasını nasıl tesis edeceğini belirleyen bir mahiyet arz etmektedir.

Modern öncesi ve modern dünyada insanın sahip olduğu politika anlayışları arasındaki farka işaret eden Leo Strauss'un da özellikle altını çizdiği

üzere, klasik dünyada hâkim olan anlayış idealist bir politika felsefesine vücut vermiştir. Buna göre politik felsefe kozmos tarafından insana bahşedilmiş olan doğal gereksinimlere uygun olan iyi bir toplum arayışına karşılık gelmekte olup, “erdemler ve onların uygulamaya konulması insan ruhunun doğal gayeleridir ve insanın en mükemmel gayesidir” (Strauss, 2018: 46-48). En önemli varsayımı bağlamında düşünüldüğünde, klasik politika felsefesi, doğal bir düzenin ve gayeliliğin hüküm sürdüğü kozmos içerisindeki insanın da, doğal birtakım gayelere sahip olduğu varsayımı üzerine kuruludur. Söz konusu doğal gayeliliğe bağlı olarak teşekkül eden düşünme biçimi açısından ahlaki olanla hoş olan arasında da esaslı bir fark bulunmaktadır. “*To kalon*, asil ya da güzel olan, hoş olandan esasen farklı bir şeydir. Erdem içkin asaletinden ötürü, kendisi uğruna tercih edilmeye layıktır; yoksa Epikürcülerin söylediği gibi haz ürettiği için seçilmemelidir” (Strauss, 2018: 49-50). Mahremiyet kavramıyla ilişkili olarak düşünüldüğünde, modern öncesi zamanlarda hâkim olan söz konusu politik felsefe anlayışının en belirgin özelliği, insan oluş için en mükemmel gaye olarak erdemi vurgulaması ve insanı, büyük ölçüde hayvani varlık alanıyla ortak yönlerine indirgemekten sakınlı bir anlayış içerisinde olmasıdır.

Aslına bakılırsa bütün bir modern öncesi dünyada, varlık-oluşsal amacı bakımından diğer canlılardan ayrılan mahiyeti nedeniyle insan oluşun, olmuş-bitmiş ya da tamamlanmış bir mevcudiyet formuna değil, bir imkân varlığı olarak insana karşılık geldiği söylenebilir. Tam da bu nedenle ulvi ve süfli âlem arasında ara yerde bulunan insan için, ya varlığını ulvi maksutlarına uygun bir varoluş formu içerisinde gerçekleştirmek ve böylelikle de insan oluşunu hakikatiyle buluşturmak ya da süfli âlemde hüküm süren ilişkiselilik içerisinde varoluşunun hakikat, anlam ve değerinden büsbütün kopuk bir mevcudiyet formu içerisinde kalmak gibi, biri varlığını yukarı taşıyan, diğeri ise aşağı çeken iki imkân söz konusudur. Müteal bir varlık ve hakikat ufkunda serpilip gelişen klasik felsefeler açısından böyle bir durumda tercih için düşünmek dahi gereksiz olup, düşüncenin görevi, insan oluşu hakikatiyle buluşturan bir pratik içerisinde, insanı, erdemli kılacak imkânlara açmak ve varlık bütünlüğü içerisinde bir imkân olarak bahşedilen ontolojik statüsüne kavuşturmak olacaktır. Bunun için yapılması gereken şey ise, insanı eşyada hüküm süren ve insan dışındaki diğer canlılar için de kuşatıcı bir mahiyet

arz eden parametrelerden kurtarmak ve böylelikle özüne/*telosuna* uygun bir varlık ve hakikat deneyimine açmaktır.

Birçok klasik ahlak felsefesi metninde de özellikle altı çizilen bu yaklaşım, insanın, büyük ölçüde bedenine ve hayvani nefsine müteallik olduğu düşünülen shevi güçleriyle sakınımlı bir varlık-oluşsal pozisyon almasını, hem insan-oluşunun gerçekleştirilmesinin hem de hakikat deneyimine açılmasının ön koşulu olarak görmüştür. Thomas Aquinas'ın, "en yüce şeylerden elde edilecek en zayıf bilgi, en küçük şeylerden elde edilecek en emin bilgiden daha çok arzuya şayandır." (Schumacher, 2016: 17) ifadesinde de açığa çıktığı üzere, klasik dünya görüşü açısından yüce şeyler ile küçük şeyler arasında mahiyet bakımından bir ayrım söz konusu olup, insan oluş da, beşerî varlığın küçük şeylere yönelik ilgilerden kurtarılacak yüce şeylere doğru yönlendirilmek suretiyle kemale doğru taşınmasından başka bir şey değildir. Bundan dolayı her ne kadar doğrudan doğruya din tarafından iffet ve hayâ duygularıyla irtibatlı olarak sunulan bir mahremiyet formunda olmasa da, klasik felsefeler açısından bakıldığında, bütünüyle cinsel haz ve arzulara müptela bir varlık pozisyonu içerisinde olmak ve insan-oluşun ufkunu shevi hazlar doğrultusunda tayin etmek bir düşkünlük ve hakikatten kopukluk göstergesi olarak görüldüğü için, insanın, bedeniyle ölçülü ve sakınımlı bir ilişki içerisinde olması gerektiğinin vurgulandığı söylenebilir.

Klasik zamanlarda bu durumun en tipik örneğini Sokrates ve Platon düşüncelerinde gözlemlemek mümkündür. Sokrates, insanları ruhlarına özen göstermeye, kendi kendilerini yöneten, ahlaken özerk olan varlıklar olmaya davet etmiş ve sorgulanmamış bir yaşam süren insanların yaşamlarının kendi ellerinde veya kontrollerinde olamayacağının altını çizmiştir. Sokrates insanların yalnızca erdem ya da ahlaki bilgiyle ilgili inanç ve moral hipotezlerini değil, aynı zamanda hayatlarını ve yaşam biçimlerini de sorgulamak suretiyle, insan olma vasfının gerçekleştirilebilmesinin yolunu, söz konusu sorgulamaya bağlamıştır (Cevizci, 2006a: 220-241). Ruh, yalnızca bir canlılık kaynağı değil, insani karakterin bulunduğu, insan mutluluğunun kendisine bağlı olduğu özsel unsur olarak gören Sokrates'e göre ruh aynı zamanda, bilinçli ve ahlaki kişiliğin oturduğu yerdir de. Böyle bir ruh kavrayışı ekseninde Sokrates, insanın doğası, ihtiyaçları, amaçları ve değerleri üzerinde durmuştur.

Kuşkusuz bütün bunların hakkıyla tespit ve tayin edilebilmesi, insanın gerçekte ne olduğu anlamında, insanı insan yapan asli yönün ne olduğunun bilinmesinden geçmektedir. Zaten Sokrates'in Apollon Tapınağı'nda okuduğu "kendini bil" düsturu da, bu amaca matuf sorgulamanın hakiki istikametini belirlemeye matuftur. Eğer ruh insanı insan yapan özsel unsur ise, bedenden ziyade ruha özen göstermek gerekmektedir (Cevizci, 2006b: 77-80). Kuşkusuz bu özen, bir temyiz ve tefrik kabiliyetine sahip olmayı gerektirmekte olup, söz konusu kabiliyet ise, insanın kendi varlığı üzerine hakiki bir düşünüm yoluyla kazanılabilecek bir mahiyete sahiptir.

Bu bağlamda ifade edilmelidir ki, kendini bilmek, insana kendisinin kalıcı, asli ve özsel boyutu ile geçici, zamansal ve arızı boyutu arasında bir ayırım yapma imkânı sunduğu gibi, insanın, nasıl bir varoluş ve düşünce güzergâhı içerisinde olması gerektiğini de açığa çıkarır. Böylelikle insan, yeme, içme, cinsellik, şan, şöhret, zenginlik vb. maddi değerlerin zaman zaman gerekli ve yararlı olsalar da, temel ve özsel olmadığını, önemli olanın kendi asli boyutuna uygun bir eylem pratiği içerisinde ahlaklı ve doğru yaşamak olduğunu fark eder. Zira gerçek anlamda mutluluk, dünya içindeki geçici istek ve arzuların tatmin edilmesinden değil, insanı insan yapan ve kalıcı/asli hakikatine ulaşmasını mümkün kılacak yegâne imkân olan kendi benine yönelik bilgisinden geçmektedir. Aslına bakılırsa söz konusu kalıcılık ve geçicilik boyutları üzerine yapılan vurguyla karakterize edilebilecek bütün bir kadim düşünce için, sahip olması gereken asli varlığının ufkundan kopuk bir biçimde, geçici ve düşük düzeydeki ilgilere müptela olmuş bir yaşam sürmek, insanın kendisi olma imkânından mahrum kalmasıyla eş değer bir ontolojik statüye karşılık gelecektir.

İdealist felsefelerde son derece açık bir karakter arz eden bu tutum alışın izlerini, ontolojik iddiası itibarıyla materyalist ahlak anlayışı bakımından hazcı olan Epikürcü anlayış içerisinde dahi gözlemlemek mümkündür. Her ne kadar ulvi maksutlara ulaşma kaygısıyla olmasa da, cinselliği doğal olmakla birlikte zorunlu olmayan bir ihtiyaç statüsünde gören Epiküros'a göre, haz acının yokluğu olup, yokluğunda insana acı verecek olan ihtiyaçlara müptela olmamak gerekmektedir. Hazlar arasında dahi niteliksel bir ayırım gözeten bu yaklaşım, klasik dünyada bedenle ve bedene müteallik şehvi arzularıyla

ilişkinin bir ifşa ve sınırsız bir özgürlük anlayışı içerisinde değil, düşünceli bir varoluş ufku içerisinde sakınlı bir mahiyet arz ettiğinin çarpıcı bir örneği olarak görülebilir.

Bedenle ve şehevi olanla söz konusu sakınlı ilişkiyi salık vermesine rağmen klasik felsefelerin bu tutum alışı, beşerî varoluşun düşük düzeydeki ilgilerle donanımlı olması hâlinde, yüksek düzeydeki hakikatlerle ruhsal temas imkânından mahrum kalacağı düşüncesiyle ilgili olup, dinî düşünce tarafından içeriklendirildiği şekliyle mahremiyet kaygısıyla bütünüyle örtüşmemektedir. Zira felsefeyi akla dayalı bir düşünme eylemi olarak kabul etmek suretiyle, insanın, gerek kendisiyle gerekse diğer varlık alanlarıyla ilişkisinin nasıl olması gerektiğini bütünüyle akla dayalı referanslarla temellendirme çabası veren felsefî bakış açısından bakıldığında, haram-helal, sevap-günah gibi dinî yaptırım ve teşvikle alakalı olduğu kadar, her şeyi gören, işiten, bilen ve dünya hayatını birtakım emir ve yasaklarla düzenleyen yaratıcı bir Tanrı anlayışının gözetimi altında bulunmayla alakalı bir muhtevaya sahip olan mahremiyet kavramını, yalnızca akla dayalı olarak temellendirmek mümkün değildir.² Bundan dolayı her ne kadar klasik zamanlarda din ile felsefe arasındaki etkileşime ve inanan birçok filozofun bir değer olarak mahremiyeti önemsemesine rağmen, mahremiyetin asıl içeriğini felsefî düşünceden ziyade dinden ve dinî dünya görüşünden kazandığı söylenebilir.

Dinî düşünce bağlamında mahremiyet kavramı ontolojik konumunu bizatihi vahiy ve peygamber yoluyla insana bildirilen ve insanın, insan, Allah ve diğer varlıklarla nasıl bir münasebet içerisinde olması gerektiğini açığa çıkaran bütünlüklü bir varlık telakkisinden alır. Bu bağlamda öncelikle ifade edilmelidir ki, varlık alanını kabaca duyulur âlem anlamında fizik ve düşünülür âlem anlamında metafizik şeklinde bir ayrıma tâbi tutmak suretiyle insanın hakikatle ilişkisini metafiziksel varlık alanına bağlı kılan felsefî bakış açısından farklı olarak din, bu ayrımlara ilave olarak, bir anlamda hakikat âlemi de diyebileceğimiz ve insanın duyulur ve düşünülür epistemik evrenini büsbütün aşan gayb âleminin de var olduğunu vurgulayan bir varlık anlayışı

² Bu husus, modern zamanlarda mahremiyetin seküler alımlanışı bağlamında ele alacağımız, âdetâ Batı düşüncesine hâkim felsefe anlayışını mümkün kılan rasyonel varlık ve hakikat fikrinin çökmesine bağlı olarak zuhura gelen ve değerlerin kendi kendilerini değersizleştirmesine işaret eden Avrupa nihilizmine dair değerlendirmelerimizde daha açık hâle gelecektir.

ortaya koyar. Dinin insan varoluşu için arz etmiş olduğu ontolojik statü ve ehemmiyeti de açığa çıkaran bu varlık anlayışı, bir yandan hakikatin insanı aşkın bir mahiyet arz ettiğini vurgularken, diğer yandan da insanın sahip olduğu bilgi güçleriyle hiçbir biçimde tek başına vasil olamayacağı hakikatle irtibatlı bir var oluş pratiğini nasıl gerçekleştirebileceğini açığa çıkarır niteliktedir. Söz konusu dinî düşünce açısından bakıldığında insanın, hakikat, değer ve anlam gibi büyük ve hayati sorulara kendi epistemik imkânlarıyla yanıt verme gücüne sahip olmaması nedeniyle, fizik ve metafizik âlemin ötesinden gelmek suretiyle insanı varlık, değer ve anlam bakımından besleyen vahyin, insan varoluşu açısından mutlak bir ehemmiyeti söz konusudur.

Din veya dinî dünya görüşü açısından bakıldığında, her ne kadar birtakım varoluş felsefeleri tarafından içerisine fırlatıldığı ileri sürülse de, hasbelkader içerisinde bulunulan bu dünya, geçici bir ikametgâh statüsüne sahip olup, insanın bu dünyadaki mevcudiyetinin anlamı da, yalnızca ilahî olana referansla temellendirilebilecek bir amaca bağlı olarak anlaşılabilir bir mahiyete sahiptir. Söz konusu amaç açısından bakıldığında insan için bu dünyada oluş, mahiyeti itibariyle bu dünyayı sevk ve idare eden parametrelere tâbi olmayışla anlam kazanmaktadır. Zira insan oluş, mahiyeti itibariyle bu dünyayı sevk ve idare eden eşya oluş mantığının fevkinde bir varoluş imkânına ait olmak suretiyle şeyleşme ve parçalanmaya direnmek demektir (Özel, 1993: 7-10). Buna göre, insan her ne kadar birtakım güçlerle donanımlı olsa da, natüralist yaklaşımların aksine, bu güçler meşruiyetlerini doğal oluşlarından almazlar. İnsanın sahip olduğu güçlerin nasıl sevk ve idare edileceğinin kararı otonom olduğu düşünülen epistemik veya ahlaki özne tarafından değil, gaybla irtibatlı bir biçimde din tarafından insana teklif edilen varlık-oluşsal ufuk tarafından belirlenir. Bu nedenle insan, fiziksel ve biyolojik varlığı itibariyle eşyada hüküm süren mantığa tâbi bir varolan olsa da, ona insanlığını kazandıran ve mahiyeti itibariyle Tanrısal bir kökene dayanan ruhu yoluyla, varlığını şeyleşme ve parçalanmadan kurtarmak suretiyle ulvi maksutlarına açılabilme imkânına sahip bir varlıktır aynı zamanda. Bu yüzden hakikatte insanın anlamı “Ahsen-i Takvim” ve “Eşref-i Mahlûkat” olmasında saklı olup, eşyada hüküm süren mantığa tâbi oluş anlamında natüralist bir varoluşun benimsenmesi ise, insan oluşa mugayir bir biçimde düşük düzeyde bir varoluşa duçar olmaktan başka bir şey olmayacaktır.

Aslına bakılırsa insan oluşun mahiyetine dair din tarafından ortaya konulan ve insanı, dünya içre varoluşunun istikameti hakkında bilinçlendiren söz konusu ontolojik konum, diğer ahlaki kavramlarla beraber mahremiyet kavramının içeriğini de şekillendirir niteliktedir. Tam da bu noktada vurgulanması gerekir ki, din nokta-i nazarından bakıldığında, insanı yaratmak suretiyle dünya hayatı içerisinde imtihana tâbi tutan bir Allah fikri, söz konusu imtihan esnasında insanın yalnız ve başıboş bırakılmadığı fikrini de içerir niteliktedir. Bundan dolayı, çıplak varoluş içerisinde kendisini hakikatiyle bütünleştirecek bir değer, anlam ve amaçtan mahrum kalması kaçınılmaz olan insan, Allah'ın insanı başıboş bırakmadığının en temel göstergesi vahiy sayesinde, kendi epistemik evreninin (duyulur ve düşünülür dünya) sınırlılıklarından kurtarılmış bir akletme faaliyeti yoluyla ulvi maksutlarıyla uyumlu bir varoluş imkânına kavuşur. Bu imkân sayesinde insan, “varlığın anlamı”, “dünyada oluşunun amacı”, “ölümün akabinde ne olacağı” vb. büyük ve hayati sorulara yanıt bulabildiği gibi, Allah, insan ve eşya arasındaki ontolojik bağlantının bilincine varmak suretiyle, yaratılıştan kendisine bahşedilmiş güçlerini söz konusu ontolojik bağlantı doğrultusunda nasıl seferber edeceğini de kavrar. Dinî düşünce veya dünya görüşü bağlamında mahremiyet kavramının da içerik kazanmasını sağlayan bu varlık-oluşsal zeminden hareketle insan, gerek Allah, gerek diğer insanlar, gerek kendi varlığı, gerekse de eşya ve diğer canlılarla nasıl bir ilişki içerisinde olması gerektiğini idrak etme imkânına kavuşur.

Mahremiyet kavramının dinî düşünce içerisinde nasıl bir muhteva kazandığı sorusu, hiç kuşku yok ki, kavramın “gizlilik, kişisel gizlilik, yapılması veya teşhiri haram olma” gibi anlamlarının dahi mahiyetleri bakımından gereği gibi takdir edilebilmelerini mümkün kılacak şekilde, “özgürlük”, “mülkiyet”, “hayâ” ve “iffet” gibi kavramlarla irtibatı ekseninde bir değerlendirmeye tâbi tutulmasını gerektirir. Her şeyden önce ifade edilmelidir ki, din açısından bakıldığında, insan oluş, başıboş ve amaçsız bir varoluş olmayıp, varlık bütünlüğü içerisinde belli bir varoluş pozisyonu almayı gerektiren bir mahiyete sahiptir. Zira hakikati itibariyle bu dünyaya ait olmayan insan, dünya içerisindeki ontolojik statüsü gereği insan ile hayvan arasında bir imkân varlığına (beşer) karşılık gelmektedir. Buna göre beşer varlığı olarak insan, varoluşunun anlamı sorusu doğrultusunda benimseyeceği varlık pozisyonuna

bağlı olarak, ya ulvi maksutlarından kopmuş bir varoluş imkânına açılmak ve böylelikle de süfli bir varlık pozisyonu içerisinde arza çakılmak suretiyle kelimenin tam anlamıyla zeki bir hayvan oluşa duçar olacak, ya da sahip olduğu tüm güçlerini ulvi maksutlarıyla uyumlu bir varoluşa seferber ederek, varlığını eşya oluşun mantığından (şeyleşme ve parçalanmadan) kurtaracak ve insan olacaktır.

Aslına bakılırsa söz konusu imkân hâlindeki bir varlık olarak insan tanımı, mahremiyet kavramının seküler ve dinî alımlanış biçimlerinin zeminini oluşturacak şekilde, insan için gene imkân hâlinde olmak üzere, insanın alacağı varlık pozisyonuna bağlı olarak birbirinden ontolojik olarak büsbütün farklılaşması mukadder olan iki tür mülkiyet ve özgürlük kavrayışının olabileceğini de açığa çıkarır niteliktedir. Seküler özgürlük ve mülkiyet kavrayışını ve bunun mahremiyetin dönüşümü bağlamındaki etkisini bir sonraki bölümde ayrıntılandıracağımızdan dolayı, burada öncelikli olarak dinî düşünce bağlamında insan için mülkiyet ve özgürlük kavramlarının ne anlama geldiği ve bunların mahremiyet kavramının alımlanmasına etkisini irdelemeye çalışacağız.

Roger Garaudy'nin "İslam ve Modernite" adlı tebliğ metninde vurguladığı üzere, bir bütün olarak İslam ile moderniteyi birbirinden farklılaştıran en önemli hususların başında mülkiyete yüklenen değer ve anlam gelmektedir. Garaudy'ye göre, "tüm bilgeliklerde olduğu gibi vahyedilmiş bütün dinlerin de ortak paydası olan "ancak Allah mülk sahibidir, ancak Allah emr sahibidir, ancak Allah ilim sahibidir," ilkeleri beşerî çehreye, yani ilahî boyuta sahip her topluma has olan şartları" tanımlayan bir mahiyet arz eder (Garaudy, 1996: 190-206). Spesifik olarak mülkiyet bağlamında düşünüldüğünde mülkün yalnızca Allah'a tahsis edilmiş olması, insanın kendi bedeni de dâhil olmak üzere, hiçbir varlık üzerinde mutlak bir tasarruf hak ve salahiyetine sahip olmadığı anlamına gelmektedir. Zira dinin teklifine muhatap olan insan, bizatihi Allah'ın kendisine biçmiş olduğu varoluş ve anlam ufkuna katılmak suretiyle, gerek kendi bedeni gerekse diğer varlıklarla, kendisini insan oluşun hakiki anlamına taşıyacak bir tasarruf ilişkisi içerisinde olmakla mükellef bir varlıktır. Söz konusu mülkiyet kavrayışıyla bağlantılı olarak dinî düşünce açısından insan, eylemlerine yönelik hiçbir kısıtlayıcı harici referansa müracaat

ihtiyacı duymaksızın, bütünüyle kendi epistemik ve varoluşsal imkânlarına referansla dilediğini serbestçe yapmak anlamında, mutlak bir özgürlüğe de sahip değildir. Dinî düşünce veya dünya görüşü için gerçek anlamda özgürlük, bir imkân varlığı olan insanın, varlığını, düşük düzeydeki hayvanî bir varoluş ufkuna bağlı sözde bir özgürlük mefkûresi içerisinde kaybolmaktan kurtarıp, sahip olduğu tüm güçlerini, Allah tarafından kendisine bahşedilmiş bir imkân olarak, vahiy ve sünnet yoluyla insana sunulmuş olan insan oluş ufkuna seferber etmesiyle kazanılan bir mahiyet arz etmektedir.

İnsan oluşun anlamının seküler ve hümanistik parametreler doğrultusunda inşa edildiği modern ve çağdaş zamanlarda anlaşılması hayli zor söz konusu mülkiyet ve özgürlük kavrayışı, bir yandan kaybedilen şeyin ne olduğunu, diğer yandan da mahremiyet kavramının ontolojik zeminini açığa çıkarmaktadır. Kaybedilen şey, her ne kadar dinî bir kaygıyla ifade etmiş olmasa da, Rousseau'nun, "herkes özgürlüğüne kavuşacağını sanarak, zincirlerine koştı, artık insandaki tek kötülük, kendi kendine yaptıklarıdır" (Goyard-Fabre, 2012: 47-61) vurgusunda açığa çıktığı şekliyle, insanın asli hakikatiyle bağlantılı varoluş ufkudur. Zira dinî düşüncenin tefekkür mantığı açısından bakıldığında, yana yakıla arzu ettiği özgürlük sevdası yüzünden tüm aşkın referanslarıyla bağlantısını yitirmek durumunda kalan modern insan tarafından, başına geleceklerden habersiz bir biçimde alkışlanan bu durum, Allah'ın, hak ve hakikatine direnç göstermesi nedeniyle insana, kendi kendisini unutturmasının sonucu olarak, onu, anlamsız, amaçsız ve değersiz bir varoluş içerisinde kendi hâline bırakmasından başka bir şey değildir.

Mahremiyetin seküler alımlanışının dayanağını oluşturan bu durum, aynı zamanda din açısından mahremiyet kavramının ontolojik zeminini ifşa etmektedir. Buna göre, çıplak gerçekliği içerisinde değer, anlam ve amaç barındırmayan dünyevi varoluş içerisindeki insanın, yalnızca kendi epistemik imkânlarına müracaat ettiği takdirde duçar olması kaçınılmaz olan nihilistik bir varoluş ufkunda, sahip olduğu güçleri hangi istikamet doğrultusunda sevk ve idare edeceğine dair belirsizlik, "ilim, emr ve mülkün yalnızca Allah'a ait olduğu" ilkeleri doğrultusunda dinin insana sunmuş olduğu söz konusu mülkiyet ve özgürlük anlayışı zemininde ortadan kalkar. İşte mahremiyet de asıl anlamını, insana emanet edilen varlık ve güçlerle kurulacak ilişkinin,

her şeyin asıl “Sahibi”nin belirlemiş olduğu varlık-oluşsal ufuk içerisinde realize edilmesinden kazanır. Zira böyle bir varlık ufku içerisinde mahremiyet bilincine kavuşan insan için, insanın kendi bedeni ve arzuları da dâhil olmak üzere, sahip olduğu tüm güçlerin yanı sıra başka varlıklarla da nasıl bir ilişki içerisinde olacağı meselesi keyfî olmayıp, insanın, bizatihi vahiy yoluyla insana bildirilmiş asli hakikatiyle bağlantılı bir mahiyete sahiptir. Din tarafından insana kazandırılan bu varlık şuuru, mahremiyetin ontolojik, hukuki (şer‘i) ve ahlaki dayanağını oluştursa da, mahremiyet kavramının özellikle insanın ahlaki varoluşu ve kemali açısından nasıl bir içeriğe sahip olduğu meselesi, kanaatimizce onun hayâ ve iffet kavramlarıyla ilişkisi bağlamında açıklık kazanmak durumundadır.

“Nefsin çirkin davranışlardan rahatsız olup, onları terk etmesi”, “kötü bir işin yapılmasından veya iyi bir işin terk edilmesinden dolayı insanın yüzünü kızartan sıkıntı” anlamlarına gelen “hayâ” kelimesi, dinî düşüncenin sunmuş olduğu varlık ve düşünce güzergâhı içerisinde Hâris el-Muhâsibî’nin; “kalbin sere serpe hareket etmekten çekinmesi”, “Allah’ın hoşlanmadığı her türlü kötü huydan arınmak” ve “temiz tabiatın iyilere de kötülere de faydalı bir işlevi” tanımladığı şekliyle asıl anlam ve önemini Allah-insan ilişkisinden kazanan bir muhtevaya sahiptir. Zira hayâ duygusunun zemininde, her şeyi her an gören ve bilen, insana şah damarından daha yakın olan, dolayısıyla insanın niyetleri de dâhil olmak üzere her türlü düşünce ve eylemine her an tanıklık eden Allah karşısında insanın alması gereken varlık pozisyonunun bulunduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir varlık pozisyonu içerisinde insan, Allah’tan, meleklerden, diğer insanlardan ve bizatihi kendisinden utanarak, hakikatine mugayir eylem ve söylem pratiklerinden sakınlı bir varoluş bilincine taşınma imkânına kavuşur. Bunun da ötesinde dinî düşünce açısından hayânın, sadece bir duygu değil, aynı zamanda bir düşünme ve muhakeme ürünü anlamında bir değerlendirme temayülü olarak kabul edilmiş olması, hayâ kavramının insanın hem zihni hem de ahlaki inkişafıyla bağlantılı olduğunu da açığa çıkarır niteliktedir (Çağrı, 1997: 554-555).

İffet de tıpkı hayâ gibi, her ne kadar daha çok felsefî metinlerde dört temel erdemden birine gönderme yapsa da, insanın hem zihnî hem de ahlaki kemaliyle bağlantılı bir kavram olarak dinî düşüncede ziyadesiyle önemli bir

değere karşılık gelmektedir. “Haramdan uzak durmak, helal ve güzel söz ve davranışlardan sakınmak” anlamına gelen iffet sözcüğü İslam ahlak felsefesi metinlerinde “yeme, içme ve cinsel arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle kazanılan erdem” şeklinde kavranmıştır. İffeti “nefiste yerleşen ve şehvetin insana galebe çalmasını önleyen nitelikle” ilişkilendiren Râgıb el-İsfahânî’ye göre, insanın sahip olduğu şehvet gücü, özü itibarıyla hayvanî zevklerle ilişkili olup, iffet erdemi hayvanî zevklerin dizginlenmesiyle kazanılan bir muhtevaya sahiptir. İnsanın, bedeni hazlar ve nefsanî aşırılıklara ilgi duymaktan kurtarılmasının yanı sıra el, dil, göz vb. sahip olunan uzuvların da ahlaki ve meşru olmayan davranışlardan uzak tutulmasıyla özdeş addedilen iffet, aynı zamanda, varlığın süflî olanın boyunduruğundan kurtarılarak, ulvi maksutlara açılmasını mümkün kılması nedeniyle insan özgürlüğüyle de ilişkili bir kavramdır (Çağrı, 2000: 506-507). Zira yukarıda da altı çizildiği üzere, klasik dinî ve felsefî dünya görüşü açısından bakıldığında, gerçek anlamda özgürlük insanın, tutkuların köleliğinden kurtarılma suretiyle ulvi maksutlarıyla buluşturulması anlamına gelmekte olup, sahip olunan tüm güçlerin ulvi maksutlar doğrultusunda seferber edilmesiyle kazanılan bir mahiyete sahiptir.

Hiç kuşku yok ki, mahremiyetin dinî düşünce pratiği içerisinde nasıl alımlandığı meselesi de, yalıtılmış soyut bir kavram analizi yoluyla değil, her ne kadar iman, ihsan, İslam, hak, hakikat vb. birçok başka kavramla da bağlantılı bir zeminde düşünmeyi gerektirse de, mahremiyet kavramıyla açık ilişkileri nedeniyle vurgulama ihtiyacı duyduğumuz hayâ ve iffet kavramlarını ve bu kavramların muhtevî oldukları anlam içeriklerini mümkün kılan düşünsel ve varlık oluşsal zemini dikkate almayı gerektirir. Benliği ve karakteri dinî düşünce ve varoluş ufku içerisinde şekillenmiş inanan bir insan nazarında mahremiyet kavramı ve bilinci, gizlilik ve kişisel gizlilik boyutlarını da içermekle birlikte, yalnızca büyük ölçüde cinsel içerimli birtakım eylem veya söylemlerin yasak oluşuna işaret etmez. Zira cinselliğin veya cinsiyetin bir kimlik konumunda olmadığı ve insan oluşun cinsel kimliğe referansla tanımlanmadığı dinî dünya görüşü açısından bakıldığında, bütün değer içerimli kavramlar gibi, mahremiyet kavramı da asıl anlamını, Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında zuhura gelen insan oluşun anlamına dair ufuktan kazanır. Öyle ki tıpkı hayâ ve iffet kavramı gibi, hem teorik hem de pratik içerimleriyle birlikte mahremiyet

kavramı da, insan oluşun hakiki anlamıyla buluşturulmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle dinî düşünce açısından mahremiyet, insanın, bedeni de dâhil olmak üzere, kendisine bir emanet olarak bahşedilmiş her şeyi ilim, mülk ve ‘emr’in Sahibi’nin huzurunda olma bilinci içerisinde, ulvi maksutları doğrultusunda sevk ve idare etmesiyle alakalıdır.

II- Modern ve Çağdaş Dünya Görüşü Açısından Mahremiyet: Mahremiyetin Seküler Alımlanışı

İnsan oluşun doğa-üstü ve ilahî referanslarla bağlantılı bir biçimde içeriklendirildiği ve ister kişisel, isterse toplumsal olsun tüm ahlaki kavramlar gibi mahremiyet kavramının da, amaçlı âlem içerisinde, varlığını belli bir amaç doğrultusunda realize etmesi gereken insan oluşun ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğü klasik dünya görüşüne ait varlık ve düşünce ufkunun modern dünyanın zuhuruyla bağlı olarak çözülmesi, modern insan kavrayışıyla koşut bir biçimde, kişisel hayat etiğini de köklü bir değişime maruz bırakmıştır. Bundan dolayı mahremiyetin modern zamanlardaki dönüşümü, her ne kadar öncelikli olarak seks ve cinsiyet alanlarında gerçekleşmiş olsa da, bu durum, insanın Tanrı, insan ve âlemle ilişkisinde gerçekleşen çok daha köklü bir değişimin sonucu olarak, kişisel hayat etiğinde zuhura gelen temel bir değişimin (Giddens, 2010: 91-92) doğrudan bir sonucu olarak görülebilir. Anthony Giddens’in, “üremenin ihtiyaçlarından kurtulmuş, merkezsiz cinsellik” olarak tanımladığı ve köklerinin, 18.yy’ın sonlarında aile büyüklüğünü sınırlandırma amacıyla başlatılan eğilimde bulunduğunu vurguladığı plastik cinselliğin, içsel olarak benlikle bağlantılı bir kişilik özelliği olarak görülebileceğine dair vurgusu (Giddens, 2010: 8) da, açıkça modern zamanlarda zuhura gelen varlık ve düşünce güzergâhındaki değişimin, insan oluşun anlamının yanı sıra, ahlaki kavramların içeriklendirilmesinde köklü değişikliklere yol açığının bir göstergesi olarak okunabilir.

Modern ve çağdaş dünyada hakikat, değer ve anlam kavrayışında vukua gelen köklü dönüşümü ortaya koymak adına Charles Taylor’ın *Seküler Çağ* adlı eserinde ifade ettiği bir husus oldukça manidardır. Taylor, bu çalışmasında tanımlamak ve izini sürmek istediği değişimin, “bizi, Tanrı’ya inanmamanın neredeyse mümkün olmadığı bir toplumdan alıp, inancın en sofular için bile seçeneklerden sadece biri hâline geldiği bir topluma götüren değişim”

olduğunun altını çizer (Taylor, 2014: 6). Modern öncesi dünyada Tanrı'ya inanmamak neredeyse imkânsızdı. Gerçekten de düşünce tarihine kaba bir biçimde göz atıldığında dahi, klasik dünyada Tanrı'nın varlığını hesaba katmadan düşünmeye çalışan bir düşünür bulmanın neredeyse imkânsız olduğu görülecektir. Buna karşın, Tanrı'yı hesaba katmayabilen, Tanrı'ya inanmayı aksiyomatik olmaktan çıkaran, Tanrı'yı araçsallaştıran veya Tanrı'nın varlığı meselesini hakikat bakımından değer kaybına uğratan bir düşünmenin imkânının büyük ölçüde modern zamanlarda ortaya çıktığı ve epistemik bir meşruiyet kazandığı söylenebilir. Bundan dolayı Tanrısız veya Tanrı ile ilişkinin yok sayıldığı bir dünya, varlık, değer, hakikat ve anlam fikrinin ilk defa modern zamanlara özgü bir biçimde, modern seküler hümanizm içerisinde serpilip geliştiği ve genel olarak bir meşruiyet kazandığı söylenebilir.

Benzer bir tespiti, modern öncesi zamanlarda hâkim olan politika anlayışını “idealist politika felsefesi” şeklinde nitelendiren Leo Strauss'ta da gözlemlemek mümkündür. Strauss'a göre, modern düşünceyle birlikte, iyi, dolayısıyla da erdem üzerine kurulan ve idealist mahiyetiyle tebarüz eden söz konusu politik gelenek, sekülerleşmeye bağlı olarak idealizmini kaybetmiş ve bu durum politik bir hazcılığın doğmasına yol açmıştır (Strauss, 2018: 53). Hatta Francis Bacon'dan beri, bilgide doğruluk yerine faydanın ölçüt kılınmasıyla birlikte, Leo Strauss'un politik hazcılık dediği yaklaşımın gittikçe artan hâkimiyetine tanıklık ettiğimiz dahi söylenebilir. Klasik kozmolojinin yıkılmasına paralel olarak ortaya çıkan modern kozmoloji, aynı zamanda modern bir fizyolojinin doğmasına da sebebiyet vermiş ve modern fizyoloji artık klasik dünyanın amaçlı ve hiyerarşik karakterdeki yapısını yerinden etmiştir. Yerin fiziksel yapısıyla gökyüzündeki varlıkların fiziksel yapısının bir ve aynı olduğunun vurgulandığı ve her şeyin matematiksel-fiziksel bir formülasyonun parçası kılınmak suretiyle niceliksel hâle getirildiği mekanik bir âlem tasavvuru, matematiksel-fiziksel terimlerle ölçüp biçtiği her şeyi, hesabı yapılabilen bir nesneleştirme pratiğine tâbi tutulacak bir doğa kavrayışına vücut vermiştir.

Amaçlı âlem anlayışının reddinin açık sonucu ise, klasik dünyada insan varlığını anlamlandıran doğal ölçütlerin de yitirilmesi olmuştur. Strauss'un da vurguladığı üzere, söz konusu doğal ölçüt yokluğu, “Hobbes ve Locke sonrasında modern bir ölçüt olarak Kant tarafından aklın ölçüt kılınmasıyla”

aşılmıştır (Strauss, 2018: 55). Ölçütün, bütünlüklü varlık anlayışından değil de bizatihi aklından gelmesiyle birlikte, insanın akli kapasitesi muhafaza edilse de, değer ve ahlaka zemin teşkil eden doğal toplumsallığı inkâr edilmiştir. Böylelikle insan doğasına dair modern anlayışlarda da açığa çıktığı üzere, doğası gereği toplumsal olmayan insan, toplumu da önceleyen bir statüye taşınmıştır. İnsanın toplumdan önce geldiği temel varsayımı üzerine bina edilen modern bireycilik ekseninde toplumsal ve ahlaki bağların kaybedildiği modern düşünce içerisinde, zamanla doğa hâli düşüncesi de, “doğaya yön tayin etme fikri bağlamında, doğanın vesayetinden çıkmış akıl sayesinde terk” edilmiştir (Strauss, 2018: 56).

Doğada var olan amaç fikrinin yitirilmesinin bir sonucu olarak, dünya içre varoluşunun anlam ve amacının yanı sıra sahip olduğu doğal güçlerini hangi sınırlar içinde kullanacağına ilişkin temel zeminini yitiren modern insan, kendi öznellik bilincine referansla tanımlanmak suretiyle zeminin bizatihi kendisi hâlini almış ve artık varlık, hakikat, anlamın ve değer kendi aklına referansla tanımlandığı ontolojik bir statüye taşınmıştır. Modern düşünceyle birlikte zuhura gelen ve insanın kozmos içerisindeki konumunu köklü bir biçimde değiştiren bu dönüşümün, seküler karakterdeki bağımsız, laik aklın vahiy zincirinden koparılmasıyla birlikte ortaya çıktığı söylenebilir (Kolakowsky, 1999: 17). Açıktır ki söz konusu dönüşümle birlikte insan, ulvi maksutlardan kopararak, diğer var olanlarla kendisini ayıran niteliksel farkını yitirmiş ve âdeta niceliğin egemenliğine tâbi bir var olan olarak, şeyler düzeninin hüküm sürdüğü dünyevi bir varoluş içerisine saplanıp kalmıştır (Guenon, 2012). Heidegger’in, “dünyanın imge olması varoluş içerisinde insanın özne olmasıyla aynı eylemdir” (Sayın, 2017: 15) sözü, modern seküler hümanizmle birlikte insanın varlıkla ilişkisinin nasıl bir mahiyet kazandığını açığa çıkarması bakımından son derece önemlidir. Buna göre, modern düşüncede Descartes’in *cogito* kavramında yansımaları bulan ve hemen tüm modern felsefelerde belirleyici bir karakter arz eden öznenin zuhuruyla birlikte, artık hakikat, gerçeklik, varlık, anlam, değer, insan ve Tanrı da dâhil olmak üzere, düşünce konusu kılınan her şey, öznenin zihninde yansıyan veya başka bir ifadeyle temsil edilen bir imge hâlini almıştır. Tam da bu durum, modern düşünceyle birlikte, düşünce konusu kılınan her şeyin insan idrakine indirgendliği ve insanı aşkın bütün otorite mercilerinin reddedilmesi

anlayışında ifadesini bulan hümanistik bir düşüncenin (Küçükalp, 2016a: 90) iş başında olduğu anlamına gelmektedir. Özellikle öznenin Kant'ın eleştirel felsefesinde kazandığı boyut da dikkate alındığında, modern öznenin doğuşuyla birlikte öznenin gerçekleştirdiği bir temsil eyleminin dışındaki hâliyle kendinde hakikat, kendinde varlık ve hatta Tanrı'nın bizatihi ne olduğu meselesi dahi düşüncenin konusu olmaktan çıkmıştır. Yine söz konusu modern özne nosyonu ile birlikte, bir yandan “bir şeyi olduğu yerine koymak” şeklinde tanımlanan niteliksel bir ayrıma dayalı klasik adalet anlayışı, bütünüyle niceliksel ayrımların iş başında olduğu özgürlük ve eşitlik lehine bozulmuş, diğer yandan ise, klasik dünyada birbirinden ayrı görülmeyen ahlak ve siyaset alanları, insan aklının kompartımanlara ayrılmasına koşut olarak birbirinden ayrılmıştır.

Aşkınlık fikrinin yitirilmesinin, toplumdan, değerlerden, tarihten ve kültürden yalıtılmış özerk bir özne anlayışına vücut vermesinin yanı sıra, modern ve çağdaş zamanlardaki en önemli tezahürlerinden birisi de, natüralizm ve egoist kendini koruma düsturu üzerine inşa edilmiş yararcı bir ahlak anlayışını zuhura getirmesi olmuştur. Rönesans'tan itibaren doğa-üstü veya ilahî referanslara müracaat etmeksizin her şeyi, akıl ve bilimin ufkunda beliren doğal nedenler muvacehesinde açıklamak gerektiğine işaret eden natüralizmin vücut verdiği insan doğası anlayışı, aynı zamanda yeryüzü varlığı olarak insanın değer ve anlam ufkunu da belirleyen güdücü bir motivasyon kaynağı olagelmıştır. Zira Hobbes başta olmak üzere, hemen tüm modern düşünürlerde, insan, hazzını arttırma ve acıdan sakınma şeklindeki, temelde egoist bir kendini koruma güdüsüne gönderme yapan ve bütünüyle doğal varlık alanına referansla temellendirilmesi mümkün olan iki güdücü motivasyon ekseninde tanımlanmış olup, insanın yapıp etmeleri de bu doğrultuda bir değerlemeye tâbi tutulmuştur. Aslına bakılırsa başlangıcından itibaren, görünüşten ibaret bir gerçeklik olduğu iddiasıyla tebarüz eden fenomenalist karakterli bilimselci dünya görüşünün de etkisiyle natüralist-materyalist bir antropoloji anlayışına vücut veren bu yaklaşımın, seküler karakterli hümanistik düşünce pratiğiyle birlikte, tüm ahlaki kavramlar gibi, mülkiyet, özgürlük ve mahremiyet anlayışının da köklü bir biçimde değişmesinin zeminini oluşturduğu söylenebilir.

Belki de bütün bir insanlık tarihi boyunca ilk defa modern düşünceyle birlikte, insan, sahip olduğu güçlerin, herhangi bir kuşatıcı amaçlılık söz konusu olmaksızın, sırf doğal oluşlarına bağlı olarak, aynı zamanda meşru da olduğu bilincine taşınmıştır. Şayet varlığına bir amaç ve ufuk tayin etmek suretiyle varlığını anlamlandıracak ve sahip olduğu güçleri bu doğrultuda kullanmasına ontolojik bir dayanak teşkil edecek aşkın referans noktaları söz konusu değilse, insanın doğal olanı eş zamanlı olarak meşru addetmesinin önünde de herhangi bir engel görmesi söz konusu değildir. Öyle ki, tüm varlık-oluşsal imkânları içerisinde kendisinin maliki olma iddiasındaki modern insan için özgürlük de, sahip olduğu güçler muvacehesinde kendisini gerçekleştirmekten başka bir şey olmayacaktır. Bu doğrultuda teşekkül eden egoist kendilik bilinci, Sartre'ın "insan özgürlüğe mahkûm bir varlıktır" sözünü hatırlatırcasına, hiçten gelip hiçe gitmeye mahkûm olduğunu düşündüğü kısacık dünya hayatı içerisinde, sadece kendini düşünen bir ben olarak, varoluş içerisindeki her şeyi kendi narsist beninin besin kaynağına dönüştürecek. Klasik dünyanın aileye, dine, topluma adanmış olmayı ve hatta toplumsalın insanlara biçmiş olduğu rolün yerine getirilmesini insanın anlamıyla ilişkilendirdikleri ve insan oluşu bütünden bağımsız görmedikleri yerde, modern zamanların atomize olmuş öznesi için, kendini her türlü kuşatıcı üst varlık alanından bağımsız bir biçimde tanımlamak ve sahip olduğu bütün güçleri bu doğrultuda realize etmek kendilik bilincinin en temel göstergesi olmak durumundadır.

Bu durum, klasik dünyada, mutlak bir değer atfedilmeyen, büyük ölçüde düşük düzeydeki insani ilgilerin taşıyıcısı olarak görülen ve bundan dolayı da insanın ulvi maksutlarıyla buluşturulması için kendisiyle ölçülü bir ilişki kurması gereken beden anlayışında da köklü bir değişime yol açmıştır. Zira insanın özünün ruh/akıl olduğu düşünülen modern öncesi dünyada beden, insan için arızı bir konuma sahip olup, cinsellik de, insan cinsini tanımlamaktan ziyade, tür varlığı olarak insanın da içinde bulunduğu canlılığın bir özelliği olarak ele alınmaktaydı. Buna karşın modern mekanik dünya görüşü içerisinde ruhunu yitiren ve bilinç veya zekâyla tanımlanan modern insan için beden, dolayısıyla da cinsellik, insanın antropolojik ve bio-psişik varlığının dışı vurduğu, bu yüzden de herhangi bir harici referans yokluğunda, modern insana "benim bedenim" dedirtecek şekilde, önemsenmesi gereken mutlak ve belirleyici bir konuma taşınmıştır.

Modern zamanlarda mahremiyetin dönüşümü bağlamında vurgulanması gereken ilk husus, aşkın/ulvi maksutlarını yitirmek suretiyle, bütünüyle seküler ve hümanistik parametrelere referansla tanımlanan modern insan anlayışıyla birlikte, mahremiyet kavramında içerik bakımından bir daralmanın zuhura geldiğidir. Seküler karakterli kamusal-özel alan ayırımına koşut olarak mahremiyet kavramı da, özel alanın gizliliği bağlamında, yalnızca kişisel, özel alanın gizliliğine işaret eden bir kavram hüviyetine indirgenerek, klasik dünyada insanın ahlaki varoluşunun ayrılmaz bir parçası hayâ ve iffet kavramlarıyla olan bağlantısından kopartılmıştır. Utanma ve iffet duygusunun, insanın ahlaki tekâmülünün ayrılmaz bir parçası olarak serpilip gelişmesi için, her an ilahi gözetim altında olma anlamında, utanılmaya değer bir göze muhatap olmayı gerektirdiği yerde, ulvi maksutların yitirildiği yeryüzüne çakılı bir varoluş içerisinde, tam bir düşkünlük hâline duçar olan modern insan, niteliksel ayrımların yokluğunda, kendisi gibi düşük düzeydeki diğer insanların huzurunda utanmak için tüm gerekçeleriyle birlikte, utanma ve iffet duygularını da kaybetmek durumunda kalmıştır.

III- Postmodern Nihilizm ve Mahremiyetin Sonu

Modern seküler hümanizmle birlikte mahremiyet kavrayışında vukua gelen daralma veya dönüşümün en radikal boyutlarına taşınmasının ise, bir yandan insan aklına referansla inşa edilmiş tüm varlık, hakikat, değer ve anlam iddialarının çökmesine işaret eden Avrupa nihilizmi tecrübesi, diğer yandan da zaman içerisinde bilimi de yedeğine almak suretiyle global düzeyde serpilip gelişen ve söz konusu nihilistik varoluş koşulları altında anlam ve amacını büsbütün yitirmek durumunda kalan modern ve çağdaş insana, arzu-nesne diyalektiği içerisinde bir varoluş ufku pazarlayan kapitalist yaşam pratiği yoluyla gerçekleştiği söylenebilir.

Metnimizin sınırlılıkları içerisinde ayrıntılandırma imkânımız olmasa da, Avrupa nihilizmi tecrübesinin, bir yandan Locke'la birlikte başlayan ve Hume felsefesiyle birlikte radikal bir boyuta taşınan bir süreç içerisinde, insanın sahip olduğu epistemik güçlerin imkân ve sınırlarına yönelik ortaya çıkan tartışmaların modern kesinlik anlayışını sarsıp, nihayetinde septisizm ve agnostisizme varacak şekilde rasyonel özneye duyulan inancın yitirilmesine yol açması; diğer yandan 19.yy'dan itibaren ortaya çıkan yaşam, varoluş ve

arzu felsefeleriyle birlikte modern epistemik özneye, rasyonel varlık ve hakikat fikrine yönelik başlayan eleştirilerin gittikçe radikalleşmesi; diğer yandan ise bilinç dışının keşfiyle birlikte logos sahibi canlı olarak kavramlaştırılan insan tanımından, irrasyonel bir arzu ve içgüdü varlığı olarak insan tanımına geçilmesiyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Gittikçe daha da radikalleşen söz konusu eleştiriler, rasyonel bir düşünce yoluyla tesis edilmiş özdeşlik felsefelerine karşıt bir şekilde, farklılık kavramını, totalleştirici rasyonel söylemlerin hegemonyasından kurtarılmasının yanı sıra, “Tanrı’nın Ölümü” metaforunun da ima ettiği üzere, her türlü aşkın referanstan mutlak bir kopuşun gerekliliğini şiar edinen, radikal anlamda özgürlükçü ve nihilistik felsefelerin zuhuruna vücut vermiştir (Küçükalp, 2016b: 190).

Nihilizmin ne olduğu sorusu bağlamında Nietzsche, “en yüksek değerlerin kendi kendini değersizleştirilmesi, amacın kaybolması ve niçin sorusunun cevapsız kalması” şeklinde bir yanıt verir (Nietzsche, 1967: 9). Bu bağlamda nihilizm, oluşun içinde değer, anlam ve amacın olmaması anlamında, dünyanın değer, anlam ve amaca karşı *indifferent* olması, yani kayıtsız kalmasıdır (Aydın, 1984: 39). Hatta nihilizmi, “insanların bir yandan bir otorite ilkesi ararken, öte yandan, bu ilkeyi ve onun bilincine yükselmeyi olanaksız hâle getirdikleri, bir insanlık durumu” olarak dahi tanımlamak mümkündür (Miller, 1995: 166). Nihilizmin, aklın kategorilerine olan inancın bir sonucu olduğuna işaret eden Nietzsche, akla inanmalarından dolayı insanların, kurgusal bir dünyaya gönderme yapan kategoriler lehine bu dünyanın değerini düşürdüklerini söyler (Nietzsche, 1967: 13). Nietzsche’ye göre, nihilizmin kökeninde Batı metafizik geleneği ve Hristiyan ahlak öğretileri bulunmaktadır. Öyle ki, Grek ve Hristiyanlıktan müteşekkil olan ve her şeyi insan idrakine referansla temellendiren Batılı zihin, sonunda kendini yok etmiş, bizi nihilizmle karşı karşıya bırakmıştır. Böylece hakikat ve imana yönelik mümkün her inanç yerinden edilmiştir (Heller, 1988: 6-7). Dolayısıyla dünyanın ahlaki yorumunun sonu nihayetinde Tanrı’nın ölümü metaforuyla kavramlaştırıldığı şekliyle, her türlü hümanistik aşkınlık söyleminin kendi kendilerini değersizleştirmesinin sonucunda, her şeyin anlamını kaybettiği bir nihilizme yol açmıştır (Nietzsche, 1967: 7).

Modern seküler hümanizmle birlikte, yalıtık özne nosyonunun her türlü aşkın referans noktasına müracaatı imkânsızlaştıracak bir biçimde, hakikat, değer ve anlam için ontolojik bir başlangıç noktası kılınmasının akabinde, şimdi de Tanrı özneyle beraber, epistemik özne de dâhil olmak üzere, rasyonele bağlı olarak kabul edilmiş bütün ilke ve değerlerin tam bir değer kaybına uğradığı nihilizm tecrübesi zuhura gelmiştir. Aklın kategorilerine yönelik inanç kaybı, insan merkezli de olsa bütünlüklü ve kuşatıcı hakikat, anlam ve değer tesis etmeyi imkânsızlaştırınca, geriye arzu, tutku, içgüdü ve irrasyonel olana referansla kendisine bir dünya tesis etmek durumunda kalan, bireysel farklılıklara vurguyla ön plana çıkan ve istemekten başka hiçbir şeyi temyiz etme imkânı olmayan çağdaş insan kalmıştır. Kuşkusuz böyle bir arzu varlığıyla bilimi de yedeğine alan ve kitle iletişim endüstrisinin vücut verdiği küreselleşmeyle birlikte hızla tüm dünya sathında gelişip serpilen kapitalist yaşam pratiğinin, çeşitli aşamalardan geçmek suretiyle tüketim kültürüne evrilen karakteri arasında tam bir örtüşme veya paralellik söz konusudur. Tam da bu noktada ifade edilmelidir ki, nihilizm tecrübesinin akabinde rasyonel varlık ve hakikat fikrine olan inancının yanı sıra bütünlük nosyonunu mümkün kılan ilke, değer ve anlam imkânlarını da yitirmek suretiyle özgür oluşunu, arzu ve tutkularının realizasyonu ile özdeşleştiren çağdaş insan, tüketim kültürü ve simülasyon dünyası içerisinde imajinatif bir varoluş ufkunun beslediği bir insan oluş pozisyonuna taşınmıştır.

Böyle bir pozisyon ve çağdaş tüketim kültürü içerisinde kendisini âdeta bir “haz” ve “hız” varlığı olarak tanımlayan insanın, meşruiyet zeminini, büyük ölçüde beden ve arzular üzerinden kazandığı söylenebilir. Zira kapitalist yaşam pratiği nokta-i nazarından bakıldığında, beden ve bedene ait tezahürler, kışkırtıcı bir biçimde, imajinatif ve gerçekte herhangi bir hakiki referans noktası olmayan bir varlık hissiyatının yaratılabilmesinin vasat zemini olmak durumundadır. Öyle ki beden, herhangi bir arzuyu kışkırtacak bir arzu nesnesi hüviyetiyle arzu-nesne diyalektiğinin en başat unsurlarından biri hâlini almıştır. Psikanalitik yaklaşımlardan da istifade edilmek suretiyle belirli birtakım imajlarla beden arasında kurulan incelikli temsil ilişkisi, arzu-nesne diyalektiği içerisinde yaratılacak imajinatif varlık hissiyatını sağlamak amacıyla piyasa denilen arenada kendisini gösterir. Günümüzde psikanalizin en derinlikli imkânlarının seferber edildiği reklam endüstrisinin, insani

arzularla eş zamanlı olarak üretilen arzu nesnelerini ilişkilendirmek suretiyle insanları, hissiyattan ibaret bir varoluşa müptela kılması, bu durumun en açık göstergesi olarak okunabilir. Var olmanın ölçütünün düşünmek yerine görünmek olarak yeniden tanımlandığı bu pratik içerisinde insanın ne olduğu değil, kendini nasıl hissettiği önemli olduğundan ötürü, pazarlanan şey de aslında görünüş yoluyla kazanılan bir varlık veya var olma hissiyatı olmak durumundadır.

Tüm özsel kategorilerin totalleştirici ve dışlayıcı oldukları gerekçesiyle reddedilmek ve farklılığı âdeta özsel bir statüye (töz statüsüne) taşımak suretiyle fetişleştiren postmodern nihilistik varoluş içinde Tanrı, hakikat, doğruluk, gerçeklik ve anlam vb. değerlerini aşkın oluşlarından kazanan tüm kavramlar gibi, iyi-kötü, güzel-çirkin gibi ahlaki ve estetik ayrımlar gibi mahremiyet kavramı da bir değer yitimine maruz kalmıştır. Aslına bakılırsa “her şey uyar” düsturunun ve gri rengin hâkim olduğu söz konusu varoluş biçiminin, modern zamanlarda zuhura gelen politik hazcılığın en radikal formülasyonu olduğu söylenebilir. Zira başkasının rızasına mugayir bir biçimde şiddet üretmediği müddetçe her türlü eylem ve söylemi eş düzeyde meşru addeden böyle bir varoluş içerisinde, tercihler ve hazlar arasında niteliksel bir ayrım yapmaya yönelik hiçbir aşkın referans noktası söz konusu değildir. Bu durumun en tipik örneği ise, çağdaş zamanlara kadar gerek ontolojik, gerek toplumsal, gerek ahlaki, gerekse de bilimsel bir meşruiyeti olan kadın-erkek ayrımının dahi trans kavramlar yoluyla reddedilmesi ve cinsiyetsizliğe dair söylemlerin, başta psikanaliz olmak üzere, bilimsel yollarla meşrulaştırılması yönündeki yaklaşımlarda karşılığını bulmaktadır.

Modern dünyada aşkınlık yitimine bağlı olarak başlayan ve giderek radikalleşmek suretiyle çağdaş zamanlara intikal eden, varlık ve değerlerin alımlanmasında zuhura gelen söz konusu çözülme, insanın varlık bütünlüğü içerisindeki ontolojik statüsünü kaybetmesinin yanı sıra, ahlaki değerlerin üzerine inşa edilebileceği temel referans noktalarına yönelik inancın da ciddi bir değer kaybına uğramasına yol açmıştır. Kuşkusuz “mahremiyetin seküler alımlanışı” başlığıyla da işaret etmeye çalıştığımız üzere, bu durum, aynı zamanda modern ve çağdaş zamanlarda mahremiyet kavramının içerik kazandığı ontolojik zemini de açığa çıkarmaktadır. Her ne kadar seküler bir

karakter arz etse de, yaklaşık 19.yy'a kadar modern düşünce insan aklına ve bilime duyulan katıksız güvenin bir sonucu olarak, rasyonel temeller üzerine bina edilebilecek bir ahlak anlayışına itibar edebilmiştir. Buna karşın rasyonel varlık ve hakikat anlayışlarının ciddi bir değer yitimine uğradığı 19. yy Avrupa nihilizm tecrübesiyle birlikte rasyonel bir insan anlayışı yerine, bilinç dışı güçlerin etkisinde bir arzu ve tutku varlığı olarak görülen bir insan anlayışının ikame edilmesi, mahremiyet kavramının da çok daha radikal bir çözülmeye maruz kalmasına yol açmıştır. Öyle ki içinde yaşıyor olduğumuz post çağda, birçok aydınlanmacı ideale duyulan inanç yitiminin gittikçe artan meşruiyeti, rasyonel özgürlük telakkilerini de geçersiz kılmış, bu durum ise “libidinal olanın önündeki tüm engellerin kaldırılması” düşüncesinde karşılığını bulan ve mahremiyeti büsbütün imkânsızlaştıran postmodern bir özgürlük anlayışının meşruiyet zeminini teşkil etmiştir. Böyle bir özgürlük anlayışının açık sonucu ise, “post-modern”, “post-human”, “post-metafizik”, “post-kapitalist” gibi kavramlarda zuhura geldiği şekliyle “sonra”ya; “insanın sonu”, “tarihin sonu”, “toplumsalın sonu”, “felsefenin sonu”, “sanatın sonu” vb. kavramlaştırmalarda da açığa çıktığı şekliyle “son”a işaret eden bir çağda, bir arzu taşkınlığı içinde kaybolmuş insan için, tüm diğer ahlaki kavramlar gibi, mahremiyet kavramının da son bulması olmuştur.

Sonuç

Bütün aksiyolojik kavramlar gibi, mahremiyet kavramı da değer ve anlamını, çıplak varoluş içerisinde gizli olduğu düşünülen ve beşeri varoluşun rasyonel yollarla çekip çıkartmak suretiyle kendine mal edeceği özlerden değil, belirli bir varlık anlayışına bağlı olarak serpilip gelişen ve beşerî varoluşa hem kendi varlık ve eylemlerinin hem de kendisinin dışında bulunan diğer varlıkların değer ve anlamlarını kazandıran değerleme cetvellerinden alırlar. Bundan dolayı her türlü değer gibi mahremiyet kavramı da, muhtevi olduğu değer ve anlam yükünü, almış olduğu ontolojik pozisyona göre insana kazandıracak bir meşruiyet mantığına ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada ifade edilmelidir ki, tarihsel süreç içerisinde beşerî varoluşun almış olduğu farklı varoluş pozisyonları doğrultusunda, değerlerin değerlendirilmesine yönelik zuhura gelen farklı meşruiyet zeminlerinin bulunması, mahremiyet kavramının da, içeriği bakımından farklı değer ve anlam yüküyle doldurulmasına yol açmıştır.

İnsan oluşun ufkunun kemal kavramlara referansla belirlendiği modern öncesi zamanlarda, birçok ahlaki kavram gibi mahremiyet kavramı da, içeriğini insanın ulvi maksutlarından kazanan bir muhtevaya sahipti. Buna karşın, her şeyin beşerî öznenin aklına indirgendiği modern seküler hümanizmle birlikte ise, kemal fikrinin yitirilmesine bağlı olarak zuhura gelen varlık ve düşünce güzergâhı, insan oluşun anlamının ulvi maksutlarından kopmak suretiyle doğalcı ve rasyonalist bir bakış açısı içerisinde temellendirilmesine yol açmıştır. İnsanı hiçbir müteal referans noktası olmayan zeki bir canlı statüsüne indirgeyen söz konusu bakış açısı, seküler bir mülkiyet ve özgürlük anlayışını besleyen karakteriyle mahremiyet kavramının da rasyonel temelli bir hümanizm içerisinde içerik kazanmasını sağlamıştır. Rasyonel bir varlık ve hakikat telakkisinin mütehakkim karakterinin fark edilmek suretiyle ciddi bir eleştiriye tâbi tutulduğu 19. yy Avrupa nihilizmi tecrübesiyle birlikte ise, totalleştirici rasyonel söylemlerden farkı veya farklılığı kurtarmak kaygısının iş başında olduğu bir özgürlük anlayışının gittikçe artan meşruiyetinin bir sonucu olarak, irrasyonel yönleriyle tanımlanan bir insan anlayışının zuhura gelmesi, bütün değer içerimli dikotomilerin yıkılmasının yanı sıra mahremiyet kavramının da sonunu hazırlamıştır.

Kaynakça

- Aydın, H. (1984). *Metafizikçi olarak Nietzsche*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Cevizci, A. (2006a). *İlkçağ felsefesi tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizci, A. (2006b). *Sokrates*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çağrı, M. (1997). Hayâ. *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*. içinde (16. Cilt 16, 554-555). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2000). İffet. *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*. içinde (16. Cilt 21, 506-507). İstanbul: TDV Yayınları.
- Garaudy, R. (1996). *İslam ve modernite*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü*. (İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goyard-Fabre, S. (2012). *Rousseau'nun yapıtlarında siyaset ve felsefe*. (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Guenon, R. (2012). *Niceliğin egemenliği ve çağın alametleri*. (M. Kanık, Çev.). İstanbul: İz Yayınları.
- Heller, E. (1988). *The importance of Nietzsche*. London: The University of Chicago Press.
- Kolakowsky, L. (1999). *Modernliğin sonsuz duruşması*. (S. Ayaz, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Küçükalt, D. (2016a). Siyaset felsefesini yeniden düşünmek. *Türkiye günlüğü*, (128),90.
- Küçükalt, D. (2016b). *Siyaset felsefesi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Miller, D. (1995). *Blackwell'in siyasal düşünce ansiklopedisi*: Cilt II. (B. Peker- N. Kırac, Çev.). Ankara : Ümit Yayınları.
- Nietzsche, F. (1967). *The will to power*. (W. Kaufmann- R. J. Hollingdale, Çev.). New York: Random House.
- Özel, İ. (1993). *Tahrir vazifeleri VII*. İstanbul: Cıdam Yayınları.
- Sayın, Z. (2017). "Sunuş", Pavel Florenski, tersten perspektif. (Y. Tükel, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schumacher, E. F. (2016). *Aklı karışıklar için kılavuz*. (M. Özel, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Strauss, L. (2018). *Platon'un politik felsefesi savunma*: Cilt. I. (Ö. Orhan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Taylor, C. (2014). *Seküler çağ*. (D. Körpe, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MAHREMİYET ANLAYIŞI FARKLILIKLARI

İhsan ÇAPCIOĞLU¹

Giriş

Literatürde birçok kavramla ilişkilendirilerek kullanılan mahremiyet, gerek bireylerin gerekse de toplumların hayatında önemli işlevlere sahiptir. Nitekim tarihsel süreç içinde mahremiyet olmaksızın insanın benlik saygısını, serbestisini ve özgürlüğünü kaybedeceğini iddia eden düşünürler olduğu gibi, onun birey olmanın ön koşulu olduğunu iddia edenler de olmuştur (Glass ve Cahn, 2017: 2). Esasen mahremiyet kavramının anlamı ve kapsamı üzerinde bir uyuşmanın varlığından söz etmek oldukça güçtür. Mahremiyetin çok anlamlılığı ve belirsizliği, onu tanımlama girişimlerini de her geçen gün zorlaştırmaktadır. En genel anlamıyla mahremiyet, başkaları tarafından ne ölçüde tanınıp bilindiğimiz ve fiziksel olarak bize ne ölçüde ulaşabilir olduklarımızın yanı sıra, başkalarının ilgi ve dikkatinin ne ölçüde nesnesi olduğumuzla da yakından ilişkili bir kavramdır. Bu bağlamda mahremiyet hakkı, bireylerin, grupların veya kurumların, diğerleriyle iletişime girdiklerinde kendileri hakkındaki bilgiyi ne zaman, nasıl ve ne ölçüde vereceklerini belirleme yetkisini ifade eder.

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-4796-5232, ihsanapcioglu@yahoo.com

Toplumsal hayata bireysel katılım açısından bakıldığında mahremiyet, bir kimsenin fiziksel veya psikolojik araçlar yoluyla genel toplum yaşamından gönüllü ve geçici olarak çekilmesiyle yakından ilişkilidir. Bu, yalnızlığa çekilme şeklinde olabileceği gibi, küçük grup dayanışmasını yaşama veya geniş gruplar içinde anonim bir hâlde kalma şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu niteliğiyle mahremiyet, yalnız başına kalmayla başkalarıyla birlikte olma arasındaki karşılıklı diyalektik alanı ifade eder. Bu çerçevede mahremiyetin kişiliğin önemli bir boyutunu oluşturduğu, insanlığın ahlaki mirasının değişmez bir parçası olduğu ve üçüncü taraflardan ayırık tutulan gizli bir yaşam alanı olarak tanınması gerektiği savunulmuştur (Peptan, 2013: 53). Öte yandan mahremiyet hakkının insanın özel ‘evreni’nde mahsur kalma hakkı olmadığı, bu ‘evren’den çıkma ve toplumun diğer üyeleriyle etkileşim kurma, toplumsal ilişkiler geliştirebilme hakkını da içerdiği belirtilmiştir (Marguenaud’dan akt. Voinea, 2015: 189).

Helen Nissenbaum, bağlamsal bütünlüğe dayalı mahremiyet teorisinde, öncelikle *bağlamları* tanımlamıştır. Ona göre bağlam, zamanla evrilen niteliklerle yapılandırılmış *toplumsal ayarlardan* oluşur. Bütün bağlamlar; bir taraftan değerler, araçlar, amaçlar ya da hedeflerin kurucu çerçevesini oluştururken, diğer taraftan söz konusu bağlama ilişkin normların anlamlarına temel teşkil eder ve onları boş ritüeller olmaktan uzaklaştırır. Söz konusu bağlamsal çerçevede mahremiyet, ‘*kişisel bilginin uygun akış hakkı*’ olarak nitelenmektedir. Nissenbaum, belirli bir bağlamda bilgiyi açıklama veya bağlamdan bağlama aktarma kurallarının herhangi bir şekilde göz ardı edilmesinin ise, mahremiyet ihlali anlamına geleceğini iddia etmiştir (Nissenbaum’dan akt. Vistilä ve Ruokonen, 2012: 121).

Birçok ev, çalışma alanı, bilgi teknolojileri ve sosyal medya alanlarında uygulanan Irwin Altman’ın “Mahremiyet Düzenleme Teorisi”nde (*Privacy Regulation Theory*) mahremiyet; kişiler arası özel alanın dinamik zamansal işleyişi şeklinde kavramsallaştırılır; bireylerin mahremiyet algıları, kendi iç (kişisel ve psikolojik) ve dış (kültürel) durumlarındaki değişikliklere tepkisel olarak diğer kişilerle etkileşimlerini düzenlemelerine katkıda bulunur (Othman, 2016: 116, 262).

Mahremiyet Anlayışlarının Dinsel Bağlamı: Kısa Bir Değini

Mahremiyet, insanlığın başlangıcından itibaren, özellikle dinî inanç ve uygulamalarla ilişkilendirilmiş, dinî hayatın hemen her alanında önemli işlevlere aracılık eden bir olgu olarak görülmüştür. Örneğin Yahudilikteki On Emir’de; “*Komşunun evine tamah etmeyeceksin; komşunun karısına yahut kölesine yahut cariyesine yahut öküzüne yahut eşeğine hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin*” (Çıkış, 20/17; Tesniye, 5/21) şeklindeki ifadelerle konu olmuştur (Harman, 2020). Yahudilikte mahremiyete ilişkin esasların açıklandığı Mişna’nın, Yihud Yasası, kadın ve erkeğin bir arada yalnız bulunmasını yasaklamıştır. Ayrıca kadınlar seslerini yükseltmemeli, başlarını örtmeli ve iffetli giyinmelidirler (Topcan, 2010: 15). Böylece Yahudi halkının özel kimliği, aile kavramı ve tarih boyunca kadının en önemli rolünün annelik olduğu vurgulanmıştır (Carmody’den akt. Topcan, 2010: 15). Mişna’da başkalarıyla aynı avluyu paylaşan kişinin, diğer kişinin kapısının karşısındaki kapıyı olduğu gibi, penceresinin karşısındaki pencereyi de açmaması tavsiye edilmiştir (Glass ve Cahn, 2017: 13).

Yaratılış anlatısında geçen örnekte, mahremiyet ihlalinin sonuçlarının geri dönülmez etkilere yol açabileceği belirtilmiştir (Glass ve Cahn, 2017: 8): “*Kenan’ın babası olan Ham babasının çıplak olduğunu görünce dışarı çıkıp iki kardeşine anlattı. Sam’la Yafes bir giysi alıp omuzlarına attılar, geri geri yürüyerek çıplak babalarını örttüler. Babalarını çıplak görmemek için yüzlerini öbür yana çevirdiler. Nuh ayılınca küçük oğlunun ne yaptığını anlayarak, şöyle dedi: Kenan’a lanet olsun, Köleler kölesi olsun kardeşlerine*” (Yaratılış, 22-25).

Hristiyanlığın kutsal metinlerinde de mahremiyete ilişkin çeşitli ilkelere rastlanmaktadır. Bu çerçevede aşağıdaki ifadeler dikkat çekicidir:

“Halkının arasında onu bunu çekiştirerek dolaşmayacaksın. Komşunun canına zarar vermeyeceksin...” (Levililer, 19:16).

“Dedikoducu sır saklayamaz. Oysa güvenilir insan sırdaş olur” (Süleymanın Özdeyişleri, 11:13).

“Öyle ki verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlice yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir” (Matta, 6:4).

“Ama siz dua edeceğiniz zaman iç odanıza çekilip kapıyı örtün ve gizlide olan Babanıza dua edin. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir” (Matta, 6:6).

“Örtülü olup da açığa çıkarılmayacak, gizli olup da bilinmeyecek hiçbir şey yoktur” (Luka, 12:2).

“Size buyurduğumuz gibi, sakın bir yaşam sürmeyi, kendi işinize bakmayı, ellerinizle çalışmayı amaç edinin” (Selanikliler, 4:11).

“Yok ederim dostunu gizlice çekiştireni, katlanamam tepeden bakan gururlu insana” (Mezmurlar, 101:5).

“Ben size şunu söyleyeyim, karısını fuhuştan başka bir nedenle boşayıp başkasıyla evlenen, zina etmiş olur. Boşanan kadınla evlenen de zina etmiş olur” (Matta, 19:9).

“Şöyle ki, onlar artık iki değil, tek bedendir. O hâlde Tanrı’nın birleştirdiğini, insan ayırmasın” (Matta, 19:6).

“Onların ne düşündüğünü bilen İsa şöyle dedi: ‘Kendi içinde bölünen ülke yıkılır, kendi içinde bölünen ev çöker’” (Luka, 11:17).

“Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur” (Matta, 5:28).

“...Bir gün Filistin Kralı Avimelek, pencereden dışarı bakarken, İshak’ın karısı Rebekâ’yı okşadığını gördü. İshak’ı çağırarak, ‘Bu kadın gerçekte senin karın!’ dedi, ‘Neden kız kardeşin olduğunu söyledin?’ İshak, ‘Çünkü onun yüzünden canımdan olurum diye düşündüm’ dedi. Avimelek, ‘Nedir bize bu yaptığın?’ dedi, ‘Az kaldı halkımdan biri karınla yatacağı. Bize suç işletecektin.’ Sonra bütün halka, ‘Kim bu adama ya da karısına dokunursa, kesinlikle öldürülecek’ diye buyruk verdi” (Yaratılış, 26: 8-11).

Katolik inancında kişilerin asıl örtülmesi gereken yerlerinin, gözleri ve kalpleri olduğu belirtilmiş, kişinin nasıl giyindiğinden ziyade, nasıl baktığının önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna göre kalbi temizlemek için duaya devam edilmesi ve iffetli olmaya gayret gösterilmesi istenmiştir. Bununla birlikte hayâ sahibi bir insan, kendi giyimine özen göstererek diğerlerinin kendisi yüzünden günaha düşmesine mâni olacak şekilde giyinmelidir.

Davranışlarında da aynı şekilde itidalli olmalı ve özellikle aşk hayatında aşırıya kaçıp evlilik öncesi yasaklı ilişkiler yaşamamalıdır (Karatosun, 2016: 400).

İslamiyet'te ise insanın yaratılışıyla birlikte ilk mahremiyet sınavından geçtiği görülmektedir. Bakara sûresinde geçen; *“Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”* (Araf 7/19) ayetinde insan bilmediği, kendisi için mahrem bilgi olarak değerlendirilebilecek bir olgu hakkındaki tercihleriyle sınanmaktadır. Mahremiyete ilişkin bu ilk sınav, onun dünyadaki sınanma sürecinin de başlangıcını oluşturmuştur. Başka bir ayette ise *“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”* (Bakara 2/30) buyrulurken, henüz insan yaratılmadan önce, Allah'ın insanın yaratılış sebebi hususunda meleklere ve insanlara bilgi vermediği, bunu onlar açısından mahrem bilgi alanı olarak belirlediği görülmektedir.

Hızır'la karşılaştığında, doğruya iletici bir rehber olması için ona tâbi olmak istemiş (Kehf 18/65, 66) ancak Hızır, ona; *“Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin. İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?”* (Kehf 18/67, 68) yanıtını vermiştir. Bu örnekten hareketle, rehberlik amacıyla bile olsa, insanlar için bazı bilgileri mahrem kabul etmenin hiç de kolay olmadığı söylenebilir. Nitekim Hucurat sûresinde geçen *“... Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın...”* (Hucurat 49/12) emri, yaratılıştan itibaren insanın içinde bilgi mahremiyeti, mahrem bilgileri araştırma isteği ve zan gibi düşünce ve davranışlara yönelik eğilimlerin bulunduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan gündelik yaşamda mahremiyetin iffetle ilgili boyutu da önem atfedilen bir husustur. *“Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır”* (Nur 24/30) ayetinde bir erkek için başkasının mahremine bakmanın haram olacağı ve bu davranışın nezih bir davranış olmadığı belirtilmektedir. Kadın için de benzer kısıtlamalar

mevcuttur. “Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer) lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zînetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut Müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vâkıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zînetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey Müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!” (Nur 24/31).

Ahzab sûresi 53. ayette ise; “Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah’ı üzmeğe hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahıdır” (Ahzab 33/53) denilerek aile mahremiyetine işaret edilmektedir.

Hizmet Peygamber’in veda hutbesinde de; “Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah’ın emaneti olarak aldınız. Onların namus ve iffetini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır ...” (Erul, 2020) ifadeleriyle mahremiyetle ilgili aile mahremiyetini korumaya yönelik hususlara dikkat çekildiği görülmektedir.

Müslüman kültüründe mahremiyetin kapsamına ilişkin önemli ipuçları içeren Evliya Çelebi’nin şu öğütleri de incelenmeye değer hususlardandır: “Komadığın yire el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme. Da’vetsiz bir yire varma, varırsan emn [ü] emân yirde ehl-i ırza var. Mahrem-i esrâr ol, her meclisde istimâ’ etdiğin

sözleri hıfz eyle. Evden eve müsâferet edüp söz gezdirme, zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol” (Şavk, 2011: 14).

Mahremiyet Anlayışlarının Toplumsal Bağlamı

Eski Yunan toplum kurallarında mahremiyetle ilgili bazı önemli esasların izlerine rastlanmaktadır. Atina’da “genç kızlar erken evlendirilir ve genellikle de kocaları kendilerinden büyük olurdu. Ayrıca bakirelik önemli bir koşuld. Bakire olmadığı anlaşılan kızın aileyle ilişkisi sonlandırılır ve köle olarak satılabilirdi... ..ev kadınlarının tüm yaşamları ev içinde geçerdi. Atina evlerinde kadınlar için ayrılmış özel bölümler bulunurdu ve kölelerce korunurdu. Evlerin alt katları erkeklere, üst katları kadınlara aitti. En önemli görevleri çocuk doğurmak, yetiştirmek ve ev işleriyle ilgilenmektir. Sadece fakir kadınların ev dışında çalışmaları normal karşılanırdı” (Akalin’den akt. Topcan, 2010: 28).

M.Ö. I. yüzyılda Romalı siyasetçi Livius Drusus’un evini tasarlayacak olan mimar, evi gözlemlenmeye karşı korunaklı, kimsenin içeriye göremeyeceği bir biçimde inşa edeceği sözünü verir. Ancak Drusus, eğer böyle bir yeteneği varsa mimarın evi, içeride her ne yapıyorsa dışarıdan görülebilecek şekilde inşa etmesini ister (Carucci, 2012: 50). Bu örnekte sunulana benzer şekilde Roma toplumunda insanların birbirlerini gözlemlemelerine imkân sağlanmasının, yani Foucault’un ‘*disipline edici bakış*’ olarak tanımladığı karşılıklı izleme ve izlenmenin, bir yandan toplumun üzerine kurulu olduğu geleneksel düzenin kurallarının ve davranış biçimlerinin yeniden üretilmesini garanti altına aldığı, diğer yandan bireyin yüksek ahlak standartlarını, yani toplumuna üye olma hakkını kanıtlamasına imkân sunduğu iddia edilmiştir (Carucci, 2012: 49). Roma toplumunda mahremiyet anlayışının modern standartlarda ‘özel (*private*)’ olarak algılanmadığına ilişkin başka bir kanıt ise, ev içinde birçok kölenin bulunmasıyla açıklanmış ve örnek olarak stoacı filozof Diodotus’un uzun yıllar köleleriyle beraber yaşaması gösterilmiştir (Veyne’den akt. McGuire, 2012: 36).

Roma toplumunda eşler arası ilişkilerin de aile dışındaki kişiler tarafından gözlenebildiği ve yorumlanabildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Cicero’nun, eşi Terentia’ya yazdığı mektuplarda eşinin kibar, özenli, cesur, iffetli, namuslu, inançlı, cömert ve sadık olma gibi özelliklerine değindiği görülürken,

Terentia'nın Cicero'ya olan sadakatini terk etmesinin sebebi olarak Roma toplumunda kadınlar için olumsuz bir özellik olarak nitelenen hırsla ya da hırslılığa işaret edilmiştir (Plutarch'tan akt. McGuire, 2012: 40). Sonraki dönemlerde ise, Batı'da mahremiyet algısının yöneticilerin ve ekonomik koşulların değişmesine bağlı olarak farklılaştığı iddia edilebilir. Örneğin Britanya toplumunda Viktorya döneminde yenilenen özel yaşam algısından mahremiyet algısının da etkilendiği ancak mahremiyet algısı değişiminin daha ziyade gelir seviyesi yüksek kesimlerde hissedilebildiği; bunun sebepleri arasında ise, 1861 yılında İskoçya'da nüfusun yüzde 26'sının tek odalı meskenlerde, yüzde 39'unun iki-odalı meskenlerde ikamet etmeleri olduğu, zamanla hücre tipi alanlardan ortak yaşam alanlarına geçişin artmasıyla birlikte sosyal mahremiyet kavramının geliştiği gözlenebilmektedir (Briggs vd., 2020).

Geleneksel Müslüman evi mahremiyet unsurları bakımından değerlendirildiğinde; dış görsellik bakımından kapı yeri, pencere yerleri ve bina yükseklikleri, iç görsellik bakımından ise, avlu konumuyla cinsiyetlileştirilmiş alanlar; duysal olarak iç akustik ve dış akustik ile yemek kokusuna yönelik önlemler, mahremiyet unsurları olmaları açısından önemli kriterler oluşturmaktadır (Othman, 2016: 104).

Müslüman toplumlarda, ideal mesken anlayışının meskenin genişliği ilkesi üzerine kurulduğu bilinmektedir. Zorunlu hâller dışında dar meskenin kabul görmeme gerekçesinin, mahremiyetin dar alanda yeterince korunamayabileceği ve mahremiyete bağlı değerlerin kaybolacağı endişesinde yattığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her bölüğe ermiş kişiye bir oda bahşeden meskenin ideal olduğuna dikkat çekilmektedir (Canan, 2014: 160). Dar meskenler ve bu meskenlerden oluşan sosyal ortamlarda, bir süre sonra toplumda egemen bazı değer ölçütlerinin kaybolduğu, yeni değerlerin ortaya çıktığı ve bu doğrultuda davranışların da değişime uğradığı, 'cemiyetin kayıpları', 'anormaller' ve 'sosyal yönden bozulmuşlar' olarak nitelendirilebilecek insanların ortaya çıkabildiği iddia edilmiştir (Canan, 2014: 160).

Mahremiyetin birey ve toplum hayatındaki en önemli işlevleri aile kurumu içindeki etkisi ve göreviyle ilişkilidir. Bu çerçevede, İnsan Hakları

Evrensel Beyannamesi'nde yer alan çeşitli hükümler mahremiyet bağlamında değerlendirilebilecek boyutlar içermektedir. Beynamede (UN, 2020) geçen; *“Aile, cemiyetin tabii ve temel unsurudur, cemiyet ve devlet tarafından korunmak hakkını haizdir”, “Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfî karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır”, “Herkes, haklarının ve hürriyetlerinin kullanılmasında, sadece, başkalarının haklarının ve hürriyetlerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi amacıyla ve ancak demokratik bir cemiyette ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı icaplarını yerine getirmek maksadıyla kanunla belirlenmiş sınırlamalara tâbi tutulabilir”* şeklindeki ifadeler, mahremiyetin kapsam ve boyutlarını belirleyen evrensel hak ve yükümlülüklerle işaret etmektedir.

Mahremiyetin aile özelinde evlilik kurumuyla ilişkisi, onun en dikkate değer alanını oluşturur. Bu çerçevede aile, insan fitratının ilk sonucudur, evlilik ise tarihteki tecrübelerin, siyasi ve hukuki öngörülerin neticesidir. Evlilik kurumunun bütün medeniyetlerde varlığını sürdürebilmesi, toplumsal afetler ve siyasi devrimler karşısında mukavemet gösterebilmesi, onun bireysel ve toplumsal bakımdan çok önemli işlevlere sahip olduğunun kanıtıdır (Carrara'dan akt. Erem, 1961: 125). Evliliğin toplumsal özellikli bir hukuk kurumu olarak düzenlenmesinde, cezai yaptırımlar gerektiren zinanın, kişisel çıkarların yanı sıra kamu düzenine de zarar verdiği kabul edilmiştir (Erem, 1961: 125). Günümüzde zina suç olmaktan çıkarılmış olsa da, aile ve evlilik kurumlarına zarar verebilecek mahremiyet ihlal veya tecavüzlerinin kamu düzenine de zarar vereceği düşüncesiyle, çeşitli önleyici düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Zinanın yasalarla suç olmaktan çıkartılmış olması, evlilik kurumu ve ailenin önemini yanı sıra, eşler hukukuyla toplumsal değerler düşünüldüğünde, insanlara aile mahremiyetlerini ihlal etme ya da zina yapma hakkı vermemektedir.

Aile mahremiyetinin korunması, eşlerin ve aile bireylerinin onuru açısından da önemli bir yükümlülüktür. İnsanın doğuştan getirdiği saygınlığın bir sonucu olarak İslamiyet, canın, dinin, aklın, malın ve ailenin dokunulmazlığını güvence altına almıştır (Görgülü, 2018: 15). “Hatta kişinin

söz konusu değerleri korumak için giriştiği mücadelede canından olması şehitlik payesiyle ödüllendirilmiştir” (Tirmizî, Diyat, 21; Ebû Dâvûd, Sünne, 29’dan akt. Görgülü, 2018: 16). Anayasa’nın 20. Maddesi ise “herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz” (MBS, 2020) hükmüyle aile mahremiyetini güvence altına almaktadır. Başka ülkelerin anayasalarında da söz konusu çerçevenin korunduğu görülmektedir. Örneğin Kanada Anayasa Mahkemesi’nin kararında, “toplum, yeni yeni fark ediyor ki, mahremiyet, modern devlette özgürlüğün kalbindedir” ifadesine yer verilmiştir (Finn vd., 2013). İnsan Haklarına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nin 8. Maddesinde belirtilen “herkes özel hayatı, aile hayatı, evi ve haberleşmesine saygı duyulması hakkına sahiptir” (COE, 1950) hükmü ise, bireysel mahremiyetin yanı sıra, aile mahremiyeti hakkının tanınıp korunmasına yönelik temel çerçeveyi belirlemektedir.

Ülkemizde mahremiyet anlayışına ilişkin değişimlerin izleri tarihte, Avrupalıların gözlemleri üzerinden sürülebilir. Örneğin kadın giysileriyle ilgili bir yabancı basın haberinde, “Sultan, Türk kadınlarının Avrupalı kardeşlerinin davranışlarını benimsememesi konusunda kararlı. Bu amaçla bir genelge yayınlayarak onların, geleneksel yaşmak yerine ince veya bedenlerini tam örtmeyen tüller kullanmaktan vazgeçmelerini, belin ve kolların görünümüne müsamaha gösteren elbiseler giyinmelerinin önlenmesini istemiştir” ifadelerine yer verilmiştir (Zeehan ve Dundas Herald, 1900). Daily Telegraph muhabirinin 1908 Anayasası’yla ilgili haberinde, kadınlara yönelik uygulamalar anlatılırken peçenin henüz kaldırılmadığı ancak yerine daha hafif bir örtü giyileceği ve zamanla peçenin kullanımdan kaldırılacağı belirtilmiştir (Maryborough Chronicle, 1908). 1913 yılındaki bir haberde, Müslüman gençlerin giyim kuşamlarının, marifetli terzilerce vücut hatlarını gizlemek yerine belirginleştirecek çok çekici kostümlere dönüştürüldüğü, İstanbul amirinin bir emir yayınlayarak kadınların dinî kanun ve ulusal âdetlere aykırı giyinmelerini yasakladığı aktarılmıştır (Kalgoorlie Miner, 1913).

Londra Morning Post gazetesinde ise, Türk kadınlarının kıyafetlerinin değişimi şöyle anlatılmıştır (Daily Standard, 1922):

“1908 Jön Türk devriminden itibaren yavaşça ve sinsice Avrupa modası Türk kadınlarının geleneksel giysilerini aşama aşama değiştirmeye başlamıştır.

Venedik maskesi gibi yüz hatlarını gizleyen içine geçilemeyen peçe (yaşamak), ince transparan bir tül parçasına dönüşerek altındaki doğulu gözlerin parıltısını gizlemek yerine zenginleştirmeye hizmet etmektedir. Tüm vücudu örten ve giyinenin belli olup olmadığını merak ettiren biçimsiz çarşaf veya başörtüsü ve etekler kıaldıkça kısalmıştır. Bu durum karşısında uzman bir komisyon oluşturularak çare aranmış ve uzmanlar gösterişsizlik ile ağırbaşlı görünüşü temel prensipler olarak sunmuştur.”

Bütün bağlamların bir taraftan değerlerin, araçların, amaçların ya da hedeflerin kurucu çerçevesini oluşturduğuna ve toplumsal normlara temel teşkil ettiğine daha önce değinmiş; bu kapsamda olay ve olguların içinde şekillendiği bağlamın, zamanla evrilen niteliklerle yapılandırılmış toplumsal ayarlardan oluştuğuna ilişkin teorik yaklaşımlardan söz etmiştik. Bu noktadan hareketle, mahremiyet algısına ilişkin değişimlerin, toplumların tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamları dikkate alınarak incelenmesi gerektiği söylenebilir. Esasen farklı mahremiyet algılarının, dönemsel değişimlere konu olduğu görülmektedir. Söz gelimi 1923 yılında İstanbul’da çektiği fotoğraflar üzerinden toplumsal hayata ilişkin gözlemlerini aktaran Frank G. Carpenter’ın (1923), yakın plandan yoldaki kadın ve erkeklerin fotoğrafını çekerek “*Türk kızları artık kameralardan kaçmıyor, fotoğraf çekenler artık hiddetli Türk kocalardan korkmuyor*” şeklinde yorumlaması, önceleri kadınların fotoğrafını çekmenin hoş karşılanmayan bir durum olduğunu göstermektedir.

1928 yılında ABD’de bulunan ve ünlü Türk lideri olarak tanıtılan Halide Edip’in Türk kadınlarının ana kitlesinin artık peçe takmadığına ve haremelerde meskûn olmadığına işaret ettiği yazılmıştır (Chapman, 1928). 1922 yılında Avusturya’da yayınlanan bir makalede ise, Halide Edip, bir feminist, bir Amazon, bir İslam *Joan of Arc*’ı olarak nitelendirilmiş, İngiltere ve Fransa’da eğitim görmeden önce 14 yaşında sultanın yasakları ve ailesinin karşı çıkmasına rağmen, İstanbul’daki Amerikan Robert Koleji’ne kaydolun ilk Türk kızı olduğu anlatılmıştır (The Register, 1922).

Şeyhülislam torunu olarak tanıtılan ve 1932 yılı kâinat güzeli seçilen Keriman Halis’le ilgili yazıda ise, Türk kızlarının güzellik yarışmalarına katılma heveslisi olmamalarının nedeni olarak yarışma sonrasında evlenecek koca bulmakta zorlanmaları gösterilmiştir (The Daily News, 1932). Keriman Halis,

konuyla ilgili olarak “Kızların yüzlerinin gösterilmesini içeren yarışmaları, Türk kadınlarının büyük çoğunluğunun onaylamadığını biliyorsunuz. Fakat biz kurtuluş yolundayız ve ben ailem onaylamamasına ve toplumun düşmanlığına rağmen bu amacın ileri götürülmesine katkıda bulunduğumu hissediyorum” (The World News, 1932) beyanatında bulunmuştur.

Farklı kültürler incelendiğinde, evlilik bağıyla güvence altına alınan aile mahremiyetini koruma yükümlülüğünün tek taraflı olarak sonlandırılmayacağı anlaşılmaktadır. Tarafların karşılıklı rızalarının alınmadığı durumlarda evlilik bağı sonlandırmak kolaylaştırılmamış aksine kısıtlanmıştır. Örneğin İsrail’de haham mahkemesine gelen boşanma davalarında boşanma kararı verilebilmesi için başvuran kişi eşinin; zina yaptığını veya 10 yıllık evlilik süresinden sonra çocuk yapma kapasitesinin bulunmadığını veya devam eden eş suistimali olduğunu veya cinsel ilişkilerinde eş yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddettiğini kanıtlamakla yükümlü tutulmuştur (Freedman, 2020).

İslamiyet evli olmayan erkek ve kadının mahremi olmayan karşı cinsten kişilerle bir arada bulunmasını yasaklar, evlilik hakları ve ailenin korunması için kaçamak ilişkilere izin vermez ve erkekle kadının yalnız kalmalarını yasaklayarak baştan çıkarma yollarını kapatır (Lantong, 2019). İslam açısından da, mahremiyetin aile ve evlilik kurumlarına etkisi bağlamında zinanın kamuyu ilgilendirici boyutu karşımıza çıkar. İslam hukukunda kamuyu ilgilendiren her cezada olduğu gibi zina cezası da Allah’ın hakkı olarak görülür. Çünkü İslam, insanları kötülüklere karşı korumayı amaçlar (Temiz, 2014: 494). Buradan hareketle İslam açısından mahremiyet ihlallerine, kamuya etki edici niteliğinden dolayı, bireysel ihlallere göre daha çok dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir.

Mahremiyetle ilgili 1890 yılında yayımlanan bir makalede, medyanın açıkça belli olan edep sınırlarını her yönüyle aştığı, dedikodunun işsiz-güçsüz, başıboş kişilerin işi olmaktan çıkarak bir ticaret hâline geldiği, hayâsızlığın ise bir endüstriye dönüştüğü belirtilmektedir. Bu çerçevede şehvet açlığını doyurmak için günlük gazete sütunlarında cinsel içeriklerin yayınlandığı, aylakları ele geçirmek için sütun üstüne sütunun sadece aile içi ortama tecavüzle temin edilebilecek asılsız dedikodularla doldurulduğu ifade edilmektedir

(Warren ve Brandeis, 1890: 196). Nitekim Uluslararası Hak İhlallerini İzleme Merkezi (UHİM) tarafından gerçekleştirilen sosyal paylaşım siteleri araştırma sonuçları incelendiğinde; “sosyal medyanın kendine özgü ahlak değerleri oluşturduğu, bireysel ve toplumsal değerlerin yitirilmesine zemin hazırladığı, bazı değerlerin kaybolmasına ve içeriğinin kaymasına neden olduğu, yeni teknolojinin kendi kültürünü oluşturduğu” yönünde tespitlerin yer aldığı görülmektedir (UHİM’den akt. Turan, 2016: 27-28).

Buraya kadar aktarılan bilgiler ve argümanlar çerçevesinde mahremiyetin öneminin tekrar anlaşılması, anlatılması ve stratejik politikaların konusunun yapılması gerektiği söylenebilir. İslamiyet’te insan, bedeninin sahibi değil, emanetçisi olduğu için bedenin mahremiyeti üzerinde belirleyici olan insan iradesi değil ilahî iradedir (Şentürk, 2016: 113). Buna göre mahremiyetle ilgili olarak ilahî irade yerine insan iradesini belirleyici kabul etmenin, göreceli yaklaşımlara neden olacağı, mahremiyetin sadece fiziksel olmayıp takva elbisesinin daha hayırlı olduğunu idrak etmenin önemli olduğu anlaşılmaktadır (Şentürk, 2016: 113).

Sosyolog Berger, 1970’lerde cinselliğin doğru algılanışının örneği olarak Avrupadaki Türk işçilerinin aile yapısını önerirken, aynı yıllarda ülkemizde aile yapısındaki değişimlerin hızlandığı görülmektedir. Berger’e göre “ABD’nin ardından Avrupa kıtası da cinsel devrim girdabına kapılmış durumda. Fakat Avrupa’da yaşayan misafir işçiler, özellikle Türkler, bu girdaba, sağlam manevi yapıları sayesinde düşmemektedirler... Batı’da, aile kurumundan başlayarak diğer sosyal müesseselere sirayet eden çözülme vetiresini ancak Türkler değiştirebilir. Bu itibarla Türk aile yapısı batıda emsal alınmalı ve taklit edilmelidir. Avrupa’nın manevi kalkınmasının reçetesi buradadır...” (Berger’den akt. Coşkun 2016: 301). Anthony Giddens’a (2012) göre, modernliğin sonucu olarak gelişmeye başlayan küreselleştirici eğilimler, gündelik hayatta mahremiyetin dönüşümü üzerinde etkiler oluşturmuştur (Gündüz, 2016: 310). Türkiye özelinde modernleşme tartışmalarını örtünme pratiği üzerinden okuyan Nilüfer Göle’ye göre ise, örtünme pratiği “kadınların bedenleri ve cinselliği Batı modernliğinin siyasal ve toplumsal eşitliğe yönelik, türdeşleştirici güçlerine karşı direnen bir farklılığın siyasal mevzii olarak sahneye çıkmaktadır” (Gündüz, 2016: 309).

Mahremiyetle ilgili olarak batıdaki uygulamaların incelenmesinde iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, yerli, yani Yahudi-Hristiyan gelenekten gelen vatandaşlar için geliştirilen; ikincisi ise Batı toplumlarına göçmen olarak sonradan katılan vatandaşlar için sunulan bakış açısıdır. Bu çerçevede Hristiyan aile hareketi gibi dinî grupların mahremiyete ilişkin tutumları, fikir vermesi bakımından incelenebilir. Hristiyan Aile Hareketleri Uluslararası Konfederasyonu (*International Confederation of Christian Family Movements*) yayını “Aileler İçin On Meydan Okuma” (Amorim ve Amorim, 2020) başlıklı raporda şu tespitlere yer verilmektedir: Neredeyse tüm filmler ve diziler, aşkın zengin ifadesi olması gereken cinsellikle ilgisiz şekilde, genellikle kaba cinselliğe başvurmaktadır. İnternet, herkese en arsız binlerce pornografik fotoğraf takdim etmektedir. Böylece cinsellik alçaltılmış ve zengin insani içeriği kuraklaştırılmıştır. Ailelerin meydan okumaları; cinselliğin güzelliğini restore etmek, eski tabuların üstesinden gelmek ve eşit şekilde cinselliği alçaltan kitle iletişim araçlarının beraberinde getirdiği rezilliği reddetmek olacaktır.

Batı toplumları kendi vatandaşları için bu örnekte belirtilen mahremiyet anlayışına ilişkin koruyucu standartları öngörürken, yabancı göçmenler için, kültürel asimilasyon politikasının da bir parçası olarak, kendi toplumlarının mahremiyet anlayışlarını değersizleştiren bir yaklaşımın benimsendiği söylenebilir. Örneğin bir Afgan göçmenin Alman vatandaşlığına geçişinin medyadaki hikâyesi incelendiğinde, Afgan kıyafeti içindeki fotoğrafıyla başlayan serüveninde, ülkesinden kaçıışı ve ailesinin Müslüman gelenek ve değerlerine karşı çıkışı anlatılmakta, sonrasında mankenlik hayatı, erotik ve teşhirci fotoğraflarının yanı sıra Alman bayrağına sarıldığı fotoğraflarının sunumu, uluslararası bir manken ve göçmen entegrasyonu koçu örneği olarak anlatılmaktadır (DW, 2015). Diğer taraftan Afgan toplumuna ilişkin şu değerlendirme dikkat çekicidir: “Din, gelenek ve örfi uygulamalarla tarih boyunca süregelen kadın erkek ilişkisinin müspet yönleri olduğu kadar menfi yönleri de elbette vardır. Bu titizlik ve hassasiyetin sağlam aile yapısının, utanma duygusunun ve iffetin korunmasıyla dinî değerlerin heba edilmemesinde çok büyük rolü olmuştur. Hatta köylerde genç kızların utanma ve mahremiyet duygusu o kadar yüksektir ki kendi baba ve kardeşlerinin yanında bile bol elbise ve büyük başörtüsü takarlar” (Mazhari, 2016: 368-369).

Asya'da yaşayan Hantı toplumunun mahremiyet anlayışına Sovyet yönetiminin müdahale stratejisi de dikkat çekici veriler içermektedir. Sovyet toplumuna Hantı toplumunu entegre etme çabalarında, kadınlar için düşük statü göstergesi olarak niteledikleri başörtüsü kullanımına son verilmesi denemesi üzerine büyük çatışmalar yaşanmış, istenen etkinin aksine kadınlar başörtüsünün kaldırılmasını özgürleştirme olarak değil, onur kırıcı ve aşağılayıcı bir deneyim olarak nitelemiştir. Bu süreçte onların mahremiyet duyguları ihlal edilmekle kalmamış, akrabalarına saygı gösterebilme olanaklarından da mahrum bırakılmışlardır. Ancak tüm bu engellemelere rağmen kadınlar, kontrol dışı bölgelerde başörtüsü takmaya devam etmişlerdir (Liarskaia ve Dudeck, 2012: 66).

Müslümanlara yönelik inanç özgürlüğü kısıtlamalarıyla sıkça gündeme gelen Fransa'da, başörtüsüne yaklaşımın incelenmesi, farklı mahremiyet anlayışları karşısındaki hoşgörüsüzlüğün dikkat çekici bir diğer örneğidir. Nice şehrinde plajda burkini olarak adlandırılan kapalı yüzme kıyafetiyle güneşlenen ve yüzme niyeti bulunmadığını beyan eden Fransız vatandaşı Müslüman bir kadının bazı kıyafetlerinin polisler eşliğinde çıkartılmasına ilişkin görüntülerin medyada paylaşılması; benzer başka bir olayda ise uygulanan ceza tutanağında suçun konusu olarak iyi ahlak ve laikliğe saygısızlık ifadesinin geçmesi, 15 bölgede burkini yasağının dünya çapında duyulmasını sağlayan olaylardandır (Quinn, 2016). Kameralar önünde bir kadının elbiselerini çıkartmaya zorlanarak mahremiyetinin açıkça ihlal edilmesi, insan hakları ve kadın hakları savunucuları tarafından da görmezden gelinmiştir.

Kadın haklarından sorumlu Bakan Rossignol, Fransa'da kendi tercihleriyle örtünmeyi seçen kadınların durumlarını, "Amerika'da da köleliği destekleyen siyahiler var" diyerek nitelemiş, Figaro gazetesi yardımcı editörü Thereard, "İslam'dan nefret ediyorum, otobüste başörtülü bir kadın gördüğümde otobüsten iniyorum" demiş, gazeteci Galzi başörtüsünü Nazi üniformasına benzetmiş ve yasaklanmasını savunmuş, senatör Masson ise başörtülü kadınları cadılara benzetmiştir (Kılıçkaya, 2019). Britanya'da da mahremiyet ihlaline ilişkin olarak Müslüman kadınların örtünmeleri medya programlarında hedef alınmıştır. Başörtülü kadınlara nefret saldırılarının artmakta olduğu bir dönemde Britanya'da yayınlanan *Bodyguard* isimli dizide örtülü Müslüman

kadının intihar bombacısı terörist olarak yansıtılmasına ilişkin konuşan Britanyalı Aktör Ziad Abaza, ekranlardaki Müslüman ve Ortadoğulu imajının %94'ünün olumsuz, %1'inin olumlu olduğunu ve bu görüntülerin saldırılara etki ettiğini belirtmiştir (TRT World, 2018).

Yakın zamanda Amerika'daki bir dijital platformda yayınlanan *Cuties* isimli dizide Paris'teki Müslüman ailenin gelenek baskısına isyan için bir dans grubuna katılan 11 yaşındaki Senegal kökenli kızının hikâyesinde cinsel bölgelerine odak çekimler yapılması, cinsel içerikli dans figürleri yaptırılması ve müstehcen söylemler tepki çekmiş, İslam ve Müslümanların olumsuz yansıtılması sebebiyle yayından kaldırılması istenmiş, Senatör Ted Cruz tarafından dizi çocuk pornosu olarak nitelenmiş, sosyal medyada organize edilen protesto kampanyaları gündemin en üst sıralarına yerleşmiştir (Spangler, 2020). Diğer taraftan aynı dizinin Fransa'da tepki çekmemesi ve 2019 Sundance Film Festivali'nden ödül almış olması ise, mahremiyetin toplumsal bağlam farklılığını göstermesi bakımından hayli ilginç bir örnektir.

Danimarkalı Bakan Tesfaye'nin, ülkedeki Müslüman topluluk liderleriyle buluşmasında Müslüman kadınların evlilik öncesinde cinsel ilişkide bulunabilmeleri için destek istemesi (Jamal, 2020) de, aile ve kadın değerleri bağlamında mahremiyete saygısızlık olarak nitelenebilir. Dünyaca ünlü bir elektronik firması çalışanının, Çin'deki Müslümanların yüzlerini ayırt ederek gözetlemesi için yapay zekâ yazılımı üretme çalışmalarının açığa çıkması (Wong, 2020) da mahremiyet ihlalinde yapay zekâ kullanımına ilişkin örneklik oluşturması bakımından önemlidir. Hindistan'da Başbakan Narendra Modi'nin partisi BJP'nin, Uttar Pradesh eyaletinde, sözde aşk cihadını önleme bahanesiyle Müslüman erkeklerin Hindu kadınlarla evlenmelerini takip altına almaya yönelik yasa çıkarması (Hirwani, 2020) da, mahremiyet ihlalinin boyutlarının nerelere kadar uzanabileceğine ilişkin çarpıcı bir örnektir.

Amerika Sivil Özgürlükler Birliği (ACLU), bilgi özgürlüğü yasası uyarınca ABD ordusu, Adalet Bakanlığı, DEA, CIA ve FBI gibi 10 ajans için yaptığı başvuruda, 100 milyonun üzerinde kullanıcısı bulunan Muslim Pro gibi Müslümanlara yönelik telefon uygulamalarıyla dünya genelinde Müslümanlar hakkında bilgi toplandığı iddialarını araştırmaktadır. ACLU, "dünya çapında Müslüman telefon yazılım kullanıcılarının bilgilerinin toplanması, dinî

özgürlük ve mahremiyet için ciddi bir tehdittir” açıklamasında bulunmuştur (Canon, 2020). Britanya’da uygulanan Prevent yasası ise, Müslümanların toplumun tüm kesimlerince gözlenmesini gerekli kıldığı (Aksürmeli, 2017) için sistematik ve kapsamlı kitlesel mahremiyet ihlaline yönelik başka bir bariz örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte İsveç’in güneyinde 2019 yılında 13 yaşından küçük kızların okullarda başörtüsü takmalarını yasaklayan belediye konseyi kararı, mahkeme tarafından kaldırılmıştır (TRT World, 2020). Bu örnekte mahremiyet saygısızlığının hukukun üstünlüğü ilkesinin geçerli olması sayesinde önlenemediği görülmektedir.

Sonuç

Güncel gelişmeler çerçevesinde dünya genelinde mahremiyete ilişkin farklı yaklaşımlar incelendiğinde, bireylerin yaşamlarını kolaylaştırma vaadiyle birçok teknolojik yeniliğin insanların beğenisine sunulduğu görülmektedir. Ancak bu yeniliklerin mahremiyet açısından sakıncalı boyutları olabilmektedir. Nitekim yakın zamanda mahremiyet ihlalleriyle ilgili raporlar hazırlayan uluslararası bir kuruluşun araştırmasında, adet dönemleriyle ilgili bazı yardımcı telefon uygulamaları üreten şirketlerin; kişilerin cinsel hayatlarını, cinsel ilaç kullanımlarını ve benzeri en mahrem bilgilerini üçüncü taraflarla paylaştıklarının belirlendiği açıklanmıştır (PI (a), 2020).

Covid-19 salgınıyla ilgili olarak da bilgi işleme kuralları ve mahremiyet konularında çeşitli tereddütlerin yaşandığı gözlenebilmektedir. Örneğin Britanya’nın kamusal sağlık kuruluşu NHS (National Health’nin Service) özel bir yazılım şirketiyle gerçekleştirdiği veri işleme antlaşması, söz konusu şirketin isminin daha önceden göçmenlerin gözlenmesi, gözaltına alınması, sınır dışı edilmesi ve çeşitli azınlık ayrımcılıklarına karışmış olması nedeniyle tepki çekmiş ve kamu-özel sektör iş birliklerinde şeffaflığın gerekliliği vurgulanmıştır (PI (b), 2020). Yine salgının önlenmesi amacıyla tasarlandığı belirtilen bağışıklık pasaportu uygulamasıyla dijital kimlik uygulama önerileri konularında kişisel mahremiyete ilişkin ayrımcılık ve dışlama gibi toplumsal riskler bulunduğu dikkat çekilmektedir (PI (c), 2020). İsrail’de Covid-19 temas izleme görevinin istihbarat örgütüne gerçekleştirilmesi de, Yüksek Mahkeme tarafından anayasal mahremiyet hakkını ağır ihlal gerekçesiyle kınanmıştır (PI (d), 2020). Sağlık alanında mahremiyete konu olan diğer bir

husus ise genetik mahremiyettir. 1953 yılında DNA yapısının keşfedilmesi ve 1986 yılında gen haritalamaya ilişkin genom projesinin başlatılmasıyla genler kültürel ikonlar ve değerli emtialar hâline gelmiştir (Everett, 2003: 53). Genetik mahremiyet savunucuları, insanların genetik bilgilerinin başkalarıyla paylaşılmasından hakkının yanı sıra, insanların kendi genetik kaderlerini bilmeme hakkını ve genetik bilgilerinin kendi değerleri doğrultusunda kullanılması hakkını savunmaktadırlar (Everett, 2003: 55).

Günümüzde özellikle yeni medya formatlarının etkisiyle mahremiyete yönelik riskler ve etik ihlaller, bir taraftan bireysel yaşam alanlarını daraltmaya devam ederken, diğer taraftan mahremiyet ihlallerini çeşitlendirerek mahremiyetin dönüşümüne zemin oluşturmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar sayesinde günün çok önemli kısmını başkaları arasında geçiren, hayatının her anını diğerleriyle paylaşmaya zorlanan bireyler, kendi bireyselliklerinden, onurlarından ve saygınlıklarından yoksun kalma riskiyle karşılaşmaktadır. Böylece her ihtiyacı, arzusu, zevki ve düşüncesi, kamusal bir soruşturmaya veya denetime konu olan birey, bireyselliğinden uzaklaşarak gittikçe kamusallaşan bir varlığa dönüşmektedir. Oysa kolektif toplumsal yaşamın, bireyin bağımsızlığına müdahalesinin bir sınırı olmalıdır. Bu sınırı bulmak ve onu saldırılara karşı korumak, toplumsal yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi bakımından vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Yüksel, 2009: 280-294). Hayatın yoğunluğu ve karmaşıklığı, kamusal alandan özel ya da mahrem alana çekilmeyi gerekli hâle getirmiş ancak popüler kültürün etkisiyle birey, özel yaşamın ifşası karşısında giderek daha da duyarsızlaşmış ve mahremiyetin geleneksel sınırlarında bir yaşam kurmak daha zor bir deneyim hâline gelmeye başlamıştır. Warren ve Brandeis'in de belirttiği gibi (1890: 196), modern hayattaki gelişmeler, mahremiyet işgalleri yoluyla bireyi, sadece bedensel yaralardan çok daha fazla bilişsel acı ve sorunla karşı karşıya getirmektedir.

Kaynakça

- Akalın, A. G. (2003). Eskiçağ'da Grek kadınının toplumsal yaşantısı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22, 17-47.
- Aksürmeli, Z. S. T. (2017). Islamophobia and surveillance directed at Muslims in the West. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 6, 183-196.
- Amorim, H. ve Amorim, S. (2020). Ten challenges to families this decade. International Confederation of Christian Family Movements. 12 Mart 2021, <https://www.iccfm.org/articles/article2.pdf>
- Berger, P. ve Brigitte, B. (1983). *The war over the family*. London: Anchor Press/Doubleday.
- Briggs, A. ve Joyce, P. (2020). Cultural change: The development of private life. Britannica. 10 Mart 2021, <https://www.britannica.com/place/United-Kingdom/Cultural-change>
- Canan, İ. (2014). *Kütüb-i sitte tercüme ve şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canon, G. (2020). ACLU files request over data US collected via Muslim app used by millions. The Guardian. 10 Mart 2021, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/dec/03/aclu-seeks-release-records-data-us-collected-via-muslim-app-used-millions>
- Carmody, D. L. (1987). Judaism. women in world religions içinde 183-206. India: State University of New York Press.
- Carpenter F. G. (1923). Turkish girls no longer run from cameras and picture takers no longer fear irate turk husbands. Library of Congress, 05 Mart 2021, <https://www.loc.gov/item/2011649911/>
- Carucci, M. (2012). Visualizing ancient privacy in the roman house. Revealing Privacy, Debating the Understandings of Privacy. Carucci, M. (Ed.) içinde 45-60. M. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- Chapman, C. (1928). Catt papers: speech and article file, 1892-1946; Articles; "An Eight-hour day for the housewife--why not?". *Pictorial Review*, Nov. 1928, 06 Mart 2021, https://www.loc.gov/resource/mss15404.mss15404-008_00594_00604/?sp=2
- Coşkun, İ. (2016). Bedenini kendi mülkü sayan zihniyetin özgürlük algısı ve bu algının doğurduğu problemler. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*. Ünal, Y., Gündoğdu, Y. B., Pekdemir, Ş., Atsız, H. (Ed.) içinde 287- 306. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Council of Europe, COE. (1950). Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. Council of Europe. 07 Mart 2021, https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

- Daily Standard. (14 Ekim 1922). Turkish women. 07 Mart 2021, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/184234564?searchTerm=%22Turkish%20women>
- DW Deutsche Welle. (2015). Fresh start: Afghan model zohre esmaeli. (<https://www.dw.com/en/fresh-start-afghan-model-zohre-esmaeli/av-18863390>). (Erişim Tarihi: 08.03.2021).
- Erem, F. (1961). Zina. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 (1-4), 125-159.
- Erul, B. (2020). Vedâ hutbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. 18 Aralık 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi>
- Everett, M. (2003). The social life of genes: privacy, property and the new genetics. *Social Science & Medicine*, (56), 53–65, Elsevier Science Ltd.
- Finn R.L., Wright D., Friedewald M. (2013). Seven types of privacy. In European Data Protection: Coming of Age. Gutwirth S., Leenes R., de Hert P., Pouillet Y. (ed.) Springer, Dordrecht. 14 Mart 2021 https://doi.org/10.1007/978-94-007-5170-5_1
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: the birth of the prison*. Translated from French by Alan Sheridan. London: Allen Lane.
- Freedman, E. (2020). Family law in Israel: Overview. *Thomson Reuters Practical Law*, 10 Mart 2021 [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-564-7346?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-564-7346?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)
- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Glass, B. ve Susanna, C. (2017). Privacy ethics in biblical literature. *Journal of Religion and Business Ethics*, 3 (6), 21 Aralık 2020 <https://via.library.depaul.edu/jrbe/vol3/iss2/6>
- Göle, N. (2001). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Görgülü, Ü. (2018). *Onur ve iffet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gündüz, O. (2016). Toplumsal değişme ve mahremiyet algısı. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, Ünal, Y., Gündoğdu, Y. B., Pekdemir (Ed.) içinde 307- 319. Ş., Atsız, H. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Hirwani, P. (2020). Modi is attacking India's muslims again this time with the 'love jihad' law. Independent, 10 Aralık 2020, <https://www.independent.co.uk/voices/love-jihad-law-modi-india-muslims-b1774243.html>
- Jamal, U. (2020). Danish minister's comment on sex before marriage angers muslims. Al Jazeera, 12 Mart 2021 <https://www.aljazeera.com/features/2020/11/26/danish-ministers-comment-on-sex-before-marriage-angers-muslims>

- Kaloorlie Miner (11 Nisan 1913). Turkish women's dresses. 16 Mart 2021, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/92228699?searchTerm=%22Turkish%20women>
- Karatosun, M. O. (1996). Din ve ahlak ilkeleri çerçevesinde katolik kilisesinin mahremiyet algısı. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, Cilt 2, Ünal, Y., Gündoğdu, Y. B., Pekdemir, Ş., Atsız, H. (Ed.). Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Kılıçkaya, B. (2019). Islamophobia is now a source of pride in france. *Politics Today*. 02 Mart 2021, <https://politicstoday.org/islamophobia-is-now-a-source-of-pride-in-france/>
- Kur'an-ı Kerim (18/65, 66, 67, 68). Diyanet İşleri Başkanlığı meali. 14 Aralık 2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-62/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kur'an-ı Kerim (2/30). Diyanet İşleri Başkanlığı meali. 14 Aralık 2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-30/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kur'an-ı Kerim (24/30). Diyanet İşleri Başkanlığı tefsir. 11 Mart 2021, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ahzâb-suresi/3586/53-55-ayet-tefsiri>
- Kur'an-ı Kerim (33/353, 31). Diyanet İşleri Başkanlığı meali, 14 Aralık 2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nur-suresi-24/ayet-30/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kur'an-ı Kerim (49/12). Diyanet İşleri Başkanlığı meali. 14 Aralık 2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hucurat-suresi-49/ayet-12/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- Lantong, A. M. (2019). Protecting bangsamoro family rights in the light of islamic family law in the philippines. Aile Sempozyumu. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. 22 Mart 2021, https://www.tihek.gov.tr/abdul-m-lantong/#_ftn1
- Liarskaia, E. ve Stephan D. (2012). Multiple privacies: nesting spheres of intimacy in western siberian indigenous lifestyles, Revealing privacy, debating the understandings of privacy. Carucci, M. (Ed.) içinde 45-60 Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- Levililer (19:16 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/LEV.19.16.TCL02>.
- Luka (12:2 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/luk.12.2>

- Luka (11:17 TCL02). Bible.com. 18 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/luk.11.17>
- McGuire, L. (2012). Secrets among spouses: marital privacy in cicero's letters, ss. Revealing privacy, debating the understandings of privacy. Carucci, M. (Ed.) içinde 45-60. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- Malaki (2:16 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/mal.2.16>
- Marguenaud, J. P. (1999). *La Cour européenne des droits de l'homme renouvelée*, Chronique Dalloz.
- Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser (1908). Freeing Turkish Women. 14 Aralık 2020, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/149862227?searchTerm=%22Turkish%20women>
- Matta (5:28 TCL02). Bible.com. 18 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/mat.5.28>
- Matta (6:4 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/mat.6.4>
- Matta (6:6 TCL02). Bible.com, 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/mat.6.6>
- Matta (19:6 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/mat.19.6>
- Matta (19:9 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/mat.19.9>
- Mazhari, N. (2016). Afganistan'da mahremiyet algısının sosyal yaşamda yansımaları, *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, Ünal, Y., Gündoğdu, Y. B., Pekdemir, Ş., Atsız. (Ed.) içinde 101-115. Samsun: Ordu Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Mevzuat Bilgi Sistemi MBS. (2020). Türkiye cumhuriyeti anayasası. 24 Aralık 2020, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=>
- Mezmurlar (101:5 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/psa.101.5>
- Nissenbaum, H. (2004). 'Privacy as contextual integrity'. *Washington Law Review*, (79), 119-58.

- Nissenbaum, H. (2010). *Privacy in context. technology, policy and the integrity of social life*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Harman, Ö. F. (2020). On emir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, içinde, 14 Aralık 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/on-emir>
- Peptan, R. (2013). The Content of the right to private life and the infringements of this right. *Annals of the “Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu, Letter and Social Science Series*, Issue 4.
- PI (a) Privacy International. (2020). We asked five menstruation apps for our data and here is what we found. 11 Mart 2021, <https://privacyinternational.org/long-read/4316/we-asked-five-menstruation-apps-our-data-and-here-what-we-found>
- PI (b) Privacy International. (2020). The Corona contracts: public-private partnerships and the need for transparency. 11 Mart 2021, <https://privacyinternational.org/long-read/3977/corona-contracts-public-private-partnerships-and-need-transparency>
- PI (c) Privacy International. (2020). The Looming disaster of immunity passports and digital identity. 11 Mart 2021, <https://privacyinternational.org/long-read/4074/looming-disaster-immunity-passports-and-digital-identity>
- PI (d) Privacy International. (2020). Israel's coronavirus surveillance is an example for others - of what not to do. 11 Mart 2021, <https://privacyinternational.org/long-read/3747/israels-coronavirus-surveillance-example-others-what-not-do>
- Plutarch. (1949). *Lives of demosthenes and Cicero*. Edited by G.P. Goold, translated by B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press.
- Selanıklılar (4:11 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/1th.4.11>
- Süleyman'ın Özdeyişleri (11:13 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/pro.11.13>
- Süleyman'ın özdeyişleri (20:19 TCL02). Bible.com. 14 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/pro.20.19>
- Spangler, T. (2020). 'Cuties' backlash led netflix U.S. cancellations to pike nearly eightfold, analytics firm says. *Variety.com*, 14 Mart 2021, <https://variety.com/2020/digital/news/cuties-backlash-netflix-cancellations-record-levels-1234769354/>
- Şavk, Ü. Ç. (2011). Sorularla Evliya Çelebi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. 18 Aralık 2020, http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/Evliya_Celebi.pdf

- Şentürk, M. (2016). Kur'an'da beden mahremiyetini ifade eden temel kavramlar. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*, Ünal, Y., Gündoğdu, Y. B., Pekdemir, Ş., Atsız, H. (Ed.) içinde 101-115. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Temiz, Y. (2014). İslam hukukundan günümüze 'zina'. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 489-514.
- The Daily News. (1932). Surprise election of Turkish girl. 14 Mart 2021, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/83812093?searchTerm=%22keriman%20halis%22>
- The Register. (1922). Turkish joan of arc, woman behind Kemal. 14 Aralık 2020, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/63744094>
- The World News. (1932). Saved from the harem. 14 Aralık 2020, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/131480195?searchTerm=%22keriman%20halis%22>
- TRT World. (2018). Was the BBC drama 'bodyguard' islamophobic?. 14 Aralık 2020, <https://www.trtworld.com/video/the-newsmakers/was-the-bbc-drama-bodyguard-islamophobic/5bae3b3e58cd863d6877046a>
- TRT World. (2020). Swedish court lifts muslim headscarf ban at schools in southern town. 14 Aralık 2020, <https://www.trtworld.com/europe/swedish-court-lifts-muslim-headscarf-ban-at-schools-in-southern-town-41610>
- Othman, Z. (2016). Privacy, modesty, hospitality and the design of muslim homes in Australia. Queensland University of Technology, 02 Temmuz 2021, https://eprints.qut.edu.au/92619/1/Zulkeplee_Othman_Thesis.pdf
- Quinn, B. (2016). French police make woman remove clothing on nice beach following burkini ban. The Guardian, 06 Mart 2021, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/24/french-police-make-woman-remove-burkini-on-nice-beach>
- Topcan, Ö. (2010). Yahudilik ve hristiyanlık din geleneklerinde toplumsal cinsiyet (geleneksel dinler otoritesine feminist bakış), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi 18.12.2020, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/29910/OZLEM.pdf?sequence=1>
- Turan, Y. (2016). İletişim araçlarının mahremiyet algısını şekillendirmedeki rolü. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu*. Ünal, Y., Gündoğdu, Y. B., Pekdemir, Ş., Atsız, H. (Ed.) içinde 11-33. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Uluslararası Hak İhlallerini İzleme Merkezi (UHİM). (2011). Sosyal paylaşım siteleri soruşturması. 22 Aralık 2020, <https://www.uhim.org/sosyal-paylasim-siteleri-sorusturmasi.html>

- United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights. (2020). Universal declaration of human rights. 16 Aralık 2020, <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=trk>
- Veyne, P. (1985). *Histoire de la vie privée: de l'empire romain à l'an mil*. Paris: Éditions du Seuil.
- Vistilä, M. ve Floora Ruokonen. (2012). Social networking sites and privacy as contextual integrity. Revealing privacy, debating the understandings of privacy. Carucci, M. (Ed.) içinde 45-60. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- Voinea, R. E. (2015). Social and political implications of the infringement of the right to private life. *Revista de Stiinte Politice*, 47, 187-195.
- Warren, S. D. ve Louis, D. B. (1890). The right to privacy. *Harvard Law Review*, 4 (5), 193-220. 21 Aralık 2020, <http://links.jstor.org/sici?sici=0017-811X%2818901215%294%3A5%3C193%3ATRTP%3E2.0.CO%3B2-C>
- Wong, A. (2020). Senior huawei executive resigns over muslim-tracking technology. Vice World News. 16 Aralık 2020, <https://www.vice.com/en/article/akd7b5/senior-huawei-executive-resigns-over-muslim-tracking-technology>
- Yaratılış (9: 22-25 TCL02). Bible.com. 21 Aralık 2020, <https://www.bible.com/tr/bible/170/GEN.9.TCL02>
- Yaratılış (26: 8-11 TCL02). Bible.com. 21 Aralık 2020 <https://www.bible.com/tr/bible/170/GEN.26.TCL02>
- Yüksel, M. (2009). Mahremiyet hakkına ve bireysel özgürlüklere felsefi yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (1), 275-298.
- Zeehan and Dundas Herald. (1900). Turkish women. 16 Aralık 2020, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/83735180?searchTerm=%22Turkish%20women>

‘HAYAT’LI EVLERDEN TAHKİM EDİLMİŞ KAPALI YERLEŞİMLERE: ŞEHİRLERDE MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

Alev ERKİLET¹

I.

Şehir ve mahremiyet hakkında kelam edebilmek için öncelikle mahremiyetin manasına vakıf olmak gerekir. Ancak mahremiyet kavramı da, sosyal bilimlerdeki diğer pek çok kavram gibi, farklı zaman ve mekânlarda farklı şekillerde anlaşılmış ve tanımlanmıştır. Tarihçi Barrington Moore antik dönem Atina’sında, erken Hristiyan ve Yahudi toplumlarında, geleneksel Çin toplumunda ve İnuitlerde mahremiyet kavramını karşılaştırmalı olarak ele aldığı bir çalışma yapmıştır (akt. Müller, 2004: 2). Ancak mevcut anlayış farklılıklarına rağmen evrensel bir mahremiyet ihtiyacının bulunduğu da antropolojik çalışmalara gönderme yapılarak altı çizilmiş bir husustur. Meseleyi hukuk yönünden ele alan Salihpaşaoğlu bugün olduğu gibi duvar ve paravanlarla bölünmemiş evlerde yaşayan yazı öncesi topluluklarda bile “hayali duvarlar” aracılığıyla soyut mahrem alanlar yaratıldığını aktarır. Peru halklarından Yagualar’da bu soyut mahrem alanlar yüzünü evin duvarına dönmek suretiyle yaratılıyordu ve “yüzünü evin duvarına dönen adam, kadın ya da çocuk, diğerleri için artık ‘mevcut değildi’. Evdeki hiç kimse ona bakmaz, onu gözetlemez, ne kadar acil olursa olsun ona hitap etmezdi” (Salihpaşaoğlu, 2013: 228). Bu antropolojik örneklerle, mahremiyetin hukuk alanındaki

¹ Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-9528-1789

karşılıklarından biri olan ‘yalnız kalabilme hakkı’ arasındaki paralelliğe de dikkat etmek gerekir.

Procupez’e göre (2008: 477) mahremiyet kavramını tanımlamadaki zorluklardan biri, onun normatif bir boyut içermesinden kaynaklanmaktadır. Mesela liberal teoride mahremiyet, bireyleri devletin müdahale ve istismarından koruyan bir hakka işaret eder. Nitekim Müller de ‘evim benim kalemdir’ deyişine temellenen Amerikan ve İngiliz tarzı mahremiyet anlayışını “belirli bir alanın/bölgenin (territory) devletin, medyanın ve hatta komşuların izinsiz/zorla girişinden korunmasıyla” (2004: 3) ilişkilendirir. Bu açıdan bakıldığında kavram, söz konusu bölgenin izinsiz girişlerden (sızmalardan) korunmasını sağlayacak duvar ve çitlerle de ilintilenmektedir. Erişimin seçici biçimde sınırlanmış olması (bazılarına izin verilirken bazılarına verilmemesi) mahremiyet hakkının mülkiyet hakkıyla ilişkilendiği bir noktaya da işaret eder. Özetle ifade edecek olursak, gündelik dilde mahremiyet kamusal nazarlara ya da incelemelere açık olmaktan korunmuş olması beklenen muayyen bir sosyal, mekânsal, ilişkisel ya da kararlarla ilgili pratikler sahasını tanımlamaktadır (Procupez, 2008: 477). Sıkı ve yakın kişilerarası ilişkilerin gelişimi anlamında, özel alanla yakından ilişkili anlamında, hayatın başkalarını dışarıda bırakmaya hakkımız olan herhangi bir vechesi anlamında, erişimi denetleyebilme hakkı ve kapasitesi anlamında ya da dışsalın (devlet kurumlarının veya kamusal alanın) etkisinden korunmuş hayat alanları anlamında kullanılabilmektedir (Procupez, 2008: 477-478).

Özel alan (aile ve hane halkının alanı) ile kamusal alan ayrımı da bu bağlamda gündeme gelmektedir. Habermas’ın politik felsefesinde özel alan-kamusal alan ayrımı olgun Yunan şehir devletlerine kadar geri götürülebilir. “Kamusal hayat bios politikos pazar meydanında, ‘agorâda cereyan ederken, mahkeme ve meclis görüşmeleri biçimine de bürünebilirken, özel alan eve bağlıdır” (Erkilet, 2015: 7-8). Avrupa’da ulus devletler ortaya çıkmaya başladığında kamusal alan devlete ilişkin olanı ve kamu gücünü ifade ederken, özel alan mal ve emeğin alanı ile ailenin içsel alanını ifade etmeye başladı. Bu çerçevede, evsel ve mahrem alanın sosyo-politik çağrışımları olarak “bireysel özgürlüklerin alanı”, “özerkliğin ön koşulu”, “kişinin kendisinin belirlediği veya özerk bir hayat sürebilmesine imkân veren bağımsız karar

verme yetisini geliştirmek için elverişli olan bir çevre”, mekânsal manada da “yalıtılma”, “inzivaya çekilme”, “bireyin mekânıyla dışarısı arasına kesin bir sınır çekme” gibi niteliklere atıf yapılmaktadır (Procupez, 2008: 477). Ancak burada iki hususa dikkat etmek gerekiyor. Birincisi mahremiyetin özel alanla ve özel hayatla eşitlenmemesi gerektiği, onun sadece bir parçası olduğu savıdır (Salihpaşaoğlu, 2013: 233). İkincisiyse gerek Procupez gerekse Müller’in atıf yaptığı feministlerin mahremiyet eleştirisi. Müller bize, kadın ve çocuklara yönelik şiddetin çoğunlukla mahremiyeti korunmuş evlerinde ve ailelerinin içinde gerçekleştiğini hatırlatıyor. Bu tür durumlarda mahremiyeti korumayı savunmak ‘şiddete evet demekle eş anlamlıdır’ diyor. Demek ki, evdeki her meselenin kamusal ilginin dışında tutulması, devletin müdahalesinin dışında kalmak anlamında, politik haklar anlamında olumlu olabileceği gibi, dezavantajlı gruplara yönelik şiddet ve istismarın gizlenmesinin bir yolu hâline gelebildiğinden zararlı da olabilmektedir (Müller, 2004: 5).

Mahremiyetin anlamı ve boyutları üzerinde dururken atıfta bulunmamız gereken bir başlık da, Simmel’in 1906 tarihli “The Sociology of Secrecy and of Secret Societies” (Gizliliğin ve Gizli Toplulukların Sosyolojisi) başlıklı makalesinde ele aldığı enformasyonun denetimi meselesiyle ilgili mahremiyet kavramsallaştırmasıdır. Marx ve Muschert “Simmel on Secrecy: A Legacy and Inheritance for the Sociology of Information” (Enformasyon Sosyolojisine Dair Bir Vasiyet ve Miras: Simmel’in Gizlilik Yazıları) (2009) başlıklı yazılarında, Simmel’in söz konusu makalede ele aldığı gizlilik ve gizli toplumlar kavramlarının ve bunların kamusal, mahremiyet, gizlilik, enformasyonun değeri gibi kavramlarla irtibatının, enformasyon (ağı) sosyolojisinde yapılacak yeni araştırmalar için ehemmiyetini vurgulamaktadırlar:

“Mahremiyet ve kamusal, görünmezlik ve görünürlüğü ve erişilemezlik ve erişilebilirliği içeren mekânsal terimler (hem sözlük manasında hem de metaforik manada) çerçevesinde düşünülebilir. Kapalı bir kapının ve duvarların ima ettiği mahremiyet ile şifrelenmiş bir eposta mesajının pek çok farklılığı olsa da, enformasyon kısıtlaması özelliğinde ortaklaştıkları söylenebilir. İnternet forumları... erişilebilirlikleri bakımından pekala kamusal yerler olarak düşünülebilir. Başkalarıyla alışverişte bulunmanın mümkün olduğu geleneksel kamusal meydanlardan pek de farklı değildirler.

Mahremiyet ve kamusalılık özlerinde sosyaldirler; enformasyonun kendisinden saklandığı ya da paylaşıldığı... bir diğerini/ötekini zorunlu olarak ima ederler. Gizlilik (confidentiality) keşfedilen bu enformasyona nasıl davranılacağıyla ilgili kurallara atıfta bulunur. İster birer isim, sıfat ya da fiil olarak kullanılsınlar sır/ gizli (secret) ve sır tutma/gizlilik (secrecy) kelimelerinin anlamı ile özel/mahrem (private) ve mahremiyet (privacy) kelimelerinin anlamı çakışmaktadır” (Marx ve Muschert, 2009: 8-9).

Bu yazıda enformasyonun denetimi üzerinde durulmayacaktır ama konu güncel olduğu için en azından bir atıfla bahsetmek yararlı olmuştur kanaatindeyim. Zira modern kapitalist toplumlarda güvenlik kameralarının görüntülerinden, e-postalara kadar pek çok alanda enformasyonun gerek devletler gerekse şirketler tarafından kaydedildiğine ve kullanıldığına ve bu ve benzeri yollarla yurttaşların mahremiyetinin ihlal edildiğine dair pek çok politik tartışma mevcuttur.

Bu yazıda her ne kadar şehir ve mahremiyet meselesine odaklanacak olsak da, kamusal ve özel alanlarla mahremiyet arasındaki karşılıklı ilişki nedeniyle kamusal alanın önem ve işlevine de değinmemiz gerekecektir. Onun için Müller’in (2004: 9), Simmel’in “Metropolis and Mental Life” (Metropol ve Zihinsel Hayat) yazısından ilham alarak kamusal alanın önemine dair söylediklerini buraya alıntılar yapmak istiyorum. Müller şöyle diyor:

“Kamusal mekânlar ve ‘kamusal alan’ sadece politik teori açısından önem taşımazlar; onlar karşılaşma fırsatları sundukları için de önemlidirler yani kişinin muhtemelen daha önce tanımadığı kişilerle karşılaşmasına imkân verdikleri için. Karşılaşmalar düşmanca olmak zorunda değildir. Hakikatte de nadiren düşmancadırlar. Burada terim daha geniş bir anlamda kullanılmıştır. ‘Beklenmedik bir anda karşılaşmak ya da rastlaşmak manasında’. Karşılaşmalar sadece heterojen bir dünyada sosyal uyumun ve karşılıklı anlayışın temini açısından değil aynı zamanda buluşlar/yenilikler açısından da önemli kaynaklardır zira fikir alışverişinde bulunmak hatta sadece birbirini görmek bile yeni fikirler ve bakış açılarıyla sonuçlanabilir. Eğer herkes kendi kalesinde yaşasaydı hiçbir yenilik mümkün olmazdı. Bugün şehirlerdeki yarı-kamusal ve kamusal alanlar giderek daha fazla özelleştiriliyor, ticarileştiriliyor ve ‘güvenliğin’ özel güvenlik görevlilerince ‘garanti altına alındığı’ ve ‘ötekiler’in giderek daha

fazla dışlandığı 'kapalı/kapılı tüketici toplulukları' hâline getiriliyor. (Halbuki) Ötekileri kamusal alanlardan dışlamak karşılaşma olasılıklarını azaltmak anlamına gelir”.

Her ne kadar Aydınlanmadan itibaren ortaya çıkan bireyci yaklaşımlar ve ekonomik bireyciliğin etkisiyle kişisel mahremiyet ve özel mülkiyet kutsanmış ve yüceltilmiş olsa da, özellikle şehirle ilgili mevzularda kamusal alan da çok önemli bir sosyo-politik işlev görmektedir. Şehir kamusal ile özel olanın, kamusal ile mahrem olanın değişen oranlardaki dengesine dayanan bir yapı olduğundan, bunları karşı karşıya getirilmesi gereken değil birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele alacağız. Nitekim Ferdinand Schoeman da özel ve kamusal alan ayrımını net sınırlar çizmeden hayatın farklı sahalarında süregiden sosyal ilişkilerin boyutları olarak ele almayı önermektedir. Mahremiyeti yaşamın paylaşılan bir biçiminden kaynaklanan ve aynı zamanda onu inşa eden, biçimlendiren bir ortak pratik şeklinde tanımlamanın hem daha az normatif bir yaklaşıma tekabül edeceğini hem de özel-kamusal ayrımını tamamen gözden çıkartmadan ondan kaynaklanan analiz sorunlarını ortadan kaldıracabileceğini belirtmektedir (akt. Procupez, 2008: 478). Biz de bu yazıda, kamusal ve özel alanları birbirinin karşısında konumlandırmaksızın, geçmişten günümüze Müslüman kentlerde mahremiyetin nasıl algılandığı, hangi kurallarla düzenlendiği, nasıl pratize edildiği ve modernleşme süreci içinde geçirdiği değişimler üzerinde duracağız.

II.

Değişimin her geçen gün daha da hızlandığı bir dünyada yaşıyoruz. Teknolojik, ekonomik, politik alanlardaki değişimlere paralel olarak kentlerimizdeki mahremiyet algısı/ mahremiyetin tecrübe edilme biçimleri de değişiyor. Bu değişimi anlayabilmek için geçmişte kentte mahremiyetin nasıl algılandığına bakmak ve bu algının bugün aldığı biçimlerle karşılaştırmak yerinde olacaktır. Daha önce de pek çok düzlemde altını çizmeye çalıştığım gibi kentler, toplumlardaki hâkim değerlerin gösterenleridir. Sorokinci (1964: 4) bir perspektiften hareketle, kültürü değer, eylem ve eser olarak üçlü bir ayrıma tâbi tutarsak, mimari eserler için 'değerlerin taşta kazınmış hâlidir' diyebiliriz. Bu tespitlere bağlı olarak kentte süregiden faaliyetlerin içerik ve örüntüsünün de aynı değer sistemine bağlı olacağını söyleyebiliriz. Nitekim

genelde İslam özelde de Osmanlı kentlerinde, aşırı miktarda servetin belli ellerde toplanmasına, ihtiyaç fazlası aşırı üretime, dışlama ve ötekileştirme içeren gettolara izin verilmemiştir. Çok-kültürlü, çok-dinli ve etnikli ve çok-tabakalı bir yapı teşvik edilmiştir (Erkilet, 2021: 170-171). Çok-kültürlülük ve çok-dinlilik, bir ‘bir arada yaşama modeli’ çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Bu yapı aynı zamanda yoksulluğa, sefilleşmeye, çatışma ve ayrışmalara karşı çeşitli tampon mekanizmalar üretmiştir. Çelik, Turgut Cansever’e atıfla, İslam mimarisini mekâna atılan bir imza olarak nitelemekte ve bu mimarinin ana motiflerini de “tevhit, mahremiyet ve israftan kaçınma” olarak ifade etmektedir (2017: 24).

Doğanın etkilerinden, insanların ve hayvanların saldırılarından korunmak amacıyla bir mekâna sığınmak evrensel bir ihtiyaç olsa da, İbn Haldun’un da belirttiği gibi, mekân ve mahremiyet ilişkisi toplumun bedevi ya da hadari olmasına göre çeşitlenmektedir. Belge, *Bir Beşeri Coğrafyacı Olarak İbn Haldun* (2016: 96) adlı tezinde İbn Haldun’un bu konudaki görüşlerini şöyle özetler: “İbn Haldun bedevilikte gizliliğin zayıf olduğunu ifade eder. Zira bedevilerin yaşadığı alanlarda meskenlerin duvarları birbirine bitişik ve alçaktır. Meskenlerin arasında boşluk yoktur. Bu nedenle, insanlar birbirinin konuşmalarını işitebilmekte, mahrem durumları komşuları tarafından görülmektedir. Bu bakımdan bedevilikte mahremiyet, mekân tarafından kısıtlanmıştır”. Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, toplumun/ topluluğun sosyo-ekonomik durumu ve kültürüyle mahremiyet algısı, mahremiyetle ilgili tedbir ve düzenlemeleri arasında bağ bulunmaktadır. Bu açıdan toplumumuza bakacak olursak, 15-16-17. yüzyıllar itibarıyla Osmanlı toplumunda, “toplumu meydana getiren taifelerin kendi özelliklerinin gerektirdiği mahremiyetleri ve mahrem alanları olduğu” söylenebilmektedir (Ergenç, 2015: 14). Ergenç, farklı dinî ve etnik gruplara mensup ve farklı mesleğe sahip olduğu hâlde bir mahallede yaşayanların birbirlerinden hoşnut ve şükran içinde olmasını bu bağlamda bir gereklilik olarak zikretmektedir. Demek ki mahremiyet meselesi sadece cinsiyetle ilişkilendirilmemelidir. Ama bu tespitlerden hareketle cinsiyete dayalı mahremiyeti anlamak için de bir yol bulunabilir.

Müslüman kentlere özel alan-kamusal alan ayrımı açısından baktığımızda, camilerin ana kamusal merkezler oldukları söylenebilir. Camiler kendi kamusalılıkları yanında, bünyesine veya çevresine yerleşen ticari birimlerle de kamusal merkezler olma özelliğini taşımışlardır. Süleymaniye Camii'nin çevresindeki dükkânları veya Anadolu'da hâlâ çok canlı merkezler olarak işlev gören cami bahçelerindeki ve bitişiğindeki kahvehaneleri bu bağlamda örnek verebiliriz. Anadolu kentlerinin hayatı buralarda deveren eden enformasyon üzerine kuruludur desek yanlış olmaz. Doğan Kuban eski Türk kentlerinde belirgin bir meydan anlayışının bulunmadığını ancak cami ve avlularının meydan işlevi gördüğünü söylerken bu örüntülere işaret etmektedir (akt. Çınar, 2019: 101). “İslam kentlerinde evlerin avlu içerisinde inşa edilip, sokak cephesine sadece dükkân ve duvarların yapılmış olması” (Çınar 2019: 99) ise konut-mahremiyet ilişkisi hakkında bir fikir vermektedir. Kentte kamusallıkla mahremiyetin mekânsal yansımalarına güzel birer örnek teşkil eden bu değerlendirmeleri Doğan Kuban'ın *Türk Ahşap Konut Mimarisi* adlı kitabından izleyebiliriz. Kuban'a göre “İslam kültüründe ev kapısının aileyi toplumdan ayıran bir yapı olarak simgesel bir statüsü vardır” (2017: 152). Kamusal alan ile özel alanın sınırını çizmekte olan kapıların tasarımına gösterilen özenin kapının simgesel öneminden kaynaklandığı kanaatinde olan Kuban, 16. yüzyılda bile sokağa açılan pencerelerin görülmediğini, tek cephenin bahçeye ya da avluya baktığını söyler (2017: 159). Nitekim “çevrili açık alan (avlu) anlamına” gelen hayat, “bahçeye açık, yoğun olarak kullanılan gölgeli, büyük bir galeri, çok kullanışlı bir alan” olarak tanımlanmaktadır (Kuban, 2017: 134, 137). İslam/Türk ev geleneğinde görsel mahremiyet kültürel bir zorunluluktur (Kuban, 2017: 165). Kuban'ın ahşap Türk-İslam evinin mahremiyetle ilişkilendirilebilecek boyutlarını daha açık hâle getiren diğer tespitleri ise şöyle sıralanabilir: Hayat'ın bahçeye açılan cephesi dışındaki yüzeyleri duvarlarla kapatılmıştır; sokağa ya da komşuya bakan yanlar kafeslerle örtülmüştür; merdivenin başı evin kapısından uzağa yerleştirilerek giriş kapısı açıldığında yoldan geçenlerin bakışlarından saklanabilme imkânı sağlanmıştır; giriş katın duvarları sağırdır (Kuban, 2017: 137, 140, 186).

İslam konut geleneğinde cephe süslemesinin de yaygın olmadığı bilinmektedir. Bunun nedeninin bir başka mahremiyet ihtiyacından ya da bir başka dinî gereklilikten kaynaklandığı söylenebilir. Bu hassasiyet komşulara

ve mahalleliye karşı gelirin/servetin ve sınıfın sergilenmesini yasaklayan dinî emirlerle alakalı olmalıdır. İbn Haldun *Mukaddime*'de İslam dininin “bina inşaatında aşırı derecede ileri gitmeye ve bu hususta itidale riayet etmeden müsrifçe harcamalar yapmaya mâni olduğunu” belirterek, bu savını desteklemek üzere Hz. Ömer'in Kûfelilere yönelik bir tavsiyesine atıf yapar (akt. Erkilet, 2017: 9-10). Hz. Ömer bir yangın sonrasında evlerini taştan inşa etme izni isteyen Kûfelilere üç odadan fazla ve geniş ev yapmamalarını, binaları yükseltmek konusunda yarışa girmemelerini tavsiye ederek, onlar ‘sünnet’ten ayrılmazlarsa hâkimiyet ve iktidarın da onlardan ayrılmayacağı hatırlatmasında bulunur. Bu konuda genel bir fikir birliği mevcuttur. Gerek Kuban gerekse Cansever İslam/Türk konut anlayışının, geçicilik ve gösterişsizlik ilkelerine yaslandığı hususunda benzer düşüncelere sahiptirler. Cansever geçici bir malzeme olarak ahşabın tercih edilmesini fanilik vurgusunun bir işareti olarak görür. Ayrıca “Allah her an bir şeendedir” hükmünün gereği olarak -varlığın ürünleri gibi cevher ve özünün de değiştiği ilkesinden hareketle- Osmanlı İslam kentinin, mesela İstanbul’un mahallelerinin değişmeye açık bir şekilde düzenlendiğini, ahşap malzeme kullanıldığını ve her an yeniden yapılan(dırıl) maya açık olduğunu belirtir (Cansever, 2006: 12). Bu açıklama, *Fusûsü'l Hikem*'de Şuayb Peygamber'le ilişkili olarak anlatılan varlığın her an değişim hâlinde olduğuna ilişkin hikmete temellendirilmiştir. Cansever gibi Kuban (2017: 181-182) da, konutun sağlamlığının, sürekliliğinin ve statü göstergesi olmasının İslam konut mimarisinin karakteristiği olmadığını vurgular. Buna karşın mahremiyetin korunması İslam konut mimarisinin en önemli karakteristiklerinden biridir.

Saf ve Ergüle göre, Osmanlı dönemi konut mimarisinin mahremiyetle yakından alakalı ilkelerinden biri konutların komşuların avlularına doğru yönelmesine, mahalleye sonradan gelenlerin önceden yerleşenlerin evlerinin içine bakan pencere açmasına yahut balkon yapmasına izin verilmemiş olmasıdır (2019: 21). Evlerin kendi içlerine dönük, bahçeli ve avlulu olması ve zemin katlarda pencerelere fazla teveccüh edilmemesi de mahremiyetin korunması ilkesiyle alakalıdır (Saf & Ergül 2019: 31-32). Küçükaşçı da, benzer şekilde, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı şehir maddesinde şunları söylemektedir: “Özel hayatın başkalarından gizlenmesini sağlayan avlulu evler, avlu etrafına dizilen ve pencereleri avluya açılan müstakil odaları

sayesinde kalabalık aile gruplarının aile içi mahremiyet kurallarına uymasına imkân veriyordu” (2010: 444). Aynı hususa vurgu yapan bir diğer sosyal bilimci Mehmet Akif Aydın da kadınların rahatça hareket edebilecekleri alan (makarr-ı nisvan) düşüncesinin mimaride yansımaları olduğunu belirtir. Ona göre makarr-ı nisvan olan yere komşu ev pencere açamaz (Aydın, 2015: 24). Makarr-ı nisvan, mesken mahremiyetinin korunması bağlamında ve evdeki kadınların oturdukları yerlerin görülmesinin engellenmesi, gerekirse komşuların bu konuda uyarılması çerçevesinde Mecelle’nin 1202 ve 1205. maddelerinde de düzenlenmiştir (Şimşek, 2016: 479). Ama zannedilmemelidir ki bunlar geçmiş asırların hukuk kitaplarında kalmış teorik söylemlerdir. Tam tersine bizatihi toplumun içinde, gündelik hayatını yaşayan sıradan insanların pratiklerinde kristalleşmiş, davranışsal kültür hâline gelmiş ve binalarda cisimleşmiş değer hükümleridir.

Nitekim Turgut Cansever, komşuların evde yapabilecekleri düzenlemeler hususunda bir araya gelip istişare etmelerinin, anlaşmaya varmalarının babasının döneminde bile hâlâ yürürlükteki bir uygulama olduğunu anlatmaktadır. Mahallenin toplumsal kurallarına atıf yaparak şöyle bir örnek verir: “Evi yaptıran insan komşularıyla mutabık kalıyor. ‘Ben şöyle bir şey yapacağım inşallah sizi rahatsız etmez’ diyor. Komşuları da ‘şu pencereyi şuraya değil de şuraya aç’ diyorlar... Zaten mahalleli hep birbiriyle anlaşmış insanlar topluluğu; dayanışma içinde olan bir insan topluluğu...” (akt. Tanyeli ve Yücel, 2007: 298). Cansever insanların katılımıyla oluşan şehirler diye betimlediği Osmanlı-Türk şehirlerine sık sık değinmiştir. Nitekim babasının yaşadığı mahallede yanmış bir evin yeniden inşası söz konusu olduğu zaman mahalleli yine bir araya geliyor. Yeni evin ölçüleri konusunda tartışılıp anlaşılıyor ama eve açılmak istenen bir köşe penceresi nedeniyle tartışma çıkıyor. Zira komşulardan biri “benim bahçem o istikamette. Hanım, çocuklar o bahçede günlerini geçiriyorlar. Sen o köşe penceresini açarsan onların mahremiyeti haleldar olur, onun için o pencereyi açma” diyor ve bu konuda anlaşamadıkları için Cansever’in babasını hakem olsun diye çağırıyorlar (Tanyeli ve Yücel, 2007: 336). Aslında bu örnekte mahallenin kendi kararlarını vermesi anlamında bir mahremiyete de gönderme yapılmaktadır. Zira mahremiyetin tanımını verirken onun sıkı ve yakın kişilerarası ilişkileri, özel alanla yakından ilişkili olan ve hayatın başkalarını dışarıda bırakmaya hakkımız olan veçhelerini,

erişimi denetleyebilme hak ve kapasitesini, dışsalın etkisinden korunmuş hayat alanlarını ifade ettiğinden bahsetmiştik. Mahallenin ve mahalle içinde evin konumunu aydınlatmaya çalıştığımız örnekler üzerinde düşünürsek, mahallenin devletin karar ve müdahalelerinden uzakta ve sakinlerinin karar, tercih ve ihtiyaçları doğrultusunda yapılandığını, geliştiğini, biçimlendirildiğini göreceğiz. Aynı zamanda mahallenin kamusalılığı nasıl deneyimlediği hakkında da net bir fikir edineceğiz. Zira tam da Habermas'ın vurguladığı gibi mahalle(li) kendilerini ilgilendiren konularda fikir alışverişinde bulunmakta, tartışmakta, pazarlık yapmakta ve karar almaktadır. Bu mahremiyet ve kamusalılık nihai manada İslamî değerlerin ve etik anlayışların çerçevesi içinde biçimlenmektedir. Bu örnekler kentsel mahremiyetin temin yolları kadar sosyo-politik ve kentsel katılımın temin yolları ile de ilgilidir.

III.

İslam ve Osmanlı kentlerinde bugünkü manada bir öteki yoktu ve farklılıklar mekânsal bir ayrış(tır)maya ve homojenleştirmeye yol açmıyordu. Özellikle sınıfsal açıdan baktığımızda mahalle ve konutta dışlayıcılık değil geçirgenlik hâkimdi. Bunu sağlayan etmenlerden biri de, değer sisteminin dışlayıcı özel mülkiyetten ziyade kullanım haklarına ve servetin paylaşılmasına öncelik vermesiydi. Üst gelir gruplarının konutu olarak düşünülen konak bile bugün anladığımız manada güvenli, kapılı ve kapalı bir konut alanı içinde yer alan bir villa değildi. Ortak kullanımlı sokağın üzerinde ve daha alt ve daha üst gelir gruplarının bir arada bulunduğu bir mahalle ortamında yer alıyordu. Mahallenin sosyal adalet ilkesi üzerine kurulu bir ekonomi politiği vardı. Kamusalığın önemli kaynaklarından biri olarak ifade edebileceğimiz sosyal adalet ilkesi, mahallelinin ekonomik imkânlarının yayılmasını, aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılmasını gerektirmekteydi. Komşu açken tok yatılmamalıydı. Geleneksel örüntüde kent/mahalle sakini toplumsal sorunları gündelik hayat ilişkileri içerisinde çözmekle mükellefti. Komşusunun çocuğunun sünnetinden, evlilik masraflarından, cenazesinin kalkmasından, Ramazan'da ne yiyip içtiğinden sorumluydu. Üst sosyo-ekonomik seviyede bulunanların konutu olarak düşünülen konağın hayatına baktığımızda, bu geçirgenliği müşahade ediyoruz. Osmanlı mimarisinin İslami temellerini kavramaya özel önem vermiş bilge bir mimar olan Turgut

Cansever de bu hususu kendisiyle yapılan söyleşilerde ısrarla vurgulamıştır. Bursa'da kendileriyle aynı mahallede oturan çok zengin bir ailenin konağından şöyle bahseder: "... Bizim mahallenin en zengini ve Bursa'nın da en zenginlerinden biri. Zenginlikleri büyük bir çiftlikleri oluşundan geliyor, beş asırdır kendilerinin olan bir çiftlik. Üç katlı bir ev; alt katı kâgır, köşenin bir cephesinde bir kapı var, öbür köşesinde bir kapı var. Kapılar hep açık. İsteyen giriyor, yemek yiyip öbür kapıdan çıkıyor" (akt. Tanyeli & Yücel, 2007: 298). Cansever'in çocukluğuna dair bu mahalle anısı, bu sıcak anlatı, zengin konutu olarak bilinen çok katlı konakların 1930'larda bile bugünkü kapalı ve kapılı topluluklar mantığıyla üst sınıflara hasredilmiş, dışlayıcı mekânlar olmadığını; tam tersine, ihtiyaç sahiplerinin her an istifade edebilmesi için kapılarını sonuna kadar açmış, kapsayıcı, dâhil edici açık bir yerleşim mantığının tüm özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Mahremiyetin dışlayıcı özel mülkiyet üzerine kurulu olmadığı bir örneği dikkatimize sunması bakımından çok mühim ve manidardır.

Genel olarak konut özelde de konak mutaassıp, kendi içine kapalı, ailenin kadın ve çocuk üyelerini gündelik hayatın rahatlığı içinde evlerinde çalışır ve dinlenirlerken yabancı gözlerden korumaya yönelik bir yapı arz etse de, cinsiyet konusunda korumacı/rahatlatıcı olsa da, sınıf ilişkileri konusunda büyük ölçüde geçirendir. Kuşkusuz bunlar tesadüfün ürünü değildir; mimari tasarım ve kullanım örüntüleri tevhit ilkesinden kaynaklanır. Tevhidi dünya görüşü sınıfsal açıdan geçirgen topluluklar ve konut alanları üretir. Mahalle farklı etnik grup/din/sınıftan olanların birbirleriyle iç içe oldukları ya da belirli noktalarda (mesela çarşıda, pazarda, ticaretle, komşuluk ilişkilerinde) temasa geçtikleri bir hayatı yaşar. Bu karma (heretojen) yerleşimlerde toplumsal eşitsizlikler sorumluluğu topluluğa yayma ve en yakınındaki yoksulu ayağa kaldırma ilkesinden hareketle ortadan kaldırılmaya çalışılır. Nitekim Tanyeli de, *İstanbul'da Mekân Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri* adlı kitapta, 19. yüzyılda haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşan konutların selamlık kısmının misafirlerin ağırlandığı ve yedirilip içirildiği (imarethane işlevi gören) bölüm olduğunu; buradaki hayatın özellikle Ramazan aylarında çok hareketli olduğunu; bu nedenle de hâlâ net bir özel alan-kamusal alan ayrımının yapılamadığını belirtirken benzeri örüntülere işaret eder (akt. Kalender, 2013: 399). Bunun anlamı, hanenin mahremiyeti korunurken bir

yandan da dâhil edici (inclusive), kapsayıcı, dayanışmacı hususiyetlerinin sürdürülmekte olduğudur. Tanyeli'ye göre, bu toplu yaşam kültüründen modern manada mahrem alana geçiş zamanla gerçekleşmiş ve ilk olarak üst sınıflar tarafından talep edilmiştir. Mesela III. Ahmet kalabalıklardan ayrı bir özel mekân ihtiyacını dillendiren kişi olmuştur. Bu tespitler Batılı mahremiyet anlayışının Osmanlı'da yavaş yavaş kendisini göstermeye başladığına işaret etmektedir. Bu dönemde kent de değişmeye başlar. “Gözetimden uzak mekân arayışı” içinde mahalleden kaçış eğilimi doğar. Bu kentin çeperlerine doğru bir kaçıştır (akt. Kalender, 2013: 399). Tanyeli'ye göre çekinilen bu yeni mekânlarda mahremiyet artık mahalleli tarafından değil konutun fiziksel sınırları tarafından korunur ve mülkiyetin dokunulmazlığı yasallaşır (akt. Kalender, 2013: 400). Tanzimat'la birlikte gelen bu değişimler Batılı ve modern mahremiyet anlayışının ve kamusal alan-özel alan ayrımının hukuki arka planıyla birlikte hayatımıza girdiğini göstermektedir.

19. yüzyıldan itibaren, modern bir ulus devlet inşa etme çabası içinde tek-kültürcü bir yaklaşım kente ve topluma hâkim kılınmış; çok-dilli, çok-etnikli, çok-dinli kentsel gerçeklikten farklılıklardan arındırılmış ideal yurttaşlardan oluşan modern kente doğru bir değişim süreci başlatılmıştır. Modernleşme süreci bir yandan kültürel tek-tipleşmeye ve çölleşmeye diğer yandan yoksullardan giderek daha fazla korkulmasına yol açmıştır. Bu süreçler zamanla mahalle fikrinin kendisini öldüren bir eğilimi, ‘yalnızca bize benzeyenlerle bir arada olma eğilimini’ ortaya çıkartmıştır. Sanayinin kentlerden uzaklaştırılması ve yerine hizmet sektörünün gelmesiyle birlikte artık bedensel işlerde çalışacak vasıfsız kitlelere duyulan ihtiyaç da azalmıştır. Zamanla marjinal sektörlere itilen, işsiz kalan bu kitlelerin kriminalleştirilerek, suçlu ya da tehlikeli ilan edilerek kent merkezlerinden çeperlere doğru itilmesi gündeme gelmiştir. Tehlikeli sınıflar söylemi yükselirken de duvarlar, evin hanımı bahçeye çıktığında yan evden görünmesin diye yapılan duvardan farklı olarak tüm dünyada yoksullara karşı yükseltelen duvarlar hâline gelmiştir. Duvarın da mahiyeti değişmiştir. Mahremiyet ihtiyacından ziyade güvenlik ihtiyacına göre yeniden işlevlendirilmiştir. Tahkim edilmiş konut alanlarının (fortified) gelişimi, ayrışma kavramını sosyal bilimcilerin dikkatine getirmiştir. Bu süreçlerin, toplumsal sözleşme için ihtiyaç duyulan toplumsal temasların azalmasına yol açtığı genel bir sosyolojik kabuldür. Bunun kentteki

tezahürü tecrit olgusudur. Tecrit, ötekinden kaçmak için güvenli alanlar aramak, güvenli sitelere çekilmek ya da ötekileri kendileri için inşa edilen ve gettolaşma riski taşıyan çeperlere doğru itmek şeklinde karşımıza çıkar. Belirli bir kent parçası üzerinde SES, kültür ya da aidiyet bakımından sadece birbirine benzeyen insanlar yaşıyorsa, toplumda ciddi bir mekânsal ayrışma söz konusu demektir. Bu, aynı zamanda mahremiyetin yeni tanımlarına da işaret ediyor. Artık mahremiyetin (müdahale edilemez alanın) sınıfa göre, sınıf farklılıklarına göre belirlendiği yeni bir evreye girilmiştir. Homojenliğin artışı, sınırın içerisindekilerle aşırı benze(ş)me, sınırın dışındakilerle aşırı farklılaşma ve temasın giderek azalması söz konusudur. Bu durum 'öteki'ne dönük hak ihlallerine karşı bir duyarsızlaşmaya da neden olmaktadır. Artık mahremiyet diğerinin yoksulluğu karşılığında elde edilen, kendi sınıfının içine dönmeyle, kapanmayla deneyimlenen bir nimet hâline gelmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki,

Modernitenin ve kapitalizmin mimarlık ve şehircilik kuramları/pratikleri üzerinden mekânsal üretimi, kentsel eşitsizlikleri, dışlamayı ve tek-kültürcü perspektifleri davet etmektedir. Bu perspektifleri kentsel ayrışma süreçlerinde, imalatların kapalı ve kapılı topluluklara yönelmesinde, ötekinden duyulan korkuda ve ötekini suçlulaştırma (kriminalleştirme) gibi süreç, düzenleme ve pratiklerde görüyoruz. Bu dönüşümler, zamanla hayatı örgütleme biçimlerimizi ve zihniyetlerimizi de değiştiriyor. Bu yazıyı yine Simmel'e bir atıfla bitirebiliriz. Simmel 1900 yılında yayınlanan "The Philosophy of Money" (Paranın Felsefesi) başlıklı metninde, para ilişkilerini modern toplumsal ilişkilerin bir örneği olarak ele alır. Zor elde edilen şeylerin bir değeri olduğunu, değeri olan şeylerin alışverişinin yapılabildiğini ve aslında Marx'ın da altını çizdiği üzere paranın bir mübadele kalıbı olması oranında bireyin de gerilediğini öne sürer. Değeri olan tek şeyin metalar olması, ekonomik ilişkilerin giderek gayri şahsî hâle gelmesi, sosyal yalıtılma, beşerî özgürlüklerin ve değerlerin maliyete ve kâra tâbi olması/indirgenmesi bu durumun sonuçları arasında sayılabilir (akt. Marx & Muschert, 2009: 12). Bu süreç mahremiyet algısını, mahremiyetin güvence altına alınma biçimlerini de dönüştürmektedir. Kent, mahalle, kapalı ve kapılı konut alanları ve bizatihi konutun kendisi mahremiyet algısındaki bu dönüşümlerin izlenebileceği alanlardır. Ve bu bakış açısından daha detaylı bir şekilde çalışılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- Aydın, M. A. (2015). Özer Ergenç'in klasik dönem Osmanlı toplumunda mekân, mahremiyet ve cinsiyet ilişkileri başlıklı tebliğinin müzakeresi, *Osmanlıdan günümüze cinsiyet, mahremiyet ve mekân çalıştay tebliğ ve müzakereleri* içinde (22-25). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Belge, R. (2016). Bir beşeri coğrafyacı olarak İbn Haldun. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Cansever, T. (2006). Ahiretin sorumluluğunu taşımak ve dünyayı güzelleştirmek üzerine. 29 Nisan 2006'da İlmi Etüdler Derneği'nde verdiği konferansın çözümü.
- Çelik, C. (2017). Kayseri'de sosyo-dini kültür ve şehir dindarlığı. *Bir şehrin hafızası: Kayseri'de sosyokültürel hayat* içinde (23-55). F. Karaaslan ve M. Derviş Dereli (der.). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Çınar, H. S. (2019). Tarihte din olgusu: Türk-İslam kentlerine yansımaları, *Researcher: Social Science Studies*, 7 (1), 97-105.
- Ergenç, Ö. (2015). Klasik dönem Osmanlı toplumunda mekân, mahremiyet ve cinsiyet ilişkileri. *Osmanlıdan günümüze cinsiyet, mahremiyet ve mekân çalıştay tebliğ ve müzakereleri* içinde (13-18). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkilet, A. (2015). Modernleşme ve özel alan-kamusal alan dikotomisi açısından müslüman kadının dönüşümü. *Eleştirellikten uyuma: Müslümanların kamusal alan serüveni* (2. Baskı) içinde (7-27). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Erkilet, A. (2017). Türkiye'de kentlerin dönüşümü atölyesi ve magnetsiz şehirler kitabının hikâyesi. *Magnetsiz şehirler: Türkiye'de kentlerin dönüşümü* içinde (1-17). A. Erkilet ve Y. Çolak (der.). Ankara: İLEM Kitaplığı.
- Erkilet, A. (2021). Kentsel dönüşümün sosyolojisi, *Düşünen Şehir*, 14, 168-178.
- Kalender, S. (2013). İstanbul'da mekân mahremiyetinin ihlali ve teşhiri: Gerilimli bir tarihçe ve 41 fotoğraf kitap değerlendirmesi. *FSM İlmi Araştırmalar*, 2, 397-402.
- Kuban, D. (2017). *Türk ahşap konut mimarisi: 17.-19. Yüzyıllar*. (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). Şehir maddesi. *TDV İslâm ansiklopedisi* içinde, 38. Cilt, 441-446 <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehir>.
- Marx, G. T. ve Muschert G. W. (2009). Simmel on Secrecy: A legacy and inheritance for the sociology of information. *Soziologie als möglichkeit: 100 jahre Georg Simmels untersuchungen über die formen der vergesellschaftun* içinde (217-233). C. Rol ve

- C. Papilloud (der.), Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, file:///C:/Users/90555/Downloads/Simmel_on_Secrecy_A_Legacy_and_Inheritance_for_the.pdf.
- Müller, C. (2004). It's not about privacy, it's about control: Critical remarks on CCTV and the public/private dichotomy from a sociological perspective. *Presentation at the conference CCTV and social control: The politics and practice of video surveillance-European and global perspectives* içinde (1-19). <https://www.socio5.ch/pub/sheffield-privacy.pdf>.
- Procupez, V. (2008). Privacy. *International Encyclopedia of The Social Sciences* 6. Cilt (2. Baskı) içinde (477-478). W. A. Darity Jr. (der.). Detroit: MacMillan Reference.
- Saf, O. H. ve Ergül E. (2019). Osmanlı toplumu sosyal yapısının kent düzenindeki temsili. *Sketch*, 1 (1), 15-34.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2013). Özel hayatın kapsamı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ışığında bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVII (3), 227-266.
- Simmel, G. (1906). The sociology of secrecy and of secret societies. Translated from German by Albion W. Small. *The American Journal of Sociology*. XI (4), 441-498.
- Sorokin, P. A. (1964). *Sociocultural causality, space, time: A study of referential principles in sociology and social science*, New York: Russell and Russell Inc.
- Şimşek, M. (2016). Mahremiyetin sınırlarını belirleme ve korumada hukukun işlevi: İslam aile hukuku örneği. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu* (27-29 Mart 2015). Cilt I içinde (469-480). Y. Ünal, Y. B. Gündoğdu, Ş. Pekdemir ve H. Atsız (der.). Samsun: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanyeli, U. ve Yücel, A. (2007). *Turgut Cansever: Düşünce adamı ve mimar*. İstanbul: Garanti Galeri ve Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını.

TÜKETİM TOPLUMLARINDA MAHREMİYETİN ÇÖKÜŞÜ

İsmail DEMİREZEN¹

Giriş

Günümüz toplumları çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Postmodern toplum, risk toplumu, radikal modern toplum ve tüketim toplumu bu tanımlamalardan bazılarıdır. Ekonomik refahın artması, kapitalizmin bir dünya sistemi hâline gelmesi ve hem klasik hem de sosyal medyanın yaygınlaşması ve etkinleşmesi sonucunda tüketim toplumu tanımlaması kuramcılar arasında daha sık kullanılmaya başlanmıştır. 1970 yılında yayınlanan Jean Baudrillard'ın (1929-2007) *Tüketim Toplumu* adlı eseri bu tanımlamanın en meşhur örneğini oluşturmaktadır.

Türkiye özellikle 1980'den sonra tüketim toplumu olma yolunda önemli aşamalar katetmiştir. Türkiye'nin tüketim toplumu olma yolunda önemli kavşak noktaları olarak 1980, 1990 ve 2000 yılları gösterilebilir. 1980'li yıllardaki ekonomik liberalleşme tüketim toplumunun alt yapısını oluşturan dünya kapitalist sisteminin Türkiye'ye nüfuz etmesini ve Türkiye'nin dünya kapitalist sisteminin bir parçası olmasını sağlamıştır. Ekonomik liberalleşmeyi amaçlayan 24 Ocak 1980 kararları toplumun tüketim toplumuna dönüşmesindeki en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır. Bu kararlarla ithal ikameci ekonomik sistem yerini liberal ekonomik sisteme bırakmıştır. 1980 yılında yaklaşık 8 milyon dolar olan ithalat 1990 yılında 22 milyon doları

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7141-9114

aşarken, 1980 yılındaki 3 milyon dolar ihracat 1990 yılında 13 milyon dolara ulaşmıştır. İthalattaki vergilerin azaltılması ekonomik büyümeyle birlikte özellikle orta sınıfın alım gücünün artmasına sebep olmuştur. Lüks tüketim metalarının hem daha çok bulunabilir hâle gelmesi hem de göreceli olarak orta sınıf tarafından alınabilir olması metaların gösterge değeri kazanabilmeleri için gerekli ekonomik alt yapının oluşmasını sağlamıştır. Söz konusu kararlar sadece ekonomi alanında değil aynı zamanda toplumsal hayatta da önemli değişikliklerin tetikleyicisi olmuştur. Bir yanda hem ithalatta hem de ihracatta önemli yükselişler görülürken diğer yanda toplumsal orta sınıf daha da belirginleşmeye başlamış ve orta sınıfın alım gücü artmıştır. Böylece tüketim toplumunu oluşturan ekonomik ve toplumsal alt yapının taşları döşenmiştir.

Tüketim toplumunun kültürel alt yapısını oluşturan ve tüketim özneleri yetiştiren kültür endüstrisi ise 1990'lı yıllarda özel radyo ve televizyonlara yayın izni verilmesiyle gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. 1994'te bu yayınlara izin veren yasal düzenlemenin yapılmasıyla beraber tüketimin toplumsal yapısının oluşmasını sağlayan kültür endüstrisi Türkiye'de oluşmaya ve derinleşmeye başlamıştır. Kültür endüstrisi hem kültürel ürünlerin metalaşmasını sağlamakta hem de reklamlar aracılığıyla metaların kültürleşmesine katkı sunmaktadır. Adorno'nun iddia ettiği gibi insanlar kültür endüstrisinin öznesi değil nesnesi durumundadır. Kültür endüstrisinin temel amacı daha fazla kârdır. Önceleri kültürel ürünler dolaylı olarak metalaştırılırken kültür endüstrisiyle birlikte üretilme amacı kâr elde etmek ve metalaşma olmaktadır (Adorno, 1991: 99). Özel tv ve radyolar hangi amaçla kurulurlarsa kurulsunlar, Marshall McLuhan'ın da iddia ettiği gibi aracın kendisi mesaj olma özelliği taşımaktadır. Kültür endüstrisinin bir parçası olarak özel tv ve radyolar hem kültürel değerlerin metalaşmasına hem de tüketim kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır.

2000'li yıllardan sonra ise muhafazakâr kesim alım gücünün artmasıyla tüketim kodlarını ve kültürünü içselleştirmeye başlamıştır. 2003 yılında ekonomideki devlet kontrolünün azalması ve piyasa ekonomisinin daha da yerleşmesi için çeşitli reformlar yapılmıştır. Devletin ekonomideki rolünün azaltılmasına dayanan bu reformlar 1990'lı yıllarda da gündeme gelmiş fakat siyasi irade olmadığı için gerçekleştirilememiştir (Nas, 2008: 134). Serbest piyasa ekonomisi ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme üzerine

kurulu ekonomi politikası ilk meyvelerini verdi. 2002 yılında yurtiçi gayri safi milli hâsıla yüzde 7.9, 2003 yılında ise yüzde 5.8 oranında artış gösterdi. 2004, 2005, 2006 yıllarında da ekonominin büyümesi sırayla 8.9, 7.4 ve 6.1 oranında gerçekleşti. Bu durum tüketim kültürünün Türkiye toplumunda daha da yaygınlaşmasına ve meşruluk kazanmasına imkân sağlamıştır. Bu aşamalardan geçen Türkiye günümüzde rahatlıkla tüketim toplumu olarak değerlendirilmektedir. Alışveriş merkezlerinin özellikle büyük şehirlerde hızlı bir şekilde artması, reklam sektörünün hem niceliksel hem de niteliksel olarak büyümesi ve yaygınlaşması, markaların işaret değerleri üzerinden satın alınmaya başlanması ve insanlar arasındaki etkileşimde tüketimin önemli hâle gelmesi Türkiye toplumunun da tüketim toplumu olmaya başladığının ve tüketim kültürü ve ideolojisinin yaygınlaşmakta olduğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir. “Bir tüketim toplumu hâline gelen Türkiye’de mahremiyet nasıl bir değişim, dönüşüm geçirmiştir?” sorusuna bu çalışmada cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Arapça’da yakın akrabalarından olduğu için kendisine nikâh düşmeyen kimse anlamına gelen mahrem kelimesinden türeyen mahremiyet kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre gizlilik anlamına gelmektedir. Yabancıнын bilmesinin istenmediği özel hayata dair bilgiler, yabancıнын bakışlarına yasaklanan şeyler, yabancıнын girmesine izin verilmeyen özel mekânlar mahremiyetin temelini oluşturmaktadır. Batıda yalnız kalma hakkı olarak ifade edilen mahremiyet kültürden kültüre ve zamandan zamana farklılıklar göstermektedir. Batı kültüründe mahrem kabul edilen bir durum İslam kültüründe mahrem kabul edilmeyebilir veya İslam kültüründe mahrem kabul edilen Batı kültüründe mahrem kabul edilmeyebilir. Geçmişte mahrem kabul edilen şeyler günümüzde mahrem kabul edilmeyebilir. Söz konusu değişkenlik ve devingenlik mahremiyeti tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Bireylerin mahremiyet algısı, yaşadıkları döneme ve kültüre göre farklılık göstermektedir. Nilüfer Gölé’nin de ifade ettiği üzere mahremiyetin Türkiye toplumunda özel hayatın (privacy) ötesinde toplumsal anlamları vardır. Mahremiyet Türkiye toplumunda toplumsal cinsiyet ayrışmasının, yakınlık ve samimiyetin ve toplumsal ahlakın anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır (Gölé, 2007: 7). Biz de bu makalede Türkiye’nin tüketim toplumuna dönüşmesiyle beraber gerçekleşen mahremiyetin dönüşümünü incelemeye çalışacağız.

Tüketim toplumlarında mahremiyet iki yönlü aşınmaya uğramaktadır. Var olmanın tüketime indirgendığı ve her şeyin metalaşma temayülü gösterdiği günümüz tüketim toplumlarında insanoğlu hem tüketmeye hem de toplumsal alanda var olabilmek için tükettiğini göstermek ve paylaşmak zorunda kalmaktadır. Söz konusu tüketim süreci ne yazık ki çoğunlukla geçmişte mahrem kabul edilen alanlarda gerçekleşmekte veya bu alanlara taşmaktadır. Tüketim süreci kişisel hayatın en mahrem alanlarını bile içerebilmektedir. Var olabilmek için tükettiğini göstermeye zorlanan birey tüketim metalarını sergilerken aynı zamanda kendi mahremini aşındırmakta ve mahremini diğer insanların beğenisine sunmaktadır. Diğer bireyler de söz konusu mahrem alanın kendisine sunulmasından memnuniyet duyarak beğenisini ortaya koymaktan çekinmemektedir. Bu karşılıklı etkileşim mahremiyet sınırlarının ya kaybolmasına ya da aşınarak çok küçük bir alana sıkışmasına sebep olmaktadır.

Diğer taraftan tüketim toplumlarında tüketicinin hâkimiyeti miti ortadan kalkarak üreticilerin hâkimiyeti söz konusu hâle gelmiştir. Tüketim toplumlarında üreticiler metaları üretirken reklam sektörüyle söz konusu metalar için gerekli olan istek ve arzular oluşturulur. Bireylerin istek ve arzularının oluşturulmasında özel hayatlarına dair bilgiler önem arz etmektedir. Sosyal medya ve internetin gelişimiyle söz konusu bilgiler toplanarak kişiye özel reklamlar sunulabilmektedir. Arama motorlarında veya sosyal medya platformlarında bireyler tamamen kendilerine özel reklamlarla karşılaşabilmektedirler. Bireylerin çok mahrem istek ve arzuları takip edilmekte ve reklam sektörünün kullanımına sunulmaktadır. Bu durum da mahremiyetin ihlaline sebep olmaktadır.

Tüketim toplumlarında mahremiyetin ihlalinin ele alan bu çalışmada, tüketim toplumu kavramsallaştırması açıklanarak tüketim toplumlarının özellikleri analiz edilecektir. Tüketim toplumlarının en önemli özelliklerinden biri ihtiyaçların oluşturulması ve reklam sektörüyle tüketici algısının yönlendirilmesidir. Çalışmamızda söz konusu bu özellik açıklanacak ve mahremiyetle ilişkisi incelenecektir. Tüketim toplumlarının diğer bir özelliği hiyerarşik metalar sisteminde gösterge değerleri çerçevesinde gösterişe dayanan tüketim hayat tarzıdır. Çalışmamızda ayrıca, bu hayat tarzı açıklanarak mahremiyete etkisi araştırılacaktır. Tüketim toplumlarında mahremiyetin

çöküşünü inceleyen bu makalede, son olarak mahremiyetin korunması için birkaç öneri sunulacaktır.

Tüketim Toplumu

Tüketim, insanoğlunun varoluşunu devam ettirebilmesi için yerine getirilmesi gerekli olan en önemli faaliyettir. Dolayısıyla tüketim yeni bir olgu veya vakıa değildir. Çeşitli şekillere bürünse, çeşitli şekillerde ortaya çıksa da her zaman olan bir olgudur. O zaman günümüz toplumlarına tüketim toplumu dememizin sebebi nedir? Günümüz toplumlarını geçmiş toplumlardan ayıran hangi özellikler bu toplumları tüketim toplumu hâline getirmektedir? Bu bölümde bu soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız.

Bauman'ın söylediği gibi, neredeyse hiçbir şey tamamen özgün değildir. Her şeyin geçmişten gelen bir bağlantısı bulunmaktadır. Bir olgunun özgün olması söz konusu olgunun çeşitli öğelerle girdiği konfigürasyon sonucunda farklılaşmasından kaynaklanmaktadır (Bauman, 2007: 27). Geçmişte olmasına rağmen çağın getirdiği öğelerle etkileşime geçmesi ve bu etkileşimin sonucunda dönüşüme uğraması, söz konusu olguyu özgün ve günümüze has kılmaktadır. Tüketim toplumu da bu anlamda özgün ve günümüze has bir olgudur.

Tüketim toplumunu diğer toplumlardan ayıran en önemli özelliklerinden birisi bu toplumda insanoğlunun en tabii aktivitesi tüketimin toplumu yönlendiren ve belirleyen bir güce dönüşmesidir. Bu güç toplumun kendini yeniden üretmesini, sosyalleşmeyi, sosyal dayanışmayı, toplumsal tabakalaşmayı, bireylerin kimlik inşasını ve hayat stillerinin oluşumunu belirlemekte ve şekillendirmektedir (Bauman, 2007: 28). Sanayi toplumlarında üretim nasıl o toplumu belirliyor ve şekillendiriyorsa aynı şekilde tüketim toplumlarında da tüketim toplumsal yapıyı belirlemektedir. Bauman'ın (2007: 29) da kısmen dile getirdiği gibi sanayi toplumunda insanlar emeklerine ve kendilerine nasıl yabancılaşırsa, aynı şekilde tüketim toplumunda da istekleri ve arzuları kendi dışlarındaki güçler ve süreçler tarafından belirlendiği için insanoğlu kendi isteklerine ve arzularına yabancılaşmaktadır. Tüketim toplumlarında gerçekleşen yabancılaşma daha bütüncül ve kapsayıcı bir yabancılaşmadır. Dolayısıyla, tüketim toplumunda ortaya çıkan yabancılaşma, daha fazla kâr elde etme amacıyla isteklerin ve arzuların kapitalist güçler

tarafından oluşturulması, bu isteklerin ve arzuların yönlendirildiği nesnelerin üretilmesi ve son olarak oluşturulmuş isteklerin ve arzuların peşinden koşarken insanın kendini gerçekleştirememesi durumudur. Yani sanayi toplumunda üretim süreçleri nasıl yabancılaşmaya sebebiyet veriyorsa, tüketim toplumunda da tüketim farklı şekillerde insanın kendine, istek ve arzularına ve tükettiği ürüne yabancılaşmasına neden olmaktadır. Hatta tüketim toplumunun bir dayatması olan gösterge değeri (ileriki bölümlerde açıklanacak) için alınan mallar, insanlar arasında sosyal tabakalaşmanın belirginleşmesine sebep olduğu için kişiyi, diğer insanlara karşı da yabancılaştırmaktadır.

İhtiyaçların Oluşturulması, Reklamlar ve Mahremiyet

Liberal ve neoliberal ekonomik teoriler, üretilen malların tüketicinin isteklerine ve arzularına göre oluştuğunu ve şekillendiğini iddia etmektedir. Tüketicinin tercihin ve ihtiyaçlarına göre, mallar üretilmekte veya üretilen mallar tüketicinin tercihin göre değiştirilmektedir. Yani üretim ve tüketim alanında tüketicinin hâkimiyeti ve bağımsızlığından bahsedilmektedir. Fakat bize göre tüketim toplumunun özelliklerinden birisi de tüketicinin bu hâkimiyetini ve bağımsızlığını tüketim toplumunda yitirmesidir. John Kenneth Galbraith de tüketicinin hâkimiyetinin bir mit olduğunu ifade etmektedir. Galbraith'e göre, tüketimdeki en önemli etken tüketicinin tercihi değil, tüketicinin cevabının üretici tarafından manipülasyondur (Galbraith, 2001: 31).

Galbraith'ın dile getirdiği tüketicilerin bağımsızlığı miti reklama harcanan paraların her geçen gün artmasıyla daha da yıkılmaktadır. Mesela, Amerika Birleşik Devletleri'nde reklama harcanan paralar 1880'lerde 30 milyon dolar iken, 1910 yılında 600 milyon dolar olmuş, 2000'li yıllarda ise 200 milyar dolara ulaşmıştır (Goodman ve Cohen, 2004: 36). Firmaların bu kadar parayı reklama harcamalarının en önemli sebeplerinden birisi tüketicilerde söz konusu mala ihtiyaçları olduğu duygusunu oluşturmaktır. Önce mal üretilir daha sonra bu malın ihtiyaç olduğu fikri ve duygusu reklamlar aracılığıyla dayatılır. Yani önce mal üretilir, daha sonra uygun ihtiyaç reklamlar aracılığıyla oluşturulur.

Medyanın günümüzde gelişmesiyle birlikte reklamlar, tüketim toplumunun oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Reklamlar tatminsizlik ve yoksunluk duygusunu uyandıracak şekilde mutlu ve her şeye sahip ideal imajlar

oluşturmaktadır. Bu ideal imajları sunarak ve korku, kaygı ve ihtiras duygularını pompalayarak söz konusu malları satmayı hedeflemektedir. Böylece insanlar bu ideal imajlara ulaşabilmek ve kendilerindeki kaygı ve güvensizliği gidererek öz güven kazanmak için arz edilen malları satın alma ihtiyacı hissetmektedir (Pollay, 1986: 27). Bunun yanı sıra, tüketim toplumlarında yaygın şekilde gözlemlenen değişken arzular ve sürekli yenilik isteği de çoğunlukla reklamlar tarafından oluşturulmaktadır. Reklamların propagandasını yaptığı ideal imajlar ve bu imajlarla mutluluğun eşitlenmesi insanların kendi kendilerini aldatici bir hedonizme sebebiyet vermektedir. İnsanlar bir sonraki alacakları mal ile ideal imaja ulaşacaklarını ve arzularını tatmin edeceklerini hayal ederken, alınan her mal kurulan hayalle tam örtüşmemekte ve insanları hüsrana uğratmaktadır. Böylece insanlar her seferinde bir sonraki mal ile tatmine ulaşacaklarını düşünmektedirler. Bu döngü Colin Campbell'in (1987) de ifade ettiği gibi tüketim toplumlarının özelliklerinden olan arzulardaki değişkenliği ve yenilik arayışını açıklamaktadır. Modern tüketicilerin davranışlarını karakterize eden arzuların tamamen tatmin edilememesi hayallerin mükemmel zevkleriyle gerçekliğin mükemmel olmayan keyifleri arasındaki boşluktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu hayalin ve gerçekliğin tabiatı ne olursa olsun bu ikisinin arasındaki kırılma belirli arzuların tekrar tekrar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Campbell, 1987: 95).

Marsha Richens'in ifade ettiği gibi, insanoğlu psikolojik olarak kendisini başkalarıyla karşılaştırır. Bu karşılaştırma bazen bilinçli olsa da çoğu zaman bilinçsizce yapılmaktadır. Bu karşılaştırma kendinden daha üst konumda olanlarla olabileceği gibi kendinden daha aşağıda olan kişilerle de yapılabilir. Burada tüketim toplumunu diğerlerinden ayıran bir diğer özelliği ortaya çıkmaktadır. Bu, insanların reklamlar aracılığıyla tüketim açısından mükemmel modellere maruz kalmaları ve dolayısıyla kendilerini eksik görerek onlar gibi olmak için çaba sarf etmeleridir (Richens, 1997: 242-245). Özellikle bu modellerle ilgili hangi mesleği icra ettiği, eğitim düzeyi gibi kontekst bilgileriyle bu modellerde bulunan eksiklikler es geçilmektedir. Bu mükemmel modeller sürekli olarak insanlara sunulmaktadır. İnsanlar bu mükemmel modelleri gerçek olarak kabul ettikleri için bu modellerle kendilerini karşılaştırarak onlar gibi olunması gerektiği düşüncesine kapılırlar. Böylece, bu eksiklikleri kapatmak için alışveriş yapma isteği ortaya çıkmaktadır.

Richens'in ifade ettiği üzere, daha çoğunu istemek insanın tabiatında olabilir veya olmayabilir fakat modern reklamların bu isteği arttırmak için tasarlandığı bir gerçektir. Reklamlar bu isteği idealleştirilmiş modellerle toplumsal karşılaştırmanın yapılmasını sağlayarak ve tüketicinin olması gereken seviyeyi yükselterek arttırmaktadır. Birçoğu için bu durum hayal kırıklığı ve daha fazla tüketim arzusu anlamına gelir (Richens, 1997: 242).

Önceki toplumlarda ise ihtiyaç ile bu ihtiyacı karşılayan mal arasında sürekli bir ilişki vardı. Tabii ki o zaman da bu ilişkiye kültür aracılık etmekteydi fakat bu ilişki düzenliydi. Tüketim toplumlarında ise ihtiyaç ile söz konusu ihtiyacı gidereceği varsayılan metalar arasında sürekli ve düzenli bir birliktelik bulunmamaktadır. Özellikle reklamlar ihtiyaçlara karşılık o kadar çeşitli alternatif metalar sunmaktadır ki tüketicilerin kafası karışmakta ve dolayısıyla söz konusu ihtiyaç ile metalar arasındaki iz düşün kaybolmaktadır (Leiss, 1997: 246). Artık bireyler tercihlerini doğrudan malların temsil ettikleri karakterlere ve sembollere göre dolaylı olarak da söz konusu mallara göre ayarlarlar. Yani malların karakterleri ve temsil ettikleri semboller tüketiciyle daha doğrudan ilişki içindedir. Reklamlar ile söz konusu semboller ve karakterleri temsil ettiği iddia edilen yeni metalar piyasaya çıktıkça, hangi malın hangi ihtiyacı gidermekte olduğu hakkında şüpheler ortaya çıkar (Leiss, 1997: 247). Bu durum tüketim toplumlarındaki fazla tüketimlerin sebeplerinden birisidir.

Metaların temsil ettiklerini iddia ettikleri imajlar başarı ve mutluluktur. Geçmiş toplumlarda başarının ve mutluluğun ölçüsü kısmen daha durağan iken tüketim toplumlarında bu ölçü belirlenmemiş ve tüketiciye bırakılma hissi uyandırılmıştır. Reklamlar metaları başarı ve mutluluk sembolleriyle bezeyerek başarının ve mutluluğun ölçüsü olarak söz konusu mala sahip olma kriterini getirmektedir (Leiss, Kline ve Jhally, 1997: 248-251). Jackson Lears'ın ifade ettiği gibi reklamların tüketim toplumlarındaki en önemli rolü mutlu hayat anlayışına yönelik bir perspektif kazandırmasıdır. Çünkü reklamlar dünyada var olmanın bir şeklinin propagandasını yapmakta ve meşrulaştırmaktadır (Lears, 1997: 251). Bu var olma şekli metaların tüketimi üzerinden mutluluk ve başarı elde edileceğini iddia eden hedonistik bir var olmadır. Reklamlar aracılığıyla tüketim toplumlarında söz konusu hedonistik varoluş, insanların bilinçaltına işlenmekte ve insanlar bu şekilde var olabilmek için hayatlarını söz konusu amaca adamaktadır.

Reklamların başarıya ulaşabilmesi ve üretilen mallara ihtiyacın oluşturulabilmesi için tüketicinin bilgilerinin toplanması ve yönlendirilmesi gereklidir. Üretici firmalar tüketici hakkında ne kadar çok bilgiye ulaşırsa bu bilgiler ışığında tüketicinin yönlendirilmesi o kadar kolay olacaktır. Tüketicinin kişisel bilgileri hem reklamların hedefe ulaşmasını mümkün kılacak hem de bu bilgiler ışığında reklam stratejileri oluşturularak üretilen mala tüketiciler yönlendirilebileceklerdir. Özellikle günümüzde sosyal medya, bilişim teknolojileri, internet, bazı kartlar ve akıllı telefonlar kişisel lokasyonlardan tüketicilerin harcama eğilimlerine ve internette gezdiği sayfalara kadar kişisel bilgilerin toplanmasını mümkün kılmakta ve tüketicinin mahremiyetini ihlal etmektedir. Tüketiciler bazen kendi rızalarıyla bazen de zorunlu olarak kişisel bilgilerini paylaşmaya zorlanmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde tüketici profilleri çıkarılabilmekte ve bu profillerle tüketici yönlendirilmektedir (Çetinkaya, 2013: 65). Örneğin çeşitli firmalar bazı faydalar sağlayan üyelik kartları sunarlar. Tüketici bu kartı alabilmek için adres, isim, soyad ve cinsiyet gibi çeşitli kişisel bilgilerini paylaşmak zorunda kalır. Firmalar bu bilgiler çerçevesinde tüketiciyi yönlendirmek için çeşitli reklam stratejileri oluştururlar. Ayrıca tüketici bu firmadan alışveriş yaparken söz konusu kartı kullandığı için firma tüketicinin tüketim alışkanlığı hakkında bilgi elde eder ve bu alışkanlığı yönlendirmek için çeşitli stratejiler belirler. Mesela süpermarketler söz konusu kartlar sayesinde tüketicinin hangi metaları tükettiğinin profilini çıkartabilir ve bu bilgiler ışığında tüketimi arttırmak ve yönlendirmek için çeşitli stratejiler geliştirebilir. Bu süreçte kullanılan bilgiler kişisel bilgi olduğu için mahremiyetin aşınması tehlikesi ortaya çıkmaktadır.

Dijitalleşen dünyamızda tüketim de dijitalleşmektedir. Alışveriş merkezleri önemini korumasına rağmen çevrimiçi alışveriş hızlı bir artış göstermektedir. 30 yıl öncesine kadar tüketim olarak daha çok kitap alışverişini için kullanılan internet günümüzde özellikle Covid pandemisinin de etkisiyle her türlü alışveriş için kullanılır hâle gelmiştir. Meyve sebze gibi taze tüketimi gerekli olan metalar, sıcak olarak tüketilmesi gereken yiyecekler, alınmadan önce kontrol edilmesi gereken ileri teknolojik ürünler dâhil birçok ürün çevrimiçi olarak pazarlanmakta ve tüketilmektedir. Sadece tüketim değil aynı zamanda reklam sektörü de gittikçe artan bir oranda internete kaymaktadır. Hem tüketicinin alışveriş alışkanlıklarının belirlenebilmesi hem de bu alışkanlıkların üretilen

ürüne yönlendirilmesi için tüketici profillerin çıkartılması açısından internet üreticilere ve reklam sektörüne eşsiz bir imkân sağlamıştır. Tüketici bilgilerinin toplanması tüketicinin mahremiyeti açısından tehlike oluştursa da üreticiye sağladığı kolaylıklarla söz konusu mahremiyetin ihlali meşrulaştırılmaktadır (Çetinkaya, 2013: 65).

Türkçemize “çerez” olarak tercüme edilen *cookie*ler başka bilgisayarlardan kişinin bilgisayarına aktarılan dosyalar olarak anlaşılmaktadır. Çerezlerin asıl fonksiyonu söz konusu site tekrar ziyaret edildiğinde ziyaret edilenin anımsanmasıdır. Üyelik gerektiren websiteleri çerezleri daha çok kullanmaktadır. Günümüzde kişilerin hangi siteleri ziyaret ettikleri, hangi sitelerde ne kadar zaman geçirdikleri, sitenin hangi bölümüne daha çok zaman ayırdıkları, hangi tüketim metalarına tıkladıkları ve ilgi gösterdikleri gibi kişinin mahremiyetini oluşturan bilgiler tüketici profili oluşturmak ve tüketiciyi yönlendirmek için toplanmaktadır. Söz konusu bilgiler firmalar arasında da paylaşılabilmektedir. Özellikle reklam şirketleri bu mahrem bilgilere ilgi duymakta; böylece tüketicinin eğilimlerini yönlendirecek şekilde reklam stratejileri oluşturabilmektedir.

İnternet arama motorları bireylerin internette neler aradıklarının, hangi sitelere tıkladıklarının, hangi sitelerde zaman geçirdiklerinin bilgilerini toplayarak bu bilgilere göre bir sonraki aramada daha önce bakılan veya bakılmış metaların benzerlerinin reklamlarını tüketicilere sunmakta, böylece onları yönlendirmeye çalışmaktadır. Mesela Google çerez yönetimi sayfasında çerezlerin reklamcılık için nasıl kullanıldığını açıklamaktadır: “Google, şu amaçlarla reklamcılık için çerezler kullanır: Reklam sunmak ve oluşturmak, reklamları kişiselleştirmek (g.co/adsettings sayfasındaki reklam ayarlarınıza bağlı olarak), reklamı kullanıcıya gösterme sayısını sınırlamak, görmek istemediğinizi belirttiğiniz reklamların gösterimini engellemek ve reklamların etkinliğini ölçmek (<https://policies.google.com/technologies/cookies?hl=tr>).”

3 Mart 2021 tarihinde Takvim gazetesinde yayınlanan bir habere göre Google Chrome internet tarayıcısındaki web sayfası gezinme trafiğinin izlenmesinden vazgeçileceğini duyurmuştur. Söz konusu kararın AB ve ABD’de mahremiyetle ilgili standartların yükselmesi sebebiyle alındığı anlaşılmaktadır. Gazete haberine göre, Google şu duyuruyu yapmıştır: “İnterneti herkes için

açık ve erişilebilir tutmak ve gizliliği korumak için hepimizin daha fazlasını yapması gerekiyor. Bu da yalnızca üçüncü taraf çerezlerin değil, aynı zamanda internet sayfalarında gezinirken bireyleri izlemek için kullanılan herhangi bir teknolojinin de sona erdirilmesi anlamına gelir” (<https://www.takvim.com.tr/teknoloji/2021/03/03/googleden-dikkat-ceken-karar-chromedan-resmen-kaldirilacak/3>).

Yukarıdaki duyuruda ifade edildiği üzere Google internet sayfalarında gezinirken bireylerin izlendiğini ifade etmektedir. Söz konusu duyuru mahremiyet açısından olumlu olarak kabul edilse bile tüketicinin tüketim alışkanlıklarını yönlendirme amacı taşıyan kişisel reklamların oluşturulmasından vazgeçileceği ifade edilmemiştir. Dolaylı yollardan mahrem bilgilerin elde edilmeye devam edileceği kaygısı devam etmektedir. Bu toplanan mahrem bilgilerin nasıl kullanıldığı ve başka site veya kurumlarla paylaşılıp paylaşılmadığı önemli bazı mahremiyet kaygılarını oluşturmaktadır.

Cep telefonları tüketicinin hem tüketim alışkanlıklarının hem de toplumsal hayattaki diğer alışkanlıklarının tespiti ve yönlendirilmesi açısından önemli bir araç hâline gelmiştir. Cep telefonları aracılığıyla telefon operatörleri, cep telefonu üreticileri, cep telefonu uygulama yapımcıları, internet tarayıcıları ve internet siteleri bilgi toplayabilmektedir. Cep telefonu üzerinden kişinin yer bilgileri, hareket noktaları ve yaşam tarzıyla ilgili birçok bilgi toplanabilmektedir. Ayrıca kullanıcının çevrimdışı aktiviteleri ve alışkanlıkları da izlenebilmekte ve böylece mahremiyetin ihlali sorunu ortaya çıkmaktadır (Martin and Shilton, 2018: 87). Mahremiyetin ihlaliyle elde edilen bilgiler tüketicinin tüketim alışkanlıklarının yönlendirilmesi için kullanılabilir. Tüm toplanan bilgilerin ayrı ayrı değerlendirilmesi belki tüketicinin mahremiyetini çok aşındırmaz ama bu bilgiler bir araya getirildiğinde ve tüketici profili çıkartıldığında tüketicinin finansal durumu, ırkı ve sağlık durumu gibi birçok mahrem bilgi ifşa olabilmektedir (Brill, 2018: 359).

Data Broker olarak ifade edilen veri toplayıcılığı ve satıcılığı yapan şirketler bulunmaktadır. Bu şirketler özellikle tüketiciler hakkında mahrem bilgilere bir şekilde ulaşıp bunları diğer şirketlere satmaktadır. 2015 yılında, Amerika Birleşik Devletleri’nde, verilerle alakalı satış ekonomisi 202 milyar doları bulurken 966 bin kişiye de istihdam sağlamıştır (Glasgow, 2018: 26).

Genel pazarlama veri toplayıcısı ve satıcısı şirketler, bireylerin kimlik bilgilerini (isim, adres, telefon numarası ve email adresi) demografik bilgilerini (yaş, doğum tarihi, eğitim ve etnik grubu), ev halkı bilgilerini (eş ve çocuklar hakkında), genel finansal bilgilerini, ilgi alanlarını (yemek yapma, okuma, yurt dışında gezi vb.) hayat tarzlarını (otomobil tipi, sahip olunan mallar hakkında bilgiler) ve büyük hayat olayları hakkındaki bilgilerini (yeni evlenme, boşanma, çocuk sahibi olma ve yeni bir ev alma gibi) toplar, paylaşır veya satar (Glasgow, 2018: 31). Bu bilgileri satın alan şirketler ise mahrem bilgilere göre tüketiciyi yönlendirmeye çalışmaktadır. Veri toplama, organize etme ve satma görüldüğü gibi büyük bir piyasa hâline gelirken tüketicinin mahremiyeti ihlal edilmekte ve önemsenmemektedir. Belki bu alanda tüketicinin yapabilecekleri sınırlıdır. Fakat tüketim toplumunun koşullandırmasına karşı durarak bireyler gösteriş ve paylaşım uğruna kendi mahremiyetlerini diğer insanların beğenilerine sunmama gücüne sahiptirler. Gelecek bölümde söz konusu mahremiyet ihlali analiz edilecektir.

Metalar Sisteminde Gösterişe Dayanan Tüketim Hayat Tarzı ve Mahremiyet

Tüketim toplumunun dayattığı hayat tarzını bir bütün olarak anlamak bu toplumlardaki mahremiyetin çöküşünün anlaşılması için gereklidir. Hayat tarzlarının belirlenmesinde bilinçli hareketler ve rasyonel davranışlar var olsa da içinde yaşanan toplumsal yapı bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Bu davranışların niyet edilmesinden planlanmasına, planlanmasından hayata geçirilmesine kadarki her aşamada toplumsal yapı etkilidir. Hayat tarzlarının belirlenmesinde, gündelik hayattaki tercihlerin oluşumunda ve planlanmasında içselleştirilmiş toplumsal yapı önemli bir rol oynamaktadır çünkü hangi davranışların sergilenip hangilerinin sergilenemeyeceği içselleştirdiğimiz bu yapı tarafından belirlendiği için davranışlarımızdaki tercihlerimiz söz konusu yapıya göre şekillenmektedir (Bourdieu, 1980: 53). Kişinin öznel olarak görünen istekleri ve zevkleri, yani hayat tarzı ile bilimsel olarak ortaya konulmuş objektif olasılıklar arasında bir korelasyon ortaya çıkıyorsa, bunun sebebi kişinin bunu her zaman bilinçli olarak hesaplayarak yaptığından değil, kişinin geçmişinin bir izi olarak başka davranışları ihtimal dâhilinde düşünememesinden kaynaklanmaktadır. İçinde doğulan ve sosyalleşilen bir

hayat tarzı kişinin yapacağı davranış şekillerini ve ihtimallerini o kadar belirler ki, kişi o davranışı sergilemenin dışında herhangi bir seçeneği yokmuş gibi davranır. Yani geçmiş tecrübelerin bir sonucu olarak içselleştirilen toplumsal yapı kişinin topluma, kendine ve davranış seçeneklerine bakış açısını ve yorumlamasını etkilemektedir. Davranışlar hususunda bize birçok seçenekten bir tanesinin daha uygun gözükmesi geçmişin bir izdüşümü ve içselleştirilmiş toplumsal yapının bir sonucudur. Hayat tarzlarının oluşumu da kişilerin bireysel gibi görünen fakat kişinin içselleştirdiği toplumsal yapı tarafından belirlenen davranışlar bütünüdür. Kişilerin giyim tarzları, yemek alışkanlıkları, tüketim alışkanlıkları, konuşma ve düşünme tarzları ve mahremiyet algıları, hayat tarzlarının belirleyici unsurlarıdır. Dolayısıyla içselleştirilmiş toplumsal yapıyla tat ve hayat tarzları arasında bir korelasyon mevcuttur.

Tüketim toplumunda hayat tarzı denildiği zaman metalar ve metaların tüketimi akla gelmektedir. Gösterge değerleri üzerinden tüketilen metalar temelinde bir hayat tarzı inşa edilmektedir. “Hangi marka saatin var?”, “Hangi marka telefon kullanıyorsun?”, “Bu yaz nerede tatil yaptın?”, “Hangi marka araban var?” vb. sorular üzerinden hayat tarzı inşa edilmekte ve diğer insanlara gösteriş yapılmaktadır. Söz konusu gösterişin sınırları bireylerin mahremiyet algısının sınırlarını belirlemekte, böylece mahremiyetin sınırları gösterişçi tüketim uğruna aşındırılmaktadır. Mesela gösterge değeri yüksek bir yerde tatil yapıldığının plajdan bir sahne eşliğinde sosyal medya üzerinden paylaşımı yapılırken bireyin bedene dair mahremiyet sınırları aşılmaktadır.

Tüketim toplumunun dayattığı hayat tarzı dört temel direk üzerine yükselmektedir: (1) Meta ve metalaşma, (2) Meta fetişizmi, (3) Gösterge Değeri, (4) Gösterişçi tüketim. Tüketim toplumunun dayattığı hayat tarzının temel yapı taşı meta ve metalaşmadır. Meta hem kapitalist ekonomik sistemin hem de tüketim toplumunun yapı taşıdır. Kısaca meta daha fazla para kazanmak için alınıp satılan mal anlamına gelmektedir. Ticari mal olarak da ifade edilen metaya tüketim toplumunda farklı anlamlar yüklenmektedir. Metalaşmadan kastımız, daha önce ekonominin dışında olup pazar değeri olmayan servis, ürün veya ilişkilerin ekonominin içine alınmasıyla pazar (değiş-tokuş) değeri kazanmasıdır. Tüketim toplumu hem coğrafi olarak genişlemekte hem de derinleşerek daha önce ekonominin dışındaki noktaları da içine alarak meta

hâline getirmektedir. Tüketim toplumu katı olan şeyleri buharlaştırmakta, kutsal olanları ise profanlaştırmaktadır.

Tüketim toplumlarında meta, nimet olarak veya insan emeği sonucu ortaya çıkan bir değer olarak değil, insandan bağımsız kendi içinde kendine has bir değeri olan nesne olarak algılanmaya başlanmaktadır. Daha da önemlisi fetişleşmiş ve insanlardan bağımsızlaşmış metalar bir sonraki aşamada kendileriyle insanların değer kazandıkları mala dönüşmektedir. İnsanın ihtiyacı için üretilmesi gereken ve bir aparat olan meta insanların bir aparat hâline geldiği bağımsız bir değere dönüşmektedir. Mallar, emeğinin sonucu olarak insanoğlunun ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması için üretilirken, pazar değeri almasıyla birlikte nesnellik kazanarak hem insan emeğinin bir sonucu olarak görülmemeye başlanır hem de insanın ihtiyaçlarından ve isteklerinden bağımsızlaşır. Hatta malın değeri piyasa kurallarına göre belirlendiği için, insanoğlu bu malları ve piyasayı insan emeğinden bağımsız varlıklar olarak düşünmeye meyler. Tüketim toplumunda bu süreç tam olarak işler ve Karl Marx'ın ifade ettiği gibi mallar fetiş hâle gelerek mistik bir anlam kazanır (Marx, 2003: 120). Nasıl ki pagan dinlerinde insanoğlunun kendi yaptığı putlar insan emeğinden yabancılaşarak kendi kendine var olan varlıklara dönüşüyorsa, tüketim toplumunda da mallar market değeri kazanmakla beraber kendi kendine değeri olan ve var olabilen varlıklara dönüşmektedir. Böylece piyasa ve mallar insanoğlunun emeğinden bağımsız varlıklar olarak düşünülme başlanır.

Metaların fetişizmi insanların davranışlarında ve toplumsal yapıda nasıl bir etki oluşturur sorusuna Vincent J. Miller önemli bir bakış açısı getirmektedir. Miller'e göre, metaların tüketilmesi gizli toplumsal anlaşmanın içselleştirilmesini sağlamaktadır. Ona (2003: 37) göre söz konusu gizli toplumsal anlaşma her şeyin değişimle değerlendirilmesi ve alınıp satılabilir hâle gelmesidir. Dolayısıyla insanoğlunun yaşamı alınıp satılabilir bir metaya dönüşmektedir.

Meta fetişizminin bir ileriki aşaması Jean Baudrillard'ın belirttiği gibi, metaların birer hiyerarşik sistem hâline gelmesi ve her bir metanın değerini bu sistemdeki konumundan almasıdır. Hiyerarşik metalar sisteminde metalar işlevsel değerini tamamen yitirerek göstergesel bir değer kazanmaktadır.

Nasıl dil sistemi içinde kelimeler dil sistemindeki pozisyonuna göre anlam kazanıyorsa metalar sisteminde de metalar içlerinde bulundukları konuma göre bir işaret değeri kazanmaktadırlar (Baudrillard, 1970). Böylece kişiler metaları ihtiyaçlarını karşılamak için yani işlevsel değeri için değil de tamamen gösterdiği sosyal statü değeri için yani işaret değeri için tüketmeye başlamaktadır. Sosyal statü göstergesi hâline gelen metalar insanlar arasında gösterişçi tüketimi tetiklemekte ve meta tüketimi üstünlük taslamanın bir aracı olarak görülmeye başlanmaktadır.

İşaret değerleriyle organize tüketim toplumunda metaların insanlar üzerindeki hâkimiyetinden bahsetmek gerekir. Çünkü metalar işaret değerlerini aynı kelimelerde olduğu gibi kendi aralarındaki farklılıklardan elde etmeye başladıklarında, metalar üzerindeki insan hâkimiyeti azalır. İnsanlar metaları kendilerine sunacakları farklılıklar için satın alırlar. Aslında bu durum insanın kendisine tümüyle yabancılaşmasını sağlayan önemli faktörlerden biridir.

Tüketim davranışlarından birisi de gösterişçiliktir. Gösterişçilik kendi farklılığını vurgulama isteğine dayansa da tüketim üzerinden gösterişçilik kibri beraberinde getirebilmektedir. Tüketim toplumunda ise gösterişçi tüketim önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle sosyal medyada gösterişçi tüketim hâkimiyeti bulunmaktadır. Tüketim toplumlarında insanlar malların kullanım ve market değerinden daha fazla, işaret değerlerine önem vermeye başlamıştır. Aslında sahip olduğu mal ile kendisini farklılaştırmak, sahip olduğu mal ile gösteriş yapmak yeni olmayan bir durumdur. Thorstein Veblen (2007) *Aylak Sınıf Teorisi* adlı eserinde bu sınıfın nasıl gösteriş yapmak için mal satın aldığını göstermiştir. Veblen'in açıkladığı üzere, gösteriş yapabilmenin kuralı israf etmektir. Zaman ve malın israfı beraberinde gösteriş getirmektedir (Veblen, 2007). Hem metanın hem de zamanın boşa harcanması tüketim toplumunda sosyal statü göstergesi hâline gelmektedir. Dolayısıyla israf, şan ve şerefin göstergesi olarak teşvik edilmektedir. Özellikle lüks yaşam tarzı israf üzerinde yükselmektedir.

Tüketim toplumlarında metaların fetiş hâle geldiği bir sistem oluşmakta, bireyler toplumsal varlıklarını bu sistemdeki metaları tüketmeye indirgemekte hatta tüketilen metanın gösterilmesi bir zorunluluk hâline gelmektedir.

Özellikle bu sistemde üstte bulunan yani statü hiyerarşisinde üst konumda yer alan metanın tüketiminin sergilenmesi bireyler arasında bir gösterişe dönüşmektedir. Bu bağlamda sosyal medyanın yaygınlaşması söz konusu gösterişçi tüketimin sergilenmesine çok uygun bir zemin oluşturmaktadır. Zira bu mecralarda gösterge değeri yüksek olduğu düşünülen metalar, lokasyonlar, hatta bedenlerin teşhir edilmesinde bir sorun görülmemekte, hatta zorunluluk olarak düşünülmektedir. Fakat bu gösteriler yapılırken daha önce mahremiyet sınırları içinde kabul edilen özel mekânlar, bedenın özel bölgeleri ve özel hayatın gizli bilgileri teşhir edilmektedir. Bu durum mahremiyetin çöküşünü beraberinde getirmektedir.

Özellikle metalar sisteminde üst konumda yer alan metaların tüketiminin gösterişı yapıma gayreti içine girilirken bazı mahrem görüntüler veya bilgiler önemsizleşmekte, gösteriş uğruna mahremiyet hiçe sayılmaktadır. Tabii ki insanlar bazen de göreceli olarak alt konumda yer alan metaların tüketiminin sergilenmesi gayreti içine de girebilirler. Pahalı arabaların gösterişı sırasında farkedilmeden arabaların plakaları da arabayla beraber paylaşılmaktadır. Ya da araba paylaşımı yaparken bulunulan özel mekânlar veya yakın ilişkiler ve ilişki biçimleri de teşhir edilmektedir. Pahalı ve modaya uygun ev dekorasyonları diğeri bir gösteriş alanıdır. Sadece misafire değil diğeri insanlara da gösteriş yapmanın bir vasıtası hâline gelen ev dekorasyonlarında çok özel olarak kabul edilen yatak odası ve çocuk odaları da teşhir edilmektedir. Ev mimarisinin bir parçası olan havuzun gösterilmesi için bile bazen küçük çocukların mahremiyeti ihlal edilmektedir.

Diğeri bir gösteriş alanı ise tatil ve tatil yapılan lokasyondur. Tatil kendi başına bir gösteriş nesnesi olarak belirlemektedir. Veblen'in ifade ettiğı üzere gösterişçilik ya malın israfı ya da zamanın israfı olarak gerçekleşmektedir. Tatilde ise her ikisi mevcuttur. Tatil paylaşımları yapanlar bir yandan tatil yapabilecek kadar serbest zamanlarının olduğunu vurgularken diğeri yandan tatil yapmaya yetecek kadar ekonomik imkânlarının bulunduğunu göstermektedirler. Dolayısıyla tatil kendi başına bir gösteriş imkânı olarak tüketim toplumlarında yaygınlaşmaktadır. Sosyal medyada tatil paylaşımlarının yoğun olarak yer alması tesadüf değildir. Özellikle tatil pahalı ve gösterge değeri yüksek lokasyonlarda veya otellerde yapılyorsa burada geçirilen

vakitler fotoğraflanıp paylaşılacak zorunda hissedilmektedir. Ancak tatil teşhir edilirken mahrem kabul edilen birçok görüntü de paylaşılabilir. Özellikle plajda verilen pozlar daha önce mahremiyet sınırları içine giren beden teşhirini içermektedir. Hatta gösteriş uğruna yapılan bazı beden teşhirleri normal zamanda taciz olarak kabul edilecek derecede mahremiyet alanından taşmaktadır. Aynı şekilde küçük çocukların uygun olmayan fotoğrafları gösteriş uğruna paylaşılabilir. Toplumdaki muhafazakâr kesim de bu gösteriş sorunundan muaf değildir. Muhafazakâr otellerde yapılan tatillere dair başka yerlerde paylaşılacak fotoğraflar çok rahat bir şekilde sosyal medyada diğer insanların beğenisine sunulabilir.

Tüketim toplumlarında bireyler tüketim üzerinden hayat tarzı inşa etmektedir. Tatiller, evler, lokasyonlar ve tüketim metaları bu metalar sistemindeki gösterge değerleri çerçevesinde hayat tarzı inşa etmek ve gösteriş yapmak için kullanılan araçlara dönüşmektedir. Söz konusu hayat tarzının inşası ve gösteriş için mahremiyet sınırları gerekirse aşılacaktır ve bu durum bireylerin kendi elleriyle kendi mahremiyetlerini ifşa etmelerine sebep olmaktadır.

Sonuç

Tüketimin merkezi bir rol oynadığı, sembolik tüketimin öne çıktığı ve var olmanın tüketime indirgendiği tüketim toplumlarında mahremiyetin çöküşünü ele aldığımız bu makalede ilk olarak Türkiye'nin tüketim toplumu olma sürecini analiz ettik. Özellikle 1980'lerdeki liberalleşme sonucu Türkiye ekonomisi Kapitalist Dünya Sistemi'ne entegre olmuş ve kapitalizm Türkiye'de derinleşmiştir. Söz konusu gelişmeler sonucunda bir yandan lüks tüketim metaları Türkiye'de daha rahat bulunabilir hâle gelmiş, diğer yandan orta ve üst sınıfın alım gücü artmıştır. Kapitalist Dünya Sistemi'ne entegrasyon ve kapitalizmin derinleşmesi, alım gücünün artışı ve lüks tüketim metalarının yaygınlaşmasıyla birlikte Baudrillard'ın ifade ettiği hiyerarşik metalar sisteminin Türkiye'de oluşmasını sağlamıştır. 1990'larda özel tv ve radyo kanallarına yayın izni verilmesi ise kültür endüstrisinin oluşumunu sağlayarak tüketim toplumunun kültürel alt yapısını oluşturmuştur. 2000'li yıllardaki ekonomik gelişme ise kültürel ve ekonomik alt yapısı oluşmuş tüketim toplumunun daha da genişlemesine ve derinleşmesine imkân sağlamıştır.

Çalışmamızda ikinci olarak hem tüketim toplumunun yapısal özellikleri ele alınmış hem de bu özelliklerin mahremiyetin çöküşünü nasıl sağladığı incelenmiştir. Üreticinin hâkim olduğu ve reklam sektörünün yaygınlaştığı ve derinleştiği tüketim toplumlarında daha çok tüketimin sağlanabilmesi için reklam sektörünün ve üreticilerin tüketici profillerini çıkartabilmek için tüketicilerin mahremiyetini nasıl ihlal ettikleri araştırılmıştır. Cep telefonlarından, internet tarayıcılardan ve web sitesi ziyaretlerinden çerezler aracılığıyla toplanan mahrem bilgiler ışığında tüketici profilleri oluşturulmakta ve elde edilen bu bilgilerle tüketicinin mahremiyeti ihlal edilmektedir.

Üçüncü olarak tüketim toplumunun temel yapı taşını oluşturan metaların gösterge değerleri ve bu çerçevede yapılan gösterişçi tüketim açıklandıktan sonra toplumsal yapının koşullandırmasıyla bireylerin mahremiyetlerini kendi elleriyle nasıl ihlal ettikleri analiz edilmiştir. Tüketim toplumunda tüketmek yeterli değildir, aynı zamanda bu tüketimin diğer insanlara gösterilmesi gerekmektedir. Tüketim toplumunda kendi sosyal değerini tükettiği metalar üzerinden değerlendiren bireyler özellikle gösterge değeri yüksek metaların tüketimini sosyal medya aracılığıyla paylaşmaktadır. Bu paylaşımlar mahrem konumları, mahrem bilgileri, mahrem ilişkileri ve vücudun mahrem bölgelerini ifşa edebilmektedir. Sosyal medyada paylaşım uğruna bireyler kendi elleriyle kendi mahremlerini diğer kullanıcıların beğenisine sunarak kendi mahremiyetlerini kendi elleriyle ihlal etmektedir.

Tüketim toplumlarında mahremiyetin çöküşünün engellenebilmesi için çift yönlü çalışmalar yapılmalıdır. Bir yandan tüketicinin mahremiyetini koruyucu kanunlar çıkartılmalı ve caydırıcı şekilde uygulanmalı, diğer yandan tüketicilerde mahremiyet farkındalığı oluşturulmalıdır. Özellikle küresel firmaların tüketicinin mahremiyet bilgilerine ulaşımının denetime tâbi tutulması için gerekli kanuni düzenlemeler yapılmalıdır. Şayet bu düzenlemeler yapılmaz ve caydırıcı bir şekilde uygulanmazsa tüketici mahremiyetinin çöküşü sebebiyle tüketici çok rahat bir şekilde manipüle edilebilecektir.

Kaynakça

Adorno, T. W. (1991). *The culture industry: Selected essays on mass culture*. London ve New York: Routledge.

Baudrillard, J. 1970 (1988). *The consumer society*. London: Sage Publication.

Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Cambridge: Polity.

Brill, J. (2018). The intersection of privacy and consumer protection. In Evan Selinger, Jules Polonetsky, and Omer Tene (Eds.), *The Cambridge handbook of consumer privacy* (355-365). Cambridge: Cambridge University Press.

Campbell, C. (1987). *The romantic ethic and the spirit of modern consumerism*. Cambridge: Blackwell.

Çetinkaya, Ö. A. (2013). Mahremiyet açısından tüketicinin elektronik gözetimi denetimi. *Yeni Düşünceler*. Sayı. 7. Nisan, 57-76.

Galbraith, J. K. (2001). *The essential Galbraith*. New York: Houghton Miffl Company.

Glasgow, J. B. (2018). Data brokers: Should they be reviled or revered? In Evan Selinger, Jules Polonetsky, and Omer Tene (Eds.), *The Cambridge Handbook of Consumer Privacy* (25-47). Cambridge: Cambridge University Press.

Goodman, D. J., and Cohen, M. (2004). *Consumer culture: A reference handbook*. Oxford: ABC-CLIO.

Google'dan dikkat çeken karar! Chrome'dan resmen kaldırılacak. (2021, 3 Mart). Takvim Gazetesi, (<https://www.takvim.com.tr/teknoloji/2021/03/03/googledan-dikkat-ceken-karar-chromedan-resmen-kaldirilacak/3>)

Google Çerezleri Nasıl Kullanır? (2021, 3 Mart). (<https://policies.google.com/technologies/cookies?hl=tr>)

Göle, N. 2007. *Forbidden modern: Civilization and veiling*. Michigan: University of Michigan Press.

Kirsten M. and Shilton, K. (2018). Mobile privacy expectations: How privacy is respected in mobile devices. In Evan Selinger, Jules Polonetsky, and Omer Tene (Eds.), *The Cambridge Handbook of Consumer Privacy* (85-102). Cambridge: Cambridge University Press.

Lears, J. (1997). Introduction to fables of abundance. In N. R. Goodwin, F. Ackerman & D. Kiron. (Eds.). *The consumer society* (251-254). Washington D.C.: Island Press.

Leiss, W., Kline, S. and Jhally, S. (1997). Goods as satisfiers. In N. R. Goodwin, F. Ackerman & D. Kiron. (Eds.). *The consumer society* (248-251). Washington D.C.: Island Press.

Leiss, W. (1997). Limits to satisfaction: Diagnosis. In N. R. Goodwin, F. Ackerman & D. Kiron. (Eds.). *The consumer society* (245-247). Washington D.C.: Island Press.

Marx, K. (2003). *Marx and Modernity: Key Readings and Commentary*. Ed. Roberto J. Antonio. Oxford: Blackwell Publishers.

Miller, V. J. (2003). *Consuming religion: Christian faith and practice in a consumer culture*. New York: Continuum.

Nas, T. (2008). *Tracing the economic transformation of Turkey from the 1920s to EU Accession*. Boston, MA: Martinus Nijhoff.

Pollay, R. (1986). The distorted mirror: Reflections on the unintended consequences of advertising. *Journal of Marketing*, 50, 18-36.

Richens, M. (1997). Social comparison, advertising, and consumer discontent. In N. R. Goodwin, F. Ackerman & D. Kiron. (Eds.). *The consumer society* (242- 245). Washington D.C.: Island Press.

Veblen, T. (2007). *The Theory of Leisure Class*. Oxford: Oxford University Press.

MAHREMİYETİN DİYALEKTİĞİ: ALENİLEŞEREK VAR OLMAK MODERNLEŞME, SEKÜLERLEŞME, KÜRESELLEŞME VE MAHREMİYET

M. Ali KİRMAN¹

Giriş

Mahremiyet kavramı son yıllarda sıklıkla gündeme gelmektedir. Özellikle mahremiyet algısı ve anlayışında bir değişim ve dönüşüm yaşandığı ifade edilmektedir. Onun günümüzde bu kadar önem kazanmasında birçok sebebin etkili olduğu söylenebilir. Bu sebepler arasında modernleşme, sekülerleşme, küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve medya sayılabilir. Şu hâlde mahremiyetin tanımlanması, kapsam ve sınırlarının belirlenmesi, ayrıca değişim ve dönüşüm sürecinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi, yani bireylerin özelini ifşa etmelerinde etkili olan ihtiyaç ve mekanizmaların belirlenmesi, birbirinden farklı toplumsal dünyalardaki mahremiyet anlayışının, alanlarının ve biçimlerinin nasıl tanımlandığı, şekillendirildiği, inşa edildiği ve dönüştürüldüğünün araştırılması son derece önemlidir.

Toplumsal yapılarda ve işleyişte çok köklü değişiklikleri beraberinde getiren modernleşme aklı ve bireyi merkeze almış, başta din olmak üzere geleneksel dünyanın bütün değerlerini yerinden etmiştir. Bu sürecin izdüşümü olarak sekülerleşme perspektifi de hem bireylerin bilincini hem de toplumsal hayatı kuşatarak gündelik hayatta giderek daha çok hissedilir olmuştur. Anlaşılan modernleşme ve sekülerleşme sürecinde ‘mahrem’ ile ‘kutsal’ arasında

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3610-8190

kurulan bağ da etkilenmiş, özel alanın iki temel unsuru din ve aileye ait değer ve semboller itibar kaybetmiş, mahremiyet algısında da ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Aslında böyle bir dönüşüm yaşanmasında hızlı değişme süreci olarak bilinen küreselleşmenin aktörleri ve araçları ile tüketimin de etkili olduğu söylenebilir. Zira günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve dijitalleşmenin gündelik hayatta yaygınlaşmasıyla birlikte gerek insanların sosyal ilişkileri gerekse toplumsal yapılar değişmeye başlamıştır. Özellikle internet, sosyal medya, bilgisayar ve cep telefonu vasıtasıyla oluşturulan ve yaygınlaştırılan imajlar, rol modeller, ikonlar mahremiyet algısı ve anlayışının dönüşümünde etkili olmuştur. Bir diğer ifadeyle mahrem alan içerisinde tanımlanan birçok unsurun kitle iletişim araçları ve tüketim kalıpları aracılığıyla kamusal alana taşınması söz konusudur.

Bu durum karşısında farklı değerlendirmelerin yapıldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda liberal görüşe göre aile ve mahremiyet etrafındaki sınırların gerekliliğine ilişkin varsayımlar 20. yüzyılın sonlarından itibaren tartışılmaya başlanmış olup (Jamieson, 2005: 199) bireyselleşmeyle birlikte daha özgürlükçü yaklaşımlar öne çıkmıştır. Muhafazakâr görüşe göre ise mahrem alan özel ve gizemli iken modernleşme ve sekülerleşmeyle birlikte bu özelliğini kaybetmiş ve alenileşmiştir (Bağlı, 2011: 243). Mahrem olan artık mahrem olmaktan çıkmış ve namahrem olmuştur. Bu görüşlerden tamamen farklı olarak üçüncü bir yaklaşım daha vardır. Burada meseleye sosyolojik perspektiften yaklaşılmak suretiyle mahremiyet algısı ve anlayışında bir dönüşüm yaşandığı kabul edilmekte ancak bunun, mahrem olarak addedilen konu ve kavramların giderek önemini yitirdiği, hatta mahremiyetin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmediği, böyle bir anlayışın bir yanlısı olduğu belirtilmektedir. Mahremiyetin kamusal alana taşınması sanıldığı gibi mahrem alanın sınırlarının değil, aksine kamusal alanın kapsamının daralması olarak da düşünülebilir. Diyalektik bir bakışla denebilir ki, mahrem ne kadar alenileşse de kaybolmamakta, aksine yer ve şekil değiştirerek varlığını sürdürmektedir. Öyle ki yeni durumun kamusal alanda bir 'mahrem alan' inşa ettiği ve böylece mahremiyete ilişkin kolektif bilincin daha da duyarlı hâle gelmesine sebebiyet verdiği bile söylenebilir. Nitekim yakın ve mahrem ilişkilere dair sınırların varlığı ve gerekliliği fikri, çağdaş tartışmalarda devam etmektedir.

Birçok disiplinin ilgi alanına giren ancak özellikle din sosyolojisi alanıyla doğrudan ilişkili olan mahremiyeti farklı açılardan ele alan çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda modernleşme ve mahremiyet ilişkisini inceleyen birtakım araştırmalar (Yüksel, 2003; Öztekin ve Öztekin, 2010) olmakla birlikte mahremiyet olgusunu sekülerleşme perspektifinden ele alan araştırmaların (Kirman ve Demir, 2016) ise oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Mahremiyetin sosyolojik perspektiften modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme süreçleriyle ilişkisi bağlamında ele alındığı bu çalışmada, mahremiyetin değişim ve dönüşüm geçirmekle birlikte tamamen yok olacağı tezine karşı yeniden inşa edildiği ve üretildiği ileri sürülmektedir.

1. Kavram Olarak Mahremiyet

Mahremiyet kavramının anlamı ve kapsamı oldukça geniş ve tartışmalıdır. Ancak soyut ve değişken karakteri dolayısıyla tanımlanmasında birtakım güçlükler olmakla birlikte bazı belirlemelerden de söz edilebilir. Etimolojik olarak Arapça ‘haram’ sözcüğünden türetilen “mahrem”, Türk dilinde genelde edep, iffet, hayâ, namus gibi (Erdem, 2016) dinî ve ahlaki çağrışım yapan bir kavram olarak yakın akrabadan olduğu için nikâh düşmeyen, evlenilmesi haram kılınan kimse, başkalarına söylenmeyen gizli söz ve sırdaş gibi anlamlara gelmektedir (TDK). Ayrıca “gizliliğe, aile hayatına, kadının sahasına ait olan, yabancının bakışlarından yasaklanan şey”, “aynı zamanda bir erkeğin ailesi” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Göle, 1992: 20). Hukuki anlamda ise özel hayat ve özel hayatın gizliliği olarak anlaşılr.

Kavramsal açıdan bir hususun açıklığa kavuşturulması büyük önem taşımaktadır. Türkçede kullanılan özel ve mahrem dolayısıyla mahremiyet, Batı dillerinde Latince kökenli ‘privatus’ kavramıyla karşılanır. Ancak özellikle İngilizce kaleme alınan sosyal bilimsel literatürde özel ve mahrem karşılığı olan ‘privatus’ kavramından ziyade yakınlık, samimiyet, dostluk gibi yakın ilişkileri ifade eden ‘intimacy’ tercih edilmektedir. Bu kelimenin ilk kez 1632 yılında içteki veya en içteki düşünce ve duygular anlamında kullanıldığı bilinmektedir (Plummer, 2003: 11). Türkçe literatürde ise mahremiyet konu edildiğinde meselenin gizlilik ve dinî/ahlaki yönü ele alınır ve çoğu zaman Anthony Giddens’ın *Mahremiyetin Dönüşümü* (1992) adlı eserine sıkça gönderme yapılır. Oysa Giddens eserinin orijinalinde ‘intimacy’ kavramını

kullanır ve mahremiyetin dönüşümünden ziyade yakınlık, dostluk kavramıyla cinselliğin dönüşümünden söz eder. Zaten kitabının alt başlığı *Cinsellik, Aşk ve Erotizm*'dir. Kuşkusuz bunlar da çoğu zaman özel alana ait mahrem konular arasında değerlendirilmektedir. Gizlilik ve değer yüklü kavramlar yerine insan ilişkilerinin öncelenmesinin sosyal bilim felsefesi ve yöntemleri açısından daha fonksiyonel olduğu söylenebilir.

Bugün mahrem alan denilince bir nevi özel hayat alanı anlaşılır ve kamusalın karşısı belli nitelikler, söz gelimi insanın kendi başına kalması, ailesi ve yakın arkadaşlarıyla birlikte olması akla gelir (Sennett, 2013: 126). Mahremiyet bir kişinin kendisine ait/özel bir alanının olması, kendi başına kalabilmesi, özgürce düşünüp davranabilmesi, sadece kendi belirlediği ve istediği kişilerle birlikte olması ve özel duygu, düşünce ve bilgilerini paylaşması şeklinde doğal ve insani bir gerçekliktir. Gündelik kullanımda, mahremiyetin genellikle yakın ilişki, aşinalık ve ayrıcalıklı bilgi, aşk gibi güçlü duygusal bağlar ve yüksek düzeyde güvene dayalı çok özel bir 'yakınlık' ve başka bir kişiye 'özel' olma gibi anlamları bulunmaktadır (Jamieson, 2005: 189). Kimileri için sadece aile ve yakın arkadaşlar, akrabalar mahrem kabul edilirken, kimileri için bireyin kendi kendisiyle baş başa kalma durumu da mahrem olarak algılanabilmektedir (Öztekin ve Öztekin, 2010: 530). İnsanların gerek hemcinsleri gerekse diğer varlıklarla ilişkileriyle olduğu kadar kadın ile erkek arasındaki ilişkileri belirleyen bir kavram olarak mahremiyet, kadın ile erkeğin sosyal hayattan çekilmesini ifade etmekten ziyade bu iki cinsin sosyal hayatta bir arada bulunmasından kaynaklanan rolleri düzenlemeye yönelik bir anlam taşır. Mahremiyetin aynı zamanda saygı, hürmet gibi anlamlara geliyor olması da anlamlıdır. Zira bu kavram, insan ilişkilerinde, özellikle karşı cinsler arasındaki ilişkilerde saygılı davranmayı, seviyeli bir ilişki inşa ederek sosyal hayatta birlikte bulunmayı ifade eder.

Mahremiyet çoğu zaman gizlilikle ilişkilendirilse de eş anlamlı değildir; gizlilikten ayrı bir durumdur. Gizlilik esas itibarıyla saklama, üstünü örtme durumu iken mahremiyette ise her zaman bu özellik bulunmayabilir. Özel olan anlamındaki mahremiyette, gündelik hayattaki sıradan olaylar ve deneyimler kasten saklanmaz, sadece kişisel alanda yaşanır ve halkın gözleri önünde incelemeye açılmaz (Belsey, 1998: 107). Anlaşılan yapılan şeyin ne

olduğu bilinse bile içeriği açığa vurulmayan, herkesin sır olarak gördüğü veya varlığı tahmin edilse bile ortaya çıkması veya çıkarılması istenmeyen, özel kalması gerekenler “mahremiyet dairesi” içerisinde kabul edilir. İnsan olmanın neredeyse yapı taşı mesabesinde sayılan mahremiyet insan için son derece temel bir gereksinim ve temel bir insan hakkıdır. Bir hak olması itibarıyla özgürlükle de çok yakından ilişkilidir. Birey olmanın en önemli göstergelerinden biri olan mahremiyet, bireylerin sadece ailesi ve yakın hissettiği kişilerle birlikte olduğu, kişilik haklarıyla özgürce yaşayabildiği, dolayısıyla başkalarının ve hatta devletin bile müdahalesinden bağımsız hareket edebildiği bir alanı ifade eder.

Farklı mahremiyet türlerinden, korunması gereken farklı alanlardan söz edilmektedir. Bu bağlamda öncelikli mahrem alan “insan bedeni”dir. Bedenin gerek başka birinin yaklaşarak dokunması gibi fiziksel müdahalelerden gerekse göz ve kamerayla gözetlenmekten uzak olması, korunması ve varlığını sürdürebileceği, işlevlerini yerine getirebileceği, hareket edebileceği bir alan sağlanması “bedensel/fiziksel mahremiyet” olarak nitelenir. Bir insanın başkalarının müdahalesi olmaksızın kendi istek, duygu ve düşüncelerini yazılı veya sözlü olarak bizzat kendisinin belirlediği insanlarla paylaşabilmesi, iletişim kurabilmesi ve haberleşebilmesi ise “zihinsel/iletişimsel mahremiyet” olarak bilinir. Bunların dışında hem kişisel bilgilerin hem kamuya ait bilgilerin saklı tutulması da “bilgi mahremiyeti” olarak adlandırılır (Belsey, 1998: 109-110). Bir başka yaklaşıma göre de mahrem ilişkilerin üç türünden söz edilir: a) mekân ve eşyalarla ilişki b) iki karşı cinsin yaklaşması, ruhsal ve cinsel beraberliği c) hakikat arayışında yol arkadaşlığı, zihin birlikteliği (Zeldin, 1998: 324-5). Anlaşılan insanların farklı yakınlık, samimiyet ve mahremiyet anlayışları vardır. Gündelik hayatta insanların yakın arkadaşlık ilişkilerinde tanımlayıcı özellikler veya bileşenler arasında kendini karşıdakine açma ve ifade etme, karşıdakini dinleme ve anlama, karşılıklı anlayış ve olumlu ilişki kurma gibi davranışlar sayılmaktadır (Prager ve Buhrmester, 1998). Yakın arkadaşlık ilişkilerinde sözlü iletişimin yanı sıra fiziksel yakınlıklar ve hatta göz teması da bir tür etkileşim olarak tanımlanır (Argyle ve Dean, 1965).

2. Bireysellikten Toplumsallığa Uzanmak

Yakın arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinin bir duygu (psikolojik) boyutu, bir de ilişki ve topluluk (sosyolojik) boyutu bulunmaktadır. Bireyler kendilerine ait olan, kendilerinden olan veya olduğunu düşündükleri şeylerden etkilenirler ve bu etkilenmeler genellikle doğal bir sempati, yakınlık veya bağlılık şeklinde ortaya çıkar. Mahremiyet, cinsellik, yakınlık ve gizlilik kavramlarıyla olduğu kadar şehvetli ve duygusal bağlanma dinamikleri ve arzu biçimleriyle de sıkı sıkıya bağlı olduğu için insan benliğinin ve öznelliklerinin yanı sıra halkların, toplulukların, kolektivitelerin ve sosyallerin oluşumunun ayrılmaz bir parçasıdır (Sehlikoglu ve Zengin, 2015: 20). Anlaşılan mahremiyet bireysellikten toplumsallığa uzanmaktadır. Dolayısıyla bireyin önce kendi özelliklerini açıkça ortaya koyması daha sonra da karşısındakinin/ötekinin özelliklerini bilmesi (Giddens, 2010: 89), yani önce kendisiyle sonra başkalarıyla yaklaşması söz konusudur (Mendelsohn, 1982: 39). Bireyin kendisini tanımlaması, dış dünyaya takdim etmesi ve dışarıdakilerin de bireyi tanıması, mahremiyetin kimlikle yakın ilişkisini gündeme getirir. Anlaşılan mahremiyet bir yandan kendimizi nasıl anlamlandırdığımız, bir yandan da dış dünyayla, başkalarıyla nasıl bağlantı kurduğumuzla ilgili olduğu için hem kişisel (psikik/psikolojik) hem de kişilerarası (sosyal/sosyolojik) bir süreç olarak anlaşılabilir.

Hem psikolojik hem de sosyolojik boyutu olduğu için mahremiyeti bir tek disiplin açısından ele alarak açıklamaya çalışmak son derece güçtür. Nitekim bir araştırmacı sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlara dayanarak yakın arkadaşlık ve dostluk ilişkilerini dört boyutta ele almıştır: ‘duygulanım’, ‘bilgi’, ‘karşılıklı eylem’ ve ‘normlar’. Psikolojik yaklaşımlar duygulanımı ve paylaşılan bilgiyi, sosyolojik yaklaşımlar ise karşılıklı eylem ve sosyal normları vurgular (Forstie, 2017: 1). Şu hâlde bireyler arasında bir ilişkiden söz edilecekse bunun önce psikolojik düzeyde başlaması ve toplumsal boyuta taşınması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle kişilerin öncelikle birbirini görmesi, tanıması, bilmesi, duygulanması ve yaklaşması, daha sonra da bu ilişkinin karşılıklı eylemlerle sürdürülmesi ve normlarla yönetilmesi söz konusudur. Yakın ve mahrem ilişkinin gücü bu dört boyut arasındaki örtüşmeye bağlıdır. Boyutlar arasındaki örtüşmenin güçlü veya zayıf olması ilişkinin derecesini gösterir. Bireyin bir

arkadaşı, meslektaşı, komşusuna sevgisi tek yönlü, yani karşılıksız ise karşılıklı bir ilişkiden söz edilemeyeceği gibi, bireyler arasındaki ilişkileri yöneten eylem ve normların yokluğunda da düzgün işleyen yakın ve mahrem ilişkiler söz konusu olamaz. Bu durumda mahremiyet bireyin hem iç dünyası hem de dış dünyası için önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Zira bir kişinin hayatını kendi özgür iradesiyle yaşaması bireysel mutluluk ve doyum açısından önemli olduğu gibi, onun hayat pratiğinin toplum içerisinde gerçekleşmesinden dolayı da toplumsal geleneklere ve normlara bağlı olması söz konusudur. Anlaşılan bireysel ve toplumsal hayatın düzenli olarak işleyebilmesi için yakın ve mahrem ilişkilerin kaçınılmaz olarak birtakım normlarla düzenlenmesi beklenir. Nitekim mahremiyetin toplum içinde işleyişini inceleyen bir araştırmacıya göre mahremiyet normlar olarak somutlaşır, sınırlar oluşturur ve bu normlar anlaşılır, paylaşılr ve böylece normalleşir (Şehlikoğlu, 2015: 78). Anlaşılan mahremiyet, yakın arkadaşlık ilişkilerini, özellikle karşı cinsler arasındaki ilişkileri düzenleyen toplumsal cinsiyet normlarının günlük hayatta sürekli olarak inşa edilme biçimleriyle ilgilidir. Sürekli üretilen ve inşa edilen mahremiyet kültürü, mahremiyet anlayışının etrafında gelişen uygulamaları, algılanan tezahürleri, gelenekleri ve sosyal davranışları kapsadığı için cinselliğe indirgenemez, zira cinselliğin ötesindedir. Bir diğer ifadeyle mahremiyet, eşler veya çiftler arasında hoşlanma, romantizm, cinsellik veya cinsel ilişki, duygusal veya kişisel destek duygularını içermekle kalmayıp toplumsal ilişkilerin düzenli olarak işlenmesini sağlayan normları ve kuralları da ifade eder.

3. Bir Mahremiyet İlkesi Olarak Fücür Tabusu

İnsanlık tarihine bakıldığında toplumsal hayatın ve insan ilişkilerinin düzenli ve sağlıklı bir şekilde işlemesi için birtakım ilkeler, kurallar, normlar, yasaklar konulmuş olduğu görülür. Bu bağlamda her toplumun bir mahremiyet kültürü olduğu gibi (Bağlı, 2011: 185), toplum içindeki alt kültürlerin de ayrı bir mahremiyet anlayışı oluşturduğundan söz edilebilir. Yakın ve mahrem ilişkilerde sosyal ve kültürel bağlamın etkisi yadsınamaz. Bağlamsal bir etkinin yaygınlığı göz önüne alındığında, toplumsal cinsiyet (Kirman, 2016: 308) de sosyal bağlamın bir özelliğidir. Eril ve dişil kişilik özellikleri, toplumsal cinsiyetle ilgili bazı yakın ve mahrem davranış kalıplarını açıklar (Prager vd., 2013: 23-4). Mahremi anlama ve anlamlandırma çabaları farklı olduğu için

her toplumda farklı bir “mahremiyet kültürü”nden söz edilebilir. Mahremiyet, içinde yaşanan toplumsal kültürden etkilenen, aynı zamanda onu etkileyen bir kavramdır. Geleneksel toplumun ve çağdaş toplumun mahremiyet anlayışları arasında ciddi farklılıklar vardır. Batı toplumlarında genelde insan bedeninin kamusal alandaki dokunulmazlığı şeklinde anlaşılan mahremiyet, Doğu kültürlerinde, özellikle İslam kültüründe ise ‘fıtrat’ biçiminde dinî ve kutsal motiflerle takdim edilir ve mahreme görünmeme, başkalarından ve onların bakışlarından sakınma olarak anlaşılır.

Bununla birlikte mahremiyet kültürü kapsamında toplumlar arasında ortak yönlerin varlığı da bilinmektedir. Bunlardan biri de “fücur tabusu” (ensest) olarak bilinir. Üstsoy (usul) ile altsoy (furu) arasında evlenme ve cinsel ilişkiyi yasaklamak suretiyle yakın akrabalar arasında mahremiyet sınırlarını düzenleyen bu tabu toplumsal düzen sağlamaya yönelik bir kural olduğundan sosyal ve kültürel bir olgudur (Kirman, 2016: 96). Sosyolog ve antropologların yapmış oldukları araştırmalarda her toplumda rastlanan bu yasak insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Durkheim dinin kaynağı, kökeni, ilk şekillerini araştırmak için ilkel kabilelerin özellikle Avustralya yerlilerinin sosyal ve dinî hayatları üzerinde incelemeler yaparken dış evlenmenin (exogamia) yaygın bir kabul gördüğünü, bunun da totemcilikle sıkı bir ilişki içinde olduğunu fark eder. Buradan hareketle din, hatta toplum görüşünün esasını teşkil eden meşhur “fücur yasağı” teorisini geliştirir (Durkheim, 1995: 358-375). Durkheim, toplumsal sistem bakımından fonksiyonel analizini yaptığı bu yasağın açık fonksiyonunun akrabalık ilişkileriyle karı koca ilişkisinin ayrı tutulması, saklı fonksiyonunun ise aile içi aşk rekabetini önlemek suretiyle ailenin toplumsal bir sistem olarak işlemesine hizmet etmek olduğunu belirtir (Kirman, 2016: 96). Fiziksel, psikolojik ve sosyolojik sonuçlarının olumsuz, etkilerinin ömür boyu olması (Kartopu ve Dağcı, 2015: 154-5) itibarıyla gerek ilkel toplumlarda gerekse günümüz modern toplumlarda yakın akrabalar arasındaki ilişkileri düzenleyen bu yasağın ihlal edilmesi durumunda hem dinî geleneklerde hem de pozitif hukuk metinlerinde kınama, öldürme, toplumdan dışlama gibi cezalar veya çeşitli yaptırımlar öngörülmüştür. Dünya çapında yapılan kapsamlı bir araştırmaya göre fücur tabusu, yani encest ilişkiler evrensel yakın bir düzeyde yasaktır (Güvenç, 2005: 261).

4. Değişim Sürecinde Mahremiyetin Alenileşmesi

Mahremiyet kavramı çok eski zamanlardan beri kullanılmakta ise de modernleşmeyle birlikte önem kazanmış ve yaygınlaşmıştır. Zira “mahrem” alanını ifade eden “özel” tabirinin tarihsel kökleri derin olmakla birlikte bu alanın kendine özgü renkliliği ve çeşitliliği modern çağa özgü bir olgudur (Arendt, 1994: 49). Bu bakımdan mahremiyet olgusunu anlamak için modernleşme sürecinde yaşanan sosyo-kültürel değişimde etkili faktörler üzerinde durmak ve sosyolojik analizler yapmak gerekmektedir. Bu başlık altında değişim sürecinde mahremiyet algısı ve anlayışının değişmesi, kamusal alana çıkarak alenileşmesi ele alındıktan sonra bu dönüşümdeki etkili modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme süreçlerinin ve medyanın rolü incelenecektir.

Modernleşmeyle birlikte kaydedilen bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlara yansımaları olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte ev ve iş yerinin ayrılması rasyonelleşme ve uzmanlaşma yönünde fonksiyonel farklılaşmalar oluşturmuş, aile hayatı ve ev hayatı kültürü giderek genişleyip daha özel olurken, çalışma hayatı da daha kamusal görünüme bürünmüştür (Habermas, 1989: 155-6). Modernleşme sürecinde sekülerleştirici unsurlar olarak eğitim ve ekonomik seviyenin yükselmesiyle (Kirman, 2005) bireyselleşme ve daha rasyonel tercihlerde bulunma ve özgür davranışlar sergileme yaygınlaşmıştır. Geleneksel toplumsal yapıdan modern topluma geçişle birlikte bireyin bir topluluk veya grup mensubu olmaktan çıkarak kendi başına değer taşıyan bir varlık olarak görülmesi sonucunda insan ilişkilerini düzenleyen birtakım unsurlar değişime uğramıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte yazılı ve görsel medya araçlarının insan hayatında önemli bir yeri ve etkisi olmuştur. Ayrıca siyasi yönden de iktidarların güvenlik ve kamu yararını sağlamak üzere gözetleme tekniklerine başvurusu ve panoptikon toplumuna doğru evrilmeler yaşanmaktadır. Bütün bunlar bireylerin ve toplumların mahremiyet anlayışında ciddi dönüşümlere yol açmıştır. Önceden mahrem alanın sınırları içerisinde değerlendirilen pek çok tutum ve davranışın günümüzde sınırlarını aşarak yeni bir boyut kazandığı, normalleşerek kamusal alana taşındığı gözlenmektedir (Kirman, 2012). Anlaşılan modern öznenin başkalarıyla kurabileceği ilişki türlerini

belirlemede ‘geleneksel’ mahremiyet söylemleri itibar kaybetmiş, buna karşın aile hayatının cinsel olmayan ilişkilerine atıfta bulunan yeni mahremiyet söylemleri ortaya çıkmıştır. Sosyal ve kültürel kuramcılar, “mahremiyetin demokratikleşmesi” olarak nitelenen bu durumu “plastik cinsellik”, “seçmeli yakınlık”, “saf ilişkiler” gibi farklı şekillerde tartışmaktadır (Attwood vd., 2017: 249). Bu tartışmalarda mahremiyete yönelik tarihî, felsefî, varoluşsal, hümanistik, psikanalist yaklaşımlar (Fischer ve Stricker, 1982) söz konusudur.

Modernleşmenin izdüşümü olarak dinin, dinî sembol ve değerlerin değer kaybettiği bir süreci niteleyen sekülerleşme hem bireylerin bilincini hem de toplumsal hayatı kuşatarak gündelik hayatta gittikçe hissedilir olmaya başlamıştır. Schiller’den esinlenen Weber’e göre sekülerleşme, ‘rasyonelleşme’ veya ‘dünyanın büyüünün bozulması’ (Gerth ve Mills, 1946: 51) yani Tanrıların, animistik ruhların, büyü ve tılsımın doğadan kovulması, Tanrı’yı ve insanı doğadan arındırma demektir. Gizem, içine girilip araştırılması gereken bir şey değil, akıl ve teknolojik ürünlerle fethedilmesi gereken bir şeydir. Bu süreçte insan, doğayı ilahî bir varlık olarak değil, kendi istek ve ihtiyaçlarına uygun bir biçimde tasarrufta bulunabileceği bir alan olarak görür olmuştur (Swatos ve Christiano, 1999: 204-5). Tıpkı doğa gibi, başta beden olmak üzere mahrem olan da modern/seküler bireyin bütün gizemlerinin ve sırlarının keşfedilmesi ve hatta fethedilmesi gereken bir alan hâline gelmiştir. Sekülerleşme sürecinde dinin bireysel ve toplumsal etkisini kaybetmesiyle bütüncül bir dünya fikri yerine “her insan bir dünyadır” anlayışı yerleşmiş, sadece toplumsal hayat değil bilinç de sekülerleşmiş (Berger, 1967:107-8), insanlar kişisel tercihlerinde dinî referanslara daha az başvurur olmuştur. Bu durumda mahremiyetin algılanış şekli, sınırları, önemi vb. konular, sekülerleşen modern bilinç çerçevesinde yeniden şekillenmiş (Bağlı, 2011), önceleri mahrem olarak addedilen hususların ifşasında bir sakınca görülmez olmuştur. Hal böyle olunca vaktiyle gizemli ve dokunulmaz olan mahrem/özel alan, sekülerleşmenin de etkisiyle bu özelliğini yitirmiş ve alenileşmiştir (Kirman ve Demir, 2016).

Modernleşme sürecinde pek çok alanda olduğu gibi mahremiyetin de bir değişim ve dönüşüm geçirdiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Nitekim Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü* adlı eserinde (2013: 334) 20. yüzyılda modernizm,

kapitalizm, sekülerizm ve medyanın etkisiyle özel hayatın dokunulmazlığının sıklıkla dile getirildiğini ve bu alanda önemli bir dönüşüm yaşandığını belirtir. Ancak yaşanan değişimin yönü ve boyutu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda mahremiyetten ziyade cinsiyet algısının değişmesinden, cinselliğin dönüşümünden söz edilmektedir. Zira 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eşcinsellik olgusunun ve eşcinsel ilişki biçimlerinin çeşitlenmesi, yaygınlaşması ve toplumun belli kesimlerinde kabul görmesi, karşıt cinslerin birlikteliğine dayanan, evliliği ve tek eşliliği idealize eden (Coontz, 2016) heteroseksüel ilişkilere ve biyolojik aileye önem veren, kadın ve erkek olarak ikili cinsel kimlikleri özelleştiren, cinsel ve romantik arzuyu gerekli gören geleneksel normatif ilişki/yakınlık biçimlerini tehdit eder olmuştur (Hammack vd., 2019: 556). Bu durum cinsellik araştırmalarına da yansımış görünmektedir. Nitekim bu araştırmaların tarihi seyrine bakıldığında cinsel kimliklerin bireylerin biyolojik cinsiyetlerine karşılık geldiği ve buna bağlı olarak da ideal insan yakınlığı biçiminin erkek ve kadın arasında söz konusu olduğu, diğerlerinin ise patolojik kabul edildiği düşünülürken zamanla cinsiyetlere, cinsel kimliklere yönelik baskıcı bakışın değiştiği, hatta tersine çevrildiği görülmektedir (bkz. Foucault, 1978: 115; Butler, 1999). Türk toplumunda da görülen toplumsal cinsiyet ve cinsellikle ilgili değişimin örnekleri sekülerleşme göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Ertit, 2020; Tunç, 2021). Şu hâlde mahremiyetin dönüşümüyle birlikte aslında cinselliğin, aynı veya farklı cins arkadaşlık ilişkilerinin dönüşümünden söz etmek daha yerinde olacaktır (Giddens, 1992; Rezeanu, 2016). Hatta bu dönüşümün kitle iletişim araçları vasıtasıyla tüm dünyaya yayılarak küreselleşmesinden söz edilmektedir (Valentine, 2006).

Mahremiyet algısı ve anlayışında ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmasında hızlı değişme süreci olarak bilinen küreselleşmenin aktörleri ve araçlarının da etkili olduğu söylenebilir. Özellikle yazılı ve görsel kitle iletişim araçları, internet, sosyal medya, bilgisayar ve cep telefonu vasıtasıyla belli bir anlam taşıyıcısı olarak oluşturulan ve yaygınlaştırılan imajlar, rol modeller, ikonlar mahremiyetin dönüşümünde etkili olmaktadır. Bir yandan siyaset, spor, iş dünyası, eğlence ve medya gibi sektörlerde çalışan ve rol model konumunda oldukları için hayatları ve hayat tarzları daha çok göz önünde olan kişilerin 'görünür olma' arzuları, diğer yandan halkın 'görme' talebi

karşısında medya aracılık fonksiyonu nedeniyle ilgisiz kalmamakta, ‘gösterme’ çabasına girmekte, hatta çoğu zaman talep olmasa da reyting kaygısıyla ihtiyaç ve talep üretmektedir. Günümüzde bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte görünme, gösterme, gözetim gibi kavramlar bir yandan öne çıkarken bir yandan da hem niceliksel hem de niteliksel olarak değişime uğramıştır. Modernitede panoptikon metaforuyla tanımlanan dışsal baskı ve zorlamaya dayalı asimetrik gözetim söz konusu iken postmodernitede öne çıkan sinoptikon ve omniptikonda bireysel rıza ve gönüllülük vardır. Gözetim artık ‘sıkıcı’ olmaktan çıkmış haz veren ve eğlenceli bir niteliğe dönüşmüştür (Bitirim Okmeydan, 2017: 45). Ancak gönüllü göstermenin bu kadar öne çıkmış olması karşısında gerçek ile sahteyi ayırt etmeyi zorlaştıran ciddi bir tehdit olan ‘deepfake’ örneğinde olduğu gibi (Westerlund, 2019), görüneni nasıl ve nerede kullanacağı belli olmayan gözün/görenin iktidarının varlığı da söz konusudur. Bu bağlamda mahremiyet, gözün iktidarından, iktidarın gözetiminden ve tasallutundan (Sartori, 2006: 7-9) özel alanın korunmasını ifade eder.

Modern dönem liberal bir yaklaşımla bireye ve özel hayata önem verirken, post-modern dönemdeyse bireylerin kendi rızasıyla ya da rızası olmadan, özel alanın kamusallaşması, alenileşmesi söz konusu olmuştur. İnternet ve sosyal medya uygulamalarının bireylere sınırsız özgürlükler sunduğu algısı, bireye gerçek hayatta yapamadığı birçok davranışı sanal kimlikler altında yapabilme cesareti vermektedir. “Ağ toplumu” olarak nitelenen günümüz toplumlarında özellikle “dijital yerliler” (Prensky, 2001: 1-2) yani bilgi ve iletişim teknolojilerine aşina olan gençler tarafından yapılan gönüllü ifşalar yaygınlaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle “göster ve tüket” mantığının egemen olduğu günümüzde önceden mahrem kabul edilen unsurların sanal âlemde paylaşıldığı ve ifşa edildiği söylenebilir. İnsanların özel hayatlarının sosyal medyada yüksek miktarlarda kâra dönüştürüldüğü, ekonomik sömürü hâline getirildiği gözlenmektedir. Bu durumu beden anlayışı üzerinden belirginleştirebiliriz. Beden dinin ve ailenin kontrol ve etki alanından çıkmış, serbestçe tasarrufta bulunabilen bir özgürlük alanına dönüşmüştür. Anlaşılan din ve aile gibi kurumların geleneksel toplumlarda üstlenmiş olduğu toplumsal kontrol rolünün modern toplumlarda yaşanan sekülerleşmenin bir sonucu olarak değişmeye başladığı; din ve ailenin denetim fonksiyonunu bireysel,

estetik ve siyasi faktörlerin üstlenmiş olduğu gözlenmektedir. Bir diğer ifadeyle modernleşme sürecinde hızla yaygınlaşan kitle iletişim araçlarının etkisiyle özele ait unsurların kamusal alana taşınması neticesinde artık “mahremiyetin alenileşmesi” veya “alenileşen mahremiyet” kavramlarıyla ifade edilebilecek bir durum söz konusudur. Ancak bu durumun toplumun bütününe kapsayan faydayı üretmediğini, zira kamusal topluluğun akıl yürütme faaliyetini de yitirdiğini söyleyen Habermas’a göre, kültürel akıl üreten kamusal topluluktan kültür tüketicilerine doğru bir dönüşüm söz konusudur. Bu bağlamda küresel kapitalizm ve medya araçlarının da yardımıyla tüketim kültürünün özel alanın iki temel unsuru olan aile ve dinin iç dünyasına sızarak bu kurumların altını oyduğu ve disfonksiyonel hâle getirdiği gözlenmektedir (Habermas, 1989: 160-2).

Anlaşılan özel olmaktan çıkartılan mahrem alan alenileştirilerek içi boşaltılır olmuştur. İleri düzeyde bireyselleşmiş olmakla birlikte Batı toplumlarında aile ve akrabalık ilişkilerinde bazı sorunlar yaşanmakta olduğu da bir gerçektir (Jamieson, 1998; Berlant, 2000). Son zamanlarda hem dünyada hem de ülkemizde aile içi ilişkilerin mahremiyeti ifşa edilmeye başlanmıştır. Aileyle ilgili mahrem konular televizyon ve gazetelerde konuşulmakta, aile içindeki şiddet, boşanma durumları, aşk ilişkileri, ensest vb. konular kamuoyu önünde tartışılmakta, evlilik konusu ve eşin seçimi de milyonlarca izleyici önünde âdeta gösteriye dönüşmekte, ilk flörtler medyatik malzeme konusu yapılmaktadır (Yıldırım, 2011). Anlaşılan insanların bedenleri ve özel hayatları bir tüketim metana dönüşmüştür.

Günümüz post-endüstriyel toplumlarında yeni medya teknolojisinin, çevrimiçi teknolojinin ev ve çalışma hayatı ile sosyal ilişkiler üzerinde çok ciddi etkileri olduğu, yakınlık ve mahremiyet algısında değişimlere yol açtığı belirlenmiştir (Gregg, 2011). Özellikle insan ilişkilerinde birtakım belirsizlik, endişe ve korkuları da beraberinde getiren küresel Covid salgını döneminde eve kapanma nedeniyle sık kullanılan sosyal medya ve çevrimiçi sanal uygulamalar (Kirman, 2020) aracılığıyla duygusal yönü güçlü çevrimiçi yakınlık, samimiyet, yeni aile oluşumları, yeni akrabalık anlayışları ve mahremiyet biçimleri mümkün hâle gelmiştir. Çevrimiçi sanal ortamlarda buluşmaların ve yazışmaların insanların duygu dünyalarında karmaşa

yarattığını savunan bir araştırmaya göre pandemi döneminde home ofis, mobil ofis, çağrı merkezi, evden çalışma gibi teknoloji destekli esnek çalışma biçimleri ev ile iş arasındaki geleneksel engelleri ortadan kaldırmış, samimi ve yakın ilişkiler bir yanlısına hâline gelmiştir (Bridges, 2012: 37).

5. Mahremiyetin Diyalektiği: Yok Olma mı Yeniden İnşa mı?

Modernleşme sürecinde mahremiyetin değişim ve dönüşüm geçirdiği, kamusal alana taşınarak alenileştiği, dolayısıyla gizemini ve bir anlamda kutsal özelliğini tamamen kaybettiği, yani sekülerleştiği sıklıkla ifade edilmektedir. Ancak böyle bir bakış açısının tek yanlı ve indirgemeci olduğu açıktır. Oysa modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme gibi süreçlerin tek boyutlu bir yapıda olmadığı, bilakis diyalektik bir karakter arz ettiği söylenebilir. Modernleşme ve sekülerleşme süreciyle birlikte önem kazanan bireyciliğe ve özgürlüğe bağlı olarak tasarlanan ‘kamusal’ ve ‘özel’ alan ayrımı, sınırları tamamen ortadan kaldırma değil, aksine belirginleştirme çabasının bir ürünü olarak anlaşılabilir. Zira moderniteyle birlikte önem kazanan iş bölümü, uzmanlaşma ve bürokrasinin gelişmesi, netice itibarıyla statü, rol ve işlevlere dayalı çok sayıda rol ilişkisinin görece ayrışmasına ve parçalanmasına yol açmışken, bir yandan da çok daha bütüncül ve çok yönlü ilişkiler ve etkileşimler geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum karşısında bireylerin de kendilerini yeniden inşa etmek için yeni sınırlar koymaya gereksinim duydukları anlaşılmaktadır (Jamieson, 2005: 189). Zira mahremiyet kültürünün bireylerin başkalarına göre benlik algılarını inşa etme biçimlerinde derin bir şekilde kökleşmiş olduğu bilinmektedir (Sehlikoglu, 2015: 77). Anlaşılan mahremiyetin insan için varoluşsal bir yönü bulunmaktadır. Bu yüzden denebilir ki, mahremiyeti ortadan kaldırmaya yönelik tehditler karşısında kaçınılmaz olarak belli direnç noktaları oluşmaktadır.

Öte yandan özel alanın kamusal alana çıkarılması aslında özel alanı mı yoksa kamusal alanı mı sınırlandırdığı tartışma konusudur. Mahremiyetin kamusal alana taşınması ve ifşa edilmesi mahrem alanın sınırlarını daraltmakla birlikte aslında bir yandan da kamusal alanın içinde özel alanın güçlenmesine yol açmak suretiyle onun da sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur. Bu durumu gündelik hayatta örneklemek gerekirse, bedeni teşhir edici kıyafet giyilmesi, bir kimsenin aile içi sırlarını herkesle paylaşıyor olması, bu konuların mahrem

olmaktan çıkıp alenileştiği, tamamen yok olduğu şeklinde değerlendirilse de diyalektik açıdan aslında bedenin teşhir edilmemesi, aile içi ilişkilerin mahrem olarak kalması gerektiği yönündeki hassasiyeti arttırmaktadır. Anlaşılan bu tür davranışlar mahremiyeti ortadan kaldırmamakta, tam tersine mahremiyetin gerekliliği yönünde toplumsal bilinci pekiştirmektedir. Bir diğer ifadeyle mahremin kamusal alana açılması bir yok olma değil, kendini orada yeniden üretmesi, kendine yeni bir alan açması şeklinde okunabilir (Kirman ve Demir, 2016).

Mahremiyet bireysel bir tercih değil, toplumsal bir gerekliliktir. Nitekim yapılan araştırmalar birçok insanın özel hayatlarında birtakım sıkıntı ve sorunlar yaşasa da yakın ve samimi ilişkilerden uzaklaşmadıklarını göstermektedir. Çoğu insan toplumsal bir varlık olması nedeniyle az ya da çok yakın ilişkilerden oluşan kişisel bir sosyal ağı sürdürür ve bundan büyük bir memnuniyet duyar (Jamieson, 2005: 199). Anlaşılan mahremiyetin ‘topluluk’la bağdaşmadığı görüşü sıklıkla eleştirilmektedir. Bu bağlamda kolektif bilincin de özel/mahrem alan konusunda son derece duyarlı olduğu söylenebilir. Hatta bu duyarlılık o kadar güçlü hâle gelmiştir ki, modernleşmeyle birlikte genişleyen bireyselleşmenin ve özgürleşmenin bir uzantısı olarak özel hayat kendi başına bir amaca dönüşmüştür. Bu durumu “mahremiyet ideolojisi” olarak niteleyen Sennett, samimiyet, içtenlik ve sıcaklık eksenli bu ideolojiyi tanırsız bir toplumun insancıl maneviyatı olarak tanımlar. Ona göre modernizm, kapitalizm ve sekülerizmin geçen yüzyılda ürettiği derin sarsıntının sonucu anlam arayışına giren fakat aradıkları anlamları bulamayan insanlar, toplumsal hayattan kaçarak özel hayat alanlarında ve özellikle de aile içinde kişiliğin algılanışında belli bir düzen ilkesi elde etmeye çalıştılar (Sennett, 2013: 334). Özel hayatın dokunulmazlığının sıklıkla dile getirilmesinin mahremiyet despotizmine yol açtığını belirten Sennett, medyanın da yardımıyla özelin kamusal alana tecavüzünden, dolayısıyla kamusal alanın çöküşünden söz eder ve içinde yaşadığımız dönemi “radikal öznellik” çağı olarak nitelendirir (Sennett, 2013: 40). Anlaşılan insanlar özel hayat üzerindeki her tür baskıya karşı çıkarken aslında özel hayatın toplumsal bir boyut taşıdığı gerçeğini göz ardı etmişlerdir. Bütün bu ifadeler, mahremiyetin günümüzde yok olma yerine varlığını güçlenerek sürdürdüğünün bir göstergesi konumundadır.

Mahremiyetin dönüşümü fikrinin öncü isimlerinden Giddens, her ne kadar modern toplumlarda mahremiyetin dönüştüğünü iddia etse de mahremiyetin topyekûn dönüşümünden söz etmez. Onun şu ifadesi mahremiyetin tamamen yok olmadığına işaret eder: “Modern toplumların hâlâ tümüyle açığa çıkarılmamış, örtük bir duygusal tarihi var.” (Giddens 2010: 9). Şu hâlde doğası gereği insanın olduğu yerde cinsiyet, cinsellik ve duygusallık, bunların olduğu yerde de mahremiyet varlığını sürdürecektir. Öte yandan mahremiyetin varlığı ve sürdürülebilirliği özgürlük, demokrasi, sosyal refah, bireysel mutluluk, iyilik vb. değerlerin gerçekleştirilebilmesi için son derece önemlidir (Solove, 2002: 1093). Bu tür değerlerin modern toplumlarda yükselişe geçmesinden dolayı modern dönemlerde mahremiyetin önemini kaybedeceği düşünülemeyeceği gibi başka kurumların dönüşümüne etki eden faktörler (Giddens 2010: 9) olarak varlığını sürdüreceği de belirtilebilir. Bir diğer ifadeyle insanın ve insan ilişkilerinin olduğu, dolayısıyla toplumsal hayat ve düzenin olduğu her yerde mahremiyete dair normların ve sınırların çok önemli bir fonksiyonu vardır. Özel hayatı düzenleyen ilkeler ve normlar bütünü olarak mahremiyet, tarihî süreçte anlam değişimine uğramış olsa da her zaman saygıdeğer bir kavram ve anlayış olarak varlığını sürdürmüştür (Levenson, 1974: 360). Cinselliğin tarihini bastırma mekanizmaları açısından ele alan Foucault, 20. yüzyıldan itibaren kimliklere ve cinselliğe yönelik baskıcı tutumlarda bir gevşeme süreci yaşandığını belirtmekle birlikte önceki dönemlerden tamamen bir kopuşun yaşanmadığını, söz gelimi evlilik öncesi ve evlilik dışı ilişkilere göreli bir hoşgörü gösterildiği, sapkın davranışlara ve sapkınlara yönelik dışlayıcı tutumun yumuşatıldığı, çocukların cinselliklerine yönelik tabuların yıkılmaya başladığı gibi örneklerden hareketle söz konusu görece serbestlik ve gevşemenin hiçbir zaman denetimden yoksun olmadığını belirtir (1978: 115). Mahremiyete diyalektik bir yaklaşımın ürünü olan bu ifadeler aslında modern veya postmodern dönemlerde mahremiyet anlayışının ortadan kalktığı iddiasını sarsmakta ve mahremiyetin bir değişim ve dönüşüm tecrübesi yaşamakla birlikte varlığını sürdürmeye devam ettiğini vurgulamaktadır.

Mahremiyet gibi toplumsal hayat ve düzen için son derece fonksiyonel olan olguların varlığını sürdürmeye devam edeceği tezini din ve suç olguları örneğinden hareketle de desteklemek mümkündür. Modernleşme sürecinde

bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak dinin önemini kaybedeceği ve hatta tamamen ortadan kalkacağı öngörüsüne dayanan klasik sekülerleşme teorisi 20. yüzyılın ortalarına kadar etkin ve popüler olmayı sürdürmüştü. Ancak modern dünyada yaşanan değişimler karşısında dinin yeri ve önemiyle ilgili yeni paradigmlar da ortaya çıkmıştır. Son tahlilde toplumsal bir kurum olarak dinin yok olmayacağı, yer değiştirerek bir şekilde varlığını sürdüreceği belirtilmektedir (Kirman, 2005). Benzer şekilde Durkheim'ın suç olgusuyla ilgili analizi de konunun anlaşılması açısından oldukça yararlı olacaktır. Bilindiği gibi suç, genelde patolojik veya anormal bir davranışmış gibi nitelenir. Oysa görece eleştirilse de (Cohen ve Machalek, 1994: 286), Durkheim'ın, sonuçları itibariyle zararlı olsa da toplumsal açıdan suçun fonksiyonelliği ve normallliği üzerine yapmış olduğu analizler (1982: 32) önemli ölçüde açıklayıcı kabul edilebilir. Anlaşılan suç, kolektif bilinçte toplumsal kurallara ve normlara uymayı zayıflatmamakta tam tersine pekiştirmekte, hatta toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir.

Öte yandan mahremiyetin toplumsal hayat ve düzen için fonksiyonelliği hukuken de kanıtlanmış durumdadır. Benzer şekilde sanayi kapitalizminin ve teknolojik gelişmelerin, özellikle internet, televizyon, radyo, cep telefonu gibi araçların özel ve mahrem olanı kamusal alana taşıyarak alenileştirdiği, bunun da mahremiyetin önemini yitirmesine yol açtığı ileri sürülse de, hukukun daha dinamik yorumlarının yapılması mahrem alan için yeni güvenlik kalkanlarının ve duvarlarının inşasına imkân vermektedir. Bu bağlamda özel hayat, aile hayatı, konut ve haberleşme olarak dört temel hakka saygı ilkesiyle yayınlanan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi raporunda (AİHM, 2019: 21) özel hayat kavramı oldukça geniş şekilde tanımlanır:

Özel hayat kavramı bireyin kendi kişisel hayatını istediği gibi yaşadığı ve dışarıdaki dünyayı hariç bıraktığı bir “yakın çevre”yle sınırlı değildir. Madde 8, ister kişilik ister kişisel özerklik bağlamında olsun, Madde 8 teminatlarının yorumlanmasının temelinde yatan önemli bir ilke olan kişisel gelişim hakkını korur. Her bireyin, diğer bireylerle ve dış dünyayla ilişkiler kurmak ve geliştirmek için diğer kişilere yaklaşma hakkını kapsar ki bu, “özel sosyal hayat”tır.

Bu tanımla, önceden daha ziyade “ev”le sınırlı olan özel/mahrem alanın varlığı artık “evin dışında” da tescillenmiş ve tahkim edilmiştir (Kirman

ve Demir, 2016: 511). Nitekim açılan birçok davada (Fransa'ya karşı E.B.; Almanya'ya karşı Niemietz; İngiltere'ye karşı Pretty ve İngiltere'ye karşı Peck) bu tanıma uygun kararlar verilmiştir.

Öte yandan, sosyal medyada yapılan paylaşımlara karşı mahkemelerde açılan hakaret davalarının kişilerin özel/mahrem alanının ihlali yönünde sonuçlanması dikkat çekicidir (bkz. Cihan ve Yıldız, 2021). Ayrıca kişisel bilgilerin paylaşılması, başkalarının erişimine açılması veya başka kişilerin eline geçmesi gerekçesiyle de çok sayıda dava açıldığı bilinmektedir. Bütün bunlar internet ve sosyal medya hukuku açısından sıklıkla ele alınmaktadır. Açılan davalarda özel hayata gereken hassasiyet gösterilmediği için sosyal medya uygulamalarından birçoğunun ceza alması, erişimlerinin engellenmesi, mahremiyetin, özel alanın yok olmadığını, tersine tahkim edildiğinin birer göstergesidir. Geçtiğimiz dönemde bir sosyal medya uygulamasının özel/mahrem bilgilerini başka platformlarda paylaşım izni vermeleri için kullanıcılarına 8 Şubat 2021'e kadar süre vermesi, izin vermeyenlerin uygulamayı kullanımının engelleneceği dayatması karşısında hızlı bir şekilde itibar ve kullanıcı kaybetmesi ve bu kararı ertelemek, hatta geri çekmek zorunda kalması da mahremiyetin yok olmadığını gösteren çok açık bir başka örnektir. Ayrıca beş bakanlığın üzerinde çalıştığı *İnsan Hakları Eylem Planı*'nın taslak metninde de sosyal medyaya yönelik bir düzenleme yapılması söz konusudur. Anlaşılan mahrem ne kadar alenileşse de varlığını pekiştirerek sürdürmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Geç modernite döneminde mahremiyet algısı ve anlayışında meydana gelen değişim ve dönüşümde indirgemeci bir yaklaşımla modernleşme ve sekülerleşme gibi süreçleri veya küresel aktörleri, medyayı, kapitalist araçları ve tüketimi tek sorumlu ilan eden bir anlayış yanıltıcıdır. İletişim teknolojilerini üretemeyen, zamanın ruhunu anlayamayan bir toplumda kavramların veya araçların kültürel ve ideolojik arka planıyla ilgili endişeler kuşkusuz toplumun geniş bir kesimini özellikle muhafazakârları tedirgin etmektedir. Ancak mahremiyet konusuna ilgi duyan herkesin modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme gibi süreçlerle din ve aile gibi insanın en özel ve mahrem alanı arasındaki ilişkilere daha soğukkanlı yaklaşması gerekmektedir.

Günümüzde özellikle özel alan ile kamusal alan arasındaki geleneksel ayrımın bir yandan çözülürken, bir yandan da yeniden inşa edildiği, yani özel alan ile kamusal alanın sınırlarının giderek bulanıklaştığı bir sürecin yaşandığı (Van Dijk, 2006: 187) söylenebilir. Ancak mahremiyet algısında ve anlayışında bir dönüşüm yaşanmakla birlikte insanın toplumsal bir varlık olarak doğası değişmediği sürece özel alanın, mahremiyetin tamamen ortadan kalkacağı iddiası temelsizdir. Zira insanlar eskiden olduğu gibi özel hayata dair sınırların varlığı konusunda günümüzde de son derece hassas bir tutum sergilemektedir. Sosyolojik araştırmaların ortaya koyduğu verilerle hukuki süreç ve kararlar göz önüne alındığında, özel alanın en önemli unsurlarından olan din ve aile sanılanın aksine yok olmadığı gibi farklı biçimlerle de olsa varlığını sürdürmeye devam etmektedir. İnsan, din, etik ve aile arasındaki yakın bağ göz önüne alındığında özel alanın yok olmayacağı, bir şekilde var olmaya devam edeceği açıktır. Zira konuya diyalektik açıdan yaklaşıldığından, her gelişme kendi karşıtını da üretecektir. Dolayısıyla mahremiyeti ortadan kaldırmaya yönelik her tehdit mahremiyeti yok etmediği gibi bilakis yeniden inşa fırsatları doğuracaktır. Bu bağlamda özel alanın korunması hususunda gerekli hukuki tedbirlerin alınması önem taşımaktadır. Ancak sadece hukuki düzenlemelerin yeterli olmayacağı, etik boyutun da devrede olması gerektiği açıktır (Belsey, 1998: 118; Yüksel, 2003: 211). Dinî ve ahlaki hassasiyetler nedeniyle mahremiyetin dönüşümünden duyulan tedirginlik bir anlamda anlaşılır olmakla birlikte öngörülemeyen sonuçlar doğurma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda mahremiyet algısının kadın eksenli olduğu toplumlarda mahremiyeti koruma hassasiyetinin dindar kesim, özellikle dindar kadınlar açısından mahrumiyete dönüştürülmemesi özel önem taşımaktadır.

Son olarak, aile ve akrabalık bağı olsun veya olmasın insanların gerek hemcinsleriyle gerekse karşı cinsle ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri ve kişisel/özel hayat ile topluluk/cemaat ilişkilerinin düzenli olması için sınırların önemi inkâr edilemez. Bu bağlamda mahremiyet olgusunun ele alınarak sınırlarının belirlenmesine yönelik bilimsel araştırmalar yapmak toplumsal planda mahremiyetin tamamen ortadan kalktığı yönündeki temelsiz iddiaları çürüteceği gibi toplumsal yönden son derece fonksiyonel olan mahremiyet algısı ve anlayışının yeniden üretilmesi ve canlandırılması açısından büyük

bir önem arz etmektedir. Zira insanların sosyal ilişkilerinin düzenli bir şekilde işlemesi sadece bireysel açıdan değil aynı zamanda toplumsal düzen açısından da önemli olduğu için mahremiyet ve sınırlarıyla ilgili yeni kavram, kuram ve yaklaşımlara her dönemde çok büyük ihtiyaç olduğu açıktır.

Kaynakça

- AİHM. (2019). *Avrupa insan hakları sözleşmesi madde 8 Rehberi*. Avrupa Konseyi Yay.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu*. çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yay.
- Argyle, M. ve Dean, J. (1965). Eyecontact, distance and affiliation. *Sociometry*, 28: 289-304.
- Attwood, F., Hakim, J. ve Winch, A. (2017). Mediated intimacies: bodies, technologies and relationships, *Journal of Gender Studies*, 26(3): 249-253
- Bağlı, M. (2011). *Modern bilinç ve mahremiyet*. İstanbul: Yarın Yay.
- Belsey, A. (1998). *Mahremiyet, aleniyet, siyaset, medya ve gazetecilikte etik sorunlar*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Berger, P. L. (1967). *Sacred canopy*. New York: Doubleday.
- Berlant, L. (2000). *Intimacy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bertrand, C. J. (2004). *Medya etiği*. Ankara: Basın Yayın Enformasyon Genel Md. Yay.
- Bitirim Okmeydan, S. (2017). Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omnitikon'a. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30): 45-69.
- Bridges, J. C. (2012). *The illusion of intimacy: Problems in the world of online dating*. Santa Barbara: Praeger.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Cihan, M ve Yıldız, S. (2021). Sosyal medya aracılığı ile işlenen suçlar: facebook, twitter ve instagram örnekleri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1): 135-150.
- Cohen, L. E. ve Machalek, R. (1994). The normalcy of crime: From Durkheim to evolutionary ecology. *Rationality and Society*, 6(2): 286-308.
- Coontz, S. (2005). *Marriage, a history: From obedience to intimacy or how love conquered marriage*. New York: Viking Adult.
- Durkheim, E. (1982). *The Rules of sociological method*. ed. S. Lukes, New York: The Free Press.
- Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life*. trans. K. E. Fields, New York: The Free Press.
- Erdem, H. (2016). *Mahremiyet, iffet ve hayâ ilişkisi, mahremiyet algıları*. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 53-66.

- Ertit, V. (2016). *Endişeli muhafazakârlar çağı dinden uzaklaşan Türkiye*. Ankara, Orient Yay.
- Fischer, M. ve Stricker, G. (1982). *Intimacy*. Boston, MA: Springer.
- Forstie, C. (2017). A new framing for an old sociology of intimacy. *Sociology Compass*, 11(4): 1-14.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality*. Vol 1. London: Penguin.
- Gerth, H. ve Mills, C. W. (1946). *From Max Weber: Essays in sociology*. New York: Oxford University Press.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Cambridge: Polity Press. Türkçesi: Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü*, çev. İ. Şahin, 2. baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Göle, N. (1992). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yay.
- Gregg, M. (2011). *Work's intimacy*. Cambridge: Polity Press.
- Güvenç, B. (2005). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. trans. T. Burger. Cambridge: The MIT Press.
- Hammack, P. L., Frost D. M. ve Hughes S. D. (2019). Queer intimacies: A new paradigm for the study of relationship diversity. *Journal of Sex Research*. 56(4-5): 556-592.
- Jamieson, L. (1998). *Intimacy: Personal relationships in modern societies*. Cambridge: Polity Press.
- Jamieson, L. (2005). Boundaries of intimacy. In *Families in society: Boundaries and relationships*. Bristol: Policy Press.
- Kartopu, S. ve Dağcı A. (2015). Tarihsel süreçte ensest yasakları ve dinî emirler: mahremiyetin psiko-antropolojik kökenleri üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12): 141-160.
- Kirman, F. (2020). Sosyal medyada salgın psikolojisi: algı, etki ve başa çıkma. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2: 11-44.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve sekülerleşme*. Adana: Karahan Yay.
- Kirman, M. A. (2012). *Modernleşme sürecinde nikâhın kutsallığı üzerine sosyolojik bir değerlendirme, dinlerde nikâh*. İstanbul: İSAV Yay. 627-645.
- Kirman, M. A. (2016). *Din sosyolojisi sözlüğü*. Adana: Karahan Yay.

- Kirman, M. A. ve Demir T. (2016). *Sekülerleşme perspektifinden mahremiyetin dönüşümü, mahremiyet algıları*. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay.: 501-512.
- Levenson, E. A. (1974). Changing concepts of intimacy in psychoanalytic practice. *Contemporary Psychoanalysis*, 10(3): 359-371.
- Mendelsohn, R. (1982). *Intimacy in psychoanalysis, intimacy*. New York: Springer. 39-51.
- Öztekin, H. ve Öztekin, A. (2010). Modernleşme-mahremiyet ilişkisi ve siber mekânda mahremiyetin aleniyete dönüşmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4): 526-540.
- Plummer, K. (2003). *Intimate citizenship: Personal decisions and public dialogues*. Seattle: University of Washington Press.
- Prager, K. J. ve Buhrmester, D. (1998). Intimacy and need fulfillment in couple relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15: 435-469.
- Prager, K. J., Shirvani, F. K., Garcia, J. J. ve Coles M. (2013). Intimacy and positive psychology. In *The positive psychology of love*. Oxford University Press. 16-29.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5): 1-6.
- Rezeanu, C. I. (2016). Reflexive transformation of intimacy in late modernity theories: Some critiques and conceptual alternatives. *Postmodern Openings*, 7(1): 35-54.
- Sartori, G. (2006). *Görmenin iktidarı*. çev. G. Batuş, B. Ulukan, İstanbul: Karakutu Yay.
- Sehlikoglu, S. ve Zengin, A. (2015). Introduction: Why revisit intimacy? *The Cambridge Journal of Anthropology*, 33(2): 20-25.
- Sehlikoglu, S. (2015). Intimate publics, public intimacies natural limits, creation and the culture of mahremiyet in Turkey. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 33(2): 77-89.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü*. çev. S. Durak, A. Yılmaz, 4. baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Solove, D. J. (2002). Conceptualizing privacy. *California Law Review*, 90(4): 1093.
- Swatos, W. H. ve Christiano, H. J. (1999). Secularization theory: The course of a concept, *Sociology of Religion*, 60 (3): 209-223.
- Tunç, H. (2021). Türk toplumunda sekülerleşme ve toplumsal cinsiyet: beden odaklı gündelik yaşam pratikleri üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi.

- Valentine, G. (2006). Globalizing intimacy: The role of information and communication technologies in maintaining and creating relationships. *Women's Studies Quarterly*, 34: 365-393.
- Van Dijk, J. (2006). *The network society*. London: Sage Publications.
- Westerlund, M. (2019). The emergence of deepfake technology: A review. *Technology Innovation Management Review*, 9 (11): 39-52.
- Yıldırım, E. (2011). *Toplumsal değişme sürecinde aile, aile sosyolojisi*. İstanbul, Açılım Yay. 121-139.
- Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1): 181-213.
- Zeldin, T. (1998). *An intimate history of humanity*. London: Vintage.

BEDEN VE MAHREMİYET

Mustafa TEKİN¹

Beden ve mahremiyet farklı disiplinlerin kesişme alanları içinde insan ve toplum ilişkilerinde farklı açılımları olan iki anahtar kavramdır. Bu bağlamda teolojiden sosyolojiye kadar birçok sosyal bilimin inceleme alanına girmektedir. Öte yandan modern zamanlarda “beden” üzerine odaklanmanın artmasının yanı sıra kameralarla kuşatılmış bir yaşamın insan hayatındaki belirleyiciliği ile sosyal medya üzerinden iletişim ve kimliğin yeniden kurulumu gibi birçok faktörler beden ve mahremiyet ilişkisine göndermede bulunmaktadır.

Hem beden hem de mahremiyet kavramı, bir yandan geniş çalışma alanı ve konularla ilintili iken diğer yandan sosyal bilimler ve özelde sosyolojinin analizlerine dâhil olması oldukça yenidir. Mahremiyet özellikle teolojinin içerisinde, oradan başlayan daha normatif anlatımlarla kendisini gösterirken, beden de özellikle sosyal değişimler çerçevesinde sosyal bilimler açısından Türkiye entelektüelleri ve bilim adamlarının yeni yeni ilgisini çekmeye başlamıştır. Açıkça belirtmek gerekirse, dinî literatürde mahremiyet ve beden ilişkisini analiz edebileceğimiz fakat işlenmesi gereken ciddi bir müktesebat bulunmaktadır; bunlar sosyal bilimler açısından ilgiyi bekleyen geniş bir malzemedir.

Bu makale gerek beden gerekse mahremiyet kavramlarının birbirinden bağımsız diğer kavramlarla bağlantılarının farkındalığıyla birlikte sadece

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6854-3800

beden ve mahremiyet arasındaki ilişkilere odaklanacaktır. Bu bağlamda beden ve mahremiyet kavramlarının kesişme kümesinde yer alan soru(n) lar birer problematik olarak ele alınıp sistematik bir biçimde analiz edilmeye çalışılacaktır. Fakat bilhassa bir noktanın belirtilmesi gerekir ki, tartışmanın bir ayağı mahremiyet olduğundan dolayı genelde din özelde İslam ilintili olduğu boyutlarıyla tartışmamızın üzerinden yürüyeceği tabii bir izlek noktası olacaktır. Bu bağlamda analizlerimizde farklı dinlerdeki örneklerle referansta bulunulmakla birlikte, İslam literatürü daha ağırlıklı bir yer teşkil edecektir.

Makalemiz teorik bir tartışma olacağından, beden ve mahremiyet kavramlarının ilişkilerinden doğan alt başlık ve sorunların birbirleriyle bağlantılı analizlerini kapsayacaktır. Sosyal bilimler ve daha çok sosyoloji ve din sosyolojisi bilim dalının sınırları içinde veri tarama usulü takip edilecektir. Çok kuvvetli meşrulaştırıcı bir unsur olarak dinler ve özelde İslam'ın mahremiyet anlayışı çerçevesinde “beden”i düzenleyen normatif ilkeler getirdiği ve bugüne gelinceye kadar bu normatif ilkelerin toplumsal kültürü de yarattığını bilmekteyiz. Fakat modern zamanlarda değişen paradigma ve modernliğin uluslararası ölçekte bir kültüre dönüşmesinden mülahazalarla beden ve mahremiyet anlayışlarının değiştiğini görmekteyiz. Türkiye örneğinden başlayarak bu değişimin farklı sosyal, kültürel ve siyasal formlarına da makale boyunca yer verilecektir.

Tartışmalara geçmeden önce beden ve mahremiyet kavramlarının ayrı ayrı operasyonel tanımlarını yaptıktan sonra aralarındaki ilişkilere ana hatlarıyla değinmek istiyoruz. Takiben tarihsel süreçte beden ve mahremiyet kavramlarına farklı paradigmatik bakış açıları ile meydana gelen değişimlere dikkat çekmek gerekmektedir. Şimdi tanımlardan başlayabiliriz.

Mahrem(iyet) Nedir?

Arapça orijinli bir kelime olan mahrem, harem kökünden gelmektedir. Bu anlamda haram, yasak, uzak durulması gereken anlamlarını muhtevildir. Anlaşılacağı üzere “sözlükte helal olmayan, yasaklanan şey manasındaki mahrem kelimesi, fıkıh terimi olarak kendileriyle evlenilmesi dinen yasaklanmış bulunan belli derecelerdeki akrabayı ifade eder. Farsça bir terkip olan namahrem ise ‘aralarında evlenme yasağı bulunmayan kişi’ demektir” (Öğüt, 2003: 27/388). Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde de “yakın akrabadan

olduğu için nikâh düşmeyen, başkalarına söylenmeyen, gizli, sırdaş anlamları zikredilmektedir (Sozluk.gov.tr).

Anlaşılabileceği üzere mahrem kelimesi “haram”dan mülhem fıkıh literatüründe evlenilmesi yasaklanan kişilere atıfta bulunmakta; bunun da ötesinde mahrem ‘kişiye özel’ bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla kişinin diğerleriyle düşünsel, sözlü, davranışsal ve ilişkisel mesafelere göndermede bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak “mahrem” durumu ifade eder mahiyettedir. “İnsanların birbirleriyle ilişkilerini belirli yakınlıklar üzerine kurması sonucu, diğerleri ve yabancılara karşı oluşturdıkları mesafe ve bu mesafeye dayalı geliştirilen ilişki biçimidir” (Tekin, 2019: 62).

Burada mahremiyet bağlamında birkaç noktayı daha vurgulamalıyız. İlkin, “mahremiyet sözcüğü etimolojik kökeninde ‘en iç’, ‘en derin iç’ anlamına gelmekte ve gündelik dilde de iç bilinç ya da bir kişinin en gizli gerçekliğinin bilgisi gibi anlamlar taşımaktadır. Genel olarak mahremiyet, bir kişinin en derinliğinde var olan şeylere gönderme yapmaktadır” (Bilgin, 2007: 225). Bu tanım, mahremiyet kavramının içine doğru derinlik taşıyan süjenin, dışarıya karşı her türlü mesafesi ve öznelliğini anlatmaktadır. Kimi zaman “kendine bile mahrem” şeklindeki kullanımlarda mahremiyetin bu boyutunu vurgulamaktadır.

Diğer boyut ise kişinin gerek kendisine karşı ötekilere gerekse ötekilere karşı kendi arasındaki mesafe ve yasaklılık durumudur. Yukarıda belirtildiği üzere mahremiyet, haram olma hâli demektir. Haram ise ünlü sosyolog Durkheim’a göre yasaklılık anlamına gelir ve herkesin gelişigüzel dokunup ilişkide bulunmadığı alan anlamını taşır. Düşünürü göre başından beri topluluklar çevrelerindeki dünyayı yasak olan ve yasak olmayan saha olarak ikiye ayırmışlar; dinin odağını oluşturan kutsallık da bu yasaklılık alanına ilişkin durum olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki aynı kökten gelen mahremiyet de yine bu çerçevede kişinin bir şeyden uzak kalması manasını taşımaktadır. Buna göre de mahremiyet, belli şartların dışında içine müdahil olunamayan, yabancıya kapalı olan şey demek olur” (Aydın, 2009: 61). Burada mahremiyet kavramının hem kutsal hem de haramla ilişkisi kurulmaktadır.

Beden

İlk bakıldığında insanın gözüne çarpan somut bir varlık olarak beden aklımıza gelmektedir. İnsanın biyolojik örgenliğine beden denmektedir. Fakat bugün beden, bu biyolojik, anatomik ve kişinin ötesinde toplumla karşılıklı ilişkileri bağlamında sosyolojik olarak analiz edilmektedir. Giyimden, perhiz ve dinî pratikleri kadar beden üzerinden din ve toplum ilişkilerini çözümleyen çalışmalar ilgi görmektedir (Tekin, 2019: 133). Beden ilk bakışta biyolojik bir örgenlik olarak görülse de, sosyal ve politik olanla ilintisi açıldıkça daha yoğun ilgi ve tartışmaların konusu olabilecektir. Giyim tarzı, moda, cinsellik, gözlük biçimi, imaj, saç vb. bedene eklenebilecek her şey kültürel, sosyal, politik olanın beden üzerinde izlenebileceği unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Tekin, 2011: 526).

Genel olarak ruhla birlikte ele alınan beden, kimi yaklaşımlarda ruhla ayrılmaz birlikteliği vurgulanan bir unsur, kimi zaman da düalist bir yaklaşımın konusu olmuştur. Bu bağlamda soyut bir varlığı olan ruh daha çok maneviyat ve metafizikle ilişkilendirilirken beden de maddi ve hazza yönelik bir somutluğun göstergesi şeklinde okunmuştur. Özellikle Batı'da dinseliliğin kamusalı belirlediği Orta Çağ'da bedene yönelik kısıtlama ve mahrumiyetlerle eş zamanlı olarak ruhun beslenmesi ve kuvvetlendirilmesi esas olmuştur. "Ruhun yücelmesi", "ruhun arınması" gibi ifadeler bu yaklaşımın içinden çıkmaktadır. Burada beden, talepleri sınırlanmadığı ve serbest bırakıldığı durumlarda ruhun yücelmesi ve arınmasını engelleyen bir "corpus" şeklinde konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla "beden"e yönelik geliştirilen stratejiler, gündelik hayatta ferдин ruhi gelişimi açısından incelikle düzenlenmiş dokunuşlar taşımaktadır.

Ruh ve beden kavramlarına bakışta perspektif değişimi için kırılma noktası Rönesans gibi görünmektedir. Rönesans öncesi dinsel düşüncenin hâkim olduğu dönemde ruh hiyerarşik olarak "beden"ın üzerine yerleştirilirken bedenın kontrolü ve sınırlandırılması esastır. Burada "beden dinsel tecrübenin zemini ve dinin kazanmayı umduğu şeydir" (Gelis, 2008: 18). Ruh ve beden ilişkisine dair bu yaklaşım dinin perspektifini büyük oranda yansıtmaktadır. Nitekim, "İncil, her kim ki bedenine haddinden fazla özenir, ruhunu kaybeder der. Bir insan niyetini bozduysa, bedeniyle çılgınlık yaptı denir.

İnsan ekmeğini bedeninin teriyle kazanmalıdır. Ana fikir olarak, bedenın kontrol altına alınamayan bütün kıpırdanışları kutsal kitaplar adına kınanmaktaydı” (Pellegrin, 2008: 86).

Bilindiği üzere Rönesans insan yaşamının çok farklı alanlarında ciddi dönüşümler yaratmıştır. Belki açıklayıcı olması açısından Rönesans’ın anahtar kavramının “hümanizm” olduğunu belirtmeliyiz. Hümanizmin iki temel niteliğinden birisi Tanrı’nın değil de insanın üst otorite hâline gelmesi ise, bir diğeri de dünyanın ahirete öncelenmesidir (Bkz. Arda vd., 2003: 259). Dünyevilik daha somut, maddi ve dünyaya ait alanlara dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır. Böylece beden giderek daha çok önem kazanmaya başlayacaktır. Dikkat edilirse, Rönesans’ın sembolü hâline gelmiş Michelangelo’nun sanat eserleri ve özellikle Davut Heykeli bedene vurgusuyla öne çıkar. Yine bu bağlamda “16. Yüzyıldan itibaren beden sağlığını mümkün olduğu kadar uzun süre koruma düşüncesi yerleşmeye başlamıştı. Sağlıklı bedeni, güzel bir şekilde yaşlanmayı göklere çıkaran kitaplar bunun bir kanıtıdır. İnsanın yeryüzündeki ömrünü uzatmak için yepyeni bir istek duyması, fani dünyadaki hayatın, birtakım bağnaz söylemlerin telkin ettiği gibi bir gözyaşı vadisi olmayabileceği görüşünden de ayrı düşünülemez. Bu iyimserlik ve insanoğlunun kara bahtını yenme arzusu, Rönesans’ta kent kültürünün temelini oluşturur. Bu bağlamda beden bir günah kuyusu olmak bir yana, gelişmeye kaynaklık bile edebilir. Protestan etiğinin kendi tarzında dile getirdiği budur. Hayatın ve nihai hedeflerin birbirinden yarılmasıyla Batı kültürünün temellerinde bir kopuş oldu” (Gelis, 2008: 74).

Esasen Rönesans’la birlikte başlayan zihniyet dönüşümü bir süreç olarak devam etmiştir. Nitekim “Kopernik, Kepler, Galilei kısa bir süre sonra da Newton gibi bilim adamları yeni bir dünya görüşünün, Vesalius da bedene yeni bir bakışın nirengi noktalarını belirleyebildilerse, bunun nedeni zihinlerin değişmiş olmasıydı. Doğa kanunlarının formüle edilmesi, insan bedeninin daha doğru ve daha ayrıntılı bir şekilde öğrenilmesi, insanoğlunun hayatının anlamı ve oluşumu üzerine kendisine sorduğu soruların ürünüdür; dünyanın ufku genişledikçe beden hakkında sorulan sorular da derinleşiyordu... Kişinin kendine, bedenine böyle özen göstermeye başlamasıyla, 17. yüzyılın ikinci yarısında doktorların cevap veremediği bir kişisel bakım merakı doğdu” (Gelis,

2008: 73-74). Devam eden yüzyıllarda bedene dair fiziksel vurguların arttığı görülecektir. Mesela; “17. Yüzyılın sonuna doğru evlilikte sevginin önemli olduğu gibi kültürel inançlar doğmaya -ayrıca fiziksel zevkin bedeninin doğal bir ifade tarzı olduğu, bireyleri duygusal olarak birbirine bağladığı tıbben de meşrulaşmaya- başladı ve bu da dolaylı olarak alternatif cinsel davranışların ve eşcinsel alt kültürlerin dışavurumunu kolaylaştırdı” (Matthews-Griecon, 2008: 140).

Bedenin maddi ve fiziksel boyutuna dair vurguların artışı, aslında modern dönemle birlikte karakteristik bir durum olmuştur. Nitekim günümüze kadar devam eden süreçte cinsellik, vücut bakımı, kozmetik, örtünme, beden estetiği, saç bakımı, elbise tarzları, gözlükler vb. birçok unsur modern zamanları bedeninin görünürlüğü ve yeniden düzenlenmesi bağlamında öne çıkarmıştır. Eş zamanlı olarak ruh, bedene göre ikincilleşirken bir yandan ruh-beden düalizmesinin altı daha kuvvetle çizilmiş diğer yandan dinlerin öne çıkardığı mahremiyet beden etrafında bir sorunsala dönüşmüştür. Şimdi içinde yaşadığımız çağda beden ve mahremiyet ilişkisine dair sorunsalları kısaca analiz edebiliriz.

Dinin temel referans olduğu pre-modern ve modern dönem arasında beden bağlamında bir zihniyet ve perspektif farkına değinmeliyiz. Batı düşüncesi seküler bir bakış açısının sonucu olarak hayata, insana ve dünyaya bakışta kutsal-profan, aşkın-içkin madde-mana gibi kavram çiftleri açısından kurduğu düalizmi ruh ve beden düalizmine yansıtarak, ruh ve bedeninin birbirini tamamlayıcılık niteliğinden ziyade her birinin diğerinden bağımsız bir “hakikat”e göndermede bulunmuştur. Bu bağlamda pre-modern dönemin belirleyici hakikati “ruh” şeklinde ortaya çıkarken “beden”in ruha uygun bir stratejiyle biçimlendirilmesi söz konusu olmuştur. Burada “ruh” aynı zamanda dünya ve insan için Tanrı’ya referansı içkindir. “Beden”in merkeze alındığı modern dönemin meşruiyet çerçevesi de Tanrı’dan insana doğru kaymıştır. Hümanizme gönderme yapan bu durum, bugüne gelinceye kadar “beden”e yapılan tüm vurguları da içkin bir anlayıştır.

Burada pre-modern ve modern dönemi birbirinden temelde ayıran nokta, pre-modern dönemde Tanrı’nın, ikincisinde insanın referansı hâline gelmesidir. Dolayısıyla pre-modern dönemde gerek dünyanın, kültürün, siyasetin inşası

gerekse insanın hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesi Tanrı'ya gönderme yapılarak meşruiyet kazanmıştır. Modern dönemde ise tüm bu alanlar Tanrı'dan azade olarak insanın kendisine referansla meşrulaştırılmaktadır. Halbuki insan bedeninin sahibi olmadığı gibi, onunla ilgili stratejilerin çerçevesi de Tanrı'ya referansla çizilmiştir. Fakat modern dönemle birlikte “beden”in mülkiyeti insana geçtiğinden, insan bedeni üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahip olduğunu düşünmektedir. Dikkat edilirse özelde İslam'ın “beden Tanrı'nın emanetidir” söylemiyle genelde seküler ideolojilerin özelde feminizmin “bedenim benimdir” söylemi betimlemeye çalıştığımız felsefelerin bir sonucudur ve paradigmal bir farklılığa tekabül etmektedir.

Bu şekilde temel çerçeveyi belirttikten sonra, özelde beden ve mahremiyet ilişkilerini başlıklar üzerinden analiz etmeye geçebiliriz. Hiç şüphesiz “beden” konusu içerimleri itibarıyla günümüzde farklı başlık ve sorunları ihtiva etmekle birlikte, biz çalışmamızda sadece mahremiyetle bağlantıları çerçevesinde kalacağız.

Na/Mahrem Kılınan Bedenler

İlk girişte de belirttiğimiz üzere mahrem kavramı “haram”, “yasak” kelimeleriyle Türkçede karşılanmaktadır. Bu bağlamda “haram” da girilmesi yasak mekânlar kadar yasak işler ve evlenmesi yasak olan kişileri tanımlamaktadır. Söz gelimi; Mekke ve onu çevreleyen bölgeyi içine alan Mescid-i Haram tabirindeki haram kelimesi bir yandan buraların haram yani korunmuş ve emin bir bölge olmasını diğer yandan bir kutsiyet alanına göndermede bulunmaktadır. Ayrıca buna Gayrimüslimlerin bu bölgeye girmelerinin “yasak” olduğu bilgisini de eklemeliyiz. Yine zina, faiz, hırsızlık, adam öldürme gibi fiiller haram olarak nitelendirilirken, kişilerin bu fiillere yaklaşmaması gerektiği ifade edilmektedir.

Burada esasında üzerinde duracağımız nokta; İslam'ın insanlar arası ilişkileri ve evlilikleri de bir meşruiyet çerçevesi içinde düzenlemiş olmasıdır. Buna göre kişinin anne, baba, kardeş, hala, teyze amca, dayı gibi sıhriyet ve akrabalık kurulan insanlarla evliliği haram kılınmıştır. Bu insanlar kişinin “mahrem”i olarak kabul edilmekte ve aralarında mahremiyet ilişkileri geliştirilmektedir.

Dinlerle birlikte farklı kültürlerde bu mahremiyet ilişkileri özellikle aile içi evlenme yasaklarıyla şekillenmektedir. Bu, henüz toplumsal ilişki ve organizasyonların nispeten daha dar olduğu klan ve kabilelerde dışarıdan evlilik (exogami) formunda şekillenirken, iş bölümü ve sosyal organizasyonların genişlemesine paralel olarak birinci derecede akrabaları kapsar olmuştur. Tarih boyunca ensest yasağı olarak isimlendirilen bu uygulamalar çok geniş bir toplumsal düzlemde uygulanagelmıştır. Fakat günümüzde ensest yasağının modern toplumlar da bazı tartışmaların konusu olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim daha yakın bir zamanda Almanya Etik Komitesi, kardeşler arasındaki ensest ilişkileri yasaklayan yasaların kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için öne sürülen iki gerekçeden birisi cinsel tercih bir diğeri de özgür iradedir.

Böyle bir serbestinin meşruiyet kazanabilmesi modern bir perspektiften iki referansla mümkündür. Birincisi, insan merkezli bir dünya anlayışından mülhem insanın tüm meşruiyetlerin kaynağı olmasıdır. İkincisi de, bireysel özgürlükler ki burada cinsel özgürlük ve insan iradesinin özgürlüğü şeklinde öne çıkmaktadır. Bu karar gerçekliğin tümünün aklın kategorileri içine sığacağı şeklindeki Hegelyen tezin bir yansıması olarak aklın kendi mahremiyetini çiğnemesi ve hiçbir mahrem tanımadan insana ve dünyaya müdahale etme hakkını kendisinde görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda “bir insanın nasıl kendisine ait mahremi varsa, insan aklı ve onun tezahür ettiği dilinin de kendi ahlaki iradeleri gereği girmemesi gereken bir mahreminin, girmemesi gereken bir mahrem alanının olduğunu düşünmek durumundayız” (Ulukütük, 2016: 405).

Diğ er yandan İslam, diğ er din ve ideolojilerde olmayan süte dayalı bir mahremiyet ilişkisi de kurmaktadır. Buna göre süt kardeşler (bunun ölçüsü İslam Hukuku tarafından belirlenmektedir) arasında da bir evlenme yasağı söz konusudur. Özellikle günümüzde “süt bankaları”nın oluşturulması yönündeki tartışmaları tekrar hatırladığımızda, buna yönelik en önemli itirazların kayıt tutulmaması durumunda süt kardeşler arasındaki mahremiyetin sağlanamayacağı yönündeki endişedir. Tabii ki süt kardeşlik durumu seküler etik açısından problem teşkil eden bir durum değildir.

Dinlerde nikâh ve sıhriyet yoluyla belirlenen mahremiyet ilişkileri, evlilik ve nikâh ilişkilerini düzenlediği kadar hem erkek hem de kadınlar açısından ev içi ve ev dışı ilişkileri de düzenlemektedir. Bu bağlamda mahrem olanların dışında kalanlar “namahrem” şeklinde ifade edilir. Namahrem yabancı tüm bedenleri/insanları belirtmek üzere kullanılmaktadır. Dinî literatürdeki kullanımında namahrem, birbirine nikâh düşen ve bu açıdan mahrem ilişkilerin dışındaki düzenlemeleri gerektiren insanları tanımlar. Bu açıdan özelde İslam kişilerin namahrem sayılan insanlarla aralarındaki mesafeyi ev içi ve dışında farklı düzenlemelerin konusu kılmaktadır.

Özellikle gündelik hayatta insan bedeninin mahremiyetinin konumlanmasında kişiye özel bir mesafeyi gözlemlemek mümkündür. Sokakta yürürken, markette alışveriş yaparken, iş yerinde vb. bedenler arasındaki mesafe rastgele temasları önlemek üzere korunmaktadır. Buna biz “mahremiyet mesafesi” ismini verebiliriz. Özellikle büyük metropollerde kalabalık ulaşım araçlarında bu mesafeyi sağlamanın zor olduğu durumlar tartışmaların da konusu olmaktadır. Geçmişte kimi zaman cinsiyetler arasında mahremiyet mesafesinin kalabalık ulaşım araçlarında sağlanması noktasında farklı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, inancı ve düşüncesi ne olursa olsun insanların tamamı gündelik hayatlarının tüm alanlarında kıta sahanlığı denilebilecek olan mahremiyet mesafesini talep etmektedirler. Özellikle diğer bedene zorla dokunuşlar taciz ismiyle gündelik hayatta bir sorunsal hâline dönüşmektedir ki, mahremiyeti en önemli ihlal fiilleridir bunlar. Mahremiyeti bozan tacizler sadece zorla dokunma yoluyla olmayıp, sözlü yolla da gerçekleşmektedir.

Mahremiyetin sağlanması açısından gündelik hayatta mekânların düzenlenmesi de önem taşımaktadır. Özellikle cinsiyetler arası mahremiyetin sağlanması bağlamında kamusal alanda tuvaletlerin ayrıldığını görmekteyiz. Kimi zaman tuvaletlerin cinsiyetler arasında ortak kullanımına yönelik taleplerin ve hatta uygulamaların olduğunu bilmekteyiz. Her ne kadar tersi talepler varsa da, tüm dünyada mahremiyetin sağlanması açısından tuvaletlerin ayrı olmasının kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Yine mekânsal bir ayrılmanın ibadetler söz konusu olduğunda erkek ve kadın mescitleri şeklinde bölündüğü görülmektedir. Bunların dışında özel ve resmî iş yerlerinde işin durumu ve

niteliğine göre mahremiyet açısından cinsiyetler arası bazı düzenlemelere rastlanabilmektedir. Bu mekânsal düzenlemeler farklı ülkeler ve kültürlerin durumlarına göre değişebilmektedir. Ayrıca lokanta, restaurant ve kafelerde bireysel müşterilerle ailelerin oturacağı mekânlar da farklılaşabilmektedir. Bu da ailelerin kendi içindeki mahremiyetlerini kamusal alanda koruma amaçlı bir mekân düzenlemesi olarak görülebilmektedir. Yine klasik kahvehaneler herhangi bir resmî kural olmamasına rağmen erkeklerin mekânı olarak işlev görmektedir. Bazı yerli filmlerde de takip edilebileceği gibi özellikle 40-50 yıl önce kahvehanelere bir kadının girmesi, hatta önünden geçmesi mahremiyet açısından yadırganan bir fiil olarak görülmekteydi. Bugün eski kahvehane formatı yine mahalle aralarında erkeklerden oluşmaya devam etmekte, bunun yanı sıra kadınlar için özel kafe ve kahvehaneler de açılmış bulunmaktadır.

Mahremiyet bağlamında mekânsal düzenlemeler sadece kamusal alanda değil, doğal özel alan olarak kabul edilen evlerde de gözlemlenmektedir. Hemen ilk gözlemlenen mekân düzenlemesi misafirin alındığı “salon”lardır. Misafirler izin verilmediği sürece kendilerinin kabul edildiği salonun dışına çıkmazlar. Misafirin bedeni izin verilen mekânların dışında dolaşamaz. Bu durum özellikle evin kendisinin bir mahremiyet alanı olarak nasıl anlamlandırıldığını bize göstermektedir. Diğer yandan ev içinde yaşayan fertlere oda tahsis edilmesi de ev içi mahremiyete dair bir başka mekânsal düzenlemedir. Ebeveyn ve çocuk odalarının günümüzde aileler tarafından imkânlar ölçüsünde tahsisi göze çarpmaktadır. Hz. Peygamber’e (SAV) atfedilen bazı hadislerde çocukların belli bir yaşa gelince yatak ve odalarının ayrılması tavsiyesi, mahremiyet açısından mekânsal düzenlemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Maddi imkânsızlıklar sebebiyle bu tür oda tahsisi ve mekânsal düzenlemelerin yapılamadığı durumlarda, beden mahremiyetine dair bazı negatif sonuçların oluştuğunu görmekteyiz.

Ev içinde mekânsal düzenlemelere dair bir diğer örnek de evlerde “ebeveyn banyosu” denilen ayrı bir mekânın tahsisidir. Burada özellikle ebeveyn banyo ve lavabolarının, evin genel banyo ve lavabosundan ayrılışı ebeveyn ile çocuklar arasındaki mahremiyeti sağlamaya yöneliktir. Mahremiyet ve beden ilişkisinin sağlanmasında gündelik hayatta zamana dair düzenlemelerin olduğunu da görmekteyiz. Özellikle dinlenme ve istirahat saatlerinde, ebeveynlerin ve

çocukların odalarına izinsiz girilmemesi İslam'ın erken zamanlardan bu yana gözettiği bir uygulamadır.

Bu tür düzenlemelerin farklı toplumlarda ortak boyutları varsa da genel olarak din, kültür, gelenek ve hayat tarzlarından beslendiğini söyleyebiliriz. Bilhassa din, kültür ve gelenek yüzyılların içinden süzülüp gelen sosyal kodlarla bir ortak bilinç ya da kolektif anlayış oluşturduğu için, açık ve örtük biçimde toplum üzerinde daha etkilidir. Ancak son birkaç yüzyıldır devam eden modernleşme süreci de toplumlarda yeni bir kültür ve hayat tarzı yaratmıştır. Bu hayat tarzı yapısı gereği mahrem kılma, mahremiyete değil ifşa etme ve açığa çıkarma üzerine odaklanmaktadır. Bu açıdan din ile modernlik arasında bir gerilimin olduğunu belirtmeliyiz. Bu gerilim son birkaç yüzyıllık bir süreçte sosyal hayatın çok farklı alanlarında görünür olmuş ve tartışmaların odağına oturmuştur. Nilüfer Göle'nin "Modern Mahrem" isimli eseri, başörtüsü fenomeni üzerinden "modern" ve "mahrem" kavramlarının birbirleriyle ilişkilerinde taşıdığı gerilime işaret etmekte ve özelde modern dünyadaki mahremiyet arayışlarına ve formlarına göndermede bulunmaktadır (Göle, 2019). Dolayısıyla "mahrem" olanın modern içerisinde nasıl inşa edileceği, güncel tartışmaların farklı alanlarında gözlemlenmektedir.

Kutsal ile Seküler Arasında Beden ve Mahremiyet

Batı düşüncesinin en temel karakteristiklerinden birisi düalist bir dünya görüşüne sahip olmasıdır. Kartezyen düşünceyle tescillenen bir bakış açısı, gerçekte Batı dünyasının tüm tarihsel sürecinde egemen idi. Batı düşüncesi kutsal-seküler kavram çiftlerinden birisini farklı dönemlerde hakikatin yegâne referansı hâline getiren bir dünya ve zihniyet inşa etmiştir. Buna bağlı olarak mana-madde ve ruh-beden kavram çiftleri arasında da düalist bir dünya inşa edilmiş, bu kavram çiftleri arasında bir çatışma ilişkisi kurulmuştur. Bu bağlamda pre-modern dönemi ifade eden Orta Çağ'da kutsal ve ruh; modern zamanlarda ise seküler ve beden kavramlarının hakikatin yegâne kaynağı olarak görülmesi söz konusudur. İçinde yaşadığımız post/modern çağ seküler bir beden algısının egemen olduğu dönem şeklinde tanımlanabilir.

Modernliğin seküler hâkimiyeti, dünyayı olduğu kadar insan ve bedeni de yeniden tanımlamakla sonuçlanmıştır. Pre-modern dönemde insanın bir günah işleyerek düşmüş olduğu dünya, Tanrı'dan bir nefha taşıyan insan

ve bir kutsal emanet olarak görülen beden, modern zamanlarda yeniden tanımlanmış; böylece dünya insanın yegâne odaklandığı ve öncelediği bir mekân, insan Tanrı'dan azade olmuş ve kendi hedeflerini belirlemiş otonom bir varlık, beden de Tanrı'nın emanetinden mülkiyetin konusu hâline gelmiş bir entiteye dönüşmüştür. Beden her dönemde üst egemen anlayışların bir yansıması olarak görünürlükler kazanmıştır. Pre-modern dönemde beden, kutsallığın, mahremiyetin, anonimliğin göstergesi hâline gelmiş ve işlevsellik kazanmıştır. Bu bağlamda iştihaları sınırlandırılarak kontrol edilen ve böylece manevi yükselişi elde edeceği düşünülen, perhizin konusu olan, ifşa değil mahremiyete odaklanan bir varlığın tezahürüdür. Ancak modern zamanlarla birlikte arzuların öznesi ve nesnesi olmuş, iştihaları kışkırtılmış ve gösterinin (açığa çıkarmanın) aracı hâline getirilmiştir. Bu değişime referans olan egemen zihniyet bizzat insanın kendisinden menkul referansıdır. Tabii ki içinde yaşadığımız süreçte egemen olan zihniyet ile dinin bedene yönelik talepleri devam etmektedir. Bu bağlamda beden, kutsal ile sekülerin egemenlik savaşının bir parçası hâline gelmiştir.

Bu bağlamda beden üzerinden ilk tartışılması gereken sorunsal onun metalaşmasıdır. Öncelikle bedenin kutsallık taşıması, emanet olması ve metalaşmaya direnmesi arasında derin ilişkiler bulunmaktadır. Dinler açısından yaklaşıldığında insan Tanrı'dan bir nefha taşımaktadır. Özelden İslam açısından bu yargı, insan bedeninin inşa edildiği felsefi temelleri de özetlemektedir. Düşünme ve irade etme yeteneğiyle öne çıkan insanın, temel önemini Tanrı'yla olan bağlantısı göstermektedir. Bu çerçevede “kutsal”lık taşımayan insanın bedeni de kendisine verilen bir emanettir.² Zira yegâne mülkiyetin tüm evrenin yaratıcısı olan Tanrı'ya ait olduğundan bedenin de bir emanet olarak insan tarafından korunması esastır. Dolayısıyla insan bedeni kendisinin bir mülkü olmadığına, beden üzerinde tasarrufta bulunamaz.

Bu felsefenin gereklilikleri ve birtakım sonuçları olacaktı. Buna göre, İslam'da niçin zina, ötenazi ve kürtajın yasak olduğunu anlayabiliriz. Nihayetinde bu fiiller, kişilerin irade ve rızalarına dayansa bile “emanet beden” mentalitesinin zorunlu sonucu olarak kişilerin tasarruflarının konusu olamaz. Diğer yandan

² Emanet kavramının kullanımları, daha çok maddi varlıklar şeklinde anlam daralmasına uğrayabilmektedir. İslam açısından emanet, kişinin kendi mülkü olmadığı için üzerinde tasarrufta bulunamayacağı her şeyi ifade etmektedir.

zina namahrem kişiler arasında nikâhsız gerçekleştiğinden öncelikle beden mahremiyetini zedelemektedir. Aynı şekilde ötenazi ve kürtaj da “emanet beden” çerçevesinde sorunsala dönüşmektedir. Beden üzerinden kutsallık bu fiillerin insan açısından girilmemesi gereken bir mahremiyet alanına tekabül etmektedir.

Bu felsefe beden mahremiyetini metalaşması ya da nesneleşmesinin önünde bir direnç noktası oluşturmaktadır. Özellikle Marksist literatürde proletaryanın emeğinin satın alınabilir bir metaya dönüştürülmesini ifade eden metalaşma bir noktada bir ögenin kendi anlamı ve değerinin dışına çıkarılarak maddi bir karşılığa eşitlenmesi şeklinde tanımlanabilir. Bedenin metalaşması bir yandan araçsallaşması diğer yandan kutsallığından (öz değerinden) sıyrılarak maddi öğelerin gösteri alanı hâline gelmesiyle gerçekleşmektedir. Bu, özellikle içinde yaşadığımız dünyada kapitalizm ve tüketim dolayımı bir metalaşma üzerinden görünür olmaktadır.

Modern zamanlarda insanın Tanrı'dan kopuşuyla başlayan sekülerleşme süreci sonunda beden kutsallıkla ilintisini kaybederek seküler insanın tasarruflarına açık hâle gelmiştir. Böylece insanın bedeninin güce ve metalaşmaya olan direnç noktaları gittikçe zayıflamıştır. Zira bedenin Tanrı ve kutsallıkla ilintisini kaybetmesi, ortodoksisini oluşturan temellerden azade kılınmasını beraberinde getirmektedir. Burada yukarıda da ifade edildiği üzere bedenin temel referansı bizzat insanın kendisi olmaktadır. Modern zamanlarda bedene dair teori ve uygulamaların felsefesi de bu düşünce üzerine kurulmuştur.

Buna göre zina, ötenazi ve kürtajın modern zamanlarda meşrulaşması, bir yandan temel meşrulaştırım kaynağının insan olması, diğer yandan bedenin bir mülk olarak görülmesi sebebiyledir. Diğer yandan buradaki mahremiyete yönelik en önemli problem, bedenin kutsallığının kalkarak insanın bizzat müdahalesine açılmasıdır. Burada beden üzerinde işlem yapılabilecek bir alan olarak kamusal açılmıştır. Esasen mahrem (gizli) ile açılma arasındaki tezat durumunu bu işlemle okuyabilmekteyiz.

Bu noktada kutsal ile seküler arasındaki gerilim noktalarından birisini bedenin teşhiri ve giyinme tarzları olarak görebiliriz. Kadim zamanlardan bugüne giyinme, insanın toplumsal bir varlık olmasının gereği olarak var

olmuştur. Örtünme insanlar arası ilişkilerin daha sağlıklı kurulabilmesi açısından hem ev içi hem de ev dışında bir mahremiyet alanı sağlamaktadır. Tam da bu sebeple toplumlar ve farklı dinler insanlar için giyim-kuşam ve örtünmeye dair düzenlemeler getirmişlerdir. Genelde toplumlar da örflerde belirlenen giyinme biçimleri bu düzenlemeleri içermektedir. İslam açısından erkek ve kadın bedeninin mahremiyetinin sağlanması açısından örtünmeye dair ölçüler getirilmiştir.

Beden ve özellikle cinselliğin teşhiri sadece dinler açısından değil, toplumsal ahlak açısından da genel kabul edilebilirlik taşımaz. Teşhircilik kişinin bedeninin kamusal alana açılarak görünürlük kazanmasını ifade etmektedir. Gerçekte burada ihmal edilen şey, sadece bedeni teşhir edilen kişinin değil, tüm toplumun mahremiyeti ve mahremiyet algısının zarar görmesidir. Bedenin örtünmesi ve mahremiyet anlayışının her zaman birebir yazılı kurallarla düzenlemediğini; toplumsal anlayışlar muvacehesinde oluşan kolektif bilincin açık ve örtük uzlaşmalarla topluma ve insanlara yön verdiğini söyleyebiliriz. Öte yandan özellikle günümüzdeki birtakım tartışmalarda iddia edilenin aksine bedenin mahremiyetini sağlama açısından giyinme, insanın tabiatından kaynaklanan bir durumdur. Şunu da belirtmek gerekir ki, beden üzerinde seküler ile kutsal arasındaki gerilimin toplumda giyinmenin farklı boyutlarındaki tartışmalarda açığa çıktığı gözlemlenmektedir.

Belki burada beden ve mahremiyet bağlamında ciddi bir tartışmaya değinmeliyiz: Başörtüsü. Farklı dinlerde kadınlar için öngörülen başörtüsü kadın kıyafetlerine eklenen bir unsurdur. Hristiyanlıkta kutsal-seküler düalistesinden mülhem daha çok rahibelerin giyindiği başörtüsünü, İslam dini tüm kadınlar için yerine getirilmesi gereken bir ilke olarak görmüştür. Müslümanların anlayışında mahremiyet alanına dâhil edilen başörtüsü, farklı zamanlarda da mahremiyetin bir işareti olarak okunmaktadır. Geçmişten bugüne süreç içerisinde hem kimi Müslüman toplumlar hem de Batı toplumlarında bir tartışma ve gerilim konusu olan başörtüsü, bazı yasaklamalarla karşılaşmıştır. Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkelerinde başörtüsünün “hicap” kavramı üzerinden tartışılması, başörtüsünün mahremiyetiyle ilintili bir şekilde ele alındığına dair veri olarak okunabilir.

Post/Modern Durum: Beden ve Mahremiyet

İçinde yaşadığımız post/modern durumda seküler (dünyevi) olanın öne çıkmasıyla birlikte beden de bir gösteri(ş) unsuru hâline gelmiştir. Pre-modern dönemde mahrem, gizli ve anonim içinden form kazanan beden, aynı zamanda acı, perhiz, mahrumiyetlerle birlikte biçimlendirilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere insan ruhunun yücelmesi için çeşitli arzuların kontrol altına alınması bir gösterge olarak işlev görmüştür. Rönesans'tan itibaren bedenin öne çıkarılması modern dünyada “arzu”ların yükseltilmesiyle bir başka boyut kazanmıştır. Dikkat edilirse bugün postmodernlik “arzu” kavramıyla birlikte konuşulmaktadır (Beckman, 2020: 75; Cevizci, 2012: 45).

Bugün giyim-kuşam tarzlarından saç biçimlerine, estetik ameliyatlardan takılara kadar bedenin bir yandan tüketim diğer yandan imajinatif anlamlar açısından bir gösteri alanına dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Nitekim elbise stratejileri bir beden tasavvuru üzerine işlemektedir. Dikkat edilirse öncelikle ölçüleri belirlenen “beden”ler idealleştirilmekte, daha sonra sadece bu ölçüler içinde elbiseler üretilerek piyasaya sunulmaktadır. Zaman içinde çok sık periyotlarla yeni tarz elbiseler üretilerek, abartılı giyim nesneleriyle tüketim garanti edilmektedir. Yine saç biçimleri ve saç boyamalarıyla bedende yenilikler yapılması öngörülmektedir. Saç, yüz, ayak bakımı ve yeni stiller sürekli çeşitlenmekte; böylece klasik ve sade saç bakımları “ilkel” gösterilerek yeniler teşvik edilmektedir.

Aynı şekilde bedenin süslenmesi kozmetik sanayinin imkânları doğrultusunda salt bir süsleme işleminden öte teknik işlemlerden geçen bir gösteriye dönüşmüştür. Yine botoks, silikon, yağ aldırma gibi estetik operasyonlar ideal beden tasavvuruna ulaşmak için insanların tercih ettikleri bedene dair tasarruflardır. Bedene yönelik bu operasyonların kimi zaman sağlık açısından olumsuz sonuçları olmasına rağmen tercih edilmektedir. Bedenin farklı organlarında kullanılan takılarda gösteri alanının tüm bedene yayıldığına göstergesidir. Yüzüklerden hızmaların yeni biçimlerine, kaş, burun ve dudaklara takılan piercinglere kadar beden hem tüketimin hem de imajinatif yeni kimlik ve kurguların merkezi hâline gelmektedir.

Burada mahremiyet açısından birkaç noktaya temas edebiliriz. Birincisi, bedenin bir gösteri(ş) alanı hâline gelmesi dolayısıyla seyirlik bir

nitelik kazanmasıdır. Böylece beden kamusal alanın dikkatine sunularak mahremiyetini açmaktadır. Aslında beden bu gösterimi dolayısıyla yeni bir kimliklendirme aracı olduğu kadar sınıfsallık, statünün de göstergesi hâline gelmektedir. Elbise tarzlarından saç biçimleri, estetik operasyonlarından takılara kadar aslında beden kodlanmakta, bu kodlamalar görüntüler eşliğinde izleyiciler tarafından çözünürlüğe uğratılmaktadır. Dikkat edilirse beden üzerine bu tasarruflar kadar, görüntülerin kamusal alana sunulması da önemlidir. Bu şekilde beden ölçülerinden elbise tarzlarına saç modellerinden aksesuarlarla ve estetik operasyonlara kadar tüm işlemlerin taşıdığı bedensel kodlar medyanın akışında toplumsallık kazanmaktadır.

Bu bağlamda tüm içerikleri ve farklı araçlarıyla beden, medyada gösteri(ş)lerin propagandası ya da epistemolojik kaynağı hâline geldiği görülmektedir. Sabah, öğleden sonra kuşağı, moda programları, dizi ve filmleriyle televizyon “beden”lerin kamusal alandaki görünürlüğüne arttırmakta ve yaygınlaştırmaktadır. Özellikle teknolojinin hayata getirdiği kolaylıkların sonucunda boşa çıkan vakitler, medyaya transfer edilerek harcanmakta, burada toplum için ve toplum adına yeni beğeniler oluşturulmaktadır. Diğer yandan internet insanların bu gösteriye katılımlarını pasiften aktife doğru çevirerek, neredeyse birey için hiçbir boşluk bırakmamaktadır. Ekran üzerinden beden gösteri(ş)leri bedenleri kamusal alana taşımaktadır.

Bu yeni durumda öncelikle bedenler ve ona dolayımlanan giyecek ve takılar medya üzerinden sürdürülen iletişimlerle kodlanmaktadır. Bu kodlar sınıfsallık, statü ve prestiji içinde barındırmaktadır. Medya bu kodların sunumu ve dolaşımına sahne olurken, her türlü sınıf, statü de değiş tokuş edilmektedir. Medya üzerinden üretilmiş olan anlamlar değişen kültürün içine ince bir şekilde dokunmuş olarak toplumsal hücrelerin tümünde işlemeye devam etmektedir. Bedenler kendi bütünlüğü ve değerlere referans yapan içeriklerini bir bir kaybederken, mahremiyet bu kültürelleşmenin dışlama mekanizmalarıyla çevrimdışı itilmektedir. Giderek toplumsal içeriklerin yitimiyle birlikte, bedenler bu yeni alışveriş ve değiş-tokuşun yegâne izlenebildiği alanlar hâline gelmektedir. Televizyon ve internetten çıkan görüntü bolluğu da bu kültüreliliğin parçası olarak bireyleri sürekli yeniden inşa etmektedir.

Burada giderek bedenın bir tüketim nesnesine dönüşmesi söz konusudur. Bedenin kıyafet, saç, estetik ve takılarla şekilden şekile girmesi, eşyanın ve giderek bedenın tüketimiyle sonuçlanmaktadır. Tam da bu sebeple beden için üretilen her türlü aracın sıklıkla değiştiğini anlayabiliriz. Bu değişim bir yandan yeni ekonomi politik olan tüketimi garantilerken, diğer yandan bedenlerin tüketim için araçsallaştırılmasını birlikte getirmektedir. Post/modern dönem zaten dünya ve bedeni öne çıkarmıştı. Birkaç bileşen postmodern dönemin karakteristiğini özellikle belirlemektedir. Birincisi, ulus-devlet sınırlarının aşılmasıyla birlikte küreselleşme malların dünya ölçeğinde dolaşımını hızlandırdığı gibi giyim-kuşam ve beğenileri de egemen dünya görüşü lehinde standartlaştırmıştır. Böylece farklı toplumların kendi değersel göndermeleri zayıflamıştır. İkincisi, üretim ve tüketim arasındaki diferansiyelin sağlanması için dünya ölçeğinde toplumsal, kültürel bir zemin oluşturulmuş ve tüketimin önündeki muhtemel direnç noktaları zayıflatılmaya çalışılmıştı. Yeni tüketim tarzlarının bir ekonomi politik olarak bireyden talep ettiği davranışlar bugün gündelik hayatın ritüelleri hâline gelmiştir. Beden ise tüm bu ritüellerin gösteri alanı olarak tüketimi garanti etmektedir. Tüketim ise manevra alanını genişletmek üzere var olan kavramların içeriklerini boşaltmakta ya da içeriksizleştirerek anlamsızlaştırmaktadır. Bugün değersel olana göndermeleri yoğun olan mahremiyetin iş görmemesi buradan kaynaklanmaktadır.

Söz gelimi; modern iktisat teorisi bir öncülü ile “insan ihtiyaçları sınırsızdır” varsayımına dayanmaktadır. Halbuki bu varsayım kavramsal bir çarpıtmayı içerdiği gibi doğruluğu tartışılır bir önermedir. Zira ihtiyaç gerçekte insanın yaşayabilmesi için en asgari koşulları tanımlamaktadır. Bu bağlamda sınırsız olan insan ihtiyacı değil, insanın arzularıdır. Dikkat edilirse tüketim insanın arzularını sürekli kışkırtmaktadır. Dinler gerek kutsal kitaplardaki metinlerde teorik olarak, gerekse peygamberlerin gündelik deneyim ve örnekliklerinde “arzu”ların ayartıcılığına dikkat çekerler. Mesela; İslam insan arzularının sürekli kontrol edilmesi üzerine bir felsefe kurmaktadır. Peygamberî yaşam en asgari ihtiyaç temini içinde insanın dünyada bulunuşunun anlamını vurgulamaktadır. Tam da bu nokta din ile postmodern dünya arasındaki bir gerilimi birlikte getirmektedir. Bu süreç son kertede bireyin tüm mahrem sınırlarını kamusala açmasıyla sonuçlanmaktadır. Çünkü artık “var olma” görünürlüğün sınırlarına indirgenmekte, görünür olduğu kadar var

olunduğu düşünülmektedir. Halbuki var oluş kendisini açığa çıkarmak için bile içine doğru derinleşmeyi (zihinsel ve bedensel geri çekiliş ve mahremiyet) gerektirir. Sürekli bir başkasının “onay”ına açılan, kendi sınıfsallığı ve statüsünü belirginleştirmek üzere onun temsil alanı olarak bedeni görünüş alanında tutan bireyin bir müddet sonra kendi benliğine bile namahrem hâle geleceğini kestirmek zor değildir. Zira tüketimin nesnesi olan bu beden, düalizmin de mantığı gereği bireyin bizzat kendisine ötekileşir.

Beden ve mahremiyet bağlamında ele alınması gereken bir diğer konu da kamera ve gözetlemedir. Günümüzde iletişim teknolojileriyle birlikte gelişen ve yaygınlaşan kameralar artık her yerde kullanılabilirliğiyle insanın peşine düşmüşlerdir. Gözetim bugün toplumlarda güvenliği sağlama fonksiyonuna yönelik icra ediliyorsa da insanın gündelik hayatında mahremiyet açısından bir tartışma konusu olmaktadır. İş yerlerinde, sitelerde, sokaklarda giderek yaygınlaşan kameralar sürekli gözetlemelerle insanı kendisine bile bırakmaksızın kontrol etmektedirler. İnsanın kendi görüntülerinin bir şekilde kameralar yoluyla kamusallaşması, herkesin eline geçmesi ihtimali mahremiyet açısından sorunsala dönüşmektedir. Charlie Chaplin’in “Modern Zamanlar” filminde izlenebileceği üzere fabrikanın çalışanlarına yönelik getirdiği bu gözetleme sistemi, kişiye bir dakika bile mahrem alan ve vakit bırakmazken insanı ve bedenini de mekanikleştirmektedir.

Günümüzde denetleme ve gözetme tekniklerinden birisi de bedenden alınan örnekler ve bunların depolanması üzerine dayanmaktadır. Lyon’un da belirttiği gibi, özellikle “1990’larda doğrudan denetlemenin başka bir anlamı daha olduğu açığa çıkmıştır. Bedenden doğrudan alınan dokular, sıvılar, imgeler ve numuneler aktörler arasında olan doğrudan denetlemede, somutlaştırılmış aktörle yüzleşmekten kaçışta olduğu gibi beden yoluyla verilerin doğrudan denetlenmesinde de kişinin konuşmasına ya da hafızasına ihtiyaç duyulmaz. Bu, bir kez daha kişiden soyutlanmıştır” (Lyon, 2006: 151). Anlaşılabacağı üzere bu tür gözetleme ve kontrol tekniği insandan bağımsız bir şekilde onun bedenine namahrem bir şekilde girebilmeyi mümkün kılmaktadır. Özellikle farklı ilaçlar ve tıbbi iyileştirme yöntemleriyle kişinin gözetlendiğinin farkına varmadan mahremiyetin ihlal edilebilmesi söz konusu olabilmektedir.

Bu konuda bir başka sorunsal da, özellikle bilgisayar teknolojisi ve internetin gelişimiyle birlikte gündeme gelen kişiye ait bilgilerin depolanması

ve kamusal alanda farklı kurumlara transferidir. Bunu bilgi mahremiyeti kavramsallaştırması ile tartışan Lyon, bilgi toplumlarının aynı zamanda gözetlenen toplumlar olduklarını savunmaktadır (Lyon, 2006: 47-60). Farklı kurumsal yapılara farklı gerekçelerle transfer edilen bireylerin bilgileri bu şekilde dolaşıma girdikten sonra sanki insana hiçbir özel alan bırakmıyor gibidir. Bu bilgilerin kötü amaçlarla kullanılması bir yana, bu bilgileri kullanarak elektronik posta ve cep telefonlarına bildirimler bırakılması ve aranmasıyla mahremiyet ihlali yaşanmaktadır. Aynı şekilde bu telefonlarda kişinin geçmişteki sağlık, eğitim ve gündelik davranışa dair hikâyesinin muhatapça bilinirliği bu mahremiyet ihlalinin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan internette arama motorlarıyla yapılan aramaların ya da girilen sitelerin ardından kişiye ilgilendiği mobilya, elbise, araba vb. gibi konularla ilgili reklamların yapılması ve e-postalar gönderilmesi neredeyse hiçbir mahremiyet çizgisinin kalmadığını düşündürmektedir. Kredi kartı ekstreleri üzerinden kişilerin harcama eğilimlerinin özenli tespiti, tüketim ekonomisinin nasıl sistematik çalıştığını göstermektedir.

Hasılı içinde yaşadığımız toplumda mahremiyet ve beden ilişkisi çok boyutlu bir sorunsal olarak tartışılmaktadır. Dünyanın değişim çizgisine bakarak gelecekte yeni problem alanlarının eklenmesiyle tartışma konusu olmaya devam edecek görünmektedir. Beden ve mahremiyete dair sorunların, tikel bir biçimde gelişine ele alınmasıyla çözülemeyeceği, asıl meselenin paradigmatik olduğu yukarıdaki analizlerimizden açığa çıkmaktadır. Üzerinde temellendirdiğiniz felsefe, paradigma ve alt varsayımlara dikkat etmeden sadece üretilen çıktılar üzerindeki tartışma sonuçlanacak gibi durmamaktadır. Bugün postmodern küresel kültür, tüketimi dünya ölçeğinde seferber etmek üzere kişiye hiç boşluk (mahremiyet) bırakmayacak düzeyde hareket etmektedir. Sorun bu kültürün yetkisi olmadığı alanların tümüne girmeye çalışmasından kaynaklanmakta; tam da bu sebeple “mahremiyet”inin sınırlarını koruyamamaktadır.

Kaynakça

- Arda, E. vd. (2003). *Sosyal bilimler el sözlüğü*. Ed. Erhan Arda. İstanbul: Alfa Yay.
- Aydın, M. (2009). “Mahremiyet ve örtünmenin dönüşümü”. *Eski Yeni*, S. 12, 61-67.
- Beckman, F. (2020). *Gilles Deleuze*. (Çev. M.Akbaba). İstanbul: Runik Kitap.
- Bilgin, N. (2007). *Sosyal psikoloji sözlüğü-kavramlar, yaklaşımlar* (2. Basım). İstanbul: Bağlam Yay.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe sözlüğü* (3. Basım). İstanbul: Say Yay.
- Gelis, J. (2008). “Beden, kilise ve kutsal”. *Bedenin tarihi I* (Çev. Saadet Özen, 17-82). Hz. Alain Corbin vd. İstanbul: Y.K.Y.
- Göle, N. (2019). *Modern mahrem*, İstanbul: Metis Yay.
- Lyon, D. (2006). *Günlük hayatı kontrol etmek-Gözetlenen toplum* (Çev. G. Soykan). İstanbul: Kalkedon Yay.
- Matthews-Griecon, S. F. (2008); “Eski rejim döneminde Avrupa’da beden ve cinsellik”, *Bedenin tarihi I* (Çev. Saadet Özen, 139-188). Haz. Alain Corbin vd. İstanbul: Y.K.Y.
- Öğüt, S. (2003). “Mahrem”. *İslam ansiklopedisi* içinde (C. 27, 388-389). İstanbul: T.D.V. Yay.
- Pellegrin, N. (2008). “Sıradan insanların bedeninin sıradan kullanımı”, *Bedenin tarihi I* (Çev. Saadet Özen, 83-137). Haz. Alain Corbin vd. İstanbul: Y.K.Y.
- Sozluk.gov.tr (Türk Dil Kurumu Sözlüğü)
- Tekin, M. (2011); “Feminizmin kadın algısında beden imgesi ve din”. *Beden sosyolojisi* (523-538). Ed. K.Canatan, İstanbul: Açılımkitap Yay.
- Tekin, M. (2019). *Din sosyolojisinin 200’ü*. Ankara: Otto Yay.
- Ulukütük, M. (2016). “Aklın mahremi: İslam düşüncesinde aklın metafizik temelleri”. *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu* (C.1, 395-408). Ed. Y. Ünal vd., Samsun.

İKİ İNSANİ DUYGU ARASINDA İSLAM SANATI: MAHREMİYET VE İFŞA

Kemal ÖZKURT¹

Giriş

Sanat eserleri çok farklı açılardan ele alınarak incelenebilir. Bu çalışmada İslam sanatında mimari ve el sanatı eserleri, bir yönüyle doğrudan mahremiyeti sağlama, yabancı bakışlara engel oluşturma, öte yandan büsbütün ilgi alanı dışına çıkma değil, süsleme ile bakışları üzerine çekme gibi iki zıt özelliğiyle ele alınmaktadır.

Birey için giysilerle vücudunu örtmek suretiyle oluşturulan mahremiyet, toplumsal alanda mimari yapılarla sağlanmaktadır. İnsanlar belli amaçlarla bir araya geldikleri mekânları, sadece kendilerine yabancı kimselere değil, aynı sosyal birlikteliğe mensup kimseler için bile bir engel oluşturmak maksadıyla mimariyi kullanırlar. Bir köprüde ve çeşmede herhangi bir mahremiyet alanı bulunmaz, mimari yapı herkese eşit mesafededir ve bütün yalınlığıyla kendini gösterir. Ancak bazı türlerde mimari, bir mahrem alan oluşturma gereği duymaktadır.

Bu makalenin başlığındaki “ifşa” kelimesi yerine, “teşhir” de denebilirdi. Ancak teşhirin, modern pazarlamada, ürün tanıtımı öncelikli bir anlam yüküne sahip olmakla birlikte, son derece olumsuz olan, bedeninin sergilenmesi (Devellioğlu, 1996: 492) anlamı da en az ilk anlamı kadar yaygın bir kullanımı bulunmaktadır. Bu yüzden, teşhir yerine ifşa kavramı tercih edilmiştir.

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0003-3841-7250

İfşa kavramının da çok masum olmayan (Sami, 2015: 495) ve özellikle gizli sırları açığa vurma yönü bulunmakla birlikte, teşhire oranla daha düşük yoğunluklu bir negatif anlam içeriyor olması dolayısıyla bu kelime öncelenmiştir.

İnsanın en güçlü duygularından biri de sahip olduğu değer ve güzellikleri başkalarına göstermek, olumsuz yanlarını gizlemek ve çevredekilerin haberdar olmalarını engellemektir. Sadece olumsuz değil, insanın çoğu kez kötüye kullanılma endişesiyle kendine ait sıradan şeylerin bile başkalarının bilinmesini istemediği olur. Nitekim bu durum Anayasamızın 20-27. maddeleriyle koruma altına alınma ihtiyacı duyulmuştur. Güzelliklerin gösterilmesi, ibadetlerin gösteriş için yapılması şiddetle yasaklanmış ve toplumda olumsuz bir fiil olarak karşılanmıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de riya olarak nitelenmiş ve çok sayıda ayette konuya değinilmiştir.² Ancak sosyal yardım boyutu taşıyan ve diğer insanların faydasına olacak bazı ibadetlerin açıktan yapılması da hoş görülmüş, bu durum başka insanlara örnek olması ve toplumda daha çok iyilik yapılmasını teşvik olarak yorumlanmıştır (Bakara 2/271).

Mahremiyet anlayışını büyük ölçüde etkileyen, yapı ve tanımını değiştiren etken olarak 'Küreselleşme' kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bir başka kavram da 'Şeffaflık Toplumu'dur. Bu bir güven toplumu değil, kontrol toplumdur. Şeffaflık adı altında mahremi bulunmayan, herkesin herkese ait her şeyi bildiği, 'ötekî'nin ortadan kaldırıldığı bir dünya söz konusudur. Sınırsız özgürlük ve iletişim topyekûn kontrol ve gözetime, sosyal medya da giderek toplumsallığı disiplin altına alan ve sömüren dijital bir sisteme dönüşmektedir (Han, 2000: 101, 11-12).

İnsan ruhu, görüldüğü kadarıyla, ötekinin bakışından uzak, kendi başına kalabileceği alanlara ihtiyaç duyar. Mahremiyet-sonrası ideoloji şeffaflık adına kişisel alanın tümüyle terk edilmesini ister. Teşhircilik toplumunda her özne kendi reklam nesnesidir. Her şey sergi değeriyle ölçülür. Teşhircilik toplumu aynı zamanda pornografik bir toplumdur. Her şey dışa çevrilmiş, ifşa edilmiş, çıplaklaştırılmış, soyulmuş, ortaya serilmiş durumdadır (Han, 2000:

² "Ey iman edenler! Allah'a ve âhret gününe inanmadığı hâlde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin..." Bakara 2/264; "Ve bunlar Allah'a ve âhret gününe inanmadıkları hâlde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir..." Nisâ 4/38.

17, 27-28). Bu yönüyle geride bıraktığımız yakın geçmişte, insanlık tarihi boyunca mahremiyet ve ifşa/teşhir çatışmasının en yoğun olduğu bir dönem yaşanmıştır.

Bu makalenin konusu olan mahremiyetin geniş kapsamlı bir kavram olduğu unutulmamalıdır. Dinen sakıncalı sayılan durumları da içermekle birlikte bunun ötesinde bir anlam yüküne sahiptir. Dinen anlaşıldığı şekliyle mahremiyetin, en çok sanat tarafından zorlandığı, doğrudan ifade edilemediği durumlarda ise semboller ve göndermelerle bazı şeyler anlatılmak istendiği görülmektedir. Sanatçıların, kural konursa, sanatçı istediğini yapamazsa zaten ürettiği eser sanat eseri değildir anlayışı bu durumu zorunlu kılmıştır.

Sanatın Kaynağı Olarak Mahrem

Sanat söz konusu olduğunda, süreç içinde öne çıkan durumlardan biri de üretilen eserdeki bazı yönlerin herkese açık olmaması yönüdür. Sanat kimin içindir sorusunun uzun geçmişine rağmen, hangi anlayışı benimserse benimsesin sanatçı, ürettiği eserin kolayca anlaşılmayan gizemli bazı yönlerinin bulunmasını, hatta zamanla yeni bakışların, öncekilerin göremediği bazı sıra dışılıkları fark etmesini ister. Bu durum, tam da bu makalenin ileri sürdüğü şeydir. Anlaşılmak için insanların anlayacağı şeyler söylemek ancak herkesin kolayca anlayamayacağı bazı mesajları da ürettiği eserin içine yerleştirmek.

Sanatın öncelikli ve sorunlu konularından biri olan mahremiyetin, aslında insanlık tarihiyle başlayan bir hikâyesi vardır. Gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an-ı Kerim'de, ilk insanlar Âdem ve Havvâ'nın, Yaratıcıya karşı ilk itaatsizliklerinin cezası olarak, mahremiyetlerini kaybetmeleri, yani mahrem yerlerinin açılması gösterilir (Tevrat, Yaratılış, 3/6-7).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem ve Havvâ'nın işledikleri bu günah sonrasındaki durumları anlatılırken, "Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar" (A'râf 7/22) denmektedir. İncillerde bu konuya değinilmezken, Yeni Ahit kitaplarında, kısa ifadeler yer alır (I. Timetoslular 2/13-14; Korintilere 2. Mektup 11/3). Sanat bazen buradaki sembolleri dikkate alarak bazen de görmezden gelerek yolunda devam etmektedir.

İslam sanatında en verimli ocaklardan olan tasavvuf ve tasavvufi tecrübe özü gereği ehline açık, ağıyara na-mahrem bir alandır. Yani bir mahremiyet ve ifşa çatışma alanıdır. Mevlana, Mesnevi'sinin meşhur ilk 18 beytinin 14. beytinde:

“Bu aklın mahremi akılsızdan başkası değil;

Zaten dilin de kulaktan başka müşterisi yok.” (Rûmî, 2013: 19) derken, insan-ı kâmilin aklına mahrem olmak için tâlibin, kendi akıl ve zekâsına uzak olmasını şart koşturmaktadır. Kendi aklına ve zekâsına güvenen kimse, bu güzelliklere uzaktır. Bu akıllı kullanarak tasavvufta merhale kateden sâlikin bir an gelip, mahrem bilgilere ulaşmak için aklını terk etmesi söz konusudur. Tasavvufi tecrübede, bir yandan kişiler sahip oldukları güzellikleri başkalarından gizlerken, öte yandan bazı vesilelerle başkalarıyla paylaşma yoluna giderler. Aksi hâlde, diğer insanların haberdar olmadıkları bir güzelliğe sahip olmak, insan için pek fazla bir şey ifade etmeyecektir.

Sanattaki saklama ve ifşa etme birlikteliğinin veya çatışmasının sadece sanatla doğrudan ilgili olanlar değil, genel insan davranışlarında da karşılığı vardır. Özellikle toplumsal hayatta, insanlar arası ilişkilerde öne çıkan konulardan biri, “kişisel mesafe”dir. Kültürlere göre farklılık göstermekle birlikte, kişisel mesafe (personal space) insanların diğer insanlara ne çok yakın ne de çok uzak olma istekleriyle ilgili bir durumdur. Sözel olmayan iletişimde, kişisel alan için dört farklı mesafeden söz edilir: 50 cm'ye kadar olan mesafe aile bireyleri ve âşıklar, 50 cm-100 cm arası mesafe samimi kimselerle olan uzaklıktır. Bir ile beş metre arasında *toplumsal mesafe*, mülakatlar gibi biçimsel ortamlar, beş metreden ötesi ise bir izleyici topluluğu karşısındaki kişiler için geçerlidir (Giddens, 2012: 184). İnsanlardan uzakta yaşamak, toplumsal bir varlık olarak insanı rahatsız ederken, başkalarının kendisine, bilinen ve kabul edilen mesafeden daha çok yaklaşmaları da aynı durumu ortaya çıkarmaktadır.

İslam Mimarisinde Mahrem ve İfşa

Barınma ve giysi her zaman insanın temel ihtiyaçları arasında gösterilmiştir (Maslow, 2001: 212, 235). Camiler, evler, hamamlar, dergâhlar ve daha birçok yapı türü, bir yandan asıl varlık gereği olan mahremiyeti içinde olup bitenleri dışarıya engel oluşturarak sağlarken öte yandan tezyinat ve sanatsal yapılarıyla dışarıya verdikleri mesajla dikkatleri üzerinde toplamaya çalışırlar.

Cami Mimarisinde Mahrem ve İfşa

İslam kültüründe en kutsal mekân olan Kâbe ve çevresi, kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de, "el-Mescidü'l-Harâm" olarak nitelenir. Bu anlamda Feth (48/25, 27), Hac (22/25) ve İsrâ (17/1) sûrelerinin belirtilen ayetleri örnek gösterilebilir. Kâbe'nin içinde yer aldığı Mescid-i Haram ismi, günümüz sanat tarihi terminolojisinde, camilerin fiziki bölümlerinden biri olan "harem" (Doğanay, 2017: 66) ve bu makalenin konularından mahrem kelimeleri aynı kökten gelmektedir.

Cami mimarisinde plan ve form bakımından, erken İslam döneminden başlayıp günümüze kadar gelen farklı uygulamalardan söz edilebilir. Hangi dönem ve form olursa olsun geniş anlamda bir cami bütününde, dıştan içeriye doğru, bir ihata duvarı, dış avlu, iç avlu ve nihayet harem şeklindeki elemanlardan birkaçı veya bütünüünün bulunması söz konusudur. Caminin dış mimarisi, tümünden dış dünyaya bir sınırlama getirirken, içerideki başka bir âleme geçiş için ön hazırlık aşaması olduğu söylenebilir (Fotoğraf 1). Bu şekliyle mimari bir yandan içerideki başka dünyalara açılan mekân ve içindeki insanlarla dışarıdakiler arasında bir perdedir. Bir yandan da iç mekânın dış dünyayla olan bağlarını koparan duvarlar, cephelerdeki süslemeyle bakışları üzerine çekmek ister gibidir.

Sivil mimaride de bulunmasına karşın, âdeta Büyük Selçuklu cami mimarisiyle özdeşleşen bir mimari eleman olarak dört eyvan uygulaması da (Özkurt, 2005: 216-217) bir yönüyle dış dünyadan gelecek bakışlara hatta dış dünyaya kayacak bakışlara set çekerken öte yandan dış dünyaya davetkâr bir görünüm sunmaktadır. Bu anlamda eyvan, dışarıdakilere içeride saklanan manevi bir havadan söz etmekte, bir yandan engel oluştururken öte yandan dışarıdakilerin dikkatlerini içeriye ve içeridekilere çekmektedir (Fotoğraf 2).

Hünkâr Mahfili

Önemli şeylerin korunmasında ilk akla gelen kurallardan biri de korunacak şeyin gözlerden uzak olması, nerede olduğunun bilinmemesidir. Bu anlamda sultanların ibadet için camiye gittiklerinde herhangi bir saldırıya uğramamaları, hatta görülmemeleri ve halktan ayrı bir yerde ibadet edebilmeleri için, hünkâr mahfili birimi inşa edilir (Arseven, 1975: 1260). Bu mahfillerin, fiziki yapı olarak halkın ibadet ettiği birimlerle doğrudan bir irtibatı bulunmamasına

karşılık, halkın görebileceği bir düzenleme ve tezyinata sahiptirler (Fotoğraf 3). Fiziki konumuyla farklı girişler ve asıl ibadet mekânından uzak tutulmasına rağmen, hünkâr mahfillerinin davetkâr süslemeye sahip oldukları da dikkat çeker.

Konut Mimarisinde Mahremiyet ve İfşa

Bu çalışmanın ana kavramlarından biri olan mahrem, günümüzde aileyi tanımlarken kullanılan önemli kavramlardan biridir. Aile, kan ya da yasal bağlarla birbirine bağlı insanlardan oluşan, mahrem ilişkilerle örülü grup (Marshall, 2005: 7) olarak nitelenir (Ay, 2021: 144). Bu mahrem birlikteliğin yaşandığı fiziki mekân da ev olmaktadır. Diğer canlılar üşümeden veya başkaca bazı zararlar görmeden doğada bir şekilde varlıklarını sürdürürken insan barınağa ihtiyaç duymuştur (Sey, 1999: I-III).

Geleneksel Türk evlerinde, mahremiyet anlayışının en güçlü olarak vurgulandığı yön, alt katların servis mekânları olarak kullanılırken, ulaşma ve ilk bakışta görünmenin daha zor olduğu üst katların yaşama mekânları (Fotoğraf 4) olarak tercih edilmesidir (Eldem, 1968: 12-13). Geleneksel bir Türk evinin içinde, farklı birimler vardır. Çok sayıda birimle birlikte ebeveyn ve çocuklar için odalar vardır. Bu mekânların aralarında duvarlar yer alır. Her bir mekân kendine özgü mahrem bir alandır. Bu odaların, insanları doğal veya çevre şartlarından korumak için yapılması söz konusu değildir. Zira zaten geniş anlamda ev bu amaca hizmet etmektedir. Aynı aile içinde, birbirine mahrem insanların odalarının bile, duvarlarla birbirinden ayrılması, birlik içinde bağımsızlığın ifadesidir. Bu mekânlar bir yandan diğer insanların bakışlarından uzak tutulmaya çalışılırken öte yandan kadınlar, iç mekânlardaki eşya ve süslerini misafirlerine, gençler odalarındaki mahrem hayatlarını bazı arkadaşlarına göstermeye çalışırlar. Bu mekânlar bir mahremiyet alanı olmakla birlikte, asla hiçbir yabancıya giremeyeceği yerler olarak algılanmaz. Özellikle yapılan onca süsleme hiç kimse görmesin diye değildir. Bu yönüyle odaları zaten mahrem alan olan evin içinde, yani mahrem içinde mahrem olarak nitelemek mümkündür.

Bir evin dış dünyayla bağlantısı söz konusu olduğunda, şüphesiz en önemli birimi giriş çıkışı sağlamak bakımından kapılarıdır. İslam sanatında, diğer yapı türlerinde olduğu gibi konut mimarisinde de, dıştan en çok süslenen

birimler kapılarla birlikte pencerelerdir. Bu durum aslında, mekânın ışık ve temiz hava almasını sağlamanın yanı sıra, kapalı mekândan dışarıya bakmayı sağlayacak bir birim olması bakımından önem kazanmaktadır. Mekânın içindekinin dışarıya bakmasını sağlayan birimden, dışarıdan bakanın içeriye rahatça görmesini engellemek için de çok sayıda tedbir alınmıştır. Ancak dış gözlemcilerin bakışlarını tümünden engellemek de hedeflenmemiştir. İç-dış bağlantısını kuran iki açıklık olan kapı ve pencere, dıştan en çok süslenen birimler olarak dikkatleri bu noktalara çeker.

Hamam Mimarisinde Mahrem İfşa

İslam kültüründe, insanların vücutlarının diğer insanlara gösterebilecekleri kısımları konusunda bir kısıtlama getirilmiştir. Erkeklerin erkeklere, kadınların kadınlara ve nihayet karşı cinslerin birbirlerine bedenlerinden gösterebilecekleri yerler sınırlanmıştır. Hamam mimarisinin İslam öncesi bir geçmişi olması ve gelişiminde başta Roma olmak üzere başka kültürlerin de etkisine rağmen yaygınlığı ve sürdürülmesi İslam sanatında yoğun bir şekilde görülmektedir (Önge, 1995: 9-11). Özellikle Osmanlı mimarisinde çifte hamam uygulamasında kadınlar kısmının girişinin arka sokağa bakması, yoğun kullanılan bir yola bakmaması tercihi, mahremiyeti korumaya yöneliktir.

İslam kültüründe hamam yapıları söz konusu olduğunda, dıştan yoğun bir hâlde ve içten de büyük ölçüde korunan mahremiyete rağmen, iç mekânda kadınların bu durumu oldukça gevşetebilecekleri bir eğlence ve kullanım ortamı sunulduğu da bir gerçektir. Zamanla özellikle hamama gitme geleneklerindeki farklılaşmalarla, mahremiyetin büyük ölçüde örselendiği görülmüştür (Taş, 2015: 1938). Hamamın fiziki yapısı, dışarıya karşı içerideki mahremiyeti sağlamaya yeterlidir. Ancak içeridekilerin birbirlerine olan mahremiyetleri, mekânların da tanzim şekliyle bir yandan bakışları engellemeye öte yandan da dikkatleri üzerinde toplamaya hizmet ettiği söylenebilir. Örneğin küçük odacıklar şeklinde düzenlenen birimler olan “halvet”lerde gösterilen azami hassasiyet, üzerinde terleme ve tellakların keseleme işlemi yaptıkları göbek taşlarında dış bakışlara karşı korumasızdır.

Hamamlarda özellikle kadınlar tarafından, en azından yakın geçmişe kadar uygulanagelen bazı kullanım şekillerinin, mahremiyet anlayışına uygun olmadığı bilinmektedir. Kadınlar hamamının dıştan mahremiyeti korumaya

dönük çabaların çoğunun iç mekânda, özellikle müstakbel gelin arayışındaki insanlar ve bu arayışlara cevap veren genç kızlar tarafından³ heba edildiği görülmektedir.

Mezar Yapılarında Mahrem ve İfşa

Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte yaygınlık kazanan mimari yapılardan bir diğ erinin de mezar yapıları oldu ğ u kabul edilir. Sadece ölünün topra ğ a gö müldü ğ ü mezardan başlayıp üzerine kümbet/türbe yapılarının inşa edildi ğ i ve başkaca yapılarla bir külliye ye dönüştü ğ ü örneklerden bahsetmek mümkündür.

Selçuklu ya da Osmanlı döneminden bir mezar anıtında, her örne ğ i günümüze gelemese de bazen cenazelik bazen ziyaret katında veya ikisinde de görebilece ğ imiz bir sanduka yer alır. Sanduka, topra ğ ın içindeki cesede, sembolik bir mahremiyet alanı oluşturmaktadır. En azından oraya basılmamasını, tam da oraya başka bir gö mü yapılmamasını sağlamaya yaramaktadır. Sağladığı bu mahremiyetle alan sınırlaması yaparken, o alandan uzak durulmasını sağlarken, varlığı ile o mekândaki bütün dikkatleri de kendine çekmeyi, bu mekânın en önemli yeri burasıdır mesajını vermeyi sağlamaktadır. Fiziki anlamda mesafe koyarken, manen yaklaşmayı sağlamaktadır (Fotoğraf 6).

Özellikle türbelerde, mahremiyet ve ifşa çatışmasının çok farklı bir tezahürü söz konusu olur: Kanuni Sultan Süleyman ve eşi Hürrem Sultan ayrı türbelerde yatmasına karş ın, Divri ğ i Ulu Camii ve Şifahanesi'nde, Ahmed Şah ve Turan Melek şifahaneye bitiş en türbenin içinde birlikte yatmaktadır (Önkal, 2015: 348). Burada hayatta birlikte olan eşlerin vefatı sonrasında mezarlarındaki mahremiyetleri söz konusudur.

Tasavvuf Mimarisi, Tekkeler

İslam toplumlarında tasavvufi oluş umlar, insanlardan gizli, başkalarının içeride ne olup bitti ğ ini bilemedi ğ i sır yapıları de ğ ildir. Bilinen yöntemlerle belli süreçler, bilinen insanlar tarafından sürdürülür (Kara, 2017: 83-88). Ancak burada yine de oluş umun içinde olanların, kendilerini dışarıdakilere

³ Bazı hamamlarda, çocu ğ unu evlendirmek isteyen annelerin gelin adaylarının vücutlarında herhangi özür bulunup bulunmadığını öğrenme istekleri ve kendini göstermek isteyen genç kızların bu iste ğ e cevabı, anlatılmak istenen mahremiyet ihlalinin ifadesidir.

karşı tümüyle şeffaf hâle getirdiklerini söylemek mümkün değildir. Bu durum öncelikle mimari yapıları olan dergâhlarda kendini gösterir. Yapının duvarları burada sadece çevredeki insanlara değil; dünya ile öte âlemler arasında bir perdedir. Herkesin bulunabileceği bir mekân, katılabileceği bir süreç vardır. İç mekân, içeriye ait olmayan, dışarıdakilere na-mahremdir. Bu yönüyle tasavvuf mimarisine ait yapılar, içeride olup bitenlerin dışarıdaki na-mahremlere gösterilmemesi için bir engel iken, bugün âdeta gelin bize ait ne varsa görün dercesine bir şeffaflık söz konusudur. Mevlevihanelerde de bir zamanlar na-pohtelere (aşksızlara) sûtire görevi gören duvarlar şimdilerde sadece bir suretten ibarettir. Ancak dikkat çeken şey, insanların en çok gizli kalsın dedikleri zamanlarda bile bir yandan “ey dışarıdakiler, içeride neler oluyor bir bilseniz” mesajını mimariyle ve süslemeyle verdikleridir. Konya Mevlânâ Dergâhı’nın dış süslemesi başka nasıl izah edilebilir (Fotoğraf 8). Mahremiyet ve ifşa çatışmasının mimarideki en güzel örneği. Bir zamanlar Allah’ı zikrin en incelmış zevki olarak icra edilen sema bugün, farklı ülkelerden gelen izleyicilere hoşça vakit geçirmek, sema hakkında bilgi vermek için yapılan bir icraya indirgenmiştir.

El Sanatlarında Mahremiyet ve İfşa

İslam sanatı söz konusu olduğunda daha çok mimari eserlerin ön plana çıktığı, el sanatlarının özellikle son yüzyıllara ait örneklerle temsil edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Geçmiş yüzyılların el sanatı örnekleri günümüze gelme konusunda mimari kadar başarılı olamamıştır. Bu durum mimari eserlerin, onarım ve yenilemeler suretiyle korunmasıyla ilgilidir.

Bu makalenin konusunu oluşturan, sanatın oluşumunda insandaki iki güçlü duygunun yani saklama ve ifşa etme duygularının İslam el sanatlarındaki en önemli örneği hiç şüphesiz ki “Hilye”dir. Hilye sanatı kısaca, Hz. Peygamber’in vasıflarını konu edinen levhaları ifade etmektedir (Serin, 2010: 60-65). Bu sanata kaynaklık eden bilgiler daha çok Şemâil adını taşıyan eserlerde bulunmakta ve Hz. Peygamber’in fiziki ve ahlaki özelliklerini anlatan bu eserlerin en önemlisi olarak Tirmizî’nin *eş-Şemâilu’n-Nebeviyye* adlı eseri gösterilmektedir (Tirmizî, 1988).

İslam sanatında, geniş anlamda insan sureti yapılmasına sıcak bakılmadığı bilinen bir gerçektir. Hristiyanlığın tasvirle ilgili yaşadığı sorunlar göz

önüne alınınca, İslam sanatında insan tasvirine gösterilen tavır anlaşılır bir durumdur. Peygamberinin yüzünü resmetmeyi mahremiyetin ihlali olarak gören İslam sanatçısı, mutlaka Peygamberini sanata yansıtma arzusunu resim değil, yazıyla gerçekleştirmiştir. Diğer sanatlarda olduğu gibi burada da resme gösterilen tepki, yani mahrem tavır, yazıyla ifşa veya teşhir edilmiştir. Peygamber yüzünü resmetmeyi mahremiyeti ihlal olarak gören anlayış onu ifade için bir sanat geliştirmiştir. Burada Peygamberin anlatılmak istenen tüm fiziki, ahlaki özellikleri ve yakın dostlarının adları resim değil yazıyla sanatkârane bir şekilde ortaya konmuştur.

Giyim Kuşam

Birçok kültürde olduğu gibi, İslam kültüründe de kadın, erkeğe oranla mahremiyet konusunda daha hassas bir durumdadır. Sosyal hayatta daha çok çalışma, daha çok beden gücü gerektiren işlerde çalışma sorumluluğundaki erkek bu bakımdan, kadına nispetle vücudunu örtme konusunda daha esnek bir durumdadır. Buna karşın, giyim kuşamda renk ve şatafat, altın takı kullanma ve kıyafetlerde gösteriş daha çok kadının hakkı olarak görülür.

Kur'an-ı Kerim'de, aynı emir erkelere de verilmekle birlikte, "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler.." (Nûr 24/31) ayeti, kadınların süslenme konusundaki sınırlarını olduğu kadar, erkeklerle aynı konuda olan farklarını göstermektedir. Ayette dikkat edilirse vücutlarını yabancı bakışlara karşı örtünerek engel oluşturmaları istenmektedir. Bir yandan giysilerle örtünmeyi sağlarken öte yandan giysilerin renkleri ve takılarla dış dünyaya kendini gösterme ihtiyacı, mahremiyet ve ifşanın el sanatlarındaki en güzel örneklerinden birini ortaya çıkarmaktadır.

Müzeler

İslam sanatında özellikle son zamanlarda ortaya çıkan, mahremiyet ve ifşa çatışmasının tezahür ettiği konulardan biri de müzelerdir. Burada bazen vaktiyle başka bir amaç için kullanılan bir tarihî mekânın müzeye dönüştürülmesi, bazen de doğrudan müze yapılmak üzere bir binanın inşası söz konusudur. Vaktiyle bilinen ya da sıradan bir insanın yatak odası olan ve başkalarının girmesi, görmesinin istenmeyeceği bir mekânın bilahare bir müze veya ticari maksatlı bir işletme hâline getirilip kamuya açılması mümkündür. Bir dönemin

mahrem mekânı, gücünü ve istenirliğini tam da mahremiyetinden alarak bu defa herkesin temaşa ve kullanımına açılmaktadır. Burada mahremiyet ve ifşa çatışmasının, ilk kullanıcıları tarafından değilse de zamanla ortaya çıkışının en açık örneği görülmektedir. Örneğin bir saray hamamı, sultan ve haremi tarafından kullanılan mahremiyet yoğunluklu bir mekândır. Asıl sahipleri ve hizmet elemanları dışında buraya başka kimsenin girmesi mümkün değildir. Ancak geçen zamanla bütün saray olduğu gibi, bu özel mekânlar da geniş kitlelerin, turistlerin temasına açılmaktadır. Bir dönem en çok saklanan, gözlerden uzak tutulan mekân, şimdilerde daha mütecessis bakışların ziyareti için özel düzenlemelerle konu olmaktadır. Bugün Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi konumuza en açık örneği oluşturmaktadır (Fotoğraf 5).

Mimari mekânlar için geçerli olan mahremiyet ve ifşa çatışması kısmen el sanatları ürünleri için de geçerlidir. Yine bir zamanlar bir sevgilinin boynunda kolye, parmağında yüzük, gündelik hayatta kullandığı iç ve dış elbiseler, sonraki zamanlarda, geleneksel kıyafet ve takılar adı altında bir müzede sergilenecektir (Fotoğraf 7).

Sanatçı

İnsan eliyle üretilen mekânlar, mimari yapılar ve el sanatları örnekleri belli ölçülerde mülkiyet sahiplikleri üzerinden getirilen bir mahremiyet oluşturmaktadır. İslam sanatında bizzat Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulan, Allah'ın mescid/(cami)lerini sadece Allah'a inanların imar edebileceği, müşriklerin bunu yapamayacakları ifadesi, bir sanat eserinin üretimindeki mahremiyeti anlatması bakımından önemlidir (Tevbe 9/17-18).

Müslüman sanatçılar İslam sanatına ilişkin yaptıkları üretimlerde bütün insani etkenlerin yanında yaptıkları işi, evvela Allah'a kulluk öncelikli bir duyguyla yaparlar. Bu yüzden, ekip çalışması olması dolayısıyla bir ustanın adının bulunmaması gibi sebeplerle çoğu kez ustalar kendi adlarına yer vermek istemezken bazen de sanatçılar kendilerini ifşa etmek isterler.

Sanatta mahremiyet ve ifşanın Kur'an-ı Kerim'den en anlamlı örneği imar kelimesiyle ifade edilmektedir. Tevbe suresi 14-15. ayetlerde, Allah'ın mescitlerini Müşriklerin değil, Allah'a ve ahirete inanan, ibadetlerini yerine getiren ve Allah'tan korkan kimselerin imar edebilecekleri ifade edilmektedir. Burada ayetlerde mahremiyet ifşa çatışmasına çok benzer bir şekilde, sanatçı

açısından camileri imar etmenin kimlere mahrem, kimlere na-mahrem olduğu belirtilerek, na-mahremlerin imar çabalarının boş bir ifşa olduğu vurgulanmaktadır.

İslam mimarisinde mimar denince ilk akla gelen isim şüphesiz Mimar Sinan'dır. Sinan, sahip olduğu unvanın kendisine verilmesini anlatırken: “Yeniçeri Ağası, bu zavallıyı çağırıp” ifadesiyle, kendinden bir “zavallı” olarak bahsetmekte, “Diledim ki bir mimar olayım usta olup dünyada eserler bırakayım” diye devam etmektedir. Kendini “zavallı” olarak gösteren mimarın, ölümsüz eserler bırakmak gibi bir hedef belirlemesi, bir yandan kendini çevredeki bakışlardan uzaklaştırma yaklaşımına karşın bütün dünyanın tanıdığı kimse olmak gibi ikili bir durum sergilemektedir (Çelebi, 2002: 42).

Mimar Sinan yine padişahın Şehzade Külliyesi'nin inşa emrini de şöyle anlatacaktır: “Bir gün, mutluluk göğünün güneşi, yeryüzü padişahlarının en namıslı, ...Sultan Süleyman Han Hazretleri, ...yüce şehzâdesi Sultan Mehmet Han'ın temiz ruhları için ... bir büyük cami yapılmasını ve yapımına türbeden başlanmasını buyurdu... yapı yavaş yavaş yükselip kubbeleri güzellik denizinin kabarcıkları gibi yüceldi; renkli kemerleri gökkuşağı gibi göğe ulaştı” (Çelebi, 2002: 43). Bu ifadede mimar, sultan ve şehzadesine övgüler sunmaktadır. İnşa edilen yapılardan yerde değil göklere ulaşan bir övgüyle bahsederken, kendinden hiç bahsetmemektedir. Buna gerek duyulmamaktadır; zira bu görevin kendisine verilmesiyle inşa edilen yapılardan dolayı olarak hissesine düşen övgüyü ifşa etmektedir. Nihayetinde Sinan Mustafa Sâ'î Çelebi'nin kaleminden:

“Ey bu zamanın Süleyman'ı, budur mutluluk tahtında,

Bu güçsüz karıncanın, ayağının toprağına sunduğu” (Çelebi, 2002: 47) diyerek, Süleyman'ı övüp kendini karınca seviyesine düşürmesi aslında edebi bir sanattır. “Süleyman'ın Baş Mimarı” olmanın, geriye kalan insanlar nezdinde ne anlama geldiğini Sinan çok iyi bilmektedir. Bu suretle sanatçı bir mahremiyet içinde kendini gizleme çabasıyla birlikte ortaya çıkan eserlerin mimarı olmak ve başarısıyla kendini ifşa etmektedir.

Hırka-ı Şerif, Sakal-ı Şerif

Saklarken ifşa etme olayının en önemli örneklerinden biri de farklı kültürlerde bulunan kültlerde görülmektedir. Kült nesnelerin görülmelerinden

çok varlıkları önemlidir. Bu nesneler değerlerini teşhirden değil, varlıklarından alırlar. Gözlerden uzakta saklanarak değerleri artar. Hristiyanlıkta bazı Meryem resimleri yılın büyük bölümünde üzeri örtülü olarak durur. Bazı mabetlerdeki tanrı heykellerinin bir kısmına sadece rahipler yaklaşabilir. Bu eserler sergilendikçe sıradanlaşırlar (Han, 2000: 25). Bu uygulamanın benzerleri İslam kültüründe, başta İstanbul'daki Hırka-i Şerif Camii'ndeki hırkanın belli günlerde halkın ziyaretine açılması olmak üzere, farklı mekânlardaki "Sakal-ı Şerif" ziyaretleri şeklinde görülmektedir (Bey, 1995: 54). Yıl boyu na-mahrem görüntüyü bürünen nesneler, belli günlerde görülebilmektedir.

Sonuç Değerlendirme

Bu makalenin konusu olan mahremiyetin, sadece karşı cinsler bakımından değil, hemcinsler arasında ve insanın bizatihi insan olmak bakımından başkalarından saklamak istediği ve göstermek istediği şeyler açısından anlaşılması söz konusudur. Mahremiyet ve ifşanın, sanat eserinin ortaya çıkış sürecinde bazen uyum içinde, bazen çatışma ve nihayet bazen de birinin diğerini ezmesi şeklinde üç farklı ilişki içinde oldukları söylenebilir.

Geniş anlamda mimari ve insanın gündelik kullanımındaki el sanatları, bir yandan dine ve insana ait mahrem ve kutsal bir alan iken öte yandan, geniş kitlelere kendini ifşa eden bir mekânı ve nesneyi temsil etmektedir. Bu anlamda duvarlar ve elbiseler bir yandan mahremiyetin sınırlarını çizirken öte yandan bakışları üzerinde toplamaya davetiye çıkarmaktadır.

İslam sanatı özelinde her türlü sanat eserinin ortaya çıkışında, salt ibadet maksadıyla yapılanları yanında; bani, usta ve inşa sürecindeki diğer insanların sahip oldukları güzellikleri dışa vurma duygularının da bu sanatta etkili olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Nihayet, asırlardır koşut bir biçimde devam eden sanat üretimindeki mahremiyet ve ifşa çatışmasında dengenin ifşa lehine baskın geldiği söylenebilir.

Kaynakça

- Arseven, C. E. (1975). *Sanat ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ay, R. (2021). Konfüçyüsçü ahlâk ile islam ahlakının mukayesesi. *Dânişname*, (2), 139-174.
- Bey, A. (1995). *Osmanlı âdet merasim ve tabirleri toplum hayatı*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Çelebi, S. M. (2002). *Yapılar kitabı, tezkiretü'l bünyan ve tezkiretü'l-ebniye (Mimar Sinan'ın anıları)*. (H. Develi, Dü., & H. D.-S. Rifat, Çev.) İstanbul: Koçbank.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğanay, A. (2017). *Mimari ve tezyini unsurlarıyla cami*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Eldem, S. H. (1968). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Ed.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Han, B.-C. (2000). *Şeffaflık toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Kara, M. (2017). *Din hayat sanat açısından tekkeler ve zâviyeler* (7. b.). İstanbul: Dergâh.
- Kuban, D. (2010). *Divriği mucizesi*. İstanbul: YKY.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. A.-D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi*. (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kuraldışı.
- Önge, M. Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl türk hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Önkal, H. (2015). *Anadolu selçuklu türbeleri*. Ankara: AKM.
- Özkurt, K. (2005). *İşfahan'da büyük selçuklu ve ilhanlı dönemi mimari eserleri*. Van.
- Rûmî, M. C. (2013). *Mesnevi* (3. b.). (M. A. Orak, Dü., D. Örs, & H. Kırlangıç, Çev.) Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-i türkî* (2 b.). (P. Yavuzarslan, Dü.) Ankara: TDK.
- Serin, M. (2010). *Hat sanatı târihi ekoller ve takipçileri*. İstanbul: Kubbealtı.
- Sey, Y. (Ed.). (1999). *Tarihten günümüze anadolu'da konut ve yerleşme*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Taş, H. (2015). Bursa'da hamam kültürü ve işlevleri. *Turkish Studies*, 10, (8), 1931-1948.
- Tirmizi. (1988). *eş-Şemâilu'n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Hadîs.

Fotoğraf 1: Ayasofya-i Kebir Câmi-i Şerifi

Fotoğraf 2: İsfahan Ardistan Mescid-i Cuması, Avlu, Batı ve Kuzey Eyvanlar

Fotoğraf 3: Edirne Selimiye Camii Hünkâr Mahfili

Fotoğraf 4: Halit Kurdoğlu Evi Çayırdüzü Köyü Çamlıhemşin Rize

Fotoğraf 5: Topkapı Sarayı Harem

Fotoğraf 6: Bursa Yeşil Türbe

Fotoğraf 7: Amasya Müzesi Kadın Giysisi

Fotoğraf 8: Konya Mevlana Dergâhı

MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜNÜN DİNÎ HAYATA ETKİSİ

Mustafa Derviş DERELİ¹

“Mahremiyet bir görüş biçimi ve insan ilişkilerinde bir beklentidir. İnsan deneyiminin yerleştirilmesidir; öyle ki, yaşamın dolaysız şartlarına yakın olan, en yüce olandır.”

(R. Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*)

Giriş

Mahremiyet, insan olmaktan ve insani nitelikleri koruma çabasından kaynaklanan varoluşsal bir olgudur. İnsanın kendisine vakit ayırmak, kendi kendini dinlemek, kendisiyle halleşmek, gerektiğinde yüzleşmek istediği özel bir alana tekabül eder. İnsanoğlunun dünyada arzı endam etmesinden bu yana hep var olan, her türlü teknolojikleşmeye rağmen varlığını bir şekilde korumaya devam edecek olan müstesna bir hususiyettir. Kişinin, içerisinde yaşadığı dünyayı anlamlandırmasında ve kendisini konumlandırma biçiminde olduğu kadar hayatında mihenk taşı olarak kabul ettiği anlam ve değerler dünyasının öncülüğünde gerçekleştirdiği gündelik pratiklerini de önemli ölçüde etkiler. Bu eylemlerin ‘niçin’ine cevap verir, nasıl yapılması gerektiği konusuna mihmandarlık yapar.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0263-7606

Mahremiyetin bahse konu ettiğimiz nitelikleri, elbette zamandan zamana, çağdan çağa değişim ve dönüşümler yaşar. İnsanlığın belli bir döneminde geri planda kalan bir hususiyeti/bağlamı, başka bir dönemde tekrar ön plana çıkar. Mahremiyet, bir zaman diliminde hayatın bizatihi karşılığı olarak okunurken başka bir zaman diliminde önemsenmiyor gibi görülebilir. Bu yüzden insanlığın tarihsel serüveni gibi mahremin de bir serüveni vardır ve bu serüven, toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar arz eder. Söz gelimi, Batı dünyasında belli bir izleği takip eden mahremiyet anlayışı, Doğu’da daha farklı ve aslında daha sancılı bir güzergâhı takip eder. Bu yönüyle mahremiyet, insanlığın kadim dönemlerinden Orta Çağ’a, Orta Çağ’dan Aydınlanma’ya, Aydınlanma’dan bugüne kadar farklı hüviyetlere bürünmüş, kimi zaman o dönemin gerçekliklerine meydan okurken kimi zaman da koşulların getirdiği yeni durumlara boyun eğmiştir. Bu çalışma, sınırlılıkları gereği, mahremiyetin dikkat çekici bu uzun serüveninin yalnızca ana hatlarına değinecek ve söz konusu serüvendeki kırılmalardan dinî hayatın ne kadar etkilendiğine ve nihayetinde mahremiyet anlayışının nasıl dönüştüğüne odaklanacaktır. Her ne kadar literatür kısmında daha geniş bir bakış açısını ihtiva edecek olsa da çoğunlukla İslam özelindeki mahremiyet anlayışını ve yaklaşımlarını merkezine alacak ve buradaki dönüşümlerin izini sürmeye çalışacaktır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalara dair literatür taramasından ve yakın zamanlarda gerçekleştirilmiş saha araştırmalarından beslenecek olan bu çalışma, betimleyici bir karakter arz etmektedir.

1. Mahremiyet: Kavramın Mahiyeti ve Farklı Bağlamları

Arapça “haram” kökünden gelen mahrem, “mahrum”, “hürmet” gibi pek çok kelimeyle aynı etimolojik kökenden gelir. Bu kökenler bazı değerler ve inanç dünyasıyla bağlantılı olarak yasak, yasaklanan şey ve “kişiler arası bir sınır koyma” (Eken, 2020a: 42) gibi anlamları da hatırlatır. Kişinin başkasıyla ilişkisinin sınırlarını, mesafesini ve ilerleme ihtimalini belirler. Bu çerçevede “mahrem” kelimesi İslam hukukunda “kendileriyle evlenilmesi dinen yasaklanmış olan belli derecelerdeki akrabaları” (Öğüt, 2003: 388) ifade eder. Farsça bir terkip olan ve toplumumuzda sıkça kullanılan “namahrem” kelimesi ise bunun tam zıddına, yani “aralarında evlenme yasağı bulunmayan kişilere” karşılık gelir. Bunların yanı sıra “mahrem”; aile hayatı, kadın, yabancıların

bakışlarına yasak olan alan, bir erkeğin ailesi gibi anlamları da içererek, Müslüman dünyada gizlilik, cinsellik ve kamu ahlakı (Göle, 2010: 20) gibi pek çok konunun anlaşılmasında kilit bir rol üstlenir.

Mahremiyet, sosyal bilimler literatüründe de kendisine farklı tanımlar bulmuştur. Bauman (2011b: 114) kişinin kendi nüfuzunu ve egemenliğini ilave ettiği ve başkalarının da kendisine saygı duyması gerektiğini düşündüğü alan şeklinde tanımlarken Giddens (2014: 54), bireyin kamuya açamayacağı duyguları ve eylemleri açması anlamında kullanır. Sennett (2013: 47) ise mahremiyeti, kamu sorununu kamusal olanın varlığını yadsıyarak çözme çabası şeklinde tanımlar.

Bireysel ve toplumsal varoluşun merkezî temalarından biri olan mahremiyet, gündelik hayat içerisinde pek çok uzanımları bulunduğundan, farklı bağlamlarla ilişkili olabilmektedir. Mahremiyetin kapsamını ve dinamiğini belirleyen en temel hususlardan birinin öncelikle din olduğunu, dinî söylem ve pratiklerin, mahremiyete yönelik bakış açısını başlı başına yönlendirdiğini söylemek gerekmektedir. Diğer taraftan mahremiyetin toplumsal ve kültürel veçhesi ise bir toplumu diğerlerinden farklı kılar ve kendisine özgü temel hususiyetler veren anlayışlar ve yaklaşımlar manzumesi oluşturur. Bu manzume, toplumun tamamına sirayet ederek insanların o toplumda hayatlarını idame ettirmelerinde ihtiyaç duyacakları normları ve değerleri meydana getirir. Söz konusu norm ve değerler de bireylerin gündelik hayatlarına öylesine yön verir ki, o toplumda problem ve sıkıntılardan uzak yaşayabilmek için bunlarla uyumlu bir yaşam pratiği geliştirmek gerekli olur. Bir insanın başka bir ülkeye göç ettiğinde ya da kısa süreli seyahat için gittiğinde dahi onu çarpan ilk husus bu norm ve değerlerdir.

Bireysel, toplumsal ve kültürel mahremiyetten farklı olarak bunlarla ve yukarıda bahsini ettiğimiz değerler silsilesiyle doğrudan ilintili olan bir diğer mahremiyet türü, bedensel/cinsel mahremiyettir. Foucault ve Freud'un eserlerinde çerçevesini çizdikleri tarihsel serüvene bir şekilde şerh düşmek isteyen ve kimi noktalarda onlardan önemli farklılıklarla ayrılan Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü* adlı eserinde cinselliğin ve mahremiyet anlayışının Batı kültüründeki dönüşümünü serimler. Ona göre bu dönüşümün altında yatan en temel saik, modern-öncesi kültürlerde-gelenek ya da biyolojik

faktörler- gibi bazı “dışsal” faktörlerin etkisinde kalan toplumsal hayatın, modern dönemde daha çok müdahaleye maruz kalmasıdır (Giddens, 2014: 170). Giddens’in bu eserinde de dikkat çektiği gibi beden, gerçekten de mahremiyet anlayışındaki tarihsel değişimin ve dönüşümün hep önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Bedene yönelik bakış açısı farklılığı, mahremiyete yaklaşım farklılığını da beraberinde getirmiş ve bu durum toplumsal hayatı kuran temel saikler de değiştirmiştir. Yavuz’un (2003: 29) ifade ettiği gibi mahremiyet, Batı kültüründe daha çok dokunma, Doğu kültüründe ise görmeyle ilişkilendirilmiş ve bunun sonucu olarak Batı toplumlarında bedenin dokunulmazlığına, Doğu toplumlarında ise bedenin görünmezliğine vurgu yapılmıştır.

Bireysel olduğu kadar toplumsal hayatın nizamında da çok önemli bir rol üstlenen beden algısı, insanların içinde yaşadıkları evlerden inşa ettikleri şehirlere kadar yansımıştır. Dolayısıyla mahremiyet algısı, mekân ve mimari anlayışını da kuşatmaktadır. Evlerin aralarında ne kadar mesafe olacağı, kapı ve pencerelerin yerlerinin tespiti, pencerelerin birbirine bakıp bakmayacağı, sokakların hangi özellikleri taşıması gerektiği, daha geniş bir yaşam alanına tekabül eden mahallelerde ve dahası şehirlerde mimari anlamda hangi kurallara riayet edilmesi gerektiği gibi hususlarda mahremiyet anlayışının başat rolü bulunmaktadır. Modern dönemlerde hemen bütün şehirlerin aşama aşama kendi kimliklerini kaybedip birbirine benzer hâle gelmesinden önce bu rol çok daha belirgin şekilde hayatini sürdürmekte ve söz gelimi Doğu ve Batı şehirleri arasındaki kontrastı yansıtmaktaydı. Nitekim Sennett (2011: 173) *Ten ve Taş* adlı meşhur eserinde, Orta Çağ dönemi Paris ve Kahire’sinden hareketle Doğu ve Batı şehirlerini kıyaslarken, kapıların nereye yerleştirileceği, kapılarla pencereler arasında nasıl bir mekânsal ilişki olacağı, hangi araziye hangi talimatlara göre inşaatın yapılması gerektiği konularında İslam’ın mimari anlayışa doğrudan etki ettiğine vurgu yapar. Bu çerçevede dönemin Kahire’sinde mülkiyet mahremiyetinden dolayı örneğin bir komşunun kapı girişinin kapatılmasına izin verilmediğine; diğer taraftan Paris’te yapılar bina sahiplerinin ve müteahhitlerin isteklerine göre dizayn edildiğinden başka binaların girişlerinin umursamazca kapatılabildiğine dikkat çeker.

Burada son dönemlerde çok daha önemli hâle gelen dijital mahremiyetten / kişisel iletişim mahremiyetinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kişisel

iletişim mahremiyeti, literatürde göze çarpan mahremiyet çeşitlendirmelerinin çoğunluğunu kapsamakta² ve günümüzde mahremiyet denildiğinde neredeyse akla ilk olarak bu tür gelmektedir. Gözetim, dikizleme, “big data” gibi sosyal bilimlerin geniş sayılabilecek çalışma alanlarını da ilgilendiren söz konusu mahremiyet türüne ilişkin sorunlar, devletler ve ülkeler nezdinde çeşitli çabalarla bertaraf edilmeye çalışılsa da önü alınamaz bir sel gibi bireyleri ve toplumları gittikçe daha fazla etkilemeye devam edecek gibi görünmektedir.

2. Mahremiyet Anlayışındaki Değişimlerin İzleri

Hemen her kavramın, ortaya çıkışından günümüze dek bir serüveni söz konusudur. Bu serüveninde hayatiyet kazandığı coğrafyanın ve tarihsel dönemin etkisi oldukça fazladır. Söz konusu tarihsel dönemin varlığa, hayata, topluma ve bireye yönelik yaklaşımına sirayet eden kendisine özgü koşulları son derece önemlidir. Bunun yanı sıra ait oldukları dünyanın normları, değerleri, siyaset anlayışı ve sonraki süreçte yaşanan değişimlerle birlikte aldıkları yeni görünüm, kavramların bağlamının anlaşılmasında önemli açılımlar sağlar. Mahrem ve mahremiyet kavramları da tarihsel süreç içerisinde merak uyandıran bir değişim hikâyesine sahiptir. Bu hikâye aynı zamanda hangi dönemdeki kırılmaların mahremiyet anlayışında ne gibi dönüşümler meydana getirdiğini ve gündelik hayattan dinî pratiklere uzanan yaşam alanlarını nasıl etkilediğini de gözler önüne sermektedir.

Modernliğe ilişkin tarihsel süreçteki ilk görünüm, bağlamında mahremiyet, bir telaffuz olarak 17. yüzyıla kadar ortaya çıkmamış olsa da en erken kullanımları Reform sonrası döneme tekabül eder. Katolik Kilisesi’ne başkaldırının sonucu olarak ortaya çıkan ve “dinde yenilik” olarak görülen Reform’la birlikte Avrupa’da ibadet tartışmaları ön plana çıkmış ve bu tartışmalar, ibadetin diğer insanları rahatsız etmeyecek şekilde onlardan mümkün olduğunca uzak bir yerde yapılması gerektiğine yönelik düşünceleri beraberinde getirmiştir. İbadetin ne kadar bireye özgü olduğu ve kamusal sınırların nerede başlayıp nerede bittiği ile ilgili tartışmalar, mahremiyetin ilk kez dillendirilmesine sebebiyet vermiştir (Vincent, 2016: 12, 31).

² Örneğin Lyon’un (2013: 50) mahremiyet tasnifinde yer alan beş mahremiyet türü (bedensel, iletişim, enformasyon, bölgesel ve görüntü) içerisinde farklı olarak yalnızca bedensel mahremiyet göze çarpmaktadır. Clarke’in (Clarke, 2016) dörtlü tasnifinde de (kişisel mahremiyet, kişisel iletişim mahremiyeti, kişisel bilgi mahremiyeti, kişisel davranış mahremiyeti) kişisel iletişim mahremiyeti merkezde yer alır.

Mahremiyete yönelik ilk endişeler de büyük ölçüde yine aynı tarihlere demirlenmekteydi. 15. yüzyılda modern matbaanın icadı, o güne kadar yüz yüze ve doğrudan iletişim kuran insanların hayatına dolayımli iletişimi de dâhil etmiş ve yüz yüze etkileşimin sağladığı eminlik ve kesinlik ortadan kalkmakla karşı karşıya kalmıştır. İnsanların yazılı metinlerle iletişime geçebilecek olması, kişinin, içinde yaşadığı toplumdan sıyrılarak kendine özel bir alan oluşturabilmesine imkân tanımıştır. Ekonomik gücü daha yüksek olan kişiler, kendilerine özel olarak yaptırdıkları çalışma alanlarında mektuplar yazmaya ve kendi mektuplarını artık kilitli odalarda ya da masalarda saklamaya başlamışlardı. Böylece artık mahrem kabul edilen odalar ya da alanlara ilişkin vurgular artış göstermişti. Mektup yazma ve almayla ilgili “yanlış yere götürülme, yanlış kişi tarafından açılma, hitap ettiği kişi dışındakiler tarafından görülmeden doğan yükümlülüğü unutmayın ve başkalarının aleyhine yazdığınız şeylere çok dikkat edin” (Vincent, 2016: 118) şeklinde uyarılar yaygınlaşmış ve mahremiyete dair kaygılar artmıştı.

Mahremiyete yönelik o dönemlerdeki kaygılar, 17. yüzyıldan itibaren mimariye de yansdı. 1666’da meydana gelen büyük Londra yangınına takiben yürürlüğe konan “şehri yeniden kurma kanunu”nda dış duvarlardan iç duvarlara kadar oldukça ayrıntılı bir şekilde inşaatların nasıl yapılacağıyla ilgili net kurallar koyuldu. Yönetmeliklerle evin dış mekânı ile iç mekânı arasındaki fiziksel ayrım ön plana çıkarıldı, bunun yanı sıra evlerde daha fazla oranda cam ve perde kullanılıyor, evin giriş kapısı ile hane kapısı arasındaki aralıklar artıyor, genelde üç-dört katlı yapılan evlerin mutfak ve yatak odaları diğer odalardan ayrılıyordu. Bilhassa 18. yüzyıldan itibaren zengin aileler mobilyalar için çok daha fazla harcama yapıyordu. Böylece yüzyılın sonuna doğru iş yerlerinden ya da giriş kapılarının ötesinde başlayan kamusal alandan uzaklaşan yeni bir ev hayatı şekillenerek, “Herkesin evi, onun kalesidir” anlayışı kabul görmeye başladı (Vincent, 2016: 52-61). Diğer taraftan evlere yeni bir oda olarak salon eklendi. Evlerdeki özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrım çizgisini temsil eden salonlar, oturma odasının samimiyetini içermese de insanların oturma odasının mahremiyetinden ayrılarak kamusalığa, cemiyete dâhil olduğu ve insanlarla iletişim kurdukları odalar olarak göze çarpıyordu (Habermas, 2015: 105).

Bu dönemde sokakta uyulması gereken görgü kurallarında da değişiklikler gözlemleniyordu. Sokakta karşılaşılan kişiye dikkatli bir şekilde bakmak, önceki dönemlerde yadırganmazken, artık kişisel mahremiyete bir saldırı olarak görülüyordu. Hakikaten de takip eden süreçte Goffman'ın (2009: 216) “incelikli ilgisizlik” ya da “kibar yabancılaşma” şeklinde tanımladığı bir bakış türü yaygınlaştı ve insanlar modern dönemde artık dışarıda karşılaştıkları diğer kişilere bakmıyor ya da onlarla ilgilenmiyor gibi görünen bir davranış geliştirdi. “İncelikli ilgisizlik”, etkileşimin gerçekleştiği dış ortam ve mekânlarda, söz gelimi kafe ve restoranlarda, orada bulunan diğer insanların incelik göstererek sizin konuşmalarınıza ya da iletişiminize ilgisiz, kayıtsız ve her şeyden habersizmiş gibi bir davranış sergilemeleridir. Böylece duvarlarla ya da mesafeyle sağlanamayan soyutlanma, toplumsal bir uzlaşma yoluyla gerçekleştirilmektedir. “İncelikli ilgisizlik” konusundaki adabımuaşeret kuralları ve bunun kişilere sağladığı mahremiyet, Goffman'ın önemle vurguladığı gibi toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar gösterir.

Vincent'in aktardığına göre 19. yüzyılın ilk yarısı, mahrem hayatın Batı dünyasındaki altın çağı gibiydi; mahremiyet sözcüğü ve gerçekliği daha fazla şekillenmeye başlamıştı. Kavram toplumda öylesine yaygınlaşarak klişeleşmişti ki “kutsal peçe” ifadesiyle eşleştirilir hâle gelmiş ve yakın ilişkilerin sınırlarının nasıl korunacağına yönelik merak, gündelik yaşamın en önemli sorularından biri hâline gelmişti (Vincent, 2016: 91, 96). Fakat ilginç bir şekilde aynı yüzyılın ikinci yarısında mahremiyetin hikâyesi değişmeye başlamıştı. 1875 yılında Londra'nın ilk defa endüstriyel yolla aydınlatılması, şehir ve bölge planlamasındaki mantaliteyi sorgular nitelikteydi; artık karanlık ve dar sokaklara, gizli alanlara izin verilmemekteydi. Yüzyılın ilk yarısında icat edilen ve insanoğlunun o güne kadarki zaman-mekân algısını yerle bir ederek enformasyon fazlalığına sebebiyet veren telgrafı takiben yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan telefonla birlikte mahremiyet, derin ve büyük yaralarını almaktaydı.

Warren ve Brandies'in “*The Right to Privacy*” (1890) başlıklı yazısı, bu dönemdeki en dikkat çekici çalışmalardan biri olarak, gizliliği “yalnız kalma hakkı” şeklinde tanımlamış ve mevzuat ile hükûmetler arasında sıkışıp kalan bir mesele olan mahremiyetle ilgili yeni yasal yolların çerçevesini çizmişti.

Bu çalışma, sonraki yüzyılda endişe seviyesi çok daha yükselecek olan mahremiyetle ilgili sınırları çizmeye yönelik bir teşebbüs hüviyetindeydi. Nitekim II. Dünya Savaşı'nı takiben, “hiç kimsenin özel yaşamına keyfi şekilde karışamaz” ifadesini içeren İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) ile birlikte mahremiyet, artık resmî hukukun bir konusu hâline gelmişti. Fakat ne var ki aynı dönemlerde yayınlanan dikkat çekici eserler, mahremiyete dair ne varsa hepsinin birer birer mahrem olmaktan çıkacağını öne sürmekteydi. Distopyalar içerisinde belki de en fazla popülerliğe sahip olan Orwell'in 1984 ve Bentham'ın panoptikon metaforunu modern hayatın kontrol ve denetleme biçimi olarak formüle eden Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* isimli eseri, mahremiyetin gelecekteki kaygı dolu fotoğrafına dair iki büyük anlatı olarak literatürde kalıcı hâle gelecekti. Bütün bunlar cinsellik ve beden algısındaki değişimden kamusal-özel alanların yeniden kurgulanmasına kadar aslında, Habermas'ın (2015) meşhur ifadesiyle “kamusallığın yapısal dönüşümüne” işaret etmekteydi. Kamusallığın yapısal dönüşümü, mahremiyetin toplumsal ve kültürel hayattaki konumu kadar, dinî pratiklerin gündelik hayattaki görünürlük alanını ve dinî hayatın sınırlarını da belirleyecekti.

3. Mahremiyet Bağlamında Dinî Hayata Yansıyan Dönüşüm Fragmanları

İnsanı bütünüyle kuşatan mahremiyet anlayışı, görüleceği üzere modernliğin kurumsallaşması sürecinde önemli yüzleşmelerle karşı karşıya kalmış ve bu durum, mekânda, mimaride, sanatta, ev ve aile hayatında farklı görünüşleri beraberinde getirmiştir. Öncesiyle ve sonrasıyla dikkatli şekilde irdelenir ve arka planındaki motivasyonlarına odaklanılırsa, mahremiyetle ilgili söz konusu köklü değişimlerin ve kamusallığın dönüşümünün ardında içkin olan ana etkenin, dine ve dinî alana dair bakış açısındaki dönüşümler olduğu ortaya çıkacaktır. Bu başlık, her biri literatürde çok verimli tartışmalar meydana getiren çeşitli alt başlıklardan hareketle, mahremiyet algısındaki dönüşümün dinî yaşam pratiklerine ve dindarlık anlayışına nasıl etki ettiğini ana hatlarıyla soruşturacaktır.

3.1. Kapitalizmin ve Seküler Kültürün Kamusallığı Dönüştürmesi

Kamusal alan; gözlemlenebilen, izleyiciler önünde gerçekleştirilen, çoğunluğun görmesine ve işitmesine açık olan alana tekabül ederken; özel alan, tersine, bakışların çevrildiği, sınırlı sayıda insan arasında söylenen/yapılan

mahrem veya gizli alanları ifade eder. Kamusal-özel alan ikiliği bu bakımdan mahremiyete karşı kamusallıkla, gizliliğe karşı açıklıkla veya görünmezliğe karşı görünlülükle ilintilidir (Thompson, 2008: 188-189).

Kamusal ve özel alanla ilgili en yaygın tanımlar bu şekilde olsa da bunlardan bazıları söz konusu alanların tarihsel süreçte hangi etkenlerle hangi farklı hüviyetlere büründüğünü göz ardı etmektedir. Bu değişim aslında Batı'daki sosyokültürel değişimin ipuçları hakkında da bize bilgi verir. Zira Sennett'in (2013: 34) vurguladığı gibi, "kamu" sözcüğünün ilk kullanımları kamuoyunu, yani toplumun ortak çıkarını ön planda tutmaktadır. 15. ve 16. yüzyıllarda "özel" kelimesi, üst düzey devlet erkânını, yöneticileri ve bunlara ilave olarak ayrıcalıklı kişileri karşılamaktaydı. 17. yüzyıl sonlarında ise "kamusal", herkesin denetimine açık anlamına gelirken; "özel", kişinin ailesi ve arkadaşlarıyla sınırlı olan bir yaşam alanını ifade etmeye başladı. Dolayısıyla kamusal ve özel alanlar ilk kez bu yüzyılda günümüzdeki kullanımlara temel teşkil eden muhtevasına kavuşmuş oldu.

18. yüzyıldan itibaren kamusal ve özel alan kavramları, yeni bir evreye geçerek, farklı anlamlar elde etmeye başladı. Sennett'ten hareketle bu evreyi "modern evre" olarak açıklamak mümkündür. Bu yüzyılda artık kamusal kelimesi, yalnızca aile ve yakın arkadaş çevresinden farklı olan bir toplumsal yaşam alanını değil; etnik, dinî, sosyokültürel pek çok açıdan birbirinden farklılık arz eden insanların, yani tanıdıkların yanında yabancıların da içerisinde olduğu daha geniş bir alanı, yani kozmopolit şehirleri işaret eder hâle geldi. Şehirlerin büyümesi, artık yöneticilerin denetiminden bağımsız park ya da kahvehane gibi sosyal mekânlarda insanların yeni sosyal ağ örüntülerine dâhil olabilmelerine imkân tanıdı. Öte yandan tiyatro ve opera gibi salonlar artık yalnızca aristokratların girebileceği yerler olmaktan çıkarak, şehrin nimetleri, dar bir elit kesimin elinden geniş halk katmanlarına yayılmış oldu. Bilhassa bu yüzyıldan itibaren kamusal-özel alanlar ve bunların sınırları, inançlar bağlamında da sorgulanır hâle geldi ve yaşanan içsel gerilimler, çocuk yetiştirmekten ahlaki yükümlülükleri yerine getirmeye kadar hayatın birçok sosyal alanına intikal etmiş oldu (Sennett, 2013: 33-35).

Aynı yüzyılın son periyodunda yaşanan ve bütün dünyayı etkileyen devrimler, 19. yüzyıldaki kamusallık fotoğrafını değiştirdi. Kapitalizmin

ortaya çıkarttığı seri üretimle birlikte insanlar neredeyse tek kalıptan çıkmış kıyafetler giymeye başladı ve böylece toplumsal farklılıkların görece azaldığı, maddi nesnelere mahrem özelliklerin ya da sıfatların yakıştırıldığı, -Marx'ın tabiriyle- bir tür “meta fetişizmi” ortaya çıktı (Sennett, 2013: 38). Kapitalizmle birlikte ev, aşama aşama üretim mekânı ve merkezî olmaktan çıktı; hem erkek hem kadının yeni üretim mekanizmasına dâhil olmak zorunda kalışı “evin yıkılışı” (Berger vd., 2000: 96) söylemlerini beraberinde getirdi.

Kamusal ve özel alan kavramlarının yeniden yapılanmasındaki en önemli etkenlerden bir diğeri ise kapitalizme eklenenen seküler kültür oldu. Seküler kültür, Sennett’a göre, önceki dönemlerden miras kalan kamusal yaşamın, hâlihazırdaki dünyaya duyulan inanç açısından sorgulanmasını gerektirdi. O güne kadar aşkın bir “doğa düzeni” içerisinde anlam verilen nesneler ya da insanlar, 19. yüzyılda gelişen sekülerlikle birlikte “aşkın” yerine artık “içkin” bir mahiyet kazanmaya başlamış ve değişen bu görüş, yalnızca entelektüellerin dünyasına değil, çocuk disiplinine ve evlilik dışı ilişkilere kadar uzanan bir dizi meseleyle, sıradan insanların da zihinlerinde yer eder hâle gelmişti. “İçkin”, “ansal” ya da “olgusal” şeylerin bundan böyle önceden var olan bir tasarıma uyması gerekmiyordu; tam aksine artık kendi içinde ve kendi başına bir gerçeklik olarak kabul ediliyorlardı. Sennett’a (2013: 434) göre kapitalizm ve seküler varoluş, toplumu nazik bir dengede ayakta tutan kamusal ile özel alan arasındaki uyumun, başka bir deyişle mahremiyetin tarihinin yitirilişi anlamına gelmekteydi.

Sennett’in ısrarla ön plana çıkardığı sekülerlik kültürünün temelleri, aslına bakılırsa moderniteyi hazırlayan amillerden olan Rönesans ve Reform’a kadar geri götürülebilir. Mahremiyet kavramının Batı’da yaşamış olduğu belki de en ciddi kırılmalardan olan Rönesans döneminin önde gelen sanatçıların eserleri, Orta Çağ dönemindeki sanat anlayışını yerle bir etmiş, dini kaygıların yerini estetik kaygılar almıştır. Michelangelo’nun Davut heykeli ve Kıyamet Günü tasviri bu değişimin en meşhur örnekleridir (Bağlı, 2011: 201-202). Anlatılmak istenen şeyi en yalın ve doğal şekilde tasvir etme arzusu, o güne kadar kutsal kabul edilen ya da dinî bir değer atfedilen kişiler/nesneler özelinde de kendisini göstermiş ve böylelikle heykeltıraştan mimariye, resimden süslemeye kadar yeni bir sanatsal anlayış hâkim olmaya başlamıştır.

Sanat alanını şekillendiren yeni bakış açısı; Batı'da ortaya çıkmakla birlikte Batı dışı toplumları da etkisi altına alan Reform, Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali ve Bilimsel Devrim gibi geniş çaplı toplumsal süreçlerle birlikte düşünce ve dinî alan da dâhil olmak üzere aşama aşama hayatın hemen tamamına nüfuz etmeye başlamıştır.

Seküler anlayış ve bu anlayışın kamusal-özel alanları önceki bağlamından kopartarak yeniden yapılandırması, Habermas'ın ifadesiyle “toplumsal alanla mahremiyet alanını kutuplaştırmış” (2015: 28) ve dine de ancak bu kutuplaştırılan mahremiyet alanında sınırlı bir yer verilmiştir. Böylelikle din, kamusal hayattan kopan ve yalnızca Tanrı ile kul arasındaki bireysel tecrübeye hapsolan (Kirman ve Demir, 2016: 508) bir fenomene dönüşmüştür. Dinin gerek bireysel gerekse kurumsal anlamda görece ikincil bir konuma düşmesi, -Berger'in sıkça kullandığı gibi- “sorgulanmaksızın kabul edilen” (2015) alanların sorgulanmasına kapı aralamıştır. Bunun sonucunda, daha önceki dönemlerde verili olarak kabul edilen cinsiyet, beden ve kimlik gibi unsurların da bu sorgulamalara dâhil edilişi, neredeyse insanlığın tarihiyle eş değer bir tarihsel serüvene sahip olan mahremiyetin dönüşümünü hızlandırmıştır.

3.2. Cinsellik, Beden ve Kimlik Algısının Dönüşümü

Modern zamanlarda mahremiyetin doğrudan eşleştirildiği ve bir sorunsal olarak tebarüz ettiği hususların en başında cinsellik gelmektedir. Cinselliğin, insanlığın tarihsel serüveninde nasıl algılandığı ve tam da mahremiyet bağlamında kamusal-özel alanlarda nasıl bir dönüşüm geçirdiğiyle alakalı ciddi tartışmalar göze çarpmaktadır. Örneğin Elias, cinselliğin modern dönemde şiddetli şekilde bastırıldığını ve kamusal-özel alan ayrımının bu yüzden ortaya çıktığını iddia eder. Ona göre diğer dürtülere dair uygarlık eğrisinin aksine cinsel dürtülerle ilgili modern dönemdeki kurallar gittikçe katılaştır ve cinsellik, utanma ve sıkılma duygusundan dolayı hakkında konuşulamayan bir mesele olarak kamusal yaşamın dışına itilir. Böylelikle ilerleyen uygarlık süreciyle birlikte insan yaşamında kamusal alanla özel alan, açıktan yapılanla gizli yapılan arasındaki mesafe büyür (Elias, 2004: 303-305). Yine Mumford da kamusal ve özel alan anlayışıyla irtibatlı olarak cinsellik konusundaki mahremiyet duygusunun 16. yüzyılın sonlarında, yani modern dönemde açığa çıktığını savunur (Mumford, 2007: 469).

Elias ve Mumford'un fikirlerine ciddi şekilde karşı çıkan Duerr ise, çıplaklığın ya da mahremiyete dair diğer unsurların Orta Çağ'da dahi doğal bir şey olmadığını ve o dönemde de mahrem kabul edildiğini, dolayısıyla kamusal ve özel alan arasındaki ayırmadan kaynaklanan modern mahrem fikrinin yalnızca bir mit olduğunu ve herhangi bir gerçekliğe tekabül etmediğini öne sürer (Duerr, 1999: 147). Cinselliğin tarihini yazan Foucault da Duerr'e katılarak, sıklıkla dillendirilen modern dönemde iktidarların cinselliği bastırdığı düşüncesine karşı çıkar. Ona göre cinselliğe dair önceki anlayışların tehlikeli bir engelleme mekanizmasıyla 19. yüzyılda her zamankinden daha katı bir şekilde devre dışı bırakıldığını düşünenler yanılmaktadır. Oysa cinsellik, modern dönemde tam aksine iktidarların aşırı yüklemelerine tâbi olmuş ve onunla ilgili söylemler aşırı şekilde çoğaltılmıştır (Foucault, 2007: 54). Mahremiyete yönelik döneme özgü farklı bakış açısı da bundan kaynaklanmaktadır.

Giddens ise meşhur eseri olan *Mahremiyetin Dönüşümü*'nde geleneksel dönemlerde doğrudan üremeyle irtibatlı şekilde bir aşkınlık aracı olarak görülen cinselliğin modern zamanlarda bu karşılığını kaybettiğine dikkat çeker. Ona göre Tanrı'nın iradesiyle irtibatlı olan biyolojik ve fiziksel faktörler, modern dönemde toplumsal müdahalelere maruz kalmıştır. Cinsiyet de bunlardan biri olup deneyimin tecrit edilmesi ve mahremiyetin dönüşümüyle ilintilidir. Deneyimin tecrit edilmesi, modern kurumların, toplumsal pratiklerin önceki "dışsal sınırlarını" işgal etmesiyle ortaya çıkmış ve bu da cinselliği, doğayla, üremeyle ve aşkın olanla ilişkilendiren ahlaki çerçevelerin çözülmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda çoğunlukla ilahî ilkelerle belirlenen geleneksel rutinler, deneyimin tecridiyle "unutmaya" tâbi tutularak modernliğin göstergeleriyle yer değiştirmiş; fakat daha da kötüsü bu göstergeler varoluşsal sorulara cevap bulamamıştır (Giddens, 2014: 172, 176).

Sennett da "aşkın doğa" fikrinin aşınmasının cinsellik ve beden algısındaki dönüşümün temel parametrelerinden olduğuna dikkat çeker. Kapitalizmin ve seküler inancın kamusal ve özel alanlar bağlamında ürettiği sarsıntılar, güçlü kamu yaşamını zayıflatmış ve mahrem ilişkileri alabildiğine deforme etmiştir. Bu bozulmanın en canlı örneği ise fiziksel aşkta karşılık bulmuştur. Toplumsal yaşamdan alabildiğine kaçarak özel yaşam alanlarına sığınan ve kişiler arasındaki yakınlığı ahlaki bir değer olarak addeden bireyler, tanrısız

modern toplumun insancıl maneviyatının kollarına kendilerini bırakmışlardır. Bakışların bütünüyle içkin dünyaya hasredilmesi ise bireyleri, yaşadıkları her bir olayın kendi kimlikleriyle ilişkili olduğuna ve böylece kendi karakterlerinin yazarları olduklarına inandırmıştır (Sennett, 2011: 333-334).

Giddens ve Sennett'in ciddi şekilde eleştiriye tâbi tuttuğu modern beden ve kimlik algısı, 1960'lardan itibaren yükselişe geçen postmodernite/modern-sonrası evreyle birlikte çok daha tartışmalı hâle gelmiştir. Her türlü aşınmaya rağmen kendi içerisinde görece bir bütünlük arz eden modern kimlik anlayışı, çok daha parçalı bir hüviyete bürünmüş; böylece "ilahî varlık zincirinin bir ürünü olarak görülen" (Bauman, 2011a: 182, 188) kimlik de artık bireylerin üzerinde her türlü değişikliği yapabilecekleri fotoğraf karelerine dönüşmüştür. Dolayısıyla kimlik, bireyin içinde yaşadığı geleneksel, kültürel, ailevi ya da dinî kodlarla değil; içinde yaşanan zamanın, hatta anın buyruklarıyla inşa edilir hâle gelmiştir. Nitekim son dönemlerde literatüre dâhil olan pek çok kimlik çeşidi, sosyokültürel, sosyo-politik ya da dinî hemen her anlamda hızlı salınımlar gösterebilen akışkan benlik/kimlik görünümelerini tanımlama çabasından kaynaklanmaktadır.

Beden ise bireyin hemen her gün yeni inşalarla peşinden koştuğu zahmetli bir uğraşa dönüşen bu kimlik inşasının en önemli kısmını oluşturmakla kalmamış; zaman içerisinde gerektiğinden çok daha fazla ön plana çıkartılarak metalaştırılmış ve fetişleştirilmiştir. Baudrillard, sabit ve değişmesi mümkün olmayan bir hayatta kişinin bütün dürtülerini bastırması gerektiğini vazeden Püritanizmin bin yıllık serüveninden sonra beden modern zamanlarda yeniden keşfedildiğini, reklamların ve modanın yanında diyet, gençlik, erillik/dişilik gibi saplantılarla birlikte beden günümüzde kurtuluş nesnesine dönüştüğünü ve hatta ruhun da yerini aldığını önemle belirtir. Bu postmodern anlayışın yönlendirdiği güzellik etiği, beden tüm değerlerini arzu ve haz gibi unsurlara indirgeyerek tüketir, "yeniden keşif" sürecini büyük ölçüde cinsellikle ilişkilendirir. Reklamlar ve kitle iletişim araçlarıyla sürekli göz önünde tutulan imgeler, "kendini keşfet", "satın alırsanız kendinizle barışırsınız" gibi sloganlar eşliğinde kapitalist bir toplumun tam da merkezine yerleştirilir. Böylelikle beden, geleneksel anlamdaki emek süreciyle ya da doğayla irtibatlı olmaktan çıkartılıp gösterişsel algının, narsisizmin payandası hâline gelir (Baudrillard, 2012: 149-157).

Modern dönemde en azından üretimin önemli bir parçası olarak görülen beden, postmodern dönemde tüketimin odak noktasında konumlandırılır (Özbolat, 2011: 332). Bedenin yeniden inşasının bu süreçte bir keşif ve özgürleşme serüveni olarak okunması ve cinselliğe fazlaca yer ayrılması, bedenin ilahî dinlerdeki karşılığı olan “emanet”ten bir tüketim nesnesine dönüşmesini resmeder. Kutsal bilgiye muhatap olan ve kendisine varlık âleminde özel bir önem atfedilen insan bedeni, bir zamanlar ruh sahibi tabiat şeklinde (Nasr, 2001: 177) algılanırken artık parfümler, aksesuarlar, sağlıklı yaşam, fit kalma, vücut bakım ürünleri gibi fazlasıyla değer ve prestij gören tüketim nesnelerine ev sahipliği yapmaya başlamış ve hatta bizatihi kendisi “aksesuar beden” (Breton, 2014: 25) olarak tanımlanmıştır. Başka bir ifadeyle, Aydınlanma düşüncesi sonrasında beden, utanılması gereken bir yük olarak görülen nesneden incelenmesi gereken bir şeye dönüşmüştür (Kodak, 2018: 96). Bedenin kutsal anlam ve sembollerinden soyutlanan (Sungur, 2016: 162) yeni beden anlayışı, kadın ve erkeğin kamusal hayattaki görünürlüklerinde olduğu kadar, onların ev içindeki rollerinde de köklü farklılıklara sebebiyet vermiş ve bu farklılıklar, mahremiyetin ev ve aile hayatındaki temel kodlarının da değişime uğramasını bir şekilde mecbur bırakmıştır.

3.3. Aile Hayatının ve Ev İçi Rollerin Dönüşümü

Mahremiyetin etimolojik kökeni, bir şeye sınır çizmekle ve yasak koymakla doğrudan ilintilidir. Bu sınır, bir metafor yapmak gerekirse, aslında kişinin, mahrem addettiği insanlarla ya da eşyalarla “ötekiler” arasına çektiği açılıp kapanabilen bir kapı gibidir ve kişi bu kapıyı istediği zaman açmak, istediği zaman da kapatmak ister. Bu bakış açısı, mahremiyeti anlamlandırırken kaçınılmaz olarak “beşerin rahmi” (Arslan, 2013: 532) olan aile mefhumunu, yakın çevreyi ve içerisinde yaşanılan mekânları akla getirir. Aile ise eşlerin kendi aralarındaki ilişki biçimlerinden ev içi rollerine, onların çocuklarıyla ilişkilerinden çocukların kendi aralarındaki sosyalleşme şekillerine kadar bir dizi toplumsal formu karşımıza çıkarır.

Kamusal ve özel alanların yeniden yapılandırılmasında kamusal alan, yalnızca belli ritüellerin gerçekleştirildiği bir sahaya dönüşmüş, özel alan doğrudan doğruya “ev”e hapsedilmiş ve böylece Sennett’in kitabına isim olduğu şekliyle, “kamusal insanın çöküşü” gerçekleşmiştir. 19. yüzyıldan itibaren özel alanın evle sınırlandırılması; aşkın olandan uzaklaşan ve bu

yüzden de hemen her türlü müdahaleye maruz kalan kamusal alan yerine, daha yüksek ahlaki değerler taşıyan “aileyi” ön plana çıkartmış ve onu ideal bir sığınak şeklinde kodlamıştır (Vincent, 2016: 37). Aile, bireylere şahsî sürekliliklerinin güvencesini tesis etmesinin yanı sıra misyonu gereği insanlarla toplumsal talepler arasında da aracılık rolü üstlenmiştir (Habermas, 2015: 121). Kapitalizm ve seküler kültür ise ortaya çıkardığı şiddetli etkilerle maddi ve manevi anlamdaki bütünlüğün, istikrarın limanı olan ailenin söz konusu temel hususiyetlerini ters yüz etmiş ve hem erkek hem de kadını gerek toplumsal hayatta gerekse de aile ortamında kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaktan çekinmemiştir.

Giddens, (2014: 174) modernliğin harekete geçirdiği mahremiyetin dönüşümünü *de facto* olarak üstlenen grubun kadınlar olduğunu söyler. Müslüman toplumlar irdelendiğinde de benzer durum görülür. Hem Türkiye’nin hem de diğer Müslüman ülkelerin modernleşme tecrübelerinde, kadınlar hep merkezî bir rol üstlenmişlerdir. Aslında Batı’ya özgü bir dönüşüm hikâyesi barındıran modernleşme ve sekülerleşme süreçleri, “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” mottosuyla yönetici elitler tarafından diğer ülkelere de taşınmış ve bunun sonucunda örneğin Türkiye’de geleneksel yaşam, “epistemolojik bir kesinti”ye (Göle, 2010: 33; Akgül, 1999: 89) maruz kalmıştır. Kadınların hem bedensel hem de kamusal görünürlüklerinin ve rollerinin artması, Türkiye’deki toplumsal yaşamın dönüşümünde bir kilometre taşı vazifesi görmüştür.

Kadınların kamusal görünürlükleri, onları, yabancı erkeklerin bakışına kapalı olan, kutsal/gizli olan şeklinde tanımlayan niteliklerin ve İslamiyet temelli kimliklenmenin odağında yer alan edep estetiği veya mahremiyete önem verme gibi hususiyetlerin geri plana itilmesini beraberinde getirmiş ve bu dönüşüm, kadınların seküler kamularda yer almalarının önünü açmıştır (Göle, 2012: 65). Böylelikle Türkiye özelinde 1960’lardan itibaren kamusal alana katılmayı arzulayan dindar kesim, 1980’li yıllarda kendisine az da olsa yer açmış, 1990’larda kendi kamusunu oluşturmaya başlamış (Aktaş, 2006) ve 2000’lerden sonra da artık kamusal hayatın en önemli aktörü ve yönlendiricisi olmuştur. Dindarların bu sosyokültürel ve ekonomik dönüşümünde dindar Müslüman kimliğinin dönüşümünün etkisi başrolde yer almıştır. Önceki kuşakların itinayla kaçınmaya çalıştığı ve aslında “tesettürün ruhuna” nişan

alan (Okutan, 2016: 238) kültür endüstrisi, artık yeni kuşakları çeperine almayı başarmıştır. Önceki kuşaklar söz gelimi bir davaya adanma, bir cemaate katılma gibi hedeflerin peşinde yürürken, 2000'lerden sonraki yeni kuşaklar daha bireyci, kişisel deneyimleri konusunda daha hassas, namaz, ibadetler ya da başörtüsü gibi Müslüman kimliğiyle özdeşleşen hususlarda daha sorgulayıcı bir görünüm arz etmişlerdir (Aktaş, 2006: 354). Bunun sonucunda Twenge'in (2013) "ben nesli" ya da Funk'un (2007) "postmodern ben-odaklı" tanımlarındaki yeni kuşak profiliyle görece uyumlu yeni nesil bir dindarlık kimliği³ yaygınlaşmıştır.

Türkiye'deki bu dönüşümün arka planında diğer taraftan elbette "zamanın ruhu"na ait değişimlerin de çok büyük bir etkisi vardır. 1980'lerin kutuplaşmadan kaynaklanan siyasi çatışmaları görece azalmış, dünyada ön plana çıkan liberal politikalar ülkemizde de takip edilmeye başlanmış, önce özel televizyon sonra da uydu kanalları ortaya çıkmıştır. Teknolojik ev aletlerinin yaygın şekilde kullanılması, kadınlar için "artık vakitler" meydana getirmiştir (Tekin, 2016: 258). Bu artık vakitler, özellikle 1990'lardan sonra magazin, güzellik ya da yemek programları gibi medya içerikleriyle doldurulmuş ve bahsi geçen gündüz kuşağı programları kendisine hedef kitle olarak kadınları seçmiştir. Bu programların önemli bir kısmının büyük ölçüde evlilik ve aile mahremiyetlerini deşifre etmeye yönelik olması ise, "ailenin mahremiyet alanının içinin oyulmasına sebebiyet vermiş" (Habermas, 2015: 276) ve mahremiyet ihlallerini normalleştirmiştir.

Hemen hemen aynı dönemlere tekabül eden yıllarda, alışveriş merkezleri yavaş yavaş toplumsal hayatın odağına yerleşmiş; eğitime ve çalışma hayatına eskiyle kıyaslanamayacak derecede kadınların rağbet göstermesi, iş arkadaşı, okul arkadaşı gibi yeni kavramları dindar camiaya taşımış, ev içi mahremiyetin en bilinen karşılığı olan haremlik-selamlık uygulaması da görece ikincil plana itilmiştir. Yine doğum günü, evlilik günü, sevgililer günü gibi özel günleri kutlamaya yönelik dindar ailelerdeki çekince, 1990'ların sonlarından itibaren

³ Amerika ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde göçmen olarak yaşayan, Müslümanları ve İslamı ötekileştiren söylemlerle ve bakış açılarıyla bilhassa internet ve sosyal medya ortamları aracılığıyla mücadele etmeye çalışan yeni bir Müslüman kimliği profilinden söz edilmektedir. Kendilerini hem Müslüman hem de modern şekilde tanımlamalarından hareketle "M Nesli" şeklinde adlandırılan bu kuşak tanımlamasına dair ayrıntılar için bkz. (Janmohamed, 2018; Eken, 2020b).

silikleşmeye başlamış ve artık bu günlere yönelik daha müsamahakâr bir tavır takınılır olmuştur (Tekin, 2016: 261-262).

Modern zamanlarda farklı bağlamlarda karşımıza çıkan mahremiyetin dönüşümü, elbette her toplumda farklı ve biricik sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların Türkiye özelindeki en canlı karşılığı bize kalırsa kimlik pratiklerinin değişimiyle paralel bir şekilde ev ve aile hayatında görülmüştür. Ev hayatı ve aile içi pratiklerinin söz konusu dönüşümünde ise yaklaşık son on yıldır dijital ortamlar önemli bir rol oynamakta ve bu rolün etkisi önümüzdeki yıllarda giderek artacak gibi görünmektedir.

3.4. Dijitalleşen Dünyada Alenileşen Yaşamlar

Tarihsel süreçte önemli güçlüklerle yüzleşen mahremiyet alanı, yeni bin yılla birlikte dijitalliğin meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştır. Dijitalleşme, mahremiyet aşınmasını derinleştirmekle kalmamış, daha da önemlisi bu aşınmayı hemen tüm dünyada yeni mahremiyet vasatı olarak konumlandırmıştır. Yarım yüz yıl kadar geriye giden serüveninde geleneksel medyadan yeni medyaya, yeni medya içerisinde de Web 1.0'dan Web 3.0'a ve ötesine kadar gittikçe sofistike bir hâl alan, sağladığı kolaylıkların bedeli olarak gözetim ve dikizlemeyi sıradanlaştıran elektronik ortamlar, matbaanın icadıyla başlayan mahremiyete yönelik kaygıları en tepe noktasına çıkarmıştır.

Dijital dünya ve mahremiyet ilişkisi bağlamında konuyla ilgili literatürde en fazla yer kaplayan alan, “privacy”nin karşılığı olarak kullanılan “kişisel gizlilik”tir. Kitleiletişimi araçlarının geleceği bugünkü seviye, yaklaşık yarım asır öncesinden öngörülmüş ve çalışmalara konu edilmiştir. Rosenberg *The Death of Privacy (Mahremiyetin Ölümü)* isimli 1969 tarihli eserinde, “şu anda bireyler ve örgütlerin birçok faaliyetini içeren bilgiyi, onlardan habersiz saklayacak, birleştirecek ve tek bir düğmeye dokunarak sınırsız erişim imkânına kavuşacak bir ulusal bilgisayar sistemi planlanıyor” ifadesiyle aslında o yıl kurulacak olan ve internetin ilk nüvesini teşkil edecek ARPANET’i işaret etmekteydi. 1991 yılında dünya çapında ağın (www) tüm dünyada yaygın bir kullanım sahasına kavuşması, Rosenberg’in öngördüğü “mahremiyetin ölümü” tanımlamasını oldukça haklı çıkardı. Zira o dönemlere kadar bizzat bedenle gidilmesi, gözlemlenmesi ve veri toplanması gerekirken, dijital ortamlar toplumların kılcal damarlarını keşfetmeyi ve gerekli olan enformasyona ulaşabilmeyi çok

daha kolaylaştırdı. Dahası Foucault'nun “panoptikon”unda takip edilmekten ve izlenilmekten hoşlanmayan insanların yerini dijital ortamlardaki gözetim sarmalına gönüllü olarak dâhil olan kullanıcılar aldı.

Mahremiyetin “kişisel bilgiler” anlamındaki bağlamı elbette önemli olmakla birlikte, toplumumuzda daha fazla sorunsallaştırılan veçhesi, İslamî inanç ve değerlerle ilgilidir. Mahremiyetin İslamî terminolojideki karşılığının yanı sıra asırlar boyu bir gelenek hâlini alan bazı davranış formlarının değişmesi, mahremiyete yönelik hassasiyet taşıyan kişileri ciddi bir endişeye sevk etmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz cinsellik ve beden algısının dönüşümüyle irtibatlı bir şekilde, sosyal medyanın kişileri hemen her anı paylaşmaya sevk etmesi, gündelik ve toplumsal hayatın yanı sıra yakın zamanlara kadar “mahremiyetin kalesi” olarak kabul edilen ve kimseye mümkün olduğunca bahsi dahi edilmeyen evleri de diğer insanların beğenilerine açtı. Ritzer'in (2011: 220) ifade ettiği gibi kendi evimizde dahi gözetlenmekten ve tüketime dâhil olmaktan kurtulamıyorsak, aslında sığınacak bir limanımız kalmamış demektir.

Dijital ortamlarla yeni meslek alanı hâline gelen kitle etkileyicilerinin, “şöhret toplumu” tanımlamasının tam da içini doldururcasına evliliklerinden ev içi pratiklerine, alışverişlerinden sıradan yapıp etmelerine kadar hayatlarının neredeyse her anını takipçileriyle paylaşmaları, mahremiyetin sosyal medya ortamlarında ne derece aşındığının en bariz göstergesidir. Öte yandan yeni doğmuş bir bebek veya fotoğraflanmaktan hiç de memnun kalmayan yaşlıca bir insan da bu görsel şova rahatlıkla dâhil edilebilmekte ve çocuk-ebeveyn-ihtiyar gibi hafızamızdaki geleneksel kabuller görmezden gelinebilmektedir. Dahası, hac ve umre gibi ibadetler, hatta ister bireysel ister kurumsal düzlemde olsun yapılan yardımlar, defin merasimleri ve cenaze ritüelleri dahi hesaplardan paylaşarak, gösteri⁴ ve teşhir dünyasına kurban edilebilmektedir.⁵

⁴ Debord'a göre gösteri, metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmesidir; dolayısıyla görülen dünya, bütünüyle metanın dünyasıdır (Debord, 2017: 50). Bu açıdan bakıldığında bütünüyle başkalarının beğenisine sunulan ibadetlerin ya da dinî içerikli pratiklerin metalaşma tehlikesi gün yüzüne çıkar.

⁵ Mahremiyete yönelik dile getirdiğimiz bu endişelere dikkat etmenin, içinde yaşadığımız dünyanın gerçeklikleriyle örtüşmediği de dillendirilmektedir. Bu bağlamda örneğin Chul-Han, sosyal ağların getirdiği şeffaflıklar dünyasından geriye dönüşün mümkün olmadığını, bu yüzden de “post-privacy”, yani “mahremiyet-sonrası” çağa girdiğimizi öne sürmektedir (Chul-Han, 2017: 17) .

Dijital medyada teşhir ve şov dünyasına kapı aralayan fotoğrafların, mahremiyetle ilgili ciddi sorunları ortaya çıkarmasının en önemli sebebi, yukarıda tarihsel serüvenlerine ve zaman içerisindeki kavramsal dönüşümlerine değindiğimiz kamusal ve özel alanlar arasındaki sınırları muğlaklaştırmasıdır. Nitekim söz konusu mecralarda kamusal alan ile özel alan arasında bugün tek taraflı bir aşındırmadan bahsetmek doğru olmaz. Dijital ortamların sağladığı gözetim teknikleriyle mahrem alan, kamusal alan tarafından aşındırılırken, diğer taraftan da ifşa ve teşhirlerle kamusal alan, mahrem alan tarafından işgal edilmektedir (Öztekin ve Öztekin, 2010: 539). Örnek vermek gerekirse, bir kullanıcının kendi fotoğrafı ilk anda özel alana aitken, sosyal medya hesabından paylaşıldığı anda o fotoğraf artık kamuya açılmaktadır.

Medyanın gelişen teknik özellikleri ve genişleyen kültürel içerimleri, mahremiyete önem verdiğini düşünen ve gündelik hayatında hem insani hem de dinî gerekçelerle bu sınırı özenle korumaya gayret eden insanları dahi kendi büyüdüğü dünyasına çekmekte ve kişiyi inandığı çizgilerle kendi çizgileri arasında arafta bırakmaktadır. Daha açık şekilde ifade edecek olursak, özel ve kamusal alanlar arasındaki geçişkenlik ve aradaki ayrım çizgisinin silikleşmesi, dinî konularda hassasiyet taşıyan ama öte yandan da sosyal medyanın atmosferinden kendisini kurtaramayan kullanıcıların ciddi gerilimler yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Nitekim sosyal medya ve dindarlık üzerine yapılan saha araştırmaları (Dereli, 2020; Eken, 2020b), bilhassa görsel içerikli paylaşımlardan hareketle kullanıcıların gerek birey gerekse grup/ cemaat düzeyinde birbirlerinin dindarlıklarını sorguladıklarını ve hatta bu anlamda birbirlerini ötekileştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu durumun en önemli sebebi, dijital ortamların özel-kamusal alanlar dilemmasının yanı sıra otorite tanımaz bir karakter sahip oluşu ve böylelikle aynı inancın ve kültürel değerlerin mensupları olan bireyler arasında dahi çok farklı anlayış ve yaklaşımları görünür kılmasıdır.

Sonuç

Mahremiyetin en dikkat çekici veçhelerinden birisi, farklı sosyokültürel ve sosyo-politik arka planlara, inanç ve değerler dünyasına, geleneğe, kültürel mirasa ve hafızaya sahip olmalarına rağmen, hemen her birey ya da toplum için az ya da çok önem arz etmesidir. Mahremiyete dair alınan konum ve tavır ise bir toplumu ya da kültürü diğerlerinden ayırt edecek nosyondan kaynaklanır; bu nosyon, ait olduğu inanç ve değerler dünyasıyla harmanlanmış bir geleneğin inşasında önemli işlevler görür. Bu işlevler toplumda işlerlik kazanıp kuşaklar boyu sürdürüldüğü müddetçe o toplum ve kültürdeki beden algısını, zaman ve mekân algısını, ev ve aile hayatını, kamusal-özel alan anlayışını büyük ölçüde belirler fakat ne zaman ki bu aktarımlar kırılmalar yaşarsa, söz konusu perspektif de kaçınılmaz olarak farklılaşmaya başlar. Rönesans ve Reform’la başlayıp Aydınlanma’yla devam eden seküler kültür, bahsini ettiğimiz bireysel ve toplumsal kırılmaları yoğun şekilde beraberinde getirmiş ve mahremiyet anlayışı da bundan nasibini almıştır. Mahremiyetin değişim serüveni, onun gittikçe yara almasına sebebiyet vermiş, bir zamanlar mahremiyet ihlalleri olarak ayıplanan ya da hoş görülmeyen pratik ya da alışkanlıklar artık yeni mahremiyet vasatı olarak normalleş(tiril)miştir. Bu normalleşme mimaride, cinsiyet ve beden algısında değişikliklere nasıl sebebiyet vermişse, aile hayatını, eşlerin aile içi rollerini ve toplumsal hayatı da o denli etkilemiştir.

Sosyolojik dönüşümün en görünen yüzü, hemen her çağda olduğu gibi, yeni kuşaklardır. Mahremiyet anlayışındaki değişim izleğini de yine genç kuşaklar üzerinden takip etmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, doğrudan fotoğraf/selfie çekmeye ve bunları paylaşmaya hasredilmiş sosyal medya uygulamaları genç kuşakları daha fazla cezbetmekte ve çeşitli filtreleme programlarıyla kendilerini başkalarına “istedikleri gibi” sunabilmelerine imkân tanımaktadır. Böylece kendi benlerini, bedenlerini ve görüntüsel/fiziki varoluşlarını toplumsal kabul ve değerlerin önüne koymaya daha meyyal olan genç kuşaklarla önceki kuşaklar arasındaki mahremiyet yaklaşımı farklılığı görece artmaktadır. Mahremiyet algısındaki sosyolojiyi değiştiren bu farklılaşma, kimi zaman dindarlığın toplumsal anlamda kabul gören diğer alanlarına da sirayet edebilmekte ve kuşaklar arası ayrışmayı derinleştirebilmektedir.

Mahremiyetin sınırlarının, tarihin önceki dönemlerinde dahi bütünüyle korunduğu öne sürülemez. Fakat bahsi geçen serüvene yeni bin yılda dijital ortamların da katılması, neyin kamusal ya da özel alana dâhil olduğu, hangisinin mahrem kabul edilip edilmeyeceği meselelerini birbiri içerisine geçirmiş, aradaki çizgiler ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Başka bir ifadeyle “korumacı mahremiyet” anlayışının yerini “teşhirci mahremiyet” almış ve mahremiyet algısındaki bu dönüşüm, dinî hayatı ve dindarlığı ciddi düzeyde etkilemiştir. Dijital ortamların yalnızca genç kuşaklara değil, her yaştan kesime hitap edecek düzeyde yaygınlık kazanmasıyla, teşhirci mahremiyetin boyutları genişlemiştir. Bunun sonucunda yakın zamana değin bireyin ve ailenin mahremi olarak görülen ve yabancı gözlemlere açılması asla beklenmeyen ev ortamlarından gündelik hayatın hemen bütün pratiklerine, bir bebeğin doğumundan dinî içerikli ritüellere kadar pek çok “özel an”, sosyal medya ortamlarında teşhir edilmektedir. Dahası, başkalarına söylendiğinde veya gösteriş olarak yapıldığında manevi anlamdaki karşılığında azalma olacağı düşünülen ibadetler dahi, beğeni ve takipçi sayısını arttırma ya da fenomen olma gibi cazibeler doğrultusunda bu mecralarda tüketilebilmektedir. Dijital ortamların, fiziki dünyanın artık önemli bir parçası hâline geldiği ve her iki uzamdaki etkileşimlerin birbirini beslediği düşünüldüğünde, mahremiyet algısındaki söz konusu değişimlerin yalnızca bu mecralarla sınırlı kalmadığı, zihin düzeyinde de dönüştürücü etkide bulunarak bireysel, toplumsal ve dinî hayatın her alanında kendisini hissettirdiği ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte mahremiyet algısıyla irtibatlı şekilde dindarlık ve dinî hayat bağlamında gerçekleşen dönüşümün faturasını bütünüyle sosyal medya ağlarına çıkarmak bize göre doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu dönüşüm, coğrafya farklılığını büyük ölçüde önemsizleştiren küreselleşmeyi ortaya çıkartan modern dünyanın kendine özgü şartlarından ve bu şartları cari kılmaya devam eden mekanizmalarından bağımsız değildir. Dolayısıyla internet ve dijital ortamlar, aslında mahremiyetle ilgili en az iki asırdır devam eden ihlaller serüveninin bir devamı niteliğindedir. Temel farkı ve ön plana çıkan özelliği, değişim ve dönüşümün hızına ivme katarak bunları önceki dönemlere nazaran çok daha kısa bir süre içerisinde fiiliyata dökmesidir. Sonuç olarak insanın en mutena veçhesine karşılık gelen mahremiyetin sonuna gelmenin kolay kolay mümkün olamayacağını fakat ciddi tartışmaları beslemeye de devam edeceğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Akgül, M. (1999). *Türk modernleşmesi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aktaş, C. (2006). *Türbanın yeniden icadı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Arslan, A. (2013). *Yeni bir anlam arayışı: Yorumlanmış bir dünyada müslümanca düşünenin imkanı*. Van: Bilge Adamlar Yayınları.
- Bağlı, M. (2011). *Modern bilinç ve mahremiyet*. İstanbul: Yarın Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim toplumu*. (F. Keskin-H. Deliceçaylı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011a). *Bireyselleşmiş toplum*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2011b). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm: Küresel çağda sosyal eşitsizlik*. (F. D. Ergun, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2015). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi: Modern insanın yönelimi*. (M. D. Dereli, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Berger, P., Berger, B. ve Kellner, H. (2000). *Modernleşme ve bilinç*. (C. Cerid, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınlar.
- Breton, D. L. (2014). *Bedene veda*. (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Chul-Han, B. (2017). *Şeffaflık toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Clarke, R. (2016). Roger Clarke's web-site. <http://www.rogerclarke.com/DV/Intro.html> adresinden alındı
- Debord, G. (2017). *Gösteri toplumu*. (A. Ekmekçi-O. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dereli, M. D. (2020). *Sanala veda: Sosyal medya ve dönüşen dindarlık*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Duerr, H. P. (1999). *Çıplaklık ve utanç: Uygarlaşma sürecinin miti*. (T. Onur, Çev.) Ankara: Dost Yayınları.
- Eken, M. (2020a). *Temel boyutlarıyla mahremiyet ve güncel dijital mahremiyet problemleri*. Aydın, H. ve Yazıcı, F. (ed.) içinde, *Yeni medya çağında popüler dijital sorunlar* (s. 41-65). Ankara: Nobel Yayınları.
- Eken, M. (2020b). Modern görsel kültürde M Nesli'nin online inanç pratikleri. *Bilimname*(43), 31-71. doi:10.28949/bilimname.762744
- Elias, N. (2004). *Uygarlık süreci*. (E. Ateşman, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (H. U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Funk, R. (2007). *Ben ve biz: Postmodern insanın psikanalizi*. (Ç. Tanyeri, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Mahremiyetin dönüşümü*. (İ. Şahin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis.
- Göle, N. (2010). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2012). *Seküler ve dinsel: Aşınan sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2015). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü*. (T. B.-M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Janmohamed, S. (2018). *M nesli: yeni müslüman gençlik*. (E. Kızılelma, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kirman, M. A. ve Demir, T. (2016). Sekülerleşme perspektifinden mahremiyetin dönüşümü. Ünal, Y. vd. (ed.) içinde, *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu* (Cilt 2, s. 501-512). Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kodak, D. (2018). Düşünsel modernitede mahremiyeti yeniden tanımlamak: Kuşaklararası bir araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 85-116.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları*. (A. Toprak, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. (G. Koca-T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nasr, S. H. (2001). *Bilgi ve kutsal*. (Y. Yazar, Çev.) İstanbul: İz Yayınları.
- Okutan, B. B. (2016). Popüler kültürden kültür endüstrisine: Dini kimlik ve kadın. Özbolat, A. ve Macit, M. (ed.) içinde, *Kimlik ve Din* (s. 215-240). Adana: Karahan Yayınları.
- Öğüt, S. (2003). Mahrem. *Diyanet islam ansiklopedisi*, içinde, c. 27, 388-389.
- Özbolat, A. (2011). Postmodern dönemde bedenin tüketim temelinde yeniden inşası. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 317-334.
- Öztekin, H. ve Öztekin, A. (2010). Modernleşme-mahremiyet ilişkisi ve siber mekanda mahremiyetin aleniyete dönüşmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 526-540.

- Ritzer, G. (2011). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek*. (Ş. S. Kaya, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rosenberg, J. M. (1969). *The death of privacy*. Random House.
- Sennett, R. (2011). *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü*. (S. D. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sungur, E. (2016). *Postmodern tüketim anlayışında dindar yaşam biçimleri*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Tekin, M. (2016). Tüketim kültürü bağlamında dindar kadın kimliğinin dönüşümü. Ünal, Y. vd. (ed.) içinde, *Din, gelenek ve ahlak bağlamında mahremiyet algıları sempozyumu* (s. 255-266). Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve modernite*. (S. Öztürk, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Twenge, J. M. (2013). *Ben nesli: bugünün gençleri niçin bu kadar özgüvenli ve iddialı fakat bir o kadar da depresif ve kaygılı*. (E. Öztürk, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Vincent, D. (2016). *Mahremiyet: kısa bir tarih*. (D. C. Başaraner, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Warren, S. D. ve Brandeis, L. D. (1890). *The right to privacy*. Harvard Law Review, 4(5), 193-220.
- Yavuz, H. (2003). *Sözün gücü*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

II. Bölüm: Toplumsal Kategoriler ve Mahremiyet

1.	Çocuk ve Dijital Mahremiyet	Nilüfer PEMBEÇİOĞLU
2.	Değişen Değerler Dünyasında Gençlik ve Mahremiyet Eğitimi	Hatice BUDAK
3.	Yaşlılık ve Mahremiyet	Şerif ESENDEMİR
4.	Kadın ve Mahremiyet	Latife KABAKLI ÇİMEN

ÇOCUK VE DİJİTAL MAHREMİYET

Nilüfer PEMBECİOĞLU¹

1. Giriş

İnsanlık tarihi düşünüldüğünde, medya, insanlar için oldukça eski bir kavram, yeni olan ise çeşitleri ve işlevleridir. Günümüzde geleneksel medyadan çok yeni medyanın konuşulması bir tesadüf değildir ancak medyanın, bir yandan günlük yaşam etkinliklerini sürekli bölen, gündemi belirleyen arsız yanı bir diğer yandan aile bireylerinin bile birbirinden ayrılmasına neden olan ve gitgide bireyselleştirilmiş yapısı ile daha belirgin olmaya başlaması oldukça düşündürücüdür. Medyanın gündemi bu kadar sık ve yoğun biçimde etkilemediği eski günlerde, aile içinde gerçekleştirilen ortak etkinliklerin, paylaşılan eylemlerin neler olduğu düşünüldüğünde, günümüzün yoğun medyalı yaşamının ortak yaşam alanlarını ve deneyim olanaklarını neredeyse sıfırladığı görülmektedir. Medyanın yararları ve zararları tartışılarsun, günümüzde hızla gelişen teknoloji ve dijitalleşen yapısıyla medya, daha hızlı akmaya ve daha geniş çevreleri erken yaşlardan başlayarak etkilemeye devam etmektedir.

Bir çocuk, dünyaya geldiğinde, şeffaf bir bakış açısına sahip, yalansız dolansız, gerçeği ve sadece gerçeği söyleyen yapısıyla günümüz değerlerine

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü - İletişim Bilimleri Alanı, ORCID 0000-0001-7510-6529, niluferpembecioglu@gmail.com

yadırgatıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Ancak bu durum, sorulan her sorunun yanıtının çocuktan rahatlıkla alınabildiği bir zafiyet alanını gündeme getirmektedir. Çocukluk, detayların fark edildiği, bütünü gözden kaçırıldığı, neden sonuç bağlantılarının tam ve sağlıklı kurulamadığı, küçücük dünyalarında çocukların kendilerine özgü çıkarımlar yaptıkları bir dönemdir. Çünkü “Kral Çıplak!” deme cesaretini ancak bir çocuk gösterebilmektedir. Bununla birlikte çocukların hazırcevaplıkları, saflıkları ve tarafsızlıklarıyla sorgulama becerilerindeki eksiklikler onların mahremiyet açısından da oldukça zayıf bir noktada durmasına neden olabilmektedir. Çocuk, doğru bilgi ve becerilerle donanımlı hâle getirilmediği takdirde karşısına çıkabilecek herkese istenilen her bilgiyi verebilecek denli saf ve art niyetsiz hareket edebilmektedir ve bu büyük bir tehlikedir.

Mahremiyet kavramı, pek çok farklı disiplinde farklı biçimlerde ele alınabilecek denli geniş ve yaygın bir kavramdır. Mahremiyet bir yandan başkalarına görünmeme, gözlerden uzak kalma ve ifşa olmama hakkı olarak değerlendirilebilir, bir yandan da, henüz hazır olunmayan bir bilgiyle karşılaşmama, açık etmeme kavramlarını da içinde barındırır. Bu bakış açısıyla bireyler açısından hem bir yakınlık hem de uzaklık içermektedir. TDK’ya göre mahrem, sır olan, gizli olan, başkalarına söylenmeyendir.

Medyanın geniş kitleler üzerindeki etkisi ister dijital yerliler ve dijital göçmenler gibi (Prensky, 2001: 3) kavramlarla ifade edilsin, ister medyaya daldırma (Immersive Media -IM), yani “yoğun, insanı içine alan, sürükleyici” bir deneyim sunan bir medya olarak değerlendirilsin, medya, insanları gitgide daha çok kendine çekmektedir. Sanal Gerçeklik (Virtual Reality - VR), Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality - AR), Karma Gerçeklik (Mixed Reality - MR) gibi kavramlar, araştırmacıların olduğu kadar bilgisayar oyunlarının, dolayısıyla gençlerin de ilgisini çekmekte ve her gün bunların yaşama uyumlandırılan yeni bir yönüyle karşılaşılmaktadır. Bu tür ortamlarda geçirilen zaman, yalnızca bireyleri sürekli gözlem altına almayı, tepkilerini ve düşüncelerini gözlemlemeyi değil ayrıca tüm bunları yönetebilmeyi de hedeflediğinden, donanımın düzeyi arttıkça, insan insana olan etkileşimin ve bu tür donanımlar üzerindeki insan faktörünün ve yetkisinin de ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Bu durum, öylesine kesin ve öylesine kalıcı

farklar yaratabilecek bir boyuttur ki, bu süreçte aslında *insanlığın dijitalleşerek bir başka boyuta göçtüğünü* iddia etmek bile mümkündür. Dijital paylaşım alanının nasıl bu kadar kısa zamanda böylesine vazgeçilmez bir alışkanlığa dönüştüğü, neden gerekli ve sürekli bir paylaşım alanı hâline geldiği artık daha iyi görülebilmektedir.

Son yirmi yılda gelişen teknoloji ve artan dijital platformlar ile medya, çocukların ailelerinden ve okuldan daha fazla zaman geçirdikleri bir öğrence (öğrenme ve eğlence) mekânı olmuş durumdadır. Bir iletişim kuramcısı olan Barnlund (1978: 30), iletişime giren bireyin altı değişik görünümü olduğunu ileri sürmektedir. Barnlund iletişim ortamında ortaya çıkan bu altı görünüme göre bireylerin iletişimi farklı değerlendirdikleri ve yönlendirip yapılandırıldığını söylemektedir. Böylelikle ilişkilerimiz ve ilişkilerimize olan inançlarımızla oluşturulan iletişimimiz, toplumsal ve bireysel varlığımızı etkilemekte, yine karşılıklı olarak toplumsal ve bireysel varlığımız da ilişkilerimizi ve iletişim biçimimizi etkilemektedir. Sonuçta, günümüzde medyanın hem yetişkinler hem de çocuklar açısından en çok zaman geçirilen bir öğrence (öğrenme ve eğlence) mekânı olduğu düşünülmelidir. Yalnız, bu işleviyle medya, gerçek anlamda didaktik bir öğrenme modeli sunmak, bilgiyi nesnel ve şeffaf bir biçimde sunmak yerine örtük bir gerçeklik (implied truth) sunmayı yeğlemekte, vermekte olduğu pek çok iletinin içindeki gerçeklik ve öğrenme payı da gün geçtikçe düşmektedir. Medyanın aracılık ettiği iletilerin temel amacı, daha çok belli bir dünya görüşü, belli bir anlayış ve çıkarsamalar üzerinden sunulan bir öğrenme biçimidir. Çünkü medyadan öğrenilenler ile gerçek yaşamdan öğrenilenler arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Bununla birlikte, medya sınırsız bir eğlence olanağı da sunmaktadır. Buradaki tehlike ise, gerçek yaşamda gerekmeyecek bilgileri edinmek olabileceği kadar, bunlarla zamansız ve izleyici düzeyine uygun olmayabilecek bir zamanda, mekânda, düzeyde ve sıralamada karşılaşmaktır. Medyanın sunduğu “eğlence” çerçevesindeki tehlike de eğlencenin boyutu ve derinliği kadar, eğlence sırasında kendisini tehlikede hissetmeyen bireylerden alınabilecek mahrem bilgiler olarak değerlendirilmelidir.

Yapılan araştırmalar, özellikle 2000 sonrası çocukların medyayı bir öğrenme platformu olarak kullandıklarını ortaya koymaktadır (Öztürk ve Talas, 2015).

Bununla birlikte, çocukların genel anlamda eksik olan medya okuryazarlığı art alan bilgi ve becerileri nedeniyle, medyanın erişilebilir kılınan bu inanılmaz boyuttaki veri tabanı, çocuğun sağlıklı iletişim kurmasını ve güvenli dolaşımını engeller konumdadır. Günümüzde hemen herkesin cep telefonları aracılığıyla dünyadan haberdar olmasına ve dünyaya sesini duyurabilmesine sürekli iletişimde olmasına ve hükmedebilmesine olanak tanıyan medya, mahremiyet kavramının sınırlarının esnemesine ve yeni kavramlarla bağdaşmasına neden olmuş, anne babalarda medyaya karşı tutum değişikliklerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin eskiden, ailece televizyon izleyen anne-babanın çocuklarına “haydi oğlum, git sen dersine çalış”, “haydi bakalım çocuklar yatağa, uyku zamanı” gibi şeyler söyleyerek çocukları yoğun uyaranlardan, gereksiz bilgiden uzaklaştırabilmeleri belki mümkündü çünkü o dönemlerde, çocukların ne bilgisayarları vardı, ne de cep telefonları ve sosyal medya hesapları vardı. Evde varsa bir tane telefon bulunmaktaydı, o da yetişkinlerin denetimindeydi. Çocukluk yıllarının unutulmaz şarkısı, “telefonun delikleri içinde, ufak tefek parmakların yüzünden, bir bilerseniz başımıza ne geldi, küçük kardeşimin yüzünden” gibi çeşitli örneklerle çocukların telefondan, radyodan ve televizyondan neden uzak tutulması gerektiği konusunda didaktik olmayan dersler verilirdi.

Bugün ise, gerek eğitimin gerekse sosyal ilişkilerin dijital ortama aktarıldığı bir ortamda, anne-babaların çocuklarını daha çok medya kullanmak ve dijitalleşmek için teşvik ettiklerini görmek mümkündür. Kullanıcılar genellikle erişim ve hız sorunlarından yakınırken, kullanılan yazılım, donanımların ne kadar güvenli oldukları sorunu bir yana, anne-babanın çocukların hızına yetişebilmesi mümkün bile görünmemektedir. Burada ortaya çıkan somut açıklardan biri, anne babaların medya okuryazarlık becerilerinin eksikliği nedeniyle onları kontrol etme konusunda güçlükler ve yetersizliklerle karşılaşmalarıdır. Bu durum, bilgi gediği kuramını (Tichenor, George ve Olien, 1970) doğrular niteliktedir. Sonuçta, medya okuryazarlığı becerilerini edinmemiş anne-babalarla çocukları arasındaki uçurum, gün geçtikçe derinleşecek ve ara acilen kapatılmadığı takdirde aynı düzlemde iletişim kurmak bile olanaksız hâle gelebilecektir.

2. Çocuk ve Dijital Mahremiyet

Bostancı'ya göre, genel olarak ortak küresel mahremiyet kurallarından söz edilebilse de, bireyin mahremiyet algısı üzerinde daha çok dinî, etnik ve kültürel aidiyeti etkili olmaktadır. Mahremiyeti düzenleyen kurumlar ve kuralların içinden çıktığı toplumun, değerleriyle bir bütünlük oluşturması gerekmektedir. Ancak, Bostancı'ya göre (2018), zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilen mahremiyet algısı bu kavramı tanımlamayı güçleştirmektedir. Çocuk ve mahremiyet konusu gündeme geldiğinde ise bambaşka bakış açılarının ve değerlerin de göz önünde bulundurulması gereklidir. Dijital mahremiyet söz konusu olduğunda, çocuk, mahremiyet konusunun hem nesnesi, hem içeriği hem de mağdur edileni konumundadır. Kimi zaman çocuğun kendisiyle ilgili bilgilerin çocuğun dışında kullanımı ve dolaşımı söz konusudur, kimi zaman da çocuğun saflığından, küçüklüğünden yararlanılarak mahrem bilgilerin ondan alınabileceği düşünülmektedir. Çocukluk, insanın daha çok kendini sorguladığı, tanımaya ve belli bir biçimde konumlandırmaya çalıştığı bir dönemdir. Bu yüzden bu dönemde çocukların daha çok içe kapanık bir keşfetme süreci yaşadıklarından söz edilebilir. Çocuğun, kendindeki eğilimleri ve değişimleri tanımlayabilme amacıyla, kendine ya da arkadaşlarına daha korumacı ya da daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşabilmesi mümkündür. İnsanların birbirlerine bakışını, anlayışını, kabullenişini ya da karşı çıkışını çok kolaylıkla değiştirebildiği için, iletilerin, görsellerin ve diğer tüm metinlerin anlamlarını bulmak için 'gezindiği' bir platform gündeme gelmektedir. Genellikle "konfor alanı"nda bulunan bu gezinme etkinlikleri onların tuzaklara daha kolay düşmelerine ve daha derinden yaralanmalarına neden olmaktadır.

İlk olarak Plant, (1930) mahremiyet eksikliğini çocukların duygusal bozukluklarına neden olan bir faktör olarak göstermektedir. Ancak 1930'lardan bu yana, mahremiyet konusu ile bu konunun çocuk gelişimi ve deneyimiyle ilişkisi, mevcut literatürden neredeyse tamamen yok olmuş gibidir. Akademik anlamda bu konuyla ilgili araştırma ve yazın eksikliği göze çarpmaktadır. İlerleyen yıllarda, Wolfe, (1978) mahremiyet konusunu ele alırken, bunun kalabalıklaşan aileler nedeniyle çocukların mahremiyet hakkının sıklıkla zedelenmesinden kaynaklandığından söz etmektedir.

Günümüzde ise, çocuk ve dijital mahremiyet konusu ele alındığında, değerlerin pek çok farklı açıdan çocuk eksenine kesiştiği görülmektedir. Çocuk, mahremiyetin merkezi olabileceği gibi, çocuk aracılığıyla daha geniş bir yapıya ait, örneğin aileye ilişkin bilgilerin, geçmişe ya da geleceğe yönelik etkinliklerin ele geçirilebilmesi de söz konusu olabilmektedir. Bunun yanı sıra, çocuktan uzak tutulması gereken konuların da çocuğun erişimine sunulması, gözleri önüne serilmesi yine dijital mahremiyet sınırları içinde tartışılması gereken bir noktada durmaktadır.

2.1. Mahremiyet Merkezi Çocuk

Çocuk ve mahremiyet konusu yeterince hassas bir konudur. Bununla birlikte, bir de dijital mahremiyet söz konusu olduğunda pek çok farklı açının bir arada göz önünde bulundurulması gereklidir. Çocuğun mahrem alanı, ilk doğduğu andan itibaren oluşmaya başlamaktadır. Aslında gelenek ve göreneklerimiz çocuğun 40 gün dışarı çıkarılmasını bile engellerken, yeni anne ve çocukların dışarıdan gelebilecek her tür tehdide karşı korunmasını da sağlamaktadır. Günümüzde dijitalleşen yaşam, yeni anne babanın çocuğun daha doğmadan ve doğum anından itibaren fotoğraflanması, bu görsellerin tüm çevreyle paylaşılması anlamına gelmektedir. Oysa, burada tam anlamıyla bir hak ihlali söz konusudur. Çocuk, çok küçük olduğundan bu paylaşımlara herhangi bir karşı çıkma durumu söz konusu olamayacaktır ancak çocukların fotoğraflarının sosyal medyada paylaşılması anne babaların sıklıkla gerçekleştirdikleri mahremiyet ihlallerinden biridir. Anne babanın, çocukla ilgili paylaşımda bulunurken paylaşılan fotoğraf, video veya herhangi bir gönderinin çocuğun psikolojisi üzerinde nasıl bir etkiye sebep olacağını göz önünde bulundurması ve bu doğrultuda karar vermesi gereklidir.

Uzun'a göre (2019), çocuğun fotoğraflarının izinsiz ve sürekli paylaşılmasının ebeveynler arasında yayılması sonucunda ilk olarak Collins Sözlüğü'nde tanımlanan, İngilizce "share" ve "parent" sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşan "sharenting" kavramı gündeme gelmiştir. Kelimenin Türkçe tanımı tam olarak oturmamış olsa da anne babaların, sosyal medyada çocuklarıyla ilgili detaylı bilgi paylaşımları olarak tanımlanabilmekte ve sharenting konusu dijital paylaşımların çocuğun haklarını ihlal edebileceğini gündeme getirmektedir.

Çocuğun yaşı ilerleyip dijital medyayla tanıştıktan sonra çocukla ilgili endişeler de artmaktadır. Bu noktada, öncelikli olarak, çocuğun kendi içindeki mahremiyeti söz konusudur. Çocuk, mahremiyet ister ve hukuksal olarak mahremiyet çocuğun hakkıdır. Örneğin paylaşmayı bilse bile değer verdiği oyuncaklarını başka çocuklara vermek istemez, hatta büyüse bile onlardan vazgeçmek istemez. Çocuğun belli bir yere koyduğu oyuncağının yerinin değiştirilmesi bile, onun çocuk ruhuyla hazırladığı bir dünyanın yıkılması anlamına gelebilir. Çocuklar, çok basit şeylere çok karmaşık anlamlar yükleyebilen çok hassas varlıklardır. Bu yüzden özellikle ailelerin ve aile üyelerinin de dikkatli ve hassas olmaları gerekmektedir.

Çocuğun kendinde saklı tuttuğu sırların ya da kendince mahrem olarak değerlendirdiği olguların onun izni olmaksızın başkaları tarafından ele geçirilmesi çocuğu örseler. Bu örselenmeye temel sebep genellikle çocuğun en yakınındakiler, örneğin aile bireyleri olabilmektedir. Bilerek ya da bilmeyerek çocuğun kendisine ait olarak gördüğü nesnelerin elinden alınması, karıştırılması, yerlerinin değiştirilmesi; örneğin çocukların günlüklerinin izinsiz okunması, bilgisayarına ya da telefonuna izinsiz bakılması, çocuğun eşyalarının başkasına verilmesi gibi durumlar çocukta aile üyelerine yönelik bir güvensizlik oluşturur. Dijital platformlarda çocuğun güvenliğini sağlamak isteyen anne babaların çocuklarını bir şekilde gözlem altında tutmaları, çocukların dijital ayak izlerini takip etmeleri mutlaka gereklidir ancak bunun çocuğa sezdirilmeden ve çocuğun mahremiyetinin zedelenmeden gerçekleştirilmesi, daha sağlıklı ve mantıklı olacaktır.

Çocuğun, olağan gelişimini gerçekleştirebilmek için kendisiyle zaman geçirmeye, duygularını, yeteneklerini, korkularını ya da becerilerini keşfedebilecekleri alan ve zamana ihtiyacı vardır. Bunu, evin dışında ancak bir o kadar da yetişkin denetiminde gerçekleştirmesi gereklidir, örneğin, tıpkı filmlerde gördüğümüz gibi, çocuğun, evin dışında bir ağaç evde yaşarmış gibi bir mahremiyet bölgesine ve burada geçirebileceği zamana ihtiyacı vardır. Bu, çocuğun kendini keşfetmesi, ilgilerini ve hedeflerini anlaması ve yaşamı sorgulaması için gereken bir soyutlamadır aslında. Buradan hareketle çocukların küçük yaşlardan başlayarak kendilerine ait bir odalarının, oyun ve çalışma mekânlarının olması, yalnız kalma hakkı son derece önemlidir.

Okuduğu kitaplardan, yaptığı resimlere, yazdığı şiirlere ve öykülere kadar çocuk aslında genel kitleden, aile kalabalığından, anne babasından ve hatta kardeşlerinden uzakta, kendi başına da zaman geçirebilmesi gereken bir noktada durmaktadır. Ancak tüm bunlar çocuğun bir odaya kapatılıp orada büyümesini beklemek anlamına gelmemektedir. Dijital çağda tüm bu soyutlamaların bilgisayar ve cep telefonları ekranlarıyla yapılabilmesi söz konusu olmaktadır. Çocuk, kendi özelini kendi dijital hesaplarında depolamak istemekte ve bunların güvenliğini umursamaktadır. Çocuğu koruma amaçlı da olsa aile bireyleri tarafından bu güvenliğin ihlal edilmesi çocuk üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir.

Günümüzde anne babalar çocuklarını çok fazla korumacı bir tutumla yetiştirecek olurlarsa, iyi bir çocuk yetiştireceklerini düşünmektedirler. Oysa, her türlü olumsuzluktan uzak tutularak yetiştirilen bir çocuk, yaşama eksi bir noktadan başlamaktadır. Olumsuzlukları bilip, risklerle baş etmeye hazır durumda, donanımlı bir çocuk yetiştirilmesi için gerekenlerin yapılması da anne babaya düşmektedir. Bu da, çocukların dijital platformlardaki mahremiyeti konusunda anne babaların da bilgili ve öngörülü olmalarını gerekli kılmaktadır.

Günümüzde ailelerin çoğu, bilinçli ya da bilinçsiz bir çeşit “Medya Diyeti” uygulayarak çeşitli nedenlerle çocuklarının medyayla ilişkilerini sınırlandırmaya çalışabilirler. Bununla birlikte ekran kültürü her çocuğa çekici gelmekte ve anne babalar ile çocukları arasında bir tartışma konusuna dönüşebilmektedir. Bu sorunu yönlendirmeye çalışan doktorlar, eğitimciler ve psikologlar da bu savaşın tarafları hâline gelebilmektedirler. Tartışmaların çoğu, teknolojiye bir tepki olarak ‘dijital detoks’ ya da Lyskey’nin deyimiyle ‘medya diyeti’ ile sorunun çözülebileceğinin düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa, Miksch ve Schulz’a (2018) göre, genç yetişkinler neden böyle bir diyet gerektirdiklerine yeterince ikna olmadıklarından, bu eylemin arkasındaki motivasyonları anlamıyorlar. Valentine, (2018) medya etkisindeki bireylere atfedilen gençlerin kimliklerindeki değişimlerden bahsetmektedir. Medya diyeti günümüzde çok popüler bir kavramdır, Helberger (2018), bireylerin dijital ortamda neyi tüketceklerine kendilerinin karar verebilmelerini öngören ve katılığı ile esnekliği kendi ellerinde olan

diyet uygulamalarına atıfta bulunarak bu terimi kullanmaktadır. Teknolojileri ve tüketim yöntemlerini zenginleştiren medyanın, eskisinden daha kolay bir erişime sahip olması ve deyim yerindeyse insanların yaşamlarına sızması, bazı önlemleri de beraberinde getirmektedir. Yetişkinler için belirli programlara bağımlılığın söz konusu olabilmesi ve medya bağımlılığının bir çeşit gerçeklikten kaçış yolu olarak yorumlanabilmesi, dijital oyunlara ve dijital medyaya giderek daha fazla bağımlı hâle gelen çocukların da bulunması durumun önemini daha çok görünür kılmaktadır. Oysa çocukların doğumdan itibaren öncelikle annelerine ve küçük yaşlardan başlayarak da diğer aile bireylerine bağlanmaları en doğal yaşam motivasyonunu taşımaktadır. Nesnelere ve özellikle medyaya bağlanmanın önünün kesilmesi ve insan insana bağlanmanın gerçekleştirilebilmesi, ortak zaman geçirme planlarına, birlikte gerçekleştirilecek etkinliklere ve sevginin sıcaklığına bağlı bir durumdur. Medyanın sunduğu hareketli ve aşırı uyaran dolu anlatım biçimleri çocuklara çok çekici gelse de, bunların çoğunun yapay ve efektlerle süslenmiş anlatılar olduğunu kavrayamayacak durumdaki çocuklar için çok tehlikeli olabilir. Üstelik hazır olunmayan medya temsilleri, cinsiyet, yaş farkları, nesil farkı, güvenilirlik, ikna ve inandırıcılık konularında çocukların örselenmelerine neden olabilmektedir. Günümüzde, siberzorbalık oranlarının arttığını ve dijital tehlikelerin çocuk intihar oranlarını tetiklediğini gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Yücel, 2019).

Her ne kadar soy bağının bir sonucu olarak anne babaya velayet hakkından doğan bazı hak ve görevler tanınmışsa da çocuğun kişilik haklarının buna bir sınır oluşturduğunu vurgulayan Uzun (2019), anne babaların dijital platformlarda gerçekleştirdikleri paylaşımlarda öznenin çocuk olduğu durumlarda hak ihlallerinin gerçekleştiğine dikkati çekmektedir: “Örneğin bulaşıcı veya vücutta izlere sebep olan bir hastalığa sahip çocuğunun fotoğraflarını hastalığa dair detaylar vererek ve başından geçenleri ayrıntılı bir şekilde anlatan bir veli, çocuğun yararı ilkesine aykırı davranmış olacaktır. Çocuğun gizli kalmasını istediği veya akranları tarafından hor görülmesine neden olacak bu paylaşımların, onun kişilik haklarına karşı bir ihlal oluşturduğundan söz edilebilir. Bu ihlallerin çocuğun anne babası tarafından gerçekleştirilmesi ise durumun vahametini arttırmaktadır çünkü anne baba, kendi menfaatlerini fiilen ve hukuken koruyamayan çocuğun sorumluluğunu

üstlenerek birincil koruma sağlamakla yükümlüdür”. Ancak bu konudaki anne-baba bilincinin çok düşük olduğu görülmektedir. Uzmanlar (Steinberg, 2016; Brosch, 2018), anne babaların çocuklarına ilişkin görselleri paylaşırken yeterince bilinçli davranmadıklarını, çocuklarının özel bilgilerini, başarı ya da başarısızlıklarını, bulundukları yerleri, gittikleri okulları, sosyal etkinliklerini, arkadaşlıklarını ve daha pek çok şeyi yalnızca kendilerine ilişkin düşüncelerle (başkalarına gösteriş yapmak, kıskandırmak, daha güçlü ya da yapabilir olduklarını göstermek amacıyla) paylaştıklarını vurgulamaktadırlar.

Wagner ve Gasche, (2018) çocuklarıyla ilgili paylaşım yapan anne babaların yarısından fazlasının aslında çocuklarının haklarını ve mahremiyetlerini ihlal ettiklerinin bilincinde olmadığını bulgulamışlardır. Benzer şekilde, Donovan’a göre (2020), GDPR (General Data Protection Regulation) Genel Veri Koruma Yönetmeliği 2016, çocukların algılanan güvenlik açıklarını dikkate alarak çocuklar adına daha fazla veri koruma hakkı sunmaktadır. Yönetmeliğin, özellikle 38. Maddesi şunları şart koşturmaktadır: ‘çocuklar, ilgili risklerin, sonuçların ve güvencelerin ve kişisel verilerin işlenmesiyle ilgili haklarının daha az farkında olabileceklerinden, kişisel verileriyle ilgili olarak özel korumaya hak kazanırlar’. Bu çerçevede, sosyal ağlara katılan çocukların özel kimliklerinin güvenliğini ve emniyetini sağlamaya çalışırken, onların dijital mahremiyetlerinin gözetimi, dijital yetkinlikleri ne olursa olsun ebeveynlerin eline verilmekte, böylelikle reşit olmayanların çevrimiçi güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Toplumun en savunmasız üyeleri olan ve ebeveynlerinin çevrimiçi ortamda bulunmalarının bir sonucu olarak çevrimiçi varlığı gündeme gelen, tehlikeye maruz kalma riski artan çocuklar dâhil olmak üzere tüm çocukların dijital mahremiyetinin sağlanması gereklidir.

Bu nedenle, anne babaların dijital platformlarda çocuklarına ilişkin yaptıkları yayınlarla çocuklarına zarar verebileceklerine ilişkin bir farkındalık geliştirebilecek kadar medya okuryazarı olmaları gerekmektedir. Dijital platformlar, çocuğun kendisi tarafından yönetildiğinde de mahremiyet ve hak ihlalleri söz konusu olabilmektedir. Kendini ve çevresindekileri sergilemenin toplumsal normları değiştikçe, ortaya çıkabilecek mahremiyet ihlalleriyle ilgili ölçütler ve değerlendirmeler de değişmektedir. Örneğin, günümüzde çocuğun bir Youtube kanalı açarak sürekli ekran önünde olması ve yayın

yapması, ünlü olmaya çalışması öncelikle dış motivasyonlarla gündeme gelen bir olgudur. Bununla birlikte, çocuklarını motive eden ve onların ününden ve olası kazancından yararlanmak isteyen anne babaların varlığından da söz edilmesi gereklidir. Bu eğilim, çocuğu izinsiz çalıştırmak, örneğin sokakta mendil sattırmakla eş değerde görülebilecek bir suç teşkil edebilmektedir. Ancak anne babaların bunun farkında olmamaları ya da bunu bilmiyormuş gibi davranmaları çocukların örselenmesini engellememektedir. Anne babaların desteklerini de alan bu tip çocukların, etkin birer YouTuber olabilme hayaliyle sürekli bilgisayar ekranı başında zaman geçirmeleri, daha fazla beğeni toplayabilmek amacıyla açık saçık, çocukluk dönemine uygun olmayan konuları ve olayları gündeme taşımaları ve genellikle küfürlü konuşmaları da ayrı ayrı mahremiyet ihlallerini beraberinde getirmektedir. Bu tür hak ve mahremiyet ihlallerinde ulusal ve uluslararası kanunlar nezdinde çocukların velayetinin ya da vesayetinin başka koruyucu kurumlar tarafından alınmasına ya da anne babanın cezalandırılmasına kadar değişen müeyyideler uygulanabildiği görülmektedir (Gültekin, 2018).

Girgin ve Gönal'a göre (2020), çocuklar kişisel verilerinin ne olduğunu, kişisel verilerinin yayılmasının hukuken ne anlama geldiğini ve bunun kendi üzerlerindeki etkilerini idrak edebilecek olgunlukta olmayabilirler. Bununla birlikte, bu tür ihlallere karşı zaman aşımı tehdidinden kurtarılarak erginliğe ulaştıklarında geçmişe dönük olarak ana babalarından, diğer şartların sağlanması durumunda tazminat talep edebilmeleri de söz konusu olabilmektedir.

Uzun ise (2019), çocuğun görüntüsünün sosyal medyada anne babası tarafından paylaşılması sonucunda kişilik hakkı, özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı, unutulma hakkı ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin ortaya çıkan ihlallerden söz ederken, Türk hukukunda velayet kavramının çocuğun hukuk süjesi olduğunun kabul edilmesiyle birlikte velayet ilişkisi olarak ifade edilmiş olduğuna yani velayet kavramının anne babaya çocuk üzerinde otorite kurarak hâkimiyet altına alma hakkını vermediğine dikkati çekmektedir. Bu yüzden, çocuğun eylemleri ve genel durumuyla ilgili olarak çocuğun yüksek yararının gözetilmesi ilkesine multidisipliner bir yaklaşımla bakılmaktadır. Yaşamın diğer bölümlerinde olduğu gibi, dijital mahremiyet

konusunda da yalnızca hukuki açıdan değil, pedagojik ve sosyolojik açıdan da incelenerek çocuğun menfaati için en doğru olanın seçilebilmesi gerekmektedir. Aile bireyleri, ün, para gibi kavramları önceleyerek çocuğun menfaatini kısa süreli olarak değerlendirmemeli; çocuğun gelecekteki yaşamı da düşünülerek uzun vadede yarar sağlayacak yaklaşımlar sergilenmelidir. Uzun'a göre (2019), velayet hakkından doğan haklar ve sorumluluklar nedeniyle anne baba, çocuğuyla ilgili ses, görüntü veya video paylaşımında bulunurken çocuğun menfaatini riske atmamaya özen göstermelidir; aksi hâlde çocuğun menfaatinin korunmasına üstünlük tanınarak velinin ifade özgürlüğü sınırlamasına gidilebilmektedir. Kişi, kendi çocuğuna ait olsa bile görüntü, ses veya yazıları paylaşırken de ifade özgürlüğü sınırlamaları içerisinde yer alan başkalarının şöhret ve haklarının korunması ilkesini zedelememelidir. Kısacası, aile, çocuğun yüksek yararını gözetmek, onun menfaati bağlamında ölçülülük ilkesine uymak durumundadır.

Anne babalar genellikle çocuklarının kimlerle arkadaşlık ettiğini görebilmek ve hatta bunu denetleyebilmek isterler. Özellikle anneler, çocuklarının sosyal medya hesaplarına girip arkadaşlarını silerek ya da engelleyerek çocuklarını koruduklarını düşünebilirler ancak bu durum da çocuğun mahremiyetinin zedelenmesi anlamına gelmekte, çocuklar bu durumun farkına vardıklarında anne babalarına güvenlerini yitirebilmektedirler. Oysa, çocuk, ailesinin arkadaşları hakkındaki fikirlerini bildiğinde buna uygun davranışlar geliştirmektedir. Örneğin, ailesinin hangi arkadaşlarını olumladığını hangilerine ise olumsuz gözlerle baktığını bildiğinde, kendisi için sır niteliği taşıyan konuları ve anne babasıyla konuşmak istemediği şeyleri onların tanımadığı ve olumlamadığı arkadaşlarıyla paylaşma eğilimi geliştirmektedir. Bu yüzden, ailenin aşırı korumacı bir tutum takınmak yerine, çocuğun arkadaşları ve aile ile arasında dengeli, sağlıklı, şeffaf ve paylaşımlı bir ortam yaratabilmesi daha doğru olacaktır.

Foltz (2011), teknolojinin anne babalara çocuklarını gözlemlemeleri için fazla olanak sağladığından söz ederken bu gözlemlerin olumlu davranışları mı yoksa güvensizliği mi körüklediği sorusunu sormaktadır. Örneğin bir cumartesi gecesi, gençliğe yeni adım atmakta olan çocuğun “Biraz arkadaşlarımla takılacağım!” demesi, anne babanın aklına, “Bu arkadaşlar

kimler?”, “Güvenilirler mi?”, “Parti mi yapıyorlar?”, “Nerede?”, “Arabayı kim kullanıyor?” gibi sorular getirebilmekte ve birkaç saat geçmesine karşın çocuğun onları aramaması onları iyice tedirgin edebilmektedir. Elindeki cep telefonu ile çocuğunun attığı son Tweetlere, kısa mesajlar ile Facebook, Instagram güncellemelerine odaklanarak çocuğu hakkında bilgi edinmeye çalışmakla, onu telefonla arayıp aramama konusundaki tereddüt arasında kalarak bir ikilem sergilemektedir. Çocuğu aramak ya da onun yanına gitmek onu kontrol etmek anlamına geleceğinden, bunu son çare olarak görürler ama çocuk sağ salım eve gelene kadar merakları onları yıpratıcak ve hatta bir sonraki seferde çocuğun gitmesini engellemeye çalışabileceklerdir. Bu gibi durumlarda çocuğun anne babasıyla rahat konuşabileceği bir zemin olması ve aile içinde paylaşımcı bir iletişim modelinin kullanılması son derece işe yarayan sonuçlar üretebilmektedir.

Her ne kadar olumsuz, fazla geleneksel ya da aşırı korumacı değerlendirilirse değerlendirilsin, bazen anne babaların kuşkuıları çocukların yaşamını kurtarabilmektedir. Örneğın, istemeyerek de olsa her gün çocuğunu bakıcı kadına teslim ederek işe giden anne, çocuğunun gitgide gelişiminin durduğunu, çocuğunun içe kapandığını ve geceleri korkulu düşler gördüğünü fark edip eve bir gizli kamera yerleştirerek, bakıcısının çocuğuna kötü davrandığını ya da üvey babanın çocuklarına kötü davrandığını gizli kamerayla ortaya çıkarabilmektedir.² Tüm bu örneklerden, dijitalleşmenin bir taraftan çocuğun yaşamını daha kaliteli hâle getirebildiği, diğer bir taraftan da çocuğun mahremiyetini zedeleyebilen nitelikler içerebileceği sonucu çıkarılabilir.

Günümüzde anne babalar kontrol amaçlı da olsa çocuğun sosyal medyasına dâhil olabilmek onları ve ilişkilerini takip edebilmek istemektedirler. Bunun yanı sıra, Pettigrew (2009) dijital olarak bağılılığı, bilgilenme ve denetimi sürdürmek için genellikle anne baba çocuk arasında yazılı ya da sözlü iletilerin gönderilmesini yakınlığı arttıran bir etmen ya da ilişkiye değer katma olarak

² <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/goruntleri-izleyince-soke-oldular-bakici-siddeti-kamerada-4178833>; <https://www.cnnturk.com/haberleri/bakici-dehseti>; <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/bakici-cocugu-doverken-kameraya-yakalandi>; <https://www.cnnturk.com/video/dunya/bakici-dehseti-gizli-kamerada>; <https://www.cnnturk.com/video/yasam/diger/bakici-dehseti-kamerada>; <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mersindeki-bakici-siddetini-oyuncagin-icindeki-ses-cihazi-ortaya-cikardi-41330246>; <https://www.dailymotion.com/video/xvvqw0>; <https://www.dailymotion.com/video/x2l6fjz>

değerlendirmektedir. Lewis ise (2017) zaman zaman ailelerin ve okulların, düzeni sağlamak amacıyla açık ya da gizli kamera uygulamasına gitme kararı alabildiklerini bununla birlikte, ergenlerin, kamusal alanda ya da özel alanda yaşamlarını kameralar önünde geçirmelerinin ve sürekli kaydediliyor duygusuyla ile yaşamlarının sağlıklı gelişim kaydetmelerini engelleyeceğini vurgulamaktadır. Sürekli izlendiği duygusuyla yaşama hâli yetişkinler için bile kabullenmesi oldukça zor koşullar içermektedir.

Sonuç olarak medya ve 21. yüzyılın dijital platformları, bir yandan paylaşımın tüm kapılarını açarken, diğer yandan da bizi sınırlamakta; güvensizlikler, kararsızlıklarla sınamaktadır. Bir yandan başkalarına benzemeye, onlar gibi olmaya öykünürken, diğer yandan da kendimiz olabilmeye savaştığımız bir üst gerçeklikte yaşamaktayız. Özetlemek gerekirse, medya aracılığıyla idealize edilmiş, mükemmelleştirilmiş bir benlik sunumu ve çoklu kimliklerin ve kültürlerin tasarımı sade ve yalın insandan daha öne çıkmış gibi görünmektedir.

Bu noktadaki tehlike ise, çocukların dijitalleşme ya da bir dijital kimlik edinme uğruna kendi değerlerinden vaz geçmesi hatta daha da kötüsü bunlardan utanarak saklamaya çalışması ya da farklılaştırmasıdır. İnternetteki bilgisayar aracılı iletişim (CMC: Computer Mediated Communication), çevrimiçi iletişimcilerin cinsiyetini ilintisiz ya da görünmez kılan bir anonimlik derecesini gündeme getirmektedir (Herring ve Stoerger, 2014). Bu noktada çocuk, kendi bilgilerini başkalarına aktarmak şöyle dursun, kimliğini, cinsiyetini, beğenilerini farklı bir biçimde ortaya koyma ve farklı biriymiş gibi görünme eğilimi gösterebilmektedir. Ancak bu tutumla, bir yandan da karşısındakini bilerek ya da istemeden yanıltmış olmakta, üstelik başka bir kimliğe bürünerek kendine yabancılaşmaktadır. Çocukların pek çoğu, yenilme durumlarında kendileri için bir alay konusu oluşturmaması için kendine farklı bir avatar ya da yabancıymış gibi görünen isimler yakıştırmakta, böylelikle gerçek kimliklerini dijital kimliklerinin ardına saklayarak kendilerini korumaya çalışmaktadırlar (Holtzman, 2006). Ancak bu tür bir kimlik yanıltması kötü niyetli kişiler tarafından da çocuklara ve onların mahrem bilgilerine ulaşmak için yapılandırılabilir (Birnhack ve Rowbottom, 2004).

Dijital dünyayı bir oyun olarak gören oyuncular ve paydaşları (katılımcılar), yalnızca görsel olarak değil, davranış, inanç ve değerler açısından da kendilerinden tümüyle farklı birini yaratma özgürlüklerini kullanmaktadırlar (Taylor, 2006). Bu nedenle, oyuncuların kendilerinin çevrimiçi temsilleri olarak yeni ve farklı avatarlar oluşturma olasılıkları cazip ve eğlenceli bir eylem olarak, kimlik kavramıyla ve çocukluktan ergenliğe geçme aşamalarında, çocukluk ve dijital mahremiyetle yakından bağlantılıdır. Triberti ve arkadaşlarının çalışmalarına göre, avatar oluşturma, hem video oyunu hem de sosyal ağlar için ilgi çekici bir konudur. Araştırmalar, avatar seçim ya da yaratımında bireysel, bağlamsal ve kültürel özelliklerden etkilendiğini göstermektedir. Avatar seçimleri, kullanıcıların kişilik özelliklerini temsil ederken, kendini sunma stratejileri açısından farklı “izleyicilere” (örneğin: arkadaşlar veya yabancılar) göre değişebileceğinden, farklı sanal bağlamlarda birden çok avatar kullanılmasını da beraberinde getirmektedir. Ayrıca avatarlar kadın veya erkek olmanın klişeleşmiş yönlerini içerdiğinden, avatar oluşturma cinsiyet gibi kültürel değişkenlerden de etkilenmekte, oyundan iş bağlamına geçişebilmekte, hatta yapılan araştırmalara göre, kadınlar erkeklerden daha fazla avatar kullanabilmekte ve belirteç aksesuar değiştirebilmektedir (Triberti vd., 2017). Bir anlamda kimliği belirsizleştiren avatarlar, bir insan kullanıcı tarafından kontrol edilen sanal temsiller olarak tanımlanmakta, Turkle’nin parçalanmış benlik kavramı ve Nakamura’nın kimlik turizmi kavramı da dâhil olmak üzere farklı kuramlar çerçevesinde tartışılmaktadır (Fox ve Ahn, 2013). Bu konudaki önemli tehlike, yabancılaşma kavramıyla karşımıza çıkmaktadır. İzlemekte oldukları yabancı dizilerin etkisiyle ergenler, bu dizilerdeki kahramanları rol model olarak almakta, onlara öykünmeye çalışarak onlarla özdeşleşmekte ya da onlara benzemeye çalışmaktadırlar. Oysa, buradaki kahramanlar genellikle içinde yaşanan toplumsal ve kültürel değerlerle bağdaşmayan, cinsiyetsiz bir kimlik ve donuk bir yüz ifadesiyle pozlar veren gençler anlamına gelmektedir. İlköğretimdeki çocukların sosyal ağlarından paylaştıkları özçekimlerin büyük bir bölümünü bu kalıba uymaya çalışan profil fotoğrafları süslemektedir. Bu evrede, çocuklar hiç de hazır olmadıkları mahrem konularla ve bilgilerle karşılaşabilmekte, sonra da zamansız karşılaşılan bu bilgilerin etkisinden kolay kolay kurtulamamaktadırlar.

2.2. Mahremiyet Merkezi Aile

Çocuğun saflığı ve bilgisizliği çocuğun kendisi ve ailesiyle ilgili bilgilerin ondan alınabileceği bir durum yaratmaktadır. Bu hâliyle çocuk, kötü niyetli hemen herkesin erişimine açık bir hazine konumunda durmaktadır. Çocuğun ait olduğu grupla ilgili sırların aile dışındakiler tarafından ele geçirilmesi de dijital medya aracılığıyla gerçekleştirilebilecek olumsuz eylemler arasında bulunmaktadır. Bu noktada çocuğun naifliği, art niyetsiz oluşu, algılama ve sorgulama kapasitesinin yetersizliği bu olumsuzluklara neden olabilir. Bu tür ihlaller, eskiden de karşılaşılan türden güvenlik açıklarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, çok eskiden evlerde telefon olduğunda, annesi babası evde yokken telefon edilip çocuklardan aileyle ilgili bilgiler alınmaya çalışılmaktaydı.

Günümüzde, dijital medya bu ihlallerin çok daha hızlı ve etkin bir biçimde gerçekleşmesine zemin tanımaktadır. Örneğin, çocuklardan anne babalarının nerede çalıştıkları, tatil planları, bankada paralarının ya da evde takılarının olup olmadığıyla ilgili bilgiler, dışarıdan hangi tür yemeklerin söylendiği, doğum günü, evlilik günü gibi özel günlere ilişkin bilgilerin çocuktan alınabilmesi son derece kolay olmaktadır. Bunun yanı sıra, çocuğun içinde bulunduğu duygular, bir kız ya da erkek arkadaşına ilişkin duygu ve düşünceleri, otomobil plakası, alışveriş edilen yerler, banka hesap numaraları gibi bilgiler yine çocuklardan alınabilmektedir. Bu gibi durumlarda, çocuğun kendine ait mahremiyetine bir halel gelmemekle birlikte, aile ve yakın çevreyle ilgili pek çok bilginin çocuktan alınabilmesi çocuğa büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bu noktada çocuk, hedef olmamakla birlikte bir kilidi açan anahtar misali, hedefte görülmekte ve bir araç olarak kullanılabilir.

Bilgisayar oyunları çerçevesinde çocuğun oyun arkadaşı rolünü üstlenebilen kötü niyetli insanlar, kimliklerini gizleyerek çocukların duygu ve düşüncelerini manipüle etmeye çalışabilmekte, çocuğun kullanmakta olduğu iletişim aracı vasıtasıyla evin içinde dinleme ya da gözleme yapabilmekte ve daha mahrem bilgilere de ulaşabilme olanakları yaratabilmektedirler.

Dijital mahremiyet ve çocuk ilişkisi düşünüldüğünde akla gelen bir başka açı da çocuğun bilgilerinin üçüncü kişiler tarafından başkalarıyla paylaşılması durumudur. Bu üçüncü kişiler, çocuğun anne-babası, arkadaşı,

öğretmeni, komşusu, yabancılar ya da medya olabilmektedir. Bu kişi ya da kişilerin çocuğa bilerek ya da bilmeyerek verdikleri zararlar çocukta geçici ya da kalıcı travmalara neden olabilmektedir. Dijital mahremiyetle bağlantılı mağduriyetlerin büyük bir bölümü bu kısımda yer almakta, bu alan küçük gruptan ve aileden tüm topluma kadar genişleyebilen çemberler şeklinde çocuğu derin bir sarmalın içine sürükleyebilmektedir.

Tablo 1. Farklı Mahremiyet Merkezleri, İhlal Edenler ve Mahremiyet Konusu

Mahremiyet Merkezi	İhlal Edenler	Mahremiyet Konusu
ÇOCUK: Çocuğun kendi içindeki mahremiyeti söz konusudur. Çocuğun kendinde saklı tuttuğu sırların ya da kendince mahrem olarak değerlendirilen olguların onun izni olmaksızın başkaları tarafından ele geçirilmesi ve kullanılması çocuğu örseler.	Anne Baba Kardeşler Diğer aile üyeleri	Çocuğun, başkalarıyla paylaşmaya hazır hissetmediği duygu ve bilgilerin ondan izinsiz paylaşılması çocuğu örseler. Kendine ve çevresindekilere karşı bir güvensizlik oluşturur. Müstehcen çocukluk fotoğraflarının paylaşılması. Çocukların günlüklerinin izinsiz okunması, bilgisayarına, cep telefonuna bakılması, eşyalarına başkalarının dokunması, oyuncaklarının başkalarına verilmesi, sırlarının ortaya çıkmasına yönelik her tür eylem.
AİLE BİLGİLERİNİN ÇOCUKTAN ALINMASI: Çocuğun sahip olduğu grupla ilgili sırların aile dışındakiler tarafından ele geçirilmesi de dijital medya aracılığıyla gerçekleştirilebilecek eylemler arasında bulunmaktadır	Komşular Yabancılar Bilgisayar Oyun Arkadaşları	Aileyle ilgili bilgiler, tatil planları, özel bilgiler, duygular, eğilimler, tehdit ve şantaj unsurları olarak kullanılabilir. Bilgisayar oyun arkadaşları denilebilecek sürekli görüşülen ve itimat edilen bireylerin kötü niyetli deneme ve eylemleri. Örneğin yaşça büyük kişilerin kimliklerini gizlemeleri ya da çocukmuş gibi konuşmaları, çocuktan bir çıkar sağlama eylemleri.
ÇOCUK VE PAYDAŞLARI: Çocuğun bilgilerinin üçüncü kişiler tarafından başkalarıyla paylaşılması durumudur.	Aile	Çocukların fotoğraflarının, eylemlerinin ya da özelliklerinin bilinçsiz ve aşırı bir biçimde paylaşılması, çocuğun bir araç olarak kullandığı her türlü durum ve eylem
	Arkadaş	Akran gruplarının da çocukça bir gözle mahremiyet atfedilebilecek bazı bilgileri aralarında dolaştırmaları ve zaman zaman bunları art niyetli bir biçimde şantaj ya da alay amaçlı kullanmaları
	Okul Öğretmen	Öğretmenlerin sınıfta öğrencilerin fotoğraflarını ve filmlerini çekmeleri, çocukların rızaları alınmaksızın görselleştirilmeleri, etkinliğe, deneylere katılmaları, çocukların gelişimlerine ya da başarı düzeylerine yönelik bilgilerin başkalarıyla paylaşılması mahremiyet ihlali yaratabilir. Okulların yayınladığı mezuniyet yıllıkları ya da başarılarla ilgili belgeler, yaşamın ilerleyen zamanlarında farklı bir bakış açısıyla gündeme gelebilir.
	Komşu	Çocukların gelişim saatlerinin gözetlenmesi, çocukların zafiyetlerinin, korkularının ya da ihtiyaçlarının bilinmesi ve kullanılması yoluyla istismar durumları
	Medya temsilleri	Çocukla ilgili haberlerde çocukların görsellerinin kullanılması, çocukla ilgili olmayan haberlere çocuk imgesinin yerleştirilmesi. Çocuk ve mahremiyet açısından değerlendirilebilecek bir başka nokta da çocuğun kendi yaşına, algı ve duygu durumuna uygun olmayan bir bilgiyle zamansız ve hazırlıksız bir şekilde karşılaşmasından kaynaklanan mahremiyet ihlalleridir.
	Yabancılar	Çocukların engellerinin ya da üstün zekâlı olduklarının, hasta, mutlu ya da mutsuz olduklarının yabancılar tarafından bilinmesi, organ mafyasından çocuk kaçırmalarına ve satışlarına kadar her konuda çocukların tehlikede olmasına neden olabilmektedir.
ÇOCUĞUN MAHREM KONUSUYLA KARŞILAŞMASI	Çocuğa uygun olmayan medya	Medya ve program, uygulama ya da oyun gibi seçimlerde çocuğun yalnız ve kılavuzsuz bırakılması, yaşına, algı ve duygu durumuna uygun olmayan medyayla karşılaşması. Akranlarının kışkırtması, anne-baba ihmali gibi nedenlerle yanlış kanallara yönelmesi nedeniyle ortaya çıkan örselenmelere sebep olabilmektedir.

2.3. Mahremiyet Merkezi Çocuk ve Paydaşları

2.3.1. Akran Paylaşımları

Cep telefonları ve sosyal ağlar, günümüzde çocuklar tarafından da yaygın olarak kullanılmaktadır. Okullaşmayla birlikte ailenin çocuklarıyla okuldayken de iletişim kurabilmesi amacıyla başlayan cep telefonu sahipliği, çocukluğun mahremiyetini örselemekte, çocukları daha çok kurbanlaştırmaktadır. Cep telefonu ile birlikte gelen sosyal ağlardaki görünürlük ise çocuğun daha büyük bir risk ortamına girmesine neden olmaktadır. Örneğin, yalnızca kendi sınıf arkadaşlarından oluşan bir sosyal ağ bile çocukların birbirlerine uygulayabilecekleri siber zorbalıklarla her birine çok büyük zararlar verebilme potansiyeli taşımaktadır. Livingstone ve arkadaşlarının bulgularına göre, örneğin Amerika'da 9-16 yaş grubundakilerin ortalama %59'unun sosyal ağ profili bulunmakta ve ortalama 100 kişilik bir sosyal ağ kullanmaktadırlar (Livingstone vd., 2011). Lenhart ve arkadaşlarının araştırmasında ise ilkökul düzeyindeki çocukların %19 kadarının bir şekilde internet ortamında siber zorbalığa uğradığı, internet kullanan her sekiz çocuktan birinin olumsuz durum ve iletilerle karşılaştığı vurgulanmaktadır (Lenhart, 2011: 259). Bu bulgulara göre, sosyal medya çocuk için büyük tehlikeler içermektedir ancak bir yandan çocukların büyük bir kısmı bununla baş edebildiklerini ifade etmektedir, bir diğer yandan da anne babaların büyük bir kısmının (%56) çocuklarının bu tehlikelerle karşılaştıklarından haberi bile yoktur. Çocukların bir kısmı (%29) internette ne yaptığının anne babası tarafından bilinmediğini ifade ederken, büyük bir bölümü (%68) internet etkinliklerinin ailelerinin gözetiminde gerçekleştiğini söylemektedir (Livingstone, 2011). Sonuçta, bir yandan yetişkin imgeleriyle kuşatılmış bir ortamda çocuk kendini bulmaya ve kanıtlamaya çalışırken bir diğer yandan da kötü niyetli kişilerin kurbanı olabilir, bu yüzden çocukların sosyal medyadan uzak tutulmaları gerekir.

Günümüzde, çocukların bilgisayar ve cep telefonu, tablet sahipliği artmış, akranlar arası iletişim de dijitalleşmiş durumdadır. Bununla birlikte, çocukların erken yaşlardan başlayarak edinmeleri gereken medya okuryazarlığı becerilerini edinmemiş olmaları nedeniyle akran zorbalığı, kıskançlık, çeteleşme gibi eylemler gerçekleştirdikleri ve akranlarına zarar verebildikleri görülmektedir. Zaman zaman, gerçekleşen mahremiyet

ihlalleri sonucunda olumsuz bir biçimde etiketlenen çocuğun “unutulma hakkını” kullanabilme gereksinimi ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, okullaşmayla birlikte ‘kanka’ olarak adlandırılan ve belli yaşlarda yapışık ikizler gibi dolaşan çiftlerin, kız olsun, erkek olsun, en mahrem bilgilerini bile birbirleriyle paylaştıkları görülmektedir. Ancak, herhangi bir anlaşmazlık ve tartışma durumunda birbirlerine rakip olan ‘kanka’lar, oluşturdukları taraftar gruplarıyla ‘çeteleşmekte’ ve karşıt oldukları kişi ya da kişileri yenebilmek için daha önce edindikleri mahrem bilgileri herkesle paylaşabilecekleri tehdidini bir koz olarak ellerinde tutmaktadırlar. Çoğunlukla öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve anne babaların bile çaresiz kaldıkları bu savaşların yalnızca sözel kısmı yetişkinlerin görebileceği sahalarda sürdürülürken, dijital savaş ise yetişkinlerin müdahale edemeyeceği bir mahremiyet alanında gerçekleşmektedir. Bu noktada, çocukların, kendi aralarında oluşturdukları bir suskunluk sarmalından (Noelle-Neumann, 1974) söz edilebilir. Zira, çocukların kendi aralarında oluşturdukları bilgileri yetişkinlerden gizlemeleri söz konusudur ve bu da büyük bir tehlikedir. Örneğin, çocuğun kendi ailesi çocuğun eylemlerini ya da fotoğraflarını sürekli ve bilinçsiz bir biçimde sosyal medyada kullanabilmektedir. Ayrıca, çocukların kendi aralarında oluşturdukları arkadaş gruplarının da çocukça bir gözle mahremiyet atfedilebilecek bazı bilgileri aralarında dolaştırdıkları ve zaman zaman bunları art niyetli bir biçimde kullandıkları da görülebilmektedir. Akran zorbalığına da varabilecek davranışlar sergileyen çocukların anne babaları ya da öğretmenleri durumdan çok sonra haberdar olabilmekte ve travmaların önüne geçilememektedir. Küçük olmalarına karşın zaman zaman kıskançlıklar nedeniyle çocuklar da son derece acımasız olabilmekte ve istemeden de olsa, hatta bazen anne babalarının da yardımıyla karşılarındaki çocuğa zarar verebilecek eylemlerde bulunabilmektedirler. Akran gruplarının da çocukça bir gözle mahremiyet atfedilebilecek bazı bilgileri aralarında dolaştırmaları ve zaman zaman bunları şantaj ya da alay amaçlı kullanmaları da söz konusu olabilmektedir.

Çocukluk, mahremiyet ve akran paylaşımlarıyla ilgili önemli bir nokta, ilgi eksikliğinin yol açabileceği olumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Mascheroni ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmalar, üç Avrupa ülkesinde (İtalya, İngiltere ve İspanya) 11-16 yaş arasındaki çocukların çevrimiçi kimliklerini

nasıl geliştirdiklerini ve akranlarıyla etkileşim kurmalarını incelemektedir (Mascheroni, Vincent ve Jimenez, 2015). Bu çalışmada, dijital görüntüler yoluyla sosyal medyada çevrimiçi bir kimliğin oluşturulmasının akranlar arasında karşılıklı bir anlaşmaya odaklandığı ve akran aracılı kendi sunum sözleşmelerinin, bu gençlik öncesi ve gençlik söylemlerinde nasıl uyumlandırıldığı, meşrulaştırıldığı veya direndiği araştırılmaktadır. Mobil iletişim ve sosyal ağ siteleri, kendini sunma ve ortaya koyma sürecinde akranlara ve akran kültürüne “tam zamanlı” bir erişim sağlayan önemli bir role sahiptir. Bulgular akran normatif söylemlerinde cinsiyet farklılıklarının ve çifte standartların varlığını göstermektedir. Çalışma sonuçlarında, kızların akran arabuluculuğuna ve baskısına daha çok maruz kaldıklarının gözlemlendiği belirtilmektedir. Sevgi ve ilgi yoksunluğu çeken çocuklar, temelde çevrimiçi popülerliğini arttırmayı hedeflemekte, gitgide daha açık ve hatta seksi fotoğraflarını yayınlamaya başlamakta, toplumsal olarak akranlar tarafından kabul gören bir araç olarak cinsel çağrışımları arttırılmış tektipleştirilmiş örneklerle uymayı seçebilmektedirler. Üstelik çevrimiçi fotoğraflarda daima “mükemmel” görünme baskısıyla da özdeşleşmektedirler. Uluslararası değişiklikler söz konusu olsa da, her üç ülkede de (İtalya, İngiltere ve İspanya) toplumsal cinsiyet rollerinde çifte standart gözlemlenebiliyor. Var olan davranışlara ilişkin bu anlayışlar, görüntü odaklı sosyal medyayı yönetmeyi öğrenme aşamasındaki gençlerin desteklenmesi için önemli bir neden sunuyor. Doring ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği araştırmalardan bir diğeri çalışma da tüm özçekimlerin gitgide bir biçimde tektipleştiği yönünde bulgular sunuyor (Doring, Reif ve Poeschl, 2016). Araştırmalar ayrıca 11-12 yaşlarda başlayan özçekim kullanım ve paylaşım sıklığının 23 yaşından sonra büyük düşüş gösterdiğini de vurgulamaktadır.

Bunun dışında, çocukların kendilerinden gizlenen bilgileri elde etmek için de mahremiyet kurallarını esnetmeye çalıştıklarından söz edilebilir. Örneğin, ergenliğe giriş aşamasında kızların erkekler hakkında ne düşündüklerini ya da arkadaşı olup olmadığını anlamaya çalışan erkekler, kız isimleri kullanarak hedef arkadaş gruplarıyla arkadaşlıklarını ilerleterek onların kendi grup dinamiklerinden çıkarımlar yapabilmeyi deneyebilmektedirler. Aynı durum, karşı cins için de geçerlidir. Burada da kızlar ve erkeklerin kendi dünyalarına ilişkin mahrem bilgilerin, hoşlanma, ilgi duyma gibi duyguların en yakınları

sandıkları kişiler tarafından açığa çıkarılabilmesi ya da alay konusu olabilmesi söz konusudur. Tüm bu durumlar, o çağdaki çocuklar için oldukça incitici, geçici ya da kalıcı travmalara, uykusuzluk, stres ve depresyona hatta intihara bile sebep olabilecek kadar örseleyici olabilmektedir.

2.3.2. Öğretmen Paylaşımları

Dijital mağduriyetlerin büyük bir kısmı aile ve okul bağlamında ortaya çıkmaktadır. Ailelerin farklı ekonomik ve sosyal alt yapılar içermesi nedeniyle medya okuryazarlığı bilinçleri kısıtlı olabilir. Ancak medya okuryazarlığı eğitimi almamış öğretmenlerin dijital ihlaller gerçekleştirebildikleri görülmektedir. Örneğin, sınıfta öğrencilerin fotoğraflarını ve filmlerini çekmeleri, çocukların rızaları alınmaksızın görselleştirilmeleri, etkinliklere, deneylere katılmaları, çocukların gelişimlerine ya da başarı düzeylerine yönelik bilgilerin başkalarıyla paylaşılması da çocuklarla ilgili dijital mahremiyet ihlalleri kapsamında değerlendirilmelidir.

Öğretmenler, genel anlamda çocukluğa ve özel anlamda belli bir çocuğa özgü hassas bilgilere sahip olan, öğrencinin tutum ve davranışlarıyla ilgili öngörüsüyle, öğrencilerini her halleriyle kucaklaması gereken rehberlerdir. Pek çok çocuk mağduriyetinin öğretmenlerin dikkati ve hassasiyetiyle ortaya çıkarıldığının da unutulmaması gereklidir. Bu nedenle, öğretmenlerin çocuğun yaşamındaki mahrem konuları başkalarıyla paylaşma sürecinde son derece dikkatli olması gereklidir. Benzer şekilde, okulların yayınladıkları mezuniyet yıllıkları ya da başarılarla ilgili belgeler, yaşamın ilerleyen zamanlarında farklı bir bakış açısıyla gündeme gelebilir.

2.3.3. Yakınların Paylaşımları

Araştırmalar, mahremiyet ihlalleriyle ilgili zararın büyük bölümünün çocuğun en yakın çevresinden, akraba ve tanıdıklarından kaynaklandığını göstermektedir (Williams, 2015). Bu bağlamda, çocuğa yakın olan ve onu sürekli gözlemleyebilme, sevgi ve ilgi gösterebilme kapasitesine sahip herkesin potansiyel suçlulara dönüşebileceği unutulmamalıdır. C.S. Mott Çocuk Hastanesi, Michigan Üniversitesi Pediatri ve Bulaşıcı Hastalıklar Bölümü ile Michigan Üniversitesi Çocuk Sağlığı Değerlendirme ve Araştırma Birimi'nin (CHEAR) 2014'te yürüttüğü bir araştırmaya göre, örneklemdeki 569 çocuğun sosyal medyayı kullanan anne babalarının çoğunluğu (%74) çocukları

hakkında olumsuz bilgiler paylaşılarak mahremiyet ihlali yapan en az bir aileyi tanıdığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra, anne babaların %56'sı, diğer anne babaların çocuk hakkında çok fazla bilgi paylaştığını düşünmektedir. Ayrıca anne babaların %51'inin çocuğunun konumunun, %27'sinin de çocuğun uygunsuz fotoğraflarının paylaşılmasından sorumlu olduğu belirtilmektedir (Davis, 2015).

Gültekin (2018), dünyanın farklı yerlerinde meseleyi özellikle pedofili ile bağlantılı ele alan çeşitli çalışmalar yapılmakta olduğunu, çocukları cinsel istismardan korumayı hedefleyen Çocuk Kurtarma Koalisyonu'nun da yaptığı açıklamalarda, sapıkların, internette yer alan çocukları sinsice izlediklerini (stalk), bilgilerini paylaştıklarını, istismar için birbirleriyle ipucu ve teknik paylaştıklarını belirterek ebeveynlerin uyarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuğun okul çevresinde sıklıkla karşılaştığı kişiler, ev çevresindeki akrabalar ya da komşuluk ilişkisinde bulunduğu kişiler de buna dâhil olabilir. Çocukla tanışık olan, hakkında bir şeyler bilen ancak tam olarak her şeyi bilmeyen ve bu yakınlık durumunu istismar ederek çocuktan aile hakkında daha fazla bilgi almaya çalışan ya da çocuktan kötü niyetli yararlanmayı planlayanlar olabilir. Çocuğun yakınlarındaki ve komşularındaki duyarsız davranışlar, çocuğun mağduriyetine neden olabilmektedir. Örneğin, yakın akraba ya da komşu ziyaretleri sırasında çekilen fotoğrafların sosyal medyada izinsiz paylaşımı son derece riskli sonuçları içerebilecek denli önemlidir.

2.3.4. Medya Paylaşımları

Çocukla ilgili mahremiyet ihlalinde bulunan temel eyleyenlerden biri de medyadır. Özellikle haberlerde çocukların görsellerinin kullanılması konusu etik kuralların çiğnenmesini beraberinde getirmektedir. Haberler çerçevesinde çocukla ilgili olmayan haberlere bile çocuk imgesinin yerleştirilmesi apayrı bir tartışma konusudur ve yine bir mahremiyet ihlali doğurmaktadır. Bunun yanı sıra, haberler dışındaki görseller çerçevesinde, metinlerde, reklamlarda, dizilerde çocuğun mahremiyetine zarar verecek şekilde konumlandırıldığı da görülmektedir. Oysa ki, çocukların, doğrudan bağlantılı olmadıkları haberlerde görsel malzeme olarak kullanılmaları, teşhir edilmeleri son derece yanlıştır. Yani, gerçekte bağlantılı bile olsa, mesela annenin ya da babanın durumuyla ilgili bir habere çocuğun dâhil edilmesindeki asıl sebep

sorgulanmalıdır. Genelde böyle bir sebeple de karşılaşmayız ve çocuk, yalnızca medyada haberi daha cazip kılan bir unsur olarak sunulmaktadır. Bu yalnızca çocuğa yönelik bir hak ihlali değil ayrıca çocuğa yönelik bir şiddet olarak da değerlendirilmelidir. Burada gerçekleştirilen şey, tam anlamıyla bir kurbanlaştırma/mağdurlaştırma eylemidir. Bu tür haberlerde buna uygun bir başlıkla birlikte çocuklar genellikle kurban ya da mağdur olarak kullanılmaktadır.

Sosyal medya da işin içinde girince medyada çocuk konusu ve mahremiyet ihlallerinin daha da arttığı, hatta “moda” olduğu görülebilir. Örneğin Türkiye’de 2020 yılı çerçevesinde neredeyse 37 bin küsur haber başlığının çocukla bağlantılı olduğu görülebilmektedir. Ancak, çocuğun ulusal bir haber başlığına kadar çıkması demek çocuğun mağdur olduğu çeşitli haberler sunulması anlamına gelmektedir. Bu haberler cinsel ya da fiziksel istismar /ölüm / cinayet haberi, siyasal ya da sağlık içerikli haberler olabilmektedir. Çoğunlukla, suça itilmiş ya da karışmış çocuklar haber konusu olmaktadır. Eğitim ve kültür haberlerinde ya da başarı haberlerinde, çocukların pek de görünürlüğü bulunmamaktadır. Çocuk haberlerin içeriğinden, fotoğraflarında ya da referans bölümünde görünür kılınmaktadır. Burada aslında temelde gözetilen çocuk ya da çocuğun mahremiyeti değil, yalnızca haberin daha fazla “tık” alabilmesidir. Görsel medyanın çocukları âdeta aksesuar olarak kullandığı görülmekte, sempati yaratmak için ya da olaya dram katmak için çocuk görsellerinden yararlanıldığı dikkat çekmektedir. Bu haberlerin her birinde de bir çocuk mahremiyeti ihlali bulunduğunu vurgulamak gereklidir.

Olağanüstü durumlar, sel ya da deprem, kurtarma gibi sıcak olaylar, canlı yayın hassasiyetini de kat kat arttırmakta, bazen hiç istenmeyen ya da beklenmeyen görüntülerin de milyonların önüne çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu yüzden, görsel anlamda, görüntü alınırken güvenlik güçlerinin ya da bilinçli haberciliğin çizdiği sınırların aşılmaması büyük önem taşımaktadır. Yayıncılık etiği çerçevesinde, görüntülerin doğasına uygun olmayan söz ve bilgi aktarımlarından da kaçınılması gereklidir çünkü mahremiyet ihlali bir kez gerçekleştikten sonra bunun geri dönüşü çok zor, hatta imkânsızdır. Bununla birlikte, günümüzde, olağanüstü habercilik gerektiren durumlarda da öncelikli olarak çocuklarla ilgili görüntülerin

yayınlandığı dikkati çekmektedir. Felaket haberlerinde, habere özellikle bir çocuk unsuru katılarak felaket daha görünür kılınmaya çalışılmakta, yaşamını kaybedenlerin haberleri, cenaze törenleri, ebeveynlerini kaybetmiş çocukların ağlayan fotoğraflarıyla birlikte sunulabilmektedir.

Çocuk, gördüklerinden etkilenmektedir. Bu nedenle, çocuğun medyadaki temsilinin diğer çocuklar ve genel anlamda çocukluk için çok önemli veriler sunduğunun unutulmaması gerekir. Bu bağlamda, özellikle olağanüstü durumlardaki haberlerin sunumunda, geniş kitlelere ulaşacak her bir ayrıntının gözden geçirilmesi gereklidir.

2.4. Medyanın Mahremiyet Ölçütlerindeki Tutarsızlık

Çocuk ve mahremiyet açısından değerlendirilebilecek bir başka nokta da çocuğun medya aracılığıyla kendi yaşına, algı ve duygu durumuna uygun olmayan bir bilgiyle zamansız ve hazırlıksız bir şekilde karşılaşmasından kaynaklanan mahremiyet ihlalleridir. Bu da çocuğun medya ve program, uygulama, oyun gibi seçimlerde yalnız ve kılavuzsuz bırakılması, yaşına, algı ve duygu durumuna uygun olmayan medyayla ve mahrem konularla karşılaşması ya da akranlarının kışkırtması, anne-baba ihmali gibi nedenlerle yanlış kanallara yönelmesi nedeniyle ortaya çıkan örselenmelere sebep olabilmektedir.

Özellikle medyadaki mahremiyet ihlallerinin bir şekilde daha yakından takip edilmesi ve çocuğun zarar görmeden sorunun çözülebilmesi son derece önemlidir. Çünkü günümüzde artık yerel, bölgesel, ulusal medya ayrımı neredeyse kalkmış, her şey bir tık ötemizde uluslararası bir platformda yayınlanır hâle gelmiştir. Üstelik, dijital ayak izlerimizin silinmesinin oldukça zor hatta olanaksız olduğu bu dönemde, geleneksel ve sosyal medyadaki çocuk mahremiyeti ihlallerinin son derece önemli ve geleceğe dönük sonuçları olabileceğinin unutulmaması gereklidir. Son derece kaygan ve belirsiz olabilen dijitallık ve geçişimli medya (transmedia) ortamında, gerek çocukların gerekse ailelerin ve öğretmenlerin özellikle dijital mahremiyet kavramıyla ilgili farkındalıklarının arttırılması gereklidir. Günümüzde bilginin hızlı dolaşımı geçişimli medya kavramını da yaşamımıza katmış durumdadır. Bilgi, bir medyadan diğerine aktarılırken, her bir aktarım çerçevesinde değişip evrilmekte, farklılaşmakta ve erişime açıldığı her yeni medyada takipçilerine

özgün ve farklı bir içerik sunabilmeyi amaçlamaktadır. Bu da, bireylerin, sürekli bilginin peşinde koşarak bir medyadan diğerine, ilgi duyduğu konuyu açıklığa kavuşturabilmek ya da daha detaylı bilgi edinebilmek için bilgiyi takip etmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, bir anlatı, bir dizi film içeriğinde iken bir televizyon kanalında yer alabilmekte, bununla ilgili haberleştirilen bir başlık bir Youtube kanalında gösterimde olabilmekte, dizi oyuncularının katıldığı bir sohbet programı Instagram üzerinden yayınlanırken, “gündem” olarak belirlenen pek çok farklı başlık Twitter üzerinden paylaşılmaktadır. Medya ele aldığı anlatının olabildiğince çoğaltılıp çeşitlendirilerek aktarımını önemsemektedir ve izleyicilerinin de bunu önemsemesini öngörmektedir. O yüzden takipçiler aynı haberi farklı medyadan farklı yönlerle doğru takip edebilmekte, anlatının sözlü, yazılı, dizi film, tartışma, panel, magazin hallerini takip etmek için tüm zamanlarını tüketmektedirler. Örneğin, izleyiciler bir haberin aktarımı çerçevesinde nasıl söze döküldüğünü, içine nasıl bir yaratıcılık, bilgi ya da mizah katıldığını önemsemektedirler. Bu haber ne aktarıyor diye merak ettikleri kadar, farklı kanallarda bunun nasıl daha farklı biçimlerde söylenmekte olduğunu da takip etmek istemektedirler. Ancak, bunca bilgi yükünü ve hızını bireylerin kaldırabilmesi gerçekten çok güç olabilmekte ve beraberinde bir medya yorgunluğu ve tükenmişlik getirebilmektedir. Bunun dışında, bir medyada çocuklara uygun bir şekilde sunulan bir haberin yönlendirdiği bir başka medyanın çocuk ya da mahremiyet konusuna aynı özeni göstermediği de görülebilmektedir.

Bireyler, medyayı takip ettiklerinde daha büyük bir bütünün parçası olduklarını hissedebilmekte, yardımseverlik, katılım, kahramanlık gibi duyguları daha yoğun yaşayabilmektedir. Temel sorun, bireylerin medyayı biraz fazlaca önemsemeleri, karşılığında medyanın onları yeterince önemsememesi olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden, medyanın değerlendirilmesi, medya başarısını ölçmek için bir ölçüt geliştirilmesi gereklidir. Örneğin, medya çok satarsa mı başarılı olacaktır, yoksa çocuk haklarına saygı gösterir etik ilkelere uygun haber yaparsa mı! Medya bize yardımcı bir araç gereç anlamında çok değerli, çok önemlidir. Gelenekselci bir bakışla, habercilikte en önemli olan şey, vatandaşların bilgilendirilmesidir denilebilirdi. Çünkü eskiden, belli sınırları olan devletler, o sınırlar içinde yaşayan ve devlete yükümlülüğü olan vatandaşlar söz konusuydu. Sınırların, devletlerin, vatandaşların günümüzde

de varlığı sürmekte ancak artık her şeyin en üst düzeyde küreselleştiği ve belli bir satış değeri üzerinde dolaşıma girdiği bir dünya, dolayısıyla haberin bile meta olarak alınıp satılabildiği bir çerçeve söz konusu. Bu yüzden, haberlerin içeriği de medyanın yapısı da gelenekselden çok farklı.

Medya profesyonellerine düşen temel görevlerden biri ve belki de en önemlisi daha üretim sırasında çocuk haklarının göz önünde bulundurulmasıdır. Herhangi bir medya içeriğinde söz konusu edilen ya da katkısı sağlanan çocuğun maddi ve manevi güvenliğinin ve mahremiyetinin sağlanması öncelikle medya kuruluşlarının ve profesyonellerin sorumluluğu kapsamındadır. Çocuklarla ilgili konularda haber ve yorum hazırlarken, doğruluk ve duyarlılık bakımından en yüksek hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir.

Haberler ve sosyal medya gibi anlık görüntü ihtiyacı olan sektörlerden öte, örneğin sinema filmlerinde de çocukların mahremiyet ihlalleriyle karşılaşılabilirdiği görülmektedir. Buradaki temel sorunlar yanlış anlaşılmalara ve çıkar gözetimlerinden kaynaklanmaktadır. Herhangi bir medya katılımı söz konusu olduğunda, öncelikle katılımı sağlanacak çocuğun ve anne-babasının veya hukuken gözetiminde bulunduğu kişinin rızası alınmalı, çocuğun birey olarak mahremiyetine saygı gösterilmeli, onu zihinsel ve duygusal karmaşaya sürükleyecek yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Durumun kamu yararına olacağına ilişkin açık veriler bulunmadıkça, ister fail ister mağdur olsun, çocukların görsel sunumundan ve onların teşhisine, teşhirine yol açacak uygulamalardan ve çocukların kimliğinin tespitine yol açacak bilgilerin verilmesinden kaçınılmalıdır.

Buna karşın, anne babalar, yakınlar ya da yardımsever vatandaşlar da bir şekilde mahremiyet ihlaline neden olabilmektedirler. Örneğin, bir depresyon sonrasında bir fotoğraf koyup, yanına bir adres yazıp, burada iki çocuk ve bir de anne varken, “acil yardım edin” diye herkese açık bir tweet atarak destek talebinde bulunulduğunu düşündüğümüzde, bunun bir yardım isteğinden çok mağduriyet doğuran bir yapısı olduğunu belki o an anlayamayabiliriz. Ancak Türkiye’de AFAD, Kızılay ve diğer tüm kamusal hizmet veren kurtarma ekipleri bulunmasına ve bunların olay yerine en yakın mesafede olmalarına karşın, hatta gerçek kurtarıcılar orada yoğun şekilde çalıştığını görerek ve

bilerek, onların Twetterı takip edecek zamanı olmadığını da bilincinde olarak bu tür konularda tweet atmanın yalnızca mahremiyet ihlali oluşturmaya yaradığını da vurgulamak gerekli. Çünkü kitlesel bir kanalda yayınladığında bir iletinin kime ne yarar sağlıyor diye bakılması, ajitasyon yapılmaması, bu tür iletelerde özellikle de çocukların fotoğraflarının yayınlanmaması gereklidir. Sonuçta, masum bir yardım isteği bile bir hak ihlaline dönüşebilmekte, daha da kötüsü takipçiler, bunu anlayabilecek bilinçte olmadıkları için retweetlemeler başlamakta ve bunu yaptıkları takdirde, onlar da bu ihlale dâhil olabilmektedirler.

Özetlemek gerekirse, medyada çocukta travma yaratabilecek bir başlık ya da ifade kullanımı olmamalıdır. Haberde kullanılan dil ya da başlığın çocuğun şimdiki ve gelecekteki yaşantısını etkileyebileceği düşünülmeli, çocukta travma yaratacak ifadelerin kullanılmamasına dikkat edilmelidir. Ancak maalesef medya çocuğu duygusal ve fiziksel olarak incitecek, her karşılaştığında travmasını yeniden canlandıracak türde başlık ve görseller kullanabilmektedir.

Çocukların görüntülerinin alınmasının gerekli olduğu hallerde açık ve doğrudan yöntemlere başvurulmalıdır. Mümkün olduğu durumlarda görüntüler çocukların ve sorumlu bir yetişkinin bilgisi ve onayı dâhilinde elde edilmelidir. Yakın zamanda film çekimi yapılan yerde sokakta oynayan çocukların doğal hâllerini de kaydeden film ekibinin çocuklardan birinin ailesiyle davalık olduğu unutulmamalıdır. Ailenin, çekimlerle ilgili kendilerinden hiçbir rıza alınmadan çocuklarının bir sinema filminde oynatılmasına ve hiçbir ödeme yapılmamasına ve hatta film içinde küfür yediği için herkes tarafından dalga konusu edilmesine ilişkin suçlamalarla ortaya çıktığı görülmektedir (Gedik, 3 Ocak 2012). Dava haklı ya da haksız olsun, sonuçta medyada çocuğun mahremiyetiyle ilgili bir ihlal söz konusudur.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Çocuk, zaman içinde, içine doğduğu kültürün, coğrafyanın, sosyo kültürel alt yapının etkisiyle kalıpları, yargıları ve değerleri oluştuğunda, o da çevreye diğer yetişkinler gibi, 'oluşturulmuş bir pencere'den bakmayı öğrenmekte hatta buna şartlanabilmektedir. Bu da, zaman içinde güven yitiminden "kötü dünya sendromuna" kadar varabilen ölçüde bir kuşku düzeyine ulaşılması anlamına

gelmektedir. Ne göreceğini, nasıl sorgulayacağını âdeta bilerek bakan gözler bu kez artık kaygılar, korkular, güvensizlikler içermeye başlamaktadır. Buradaki önemli nokta ise, çocukların yoğun medya kullanımına başlamadan önceki saflıkları ve sorgulamalarının ortadan kalktığı ve şartsız itaate kadar giden bir medya bağımlılığının esiri olabilmeleri riskidir. Örneğin, yalan haberlerin, tüm dünyada en yakınlarımızdan gelen bir tehlike olduğu belirlenmiş, doğru haberden en az altı kez hızlı yayıldığı saptanmıştır. Hızlı bilgi akışıyla birlikte günümüzde enformasyon bombardımanına tutulan birey teyit edilmemiş, olgunlaşmamış, kaynağı belirsiz, taklitçi, yanıltıcı ve manipülatif iletilerin muhatabı olabilmektedir. Bu tür yanıltıcı bilgiler karşısında kandırılan ve mahrem bilgilerini sunabilen bireylerin sayısı hızlıca artmaktadır. ABD’de yapılan bir araştırmanın verileri, sosyal medya kullanıcıları arasında yalan haberlerin doğrularından daha hızlı yayıldığını ortaya koymuştur. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nün Twitter üzerindeki araştırması, yalan haberlerin kullanıcılara doğrularından 6 ile 20 kat daha hızlı ulaştığını göstermektedir (Dizikes, 2018). Dolayısıyla medya okuryazarlığı becerilerinin gelişmediği durumlarda, yalan haberin ve zararlı iletilerin çocuğa erişme olasılığı çok yüksek ve örselenme kaçınılmazdır. Aldığı gerçek olmayan bilgi karşısında çocuğun ne yapabileceği ya da ne hissedeceği ucu açık bir soru olarak durmaktadır. Buradaki mahremiyet kapsamındaki tehlike, kötü niyetli yabancıların yakın davranışlarıyla çocuklardan mahrem bilgilerini alabilmeleri ya da çocuk hakkında yalan bilgiler yayılması ihtimalini çocuğa karşı bir tehdit olarak kullanabilmeleridir.

Bu çerçeveden bakıldığında, temel endişe, çocuk ve dijital mahremiyet bağlamında, geçmişe yönelik, günümüze yönelik ya da geleceği tehdit edecek şekilde mahremiyet ihlallerinin oluşabilmesi tehdididir. Mahrem bilgilere sahip olan merkezin genellikle çocuk olabileceği ve bu bilgileri istenmedik şekilde kullanabilecek başkalarıyla paylaşması durumunda zarar görebileceği endişesi yoğunudur. Burada, çocuğun henüz okullaşmadığı yaşlardaki sorumluluğun büyük bir bölümü anne-babaya düşmekte ve onların eğitim, bilgilendirme süreci de temel olarak kamusal yayınlar, kurumlar ve sosyal hizmetler gibi görünmektedir. Çocuğun okul öncesi eğitim sürecinden başlayarak yaş ve algı düzeyine uygun bilgilendirmelerle hangi bilgilerin paylaşılabilecek bilgiler hangilerinin ise özel bilgiler olduğu konusunda bilinçlendirilmesi

gereklidir. İlkokul düzeyindeki çocuğun ise hem teknolojik araç gereçlere, cep telefonlarına ve medyaya erişim olasılığı daha da artmış olacağından bu noktada tam bilgilendirme ve medya okuryazarlığı beceri kazanımlarıyla en azından tehlikelerden daha geniş çaplı haberdar edilebilmeleri söz konusudur.

İster yetişkin boyutunda isterse çocuk boyutunda olsun, içinde bulunduğumuz değerler sistemi, bizleri güçlerin geçişimiyle zorlamakta, gücü elinde bulunduran kesimin yetkinliğini ya da otoritesini kaybetmesi durumunda istenmeyen ellere geçebilecek bilgiler büyük küçük herkesi tehdit etmektedir. Bu bağlamda, çocukların yalnızca iletişimde kalabilmek adına güvenliği olmayan ağlarda gezinmeleri sağlıklı değildir. Bu tür teknik detayların çocuğun anlayabileceği bir dille aktarılması pek çok tehlikeyi önleyebilecek denli önemli bir konudur.

Bunca dijitalliğin beraberinde getirdiği koşutlamalar ve kısıtlamalar çerçevesinde kendimize ve çevremize bakışımız ve değerlendirmelerimiz de değişmekte ve neredeyse tektipleşmektedir. Örneğin bireyler sosyal medyada gördüklerini beğenip beğenmeme kararını 3 saniyede verebilmekte ancak sonrasında neyi beğenip neyi beğenmediklerini hatırlayamamaktadır. Bu, bireylerin baktıkları şeyi gerçek anlamda görmedikleri, tüm boyutlarıyla algılamadıkları, yalnızca görmeye şartlandıkları şeyleri, gördükleri ve anımsadıkları anlamına gelmektedir. Daha açık bir deyişle, birey, var olan çerçevenin gerçek gerçekliğini bir yana bırakarak, görünenlere kendi erişimindeki değerleri aktarmakta, gördüklerine kendi umutlarını, kaygılarını yüklemektedir. Ancak bir diğer yandan, eleştirel gücünü kaybetmekte olduğundan yalnızca üstünkörü ve sığ okumalar yaparak, sorgulamadan, sıklıkla ve yoğun bir biçimde tüketmektedir.

Üst gerçeklik (hyperreality) olarak adlandırılan kavramdan da tam bu noktada söz edilmesi gereklidir. İzleme sıklığı ve yoğunluğuyla içerik birleştiğinde, medya etkisiyle karşımıza sıklıkla çıkan ve gerçek gerçekliği bile değiştirmeyi başarabilen bir üst gerçeklik, bir yandan sürekli sunulduğu için, bir diğer yandan da her bir yanımızı çepeçevre sardığı için sonunda kabul edilen bir gerçekliğe dönüşmektedir. Bu üst gerçeklik, bireylerin sürekli gerçekle düş arasında bir noktada salınmalarına ve aslında öyle olmadıkları hâlde, 'mış gibi' görünmelerine neden olmaktadır. Özellikle çocukluktan

gençliğe geçiş sürecinde bu hızlı değişim ve dijitalleşme eğiliminin kimlik ya da kültür aşılama ya da hibridleşmeyi, melezleşmeyi de beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bauman (2007), üst gerçeklikte yaşayan ve gitgide melezleşerek gerçekle düş arasında kalan bu çeşit bir bireyi eleştirerek, “Sürekli değişen bir toplumda olmak, neyin değiştiğini anlayamamayı getirir” şeklinde durumu özetlemektedir. Üstelik, Granovetter’e göre (1983), sadakat ve bağlılık sosyal ağların da sorunu olmuştur. Bir sosyal ağdan diğerine sürekli yer değiştiren, çoğunda çevrimiçi görünen ancak asla orada olmayan bireyler ya da sosyal ağlarda isimlerini, cinsiyetlerini, işlerini ya da diğer özelliklerini değiştirenler, hatta başkalarının hesaplarını ve arkadaşlarını çalanlar bilinen ve bilinmeyen her türlü mahremiyet ihlalinin beraberinde getirmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler, gerek yetişkin tarafından gerekse çocuk tarafından eksik olan medya okuryazarlığı art alan bilgilerinin çocuğun sağlıklı iletişim kurmasını ve güvenli dolaşımını engeller konumunda olduğunu göstermektedir. Hem çocukların hem de ailelerinin öngöremediği tehlikelerle başa çıkmak, el yordamıyla doğruyu bulmaya çalışmak özellikle çocuklar açısından oldukça yıpratıcı ve yanıltıcı olabilir. Çünkü bir yandan çocukluğun getirdiği bir saflık bir diğer yandan ise akran baskısı ya da etkisiyle kulaktan dolma bilgiler çocuğun doğruyu bir çırpıda bulabilmesini engeller durumdadır.

Gerek 18 yaş altı çocukların gerekse ailelerinin öngöremediği dijital tehlikelerle ve mahremiyet ihlalleriyle başa çıkmak çok önemli bir konu hâline gelmiştir. Asıl iş, kulaktan dolma bilgilerle hareket eden ve en çok da akranlarından etkilenen çocuklarla ve sürekli gelişip yenilenen teknolojiyle nasıl başa çıkabileceğini bilemeyen ailelere düşmektedir. Her ne kadar siberuzay çağında, toplumlar ve devletler çeşitli korumacı eylemler ve yaptırımlarla düzenin sağlıklı ve güvenli işlemesine katkı sunsalar da, kanunları ve boşlukları tam olarak bilmeyen çocuklar ve aileleri çeşitli tuzaklara çekilebilmekte ve mağdur olabilmektedir. Son derece kaygan ve belirsiz olabilen dijitallik ve geçişimli medya ortamında, gerek çocukların gerekse ailelerin ve öğretmenlerin özellikle dijital mahremiyet kavramıyla ilgili farkındalıklarının arttırılması gereklidir.

Kaynakça

- Barnlund, D. C. (1978). Toward a meaning centered philosophy of communication. Shared Experiences In *Human Communication*. Hayden Book Company, Inc. 26-36.
- Birnhack, M. D. ve Rowbottom, J. H. (2004). Shielding children: The European way. *Chi.-Kent L. Rev.*, 79, 175.
- Bostancı, M. (2018). Dijital ebeveynlerin sosyal medyada mahremiyet algısı. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 10(38), 115-128.
- Brosch, A. (2018). Sharenting: Why do parents violate their children's privacy?. *The New Educational Review*, Vol. 54, iss. 4 (2018), s. 75-85.
- Davis, M. M. (2015). *Parents on social media: Likes and dislikes of sharenting*, C.S. Mott Children's Hospital. University of Michigan System. 23 (2). http://mottnpch.org/sites/default/files/documents/031615_sharenting_0.pdf
- Dizikes, P. (2018). Study: On Twitter, false news travels faster than true stories. *MIT, MIT News*, <https://news.mit.edu/2018/study-twitter-false-news-travels-faster-true-stories-0308>.
- Donovan, S. (2020). 'Sharenting': The forgotten children of the GDPR. *Peace Human Rights Governance*, 4(1).
- Doring, N., Reif, A. ve Poeschl, S. (2016). How gender-stereotypical are selfies? A content analysis and comparison with magazine adverts. *Computers In Human Behavior*, 955. doi:10.1016/j.chb.2015.10.001
- Foltz, R. (2011). Parental monitoring or an invasion of privacy?. *Reclaiming Children and Youth*, 20(3), 41.
- Fox, J. ve Ahn, S. J. (2013). Avatars: portraying, exploring, and changing online and offline identities. In *Handbook of research on technoself: identity in a technological society* (pp. 255-271). IGI Global.
- Gedik, Ö. (3 Ocak 2012). Küfür yiyen çocuk, <https://www.hurriyet.com.tr/kufur-yiyen-cocuk-19589057>
- Girgin, Ö. A. ve Gönal, S. (2020). Çocuğun kişisel verilerinin sosyal medyada ebeveyn tarafından paylaşılmasının hukuki sonuçları. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (44), 99-128.
- Gültekin, E. (2018). Çocuğun kişilik hakkının ana-baba tarafından sosyal medya aracılığıyla ihlalinin hukuki görünümü. *Çocuk ve Medeniyet*, 3(5), 103-143.

- Helberger, N. (2018). Challenging diversity-social media platforms and a new conception of media diversity. *Digital Dominance. The Power of Google, Amazon, Facebook, and Apple*, 153-175.
- Herring, S. C. ve Stoerger, S. (2014). Gender and (a)onymity in computer-mediated communication. *The handbook of language, gender, and sexuality*, 2, 567-586.
- Holtzman, D. H. (2006). *Privacy lost: how technology is endangering your privacy*. John Wiley & Sons.
- <https://www.cnnturk.com/haberleri/bakici-dehseti>;
- <https://www.cnnturk.com/video/dunya/bakici-dehseti-gizli-kamerada>;
- <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/bakici-cocugu-doverken-kameraya-yakalandi>;
- <https://www.cnnturk.com/video/yasam/diger/bakici-dehseti-kamerada>
- <https://www.dailymotion.com/video/x2l6fjz>
- <https://www.dailymotion.com/video/xvvqw0>
- <https://www.dailymotion.com/video/xvvqw0>
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/goruntleri-izleyince-soke-oldular-bakici-siddeti-kamerada-41788331>
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mersindeki-bakici-siddetini-oyuncagin-icindeki-ses-cihazi-ortaya-cikardi-41330246>
- Lenhart, A., Madden, M., Smith, A., Purcell, K., Zickuhr, K. ve Rainie, L. (2011). Teens, kindness and cruelty on social network sites. How American teens navigate the new world of “digital citizenship.” Washington, DC: Pew Research Center’s Internet & American Life Project.
- Lewis, R. (2017). *Under surveillance: being watched in modern America*. University of Texas Press.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. ve Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: the perspective of European children*. Full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries.
- Mascheroni, G., Vincent, J. ve Jimenez, E. (2015). “Girls are addicted to likes so they post semi-naked selfies”: Peer mediation, normativity and the construction of identity online. *Cyberpsychology*, 2015, 9(1), 30-43. doi:10.5817/CP2015-1-5
- Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence a theory of public opinion. *Journal of communication*, 24(2), 43-51.

- Öztürk, M. F. ve Talas, M. (2015). Sosyal medya ve eğitim etkileşimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 7(1), 101-120.
- Pettigrew, J. (2009). Text messaging and connectedness within close interpersonal relationships. *Marriage & Family Review*, 45(6-8), 697-716.
- Plant, J. S. (1930). Some psychiatric aspects of crowded living conditions. *American Journal of Psychiatry*, 86(5), 849-860.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, MCB University Pres, 9(5), October.
- Steinberg, S. B. (2016). *Sharenting: Children's privacy in the age of social media*. Emory LJ, 66, 839.
- Taylor, T. L. (2006). *Play between worlds*. Cambridge: The MIT Press.
- Tichenor, P. J., George, A. D. ve Olien, C. N. (1970). Mass media flow and differential growth in knowledge. *Public Opinion Quarterly*, 34, 159-170.
- Triberti, S., Durosini, I., Aschieri, F., Villani, D. ve Riva, G. (2017). Changing avatars, changing selves? The influence of social and contextual expectations on digital rendition of identity. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 20(8), 501-507.
- Uzun, S. (2019). Velayet hakkı bağlamında çocuğun görüntüsünün sosyal medyada paylaşılması ve ortaya çıkabilecek hukuki meseleler. [http://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/CocugunGoruntusununSosyalMedyadaPaylasilmasinaDairHukukiMeseleler\(S.Uzun\).pdf](http://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/CocugunGoruntusununSosyalMedyadaPaylasilmasinaDairHukukiMeseleler(S.Uzun).pdf)
- Wagner, A. ve Gasche, L. A. (2018). *Sharenting: Making decisions about other's privacy on social networking sites*. Publications of Darmstadt Technical University, Institute for Business Studies (BWL), 90477.
- Williams, A. (2015). Child sexual victimisation: Ethnographic stories of stranger and acquaintance grooming. *Journal of Sexual Aggression*, 21(1), 28-42.
- Wolfe M. (1978). Childhood and privacy. Altman I., Wohlwill J.F. (eds) *Children and the Environment. Human Behavior and Environment* (Advances in Theory and Research), vol 3. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-3405-7_6
- Yücel, V. (2019). Zararlı dijital oyunlar ve çocuklar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 340-353.
- Zorzi, O. (2019). *Granovetter (1983): The strength of weak ties: A network theory revisited*. Schlüsselwerke der Netzwerkforschung (243-246). Springer VS, Wiesbaden.

DEĞİŞEN DEĞERLER DÜNYASINDA GENÇLİK VE MAHREMİYET EĞİTİMİ

Hatice BUDAK¹

Giriş

Mahremiyet, toplumların sosyokültürel, hukuki, dinî, ahlaki çerçevesine ve zaman faktörüne bağlı olarak gelişen bir değer olduğundan kavrama genelgeçer bir tanım vermek mümkün değildir. Ancak evrensel tanımın yokluğu toplumlar arasında benzer mahremiyet eğilimlerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Her çağ ve toplumda asıl olan insanların kendilerine ait bir özel alan ihtiyacı içinde olduklarıdır.

Mahremiyet, diğerleri tarafından ne kadar bilindiğimiz, diğerlerinin fiziksel olarak bize ne kadar ulaşabildikleri ve diğerlerinin ilgilerinin ne ölçüde nesnesi olduğumuzla ilişkili (Çapçioğlu ve Akın, 2019: 9) bir değerdir. Mahrem olanın ne olduğu ve sınırları üzerinde bireysel bir tasarruf olmakla birlikte genellikle mahremiyetin içeriğinin kültür, din, ahlak gibi bireyüstü kuvvetlerle belirlendiğini söylemek mümkündür.

Toplumsal yapıda yaşanan değişimler paralelinde mahrem olanın içeriği de değişebilmektedir. Geleneksel toplumlarda cemaat üzerinden var kılınan bireyin şahsiyeti modern toplumlarda bireyin tekil şahsiyeti

¹ Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-9815-9997, hatice.budak@karatay.edu.tr

üzerinden tanımlanmaya başladıkça mahremiyetin çerçevesinde bireysellik ön plana çıkmaya başlamıştır. Dünyanın büyüsünü bozma² tecrübesi olan modernleşme, “şeffaflık” idealini sadece siyaset, ekonomi gibi toplumsal kurumlarla sınırlı tutmamış, gündelik hayat pratiklerine de yaymak istemiştir. Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin yardımıyla da günümüz toplumlarında mahremiyet artan oranda şeffaflaştırılmıştır. Han’a (2018: 12) göre şeffaflık, özel alanın tamamıyla elden çıkarılması ve içi görülebilir hâle getirilmesi demektir. Toplumsal yaşama dair her bir unsurun ve bireysel varoluşun gösterme üzerinden tanımlandığı günümüz toplumlarında mahremiyet görünme ve bilinme üzerinden yeni bir anlam kazanmıştır. Sosyal yapı ve değer değişimleri bir dereceye kadar normal olarak kabul edilse de bugün birçok temanın mahremiyet sınırlarının dışına çıkması/çıkarılması mahrem alanın sınırlarında daralma meydana getirmekte, özel alanın paylaşım sınırları ise genişlemektedir.

Günümüzde mahremiyet kavramının öneminin artmasına karşılık mahremiyet ihlallerinin de arttığı bilinen bir gerçekliktir. Sosyal ve sanal alanda ciddi oranda karşılaşılan mahremiyet sorunları ve ihlalleri için geliştirilen denetim mekanizmaları ve yasaların mevcudiyetine rağmen sorunun henüz çözüme kavuşturulamadığı aşikârdır. Toplumun denetim mekanizmalarıyla birlikte esas olan mahremiyet eğitiminin yerleştirilebilmesidir. Çünkü her koşulda kendi kendini denetleyecek olan bireyin kendisidir. İnsanoğlu fitratı gereği her türlü eğitime ve şekillendirilmeye açık bir varlıktır. İnsana verilecek eğitimin mahiyeti sadece şahsın kendisini değil etkileşim hâlinde olduğu toplumsal alanı da etkileyecektir. Toplumların kalkınması ve dinamizminde gençler, fiziksel güçleri, yeni öğrenmelere açık olmaları, duygusal enerjileri ve üretkenlikleriyle oldukça etkilidirler. Bu nedenle tarih boyunca her toplum/ devlet ülkü ve ideallerine ulaşmada aktif rol yüklediği genç nüfusuna yatırım yapmış, çeşitli plan ve programlarla bu coşkun enerjiyi verimli kanallara yönlendirmeye çalışmıştır. Gençlik döneminde öğrenme ihtiyacı ve iştiağı canlıdır. Gençler, yeni fikirlere karşı önyargılı ve mesafeli durmaktan ziyade üstünde düşünüp değerlendirmeye, mantıklı ve gerekli bulurlarsa kabul etmeye meyillidirler. Bu bağlamda gençlerin değerler eğitimi için temel yaş

² Max Weber’in modern toplum ve modern insanın ortaya çıkışına dair analizlerinde kullandığı bir kavramlaştırmadır.

aralığından çıktığı ve çocukluk döneminde neyi ne kadar aldıysa üstüne daha fazlasının konulamayacağını düşünmek hatalı bir yaklaşımdır. Gençlerin henüz kişilik gelişim aşamalarını tamamlamadığı ve kendi sistemleri içinde karmaşık, geçirgen, zorlu bir süreç yaşadıkları göz önüne alındığında değerlerin değişen dünyasında uyumu yakalamaları, korunması gerekenleri muhafaza edebilmeleri, otokontrol yeteneklerini açığa çıkarıp geliştirebilmeleri için mahremiyet eğitimine ihtiyaçları vardır. Bu nedenle gençlerin değerler eğitimine çocukluk döneminden daha az olmayan bir ölçü ve hassasiyetle devam edilmelidir.

Bu çalışmanın amacı mahremiyet değerinin gençlere kazandırılması sürecinde etkin bir rol oynayan mahremiyet eğitimini kavramsal düzlemde açıklamak, başta ebeveynler ve öğretmenler olmak üzere sosyal aktörler tarafından gençlere verilecek mahremiyet eğitiminin ilkelerini ve metotlarını pedagoji ve İslam dininin esasları üzerinden ortaya koymaktır. Çalışmanın iskeletini oluşturan değer, değer eğitimi, gençlik ve mahremiyet kavramlarının tanımları birinci bölümün içeriğini oluşturmaktadır. Bu kısımda kavramların literatürdeki tanımlarına yer verilmekle birlikte mahremiyet ve mahremiyet eğitimi kavramlarının içeriği Türk toplumunun hâkim dinî inancı İslam'ın temel kaynaklarına ve kültürel birikimlerine referanslarla belirlenmeye çalışılmıştır. Sosyal yapı ve değer değişimi karşısında gençlerin karşılaştıkları sorunları içeren çalışmanın ikinci bölümünü, mahremiyet eğitiminin ilke ve metotlarının neler olabileceğinin izah edildiği üçüncü bölüm takip etmiştir. Çalışma literatür verilerinin değerlendirildiği gençlere verilecek mahremiyet eğitiminin önemini ve önerileri içeren sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Değer ve Değer Eğitimi

Toplumsal yaşamın her alanında karşımıza çıkan değerler insan davranışının itici gücü olduğundan, insan davranışlarını anlamanın yolu değerleri anlamaktan geçmektedir. Sosyolojik olarak literatürdeki çeşitli tanımları kapsayacak bir değer tanımını şöyle yapabiliriz: “Değerler, sosyal ve fiziki yaşamın bütün yönlerine ilişkin, bireylerin ve grupların gerçek objesiyle münasebetlerinden geliştirdiği, sosyal ilişki ağlarında paylaşılan, hoşlanılan veya hoşlanılmayan, iyi veya kötü yönlerdeki tercih ve seçimlerini ifade eden, bu

itibarla onların hayatlarına bir düzen ve bütünlük getiren inançlara dayalı izafi tasviplerdir” (Ersoy, 2013: 11).

İnsanın yapıp etmelerini içselleştirmesini sağlayan değerlerin kaynağı kültür, ahlak, hukuk gibi alanlar olmakla birlikte ağırlıklı olarak dine dayanmaktadır. Değerlerin temel işlevi ise “bütün beşerî olayların gerçekleşmesinde belirleyici olmak” şeklinde özetlenebilir (Aydın, 2011: 40-41). Her çağda her toplum tarihsel birikimleri neticesinde oluşturduğu değer sistemini üyelerine aktarmıştır. Bu bağlamda değer eğitimi aktör ve metotları farklılaşmış olsa da kadim bir uygulamadır. Ancak bu çalışmada konu edildiği biçimiyle değerler eğitimi modern bir olgudur ve geleneksel eğitim tarzlarından oldukça farklı bir yapıyı ifade etmektedir (Yaylacı, 2016: 155). Bu manada çalışmamızda toplumların sahip olduğu değerleri yeni nesillere aktaracak kurumlar arasında okulların daha etkin bir rol üstlenmesi savunulmaktadır. Çünkü okul, bir toplumda mevcut değerlerin genç nesle aktarımında, korunmasında ve devamlılığında katkı sağladığı gibi toplumsal yapının değer oluşturma sürecinde de katkı sağlamaktadır (Doğan, 2011: 199).

Günümüzün küreselleşen dünyasında değerler alanının hızla değişime uğraması değerler eğitiminin özellikle okullarda planlı bir program içinde verilmesini sağlamıştır. Değerler eğitiminin ilk ayağı aile olmakla birlikte eğitim alanında okulun artan işlevselliği paralelinde değerler ders müfredatları içerisine açık veya örtük olarak yerleştirilerek teorik olarak işlenmekte ve genç kuşaklara aktarılmaya çalışılmaktadır. Teorik bilginin yanı sıra öğretilen değerlerin davranışa yansımaları için de çeşitli projeler ve etkinlikler yapılmaktadır (Aydın ve Gürler, 2012: 17-18). Okullarda verilen değerler eğitimi, öğrencilerin seçim yapma ve karar verme becerilerini geliştirmek ve bunun yaşam boyu devam eden bir özellik olduğuna dikkat çekmeyi (Onur, 1995: 247) hedeflemektedir.

Değerler eğitimi, hem dünya genelinde hem de Türkiye’de eğitimin önemli konularından biri hâline gelmiştir. Türkiye’de 2005 yılında yenilenen ilköğretim programlarında değerler eğitimi önemli bir yer tutmuş, 2010 yılındaki 18. Milli Eğitim Şurası’nda “Eğitimde 2023 Vizyonu” kapsamında değerler eğitimi ele alınmış ve buna dayalı olarak okullarda değer eğitimiyle ilgili etkinliklere ve çalışmalara hız verilmiştir (Yaylacı, 2016: 155-157). Bu bağlamda Milli

Eğitim Bakanlığı 2017 yılında müfredatta bazı değişiklikler yapılmasıyla ilgili basın açıklamasında bu konuyu da gündeme getirmiş ve Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 18 Temmuz 2017 tarihinde *Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine* başlığıyla yayınladığı bildirisinde “Değerler Eğitimi”ne ilişkin “on kök değer”den bahsedilmiştir. Bu değerler: “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak sunulmuştur (Topal, 2019: 247-248). Ancak ferde yönelik risk ve tehditlerin arttığı günümüz toplumlarında okullarda verilecek “on kök değer” arasında mahremiyet değerinin yer almaması önemli bir eksikliktir. Bu eksikliğin farkındalığı değerler eğitimi kapsamında mahremiyet eğitiminin okullarda verilmesini gündeme getirmiş³ ve belli ölçülerde uygulanmaya başlamıştır⁴.

1.2. Mahremiyet Kavramı

Mahremiyetin, “bir kimsenin gizli özelliği” (Ayverdi, 2005: 1907) veya “bir şeyin gizli yönü, bir şahsın özel yaşamına ilişkin gizlilik” (Çağbayır, 2017: 80) şeklinde sözlük anlamları bulunmaktadır. Kavramın terimsel tanımlarında ise mahremiyetin öncelikle kişisel bir hak ve kişiyi özgürleştiren ve diğerine karşı koruyan bir alan olduğuna (Yılmaz, 2011: 131) vurgu yapılmaktadır.

Mahremiyetin içeriği hemen hemen her çağ ve toplumda dinî referanslarla belirlenen bir değerdir. Bu minvalde İslam dini açısından konuya bakıldığında mahremiyetin üç temel özellik üstüne inşa edildiği görülmektedir. Bu temel özelliklerden ilki, mahremiyet içeriğinde koruma altına alınan bir öznenin (bu özne daha çok kadınlar olmakla birlikte cinsiyet ve yaş gözetilmeksizin bütün bireylerdir) varlığıdır. İkinci özellik, mahrem alanın içine girecek veya bu alanın dışında kalacak insanların veya yabancıların varlığı ve tanımlanmasıdır. Son özellik ise, mahrem kabul edilen şeyin başka bakışlardan, müdahalelerden korunmasının esas olmasıdır (Aydın, 2009: 62).

³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen “Mahremiyet Eğitimi Çalıştayı”nın sonuç raporunda mahremiyet eğitime okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretime ilişkin müfredat programlarında yer verilmesi Millî Eğitim Bakanlığı'na önerilmiştir. Ayrıntı için bakınız: <https://ailevecalisma.gov.tr/media/2497/mahremiyet-egitimi-calistayi-sonuc-raporu.pdf>

⁴ Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı öğretimin her kademesinde hizmet veren okullar kendi bünyelerinde öğretmenlerine, öğrencilerine ve öğrenci velilerine mahremiyet eğitime yönelik çeşitli programlar ve etkinlikler düzenlemektedir. Gerçekleştirilen bu etkinliklerin bir kısmı Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı “Eğitim Bilişim Ağı (EBA)”na yüklenmektedir. Ayrıntı için bakınız: <https://www.eba.gov.tr>

Joinson ve Paine, “mahremiyet nedir?” sorusunu mahremiyetin boyutlarını dâhil ederek yanıtlamışlardır. “Benliğe veya bir kişinin grubuna erişimini kontrol etmesi ve sınırlandırması açısından ele alınacak mahremiyet boyutları şöyledir (Joinson ve Paine, 2006: 14-15):

- Fiziksel Boyut: Biyolojik insani ihtiyaçtan kaynaklanan fiziksel mahremiyet bir kimsenin başkaları için fiziksel ulaşılabilirliğinin derecesidir.
- Etkileşimsel Boyut: Bireyin sosyal sözleşmelerini kontrol etme kabiliyeti ve çabası olarak tanımlanan etkileşimsel mahremiyet, katılımcılar arasındaki bir etkileşimin sıklığı, uzunluğu ve içeriğinin kontrolü unsurlarını kapsamaktadır.
- Psikolojik Boyut: Psikolojik mahremiyet, insanların, bilişsel ve duygusal girdi ve çıktılarını, değer oluşturma süreçlerini ve düşüncelerini kiminle ve hangi şartlarda paylaşacağını veya özel bilginin açıklanacağını kontrol edebilmelerini sağlamaktadır.
- Bilgilendirici (Enformasyonel) Boyut: Mahremiyetin psikoloji boyutuyla yakından ilişkili olan ancak kişisel kontrolün dışındaki kontrol mekanizmalarına bağlılığı ile farklı yönleri bulunan bilgilendirici mahremiyet, bir bireyin kendisi hakkındaki bilginin bir diğer kişiye veya bir kuruluşa nasıl, ne zaman ve ne dereceye kadar bildirileceğini belirleme hakkıdır.”

Mahremiyetin işlevlerini birey, bireylerarası ilişkiler ve toplum açısından üç başlıkta ele almak mümkündür (Magi, 2011: 192-205) .

a- Mahremiyetin Bireysel Faydaları

- Bireyin kendi üzerindeki bedensel, bilişsel ve ahlaki sahipliğini onaylar.
- Bireyin kendi otokontrolünü gerçekleştirmesine ve düşüncelerini keşfetmesine olanak tanır.
- Bireylerin hayatlarının anlamını oluşturmaya ve özel alanlarını destekleyecek durumları kontrol edebileceği fiziksel bir alan sağlar.

b- Mahremiyetin Bireysel İlişkilere Faydaları

- Bireylerin özgün ve gerçekçi olmalarına, çeşitli ortamlarda uygun rolleri oynamasına imkân tanır.
- Bireylerin diğer bireylerle samimiyete dayalı ilişkiler inşa etmesini destekler.

c- Mahremiyetin Topluma Faydaları

- Toplumun ortak faydasını gözetir.
- Birey ve devlet/kuruluşlar arasındaki güç dengesizliklerine karşı bireyi korur.

Mahremiyet, teknolojik gelişmelere bilhassa sosyal medya platformlarının yaygın kullanımına bağlı olarak çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Mahremiyete yönelik modern tehditler, (a) İktidarın meşruiyetini sürdürme isteğiyle halkı kontrol altında tutmasına yönelik hareketleri içeren **gözetim**, (b) Bireylerin kişisel ve ticari bilgilerine ulaşılmasını ve farklı amaçlarla diğer kişilerle paylaşılmasını içeren **kişisel bilgiye kolay erişim**, (c) Bireyin kendisine dair bilgileri bilerek ve isteyerek paylaşmasını ve görünür olmasını içeren **ifşa etme** başlıkları altında toplanabilir (Berkup, 2015: 26).

1.3. Gençlik ve Gelişimsel Özellikleri

Kronolojik tanımlamalara göre gençlik bir yaş kategorisi olarak değerlendirilmektedir. “UNDP Youth Strategy 2014-2017” adlı raporda, Birleşmiş Milletler Genel Meclisi 15-24 yaş aralığını gençlik dönemi olarak kabul etmiş, Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı ise ülke şartlarına atıf yaparak Türkiye için gençlik yaş kategorisini 14-29 yaş grubundaki bireyleri kapsayacak şekilde belirlemiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı Çocuk ve Gençlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018).

Sosyolojik bakış açısıyla Marshall’a göre (1999: 264) gençlik, biyolojik ve yaş bakımından genç olma hâlini anlatmaktan ziyade, toplumsal düzeyde kurgulanmış bir kavramlaştırma veya atfedilmiş bir statü olarak düşünülmelidir.

Gençlerin gelişim dönemlerini ve bu dönemlere ait ayırt edici özelliklerini bilmek ebeveynlerin, öğretmenlerin ve sosyal çevrenin vereceği mahremiyet eğitiminde önemli katkılar sağlayacaktır. Gençlerin gelişim dönemleri ve bu dönemde öne çıkan özellikleri yedi başlık altında verilebilir.

1- Biyolojik-Fiziksel Gelişim

Biyolojik ve fiziksel değişimin en hızlı olduğu dönemler çocukluk ve gençlik dönemidir. 12-16 yaş arasında yoğun olarak yaşanan bedensel

gelişme kızlarda 16-18 yaşlarında, erkeklerde ise 18-20 yaşlarında durmaya başlamaktadır (Güzel, 2001: 13). Gençlik dönemi biyolojik değişimlerle başlamakla birlikte son bulma evresi bedensel gelişimin tamamlanmasıyla değil zihinsel, duygusal, sosyal gelişimin tamamlanmasıyla belirlenmektedir (Tuncer, 2002: 22). Gençler özellikle akran grubu ile kendi bedenlerini karşılaştırarak bedenlerinde yaşadıkları gelişim ve değişimleri anlamak istemektedir. Akranlarına göre erken veya geç olgunlaşması, fiziksel görünümün kültürel beklentilere uygun olmaması gençlerin çeşitli uyum sorunları yaşamasına neden olabilmektedir.

2- Cinsel Gelişim

Cinsel dürtü ve duygulardaki artışla kendini gösteren cinsel gelişim, gencin cinsel bakımdan kimliğini bulması, erkekliği veya kadınlığı psikolojik olarak kabul edebilmesi, kendisi ve sosyal çevreyle çatışma yaşamadan karşı cinsle gerek fiziksel gerekse duygusal beraberliğin denge hâline gelmesi şeklinde tanımlanabilir (Ekşi, 1999: 141).

Gençler, sosyalleşme sürecinde çevrelerinin cinsellikle ilgili kaide ve yasaklarını öğrenmiş olmakla birlikte kendi içinde yaşadıkları cinsel dürtüler nedeniyle bunları çoğu kez bağdaştıramaz ve çatışmalar yaşar (Ekşi, 1999: 140). Gençler cinsel gelişim aşamasında yaşadıkları sorunları sağlıklı ve sevgi dolu bir aile ortamında verilen, pedagojik açıdan uygun cinsel eğitimle aşabilirler.

3- Bilişsel-Zihinsel Gelişim

Bilişsel gelişim olarak da ifade edilen zihinsel gelişim, bireyin çevresini anlama ve öğrenme çabası ile dikkat, algı, hafıza, akıl yürütme, problem çözme, yaratıcı düşünme gibi becerilerin gelişmesi süreçlerini karşılamaktadır (Tuncer, 2002: 24). Soyut düşünmenin kazanılmasıyla belirginleşen zihinsel gelişim sürecinde gençler kendi muhakeme güçlerine dayanarak çıkarımlarda bulunma, kendilerine sunulanlar hakkında eleştirel yaklaşma ve temellendirilmiş bilgileri kabul etme özellikleri gösterirler.

4- Duygusal ve Sosyal Gelişim

Gençlik dönemi duygusal gelişim açısından da hızlı ve dalgalı bir dönemdir. Gençlerin duygularında çabuk sevinme, üzülmeye, öfkelenme gibi ani yükselişler ve inişler görülür. Yalnızlaşma isteği artan gençlerin kendi benliklerine

dönüşleri bencil, kurallardan yakınan ve itiraz eden, ebeveynlerine karşı sert tepkiler gösteren davranışlar sergilemelerini etkilemektedir (Tuncer, 2002: 28). Gençlik döneminin son evrelerinde duygusal ve davranışsal iniş çıkışlar azalarak denge hâline gelir.

Gençlerin duygusal gelişime paralel olarak toplumun parçası olduklarını, aile ve sosyal çevreyle ilişkilerini toplum tarafından kabul edilebilir şekilde düzenlemeyi öğrenmeleri sosyal gelişim olarak tanımlanmaktadır (Tuncer, 2002: 30).

5- Kimlik ve Kişilik Gelişimi

Gençlik döneminden yetişkinliğe geçişteki belirleyici aşama “ben kimim” sorusunun yanıtlarını içeren kimlik kazanımıdır. Gençlerin kendi kişilik ve kimliklerini belirlemeleri, ergenlikten yetişkinliğe geçiş için özerklik gelişimini, kendi kararlarını verme sorumluluğunu ve bunu sağlayacak duygusal olgunluğa, kültürel, ahlaki, dinî değer hükümlerini edinmeyi zorunlu kılmaktadır (Kalfa, 2019: 23). Bugün internetin ve internete bağlı iletişim araçlarının gençler tarafından yoğun kullanılması, internet gençliği şeklinde bir kavramlaştırmayı beraberinde getirmiştir. Kimlik noktasında internet gençliği, özellikle sahip olmayı istemediği ya da gizlemek istediği özelliklerini de içeren gerçek yaşam kimliği ve istediği ya da gerçek yaşamda sahip olamayıp da hayalini kurduğu vasıflara büründüğü sanal yaşam kimliği olmak üzere iki farklı kimliğe sahiptir. Sanal yaşam kimliği, bireyin istek ve arzuları doğrultusunda şekillenebildiği için gençler tarafından daha çok kabullenilmektedir (SEKAM, 2013: 594). Dereli’nin yapmış olduğu çalışmada ise anonim kullanıcıların online ortamlarda kendi kimliklerinden bambaşka kimliklerle var olmaktan çok gerçek kimlikleriyle dahil oldukları ancak gündelik hayatta aile ve çevre baskısından ötürü gerçek kimliğini gösteremeyen bazı kullanıcıların sosyal medya ağlarında anonim isimlerle bunu pratiğe döktükleri, dolayısıyla gündelik hayatın ve sosyal medyanın birbirinden kesin çizgilerle ayırt edilemeyeceği ve kimliklerin her iki uzam geçişkenliğinde inşa edildiği tespit edilmiştir (2018: 325).

6- Ahlaki Gelişim

Ahlaki gelişim, bireyin kendisinin veya başkasının davranışı üzerinde düşünme, bu davranışı iyi ya da kötü olarak yargılama yeteneğinin gelişmesidir.

Davranışları ahlaklı olup olmama şeklinde değerlendirme ve karar verme süreci bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürel motifleri ve dinî inancının referanslarına göre belirlenmektedir (Koç, 2002: 30).

7- Dinî Gelişim

Gençlik döneminde dinî gelişim, 12-14 yaş aralığında yaşanan dinî şuurun uyandığı dönem, 14-18 yaş aralığında yaşanan dinî şüphe ve çatışmalar dönemi ve 18-21 yaş aralığını kapsayan dinî inanç ve tutumların netleştiği dönem olmak üzere üç aşamada (Hökelekli, 2010: 265-276) ele alınmaktadır. Dinî şuurun uyandığı dönemde dine ve inanca karşı yoğun ilgi ile genç, yaratıcı bir kutsal varlığa yönelmekte ve ibadetleri yerine getirme noktasında oldukça hassas davranmaktadır. 14-18 yaş aralığında ise gençlerde dinî şüphe ve çatışma yaşama düzeyleri oldukça yüksektir. Gencin yaşadığı dinî şüphenin üç temel kaynağı olduğu belirlenmiştir. Birincisi kendi iç dünyasını keşfe çalışan ergenin bağımsızlığını onayda, otoriteyi reddeden, isyankâr bir kişilik özelliği göstermesidir. İkinci faktör cinsel güdülerin şiddeti ve bunun dinin gereklilikleriyle çatışmasıdır. Son faktör ise, kendi iç dünyasında sevgi ve barış problemi yaşayan ergenin zaman zaman hayatın mantıksızlığı duygusuna kapılmasıdır (Kasapoğlu, 2005: 67).

Gençliğin ilk dönemlerinde arzu ve isteklerini denetleyemeyen, sosyal, kültürel ve dinî değerleri tam olarak değerlendiremeyen genç, gelişim döneminin sonlarına ve yetişkinlik döneminin başlarına denk gelen 18-24 yaş aralığında dinî şüphe ve çatışmalarını dengeleyerek dinî yaşayış biçimini belirginleştirmektedir (Topuz, 2003: 27).

2. Sosyal Yapı ve Değer Değişimleri Karşısında Gençlik ve Savrulmalar

Bir sosyal sistemin yapı ve fonksiyonlarında tarihsel koşullara bağlı olarak çeşitli değişimler meydana gelmektedir. Sosyal yapı değişimleri değerleri de etkilemektedir. Değerler, bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendiren temel ölçütler olduğu için değerlerde yaşanan değişim veya dönüşümler insanların yaşam alanlarını da değiştirmekte, zaman zaman da birtakım problemlere yol açabilmektedir. Öte yandan, sosyal yapı ve değer değişimlerinin en çok gençleri etkilediği bilinmektedir.

Yaşadığımız yüzyılda sosyal yapı ve değer değişimleri analizinde etki unsuru olarak kullanılan bir dizi kavram vardır. Bu kavramlardan biri olan

küreselleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin uzantısı olarak dünya toplumlarının ekonomi, siyaset, sanat, iletişim, ulaşım, haberleşme vb. gibi sahalarda gittikçe birbirine bağımlı ve entegre olmasıdır. Ülkeler arasındaki coğrafi sınırları ortadan kaldıran ve dünyayı global bir köy hâline getiren bir süreç olarak tanımlanan küreselleşme, yerel düzlemde toplumların işleyiş biçimlerinde, dünya görüşlerinde ve değer sistemlerinde hızlı değişimi de beraberinde getirmektedir. Özellikle değer alanında yaşanan hızlı değişimler, değerlerin geleneksel anlam ve işlevlerini kaybetmesi, yeni değer yargılarının üretilmemesi bireylerin anomi, yabancılaşma, yalnızlaşma gibi sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar yumağının tam ortasında, içinde yaşadığı toplumun değerlerinin hızla değişmesi karşısında yaşı gereği değer tutum ve davranışları sürekli değişen gençlerin bocalamaması mümkün gözükmemektedir (Hökelekli, 2006: 12).

Gençlerin gelişimsel dönemleri itibariyle en sancılı aşamalarından biri kendini tanıma ve tanımlamada yaşadığı zorluk sürecidir. Kimlik arayışı içindeki gençlerin elinden tutacak, onlara yol gösterecek olan değerler ve değerler sistemiyle birlikte var olan normlardır. Değerler sosyalleşme sürecinde gençler tarafından öğrenilip içselleştirilmekte bunun doğal bir sonucu olarak da gencin şahsiyetinin, kimliğinin bir parçası hâline gelmektedir. Değerlerdeki değişim, gençlerin birtakım değerlerle arasındaki mesafenin artmasına, birtakım değerleri tamamen yadsımasına, dolayısıyla toplumun geri kalan aktörleriyle çatışma yaşamasına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda, kültürel hedeflerle ferdin bunlara ulaşmasını sağlayacak sosyal araçlar arasındaki kopukluk olarak adlandırılan anomi hâli, gençlerin en önemli problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anomi⁵, bir

⁵ Anomi kavramı, ilk kez E. Durkheim tarafından “Toplumsal İşbölümü Üzerine (1893)” adlı doktora çalışmasında ele alınmıştır. Durkheim, “Toplumsal İşbölümü” eserinde “anomi” kavramını mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçerken toplumsal yapıda alışılmış değer ve kuralların uygulanamayışı veya yeni değerlerin/kuralların üretilmemesi sonucunda ortaya çıkan kuralsızlık/normsuzluk durumu olarak tanımlamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Durkheim, E. (2006). Toplumsal işbölümü (Özer Ozankaya, Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi).

Robert Merton, “Sosyal Yapı ve Anomi” (1938)” adlı makalesinde Durkheim’in anomi kavramını geliştirmiştir. Merton, Durkheim’den farklı olarak anominin sadece hızlı toplumsal değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan kuralsızlık zamanlarında değil toplumsal düzen ve istikrarın hâkim olduğu zamanlarda da görülebileceğini belirtmiştir. Merton, anomi kavramını toplum tarafından meşru kabul

nizamsızlık ve belirsizlik durumu olmakla birlikte, arkasından yabancılaşma problemini getirebilir. Yabancılaşma ise ferdi topluma ait değer hükümlerini derin bir kayıtsızlıkla karşılamasını ve toplumla bağlarının kopmasını ifade eder. Gençlik dönemi, yoğun bir tecrit duygusuyla toplumdaki diğer insanlara sırt çevirmeye ve öteki hâline gelmeye en müsait dönemdir. Yabancılaşma durumunda gençler topluma ve onun değerlerine karşı büyük bir kayıtsızlık ve öfke duygusu sergileyebilmektedirler (Ersoy, 2014: 278).

Modernizmin öngördüğü ve küreselleşmeyle yayılan her alanda özgürce davranabilen, kendi aklı ve gücüyle kendine yetebilen insan modeli, toplumsal yaşamda ortak eğilimlerden uzaklaşan, kendi isteklerini yaşamayı tercih eden bir insan tipi ortaya çıkarmıştır. Bireyin tekilliğine yaslanan bu anlayış kazanımlarla birlikte bireylerin çeşitli sosyo-psikolojik buhranlar yaşaması sonucunu da doğurmuştur. Modern toplumun buhranları aşılamadığı takdirde giderek yalnızlaşan, milli ve manevi değerlere yabancılaşan, kimlik bunalımı içine düşen, varoluşsal hedeflerini belirleyemeyen, ruhundaki boşluğu maddeyle kapatmaya çalışan bir insanlıkla/gençlikle karşı karşıya kalmamız kaçınılmaz olacaktır.

Gençlerin kişilik ve kimlik gelişimlerinde rol oynayan aile, okul ve sosyal çevre bileşenlerine bugün geleneksel medyanın dışında yeni medya araçları yoğun şekilde dâhil olmuştur. Artık gençlerin internet ve bilişim teknolojilerinin sunduğu seçeneklerle birlikte gerçek yaşamlarının dışında fakat günlük yaşamlarına eklenmiş sanal bir hayatlarının oluştuğunu söylemek mümkündür. Araştırmalar, bir internet gençliği gerçeğine işaret etmekle birlikte, gençlerin sosyal medyadaki paylaşımları hakkında da bilgi vermektedir. Ancak bu paylaşımların içeriği her zaman gençlerin iradeleriyle belirlenmez. Gençler neyi paylaşıp neyi paylaşmayacaklarına karar verme noktasında sosyal medyanın yönlendirici etkisine maruz kalabilmektedirler. Bu durumda gençler hem kendilerinin hem de diğer kullanıcıların ürettikleri içerikleri paylaşırken mahremiyetle bağlantılı olan aile ortamı, dinî-siyasi görüşler, fizyolojik özellikler, kişisel beğeniler gibi birçok özel alan bilgisini kamuya açık hâle getirebilmektedirler. Gençlerin sosyal ihtiyaçlarını sosyal medya

edilen kültürel hedefler ile bu hedeflere ulaşmak için gerekli sosyal araçların yetersiz kalması sonucunda insanların yaşadığı çatışma olarak tanımlanmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Merton, R. (1938). Social structure and anomie. American Sociological Review, 3 (5), 672-682.).

aracılığıyla karşılamaya çalışmaları da mahrem alan bilgilerini paylaşımlarıyla sonuçlanabilmektedir. Örneğin gençler aidiyet ve sevgi ihtiyaçlarını çeşitli çevrim-içi sohbet odalarına üye olarak ya da takdir edilme ve saygı ihtiyaçlarını paylaşımlarına yapılan “like”larla gidermeye çalışmaktadırlar (Kırboğa, 2020: 111-116). Burada üzerinde durulması gereken temel nokta, gençlerin sosyal ihtiyaçlarını sanal ortamlarda karşılamaya çalışırken mahremiyet sınırlarını ne kadar genişletmiş olduklarıdır.

Mahremiyet değerinin içeriği noktasında düşündüğümüzde sosyal ağlarda gençleri bekleyen önemli tehlikelerden biri paylaştıkları kişisel bilgi ve içeriklerin kötü niyetli kişiler tarafından ele geçirilmesidir. Gençlerin kişisel bilgilerinin ele geçirilmesi ve istenilmeyen şekilde kullanılması mahremiyetlerinin ihlaline, zor durumda kalıp korku ve endişe yaşamalarına sebep olabilmektedir. Ayrıca sosyal ağlarda sahte hesap kullanan, dolayısıyla niyeti tam olarak öngörülemeyen kişilerle arkadaşlıklar kurmak veya irtibata geçmek olası riskleri arttırabilmektedir.

Belirgin ve zorlayıcı normlara karşı kendi benliğini ispatlama çabasındaki gençlerin sosyal ağ platformlarında kendilerinin ve başkalarının mahrem alanlarına karşı sorumsuz davranışlarda bulunmalarının ve bu olumsuz davranışları normal olarak görmelerinin altında gerçek hayat ile sanal hayatta geçerli olan değer ve normların uyumsuzluğu yatmaktadır. Sosyal etkileşim ihtiyaçlarını sosyal medya araçlarından karşılamaya yönelen ve bu mecrada oldukça fazla vakit geçiren gençler, gerçek ile sanal olan, kıymetli ile kıymetsiz olan arasındaki nüansı fark etmekte zorlanabilmekte, ağ kültürünün cazibesine kapılabilmektedirler. Sosyal medyanın popüler kültürün taşıyıcısı olması, ben ve haz merkezli yaşam tarzını öne çıkarması, “farklı ol ve farklılığını ürettiğin içeriklerle göster” söylemi, göz önünde olmayı dolayısıyla şöhreti vadetmesi, sınırsız bir dünya sunması; gençlerin kendini özel hissetme, varlığını ispatlama, ait olma, sevilme, takdir edilme ve beğenilme dürtüleri yeni medya araçlarını doğru kullanma konusundaki eksikleriyle birleşince çeşitli mahremiyet sorunlarına neden olmaktadır.

Sosyal ağ platformlarında gençlerin mahremiyet ve mahremiyetle ilişkili güven, samimiyet, saygı gibi çeşitli değer içeriklerini içselleştirmemiş olmaktan kaynaklı yaşadıkları bir diğer risk “siber zorbalık”tır. Siber zorbalık, bir bireye

bireysel veya grup olarak uygulanan, tekrarlayıcı nitelikte davranışları içeren geleneksel zorbalığın sanal mecradaki formudur (Durak ve Seferoğlu, 2016: 169). Sosyal ağlarda siber zorbalığın failleri ve mağdurları genellikle gençlerdir. Bu bağlamda siber zorbalık, çocuklar ya da ergenlerin başka çocuklar ya da ergenler tarafından internet, dijital teknolojiler ya da cep telefonları aracılığıyla eziyet, tehdit, taciz, küçük düşürülme, utandırılma ve benzeri şekillerde hedef alınması (Akca, 2017) olarak da tanımlanmaktadır. Yapılan çeşitli akademik araştırmalarda gençlerin zaman zaman sergiledikleri ancak siber zorbalık olduğunu bilmedikleri bazı davranış örnekleri şöyledir (Akca, 2017):

- “- Bireylerin görüntülerini onların izinleri ve onayları olmaksızın mobil cihazlar aracılığıyla çekip paylaşmak,
- Diğer kullanıcılara çeşitli çevrim-içi ortamlarda aşağılayıcı, alay edici, öfke dolu, kaba, cinsel taciz veya şiddet içeren mesajlar göndermek,
- Bir kişinin çevrim-içi ortamdaki tüm hesaplarını rahatsız edici bir biçimde takibe almak,
- Başkası adına sahte hesap açıp, onun kimliğine bürünmek,
- Bir kişinin, kişisel bilgilerini o kişinin onayı ve haberi olmadan internet ortamında paylaşmak,
- Sosyal ağlarda birisi hakkında dedikodu yaymak ya da özel hayatıyla ilgili konuları herkesle paylaşmak,
- Sosyal ağlardaki paylaşımlarına sürekli olumsuz yorumlar yapmak,”

Gelişimsel olarak henüz değerler noktasında oturmuş bir eğilime sahip olamayan gençlerin sanal ağ ortamında sosyal, dinî, ahlaki, hukuki değerler ve normlar bağlamında ciddi sorunlar yaşadığı, kimliklerini bulma sürecinde sorunlarla karşılaştıkları, kaotik bir mücadele içinde oldukları görülmektedir. Değer kazanma sürecindeki gençlerin sanal dünyanın değersizliğinde zarar görmelerini engellemek bütün bir toplumun sorumluluğundadır.

3. Değerler Eğitimi Kapsamında Gençlere Yönelik Mahremiyet Eğitimi, İlke ve Metotlar

Özünde mahrem bir varlık olan insan, kendi olabilmek için hem mahrem alana hem de bu mahrem alanı paylaşmaya ihtiyaç duyar. İnsanın özellikle

diğerleriyle kurduğu ilişkilerin niteliği ve sürekliliği mahremiyete gösterilen dikkat ve özene bağlıdır (Yılmaz, 2011: 146). Mahremiyete saygı, toplumun insanlara kendilerine ve kendilerine dair bilgilere erişimi kontrol etme hakkını verme biçimidir. Mahremiyetin ifşası veya ihlalinin mahremiyetin insana sağladığı kontrol gücünün kaybı ve aynı zamanda diğerlerinin fert üzerinde güç kazanması (Gauthier, 2002: 22-26) anlamına geldiği unutulmamalıdır.

Mahremiyet “özgürlük, özerklik, benlik, insan ilişkilerinin geliştirilmesi ve özgür bir toplumun varlığının geliştirilmesi” gibi fonksiyonları sebebiyle günümüzde de merkezi bir öneme sahiptir (Gavison, 1980: 347). Günümüzün dijitalleşen dünyasında mahremiyetin kıymet kaybı yaşıyor olması onun birey ve toplum hayatındaki işlevlerinin gerekliliğini azaltmamış, aksine daha fazla hissedilmesine imkân sağlamıştır. Mahremiyet değerinin işlevselliği, akıl, irade, duygu, özel yaşam, aile gibi kavramlarla tanımlanan ve bu niteliklerle âlemdaki diğer varlıklardan ayrılan insan için düşünülmektedir (Kahraman, 2008: 1). Dolayısıyla mahrem alanın oluşumu, işleyişi ve korunması hususunda en büyük sorumluluk insana aittir. İnsanın kendisinin ve diğerlerinin mahremiyet alanını koruması akıl, irade gibi yetilerini olması gerektiği gibi kullanabilmesiyle mümkündür (Öztürk, 2018: 67). İnsanın fitratına kodlanan ve sonradan edineceği yetilerinin gelişmesi için de genel değerler eğitimi bağlamında mahremiyet eğitimine özellikle yer verilmelidir.

Bireyin çevresindeki nesnelere ve diğer kişilere karşı sahip olduğu tutumları, büyük ölçüde içinde yaşadığı aile ve toplumun kültürel, ahlaki, dinî değerleri çerçevesinde sosyalleşmesine bağlı olarak gelişmektedir. Dolayısıyla mahremiyet içeriklerinin ve ilkelerinin de doğum sonrası öğrenildiğini söylemek mümkündür. Mahremiyet eğitimi şüphesiz ki çocukluk evresinde başladığında kazanımların kalıcılığı artmaktadır. Bununla birlikte sosyalleşme sürecinin ömür boyu süren bir öğrenme süreci olduğu düşünüldüğünde mahremiyete dair kazanımlarda ömür boyunca öğrenilecek, davranış hâline getirilecek veya değiştirilecektir.

Mahremiyet eğitimi cinsiyet eğitimi ile farklı içeriklere sahip olmakla birlikte çoğu kez eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda mahremiyet eğitimi, çocuklara ve ergenlere kendisi ve karşı cinsin özellikleri hakkında bilgi sahibi olma, cinsiyete ilişkin rolleri anlama ve kabul etme, cinsel

problemlerini/ihtiyaçlarını dinin, ahlakın ve kültürün belirlediği çerçevede cevaplamamanın/gidermenin yollarını öğretmek amacıyla verilen eğitimidir (Diler, 2014: 79) şeklinde tanımlamalara konu olmuştur. Bu tarz tanımlamalar yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Çünkü mahremiyet eğitimi belli ölçüde cinsel eğitimi de içine alan daha kapsamlı bir eğitim modelidir.

Mahremiyet eğitimi, bireyin hem kendine ait özel alanını koruyabileceği hem de diğer bireylerin özel alanlarına saygı duyabileceği şekilde arzularını dinî, ahlaki, kültürel veya daha kapsamlı bir ifadeyle insani olarak eğitmek (Güneş, 2017: 57) şeklinde tanımlanabilir. Mahremiyet değeri, saygı, hoşgörü, incelik, özgürlük, adalet, haysiyet, vicdan gibi pek çok değerle ilişkili kapsamlı bir değerdir. Bu nedenle mahremiyet eğitimi, gençleri sadece mahremiyet değerine münhasır konularda değil “kendisini tanımasına, sorumluluk bilinci kazanmasına, vicdani yönden gelişmesine, cinsellikle ilgili sorularına ve bu hususta ortaya çıkabilecek ahlaki problemlerine cevap bulmasına imkân tanıyan geniş bir değer skalasında verilen bir eğitim sürecidir” (Diler, 2014: 84-92).

Mahremiyet eğitiminin bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki yönü mevcuttur. Bilişsel yönü, bireyin zihin/akılla ilgili öğrenme kabiliyetlerini anlatır. İnsan beyninin sosyal ilişkilere yönelik faaliyet alanları, dürtülerin idaresi, öncelikleri ve hedefleri belirleme, nerede nasıl eylemde bulunacağının farkında olma gibi alanlar aklın kontrolünde organize edilmektedir (Tarhan, 2012: 140). İkinci yönü ise duyuşsal olarak kavramlaştırılmakta ve bireyin mahremiyetle ilgili duygu ve tutumlarını kapsamaktadır. Mahremiyet değerine yönelik öğrenmenin gerçekleşebilmesi için kişinin duyuşsal olarak hazır ve istekli olması gerekmektedir (Bacanlı, 2004: 268). Mahremiyeti öğrenmenin bilişsel ve duyuşsal boyutu yeterli ve dengeli bir şekilde desteklendiğinde, aile, okul ve sosyal çevre alanlarıyla etkileşime sokulduğunda istendik davranışın ortaya çıkma düzeyi artabilmektedir (Diler, 2014: 83).

Gençlere verilecek olan mahremiyet eğitimi, dinî değerlerden beslenerek, örneğin İslam dininin “eğitim” amaçları paralelinde değerlendirilip belirlenebilir. Bu bağlamda mahremiyet eğitimi, “her yönüyle iyi insan yetiştirmeyi, her zaman sırat-ı müstakimde olmayı özendirmeyi, nefsin karanlık yönüne hitap eden fikir ve inançlardan ruhu, zihni arındırıp aydınlığa

çıkarmayı, söz ve eylem arasındaki tutarlılığı sağlamayı, ırk, din, cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm insanların hakkını korumayı” (Bayraklı, 2009: 270-280) amaç edinmelidir.

Mahremiyet eğitimi gençleri sadece diğer insanlarla kurdukları etkileşim ağında veya topluluk hâlinde iken mahrem ölçülere dikkat etme şeklinde değil yalnızken de dikkat etmelerini teşvik edecek biçimde verilmelidir. Zira mahremiyet öncelikle kişinin tekilliğinde anlam kazanmaktadır. Mahremiyetin ölçülerini genç kendi benliğinde içselleştirip davranışa dökemediği oranda başkalarıyla iletişimde mahremiyet sınırlarını gözetmede başarılı olabilecektir. Gençlere verilecek mahremiyet eğitimi “bedenim bana aittir” farkındalığını kazandırma ilkesini de kapsamalıdır. Çocukluk döneminde bedeninin kendisine ait olduğu, hiç kimsenin bedenlerine onayları olmadan dokunamayacağı bilincini kazanamamış gençler, bedenleri üzerinde başkalarının da karar verme yetkisi olduğunu düşünerek çeşitli beden mahremiyeti ihlallerine maruz kalabilmektedir (Güneş, 2014: 56). Mahremiyet eğitimi içinde ebeveynler, öğretmenler ve sosyal çevre gençlere bedenlerinin tekilliğini ve özel olduğunu anlatmalıdır.

Bireysel ve beden mahremiyetini belirleyen ilkelerden biri de örtünme/ giyinmedir. Giyinme insan için sadece biyolojik bir ihtiyacı değil manevi bir ihtiyacı da karşılamaktadır. Bedene verilen değer ve bedenin korunmasına yönelik tedbirler giyinmeyle ilişkilidir. Bu bağlamda mahremiyet eğitiminin içeriğinde bedenin özel bölgelerinin örtülmesi, bedenin mahremiyetine özen gösterilmesi gençlere aktarılmalıdır.

Önemli mahremiyet alanlarından biri mesken/ev mahremiyetidir. Mesken, bir bina ve çatıdan ibaret olmayıp bireyin huzur bulduğu, “kendi” olabildiği bir yerdir ve bunun içindir ki mahremiyeti esas alır. Bir başka deyişle mahremiyetin bütün unsurlarıyla var olması, mesken mahremiyetine bağlıdır. Bugün kitle iletişim araçları, medya, televizyon programları ve tüketim-gösterişçi kültürün etkisiyle insanların kendi varlıklarını evini, eşyasını göstererek kanıtlama çabaları mesken mahremiyetiyle ilgili algıların değişimine neden olmaktadır (Aydın, 2015: 292). Toplumsal değişim süreçlerinden etkilenen ve henüz benlik gelişimlerini tamamlanmamış olan gençlerde mesken mahremiyetinin önemine dair azalma görülmektedir. Gençler sosyal medya hesaplarında

kendi odaları veya evin diğer alanlarını gösteren fotoğraf veya videoları rahatlıkla paylaşabilmektedirler. Dolayısıyla mahremiyet eğitiminde mesken mahremiyetinin gençlere aktarılması aile hayatının gizliliğinin önemini ve evin yabancıların bakışlarından korunması gerektiğini anlamalarına yardımcı olacaktır.

Gençlerde mekân mahremiyetini pekiştirecek uygulamalardan biri kendileri için ayrı oda tahsis etmek olabilir. Aile üyelerinin ayrı odalarının olması, gençlerde/çocuklarda özel bir alanının olduğu duygusunu yaşamalarına, hem kendi hem de diğer aile üyelerinin odalarına girilmeden önce izin istenmesi gerekliliğini öğrenmelerine böylece kendi ve ailenin diğer fertlerinin özgürlüğünün nerede başlayıp nerede bittiğini idrak etmelerine katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde okul hayatında da gençlere özel bir alan (eşyalarını koyabileceği bir dolap vb.) oluşturmak aile içindeki eğitim sürecini destekleyecektir. Gençlerin özel alanlarına izinsiz girmek, özel eşyalarını izinsiz kullanmamak/karıştırmamak gibi pratikler gençlerde özel alan/bireysel mahremiyet düşüncesini pekiştirecektir.

Mahremiyet eğitiminde gençlere yönelik tutum ve davranışlarda gözetilecek önemli kavramlardan biri iffettir. Sözlükte “haramdan uzak durmak, helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak” anlamında mastar olan iffet kelimesi, daha çok felsefî mahiyetteki ahlak kitaplarında ve bunların etkisinde kalan diğer eserlerde insandaki arzu (şehvet) gücünün ılımlı işleyişinden hasıl olan erdemi ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu kaynaklardaki iffet tanımlarını “yeme içme ve cinsî arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle kazanılan erdem” şeklinde özetlemek mümkündür (Çağrı, 2000: 506). İslamî literatürde iffet, insanın bedeni ve bedeninin çeşitli uzuvlarının muhafazası ile kazandırılacak çeşitli değer ve davranışlarla ilişkili olarak ele alınmaktadır. “Râgıb el-İsfahânî’ye göre göz, kulak, dil ve el iffetli olmadıkça bunların sahibinin tam anlamıyla afif olması mümkün değildir. Dilin iffetli olmaması hâlinde alay, tecessüs, gıybet gibi davranışlar sergilenir. Gözün iffetli olmaması hâlinde nefsi arzuları harekete geçiren dünya hayatının süslerine nazar edilir. Kulakta iffetin olmaması çirkin veya işitilmemesi gerekenlerin işitilmesine neden olur. Azalar açısından iffetin esası ve gayesi, sahibinin her bir azayı

şehvetin ve hevânın değil, aklın ve dinin onayladığı hususlarda kullanması, aklın ve dinin belirlediği sınırların dışına çıkmalarına müsaade edilmemesidir” (Gür, 2016: 1043).

Gençlere verilecek mahremiyet eğitiminin içeriğinde bulunması gereken duygulardan biri de iffetle ilişkili olan hayâ/utanma duygusudur. Sözlük anlamı utanma, çekinme, tövbe, vazgeçiş sözcükleriyle karşılanan hayâ, ahlaki bir terim olarak “kötü bir işin yapılmasından veya iyi bir işin terkedilmesinden dolayı insanın yüzünü kızartan sıkıntı” olarak tanımlanmıştır (Çağrı, 1997: 554). Bazı âlimler, hayâ sahibi olmayı iffeti korumanın ön şartı olarak değerlendirmişlerdir. “Eğer hayân yoksa dilediğini yap” şeklindeki hadis hayâsı olmayanın iffetini muhafaza etmesinin zor olacağı şeklinde yorumlanmıştır (Gür, 2016: 1038). Hayâ/utanma duygusu insanın fitri özelliklerindendir. Ben merkezli, haz yönelimli eğitim veya ahlak tertipleriyle insanın fıtratının bozulması, yapılan her işin bir şekilde meşrulaştırılması, aklanması sonucunu doğurabilir. Bu minvalde hayâ-utanma duygusunu köreltecek oluşumlara karşı tedbir almak, bu duygunun diri kalabilmesini sağlamak gençlerin özellikle beden ve cinsel yaşam mahremiyetini korumalarına katkı sağlayacaktır.

Mahremiyet eğitiminde gençlere kazandırılması anlamında önem arz eden bir diğer husus ise karşı cinsle ilişkilerinde hassas olmaları gereğidir. Gelişim dönemleri itibarıyla gençlerin hem kendi hem de karşı cinsle olan ilişkilerinde karmaşa olması muhtemeldir. Karşı cinsle olan iletişim sınırlarındaki belirsizliklerin veya flörtlerin çeşitli mahrem alan ihlallerine neden olabileceği gençlere uygun dille gerekçeli olarak anlatılmadır (Güneş, 2017: 61-62).

Mahremiyet eğitiminin temel aldığı bir diğer önemli ilke İslam dininin hoş görmediği “tecessüs”e karşı yaklaşım olmalıdır. Sözlük anlamı, gözetlemek, bir haberi araştırmak, iyice öğrenmek olan tecessüs, ahlaki bir terim olarak, “bir kimsenin özel durumunu merak edip öğrenmek için onun bilgisi ve rızası dışında gizlice araştırma yapmayı” (Çağrı, 2011: 246-247) ifade eder. Bugünün dünyasında magazin programları, diziler hatta ana haber bültenlerinde ünlü-ünsüz fark etmeksizin insanların özel hayatlarını araştırıp ifşa etmenin bilgi veya haber alma özgürlüğü şeklinde aktarılıp meşrulaştırılması deşifre ve dikizleme mefhumlarını meşrulaştırmaktadır. Böylece hem gençler hem yetişkinler sosyal hayatlarında veya sosyal medya

mecralarında “bireysel mahremiyet” alanlarına tereddüt etmeden büyük bir merak iştiağıyla girebilmekte ve bu hâli normal olarak görebilmektedirler.

Gençlerin yoğun olarak vakit geçirdikleri bir alan olan sosyal medya platformlarının da konumu mahremiyet eğitimi içinde ele alınmalıdır. Gençlerin özellikle internet ortamında mahremiyet açısından karşılaştıkları temel riskler, pornografi, zorbalık, cinsel mesajlar, tanınmayan kişilerle etkileşim, online ilişki kurulan kişilerle buluşma, kişisel bilgilerin kötüye kullanımı ve zararlı içerik gibi başlıklar altında ele alınabilmektedir” (Aydın, 2013: 105). Sanal uzamda etkileşim yüz yüze kurulmayıp, belirli bir fiziksel mekân üzerinde sürdürülmemiş olsa bile gerçek hayattaki mahremiyet ölçülerinin bu mecrada da geçerli olduğunun altı çizilmelidir. Burada mahremiyet eğitiminde rol alacak aktörlerin kazandırmaya çalışacağı temel pratik; gencin “olası tehlike ve risklerin farkında olması ve kendi akli-iradesiyle bunlardan uzak durmasını” (Çankırılı, 2015: 61) sağlamak olmalıdır.

Buraya kadar gençlere yönelik mahremiyet eğitiminde verilmesi gereken ilkeleri İslam’ın iki temel kaynağı olan Kur’an ve sünnetteki prensipler doğrultusunda revize ederek özetleyebiliriz (Güneş, 2017: 56).

- Şahsına, ailesine ve üçüncü kişilere ait sırları ifşa etmemek, zan, gıybet veya menfaat amacıyla özel ve tüzel bilgileri bir başkasına taşımamak,
- İnsanların özel durumlarıyla alay ederek deşifre etmemek, iftira ile mahremiyetine zarar vermemek,
- İnsanlara veya kurumlara ait her nevi yazılı evraka izinsiz bakmamak,
- Kusur bulmak, açığını yakalamak gibi niyetlerle başkalarının mahremiyetini araştırmamak,
- Gençlik öncesi ve sonrası yaş diliminde yatak odalarına izinsiz girmek, onların da ebeveynlerinin, kardeşlerinin yatak odalarına izinsiz girmemeleri gerektiğini öğretmek,
- İki veya daha fazla kişi arasında geçen konuşmaları dinlememek, niyetsiz böyle bir durumla karşılaşırsa duyduklarını paylaşmamak,
- Evlere kapılarından müsaade ve selamla girmek, müsaade verilmediğinde girmeye çalışmamak, izinsiz içeri bakmamak.

Gençlere verilecek mahremiyet eğitiminin temel esası yalnızca kitabi bilgiler ve nasihatlerle bezenmiş teorik yüklemeleri değil davranışı açığa çıkaracak metotlarla yürütülmelidir. Mahremiyet eğitiminde, Hz. Peygamber'in gençlerin eğitiminde uyguladığı yöntemleri bilmek ve kullanmak ebeveynlere, öğretmenlere ve sosyal çevre aktörlerine yardımcı olacaktır. Hz. Peygamber'in "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" hadisi esasında takip edilecek metotlardan bazıları şunlardır:

- Gençlerin dikkatlerini çekmek ve cevap hakkında düşünmelerini sağlamak için karşılıklı soru ve diyalog üslubunu tercih etmek,
- Gençlerin akli seviyelerine uygun konuşmak ve konuya dair bilgilerini ölçmek için sanki imtihan eder gibi zaman zaman sorular sormak,
- Birtakım önemli konularda gencin soru sormasını beklemeden açıklamalar yapmak,
- Gençlerin merak edip öğrenmek istediği bir konuda sorduğu soru kadar cevap vermek,
- Gençlerin, sorduğu konuya cevap verirken konunun farklı yönlerine dair ileride ihtiyaç duyabileceği bilgileri öngörerek soruyu genişçe açıklamak,
- Meseleyi zihinlere yerleştirmek ve özümsemelerini sağlamak için gence sorusunu tekrarlatmak,
- Gençlere aktarılacak konunun mahiyetine göre çeşitli materyalleri kullanmak,
- Konunun mahiyetine göre 'şu beş şeyi ganimet bil' gibi önce toplu bir rakam verip ardından açıklamak." (Eşer, 2019: 322-325).

Bu metotlara ilaveten, "iyi ve kötü olanı açıklama, insanları iyi şeylere karşı yönlendirme, kötü şeylere karşı uyarma, yaşanmış kıssalar ile ders verme, olması veya yapılması gerekenler listesini toptan değil aşamalı olarak verme ve yaşam pratiği hâline getirecek zamanı gözeterek eğitime" (Bilgen, 2006: 70-75) gibi yöntemlerde eklenebilir.

Mahremiyet eğitimi, karşılıklı güven esasına dayanmalıdır. Gençler özünde çok özel olmasa da her şeyi ebeveynleriyle paylaşmak istemezler. Ebeveynlerin çocuklarının her şeyini öğrenmedeki ısrarı ise çocukları yalan

söylemeye, aldatmaya yönlendirebilir. Bu nedenle ebeveynler çocuklarının hayatlarındaki her bir sırı vakıf olmaya çalışmamalıdır. Gençlerin kendine mahfuz olması gereken bilgilerle aileleriyle paylaşacakları bilgilerin neler olduğu arasındaki farkı anlayabilmelerinin ebeveynlerine duydukları itimatla doğru orantılı olduğu unutulmamalıdır (Güneş, 2017: 61). Eğitimin her safhasında olduğu üzere mahremiyet eğitimi sürecinde de ebeveynlerin gence olan yaklaşımlarında, mahremiyet alanıyla ilgili koydukları sınırlarda fikir birliğiyle ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda mahremiyet eğitiminin tamamlayıcı aktörleri olan öğretmen ve sosyal çevrenin de ailenin tutumlarıyla iş birliği içinde olması gençlerden istenilen davranışların ortaya çıkması için gerekli olan tutarlılığı sağlayacaktır. Ebeveynlerinin veya sosyal çevresinin birbirleriyle paralel olmayan tutum ve davranışları, gencin kendisinden istenilenleri anlama çabasını sekteye uğratacak, zihin karışıklığına sebep olacak dolayısıyla mahremiyet tutum ve davranışlarında tutarsız tavırlar sergileyebilecektir.

Mahremiyet eğitiminde ebeveynlere ve öğretmenlere düşen en temel yükümlülük konuyla ilgili doğru bilgi ve uygulamalara sahip olmalarıdır. Gelecek nesle karşı bu sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için ebeveynler sevgi, saygı, huzur, güven ilişkilerinin hâkim olduğu bir aile hayatını; öğretmenler ise özsaygı, özgüven duygularını sağlamlaştıracak bir okul-sınıf ortamını oluşturmalıdır. Öte yandan, mahremiyet eğitiminde gençlere kullanılacak dil/hitap şekli de önemlidir. Günümüzün genç kuşağı sorgulayıcı ve akla dayalı bilimsel temelli bir tedrisat ile yetiştiğinden “Niçin? Nasıl?” sorularının yanıtını veremeyen söz kalıplarıyla kolay kolay ikna olmayacaktır. Bu nedenle ebeveynlerin veya öğretmenlerin mahremiyet değerini aktarırken gençlere ayıp, günah, töre, âdet, yasak gibi sözcükleri kullanmaktan ziyade gerekçeli olarak doğruyu-yanlışçı açıklamaları, davranışlarıyla da örnek olmaları daha uygun bir eğitim dilidir.

Mahremiyet eğitiminde eğitimci görevini üstlenen kişi/kişilerin, iletişim dilinde, kendisine ve iletişimde bulunduğu kişilere içten saygı duyması, etkin dinlemeyi sağlaması, konuşmalarının fonksiyonel olması ve metaforik anlatımdan yararlanması, ben dilini kullanarak empatik bir anlayışla yaklaşması, konuyla ilgili bir plan dâhilinde hazırlık yapması, tam ve tek bir mesaj yollaması (Çanakçı, 2019: 284) hususlarına özen göstermesi etkileşimi

daha verimli kılacaktır. Ayrıca, mahremiyet eğitiminde rol alacak aktörler her bir gencin ayrı birer fert olduğunu, farklı sorunları ve ihtiyaçları bulunduğunu gözeterek bilgiyi şahsî olarak vermeye ve gencin fitri duygularını korumaya özen göstermelidirler. Bununla birlikte mahremiyet eğitiminin aktörleri gençlere üst bir otorite ve mükemmele ulaşmış bir tavırla yaklaşmaktan ziyade gençle birlikte kendilerini de eğitmeli ve birlikte yol aldıklarını hissettirmelidirler.

Sonuç ve Öneriler

Gençlik bir toplumun sahip olduğu en kıymetli kaynaklardan biridir. Gençliğin sahip olduğu potansiyel enerjinin açığa çıkarılmasında ve toplumsal menfaatlere kanalize edilebilmesinde değerlerin de önemli işlevleri vardır. Zira gençlere sunulan ve benimsemeleri istenilen değerlerin mahiyeti gençlerin bütün yaşam alanlarını ömür boyu etkilemektedir.

Gençlerin benlik ve kişilik gelişimlerinin sağlıklı olması, toplumsal yapının kültürel, ahlaki, dinî unsurlarıyla uyumlu, bütünleşmiş bir sosyal kimlik kazanmaları için mahremiyet eğitiminin işlevsel kılınması ve küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanması önemlidir. Mahremiyet eğitimi öncelikle ailede ebeveynlerin sorumluluğundadır zira gençlerin çocukluk dönemlerini kapsayan birincil sosyalleşme evresi ailede başlamaktadır. Bununla birlikte gençlerin zamanlarının büyük kısmının geçtiği ve yaşama hazırlandıkları yer ise okuldur. Bir sosyalleşme aracı olarak okul ile ailenin iş birliği içinde birbirlerini tamamlar nitelikte olması gençlerin mahremiyet eğitimi noktasında da önemlidir. Bu nedenle eğitim kurumlarında uygulanan değer eğitimi programlarında mahremiyet eğitime kapsamlı bir alan açılması gençlerin ihtiyaç duyduğu sosyal desteği karşılayacaktır.

Mahremiyet eğitimi bağlamında aile, okul ve sosyal çevresi tarafından ilkeli bir tedrisat imkânı bulamayan, gerekli bilinç seviyesine ulaşamayan, günümüzün ileri bilişim teknolojilerinin ve bunun yarattığı gösteri kültürünün etkisinde mahremiyet sınırlarını belirleyemeyen gençler kendi ve aile hayatlarını hatta geleceklerini olumsuz etkileyebilecek sonuçlarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda mahremiyet eğitiminin amacına ulaşabilmesi için önce ebeveynlerin ve diğer aktörlerin mahremiyet ilkelerini doğru kaynaklardan öğrenmeleri, kendilerinin de tatbik ediyor olmaları ve

bildiklerini gençlere gelişim dönemlerinin özelliklerini gözeterek kademeli olarak vermeleri gerekmektedir.

Mahremiyet eğitimi aşamasında gençlerde mahremiyet değerinin davranışa dönüştürülmesi için, öncelikle davranış dışsal zorlamalara uyum veya itaat şeklinde değil bizzat gencin kendi öz kaynaklarına dayanarak ortaya çıkmalıdır. Bununla birlikte davranış, genç tarafından ezbere ve bilinçsiz şekilde değil niyetli ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu koşullar paralelinde gerçekleşen mahremiyet davranışlarının anlamlılığından ve kalıcılığından söz etmek mümkün olacaktır. Gençler tarafından içselleştirilmemiş, kendi dışındaki çeşitli kuvvetlerin zorlamasıyla gerçekleştirilen mahremiyet tutum ve davranışları bir kazanım değil mahremiyet eğitiminde gençlere dokunamadığımız anlamına gelmektedir.

Mahremiyet eğitiminin doğru ve yeterli şekilde verilmesi, gençlerin pozitif bir benlik ve kişilik geliştirmesi açısından önemlidir. Ayrıca mahremiyet eğitimi, çocuk ve gençler gibi belirli bir grup için değil toplumun geneli için önem arz etmektedir. Çünkü mahremiyet bilinç düzeyi ve farkındalığı yüksek bireylerin fazla olduğu bir toplum, mahrem alana saygının en üst seviyede mahremiyet ihlallerinin ise en alt seviyede yaşandığı sağlıklı bir toplumdur.

Gençlerin mahremiyet algılarının gelişmesi noktasında koruyucu ve önleyici tedbir olarak işlevsel olan mahremiyet eğitiminin oluşturulması ve sürekliliği için aile, okul-öğretmen ve sosyal çevre üçgeninde aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Mahremiyet eğitiminin içeriği, gençlerin sosyolojik anlamda ayırt edici özelliklere sahip, farklı ihtiyaçları bulunan bir kuşak olduğu bilgisi gözetilerek gençlerin sorun ve taleplerine cevap verebilecek nitelikte olmalıdır.
- Gençlere mahremiyet eğitimi noktasında verilmek istenen değerler, kurallar ve davranış kalıpları herhangi bir belirsizliğe, ikileme neden olmayacak şekilde açık ve net bir şekilde ifade edilmelidir.
- Ebeveynler ve öğretmenler, beden, mesken, cinsellik vd. temaları içeren mahremiyet eğitimini gençlerin gelişim seviyelerini ve kişilik özelliklerini dikkate alarak, baskı, tehdit, ceza gibi olumsuz pratikleri eğitim aracı olarak kullanmayıp olumlu pekiştireçlerle vermeye özen göstermelidirler.

- Mahremiyet eğitiminde yer alacak aktörler, istedik davranışların kazandırılmasında rol model olduklarının bilinciyle hareket etmeli, gençlere aktarmak istediklerini öncelikle kendileri dünya görüşü ve yaşam pratiği hâline getirmiş olmalı; sözlerinin ve davranışlarının tutarlılığına dikkat etmelidirler.
- Gençlerin sosyal çevreleriyle olan etkileşimlerini genellikle sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirdikleri, sanal dünyanın kural tanımaz özgürlük anlayışıyla muhatap oldukları bilinen bir gerçekliktir. Gençleri sosyal medya platformlarından soyutlamak bugünün koşullarında mümkün olmamakla birlikte bir ölçüde doğru da değildir. Gençleri internet ve sosyal medya araçlarının avantajlarından mahrum kılmak onları bilgi toplumunun gerektirdiği becerilerden de mahrum kılmak anlamına gelmektedir. Bununla birlikte alanda yapılan pek çok araştırma sosyal medya kullanımı ve mahremiyet algısı arasında negatif yönlü ilişkiler tespit etmiştir. Mahremiyet eğitiminin baş aktörleri olarak ebeveynler, gençlerin özel alanlarına saygı çerçevesinde internet kullanımlarını, paylaşımlarını düzenli kontrol etmeli, internete evdeki ortak bir alanda girmelerine özen göstermeli, kişisel ve şifre bilgilerini tanıdıkları olsa dahi hiç kimseyle paylaşmamaları gerektiği noktasında farkındalıklarını geliştirmeli, gençlerin biyopsikososyal, ahlaki gelişimlerini olumsuz etkileyecek platformlara erişimlerini önleyecek tedbirler almalıdırlar. Ayrıca ebeveynlerin kendileri de mahremiyet alanını ihlal edecek şekilde çocuklarına ait içerikleri sosyal ağ hesaplarında paylaşmamalıdırlar. Bu hususta okul ve öğretmenlerde eğitim faaliyetlerine internet ve sosyal medya kullanımında bilişsel farkındalık oluşturacak programlar ekleyerek ailelere destek olmalıdır.
- Ebeveynler, öğretmenler ve sosyal çevre gençlere gerçek ve sanal ortamlarda yaşanabilecek herhangi bir olumsuz durumla veya siber zorbalık davranışlarıyla karşılaştıklarında kendi başlarına sorunu çözmeye çalışmamalarını, önce aile fertleri olmak üzere güvenilen bir yetişkinle paylaşmaları gerektiğini, aksi hâlde yaşanan mağduriyetin katlanarak ve çeşitlenerek yaşanmaya devam edebileceğini uygun şekilde anlatmalıdırlar.

- Mahremiyet eğitiminin öncü kuvvetleri ebeveynlerdir. Ebeveynlere gençlere yönelik mahremiyet eğitimini hangi içerik ve yöntemlerle aktaracağı üzerinde bilgilendirmek, eksikleri tamamlamak, güncel bilimsel verilerden haberdar etmek için okul, belediye, sağlık kuruluşları vd. aracılığıyla belli aralıklarla seminer ve eğitim programları düzenlenebilir.
- Belirli bir plan ve program dâhilinde sürdürülen değerler eğitimi ve bu kapsamda yer alan mahremiyet eğitimi yirmi birinci yüzyılın ihtiyaç ve sorunlarının gündeme getirdiği yeni bir olgudur. Bu nedenle mahremiyet eğitiminin gençlere -ki muhatabı sadece gençler değil bütün fertlerdir- hangi içeriklerle, metotlarla ve etkinliklerle verileceği noktasında üniversite, temel eğitim kurumları, sağlık kuruluşları, hukuk baroları, sivil toplum kuruluşları ve alandaki uzman kişilerle iş birliği içinde çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmaların sağlam bir mahremiyet eğitimi programının hazırlanmasına ve mevcut eksiklerin kapatılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.
- Gençlerin yoğun olarak ilgilendiği sosyal medya mecralarına yönelik yasal mevzuatın güçlendirilmesi, sosyal medya platformlarındaki içerik üretimlerinin denetlenmesi kişisel hak ve özgürlüklerin bir başka ifadeyle mahrem alanın korunması açısından önemli bir hukuki katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akca, E. B. (2017). Siber zorbalık nedir? Nasıl mücadele edilir? Gençler için eğitici kitapçık.17.10.2020,https://images.samsung.com/is/content/samsung/p5/tr/sosyalsorumluluk/siber-zorba-olma/Siber_Zorba_Olma_Cocuk_Genc.pdf
- Altan, M. Z. (2011). Çoklu zeka kuramı ve değerler eğitimi. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1 (4), 53-57.
- Aydın, M. (2009). Mahremiyet ve örtünmenin dönüşümü. *Eskiyeşi*, (12), 61-67.
- Aydın, M. (2011). Değerler, işlevleri ve ahlak. *Eğitime Bakış*, (19), 39-45.
- Aydın, M. ve Gürler, A. Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aydın, N. (2015). Hadislerde mesken mahremiyetini tehdit eden unsurlara karşı alınan önlemler. *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (63), 287-314.
- Aydın, İ. (2013). Çocuk, internet ve etik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 98-119.
- Ayverdi, İ. (2005). Mahremiyet. *Kubbealtı lugatı misalli büyük türkçe sözlük*. içinde (cilt 3, 759). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bacanlı, H. (2004). Bilişsel ve duyuşsal hedefler: Bir model önerisi. *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Bayraklı, B. (2009). *İslam'da eğitim* (8. Basım). İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Berkup, S. B. (2015). Sosyal ağlarda bireysel mahremiyet paylaşımları: X ve Y kuşakları arasında karşılaştırmalı bir analiz. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi.
- Bilgen, M. (2006). *Yüksek islam ahlakı*. İstanbul: Milli Gazete Yayıncılık.
- Çağbayır, Y. (2017). Mahremiyet. *Ötüken Türkçe Sözlüğü*. içinde (cilt 5). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çağrııcı, M. (1997). Hayâ. *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi (DİA)*. içinde (Cilt 16, 554-555). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2000). İffet. *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi (DİA)*. içinde (Cilt 21, 506-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2011). Tecessüs. *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi (DİA)*. içinde (Cilt 40, 246-247). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çanakçı, A. A. (2019). Gençlerle iletişimde ve din Anlatımında din dili. *Hız. Peygamber ve gençlik sorunları* içinde (273-297). Konya: Palet Yayınları.
- Çankırılı, A. (2015). *Ailede ve okulda değerler eğitimi*. İstanbul: Zafer Yayınları.

- Çapcıoğlu, İ. ve Akin, M. (2019). Sosyal medya ve yeni risk alanları: Mahremiyet bağlamında özel yaşamın dönüşümü. 6. uluslararası din bilimleri sempozyumu tam metin kitabı içinde (7-11). Elazığ: Asos Yayınları.
- Dereli, M. D. (2018). Dini kimliklerin sosyal medyada akışkanlaşması: siber-etnografik bir araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Diler, R. (2014). Mahremiyet eğitimi ve önemi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 84-95.
- Doğan, İ. (2011). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Durak, H. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Siber zorbalık: eski bir toplumsal sorunla ilgili yeni tanımlamalar, bakışlar, değerlendirmeler. *İnter-disipliner yaklaşımla gençliğin umudu toplumun beklentileri* içinde (67-187). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, E. (2013). Değişen dünyada değerlere değmek. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Düşünce Dergisi*, (23), 7-28, Ankara: Net Ofset Matbaacılık.
- Ersoy, E. (2014). Değişen değerler dünyasında gençliğin ahlakla imtihanı. *Uluslararası gençler ve değerler sempozyumu*, 270-285.
- Eşer, A. (2019). Gençlerin eğitiminde nebevî metot. s.321-329. *H. Peygamber ve gençlik sorunları* içinde (321-329). Konya: Palet Yayınları.
- Gauthier, C.C. (2002). Privacy invasion by the news media : Three ethical models. *Journal of Mass Media Ethics*. 17(1), 20-34. 10.10.2020, https://doi.org/10.1207/S15327728JMME1701_03
- Gavison, R. (1980). Privacy and the limits of law. *Yale Law Journal*, (89), 421-471.
- Güneş, A. (2014). *Mahremiyet eğitimi*. İstanbul: Selis Yayınları.
- Güneş, A. (2017). Cinsel istismar olgusu ve mahremiyet eğitimi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, (7) 2, 45-70.
- Gür, S. (2016). Kur'an'a göre müslüman gençte bulunması gereken iki önemli ahlaki değer: İffet ve hayâ. *Uluslararası gençlik ve ahlak sempozyumu bildiri kitabı* içinde (2), 1035-1046, Sinop.
- Güzel, F. (2001). Ergenlik dönemi dinî gelişiminde dua. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Han, B.C. (2018). *Şeffaflık toplumu*. (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Joinson, A. N. ve Paine, C. B. (2006). Self-disclosure, privacy and the internet. 10.10.2020, http://www.york.ac.uk/res/e-society/projects/15/PRISD_report2.pdf

- Hökelekli, H. (2006), Gençlik ve din. *Gençlik, din ve değerler psikolojisi* içinde (7-33). İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kalfa, N. T. (2019). Gençlik dönemi inanç gelişimi ve eğitiminde etkili olan faktörler üzerine nitel bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Kasapoğlu, A. (2005). Dinsel şüphe. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, (3) 2, 65-82.
- Kırboğa, Z. (2020). Genç bireylerin mahremiyeti toplumsal alana sunumunda etkili olan ihtiyaçlar ve dijital dünyanın rolü. *Gençlik ve dijital çağ* içinde (110-123). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi.
- Koç, M. (2002). Ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Magi, T. J. (2011). Fourteen reasons privacy matters: A multidisciplinary review of scholarly literature. *The Library Quarterly*, 81 (2), 187-209.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akinhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Onur, B. (1995). *Ergeni anlamak*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Öztürk, M. (2018). Mahremiyet kaybının oluşturduğu kişisel ve toplumsal sorunlar. *Mahremiyet bağlamında sosyal medya ve aile* içinde (63-69). Ankara: Sarıyıldız Matbaacılık.
- Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi (2013). Gençlik ve kitle iletişim araçları. *Türkiye’de gençlik gençliğin özellikleri, sorunları, kimlikleri ve beklentileri* içinde (579-628). İstanbul: SEKAM Yayınları.
- Tarhan, N. (2012). *Güzel insan modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topal, Y. (2019). Değerler eğitimi ve on kök değer. *Mavi Atlas Dergisi*, 7(1), 245-254.
- Topuz, İ. (2003). Dini gelişim seviyeleri ile dini başa çıkma tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Tuncer, A. (2002). Dinî inanç gelişimi açısından köy ve şehir çocuklarının karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Çocuk ve Gençlik Özel İhtisas Komisyonu (2018). On birinci kalkınma planı (2019-2023) gençlik çalışma grubu raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi* (15. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Yaylacı, A. F. (2016). Değerler eğitimi ve bir fabrika olarak modern okul. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 153-172.
- Yılmaz, S. (2011). Her iletişim mahremiyet ihlalidir ve her mahremiyet ihlalinin bir haber değeri vardır. *Medya Mahrem Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar* içinde (129-146). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

YAŞLILIK VE MAHREMİYET

Şerif ESENDEMİR¹

1. Giriş

Kronolojik olarak 65 ve üstü yaşta olmayı ifade eden yaşlılığa dair günümüzde birçok mesele tartışılmaktadır. Bunlardan biri de yaşlıların mahremiyetidir çünkü bir zamanlar soyut etik bir meselenin yanı sıra somut bir mekâna bile yansıyan mahremiyet, günümüzde bir yandan tüketilirken öbür yandan da farklı bir biçimde dönüştürülmektedir. Sosyal bilimciler tarafından bu farklı yürüyüşlerin kültür, din ve cinsiyet açısından serencamına bakılırken, yaş(lılık) boyutu yeterince ele alınmamıştır. Oysa mahremiyet, daha çok yaşla yürüyen bir meseledir çünkü “tüketim toplumunun ticari aygıtları” daha çok genç beden üzerinden mahremiyeti aşıkâr kılmaktadır. Bundan farklı şekilde olsa bile holdingleşen tıp endüstrisi olarak tanımlayabileceğimiz “medikal-endüstriyel kompleks” tarafından yaşlı bedenin mahremiyeti de özel bilgilerin paylaşılmaması anlamında “gizliliğe” indirgenerek ufak bir ayrıntı hâline getirilmektedir (Relman, 1980). Yani, yasalar tarafından güvence altına alınan özel bilgilerin mahremiyeti dışında yaşlıların diğer alanlardaki mahremiyetleri de kapitalizm tarafından metalaştırılmaya çalışılmaktadır.

Bütüncül bir pazarlama mantığı içerisinde dijitalleşmeyle birlikte başlayan yaşlıların dünyasını her açıdan ifşa girişimi, yaşlı bireylerin mahremiyetlerinin

¹ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi ve ASH Bakanlığı Darülaceze Başkanlığı İdare Meclisi Üyesi, ORCID: 0000-0002-7862-5540

ihlali sorununu ortaya koymaktadır. Örneğin, evde veya bir huzurevinde gerçekleştirilen normal yaşlı ziyaretleri bile sosyal medya araçları üzerinden gösteriye dönüştürülebilmektedir. Bu durum özel hayat ve mahremiyetlerinin dikkate alınmamasından dolayı teşhir anlamında “yaşlıların müzeleşmesi”ne sebep olmaktadır, zira bir müze ziyareti sonrası yapıldığına benzer şekilde yaşlılarla “özel alan”da yaşanan her şeyin “kamusal alan” a yansıyan mecralarda yayımlanması/gösterilmesi mahremiyet ihlaline yol açmaktadır.

Özel alan ve kamusal alan ayrımı söz konusu olduğunda yaşlıların mahremiyeti daha çok özel alanla tanımlanmaktadır. Bedenlerinin, kaldıkları evlerin veya kurumların mahrem özel alanları olması hasebiyle bunlara yönelik kamusal alandaki teşhir bir tür işgal olan “özel alanın sömürgeleştirilmesi”ne yol açmıştır. Dahası, dijitalleşmeyle birlikte başlayan sanallaşma “özel alanın sonu”nu bile gündeme getirmiştir çünkü sanal âlem gizli saklı ne varsa teşhir etme nihai hedefine kilitlenmiş ve bunda büyük oranda başarılı olmuştur. Özel alanın daha çok güç (power) tarafından istila edildiği genel bir kanıdır. Ancak dijitalleşmeyle birlikte artık gücün büyük bir çaba sarf etmeden bir ayartılma olsa bile bir nevi bireylerin rızasını da alarak onları teslim almaya başladığı görülmektedir. Özellikle, sosyal medya araçlarında yaşlıların da içlerinde olduğu her yaştan insanın kendi rızasıyla özelini/mahremi paylaştığı bir gerçektir. Bu ise daha önce haremlik selamlık şeklinde ifade edilen fiziksel mekâna dahi yansıyan mahremiyetin dijitalleşmeyle birlikte sınırlarının zorlandığı anlamına gelmektedir.

2. Yaşlı Mahremiyetinin Temel Dayanakları

Yaşlı mahremiyetinin temel dayanaklarını daha iyi anlamak için öncelikle mahremiyetin anlamına bakmamız gerekmektedir. Mahremiyet, Arapçada “mahrem” kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin kök harfleri ise “h-r-m” harfleridir. “H-r-m” kök harflerinin masterları mahrem(iyet) dayanakları hakkında da bize fikir vermektedir. Örneğin, “el-hirmu” ve “el-ħirmânu”, bir şeyden mahrum olmayı; “el-hurmu”, bir şeyi kendine yasaklamayı; “el-ħarâmu”, yasak/haram olanı; “el-hurmetü”, saygıyı ve “el-ħaremu” kutsal ifade etmektedir. Türk toplumunda yaşlı mahremiyetinin daha kutlu olanı açıklayan “el-haremu” ve saygıyı hak edeni ifade eden “el-hürmetü” masterları etrafında şekillendiğini görmekteyiz.

İslam toplumlarında yaşlılar, tarih boyunca değerli/kutlu insanlar olarak görülmüşlerdir. Mesela, yaşlı Türkçede “ihtiyar, irade sahibi/ak saçlı/bilge”, Arapçada “şeyh/meşayih, manevi kişilik/önder” ve Farsçada “zal, kahraman” anlamlarına gelmektedir. Bununla beraber, modern zamanlara geldiğimizde yaşlılığa yüklenen anlam ve adlandırmaların mahiyet değişimine uğradığı da bir gerçektir. Örneğin, geriatri ve gerontoloji disiplinlerinin bazı kuramları tarafından yaşlılığın “hastalıklar”la anıldığı, yaşlıların farklı kuşaklar tarafından hakaret içeren ifadelerle, örneğin “moruk” olarak çağrıldıkları ve kapitalizmin ürünü “medikal-endüstriyel kompleks” tarafından yaşlıların “müşteri” olarak görüldükleri bilinmektedir. Ancak buna rağmen, benimsediği dinî öğretide anne babaya “öf bile denilmeyecek” derecesinde saygı ve hürmetin emredildiği ve kültürün onları “bilge/ak saçlı” olarak konumlandığı Türk toplumunda yaşlılara bakışta öze dair bir mahiyet değişimi henüz tam anlamıyla yaşanmamıştır.

Özetle, yaşlı mahremiyetinin temel dayanakları toplumdan topluma değişebilmektedir ancak genel itibarıyla her toplumda dinî/manevi ve hukuki/sosyal dayanaklar ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Türk toplumunda uzun yıllar yaşlı mahremiyetinin temel dayanağı da bu ikisini meczeden dinî ve örfî hukuk olmuştur. Dinî olarak Kur’an ve sünnete dayandırılan yaşlı mahremiyeti örfle/âdetle desteklenmiştir. Ancak modernliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan dünyevileşmeyle birlikte dinî dayanak arka plana atılmakta, örfî/kültürel dayanak ise gelenekle özdeşleştirilip modern-dışı gösterilmektedir. Din ve örf yerine ikame edilen pozitivist bilime dayalı tıbbi ve hukuki dayanaklar ise pratiğe tam anlamıyla henüz yansımamış, büyük oranda teoride kalmıştır.

3. Yaşlı Mahremiyetinin Farklı Boyutları

Yaşlı mahremiyeti, farklı boyutlara sahiptir. Günümüzde bedensel, mekânsal ve bilgisel boyutları öne çıkmaktadır.

3.1. Yaşlı Mahremiyetinin Bedensel Boyutu

Genel olarak, yaşlı mahremiyeti yazınına baktığımızda bedenin önemli bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Hatta “Senin bedeninin senin mahremiyetinin” (Kurt, 2015) tarzında mottolarla bedenin sadece kısmî olarak değil bir bütün olarak özel mahremiyet alanına dâhil edildiğini görmekteyiz çünkü insanoğlu kendi farkına vardığı andan itibaren bedeniyle birlikte bir mahremiyet alanı

oluşturmaktadır. Bu alan yaş ilerledikçe daha da belirgin hâle gelmektedir. Bu yaşlının bedenini bütünüyle koruma altına alma fitratından kaynaklanmaktadır. Bu fitrîlik, ilk insanlar Hz. Âdem ve Havvâ'nın cennette şeytana uyarak yasak meyveyi yedikleri anda kendi bedenlerinde oluşan çıplaklığı ağaç yapraklarıyla kapatma dürtüsüne dayanmaktadır. Bu yönüyle yaşlının beden mahremiyeti, varlığının evidir çünkü yaşlının beden mahremiyeti, onun özgürlük alanıdır. Bu alanın sınırları dinî olarak naslarla belirlenmiş, sünnet ve kültürle hayata geçmiştir.

Yaşlının beden mahremiyeti için konulan ölçüler/sınırlar ona bir ağırlık ve kalite kazandırmaktadır. Zira sınırsız/ölçsüz bir beden kullanımı onu metalaştırıp tüketime sürüklemektedir. İslam dininde beden bir emanet olarak görülmektedir. Çünkü ondaki ruh Allah tarafından üflenmiştir. Bu nedenle, Batıda olduğu gibi ruh ve beden ayrımı çok keskin değildir. Şöyle ki, Avrupa yağlı boya sanatında çıplak olarak teşhir edilen beden, İslam dünyasında mahrem görülüp yıllarca sadece minyatür ve gravürlerle tasvir edilebilmiştir. Bedene bu iki farklı yaklaşım beden ticari reklamlarda, modada, defilelerde, kitle iletişim araçlarındaki sunumunu uzun süre etkilemiştir.

Günümüzde kapitalizmin bütün ticari, siyasi ve sosyal aygıtlarıyla öncelikle bir zihniyet dönüşümü oluşturarak özellikle kitle iletişim araçlarında estirdiği moda rüzgârıyla birlikte bütün toplumları benzeştirmeye ve tek tipleştirmeye yöneldiğine şahit olmaktayız. Sosyal medyanın da devreye girmesiyle birlikte mahremiyete dair sınırlar şiddetli bir şekilde zorlanmaya başlanmıştır. Ancak burada bir kuşak ayrımı yaparsak gençlerin beden mahremiyetine göre yaşlı beden mahremiyeti henüz büyük bir saldırı altında değildir. Çünkü kapitalizm modernitenin gücüyle bir “güzellik miti” oluşturarak genç beden mahremiyetini kaldırırken yaşlı beden mahremiyetini inşa ettiği ayrımcılıklardan biri olan yaşçılık (ageism) ile “çirkin” göstererek şimdilik beklemeye almıştır.

Artış trendi içinde olan yaşlı nüfus biraz daha belirgin hâle geldikten sonra yaşlı beden mahremiyetinin de kaldırılması yönünde kapitalizm açısından hiçbir engel kalmayacaktır. Zira, yasal sınırlar konulmadığı takdirde çocuk mahremiyetine dair kuralları çiğnemekten çekinmeyen kapitalist zihniyet, faydasına olduğu takdirde yaşın büyüklüğüne de bakmayacaktır. Öyle ki, sosyal medya ve internet araçlarında farklı yaş gruplarının beden mahremiyetinin

zaman zaman cinsellik açısından ihlal edildiği, kuralları/sınırları henüz tam belirlenmemiş bir dijital çağda yaşlı beden mahremiyeti de büyük bir tehdit altındadır.

Yaşlı bedenın pazarın bir parçası kılınması için bazı ürünlerin gerçekte biyolojik yaşlanmayı engelleyici etkileri olmamasına rağmen varmış gibi gösterilmesi şeklindeki “griyle aklama” (graywashing) süreci başlamıştır. Bu bazı ürünlerin sanki yaşlılığın bütün izlerini silecekmiş gibi “hep genç kalmayı, hiç yaşlanmamayı” dikte eden “yaşlanma karşıtı” (anti-aging) furyası şeklinde yayılmaktadır. Hatta yaşlı turizmi kapsamında reklamlarda “süper yaşlı” tiplerini oluşturularak insanın ancak gençliğinde yapabileceği işlerle yaşlıların mahremeleri olan hayalleri ve duyguları da istismar edilmeye başlanmıştır.

Yaşın ilerlemesiyle birlikte bedende birtakım fiziki değişiklikler olmakta, duyu organlarında zayıflamalar göze çarpmaktadır. Ayrıca düşmeyle birlikte oluşan engellilik durumu ile demans, Alzheimer ve Parkinson rahatsızlıkları sonucu yaşlı yatağa bağımlı hâle gelince de beden mahremiyeti daha da önem kazanmaktadır. Bu noktada yaşlı mahrumiyeti tamamen hasta hakları bağlamında hukuki çerçevede değerlendirilmektedir (Ünsal ve Karahancı, 2020).

3.2. Yaşlı Mahremiyetinin Mekânsal Boyutu

Yaşlıların beden mahremiyetlerini korumaları için belirli mekânlara ihtiyaçları vardır. Bu nedenle, yaşlının mekân mahremiyeti çok önemlidir. Yaşlının mekân mahremiyeti, yaşadığı evden içinde/etkileşimde bulunduğu çevreye kadar büyük bir alanı kapsamaktadır. Öncelikle yaşlının mekân mahremiyetini sağlayan evden bahsedelim.

Arapçada ev, yaşlıların içinde kendilerini güvende hissettikleri, mahremiyetlerini korudukları, huzur ve sükûnet buldukları “s-k-n” (sekene) kökünden gelen “mesken” demektir. İnsanın sükûn bulduğu ilk ev olan cennetten atılması sonrası huzur bulduğu yeni evi anne karnından da dünyaya gelmesi sonrası hep bir ev arayışı olmuştur. Bu ev arayışı, onun hem kendini dış tehditlere karşı güvene alma hem de mahremiyetini/özelini koruma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ev, toplumun çekirdeği olan aileyi oluşturan “evlenme”nin de temelini oluşturmaktadır çünkü “evlên”, “ev edinmek” ve “evlê”,

“ev edindirmek” anlamına gelmektedir. Şöyle ki, yeni bir yuva kurmak isteyen çiftler, nikâh akdinin yanı sıra mekân mahremiyetlerini koruyabilecekleri bir “ev edinince” ancak “evlenmiş/ev edinmiş” olmaktadır.

Ev insan için hayatı boyunca önemli bir yer teşkil etmektedir. Yaşlılar açısından değerlendirildiğinde yaşlıların uzun süreli bakımevlerine veya huzurevlerine gitmeye pek istekli olmayışlarının nedeni kendi evlerindeki rahatlığı, huzuru, düzeni ve mahremiyeti/özel koruma imkânı bulamama korkusundan kaynaklanmaktadır. İkincisi, yaşlının mekân mahremiyeti artık sadece evle sınırlı kalmamış kurumsal bir boyut kazanmıştır. Çünkü yaşlı nüfus artışının sürdüğü ve yaşlıya evde bakımı büyük oranda sağlayan ailenin çözülmeye başladığı bir çağda yaşlıya yönelik sosyal hizmetler de artık kurumlar eliyle yürütölmeye başlanmıştır. Yaşlılara yönelik uzun süreli bakım kurumlarından bakımevleri ve huzurevleri ile kısa süreli bakım yerlerinden gündüzlü bakım merkezleri özellikle kent merkezlerinde artmaya başlamıştır. Son zamanlarda uzun süreli bakım kurumları için yapılan ihtiyaç analizlerinde mümkün olduğı kadar yaşlı bakım kurumlarının ev havasında tasarlanması meselesi öne çıkmaktadır.

Son olarak, yaşlının mekân mahremiyeti, onun yaşadığı evin etrafını veya bulunduğu kurumun çevresini de kapsamaktadır. Buna yaşlının mahalle mahremiyeti de diyebiliriz. Düne kadar mahalle akraba, dost, arkadaş ve komşuluk ilişkileriyle örölmüş yaşlının da özelinin/mahremiyetinin korunduğı yerlerdi. Her ne kadar hızlı kentleşme ve göçle birlikte özellikle kent merkezlerinde bu durum büyük oranda değişmişse de hemşehri mahallelerinde ve gecekondü bölgelerinde hâlâ devam etmektedir.

3.3. Yaşlı Mahremiyetinin Bilgisel Boyutu

Dijitalleşmeyle birlikte yaşlının bilgi mahremiyeti kapsamına giren özel hayatına ve aile hayatına dair bilgilere de kolayca ulaşılabilir. Dolayısıyla yaşlı mahremiyetinin bilgi boyutunun ihlali doğmuştur. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*’nın 20. Maddesi tarafından özel hayatın ve aile hayatının gizliliğı güvence altına alınmıştır. Söz konusu anayasa maddesinde yaşlıların da içinde olduğı her birey, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilme hakkına sahip kılınmış ve bunların gizliliğı dokunulmaz kabul edilmiştir. Uluslararası hukukta da örneğın, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*’nde mahremiyet hakkı,

özel hayata ve aile hayatına saygı kapsamında ele alınmıştır. Bu, *BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nde ise özel yaşamın gizliliğinin korunması hakkı içinde değerlendirilmiştir.

Yasalarla koruma altına alınan özel hayatın gizliliği, yaşlının bilgi mahremiyetinin sadece bir uzantısıdır çünkü bu daha çok onun hasta olması durumunda bilgi ve verilerinin gizliliğini ifade etmektedir (Ünsal ve Karahancı, 2020). Yaşlının bilgilerinin gizliliği bu bilgilerin teknik olarak saklanması anlamına gelirken; yaşlının bilgi mahremiyeti onun varlığını mümkün kılan özdenetimi koruma çabasıdır (İzgi, 2009).

Yaşlılık da çocukluk dönemi gibi insanın yaşam döngüsünde çok hassas bir evredir. Demans, Alzheimer ve Parkinson gibi ileri yaş rahatsızlıklarının yanı sıra bedensel ve ruhsal olarak hastalıkların pençesine düşen, kazalar sonucu engelli veya yatağa bağımlı hâle gelen yaşlının bilgi mahremiyeti, sadece bilgilerin saklanması anlamında gizlilikle açıklanamaz çünkü yaşlının bilgi mahremiyeti başka bir boyut kazanmıştır. Yaşlının bilgi mahremiyeti artık başkasının mahremiyeti olmuştur. Doktor, bakıcı ve bakım hizmetini gören diğer kişiler artık yaşlının bilgi mahremiyetinin paydaşları olmuşlardır. Yaşlının bilgi mahremiyetinin paylaşılması istismar ihtimalini de her zaman taşımaktadır. Bir başka deyişle, yaşlılar kendilerine yettikleri ve bağımsız oldukları oranda bilgi mahremiyetleri kendi uhdelerindedir. Bunu kaybettikleri ölçüde de bilgi mahremiyetleri paylaşımına açılır ve istismar riski artar.

Yaşlının bilgi mahremiyetinin istismar edilme riski, sadece onun sağlık sorunlarından, engelli ve yatağa bağımlı durumuna düşmesinden kaynaklanmamaktadır. Teknoloji okuryazarlığı ile internet ve (sosyal) medya kullanımında güçlü olmayan yaşlıların bilgi mahremiyetlerinin istismar edilme riski her zaman için yüksektir. Ayrıca, yaşlının bilgi mahremiyetini tehdit eden üç manevi hastalıktan bahsedilebilir: Zanna dayalı yaşçı algı, dile dayalı yanlış yargı ve göze dayalı rahatsız edici bakış. Birincisi, yaşın ilerlemesiyle birlikte insan hayatında oluşan değişimleri ilmî çerçevede araştırmadan ve hüsn-ü zan beslemeden su-i zanla toplumda hazır olan yaşçı stereotiplere dayalı yanlış mahremiyet algıları peşinen kabul edilebilmektedir. Özellikle karikatürlerde, şakalarda ve fıkralarda yaşlılar hakkındaki yanlış bilgilerle yaşlıların mahremiyetiyle âdeta dalga geçilmektedir. İkincisi, zaten hassas bir

dönemden geçen yaşlıların mahremiyeti dedikoduyla ihlal edilmektedir. Son olarak, yaşlılar, haklarında edinilen yanlış bilgilerden etkilenmektedirler.

4. Yaşlı Mahremiyetinin Tüketilmesine Karşı Yaşlı Mahremiyetinin Yeniden Üretilmesi

Günümüz tüketim toplumu, çoğu şeyin metaya dönüştürülüp pazarlandıktan sonra tüketilmesine endekslidir. Ürünlerde insanın temel ihtiyaçlarını karşılayacak üretim yerine ihtiyaç fazlası kitle üretimi yapılarak kitle tüketimi hedeflenmektedir. Mahremiyetin bir anlamıyla da “belirli bir ölçüyü kullanma ve çizilmiş bir sınır içerisinde kalma” olduğunu düşündüğümüzde tüketim toplumunun zaten özü itibarıyla hududu/haddi aşmaya eğilimli olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, tüketim toplumunun eşyanın mahremiyetini de tükettiğini iddia edebiliriz.

Şüphesiz ki tüketim toplumu, eşyanın ve onun mahremiyetinin tüketilmesiyle yetinmemektedir. İnsani değerleri de mahremiyet unsurlarıyla birlikte tüketmeye başlamıştır. Dolayısıyla büyük değerlerimiz olan yaşlılarımızın mahremiyeti de farklı bir şekilde tüketim toplumunun ticari aygıtlarından biri olan medikal-endüstriyel kompleks tarafından tüketilmektedir. Bir yandan yaşlı, “hasta” olarak etiketlenip “müşteri” yerine konulmuştur. Öte yandan, onun “ihtiyarlık” kelimesinin imlediği “muhtariyeti/otonomisi” yok sayılmış, bakıma muhtaç “düşkün” olarak görülmeye başlanmıştır. Bu her iki yaklaşımda da yaşlı mahremiyeti açısından büyük sorunlar vardır. Yaşlı bir “müşteri” olarak etiketlendiği vakit onun her açıdan ticari pazarlama aygıtları tarafından tüketim davranışlarının ölçülmesine kapı aralanmaktadır. Böylece onun özel/ mahrem alanına girilme riski artmaktadır. Ayrıca, üzerinden gelir elde edilebilecek veya kâr sağlanabilecek “müşteri” olarak görülmesi mahremi olan evinden/yurdundan koparılıp ticari yaşlı bakım sektörünün kurbanına dönüştürülmesine yol açabilmektedir.

Yaşlının “düşkün” gösterilmesi de onun mahremiyetinin tüketilmesine yol açmaktadır. İnsanda var olan “düşene yardım etme” hasleti günümüz dijital çağında özellikle sosyal medya araçlarıyla gösteriye dönüşmüştür. Yardım edilirken yaşlının mahremiyeti de hem direk hem de dolaylı olarak bilinçaltı subliminal mesaj şeklinde ihlal edilmektedir.

Yaşlı mahremiyetinin yazılı ve görsel medyada, özellikle karikatürlerde ve sosyal medyada, fütursuzca sunumu, onun korunmasına ve yeniden üretimine ihtiyacı doğurmaktadır. Mahremiyetlerinin tüketilmesine karşı yaşlılar mahremiyetlerini koruma ve yeniden üretme çabasındadırlar. Üstelik kendi mahremiyetlerine karşı kullanılan araçları kendileri de kullanarak... Yani yaşlılar da teknolojiyi ve sosyal medyayı kullanarak kendi mahremiyetleri hakkında oluşturulmuş olan yaşçı ön yargıları kırmaya çalışmaktadırlar. Hatta orada da mahremiyet alanlarının sınırlarını artık kendileri belirleyerek onu farklı bir düzlemde yeniden inşa etmeye çalışmaktadırlar.

Yaşlıların bir kısmı, teknolojiyi ve sosyal medya araçlarını aktif şekilde kullanarak bu alanlarda mahir olduklarını iddia eden diğer yaş gruplarına âdeta “Sizin bildiğiniz yaşlılardan değiliz” demek istemektedirler. Bu durum artık bazı yaşlıların kendilerini dijital dünyada da “konuk/misafir” olarak değil, “ev sahibi” olarak gördüklerinin işaretidir. Dolayısıyla bu yeni tip “sanal ev”in de mahremiyeti onlardan sorulmaktadır. Bu, Fischer (1978) tarafından belirlenen yaşlılar yönetiminin/gerontokrasinin olduğu kolonyal dönem (1607-1770) sonrasında oluşan yaşlıların hor görülmesi, diğer yaş gruplarıyla kıyaslanması, hastalıkla özdeşleştirilmeleri ve müşteri kılınması evrelerinden sonra yeni bir durumda bir itiraz şekli ve özgürlük talebidir. Şöyle ki, sosyal medya onunla doğmuş kuşaklar için bir bağımlılık oluştururken, bütün risklerine rağmen onu mahremiyetlerine saldırıları püskürtmek için kullanan yaşlılar için farklı bir boyuta sahiptir. Bu nedenle, yaşlıların da siber uzamdaki mahremiyet taleplerini iyi okuyup onlara dair bakış açımızı güncellememiz gerekmektedir.

5. Sonuç Yerine

Büyüsünü kaybetmiş dünyada mahremiyetin de bütün boyutlarıyla yitirildiği iddia edilmektedir (Aktaş, 1995). Buna rağmen, yitirilmiş denilen değerimiz olan mahremiyeti, yaşlı mahremiyeti bağlamında, yeniden bulmaya ve açıklamaya çalıştık. Genel itibarıyla şu sonuçlara ulaştık:

Birincisi, Türk toplumunda yaşlı mahremiyetinin temel kaynakları hâlâ büyük oranda din ve kültürdür. Hukuki dayanağı da onu destekleyici ve güçlendirici bir mahiyettedir. Söz konusu kaynaklar yaşadıkları ve yasal dayanak olduğu müddetçe yaşlı mahremiyetinin tamamen ortadan kaybolmasından

bahsedilemez. Zamana ve coğrafyaya göre yaşlı mahremiyetinin biçiminde birtakım değişiklikler olabilir ama özü itibariyle din, kültür ve yasa tarafından belirlenmiş sınırlar içerisinde varlığını sürdürecektir.

İkincisi, tüketim toplumunda yaşlı mahremiyeti bilinçli bir şekilde, daha çok kadına yönelikmiş gibi, feminen/dışil bedenle tanımlanarak bütünlüğü bozulmak istenmektedir. Oysa mahremiyetin erkekleri de kapsayan eril boyutunun da olduğu din, kültür ve yasa tarafından kabul edilerek bölünmez bir bütün hâline getirilmiştir.

Üçüncüsü, sosyo-demografik dönüşüm, hızlı kentleşme, göç, doğal felaketler ve salgınlar nedeniyle ve mahremiyetin mekânı olan evin/ailenin zayıflamasıyla yaşlı mahremiyetinin ortadan kalkacağı söylenemez. Yaşlıların farklı mekânlara geçmesiyle mahremiyetleri aktarılır ve gidilen yerde de kendini yeniden inşa eder.

Son olarak, günümüz dijital çağında yaşlının bilgi mahremiyetinin de tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Günümüzde yaşlının bilgi mahremiyeti tehdit altında olabilir fakat özellikle sosyal medyada yapılan yanlışlardan ders çıkartılarak yaşlıların sadece bilgi mahremiyetlerine yönelik değil, her meselelerine karşı büyük bir toplumsal duyarlılık oluşmuştur. Şüphesiz, her alanda yaşlıların mahremiyetine bakıcıları, yakınları, doktorları, komşuları vesaire tarafından büyük bir hassasiyet gösterilmelidir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (1995). *Mahremiyetin tükenişi*. İstanbul: Nehir.
- Fischer, D. H. (1978). *Growing old in America*. Oxford: Oxford University Press.
- İzgi, M.C. (2009). *Etik açıdan yaşlı mahremiyeti: Huzurevi örneğinde hizmet alanlar ve verenler açısından bir değerlendirme*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Doktora Programı.
- Kurt, Ö. (4 Eylül 2015). Senin bedeninin senin mahremiyetin. *Hürriyet*. 4.
- Relman, A. S. (1980). The new medical-industrial complex. *New England Journal of Medicine*, 303 (17), 963–970.
- Ünsal, Ç. Z. ve Karahancı, N. (2020). Yaşlılık ve mahremiyet. *Etik yönleri ile yaşlılık ve yaşlanma* içinde (1. Baskı ve Ed. D. Say Şahin). Ankara: Ekin, 179-198.

KADIN VE MAHREMİYET

Latife KABAKLI ÇİMEN¹

Giriş

Mahremiyet kavramı kültürden kültüre ve aynı toplumda zamandan zamana farklılık göstermesine karşılık genel olarak gizlilik anlamında kullanılmaktadır. Arapçada haram kelimesinden kaynaklanmakta, “haram olma hâli”ni ifade etmektedir. Ayrıca “mahrum etmek, yasaklamak, bir şeyi terk etmek, mümkün olmamak, saygı gösterilecek şey, el sürmemek, herhangi bir kişinin namusunu koruduğu yakınları gibi birçok anlamı da kapsamaktadır (Bağlı, 2011: 184-185). Gündelik hayatta mahremiyetin üç temel ayağından söz edilmektedir: mekân mahremiyeti, fiziksel mahremiyet ve bilgi mahremiyeti. Mekân mahremiyeti, kişilerin içinde yaşadıkları mekânlar üzerindeki, fiziksel mahremiyet bedenleri üzerindeki, bilgi mahremiyeti ise kişisel, özel bilgilerinin kamusallaşmasına ilişkin haklarını içermektedir (Fisher ve Hubner, 1998: 422).

“Mahremiyet” tanımlamalarını kadın açısından değerlendirdiğimizde; nikâh düşmeyen, evlenilmesi yasak edilen, kadının kendisinden kaçmadığı erkek, biriyle çok samimi içli dışlı olan, gizli olan, herkese söylenmeyen, herkesin bilmemesi gereken, kadın ve gizli alan, sınırlandırılmış özel bölge vb. gibi manalara geldiğini görürüz. Göle’ye (2016: 20) göre mahremiyet, saklı olana, özel aile hayatına, kadının bedenine/hayat alanına ve yabancı insanların bakışlarına yasaklanan duruma işaret etmektedir. Mahremiyet; tesettür, hayâ, hicap, nikâh/aile, kadın kavramlarıyla yakından ilgili bir kavramdır. Dinî referanslı bir kavram olması dolayısıyla söz konusu kavramlarla kuşatıcı ve

¹ Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID 0000-0002-4973-3630, latife.cimen@izu.edu.tr

organik bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Bu sebeple mahremiyet sadece kişisel bir hak olmaktan öte, “ilahî belirleyiciliğin de egemen olduğu bir alandır” (Bağlı, 2011: 185). Mahremiyet olgusunun kadın/kadın ilişkisini aşan; uzak/yakın akraba, usul/fürû, karı/koca hatta kul/Allah arasındaki ilişkilere kadar uzanan geniş bir boyutu bulunmaktadır (Göle, 2014; İbiş, 2016: 211; Diler, 2014: 72-79). Ancak günümüzde mahremiyet aile hayatı ve kadına odaklanmakta, kadın-erkek ilişkilerine indirgenmeye çalışılmaktadır.

Türk milletinin toplumsal hayatında ve kültüründe en temel ve kutsal kurumlardan biri olan ailenin temel direğini kadın oluşturmaktadır. Aynı zamanda anne, eş, evlat, abla vs. statü ve rolleriyle aile içinde olduğu kadar “kadın” kimliği ile de önemli bir değere sahip olduğu bilinmektedir. Türk kültür ve devlet geleneğinde kadının statüsüne baktığımızda özellikle eski Türk devlet geleneğinde kadına büyük kıymet verildiğini görürüz. Orhun Kitabelerinde bulunan kişiöğlü (insan) ifadesi, Altun Yaruk adlı Uygur kitabında kadın ve erkek anlamında kullanılmıştır. Burada yer alan anlatıya göre yer ve gök arasında yaratılan kişiöğlü çifttir (Ögel, 2001: 10). Bu çift kişiöğlü devletin devamlılığını sağlayan, onu sürdüren ve yücelten hem kadın hem de erkektir (Köksel, 2011: 333). Orhun Kitabelerinde Türklerin yöneticilerine atfettiği kutlu özelliğin sadece kağana değil, aynı şekilde hatuna da ait olduğu metinlerde sık sık tekrarlanmaktadır. Kağan ile hatunun adı birlikte geçer. Kültigin Âbidesi’nde Bilge Kağan, babası kağanı ve annesi hatunu İl veren Tanrı’nın, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye yücelttiğinden söz eder. Bilge Kağan Âbidesi’nde de Tanrı’nın, İltiş Kağan’la İlbilge Hatun’un tepesinden tutup yukarı kaldırdığından bahsedilir. Hatunun da kağan gibi Gök Tanrı’dan kut alması ona verilen değeri göstermektedir. Türk milletinin adının, sanının yok olmaması kağana ve hatuna bağlıdır. Ayrıca Orhun Kitabelerinde devlet işlerini bilen hatunlardan söz edilir. Kağanın eşi, düzenlenen törenle başa geçer ve devleti Kağan’la birlikte ortak bir şekilde yönetirlerdi. Emirnâmeler, Kağan ve Hatun tarafından ortak imzalanır sadece kağan tarafından imzalanırsa geçerli sayılmazdı (Taşağıl, 2017: 184). Bu bakımdan kadına kıymet vermek aileye kıymet vermekle, aileye önem vermek ise topluma önem vermekle eşdeğer görülmüştür. Tanzimat döneminin önemli simalarından Şemseddin Sami; “Bir ümmetin ahvali daima kadınlarının ahvaliyle mütenasip olur” ifadesiyle kadının toplum için değerini vurgulamaktadır (Şemseddin Sami, 1996: 47).

Türk tarihinde kadına verilen değeri destanlarda görmek mümkündür. Türk kadını destanlarda güzelliği ve yiğitliğinin yanında iffeti, sadakati ve vefası ile de ön plana çıkarılmaktadır. Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden Manas Destanı'nda Türk kadınının iffetli karakterine dikkat çekilir; destandaki kadınlar hem güzel hem iffetli hem de akıllıdır. Batı ile Hint destanlarında rastlanmayan durum kadınların iffetli konumudur (Tural, 1998: 65). Destanların yanı sıra tarihi kaynaklarda Türk kadınının ahlaki güzelliğiyle ilgili ifadeleri görebiliriz. Marco Polo'ya göre Türk kadınları “bütün dünyanın en temiz ve ahlaklı kadınlarıdır” (Duygu, 1973: 615). Plan Carpin de Türk kadınlarının “temiz ve namuslu” olduklarından söz etmektedir (Roux, 1989). İbn Battûta (2019) *Seyahatnâmesinde* Deşt-i Kıpçak'a gittiğinde “Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor” diye ifade etmektedir. Aşıkpaşazade (1970) Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rolleri olan dört önemli unsur arasında Bacıyân-ı Rum kadınlarından söz etmektedir. Gökalp'e (2019: 77) göre de toplumsal hayatta kutsal kabul edilen kadın ayrıca yasalarla da güvence altına alındığından güven içinde hayatını devam ettirmektedir.

Mahremiyet olgusu her toplum ve her insan için farklı anlamlar ifade etmekte ve hayatın her yönünü ilgilendirmektedir. Bu konuyu farklı yönleriyle araştırmak amacıyla yapılmış birçok çalışma olmasına rağmen özellikle kadın ve mahremiyet konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı kadın ve mahremiyet konusunu tarihi süreç içinde, kültür, modernizm, postmodernizm, çalışma hayatı, medya ve sosyal medya, mekân, sağlık, savaş ve göç boyutunda incelemektir.

Kadın, Kültür ve Mahremiyet

Mahremiyet, kültürle doğrudan ilintili bir kavramdır. Lyon'a (2006) göre mahremiyet kavramı her kültürde vardır fakat nasıl değerlendirildiği döneme ve yere göre değişmektedir. Bireyin yaşadığı toplumun inançları, değer yargıları, normları, ahlaki kuralları, bireyin inançları mahremiyet algısının oluşmasında ve mahrem alanını belirlemesinde etkili olmaktadır (Karagülle, 2015: 7). Her bir kültürde bulunan mahremiyeti düzenleyici kurallar, mahremiyetin düzenlenme şekli ve mekanizmalarının o kültüre özgü olduğu bilinmektedir.

Hall'e (1976) göre 'her kültürde farklı duyumsal dünyalar (görme, koklama, duyma, dokunma, vb.) yüceltilir ve farklı mekanizmalar kullanılır'. Hatta aynı kültür içinde de rol ve statüye bağlı olarak farklı kural ve mekanizmalar işleyebilir. Toplumsal normlar farklılık gösterse de mahremiyet olgusu toplumda çok önemli işlevler yerine getirmektedir. Örneğin, hemen hemen her toplumda cinsel organların gizlenmesi konusunda kurallar bulunurken, tam çıplaklık uygulamasının bulunduğu toplum istisnadır.

Mahremiyet Batı kültüründe dokunulmazlık, Doğu kültürlerinde ise görünmezlik üzerinden yapılandırılmıştır. Batı kültürü kamusal alanda insan vücudunu dokunulmaz hâle getirerek mahremiyetini güvence altına almıştır. Doğu kültüründe ise "mahrem olan, diğerlerinin bakışından saklanarak ve bakışlara kapalı tutularak koruma altına alınmıştır. Bu kültürel farklılıklar Batıda mahremiyet sınırlarının yakında olan kimselerden, Doğu'da ise uzakta olan insanlardan başladığını göstermektedir (Yavuz, 2012: 41). İslam dini günah sınırlarını sadece dokunmayla değil aynı zamanda görme ve göstermeyle de belirlemektedir. Göle'ye (2016: 76) göre itiraf üzerine kurulan ve gündelik hayattaki günah, istek, dert, suç, hastalık gibi durumlar dâhil söylenmesi en zor şeylerin bile açıkça söylendiği Batı kültürüne karşılık, İslam kültürü mahrem konuların dile getirilmesini hoş görmeyen, aksine gizliliğe önem veren bir toplum idealindedir.

Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürü; kadın ve erkeğin nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl hareket edeceğine ilişkin beklentileri ortaya koyan, yani kadın ve erkeği sosyal olarak yapılandıran özellikleri belirlemektedir (Üner, 2008: 6; Powell and Greenkouse, 2010: 1012). Kültür sadece mahremiyetin oluşumunda yer almamakta, aynı zamanda mahremiyetin korunması için yöntemler de geliştirmektedir. Mahremiyetin korunması için geliştirilen kültürel yöntemler; perdeleri kapatma, kapıyı kilitleme, diğer insanlardan çekinme, gözleri kaçırma, özel alanlar kullanma, konuşulan konuya göre ses düzeyini ayarlama ve etraftaki kişilerden farklı dil konuşma vb. davranışlarla ortaya çıkmaktadır.

Kadınların Anadolu'daki geleneklere bağlı olarak utanma veya saygı ile ifade edemedikleri evlenme dileklerini, sevdiklerine duydukları bağlılığı, aşkı, sevgiyi ve aileyle bağlantılı birçok duygu, düşünce ve isteği halı, kilim

ve oyalara ilmek ilmek dokudukları motiflerle anlattıkları bilinmektedir. Kadınların yaşlarına ve aile içindeki konumlarına göre işlemler yaptıkları görülmektedir. Örneğin: küpe ve çeyiz sandığı motifi, bir genç kızın evlenme arzusunu ailesine ve ebeveynlerine anlatma biçimiyle ilgilidir. İp, zincir, halat şeklinde bukağı motifi sımsıkı bağlı olmak anlamına gelir. Gücü ve yuvayı korumayı temsil eden koç boynuzu, karşı karşıya işlendiğinde “yar yâre karşı”, sırt sırta işlendiğinde ise “yar yâre küstü” şeklinde adlandırılır ve kadının sitemini anlatmaktadır.

Anadolu kadını oylarla sadece başörtüsünü süslememiş, onları âdeta birer sözsüz iletişim unsuru ve ifade vasıtası olarak kullanmıştır. Kadınlar sözle anlatmaya utandıkları mahrem konuları oyalarda sembollerle anlatmışlardır. Bu nedenle Anadolu’da yapılan her oyanın adı ve anlamı bulunmaktadır. Kılılı kurt oyalı yemeni yapıp takan gelin hayatından memnun olmadığını anlatmıştır. Kaynanasıyla arasının iyi olmadığını mezar taşı oyası takarak göstermiştir. Çarkıfelek oyasını ise mutlu olamayıp eşinden ayrılan kadınlar takmıştır. Mor sümbül oyası âşık kızı, acı biber oyası kocasıyla veya kaynanasıyla arası iyi olmayan gelinleri anlatmıştır. Arpa çiçeği oyası ise kadının eşinin ilgisizliğinden şikâyetçi olduğunu sembolize etmiştir.

Kadın, Modernizm ve Mahremiyet

Modernizm, en genel manada eskinin değerlerini ve geleneğini yok sayarak yerine yeni değerleri oluşturma olarak tanımlanırken; eskiye ait değerlerin modern olan değerlerle değiştirilmesini amaçlamaktadır. Bu süreçte din ise “modernleşmenin zorunlu bir sonucu gibi görülen sekülerleşme olgusu” çerçevesinde insan hayatından çıkarılan ya da çıkarılması gereken bir sosyal kurum olarak sunulmuştur. Mahremiyeti dönüştüren modernizm, kaynağı din olan mahremiyete de karşıdır ve onu ortadan kaldırmak ister. Michelet (1998: 49) de modernizmi Rönesans’la başlayan “dinden bağımsızlaşan” bir süreç olarak tanımlamaktadır. İnsanı kamunun malı olarak gören modernizmin bu manada en büyük etkilerinden biri kadına yönelik olmuştur. Kadını dinin kısıncasında kaybolmuş, ötekileştirilmiş ve bastırılmış olarak gören modernizm onu kurtarmanın en kısa ve kolay yolunun, modernleşmeden geçtiğini iddia etmektedir. Gizli, özel olan ve gizem gibi kavramlarla anılan mahremiyet kadınıla ilişkilendirilirken; modernlik açıklık, kamusal olma ve şeffaf olmaya

dayalı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın Batı'da modernlik ölçütü olarak kabul edilmektedir. Batı dışı toplumlar için modernleşme, çoğunlukla modern, kültürel, siyasal yapı ve ekonomik anlamda sanayileşmiş ülkelere benzeme ve onları taklit çabaları olarak gelişmiştir.

Genellikle Müslüman ülkeler kadın konusunda politikalarını Batı'yı esas alarak gerçekleştirmişlerdir. Modernlik Batı'yı temsil ederken, Doğu mahremiyeti temsil etmektedir. Batı'nın Doğu üzerindeki oryantalist bakış açısı modernin mahremiyete bakışı gibidir. Bu bakış açısına göre Batı ileridir, Doğu ise geridir. Batı açılırken, Doğu kapandıkça kapanır. Batı'nın özel alanı, Doğu'nun mahrem alanı vardır. Özel alanı moderne bakarak, mahrem alanı mahremiyete dayanarak açıklama çabası vardır. Modern Batı toplumlarında namus, aidiyet ve kadın haklarına ilişkin algılar değişmiş bunun yerine özgür kadın veya özgürlük ön plana çıkmıştır. Yani kadın ve kadına ilişkin durumlar, özel alan olarak tarif edilen çevreden çıkartılarak kamusal alana aktarılmıştır. Bu anlayışla birlikte, modernleşme sürecinde kadının sosyal hayata katılmasıyla mahremiyet algısında da önemli değişimler oluşmuştur (Karagülle, 2015: 9).

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde başlayan Batılılaşma girişimleri toplumun bütün sosyal, siyasi, askerî kurum ve kuruluşlarında görülmeye başlar. Batı'ya yönelik değişimlerin yaşandığı bu modernleşme sürecinin temel amacı yeni bir insan, buna bağlı olarak yeni bir toplum oluşturmaktır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modern bir toplum oluşturma yolunu ise en küçük birim olan aileden geçer. En büyük görev ise hem ailenin hem de ahlâkın koruyucusu olarak görülen kadınlarındır.

Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyici olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda, eğitim ve hukuk alanında, Batı'ya ayak uydurma ve ilerleme çabasıyla değişimler ve yapısal dönüşümler geçirmiş, bu değişim sürecinden Osmanlı kadını da etkilenmiştir. Eğitim, hukuk, ekonomi gibi toplumun yeniden yapılandırılmasında belirleyici olan faktörler, kadının toplumdaki konumunu da belirlemiştir. Yani Osmanlı kadınının konumu modernleşme ile paralellik göstermiştir. Yaşanan değişimler, o zamana dek sadece ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da sirayet etmiş,

kadın toplumsal yaşamda farklı statüler kazanmak için taleplerde bulunmaya başlamıştır (Çakır, 1996: 22).

Türk modernleşmesinde kadın hareketi, çıkış noktası açısından bir özgürlük ve eşitlik hareketidir. Hareket toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı, geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiş ve daha sonra “feminizm” kavramıyla kendini ifade etmiştir (Çakır, 1996: 3). Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti’nin modernleşmesine öncülük edecek yapısal değişimler özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir. İkinci Meşrutiyet’in ilanı kadınlar için özgürlüğün ilanı olarak görülmektedir. Çünkü kadınlar bu dönemde geleneksel rollerinden yeni modern kimliklerine geçiş yapmaya başlar. Osmanlı kadınlarının kendilerini ifade etmeleri, tanıtımları ilk kez basın kanalıyla, kadın dergileri aracılığıyla mümkün olmuştur. Bu yayınların arasında ön plana çıkan *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin yazı kadrosunu dönemin aydın-bürokrat kesiminin kızları ya da eşleri olan entelektüel kadınlar oluşturmuştur. Yayınlanan gazete ve dergilerin geneli Batılı kadınlar üzerinden Osmanlı kadınlarına örnek olacak konuları ele almıştır. Bu konular arasında kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda ve giyim konuları ağırlıktadır. Ayrıca kadının toplum hayatına katılmasının gerekliliği ve yurt içi ve yurt dışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye, pekiştirilmeye çalışılmıştır (Özkeraz ve Arslanel 2011: 6). Kadın dergileri kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlarken, kurulan dernekler bu bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştürmüştür. II. Meşrutiyet’le birlikte kadın eğitime önem veren, çalışabileceği iş yerleri açmayı amaçlayan ve böylelikle kadının geçim sorununa çözüm arayan dernekler kurulmuştur (Çakır, 1996: 50-78).

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı kadınlarının hayatında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu yıllarda kadınların kamusal alana girişi çeşitlenmeye başlamıştır. Kızlar bu yıllarda birçok okulda okudukları gibi Daru’l-Funun’a da girmeye başlamışlardır. İstanbul gibi önemli şehirlerde çarşaf kadınların kılık kıyafetinde önemini korumakla beraber, birçokları artık peçe kullanmaz olmuştur (Bakacak, 2009: 631). Osmanlı’dan Türkiye’ye paralellik gösteren

modernleşme sürecinde kadınlar devlet eliyle modernleşmenin bir “meta”sı olarak kullanılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet’in “yeni toplum - yeni insan” projesi, kadınları modern bir toplumsal özne olarak düşünmüş ve bu bağlamda tasarlamıştır.

Cumhuriyet’le birlikte kadınlar, modernleşme projesinin temel taşıyıcıları olarak görülmeye başlanmış, kadınlarla ilgili olarak ortaya çıkan tutum değişimleri ve reformlar Osmanlı’yla bağların koparılmasının en önemli göstergelerinden biri sayılmıştır. Kadınların konumu ve kamusal hayatta görünürlük kazanmaları medeniyet değişiminin bir simgesi olarak görülmüş ve Cumhuriyet projesinin başarısı olarak kabul edilmiştir (Göle, 2016: 101). Göle’ye (2016) göre Cumhuriyet ideolojisi, medeniyete katılma ile hayat ve giyim tarzını birbirini tanımlayan unsurlar olarak gördüğü için Cumhuriyet yöneticileri, giyime çok önem vermişlerdir. Kıyafet değişikliğine vurgu yapılmasının asıl nedeni bunların “dinî ve manevî” kültürü temsil etmesinden kaynaklanmıştır. Böylelikle kadınların peçe ile çarşafı atmaları sağlanarak dinî otoritenin ve şeriatın sınırladığı mahrem hayatı kırmaları beklenmiştir (Göle, 2016: 86-87). Çaha’ya (1996: 109) göre de kadınlar için düzenlenmiş giyim tarzı ve davranış kuralları Türk toplumunda modernleşmenin sembolünü oluşturmaktadır.

Mahremiyetin dönüşümünün en kilit noktası şüphesiz kadın kimliğindeki değişim olarak görülmüştür. Kandiyoti (2007) bu konuda şunları söylemektedir “Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni devletin modernliği en etkileyici biçimde rejimin tanıtımının simgesi hâline gelen kadın imgeleri yoluyla yansıtıldı: geçit törenlerinde bayrak taşıyan şortlu, okul önlüklü, asker üniformalı genç kızlar ya da balolarda dans eden tuvaletli kadınlar” (Kandiyoti, 2007: 236).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında farklılaşan kadın algısını ifade etmek için modern Cumhuriyet kadını terimi kullanılmış ve kadın idealleştirilmiştir. Modern kavramı, Avrupalı hayat tarzını ifade ederken; Türk kültüründe modernlik Batı’yla temasla başlamaktadır. Yapılan reformlar modern kadın inşa etme ideolojisini yansıtmaktadır. Modern kadının inşası sürecinde birbirinden farklı rol ve imajlar ortaya çıkar: iş hayatına katılmış eğitimli kadın; topluluklar ve kurumlarda söz sahibi sosyal kadın; düzgün terbiye bilincine sahip anne ve eş; birey olarak eğlenceli ve hareketli ortamlarda bulunabilen

feminen kadın. İlk üç kadın rolüne Cumhuriyet öncesi dönemlerde de rastlanılır ancak feminen kadın karakteriyle Batı tarzı kadın-erkek ilişkilerine geçiş yapmak amaçlanır (Acun, 2007: 98).

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleştirilen inkılaplar, Batılılaşma sürecini devlet eliyle hızlandırmıştır. Göle'ye (2016: 49) göre kadın Batılılaşmanın mihenk taşı olmuş, inkılaplarla dönüşen kadın kimliği sadece birey olarak kadını değil tüm toplumu şekillendirmiştir. Geleneksel İslamî anlayışta kadın, mahrem bir kurum olarak ailenin, daha açık bir ifadeyle mahrem bir mekân olarak evin temsilcisidir. I. ve II. Meşrutiyet'le başlayan ve Cumhuriyet'in ilanı ile resmî bir devlet ideolojisi hâline gelen modernizm (Göle, 2016: 13) ise meyvelerini öncelikle kadında vermiştir. Özelde kadın bedeninin, daha genelde ise aile yaşamının mahrem kabul edilmesi, Batı ve Türkiye tarihi için ortak bir husustur. Bununla birlikte Türkiye tarihinde kadının mahremiyeti daha çok dinî ve ideolojik boyutlarıyla ele alınmıştır.

Modernizm kadının mahremiyet alanının dışına çıkmasıyla kurtulabileceğini savunmuş, kendi kurallarıyla kadını modernleştirmiş ve özgürleştirmiştir. Modernizm, mahremiyetin en esaslı duruş yeri olan ev kadınlığını, anneliği ve aileyi küçümsemeye çalışmaktadır. Modern düşünceyle birlikte cinsellik, aşk, romantizm ve kadına bakış değişmiş, romantik aşkın cinsellikle birlikte ele alınması seksin, romantizmin ve mahremiyetin çözülüp yeniden inşa edilmesine ve konunun tartışmalara açık hâle gelmesine neden olmuştur (Bağlı, 2011: 245-314).

Kadın Postmodernizm ve Mahremiyet

Postmodernizm 1960'lı yıllarda modernitenin eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Postmodern dönemde beden, bireyin kimliğini tamamlayan bir özne olarak görülmektedir. Çünkü beden modern dönemde toplumsal bir denetime tâbi tutulmak üzere bastırılırken postmodern dönemde tüm çıplaklığıyla teşhir edilmek üzerine kuruludur. Bu açıdan beden, kimlik inşasının odak noktası olup 'yaşanan deneyim'e, 'tüketim deneyimi'ne ve 'arzulanan deneyim'lere daha çok önem vermektedir. Esas ve geçerli olan şey kişisel hazlar, zevkler, kişisel ilgiler, arzular, beğenilerdir. Hiçbir şey kesin olmamakla birlikte her şey belirsizdir (Odabaşı, 2014: 48). Bauman'a (2012: 87) göre arzunun tatmini arzulamamakta, tam tersine arzu yine arzuyu arzulamaktadır. Pek çok alanda

geçerli olan bu yaklaşım, insanların insanlarla ya da eşyalarla ilişkilerinde de tüketim kültürünün argümanı olan ‘kullan at’ şeklinde ve arzu nesnesi olarak ortaya çıkmaktadır. Modern dönemde esas olan kadın-erkek ayrımında, kadın tüketmeyi, erkek ise üretmeyi temsil ederken; postmodern döneme gelindiğinde kadın-erkek, kent-kırsal, kamu-özel gibi ikili karşıtlıklar, sınıflandırmalar ve sıralamalar geçerliliğini yitirmektedir (Odabaşı, 2014: 109). Postmodern dönemde popüler hâle getirilen yapay ihtiyaçlarla; beden üzerinde plastik cerrahinin gerçekleştirdiği estetik değişimler, bronzlaşma, kas yapma veya sıfır beden olmak için spor salonlarına gitme gündeme getirilmiştir. Buna bağlı olarak, içi boşaltılmış mahremiyet anlayışı ile sadece şekilci niteliğine odaklanılarak mahremiyetin sınırları dönüştürülmüştür.

Postmodern hayat içinde vazgeçilmez hâle gelen ‘fark edilme’ ya da ‘sanal var olma’ biçimlerinden kadınlar da uzak kalamamışlardır. Bu var olma biçimi dinî normları ya da kültürel değerleri dışarıda bırakarak, gösteriş toplumunun vazgeçilmezi olan estetik ve zevk unsurlarıyla gerçekleşmiştir. Değişim öncesi mahrem olan kişisel veriler, fotoğraflar, aile içi aktivitelerle ilgili sınırlar ihlal edilmiş, imaj ve gösterişle aleni olarak paylaşımına açık hâle gelmiştir. Mahremiyetin bu şekilde ihmal edilmesi ayıp/yasak olan her şeyin sahne ve ekranlara taşınmasına neden olurken, insanların özüne ait değişimleri itiraf ettiği bir boyuta taşınmıştır. Dünyevileşmenin bireyleri görünmez alandan görünür alana çekmesi kuşkusuz dindar kadınların hayatında da belli dönüşümler oluşturmıştır. 1970’li yılların dindar kadınlarının kimlikleri farklılıklar üzerinden değil, benzerlikler üzerinden şekillenmekteydi. Kadınların benimsedikleri rol/kimlik iyi anne, iyi eş üzerinden şekillenirken, 2000’li yıllardan sonra dindar kimliği estetik üzerinden gerçekleşmiştir. Şık dindar kadın kimliğiyle estetik paydada barışan dindar kadınlar, görünmez alandan görünür alana çıkmışlardır. Medya aracılığıyla daha geniş alanda görünür kılınmak mahrem olan sınırların çözülmesine sebep olmuştur. Postmodern toplumda şehirleşmeyle birlikte kadın; çalışan, üreten, tüketen ve ayrıca başkalarının tüketimini pompalamak için reklam ve destek malzemesi olarak kullanılan bir değere dönüştürülmektedir. Eşit haklar, özgürlük ve kendi ayakları üzerinde durma söylemleri, ev işleri, annelik, iş hayatının sorumlulukları ve diğer sosyal sorumlulukların bir arada yürütülmesi kadını yıpratmaktadır (Tayanç, 2010). Postmodern çağ, kadını daha başarılı, daha

becerikli, daha güzel, daha şık, daha beğenilen ve daha çok onaylanan olması için etkilemekte ve yönlendirmektedir. Bütün bunları elde edebilmenin yolu ise tüketim kültürünün pompaladığı antiaging ürünler, kozmetikler, moda, başta burun olmak üzere estetik operasyonlar ve diyet kürlerinden geçmektedir

Postmodern toplumda yaşanan anlam yitimi, mahremiyetin yitimiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Niedzviecki, kendimizi ve komşularımızı gözetlemeyi neden bu kadar sevdiğimizi içinde bulunduğumuz durumu “Dikizleme Kültür Çağı” ve “abartılı paylaşım” tanımlamasını kullanarak açıklamaktadır. Ona göre “abartılı paylaşım”, kişinin “özel bilgilerini ortaya sererek, özel hayatını teşhir etmesi; teşhire maruz kalan kişiden ısrarla onay beklemesidir” (Niedzviecki, 2010: 7). Kişisel hayatın mahremiyetinin kişinin kendi tercihiyle bağlı olarak teşhir edilmesi bireysel bir özgürlük kapsamında kabul edilse bile, aslında yapılan şey mahremiyetin ortadan kaldırılması ve özel hayatın teknoloji aracılığıyla ortaya serilmesidir (Giddens, 2010: 169).

Lyon’a (2006: 31) göre modern hayat adını verdiğimiz faaliyetler, bir nevi elektronik gözetim altında olmaktır. Madalyonun diğer yüzünde ise görünürlüğünün mahremiyetine müdahale olduğunu bile bile modern bireyin görünürlük kazanma isteği yer almaktadır. Giddens’in (2010) dile getirdiği ‘mahremiyetin dönüşümü’ “her iki cins için de soyun devamı kaygısından kopmuş” bağımsız bir cinsellik ve kadınların cinsel özgürlüğünün artması gibi değişimler gerçekte mahremiyetin tükenişiyle belirginlik kazanmıştır. Cinsellik konusunda erkekler evlilik dışı maceralara tarihin her döneminde rahatça atılabilirken; modern öncesi dönemlerde aynı şekilde davranmayı düşünmeyen kadınlar, artık kendilerinin de evlilik dışı ilişkilerde bulunabileceklerini “erkek yapıyor, ben neden yapamıyorum” şeklinde ifade edebilmektedir. Mahremiyetle ilişkili geleneksel değerler çeşitli vesile ve vasıtalarla kasıtlı ve bilinçli bir şekilde tüketilmektedir. Buna karşılık yeni değerler üretilmemekte ve mahremiyetin dönüşümünden söz edilmektedir.

Kadın, Kitle İletişim Araçları, Sosyal Medya ve Mahremiyet

Baudrillard’a (2004: 172) göre beden tüketim toplumunun yükselen değeridir çünkü “beden sattırır, güzellik sattırır ve erotizm sattırır.” Satılmak istenen malın/hizmetin yanında arzu nesnesi olarak kodlanmış bir kadın bedeni göstermek yaygın bir stratejiye dönüşmüştür. Kadın bedeni nesnelleştirilip

ürüne kendi gerçeğinden bağımsız soyut değerler yüklenerek bir meta olarak kullanılmaktadır. Kadın bedeni reklamlarda, tüketicileri etkilemek, ikna etmek, ürüne karşı ilgi ve istek uyandırmak dolayısıyla satışları arttırmak amacıyla kullanılmaktadır. Reklamlarda, çoğunlukla çekici ve bakımlı olarak resmedilen kadınların cinsel obje olarak sunumu, onları yalnızca bedene indirgeyerek, meta olarak algılanmasına yol açmaktadır. Reklamlarda tanıtılan ürünle birlikte cinsel göndermeler içerisinde konumlandırılan kadınlar; yiyecekten kozmetiğe her türlü ürünün reklamında bir obje olarak yer almaktadır (Utma, 2020). Erkek ürünlerinin reklamlarında bile kadınlar erkeği arzulayan olarak yer almaktadır. Kadının bedeni, hedef kitlesi erkekler olsa da otomobil reklamlarının vazgeçilmezi hâline gelmiştir. Çıplak bir kadın güzelliğın, erkeklerin arzusunun ve kadınların hayranlığının merkezidir (Rutherford, 2000: 198-199; Çetinkaya, 1992: 127).

Reklamlarda cinsellikle ilişkili söylemlerin işaret ettiği en sık rastlanan imaj “modern/bakımlı/özgür” kadın kategorisidir. Reklamlardaki modernlik imajı ise, bakımlı, bu bakımı sergileyebilecek özgürlüğe sahip kadın figürü ile sunulmaktadır. Günümüzde postmodern kültürün etkisiyle kadın bedeni kamusal bir mala dönüştürülmüş ve herkese açık cinsel bir meta hâline getirilmiştir. Özellikle reklamlarda cinselliğın fazlasıyla vurgulanması, kadın bedeninin bir pazarlama aracı olarak kullanılması, kadın ve kadın bedeninin mahremiyetini yok etmiştir (Diker, 2015).

Kadın dergileri de kadın sorunlarından çok kadınları tüketime yönlendiren yazı ve reklamlar içermektedir. Dergilerde yer alan reklamlarda genellikle genç, güzel ve bakımlı kadın imajı veren mankenler kullanılmaktadır. Lüks tüketim ürünlerinin kullanılması mesajlarını içeren bu reklamlar yine kadınları erkekleri cezbeden bir objeye dönüştürmektedir. Daha çok Batılı kadın modelinin örnek olarak sunulduğu bu dergilerde geleneksel Türk kadını olgusuna yer verilmemektedir.

Gazeteler kadın cinselliğının medyada kullanıldığının bir göstergesidir. Özellikle sanat ya da moda haberi başlığı altında kadın bedenini öne çıkaran fotoğraflara yer verilmektedir. Çoğu zaman bir sağlık haberi bile kadın bedenini teşhir eden fotoğraflar eşliğinde sunulabilmektedir. Dolayısıyla görsel basının reyting hesabını, yazılı basının da tiraj hesabını kadın bedeni üzerinden yaptığı

söylenebilir. Dizilerde, filmlerde, müzik kliplerinde, magazin programlarında yer alan kadınlar çoğu zaman cinsellikleri ön plana çıkarılarak medyanın bir sömürü aracı hâline gelmektedir.

Günümüzde sosyal medya şöhretin, ideolojinin, toplumsal hareketlerin, imajların, takiplerin, tebliğlerin, teşhirin, kimliklerin, benliğin, cemaatlerin, kalabalıkların, siyasetin, kültürün, ekonominin alanı hâline gelmiştir. Beden güzelliğini ön plana çıkararak ve bireyselliği destekleyerek sanal ortamda âdeta “gösterme ve görünme” üzerine kurulu bir ortam oluşturmaktadır. Bu ağları kullanan pek çok kişinin, çevresindekilere kendini anlatmak, tanıtmak ve beğendirmek zorunluluğunu hissettiği görülmektedir. Bu zorunluluklara bağlı olarak kadınlar mahremiyet alanlarının sınırlarını da genişletmektedir. We Are Social ve Hootsuite’in “Digital 2021” raporuna göre Türkiye’de kadınların %71’i sosyal medya kullanmaktadır. Facebook kullanıcılarının %34,2’si Twitter kullanıcılarının %13,4’ü, Snapchat kullanıcılarının %68,9’u ve Instagram kullanıcıların %42,2’si, LinkedIn kullanıcılarının %32,5’i ve YouTube kullanıcılarının %49,2’si kadınlardan oluşmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2019 verilerine göre kadınların internet kullanımı yüzde 68,9’dır. Türkiye’de internette günde ortalama 7 saat 29 dakika zaman geçirilmektedir. Westin (1970) mahremiyete ilişkin tehdit unsurlarını ifşa, merak etme duygusu ve gözetleme olarak sıralamaktadır. Bunlardan ilki olan ifşa bireyin rızası olmadan başkaları tarafından veya kendi kendini ifşa etmesidir. Merak duygusu ise kişinin kimlerin hayatında nelerin gizli kaldığını görme veya öğrenme; nelerin meydana gelip ne olup bittiğini bilme merakından kaynaklanan durumdur (Yüksel, 2003: 185-187).

Sosyal medya özeli kamuya açan bir pencere/kapı işlevi görmektedir. Özel hayat tanımları “özel”i ev ile ilişkilendirmektedir. Oysa sosyal medya ile evin kurucu unsuru olan duvar ve kapılar işlevini yitirmekte, özel zaman olarak nitelendirilebilecek “ev hâli”, kamunun beğenisine sunulmaktadır. Ayçil’e (2016: 14) göre bütün kadim kültürlerde mahrem kabul edilen ev bu özelliğini artık sonsuza kadar kaybetmiştir, zira yeni dijital teknoloji evin her odasını her an dışarıya açık hâle getirmiştir. Oysa ev, insanın hem tabiatla hem de diğer insanlarla olan ilişkilerinde istenmeyen dışarıda bırakılmasını sağlayan mesafe belirleyicidir. Günümüzde evler mimari teknolojilerle

sağlamlaştırılıp, afetlere dayanıklı hâle getirilirken internet teknolojisi ve sosyal medya sayesinde şeffaflaşmakta ve içerideki ile dışarıdaki arasındaki sınırlar kaybolmaktadır. Maliyetinin düşük ve kolay erişilebilir olmasının sağladığı anonimlik sayesinde sohbet odalarında arkadaşlık, flört ve cinselliğin paylaşılmasına kadar geniş çerçevedeki internet ilişkileri mahremiyet algılarını ve insanların davranışlarını kontrol eden mekanizmaları tahrip etmektedir. Eşler arasındaki sevgi, saygı ve sadakat gibi duygular yerini sadakatsizliğe ve aldatmalara bırakırken evlilik birliğine zarar verir hâle gelmiştir. Boşanma davalarında sosyal medya hesaplarının delil olarak sunulduğu görülmektedir.

Kişilerin Facebook kullanma nedenlerini ortaya koyan çoğu araştırmada (Toprak vd., 2009; Durmuş vd., 2010; Güven ve Kovanlıkaya, 2008; Gönenli ve Hürmeriç, 2011) merak duygusu ve merak duygusundan kaynaklanan arkadaşların yaptıklarıyla ilgili daha fazla bilgi edinme isteğinin ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Facebook kullanımının dezavantajları arasında ise “özel hayatın deşifre olması” ilk sırada yer almaktadır (Gönenli ve Hürmeriç, 2011). Sepetçi’nin (2017) “sosyal medyada mahremiyet algısının çöküşü: instagram örneği” adlı araştırmasına göre Türkiye’de Instagram kullanıcılarının %40’ını kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar “doğum günü”, “evlilik teklifi”, “evlenme yıl dönümü” gibi özel günleri, aile fotoğraflarını ve iyi dekore edilmiş ev fotoğraflarını paylaşmaktadır. Kadınların %82’si arkadaşlarının fotoğraflarının etiketlenmesinden rahatsız olmazken; %38’i fotoğraf ya da düşüncelerinin beğenilmesinin kendilerini iyi hissettirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca sosyal medya kullanan kadınların %44’ü arkadaşlarının neler yaptığını bilmenin hoşlarına gittiğini söylerken; %11’i yüz yüze söyleyemedikleri şeyleri sosyal medyada rahatlıkla ifade edebildiklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda sosyal medya kullanan kadınların %24’ü sosyal medyada başkalarının paylaştığı müstehcen içerikli fotoğrafların kişilerin özel alanına girdiğini düşünmektedir. Kadınların %16’sı başka kadınların çocuklarıyla olan fotoğraf ve videoları, %24’ü sevgilisi ya da eşiyle olan fotoğrafları ve videoları gördüklerinde o kişinin kendi mahrem alanını ihlal ettiğini düşünmektedir. Kadınların %45’i, arkadaşlarının sosyal medyada grup üyeliklerini, siyasi/dinî düşüncelerini, çocukları ve eşleriyle birlikte olduğu fotoğraflarını gördüklerinde onların özel alanlarına şahit olduklarını düşünmemektedir. Bu araştırmaya katılan kadınların neredeyse yarısının paylaşımları mahrem olarak görmemesi ve

%35'inin sosyal medyayı kesinlikle tehlikeli bulmaması, sosyal medyada mahremiyet algısının değiştiğinin bir göstergesidir. Ayrıca kadınların kişisel bilgi ve özel fotoğraf paylaşımlarının kendilerine sorulmadan başka yerlerde kullanılması, öğrenilen bilgilerle rahatsız edilme ve hesabın ele geçirilmesi vb. tehlikeleri göze alarak gönüllü bir şekilde paylaştıklarını göstermektedir. Sosyal medya insanı kontrol eden ve sınırlandıran mahremiyet algılarını değiştirip dönüştürerek bireysel özgürlük veya kendini özgürce ifade etmek üzerine kurulu yeni bir ahlak anlayışı üretmektedir.

Arslanyürek'in (2016) çalışması da kadınların erkeklere oranla internet ve sosyal medyada daha aktif olduklarını ve bu platformlarda daha çok içerik paylaştıklarını göstermektedir. Araştırmaya katılan kadın internet ve sosyal medya kullanıcılarının internet ve sosyal medya sitelerinde güvenlikleri ve mahremiyetleri ihlal edilse de bu tür ortamlarda varlıklarını sürdüreceklerini ifade etmiş olmaları da düşündürücüdür. Bu görüşü savunan kadın kullanıcılar için internet ve sosyal paylaşım sitelerinde var olmanın, güvenlikten daha önemli olduğu söylenebilir.

Sığın'ın (2019) "sosyal medya kullanan gençlerin mahremiyet algısının incelenmesi" adlı 15-30 yaş aralığında 684 kişiyle yaptığı çalışmanın %46'sı kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan kadınlar, en fazla aile bireyleri, evlilik ve nişanla ilgili paylaşımlarda bulunurken; bu kadınların yarısından fazlası bunları mahrem olarak görmemektedir. Kullanıcı kadınların %78'i sosyal ağlarda izlendiklerinin farkında olsalar da bilgilerini yine de bu mecralara vermektedir. "İzlendiğimi biliyorum" diyen kadınların %58'i özel yazışmalarını rahatlıkla sosyal ağlarda yaptığını ifade etmiştir. Akiko'l'un (2018) çalışmasında kadınların %87,4'ü Facebook görüntülerinde kendi fotoğraflarını ya da özel hayatlarına ilişkin bir fotoğraf kullanmaktadır. Kadınların %47,9'unun Facebook'ta kişisel bilgilerinde ilişki durumu, iş durumu, eğitim durumuyla ilgili eksik ya da yanlış bilgi bulunmaktadır. Facebook'u kullanma amaçlarını kadınların %66,3'ü 'gündemden ve çevresindekilerden haberdar olmak', %4,9'u 'sosyal medyada mahalle baskısının olmaması', %3'ü 'diğer insanların özel hayatlarını öğrenmek', %2,2'si 'eski eş ve sevgilinin şu anda neler yaptığını öğrenmek' olarak belirtmişlerdir. Kadınların paylaşımlarının çoğunu özel hayatı sergileyen paylaşımlar oluşturmaktadır. Algül'ün (2018)

yaptığı araştırmada, kadın kullanıcıların paylaşımlarında “abartılı paylaşım” a ağırlık verdikleri görülmektedir. Kadın kullanıcılar paylaşımlarıyla iletişime önem vermekte ve paylaşımlarına onay almayı beklemektedir. Bu durum, mahremiyetin iletişim kurmak istenilen kişilere göre oluşturulduğunu veya iletişimi devam ettirme amacıyla kullanılan bir metaya dönüştürüldüğünü ve tüketime tâbi tutulduğunu göstermektedir. Böyle bir ortamda sosyal ağlar kullanıcıların mahremiyet algılarının genişlemesini sağlayan ortamlara dönüşmektedir. Aslanoglu’nun, (2016) yaptığı “Muhafazakâr Genç Kuşağın Instagram Profilleri” adlı araştırmaya katılan kadınlar mahremiyet sınırlarının dinî değerlerle şekillendiğini çağın değişmesinin bu sınırları değiştirmeyeceğini ifade etmişlerdir. Ancak mahremiyet algılarını yıkmadan kendini göstermenin mümkün olmadığı düşüncesini ve takipçi sayısını arttırmak adına dinden kaynaklanan hassasiyetlerini göz ardı ederek paylaşım yapmaya devam ettikleri belirlenmiştir. Aynı kadınlar Instagram’da paylaşım yaparken mahremiyetlerini ihlal ettiklerini düşünmelerine rağmen bu davranışı devam ettirdiklerini ifade etmişlerdir. Hangi yollarla olursa olsun mahremiyet ihlalinin kadını duygusal açıdan etkilediğini anlatan Posner’in (2008: 245-246) ifadesi oldukça manidardır. “Bir kadın çıplak bir fotoğrafının dünyanın uzak bir köşesindeki bir ülkede, bir yabancı tarafından görülmesinden rahatsızlık duyar. Bu fotoğraf yok edilse ve bir daha kimse tarafından görülme bile duygusal bir rahatsızlığa neden olur. Fakat bu yabancı, fotoğrafı kadına şantaj yapmak, onun kariyerini baltalamak için kullanırsa ya da fotoğrafı açık bir dergide yayınlarsa kadında daha farklı ve daha ağır bir sıkıntı meydana getirir.”

Kadınlar anne olarak çocuklarının mahremiyetinden de sorumludur. Ancak annelerin sosyal medyada çocuklarına ait bilgi, fotoğraf ve video paylaşımlarında bulunduğu görülmektedir. Bu annelere Blogger anneler ve sosyal medya fenomeni anneler örnek verilebilir. Yapılan bir çalışmada çocuklarının mahremiyetine zarar vereceğini, fotoğraflarının başkaları tarafından tekrar paylaşılabileceğini, çocuk büyüdüğünde bu resimlerden dolayı utanabileceğini düşünmesine rağmen, kullanıcı annelerin %84’ünün, çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada paylaştığı belirlenmiştir (Çimke vd., 2018: 264). 2014 yılında Michigan Üniversitesi tarafından, 0-4 yaş arasında çocuğu olan 569 anne-baba örnekleminde araştırma yapılmıştır. Anket sonuçlarına göre annelerin %56’sının, babaların ise %34’ünün sosyal medyada

anne-babalık deneyimlerini paylaştığı görülmüştür. Ailelerin %70'inden fazlası başka ailelerin yaptığı paylaşımlardan çocuklarının utanabileceğini söylemiştir (Brosh, 2016: 226).

Bazı araştırmalar kadınlarda mahremiyet kaygısının erkeklerden daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir (Acılar ve Mersin, 2015; Saeri vd., 2014; Külcü ve Henkoğlu, 2014; Zengin vd., 2015; Livberber Göçmen, 2018; Filiz ve Yeşildal, 2019). Ancak mahremiyet kaygısıyla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde bir çelişki de göze çarpmaktadır. Sosyal medya kullanan kadınların mahremiyet konusunda hassas olduklarını ve bu konuda kaygı yaşadıklarını ifade etmelerine rağmen, değer kayması yaşadıkları ve bunun farkında oldukları da anlaşılmaktadır. Bu kadınların kişisel bilgilerini ifşa etmeleri yaşadıkları çevrimiçi mahremiyet kaygısının davranışlarına yansımadağını da göstermektedir (Boyd ve Hargittai, 2010; Tüfekçi, 2008; Thon ve Jucks, 2014). Böylece toplumsal anlamda önemli olan aile, sevgi, aşk, ahlak ve mahremiyet gibi özel anlam taşıyan kavramlar sınır ve kota olmadan ihlal edilmektedir (Hekimoğlu, 2019: 51). Böylece bireyin mahremiyetini bizzat kendisinin ihlal etmesi, kişi ve söylemlerle özel yaşam alanını genele açması mahremiyeti zedelemektedir (Yüksel, 2003: 185).

Günümüzde sosyal medyada mahremiyet ihlali medyaya yansıyan suç, cinayet ve intihar sebebi olarak da birçok olayda karşımıza çıkmaktadır. Sadece bir örnek haber birçok şeyi anlatmaktadır. 11 Haziran 2015 tarihli *Çağdaş Kocaeli* gazetesi haberine göre Gölcük'te internetten tanıştığı kadınların müstehcen görüntülerini kaydederek, bu görüntülerle kadınlara şantaj yaptığı iddia edilen şahıs yakalanmıştır. İlgili haber şöyledir: "Bireyin bilgisayarında yapılan incelemelerde, internet ortamında tanıştığı kadınlara ait bin 800 adet müstehcen görüntü olduğu belirlendi. Yakalanan kişi internette bulunan sosyal medya hesaplarını inceleyerek, özellikle yabancı uyruklu kadınlarla iletişime geçtiğini, değişik takma isimler kullanarak kadınlara kendini modellik ajansı sahibi olarak tanıttığını ve bu şekilde kameralı sohbet ettiğini, yaklaşık 3 yıldır bu sohbetleri kayıt altına aldığını söylemiştir."

Kadın, Sağlık ve Mahremiyet

Sağlık alanında mahremiyet denildiğinde kişisel verilerin korunması, hasta gizliliği, sağlık uygulamalarında gizliliğe karşı duyarlı olunması

ve sağlık çalışanlarının bilgi gizliliğini yerine getirmesi anlatılmaktadır. Hastanın, kişisel, fiziksel ve psikolojik sırları, mahcubiyet ve hassasiyetini azaltmak amacıyla gizli tutulmaktadır. Taitzman vd., (2013) sağlık hizmetinde bilgi güvenliği bağlamında mahremiyetin göz ardı edilmesinin, gizlilik endişeleri ve ekonomik sorunlardan daha fazla hastaların hayatlarını tehdit edebileceğini belirterek hastalar için mahremiyetin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak yapılan bir araştırmada sağlık çalışanlarının %59,2'sinin mahremiyet hakkının, tedavi kadar önemli olmadığını ifade ettikleri görülmektedir (Bostan 2007). Sağlık alanında mahremiyet sadece bedenle ilişkili değil; aynı zamanda sosyal, psikolojik ve bilişsel boyutlarda da ele alınmaktadır. Mahrem alanların korunması ve özel alan sağlanması sağlık alanının her biriminde önemlidir. Kadınların yaşadıkları acil sağlık problemleri örneğin banyoda şofben zehirlenmeleri, trafik kazaları veya denizde boğulma gibi durumlar dâhil olmak üzere acil tıbbi müdahaleler sırasındaki beden mahremiyetleri, sağlık durumlarının önüne geçebilmektedir. Kadın hastalar başkalarının görmesini istemedikleri durumlarda iç çamaşırlarıyla, evdeki kıyafetleriyle ve farklı mahrem hâlleriyle sağlık kurumlarına getirilebilmekte ve görüntülenebilmektedir. Hastanın üzerinin örtülerek ambulansa taşınması, hastaneye girişte üzerinin örtülü olması hasta mahremiyetine özen gösterilmesi açısından önemlidir. Kadın hastaların teşhis ve tedavi süreçlerinin tümünde olduğu gibi EKG (elektrokardiyografi) ve diğer film çekimleri sırasında da mahremiyetin korunması gerekmektedir. Hastane koridorlarında, polikliniklerde, müdahale odalarında, hastanın taşındığı tüm alanlarda, ameliyathane ve doğum salonlarında sağlık personeli olmayan çalışanlar, başka hasta ve hasta yakınları bulunabilmektedir. Hasta ve diğer hasta yakınları çoğu kez başkalarının müdahalelerini izledikleri, kişiye özel bilgileri duydukları, muayene ve müdahale sonuçlarını öğrenebildikleri durumlarda da mahremiyet ihlaline sebep olabilmektedir (Alan ve Erbay, 2011; Değirmen ve Şaylıgil, 2020).

Hartigan vd. (2018) kadın doğum acil servis biriminde yer alan sıralı hasta yataklarının perdeyle ayrılması sonucunda doğan mahremiyet algısı ile tek tek duvarla çevrelenerek oluşan kabin modelindeki mahremiyet algısını sorgulayan bir çalışma yapmıştır. Elde edilen bulgularda perdeyle ayrılmış yatakları kullanan kadın kullanıcıların yarısı, başka hastaların konuşmalarına

kulak misafiri olduklarını itiraf etmiştir. Mahremiyet sağlıklı ilgili her birimde önem arz etmektedir. Aynı şekilde yoğun bakım ünitelerinde kadın ve erkek hastaların birbirlerini görmelerini engelleyici (perde, paravan) ortamlar oluşturulmalıdır. Ayrıca aile bireyleri dışındaki kişilere hasta hakkında bilgi verilmesi de hasta kişinin mahremiyetinin ihlali anlamına gelmektedir.

Sağlık alanında beden mahremiyetine yönelik sorunlar kadınların doğum yapması, kadın hastalıklarının tedavi ve muayene süreçlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Dünyanın neresinde olursa olsun cinsel organlar “mahrem” olarak algılanan ve özel anlamı olan organlardır. Cinsel bölgelerini açmaktan utanan kadınlar kadar bu durumu küçültücü bir sebep olarak görenler de bulunmaktadır. Jinekolojik muayenede, bir kadının en özel vücut bölgelerini bir başkasının önünde açması tüm mahremiyetinin bir başkasının değerlendirilmesine sunulması söz konusudur. Bu durum tıbbi bir zorunluluk gereği olsa da kadın için rahatsız edici olduğundan utanma, sıkılma endişe ve kaygı oluşturabilir (Demir ve Yeşiltepe Oskay, 2014).

Karro vd., (2005) çalışmalarında kadınların, mahremiyet konusunda erkeklerden çok daha fazla bilinçli ve endişeli olduğunu tespit etmişlerdir. Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü (2014) tarafından yapılan kadın sağlığı araştırmasında kadınların %48,83’ünün hiç jinekolojik muayene olmadıkları, sadece gebelik ya da doğumla ilgili nedenlerden dolayı mecbur kalarak jinekolojik muayene yaptırdıkları belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar kadınların jinekolojik muayenenin gerekliliğini kabul etmelerine rağmen jinekolojik muayene öncesi ve sırasında; mahremiyetlerine dikkat edilmemesi, hekimin karşı cinsten olması ve utanma gibi sebeplerin kadınların muayene ve kontrollere gitmelerini engellediğini göstermektedir (Bekmezci ve Özkan 2015; Demir ve Yeşiltepe Oskay, 2014).

Araştırmalar kadınların özellikle pelvik muayenelerde, erkek doktorlara muayene olurken (%22-75) yoğun bir şekilde utanma hissi yaşadıklarını göstermektedir (Demiray vd, 2014; Demir ve Oskay 2016; Bilgin ve Doğan-Merih 2020; Erbil vd., 2008; Yanikkerem vd., 2009). Kocabaş ve Khorshid (2012) çalışmalarında kadınların %74,8’inin mahrem organları açıldığı için utandıklarını belirlemişlerdir. Yanikkerem vd., (2009) araştırma sonucu kadınların %41,8’inin çamaşırını çıkarmak zorunda kaldığı için utandığını göstermektedir. Erbil vd. (2008) araştırması jinekolojik muayene esnasında

kadınların %62,5'inin utanma duygusu yaşadığını göstermektedir. Altay ve Kefeli (2012) kadınların, muayeneye geldikleri zaman muayene olmaktan utanma (%57,0), mahremiyet (%53,7), erkek doktordan çekinme (%30,6) gibi nedenlerden dolayı anksiyete yaşadıklarını belirlemiştir. Özmen'in (2012) jinekolojik muayene sırasında alınan hizmetlerle ilgili yaptığı çalışmada, kadınların, %93'ü muayene masasına yatarken mahremiyetinin korunmadığını ifade etmiştir.

Yapılan çalışmalar kadınların jinekolojik muayene olmak için kadın hekim tercih ettiklerini göstermektedir (Baber, 2007; Demiray vd., 2014; Yanikkerem vd., 2009; Demir ve Oskay, 2014; Topatan, 2020; Szymoniak ve ark., 2009; Değirmen ve Şaylıgil, 2020; Erbil vd., 2008; Bilgin ve Doğan- Merih, 2020). Topatan, (2020) araştırmasında kadınların %50,2'sinin, Değirmen ve Şaylıgil %46,2'sinin, Erbil ve ark. %33,3'ünün, Bilgin ve Doğan-Merih (2020) 1980 ve sonrası kuşaktan olan kadınların diğer kuşaklardaki kadınlara göre %63,4'ünün jinekolojik muayenede kadın hekim tercih ettiğini belirlemiştir. Dowling vd., (2012) yenidoğan yoğun bakımda bebeği olan annelerle yaptığı çalışmada annelerin hastane odasında mahremiyetlerini sağlayamadıkları için evde süt sağlamayı tercih ettiklerini ve süt miktarının yetersizliğinden endişe duyduklarını belirlemiştir. Hastaların mahremiyet hakkı tıbbi teşhis, tedavi ve bakımın her aşamasında olduğu kadar ölüm anı ve sonrasında da korunması gereken bir değerdir.

Araştırmalar kadınların, özel ve mahrem olan vücut bölgelerinin bir erkek tarafından görülmesini istemediklerini ve bu durumdan rahatsız olduklarını göstermektedir. Bu durum, kadınların mahremiyetlerinin korunması ve tedavilerinin sağlanması bağlamında bakım alacakları kişiyi kendi cinsiyetinden seçmelerine fırsat tanıyan sistemlerin oluşturulmasının gereğini ortaya koymaktadır.

Kadın, Çalışma Hayatı ve Mahremiyet

Modern dünya, kadının çalışmasını kadının özgürlüğüyle özdeşleştirir. Diğer bir deyişle çalışan kadın özgür ya da özgürlüğünü kazanmış veya kendi ayakları üzerinde duran güçlü kadındır. Bu anlayışa göre özgürlük, erkeklerin bulunduğu/bulunabildiği her alanda/mekânda kadınların da yer almasıyla gerçekleşir. Zira sosyal hayatta sınırların kalkması paralelinde

ekonomik hayatta da kadını “görünür” kılacak ve daha “üretken” bir profil ortaya çıkacaktır. Ekonomik özgürlüğüne kavuşması durumunda kadının, ev kadınlığının onda oluşturduğu “bağımlı kişilikten” kurtulacağı söylemleri cazibe oluşturmaktadır. Ancak tek başına ekonomik özgürlüğün bir insanı gerçekten özgür yapacağı düşüncesi tartışmalıdır.

TÜİK (2020) verilerine göre erkekler %65,7, kadınlar %29,4 istihdam oranına sahiptir. Kadınlar işgücü piyasasında pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Kadınların iş hayatında yaşadıkları zorluklar arasında mobbing, sözel ve cinsel taciz, kıyafet kısıtlamaları gibi stres kaynakları sayılabilir. Bazı mesleklerde kadınlara yönelik kıyafet düzenlemeleri, kendilerini kısıtlanmış hissetmelerine, görsel sömürüye maruz kalmalarına neden olabilmektedir. Çalışma hayatında kadınlarla ilgili geliştirilen “görsel sömürüyü” de kadının bedenen sömürülmesi olarak ele almak mümkündür (Işık ve Kaçar, 2020; Bilka, 2009).

Işık ve Kaçar (2020) “Çalışma Hayatında Kadınların Görsel Sömürüsü Üzerine Nitel Bir Araştırma: Isparta İli Örneği” adlı araştırmalarında çalışan kadınların %39’unun görselliklerine müdahale edildiğini, işverenlerin %59’u da kadın çalışanların görselliğine müdahale ettiklerini ifade etmektedir. Görselliklerine müdahale edildiğini ifade eden kadınların %86’sı insan ilişkilerini zorunlu kılan kasiyerlik, satış danışmanlığı, sekreterlik, yoga eğitmenliği, bankacı, antrenörlük, öğretmenlik, garsonluk gibi işlerde çalışmaktadır. Görselliğine müdahale edilmediğini ifade eden kadınlar ise hijyen gerektiren aşçılık, temizlik görevliliği, bulaşıkçılık gibi işlerde çalışmaktadır. Aynı çalışmada yöneticilerin %44’ü kadın çalışanların makyaj yapmasının kendilerini etkileyeceğini ifade ederken; %41’i işe alacağı kadınlar için güzellik faktörünü gözettiğini belirtmiştir.

Kadın çalışanların görselliklerine müdahale edilmesi ve mahremiyet sınırlarını ihlal eden davranışlara maruz kalmaları, onların çalışma hayatlarında olumsuz etkiler bırakırken, aynı zamanda psikolojik olarak yıpranmalara sebep olabilmektedir. Toplumda ekonomik bağımsızlığını kazanmak isteyen kadınların, istihdam alanlarının kısıtlı olması nedeniyle bu tür beklentilere katlanmak zorunda olmaları ve bunun kabul edilebilir bir durum olarak görülmesi toplumdaki ahlak değerlerinin de zaman içerisinde bozulmasına

neden olmaktadır. Araştırma kapsamında bir yöneticinin, “İşe alacağınız kadın çalışanlarda güzellik (fiziksel – görsellik) faktörünü gözetir misiniz?” sorusuna verdiği cevap şu şekildedir: “Tabii her zaman söylediğimiz gibi ilk intibaa çok önemlidir. Çünkü ilk beş saniye insanın karar verme mekanizması. Güzellikten sonra baktığımız, eğitim seviyesi, bilgi düzeyleri bizim için çok önemlidir. Kadın çalışanların makyaj yapması, giyimlerinin, kuşamlarının düzgün olması, müşteri ile görüşmeye gittiklerinde çok önemli çünkü ne yazık ki Türkiye’nin acı gerçeği kadın her zaman etkileyici nokta; bundan dolayı daha düzgün giyinmeleri daha düzgün konuşmalarını istiyoruz” (Işık ve Kaçar, 2020: 17).

Ünalan Turan (2014) çalışma hayatında yer alan dindar kadınların iş hayatında mahremiyetle ilgili karşılaştıkları başlıca problemleri; örtünme, ibadet, halvet, ihtilat, seyahat ve baskı olarak sıralamaktadır. 1980’de gerçekleşen darbe sonrasında kabul edilen ve yaklaşık otuz yıl boyunca yürürlükte kalan “kamuda kılık kıyafet yönetmeliği” sebebiyle başörtülüler kamuda görev alamamışlar, görevde olanlar da uzaklaştırılmışlardır. Yapılan bir araştırmada 1997-2001 yılları arasında 33.271 öğretmenin, kılık-kıyafet ve fişlemeler dolayısıyla disipline sevk edildiği, 3.527 öğretmenin meslektan ihraç edildiği, 11.890 öğretmenin kılıf-kıyafet ve fişlemeler sebebiyle disiplin cezası aldığı ve yaklaşık 11.000 öğretmenin istifa etmek mecburiyetinde bırakıldığı ortaya konmaktadır (Eğitim Birsan; Memur-Sen, 2014). Çağlar’ın (2006) araştırması 2003-2005 yıllarında kadın öğretmenlerin özellikle “kılık kıyafet hükümlerine uymama” gerekçesiyle disiplin cezası aldıklarını göstermektedir.

Günümüzde kadınların çalışma hayatında daha yoğun olarak yer almasıyla birlikte reklamlardaki kadın olgusu da değişime uğramıştır. Reklamların yeni kadın tipi iyi bir eş ve anne olmanın yanı sıra iş hayatında başarılı kariyer sahibi bir kadındır. Reklamlarda vurgulanan “çocuk da yaparım kariyer de” ifadesi bu yeni kadın tipini açık bir biçimde sunmaktadır. Yeni kadın tipi tüm bunları başarırken, bakımlı ve güzel de görünmelidir. Reklamlarda en çok benimsenen ve sunulan meslek sahibi çalışan kadın modeli, kariyeri ve statüsünün bilincinde fakat aynı zamanda eğlenmeyi seven, oldukça çekici, genç (25-35 yaş arası) bakımlı, modaya uygun giyinen, sportif, zayıf ve dinamiktir (Elden ve Ulukök, 2004: 139). Reklamlarda rol model olarak sunulan kadın, toplumsal değer ve algılarda değişimi de gerektirmektedir.

Kadın, Mekân ve Mahremiyet

Kişi kendisine ait mekânda bulunanları ya da yaşanan özel durumları isterse başkalarıyla paylaşabilme veya koruma hakkına sahiptir. Türk toplumunun kültürel yapısı yaşam alanı olan evi mahremiyet ölçüleri çerçevesinde yapılandırmıştır. Evlerin yapısı, kapı ve pencerelerin yerleri ve şekilleri, evler arasındaki uzaklık, bütün bunlar belli ölçüde ayırıcıcı yasalar ve normlardan kaynaklanır.

Ev özel alan oluşuyla, sadece kendinden getirdiği bir mahrem olma anlamına sahip değildir. Ona kutsallık kazandıran, beden mahremiyetinin burada rahatlıkla korunuyor olmasıdır. Dolayısıyla evin taşıdığı anlam, ne sadece soğuğa sıcağa karşı bir iltica yeri ne de mahrem olanın karşılığıdır. Nasıl ki toplum içinde mahrem bir alan olarak vücudun yabancılara teşhirini önlemek için örtünmek bir giyinme eylemi olarak tesettür ise kişinin ev içi hayatını yabancidan saklamak için örtünmek de mekân olarak bir tesettürdür (Sifil, 2004).

Türkler çadır hayatı içerisinde kadın ve erkek kullanıcılar için hiçbir fiziksel sınırlayıcı koymamasına rağmen, kadın tarafı ve erkek tarafı olarak ayrı alanlar oluşturulmuştur (Karasözen, 1993). Böylece cinsiyete bağlı mekân ayrışmasının ilk adımı atılmıştır. Geleneksel Türk evi bir bakıma “kadın” içindir; ev “çoğunlukla kadının çalışması, dinlenmesi ve toplumsal ilişkiler kurabilmesini sağlayacak biçimde” düzenlenmiştir. Kadın ve aile hayatı mahremdir, bu yüzden yaşantı kapalı mekânda sürdürülür (Kuban, 1982: 198).

Osmanlı döneminde Medeni Kanun olan Mecelle’de kadına ait yerler olarak tanımlanan mutfak, kuyu başı ve avlu gibi yerlerin başka komşu evinden görülmesi yasaklanmıştır. Bu yerleri gören komşu, görüşü engellemek ve verdiği zararı karşılamak zorundadır. Bir kimsenin bitişik komşusunun bahçesini görecektir şekilde pencere açamayacağı, açması durumunda bunun mahremiyet ihlali olacağı belirtilmektedir. Komşunun kadınlarının bulunduğu ve mahremiyetlerinin görüleceği şekilde ağaca çıkıp gözetlemek de aynı şekilde yasaklanmıştır. (Berki, 1990: Mecelle, md. 1205). Günümüzde diğer binalardan daha yüksek, birbirine yakın veya birbirine bitişik olan binalarda yaşayanların mahremiyet ihlali konusunda hassasiyet göstermeleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

Moderniteyle birlikte mimari tarzlar değişikliğe uğramıştır. Bunun en somut örneği ise geleneksel İslamî mimari üslubuna göre yapılan evlerdeki harem ve selamlık bölümleridir. Harem bölümünde evin hanımları çocukları ya da misafir kadınlar bulunurken, selamlık bölümü ise eve gelen yabancı erkekler bulunduğunda kullanılır. Misafire ikram servisini de kadınlar değil erkekler üstlenir. Misafirlere görünmeden servisi sağlayan döner dolaplar buna örnek oluşturmaktadır. Geleneksel yapıdaki Türk evlerinde evin giriş kapısı kesinlikle sokağa, yola bakmaz, giriş kapısından önce muhakkak ya bir bahçe ya da bir avlu vardır. Bunun amacı eve gelen yabancıyla doğrudan yüz yüze olmamaktır.

Oturma terası veya dış sofa, bahçe ve avluya karşı açık olduğu hâlde, sokak tarafı yabancı gözlemlere karşı kafeslerle korunmuştur. Kafesli pencereler gibi mimarinin genel karakteristiğini oluşturan bazı elemanlar, mahremiyet ihtiyacı doğrultusunda zaman içinde gelişmiş ve değişmiştir. Ayrıca ev işleri nedeniyle etkinliği daha çok giriş katında olan kadının mahremiyeti için sokaktan geçenlerin göremeyeceği yükseklikteki bahçe duvarları yapılmıştır. Birbirine bakmayacak şekilde düzenlenmiş giriş kapıları sokağa bakan zemin kat duvarlarına açılmayan pencereler veya zemin kat pencerelerine takılan demir parmaklıklar diğer dikkati çeken konut yapılanmaları mahremiyet algısının konuta yansımalarıdır (Karasözen, 1993). Burada amaç, kadının dışarıdan görülmesini ve sesinin dışarıdan duyulmasına engel olmaktır. Bu sayede hem mahremiyetin korunması hem de kadının evde rahat hareket etmesi amaçlanmaktadır.

Bazı evlerde erkek misafirlerin kadınları görmesini önlemek amacıyla eve gelen misafirin cinsiyetine göre farklı ses veren kapı tokmakları kullanılmıştır. Sokak kapısı üzerinde iki tür tokmak bulunmaktadır. Büyük olan tokmak, tok bir ses çıkararak dışarıdan gelenin erkek olduğunu ve içerideki hanımlara toparlanması gerektiğini ikaz eden bir uyarıcıdır. Küçük olan tokmak ise dışarıda bir hanımın olduğunu ve avluda bulunan erkeklerin avludan ayrılması gerektiği mesajını iletmektedir. Batılılaşma öncesi Türk evlerinde mahremiyet anlayışı hâkimken, yeni dönemin mimari yapısında katlarda çoğalma olmuş ve tek ailenin yaşadığı mahremiyetten, çok ailenin yaşadığı bir yapıya dönüşüm sağlanmıştır. Bu dönem aynı zamanda mahremiyetin

kamusal alana evrilme sürecidir. Dönemin ev dönüşümünde ortaya çıkan en tipik örnek apartmanlardır. İlk apartmanlar Yahudi mahallelerinde ekonomik sıkıntılardan dolayı ortaya çıkmışsa da, sonradan apartmanlarda yaşamak Batılı anlayışın bir sembolü hâline gelmiştir (Işın, 1985: 556).

Apartmanlarda yer alan evlerin oda tanzimi de bu kültürdeki değişimi gözler önüne seren bir parametredir. Mutfak ve oturma odaları arasındaki duvarlar kaldırılarak görünürlük arttırılmış, haremlik ve selamlık bölümleri ortadan tamamen kalkarak yerini kadın ve erkeğin aynı anda oturduğu salonlara bırakmıştır. Sıkı sıkı kapalı duran yatak odalarının kapıları açılmış, bu odaların camları yerlere kadar uzamıştır (Ersoy, 2012: 37-38). Bireylerin ev ve aile mahremiyetlerini korumak adına perdelerin açılmadığı hatta akşam saatlerinde evin içerisinde görülmemesi için daha kalın perdelerin kullanıldığı günlerden, artık perdelerin rağbet görmediği ve bireylerin, bir cephesi yere kadar cam olan evlerde perdesiz yaşadığı rezidans hayatı kuşaklar arasındaki ev ve aile mahremiyetine bakış açısındaki değişimin bir göstergesi niteliğindedir.

Mekân, mahremiyet ve kadın ilişkisinde Türkiye’de, evler hâlâ kadınların mekânları olarak görülmekle birlikte, kentleşmenin, kadınların kamusal hayata katılımını arttırmasıyla yok olacak ara bir türü olarak görülen aile mekânları, parkların içindeki aile çay bahçesi ve aile gazinosu gibi yerler, belli bir mahremiyeti öngördüğü ancak yine de kamuya açık mekânlar oldukları için bir “geçiş mıntıkası” olarak adlandırılmaktadır. Apartmanların ve sitelerin dışı güvenlik görevlileri, yüksek duvarlar, dikenli teller ve kameralarla donatılarak korunma altına alınırken, kadınlar en özel alanlarında elektronik cihazlarla en mahrem hallerini ve bilgilerini paylaşabilir duruma gelmişlerdir.

Yapılan çalışmalar kadınların ev dışında bulundukları mekânlarda da mahremiyetlerini sağlama adına örneğin bebeklerini emzirmek için bulundukları ortamlarda (AVM, Restorant vb.) özel bir alan sağlanması gerektiğini göstermektedir (Kaya, Yılmaz ve Satılmış, 2019; Zhao vd., 2017; Coomson ve Aryeetey, 2018). Günümüzde bu ihtiyacı karşılayacak alanların oluşturulduğu görülmektedir.

Kadın, Savaş/Göç ve Mahremiyet

Kadın mahremiyeti açısından savaş ve göç olgusu da önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2017 raporuna göre

dünyada 2014 yılı sonunda 65,3 milyon insan zorunlu olarak yer değiştirmiş ve yer değiştiren nüfusun %47'sini kadınlar oluşturmuştur (UNCHR). Göç İdaresi'nin 2021 yılı verilerine göre Türkiye'deki Suriyeli kadınların oranı %46,2'dir. Özellikle son 40 yılda artan göç eden kadın sayısı nedeniyle uluslararası göçün kadınlaştığı ifade edilmektedir. Kadınlar göç ve kadın olmanın mağduriyetini daha fazla yaşamaktadır. Göçmen kadınların turizm, fuhuş ve eğlence sektörlerinde istihdam edildikleri; insan ticareti, insan kaçakçılığı, aldatma, kandırma, zorlama, cinsel sömürü gibi birçok tehlike ve suç riskiyle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir (Kalfa, 2010; Etiler ve Lordoğlu, 2010). Kesin sayıları bilinmemekle birlikte her yıl tahmini olarak dünyada yaklaşık bir milyon kadın ve çocuğun insan ticareti mağduru olduğu tahmin edilmektedir (Sam, 2006: 412; Öztürk ve Ardor, 2007). Uygulanan katı göç politikaları nedeniyle kadınlar çeşitli araçlara ve farklı stratejilere başvurmak zorunda kalmaktadır. İnsan ticareti mağdurları onları ülkeye getiren birey ya da kuruluşa borç ya da benzeri bağılıklar nedeniyle zorla çalıştırılmakta ya da seks ticaretinin kölesi hâline getirilmektedir (Tepecik, 2013). Ayrıca genç kızların cinsel şiddet görmesi ve ihtiyaçları karşılığında cinsel birlikteliğe mecbur bırakılması da onları mağdur etmektedir (AFAD, 2014; Şenol ve Dinç, 2016; TTB, 2016).

Suriye iç savaşında yine en çok zararı kadın ve çocukların gördüğü, cinsiyete dayalı şiddetin bir savaş silahı olarak kullanıldığı yönünde haber, anlatım ve raporlar bulunmaktadır. EMHRN'nin (Akdeniz İnsan Hakları Ağı - Euro-Mediterranean Human Rights Network) hazırladığı bir raporda aralarında Şam'ın da bulunduğu yedi şehirde tecavüz vakalarının belgelendiğine, tecavüzlerin hükûmet karşıtı gösteriler esnasında, güvenlik noktalarında veya gözaltı yapılan yerlerde gerçekleştiğine yer verilmiştir. Bu tecavüzlerle kadın bedeni gözaltında ya da askeri operasyonlar esnasında muhalif grupları baskı altına almak, gözdağı vermek ve küçük düşürmek için bir savaş silahı olarak kullanılmıştır (MAZLUMDER, 2014: 16). Irak'ta yaşananlar başta Ebu Garib Cezaevi olmak üzere, tecavüz kamplarına dönüştürülen cezaevlerinde kadın mahkûmların dışarıdan doğum kontrol hapları istedikleri, cezaevinden çıkan pek çok kadının kayıplara karıştığı da bilinmektedir. Irak'ta kaç kadının kaçırıldığı, nerelere götürüldüğü, kaç kadının ne tür işkenceler gördüğü hâlâ netleşmiş değildir (İmak ve Koçak, 2004). Türkiye'de yapılan bir

araştırmada, göç eden kadınların %8'inin cinsel istismar yaşadığı belirtilmiştir (MAZLUMDER, 2014). Başka bir çalışmada ise kadınların %22,5'inin taciz veya dışlanmadan şikâyet ettiği belirlenmiştir (KAMER, 2017). Cinsel istismar ve şiddete maruz kalan kadınların bu duruma karşı sessiz kalarak kabullendikleri belirtilmiştir (Krause vd., 2015).

Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu'na (2013) göre göçle birlikte en önemli sorun birden fazla ailenin aynı alanı paylaşmasıyla ortaya çıkan kalabalık yaşam şartlarında kadınların kişisel mahrem alanlarının kaybolmasıdır. Türk Tabipler Birliği'nin (2014) raporu; kamplar dışında yaşayan Suriyeli sığınmacıların kira masrafını en aza indirmek için birkaç aile bir arada yaşadığını, odabaşına düşen kişi sayısının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. AFAD (2013) kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin yüzde 62'sinin sekiz ya da daha fazla kişinin kaldığı konutlarda yaşadıklarını bildirmektedir. Uluslararası Af Örgütü (2014) de İstanbul'da dokuz kişinin yaşadığı iki odalı bir zemin kat dairede dört farklı aileden 18 kişinin yaşadığını, üç odalı bir daireden ve 12 kişinin kaldığı oldukça küçük iki odadan oluşan bir daireden söz etmektedir. MAZLUMDER (2014) raporunda lavabosu ve banyosu olmayan, bazen bir odada yedi-sekiz kişilik ailelerin bir arada yaşadığı ve bir lavaboyu birçok ailenin birlikte kullandığı şartlarda hayatlarını sürdüren çok sayıda sığınmacının bulunduğunu bildirmektedir. Suriyeli kadınların bu kadar kalabalık ve başka ailelerle ya da akrabalarla paylaşılan ortamlarda, mahremiyetlerini korumalarının zorluğu ortadadır.

Kamplarda kalan Suriyeli kadınların bazıları ise kamp görevlilerinden şikâyetçi oldukları için, bazıları alıştıkları haremlik-selamlık hayatı devam ettiremedikleri için, bazıları ise mahremiyetlerinin çığnendiğini düşündükleri için ne kadar tehlikeli ya da güvenilmez olursa olsun kamp dışında yaşamayı tercih etmektedir (Barın, 2015). Kamplarda özellikle çadır hayatının aile ve özel hayatı etkilediği, ebeveynler ile çocuklar arasında mahremiyetin kalmadığı ifade edilmektedir. Genel olarak yeteri kadar mahremiyet oluşturmaması, kalabalık ve iç içe olması, ailelere ve bireylere özel alan sunmaması nedeniyle kamplar hakkında olumsuz düşünceler ortaya çıkmıştır. Ayrıca kamplarda kadınların mahremiyetine imkân tanımayan toplu barınaklar ve güvenli olmayan uzaklıkta kurulmuş tuvaletler gibi ışıktandırmanın yetersiz olduğu temel hizmet yerleri de kadınlar açısından risk taşımaktadır.

Bunların yanında dünyada güya Müslüman kadınların haklarını savunma çabalarının gündeme getirildiği görülmektedir. 19. yüzyıldaki köle insan ile 21. yüzyılın baskı altında tutulan Müslüman kadını arasında suni bir analogi kurularak Müslüman kadını “kurtarma” operasyonları yapılmaya başlanmıştır. Amerika’nın 11 Eylül olaylarının hemen sonrasında kurtarılması gereken gözüyle bakılan Müslüman kadın algısı 2001 yılındaki Afganistan işgaline ciddi şekilde meşruiyet kazandırma amacıyla kullanılmıştır. Abu-Lughod (2020) 2010 yılında *Time* dergisinin “Afganistan’dan ayrılırsak ne olur?” başlığıyla, kocası tarafından burnu kesilmiş bir Afgan kadını olan Bibi Ayşe’nin fotoğrafını kapağına taşımasını eleştirmektedir. Ona göre medya Müslüman kadınların yaşadığı olumsuzlukları düzenli olarak kültürel pratikler başlığı altında verirken; bu olumsuzlukların Amerikan işgalinin oluşturduğu sosyo-ekonomik faktörler nedeniyle ortaya çıktığını görmemekte ve bu konuda sessiz kalmaktadır. Abu-Lughod’a (2020) göre Batı’da oluşan “Müslüman kadınları kurtarma” söylemine hızlı bir şekilde üretilen “ucuz eserlerle” alt yapı kazandırılmıştır. Cinsiyet adaletsizliği ve kadın hakları meşru bir zemin hâline dönüştürülerek, âdeta kadınları kurtarma savaşına dönüştürülmüştür.

1990’larda Afganistan’da Batı giyim tarzı yasaklanarak kadınlar burka giymeye başlamışlardır. *The Washington Post*’un haberine göre ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı H. R. Mc Master, 1972’de başkent Kabil sokaklarında yürüyen 3 mini etekli kadının siyah beyaz fotoğrafını ABD Başkanı Donald Trump’a göstererek, Afganistan’ın tekrar o günlere dönebilmesi için ikna etmeye çalışmıştır. Söz konusu fotoğrafın, Trump’ın yeni Afganistan stratejisini belirlemede etkili olduğu ve ABD’nin Afganistan’dan çekilmemesi için bir argüman olarak kullandığı ifade edilmiştir.

ABD’nin Afganistan’a müdahalesi esnasında, küresel kamuoyunun dikkati burkaya çekilmiştir. Kadının burka giymesi onun insanlıktan çıkarıldığının ve cinsiyet olarak bastırıldığının bir göstergesi olarak yansıtılmıştır. Afganistan’da kadınların burkadan kurtarılmasını hedef alan müdahalenin hemen sonrasında, kadınlarının kurtuluşunu göstermek adına güzellik yarışmaları düzenlenmiştir. Tıpkı Fransızların Cezayir’de yaptıkları gibi “Cezayir toplumunu kendi yapısı içerisinde, kendi mukavemet kaleleri içinden vurmak istiyorsak, her şeyden önce kadını fethetmeliyiz: gizlendikleri çarşafın

içinden, erkeklerin kapattıkları evlerden onları bulup çıkarmalıyız” (Fanon, 2012: 45).

Kadın haklarını koruma ve kadını kurtarma ülkelerin işgaline meşruiyet kazandırmak amacıyla kullanılabilir. Ayrıca savaş sırasında elde edilen toprak parçasını yani vatanı temsil ettiği düşünülen kadın bedeni cinsel istismar kurbanı olabilmektedir (Özdemir, 2015: 311). Hansen’in (2000) çalışması Bosna’da Sırp kuvvetlerinin tecavüzü bir silah olarak sistematik biçimde kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca kadınlar düşmandan çocuk sahibi olmaya da zorlanmışlardır. Kadının tecavüze uğradığı yere dönmeyeceği düşüncesiyle hareket etmişler; bu vesileyle tecavüz Bosna’da bir soykırım yöntemine dönüşmüştür. Bir başka örnek olarak Güney Sudan’ı verebiliriz. Güney Sudan’da Janjaweed kuvvetlerinin “erkekleri öldür, kadınlara tecavüz et” sloganı çerçevesinde on binlerce Güney Sudanlı kadın tecavüze uğramış ve tecavüz bu kadınların ülkeyi terk etmelerini sağlamak için bir silah olarak kullanılmıştır (Hagan vd., 2005). Birçok sosyal olay ve olgu gibi savaş ve göç de hem kadın mahremiyeti hem de kadın mağduriyeti açısından birçok problemi gündeme getirmektedir. İnsanlık açısından sorgulanması ve değerlendirilmesi gereken bu durum kadınlar üzerinden hem bugünü hem de geleceği etkilemektedir.

Sonuç

Kadın ve mahremiyet konusunda yapılan bu araştırmada kadının tarihi süreçte, kültürde, dinde, çalışma hayatında, sağlıkta, kitle iletişim araçları ve sosyal medyada, modada eğitimde, savaş ve göçte mahremiyetle ilgili durumları çalışmanın sınırlılıkları içerisinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda kadınların mahremiyet konusunda bazı noktalarda hassasiyet gösterirken diğer taraftan modanın ve sosyal medyanın etkisiyle bazen bilerek, isteyerek, bilinçli bir şekilde mahremiyetlerini kendilerinin ihmal ettikleri tespit edilmiştir. Bazı durumlarda bilmeden ve istemeden başkaları tarafından mahremiyetlerinin ihlal edildiği de görülmektedir. İnsanın fitrî olarak sahip olduğu mahremiyet duygusu öncelikle kişinin ailesi ve içinde yaşadığı toplum, kültür ve dinî inançlar doğrultusunda çocukluktan itibaren geliştirilmektedir. Fıtraten sevgi şefkat ve merhametle dolu olan kadın değerler bütününe taşıyıcısı olarak başrolde. Mahremiyet sadece kadına has bir duygu olmadığı gibi

erkek/baba rolü de değerler sisteminde otorite, sevgi, saygı, sadakat, bağlılık ve vefanın sembolü olarak görülmektedir. Kadın öncelikle mahremiyetinin farkına varabilme, hem mahremiyetini koruma ve sahip çıkma noktasında hem de bir anne olarak çocuklarına vereceği mahremiyet eğitiminde daha fazla sorumluluk taşımaktadır. Mahremiyet duygu ve davranışlarını çocukların onları gözleyerek, model alarak öğrendiklerinin bilincinde olarak özellikle kadın/anne ve erkek/baba tutum ve davranışlarını gerçekleştirmelidir. Mahremiyetin öğrenilmesi korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında hepimizin görevi ve sorumluluğu bulunmaktadır. Çocuğun çok gelişmiş ve hassas bir atölye gibi kültürel değerleri yaşayan ve aktaran bir aile ortamında dikkatle yetiştirilerek topluma katılımı sağlanmalıdır. Daha sonra okulda, arkadaş çevresinde ve kitle iletişim vasıtaları yoluyla mahremiyet eğitimi pekiştirilmelidir. Hayatın bütün safhalarında toplumun her kesiminde, medya ve kitle iletişim vasıtalarında da aynı hassasiyetin oluşturulması, korunması ve devamını sağlayacak sistemler ve mekanizmalar oluşturulmalıdır. İnandığı gibi yaşamayan insanların bir süre sonra yaşadıklarına inanmaya başlamamaları için şuurlu bir farkındalık oluşması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için, Topçu'nun (2015) ifadesiyle: "Bize bir insan mektebi lazım. Bir mektep ki, bizi kendi ruhumuza kavuştursun. Her hareketimizin ahlaki değeri olduğunu tanıtsın. Hayâya hayran gönüller, insanlığı seven temiz yürekler yetiştirsın. Her ferdimizi milletimizin tarihi içinde aratsın. Vicdanlarımıza her an Allah'ın huzurunda yaşamayı öğretsin".

Kaynakça

- Abu-Lughod, L. (2020). *Müslüman kadının kurtarılmaya ihtiyacı var mı?* İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Acılar, A. ve Mersin, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin facebook kullanımı ile mahremiyet kaygısı arasındaki ilişki, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 103-114.
- AFAD.(2013). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar saha raporu, <https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/60-2013123015491-syrian-refugees-in-turkey->
- AFAD Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2014). Türkiye'deki Suriyeli kadınlar. <https://www.afad> .
- Akikol, R. (2018). Kadın dijital göçmenlerin facebook kullanımı ve mahremiyet ilişkisi. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 54, 1-36.
- Aktaş, C. (2001). *Bacıdan bayana*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Alan, S. ve Erbay, H. (2011). Tıp etiği açısından ambulans hizmetlerinde hasta mahremiyeti, *JAEM*, 10: 33-8.
- Algül, A. (2018). Sosyal ağ kullanıcılarının “abartılı paylaşım”, “benlik sunumu” ve mahremiyet tüketimleri, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13 (49), 21-44.
- Altay, B. ve Kefeli, B. (2012). Jinekolojik muayeneye gelen kadınların anksiyete düzeyi ve etkileyen bazı faktörler, *DEUHYO ED*, 5 (4), 134-141.
- Aslanoğlu, H. N. (2016). Muhafazakâr genç kuşağın instagram profilleri: mahremiyet, moda ve ahlakilik ilişkisi üzerine bir değerlendirme. İstanbul: İlemblog. 1,1-18.
- Aslanyürek, M. (2016). İnternet ve sosyal medya kullanıcılarının internet güvenliği ve çevrimiçi gizlilik ile ilgili kanaatleri ve farkındalıkları. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 80–106.
- Âşıkpaşazade .(1970). *Aşıkpaşaoğlu tarihi (Tevarih-i Al-i Osman)*, Haz. Nihal Atsız, İstanbul: Devlet Kitapları.
- Ayçıl, A. (2016). Montajlanmamış hayat, *Nihayet*, 14, 14-15
- Baber, J.A, Davies, S.C. ve Dayan, L.S. (2007). An extra pair of eyes: do patients want a chaperone when having an anogenital examination? *Sex Health*, 4(2), 89- 93.
- Bağlı, M. (2011). *Modern bilinç ve mahremiyet*. 1. Baskı. İstanbul Matbaacılık.
- Bakacak, D. A. (2009). Cumhuriyet dönemi kadın imgesi üzerine bir değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44, 627-638.

- Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli kadınların toplumsal bağlamda yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 10-56.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*, (Çev: Hazal DELİÇAYLI-Ferda KESKİN), 3. Bsk, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan aşk*. (Çev: I. Ergüden), İstanbul: Versus Kitap.
- Bekmezci H. ve Özkan H. (2015). Ebelik uygulamalarında mahremiyetin önemi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 2(1), 113-124.
- Berki, A. H. (1990.) *Açıklamalı mecele*, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Bilgin Z. ve Doğan- Merih, Y. (2020) Farklı kuşaklardaki kadınların jinekolojik muayeneye ilişkin utangaçlık ve anksiyete durumlarının belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(2):188-195.
- BİLKA (Bilge Kadın Araştırma Merkezi), İşyerinde psikolojik taciz (mobbing) raporu. (2009). <http://bilka.org.tr/tr/121/isyerinde-psikolojik-taciz-mobbing-raporu.html>
- Boyd, D. ve Hargittai, E. (2010). Facebook privacy settings: Who cares? First Monday, 15/8. <http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/3086/2589> adresinden erişildi. (20.05.2021).
- Bostan, S. (2007). Sağlık çalışanlarının hasta haklarına yönelik tutumlarının araştırılması: Farabi hastanesi örneği, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 10(1), 1-18.
- Brosh, A. (2016). When the child is born into the internet: Sharenting as a growing trend among parents. *The new educational Review*, 43(1), 225-235.
- Coomson J.B. ve Aryeetey, R. (2018). Perception and practice of breastfeeding in public in an urban community in Accra, Ghana. *International Breastfeeding Journal*, 13(18), 1-10.
- Çağlar, S. (2006). İlköğretim okulu öğretmenlerinin işledikleri disiplin suçları ve aldıkları disiplin cezaları. Yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı kadın hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çetinkaya, Y. (1992). *Reklamcılık*, İstanbul, Ağaç Yayınları.
- Çimke, S., Yıldırım-Gürkan, D. ve Polat, S. (2018). Sosyal medyada çocuk hakkı ihlali: Sharenting. *Güncel Pediatri*, 16 (2), 261-267.
- Değirmen, N. ve Şaylıgil, Ö. (2020). Jinekoloji obstetrisinde vücut mahremiyeti. *Açta Bioethica*, 26 (2), 225-235.

- Demir, S. ve Yeşiltepe Oskay, Ü. (2016). Jinekolojik muayene olan kadınların yaşadığı deneyimler ve sağlık profesyonelinden beklentileri. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 68-79.
- Demiray A., Korhan E. A., Çevik K., Khorshid L. ve Yücebیلgin, M. S. (2014). Kamu ve özel kurumlara başvuran hastalarda jinekolojik muayeneye bağlı durumluk anksiyetenin karşılaştırılması. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4 (4):1-8.
- Diker, E. (2015). Gazete reklamlarında kadın ve mahremiyet anlayışı, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3(1), 95-110.
- Diler, R. (2014). Mahremiyet eğitimi ve önemi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(1), 69-98.
- Dowling D., Blatz M.A. ve Graham G.(2012). Mothers' experiences expressing breast milk for their preterm infants: does ncu design make a difference?, *Advances in Neonatal Care*, 12(6), 377-384.
- Durmuş, B., Ulusu, Y. ve Kılıç, B. (2010). *Facebook'tayız sosyal paylaşım ağlarının bireylere ve işletmelere yönelik incelenmesi: Facebook üzerine bir araştırma*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Duygu, S. (1973). Türk sosyal hayatında kadın, *Türk Kültürü*, 11(128), 616-620
- Elden, M. ve Ulukök, Ö. (2004). Televizyon reklamlarında çalışan kadının sunumu. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma*, Cilt:2, 135-142.
- Erbil, N., Şenkul, A., Sağlam Y. ve Ergül N. (2008). Jinekolojik muayene öncesinde Türk kadınlarının anksiyete seviyeleri ve muayeneye ilişkin tutumlarının belirlenmesi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(19), 1-13.
- Ersoy, R. H. (2012). *Türkiye'de modernleşme ve mahremiyetin dönüşümü*, 1. Basım, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Etiler, N. ve Lordoğlu, K. (2010). Göçmenlerde sağlık sorunları: Ev hizmetlerinde bir alan araştırması. *Sosyal haklar ulusal sempozyumu II Bildiriler*, 93-118. Petro İş Yayını, İstanbul.
- Fahmy, S. (2004). Picturing Afghan women, gazette: *The International Journal for Communication Studies*, Sage Publications, London, Thousand Oaks & New Delhi, 66(2), 91-112.
- Fanon, F. (2012). *Cezayir bağımsızlık savaşının anatomisi*. (Çev. K. Çileçöp). İstanbul: Pınar Yayınları.

- Filiz, E., ve Yeşildal, M. (2019). İnternet çağında risk ve mahremiyet kaygısına yönelik bir araştırma. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(43): 3266-3273.
- Fischer, S. ve Hubner, M. (1998). Privacy and security at risk in the global information society, *Information, Communication & Society*, 1(4), 420-441.
- Fogel, J. ve Nehmad, E. (2009). Internet social network communities: Risk taking, trust, and privacy concerns, *Computers in Human Behavior*, 25(1), s. 153-160.
- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göç İdaresi 2021 <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Gökalep, Z. (2019). *Türk medeniyeti tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları
- Göle, N. (2014). *Mahremiğin göçü*, (Haz. Ayşe Çavdar), İstanbul: Hayy Kitap
- Göle, N. (2016). *Modern mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları
- Gönenli, G. ve Hürmeriç, P. (2012). *Sosyal medya: bir alan çalışması olarak Facebook kullanımı*. Sosyal Medya Akademisi, (Ed: T. Kara ve E. Özgün) İstanbul: Beta Yayınları.
- Hagan, J., Raymond-Richmond, W. ve Parker, P. (2005). The criminology of genocide: the death and rape of Darfur. *Criminology*, 43 (3): 525-562.
- Hall, E.T. (1966). *The hidden dimension*, Garden City, N.Y., Doubleday
- Hartigan, L., Cussen, L., Meaney, S. ve O'Donoghue, K. (2018). Patients' perception of privacy and confidentiality in the emergency department of a busy obstetric unit, *BMC Health Serv Res.* 18, 978.
- Hekimoğlu, H. (2019). Sosyal ağlarda mahremiyetin dönüşümü: instagram örneği, Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/4680967/1800-kadina-mustehcen-goruntuleriyle-santaj>
- [\(https://tr.sputniknews.com/abd/201708231029833677-trump-afganistan-fotograf-mini-etek-kadin/](https://tr.sputniknews.com/abd/201708231029833677-trump-afganistan-fotograf-mini-etek-kadin/)
- IOM. (2015). World migration report-facts and figures. International Organization for Migrants, <http://www.iom.sk/en/about-migration-in-the-world>
- Işık, M. ve Kaçar, T. (2020). Çalışma hayatında kadınların görsel sömürüsü üzerine nitel bir araştırma: Isparta ili örneği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 7 (17), 11-25.
- İbiş, F. (2016). Kadına indirgenen mahremiyetten insan merkezli mahremiyet algısına. *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu* (Ed. Ünal, Y. vd.), 27-29 Mart 2015, Ordu, C. II, ss.205-212.

- İbn Battuta .(2019). *İbn Battuta seyahatnamesi* (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn-Battuta Tanci (2005). *İbn Battûta seyahatnâmesi*, (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İmak H. ve Koçak F. (2004). NATO'nun savaş ganimeti: Kadınlar <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTiplD=18ArsivAnalD=20791>
- Kadın Merkezi Vakfı (KAMER). (2017). Sığınmacı Kadınlar Beş İl Raporu. http://www.kamer.org.tr/menus/kamer_vakfi_siginmaci_kadınlar_5_il_raporu.pdf
- Kalfa, A. (2010). Türkiye'de fuhuş sektöründe çalışan göçmen kadınların çalışma koşulları bir alan araştırması. H. Durudoğan, F. Gökşen, BE Oder ve D. Yüksekler içinde, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar-kimlikler ve toplumsal dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karagülle, A. E. (2015). Günümüzde değişen mahremiyet algısının sosyal ağlar bağlamında incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Karasözen, R. (1993). Kültürel değişim süreci içinde Türk konutlarının mahremiyet açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karro, J., Dent, A. W. and Farish, S. (2005). Patient perceptions of privacy infringements in an emergency department. *Emergency Medicine Australasia*, 17(2), 117-123.
- Kaya Z., Yılmaz B., Satılmış İ.G. (2019) Toplum içinde emzirmeye yönelik görüş ve tutumlar, *Journal of Health Science and Profession*, 6(3): 595-609.
- Kazmaoğlu, M. ve Tanyeli, U. (1979). Anadolu konut mimarisinde bölgesel farklılıklar. *Yapı*, 33(13), 29-41.
- Kocabaş P. ve Khorshid L. A. (2012). Comparison of the effects of a special gynaecological garment and music in reducing the anxiety related to gynaecological examination. *Journal of Clinical Nursing*, 21(5-6): 791-99.
- Köksel, B. (2011). Orhun yazıtlarında kadın, *e-Jurnal of New World Sciences Academy*, 6(2), 333.
- Krause S., Williams H., Onyango M.A., Sami S., Doedens W. ve Giga N. (2015). Reproductive health services for Syrian refugees in Zaatri camp and Irbid city, Hashemite Kingdom of Jordan: An evaluation of the minimum initial services package. *Conflict and Health*, 9 (Suppl 1), 4.

- Kuban, D. (1982). *Türk ev geleneği üzerine gözlemler. Türk ve İslam sanatı üzerine denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Külcü, Ö. ve Henkoğlu, T. (2014). Privacy in social networks: an analysis of facebook, *International Journal of Information Management*, 34, 761-769.
- Livberber Göçmen, T. (2018). Toplumsal yaşamda bireylerin mahremiyet yönelimleri: sosyal ağ kullanıcıları üzerine bir saha araştırması, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lyon, D. (2006). *Günlük hayatı kontrol etmek gözetlenen toplum*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Martı, H. (2009). Hz. Peygamber'in hadislerinde bir değer simgesi olarak beden ve mahremiyeti, *Marife*, 9(2), 9-23.
- MAZLUMDER Kamp dışında yaşayan suriyeli kadın sığınmacılar raporu (2014). https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/mazlumder-kamp-disinda-yasayan-suriyeli-kadin-siginmacilar-raporu_0_0.pdf
- Michelet, J. (1998). *Rönesans*, (Çev: Kazım Berker), İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme günlüğü*. (Çev: G. Gündüç), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Odabaşı, Y. (2014). *Postmodern pazarlama*. İstanbul: MediaCat.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*, 4. Baskı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özdemir, Ö. (2015). Savaş ve çatışmalarda şiddetin kurbanları kadınlar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39, 310-318.
- Özkiraz, A. ve Arslanel, M. (2011). İkinci meşrutiyet döneminde kadın olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (1),1-10.
- Özmen, N. (2012). Jinekolojik muayene sırasında kadınların hemşirelik yaklaşımlarına yönelik aldıkları hizmetler ve beklentileri, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Öztürk, F. ve Ardor, H. N. (2007). Human trafficking as a field of crime industry: An evaluation for Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 79-102.
- Posner, R. A. (2008). Privacy, surveillance, and law. *The University of Chicago Law Review*. 75(1) 245-260.
- Powell, G.N. ve Greenhaus, J.H. (2010). Sex, gender, and decisions at the family - Work interface. *Journal of Management*. 36 (4),1011-1039.

- Rakamlarla 28 Şubat Raporu. (2014). Eğitim Bir Sen Raporu, Ankara. http://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/28_subat_rapor_web.pdf
- Roux, J. P. (1989). *Orta çağda Türk kadını*, (Çev: Gönül Yılmaz), Erdem, I (13), 693-724.
- Rutherford, P. (2000). *Yeni ikonalar, televizyonda reklam sanatı*, (Çev: Mustafa K. Gerçekler), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saeri, A. K., Ogilvie, C., La Macchia, S.T., Smith, J. R. ve Louis, W. R. (2014). Predicting facebook users' online privacy protection: Risk, trust, norm focus theory, and the theory of planned behavior. *The Journal of Social Psychology*, 154(4), 352-369.
- Sağlık Bakanlığı Türkiye'de Kadın Sağlığı Araştırması (2014). [http:// ekutuphane.sagem.gov.tr/kitaplar/turkiye_kadin_sagligi_arastirmasi.pdf](http://ekutuphane.sagem.gov.tr/kitaplar/turkiye_kadin_sagligi_arastirmasi.pdf)
- Sam, D. L. (2006). Acculturation of immigrant children island women. David L. SAM ve John W.BERRY içinde, *Acculturation Psychology* (403-418). Cambridge University Press, Cambridge.
- Sepetçi, H. (2017). Sosyal medyada mahremiyet algısının çöküşü: Instagram örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sığın, İ. (2019). Sosyal medya kullanan gençlerin mahremiyet algısının incelenmesi, Yüksek lisans tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sifil, E. (2004). Mahremiyet ve tesettür, *Semerikand Dergisi*, S.11.
- Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu (2013).Yok sayılanlar; kamp dışında yaşayan Suriye'den gelen sığınmacılar İstanbul örneği. <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/y/o/yoksayilanlar>
- Szymoniak, K., Cwiek, D. ve Berezowska, E. (2009). Women's opinions regarding gynaecological examination in a hospital. *Ginekol Pol*, 80 (7), 498-502.
- Şemseddin Sami. (1996). *Kadınlar* (Der: İsmail Doğan), İstanbul: Gündoğan Yayınları
- Şenol D., ve Dinç A. (2016). Türkiye'nin suriyeli çocuk gelinleri: sosyolojik bir değerlendirme. *Üsküdar üniversitesi suriyeli çocuklarla el ele uluslararası göç ve Çocuk sempozyumu*. İstanbul. 17-18 Kasım.
- Taitsman, J.K., Grimm C.M. ve Agrawal, S. (2013). Protecting patient privacy and data security. *The New England Journal Of Medicine*, 368(11), 977-979.
- Taşagül, A. (2017). *Kök tengeri'nin çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, yayınları.

- Tayanç, A. D. (2010). Modernizm ve postmodernizmin kadın kimliği üzerindeki etkisi, *Köprü Dergisi*, S.110.
- Tepecik, F. (2013). İnsan ticaretinin ekonomisi ve hukuku. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*.
- Thon, M ve Jucks, R. (2014). Regulating privacy in interpersonal online communication: The role of self-disclosure. *Studies in Communication Sciences*,14, 3-11.
- Topatan, S. (2020). Jinekoloji ve obstetri polikliniğine başvuran kadınlarda beden mahremiyeti, *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3):471-477.
- Topçu, N. (2015). *Türkiye'nin maarif davası*, İstanbul, Dergâh Yayınları
- Toprak, A., Yıldırım A., Aygöl E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2009). Toplumsal paylaşım ağı facebook: “görülüyorum öyleyse varım”, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Tural, S. (1998). *Tarihten destana akan duyarlılık*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Tüfekçi, Z. (2008). Can you see me now? Audience and disclosure regulation in online social network sites. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 28, 20-36.
- Türk Tabipler Birliği TTB. (2014). *Suriyeli sığınmacılar ve sağlık hizmetleri raporu*, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları
- Türk Tabipler Birliği. TTB. (2016). *Savaş, göç ve sağlık*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara.
- UHİM Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi. (2011). Sosyal paylaşım siteleri soruşturması, Mart, Rapor No:4, İstanbul: UHİM.
- Uluslararası Af Örgütü. (2014). Hayatta kalma mücadelesi: Türkiye'deki Suriye'den gelen mülteciler - <http://amnesty.org.tr/uploads/Docs/hayatta-kalma-mucadelesi-turkiye'deki-suriye'den-gelen-multeciler720.pdf>:
- United Nations High Commissioner for Refugees Women. (UNHCR). Unhcr.org [Internet]. [2020.12.02]. <http://www.unhcr.org/women.html>.
- Utma, S. (2020). Türk kültüründe kadın olmak ve medyada kadının temsili, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 1076-1083.
- Ünalan Turan, S. (2014). Dindar kadının çalışma hayatında yer almasının dini anlayış ve yaşantısı açısından sonuçları, *Muhafazakâr Düşünce*, 11(41-42),141-166.
- Üner, S. (2008). Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadına yönelik aile içi şiddetle mücadelede temel eğitim seti. TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, UNFPA, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara: Dumat Ofset.

- Westin, A. F. (1970). *Privacy and freedom*. 6. Baskı. Atheneum. New York.
- Yanikkerem E., Özdemir M., Bingöl H., Tatar A. ve Karadeniz G. (2009). Women's attitudes and expectations regarding gynaecological examination. *Midwifery*, 25(5):500-508.
- Yavuz, H. (2012). *Avrupa'nın zihin tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ev sosyo-tarihsel gelişimi, A.Ü. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58 (1), 181-213.
- Zengin, M., Zengin, G., Altunbaş, H. (2015). Sosyal medya ve değişen mahremiyet "Facebook mahremiyeti" *Egirder*, 3(2), 112-136.
- Zhao, Y., Ouyang Y. Q. ve Redding S. R. (2017). Attitudes of chinese adults to breastfeeding in public: A web-based survey. *Breastfeed Med.* 12(5): 316-21.

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

III. Bölüm: Medya ve Mahremiyet

1.	Medyanın Mahremiyete Etkisi	Sefa BULUT, Abdullah AKTAŞ
2.	İnternet ve Sosyal Medyanın İfşa Kültürü	Mustafa BOSTANCI
3.	Haberde Çocuk ve Mahremiyet	Kübra GÜRAN YİĞİTBAŞI

MEDYANIN MAHREMİYETE ETKİSİ

Sefa BULUT¹, Abdullah AKTAŞ²

Araştırmalara göre hem geleneksel hem de sosyal medya kullanımı son yıllarda katlanarak artmaktadır. Yaşamımızın ayrılmaz bir parçası hâline gelen sosyal medya, mahremiyete ilişkin algımızı dönüştürerek yeni bir boyuta taşımaktadır. Geçmişe nazaran paylaşımlarımızda özel yaşamı paylaşmaya istekli davranış örüntüleri ortaya koymakta, bunların olası sonuçlarından çekinmeden medya kullanımını sürdürmekteyiz. Sosyal medyanın gelişme ve yaygınlaşma hızı bu konuda gerekli bilinç düzeyinin oluşmasına izin vermemektedir. Birçok kullanıcının mahremiyete ilişkin algısı ev sahibi kültürden gelen bir uygulamaya uyum sağlamak adına kolaylıkla değişebilmekte ancak bu durum kendi kültüründe psikolojik, sosyal ve adli sorunlara yol açmaktadır. Çocuklar medyanın etkileri konusunda en çok istismar edilen gruplar arasında yer almaktadır ve bunu önlemek için yetişkinlerin medyada mahremiyet konusunda eğitim alması gereklidir. Yetişkinler ise basitçe mahremiyetini korumak ile paylaşım yapmak arasında bir hesap yaparak eğer avantajlarını daha fazla görürlerse mahremiyetin daha önce benimsenmiş olan sınırlarını genişletmektedir. Sosyal medya bireylere, kimseye ihtiyaç duymadan fenomen olma fırsatı sunmakta, bunun karşılığında özel yaşamın ifşasını teşvik etmektedir. Hem geleneksel hem sosyal medyada fenomen olma arzusu çoğunlukla bu sınırın genişlemesini hızlandırmaktadır. Öte yandan devletlerin bu konuya ne kadar

¹ Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, ORCID: 0000-0002-2622-4390 sefa.bulut@ihu.edu.tr

² İbn Haldun Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, ORCID: 0000-0001-9571-6754

dahil olması gerektiğine dair tartışmalar sürmektedir. İfade özgürlüğünün korunması ve kişilik haklarının zedelenmesinin önlenmesi arasında bir denge kurulması gerektiği düşünülmektedir. Nitekim sosyal medyada paylaşılan bir gönderinin bir daha kaybolmayacağı varsayılmakta ve bireylerin aleyhine kullanılabilir. Küresel boyutta ise şirketlerin elde ettiği veriler, kullanıcıların kendi onayladıkları gizlilik sözleşmeleriyle güvence altına alınıp pazarlama amacıyla kullanılmakta ve bireyler âdeta onları çok iyi tanıyan bir reklam bulutu içerisinde yaşamaktadır. Dolandırıcılık, aldatılma, özel fotoğrafların ifşası benzeri durumlarla karşı karşıya kalan kullanıcılarla, sosyal medya kullanımı ve bunun mahremiyeti nasıl etkilediği konusunda farkındalık çalışmaları yapılması gereklidir. Bu bölümde medyanın mahremiyet algımızı dönüştürmesi ele alınmış, bu durumun olası zararları, bazı kazançları ve neler yapılabileceğine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Medyanın Mahremiyete Etkisi

İçinde bulunduğumuz her gün yaşamlarımız gittikçe daha fazla dijitalleşmekte bunun etkisiyle yaşamımızın daha büyük bir kısmını medya araçlarıyla iletişim hâlinde geçirmekteyiz. Bu iletişim araçları son yirmi yılda çok hızlı değişim geçirmiş; sürekli kendini yenileyerek her seferinde hayatımızın daha da ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum birden değil de kullanıcıları rahatsız etmeyecek şekilde aşama aşama gerçekleşmektedir. Medya araçlarıyla etkileşimi sürdürürken çeşitli çekincelerimiz vardır. Bunlardan biri mahremiyetimizin ne kadar kontrolümüzde olduğu ve paylaştığımız kişisel bilgilerin ulaşabileceği yerler konusunda olan çekincemizdir. Web 2.0 medya araçları evlerimizin içinde, işte ve okulda bizi sürekli bağlı ve etkileşim hâlinde tutan kendimizi ifade edebileceğimiz çevrimiçi ortamlar hâline gelmiştir. Bu durum bilgiye ulaşmayı ve paylaşmayı kolaylaştırmıştır. Ancak bu ortamlarda mahremiyetin ihlali beraberinde bilişim suçları ve telif haklarının ihlali gibi birçok sorunu getirmekte topluma ve özelde bireylere maddi ve manevi zararlar vermektedir.

Gelişmiş ülkeler dahil birçok ülke bu araçların kullanımına belirli sınırlar getirmekte zorlanmaktadır. İfade özgürlüğü ve içeriklerin denetimi arasında dengeli bir politika izlenmesi gerekliliği vurgulanmakta, kişilik haklarının oluşabilecek ihlal durumlarında korunabilmesi için çeşitli yasal düzenlemeler getirilmektedir (Geissler, 2011).

Sıklıkla “milyonlarca kullanıcının bilgileri internette sızdırıldı” gibi haberleri duymaktayız. Peki kaçımız bu konuda endişe duyup, gereken önemi veriyoruz? Bilgilerimizin üçüncü kişilerin eline yasal olmayan bir şekilde geçmesi bizi nasıl etkileyebilir? Peki sosyal medyada çocuğumuzun fotoğrafını, yaşadığımız yeri, telefon numaramızı paylaşırken ortaya çıkabilecek hasarların ne kadar farkındayız? Geçmişten bugüne neyin mahrem ve gizli olduğu ve neyin paylaşılabılır olduğuna ilişkin algımız değişmiş olabilir mi? Kısacası her gün yeni bir gelişim gösteren medyanın hayatımızın içine daha çok müdahil olması bizde soru işaretleri uyandırıyor mu?

Mahremiyet Nedir?

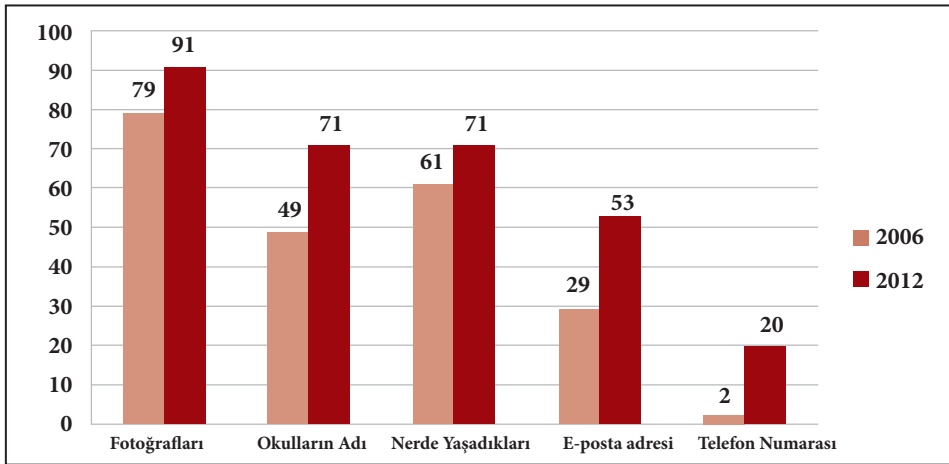
Mahremiyetin tanımı ele alındığı bağlama göre değişiklik gösterebilmektedir. Mahremiyet ve medyanın ilişkisini ele alırken bazı tanımlamalar yapmamız gereklidir. Bu kavramları aydınlatmamız ileride konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Geçmişte daha çok fiziksel bir bağlamda ifade edilirken günümüzde buna çevrimiçi ortamlardaki mahremiyete dair çekinceler de eklenmiştir. Mahremiyet Batı kültürlerinde daha çok dokunulmazlık olarak algılanırken, Doğu kültürlerinde görünmezlik olarak algılanmaktadır (Vatandaş, 2020). Mahremiyet, mahrem olanın başkasından saklanması, onun bakışına kapalı olması olarak açıklanır (Yavuz, 2012). Mahremiyet doğuda dokunma ile değil görme ile ilişkilendirilmiştir. Mahremiyet Arapça kökenli bir kelimedir. TDK’ya göre mahremiyet, gizlilik; mahrem ise başkalarına söylenmeyen gizli şey anlamına gelmektedir.

Alan yazınında ise mahremiyet (privacy) ve gizlilik (confidentiality) sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Mahremiyet, insan onurunu ve özerkliği korurken diğerleriyle etkileşimde sınırları ortaya koyan gerekli bir yapıdır (Anwar, 2020). Giddens’a (2010) göre *mahremiyet öteki tarafından özümsemek değil, onun özelliklerini bilmek ve kendi özelliklerini açıkça ortaya koymaktır*. Bugün ötekinin özelliklerini gözleyip, kendi özelliklerimizi ortaya koyduğumuz en önemli mecra sosyal medyadır. Sosyal medya denince aklımıza günümüzde yaygın olarak kullanılan Instagram, Facebook, Tiktok benzeri uygulamalar gelmektedir. Bunun yanında televizyon ise hâlen yaygın olarak kullanılan bir kitle iletişim aracıdır. Dijital dünyada mahremiyetin neredeyse ortadan kalktığı hissedilmektedir.

Sosyal Medyada Paylaşım Alışkanlıkları

Günümüzde artan sosyal medya kullanımıyla birlikte üçüncü kişilerin kişisel bilgilere ulaşımı kolaylaşmıştır. Özellikle de veri toplayan gelişmiş yazılımların mahremiyete karşı gittikçe artan bir tehdit unsuru olması önemli bir problemidir. Nitekim mahremiyetin sınırlarının genişlemesi, PEW araştırma şirketinin 2005 ve 2015 yılları arasında Amerika'da yaptığı boylamsal araştırmada ortaya koyduğu şekliyle katlanarak artış göstermektedir. Günümüzde, geleneksel medya kullanımı azalış gösterirken sosyal medya kullanımı hızla artış göstermektedir. Sosyal medya kullanımı toplumun genelinde yedi kat artış gösterirken 19-29 yaş grubunda ise yüzde ondan yüzde doksanlara çıkmıştır. Buna karşın gizlilik kurallarına ilişkin farkındalık artış göstermemektedir. Aksine kullanıcılar daha mahrem bilgilerini daha kolay paylaşmaya başlamıştır.

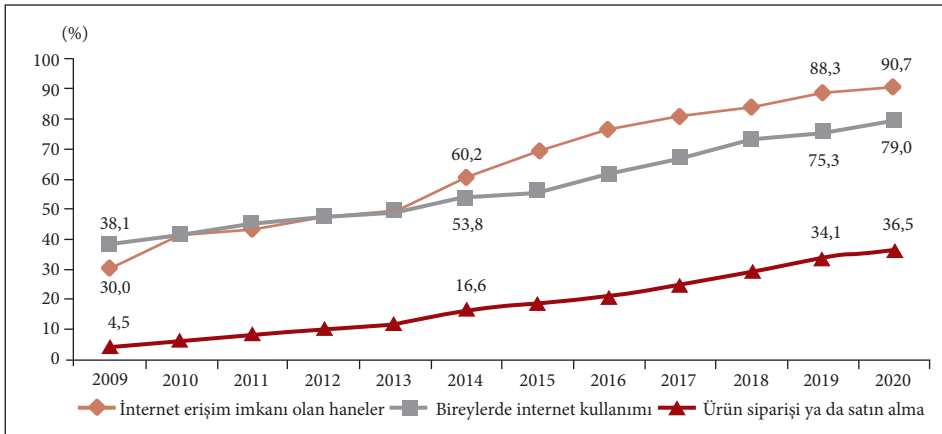
Grafik 1: ABD'deki 12-17 Yaş Arası Gençlerin Yüzdeler Olarak Yıllara Göre Sosyal Medyadaki Paylaşım Alışkanlıkları, PEW Araştırma Şirketi, 2012

En mahrem bilgiler arasında sayılan adres ve cep telefonu bilgilerinin sosyal medyada bu oranda paylaşılması istismarcıların işini kolaylaştırmaktadır ve endişe vericidir. Neredeyse tüm gençler kendi kişisel fotoğraflarını paylaşmakta ve kendi isimlerini kullanmaktadır. Bu orandaki hızlı artış bize mahremiyet konusunda çalışılması gerektiğinin sinyallerini vermektedir. Beş yıl önce neredeyse hiç paylaşılmayan cep telefonu numarası gibi bir

mahrem bilgi, 2012 yılında her beş gençten birinin paylaştığı normalleşmiş bir paylaşım davranışı hâline gelmiştir. Bu da bize neyin gizli kalacağı neyin ifşa edilebileceği gibi tercihlerin sosyal medya sayesinde hızla değişebileceğini göstermektedir (Madden, Lenhart, Cortesi, Gasser, Duggan, Smith ve Beaton, 2013).

Özellikle bu boylamsal araştırma verilerinin 2012 yılında elde edilmiş olduğunu ve oranın katlanarak arttığını göz önüne alırsak konunun bugünkü önemini daha iyi anlayabiliriz. Yine aynı araştırmada gençler Facebook'un popülerlik için vazgeçilmez olduğunu ve daha fazla beğeni almak için daha mahrem bilgi paylaşabileceklerini belirtmişlerdir. Ancak veriler gösteriyor ki, Facebook üzerindeki arkadaşlıkların üçte biri gerçek hayatta daha önce hiç tanışılmayan kişilerden oluşmaktadır. Bugün kullanıcılar yalnızca arkadaş olarak ekledikleri kişilere değil Instagram ve Youtube aracılığıyla milyonlarca kişiye ulaşabilmektedir. Bu durum paylaşılan içeriğe kimlerin eriştiği üzerindeki çekincelerden uzaklaşıldığını göstermektedir. Bir diğer önemli nokta ise gençlerin sosyal medya üzerinde takip ettikleri ünlü kişilere benzemek ve onlar gibi ünlü olmak istemeleridir. Bu da çocuk veya yetişkin fark etmeksizin her bir bireyin topluma mal olmuş bir ünlü kadar açık paylaşımlar yapabilmesini meşrulaştıran temel arzudur.

Ülkemizde TÜİK (2020) verilerine göre bireysel olarak internete erişim oranı son on yılda %40'tan %80'e çıkmıştır.

Grafik 2: Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2020

Yüksek oranda artan kullanım oranı ve internetteki karmaşıklaşan gizlilik protokolleri bireylerin mahremiyet konusunda eğitilmesini zorunlu hâle getirmektedir. Evinde perdeyi çok önemli bir araç olarak gören ve komşuların özel yaşamını gözetleyebileceğinden çekinen insanlar, çok daha mahrem fotoğraflarını internette paylaşabilmektedir. İnternette bir defa paylaşılan fotoğrafın bir daha kaybolmayacağı olgusal gerçekliği düşünülürse bu yeni durum karşısında ne kadar hazırlıksız olduğumuz anlaşılmakta ve söz konusu durumun mahremiyet algımızı dönüştürüp, zarar verdiği gözlenmektedir (Kumar ve Schoenebeck, 2015).

Geleneksel medya, sosyal medya ve internetin yol açtığı sorunlar sebebiyle insanlar gittikçe bireyselleşmekte, ilişki kurma ihtiyacının büyük kısmı bu mecralarda giderilmektedir. Sanal ilişkiler çeşitli dolandırıcılıklar ve hayal kırıklıklarıyla sonuçlanabilmektedir. Online mecralarda kredi kartı ve kimlik sahteciliği gibi suçları sıklıkla duymaktayız. Ancak bunların yanında kurbanlarına acı verici duygusal deneyimler yaşatan bir başka dolandırıcılık şekli online dating (çevrimiçi arkadaşlık) siteleri üzerinde gerçekleşmektedir. Çevrimiçi arkadaşlık uygulamalarında aşk ararken, dolandırıcılıkla sonuçlanan birçok vakada mağdurların travmatik tecrübeleri yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır (Whitty ve Buchanan, 2016). Finansal olarak istismara uğrayan bu insanlar yakınları tarafından anlaşıp, desteklenmemekte ve intiharla sonlanan vakalar bulunmaktadır. Bu konuda farkındalığın artırılması önem arz etmektedir (Whitty ve Buchanan, 2016).

Mahremiyetin Sınırları

Mahrem içerikleri paylaşırken çektiğimiz çizgileri nasıl oluşturduğumuza dair çeşitli teoriler üretilmiştir. Bu teoriler insanların paylaşım yapma davranışını anlamamızda bize yardımcı olmaktadır.

Gizlilik hesabı teorisi, paylaşılacak, beğenilmek arzusundaki kullanıcıların mahrem bilgilerini açmadan önce potansiyel faydalar ve riskler arasında yaptıkları değerlendirmeyi ifade eder. Bu teori çerçevesinde yapılan bir araştırmada sosyal medyada kurulan ilişkilerde, ilişki kurulan kişinin yakınlığına göre gizlilik çekincesi düzeyinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Lee ve Yuan, 2020). Bir başka deyişle, insanlar kişisel bilgilerini paylaşmadan önce bir değerlendirme yapmakta, öngörülen zararların kazanımlardan daha

az olduğunu düşündüklerinde paylaşım yapmaktadırlar. Yakın arkadaşlar ve aileler daha mahrem bilgilerin paylaşıldığı platformlara erişebilirken, uzak arkadaşları veya diğerleriyle daha az gizlilik içeren bilgiye erişebilecekleri platformlarda etkileşim kurulmaktadır. Bununla beraber değişen gizlilik algısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Amerika'da 2005 yılında gençlerin çok azı detaylı kişisel bilgilerini sosyal medya platformları üzerinde paylaşıırken 2015 yılında bu oran katlanarak artmıştır. Telefon numarası ve adres hâlen en mahrem bilgiler içerisinde olmaya devam etmektedir.

Diğer yandan önemli bir parametre olarak ekran başında harcanan süre de dikkat çekmektedir. Çocuklarda değişen yaş gruplarına göre farklı medya iletişim araçları kullanımı gözlenmektedir. Yapılan araştırmalarda ortaya konan haftalık 30 saati aşan medya etkileşimi endişe vericidir. Buna karşın ailelerin çocukların medya kullanımı üzerindeki otoritesi sınırlıdır (OFCOM, 2018). Dolayısıyla çocukların internet üzerindeki şiddet ve yetişkin temalı içeriklere ulaşması ve küçük yaşlardan itibaren bunlara maruz kalması kaçınılmazdır. Türkiye'de aday öğretmenlerle yapılan bir araştırmada bilinçli kullanıcıların cep telefonu ve internet kullanırken daha az problem ve sorunla karşılaştıkları saptanmıştır (Altundağ ve Bulut, 2017).

Lise öğrencileriyle yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin yaşı arttıkça sosyal medya kullanım sürelerinin arttığı tespit edilmiştir (Şimşek, 2019). Aynı araştırmada mahremiyet algısı yüksek olan öğrencilerin sosyal medyada daha az paylaşım yaptıkları ve kişisel bilgilerini paylaşmadıkları ortaya konmuştur. Çalışmada katılımcılara yöneltilen "İnternet üzerinden bir ilişkiye başlama mahremiyete aykırı değildir" önermesine, katılımcıların %29'u 'kesinlikle katılmıyorum', %13'ü ise 'kesinlikle katılıyorum' şeklinde cevap vermiştir. İnternette harcadığı sürenin çoğunu sosyal medyada geçiren öğrenciler "Özel ilgi duyduğum arkadaşına Instagram'da duygularımı daha rahat ifade edebiliyorum" derken, Instagram'ı günde en az bir defa kullanan öğrenciler interneti daha çok bilgi edinmek için kullandıklarını belirtmişlerdir. Bir diğer önemli bulgu ise şudur: Katılımcıların neredeyse yarısı Instagram kullanmaya başladıktan sonra mahremiyete ilişkin tutumlarının değiştiğini, kendilerine yeni bir kişilik kazandırdığını ve yaşam tarzlarını ona göre şekillendirdiklerini ifade etmiştir. Bu durum sosyal medyanın bilinçli kullanımın önemini

göstermektedir. Olası riskler konusundaki farkındalık düzeyi arttıkça kullanıcıların karşılaştıkları problemler de azalış gösterecektir.

Lisans ve yüksek lisans öğrencileriyle yapılan nitel bir çalışmada ise öğrencilerin internet üzerinden mahremiyetlerini teşhir eden paylaşım yapıp yapmadıkları ve bunlara ilişkin kaygı duyup duymadıkları araştırılmıştır. Günde 15 dakika ile 4 saat arasında değişik sürelerde sosyal medya kullanan katılımcıların mahremiyet ve buna uygun paylaşım yapma konusunda bilinçli olmalarında yüksek lisans ve lisans eğitimi almalarının etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı da sorgulanmış, kadın deneklerin mahremiyet konusunda erkeklere oranla daha çok kaygı duydukları ortaya çıkmıştır (Türten, 2018). Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeklerin cinsiyete bağlı olarak değişen yaşamın içindeki davranış kalıplarını belirleyen rollerdir. Sosyal yaşamı çok boyutlu olarak etkileyen bu roller bireyin mahremiyetinin zedelenmesine ilişkin algılarını da cinsiyete bağlı olarak değiştirmektedir. Bu durum sosyal medya kullanımında yerel kültürün paylaşım yapma davranışını etkilediğini göstermektedir (Yılmaz, Zeyneloğlu, Kocaöz, Kısa, Taşkın ve Eroğlu, 2009).

Medyada Özel Yaşamın Gizliliğinin İhlali

Medya kullanımı sırasında kullanıcılar, öngörülemeyen gizlilik ihlalleri sonucunda cinsel istismar ve şantaj gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Buna ilave olarak gençlerin, “sexting” yani cinsel içerikli resimlerle mesajlaşmaları sosyal medyada yaygınlık göstermekte ve bunun sonucunda oluşan gizlilik ihlalleri medyanın, toplumun ve araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Önceleri yetişkin kullanıcıların kurbanı olarak görülen çocuklar ve gençler, şimdilerde bu davranışı daha çok kendi akranları arasında sürdürmektedir. İzinsiz olarak mahrem görüntülerin dağıtılması ve olası riskler konusunda gençlerin çekinceleri olduğu da gözlenmektedir. Buna rağmen genel olarak bu davranışlar; geleneksel olarak hormonal etkilere, dürtüselliğe veya gençlerin naifliğine bağlansa da görüntülerinin istenmeyen yerlere ulaşması gibi durumlarda krizlere yol açmaktadır (Setty, 2017). Benzer örneklerin ülkemizde medyaya yansıdığı görülmüştür ve kimi zaman görüntüleri izinsiz paylaşılan kişiler üzerinde psikolojik ve sosyal etkiler bıraktığı gözlenmektedir. Bu kişiler çevrelerindeki sosyal normlara göre iş, eğitim ve aile ortamlarından

dışlanmaya varan sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu konu bireylerin mahremiyetine büyük ölçüde zarar vermekte ve sosyal medya araçlarının gelişmeye başladığı ilk günlerden itibaren konuşulmaktadır.

Topluma yansıyan olaylar sonucunda Avustralya'da sexting (cinsel içerikli fotoğraflarla mesajlaşma) hakkında farkındalık kampanyaları yapılmış ve gençlere bunun olası zararları hakkında bilgilendirici çalışmalar yapılmıştır (Albury ve Crawford, 2012). Fotoğrafları üçüncü kişilerle paylaşılan kurbanlar, fiziksel ve psikolojik olarak akran zorbalığına veya toplumsal boyutta manevi zararlara maruz kalabilmektedir. Bu davranışın sebeplerini ve gençlerin ilişki kurma biçimleri içindeki işlevini değerlendirmek, anlaşılması için önem arz etmektedir.

Davranışa sebep olan faktörler yanında gençlerin beklentilerini anlamadan çözüm getirilmesi zordur. Sexting davranışının potansiyel olarak riskli cinsel aktivitelere yol açması sebebiyle bu konuda gençlerin bilgilendirilmesi önemlidir. Genellikle gençler mahrem içeriklerin paylaşımını içeren bu davranışı sergilerken, akran baskısı ve öğrenmesi en etkili saik olarak öne çıkmaktadır. Bu motivasyonu ele almanın yanında, zarar görmeye karşı savunmasız olan gençleri, içeriklerin ifşası, yol açabileceği yasal sorunlar ve riskli davranışlara kapı aralaması konularında bilgilendirmek davranışın önüne geçmeye yardımcı olabilir (Klettke, Halford ve Mellor, 2013). Gençlerle yapılan nedensel bir araştırmada, zararlarını vurgulayıp, bireyin beklentilerini sorgulamanın bu davranışı önlediği ortaya konulmuştur (Dir, Coskunpınar, Steiner ve Cyders, 2013). Son dönemde yapılan araştırmalar ise mahrem görüntü ve mesajlaşmaları ifşa olup medyaya yansıyan mağdurların, daha çok kınanmaya maruz kaldığını göstermiştir (Hasinoff, 2017).

Çocuklarının fotoğraflarını Facebook'da paylaşan ebeveynlerle yapılan bir araştırma ise küçük yaşlardan itibaren paylaşım yapan ebeveynlerin mahremiyet üzerine ne düşündüklerini göstermiştir. Anneler iyi bakım veren, mutlu ve sağlıklı bir aile görünümüne sahip profil oluştururken diğer yandan internetten gelebilecek zararlardan çekinmektedir (Kumar ve Schoenebeck, 2015). Bu durum daha önce ifade edilen gizlilik hesabı teorisinin paylaşım yapma davranışını açıklamasına benzemektedir. Anneler çizecekleri mutlu tablo ile onayı alınamayacak yaşta olan çocuklarının mahremiyetinin ihlali

arasında kalmakta ve buna göre bir seçim yapmaktadır. Birçoğu çocuklarının mahrem bölgelerini içeren fotoğrafları paylaşmaktan çekindiklerini ancak mutlu anlarını arşivlemek de istediklerini belirtmiştir. Facebook ve Instagram, genç ebeveynlerin çocuğunu paylaşarak topluma gösterdiği ve onaylandığı bir platform gibi kullanılabilir. Buradaki önemli nokta onam veremeyecek yaştaki çocuğun dijital kimliğinin küçük yaşlardan itibaren oluşturulmasıdır. Son dönemde yapılan araştırmalar ise Instagram ve Youtube üzerinde paylaşım yapan ebeveynlerin mahremiyetin zedelenmesine ilişkin çekincelerinin azaldığını göstermektedir (Kumar ve Schoenebeck, 2015).

Ülkemizde de Instagram anneleri olarak ifade edilen, çocuklarının fotoğraflarını paylaşarak elde ettikleri görünürlükle maddi kazanç elde eden ebeveynler üzerine içerik analizi çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmaların ortaya koyduğu üzere kişisel tatmin veya arşivleme amacıyla fotoğraf paylaşmanın dışında çocukların gelir kapısı olarak da kullanılması, çocuğun istismarı kapsamında ele alınmalıdır (Parsa ve Akmeşe, 2019). Rızası alınamayacak ve karar veremeyecek yaştaki çocukların ekonomik istismarı söz konusu olduğundan konuyla ilgili toplumsal duyarlılık geliştirilmesi gerekmektedir.

Mahremiyet Algısı

Sosyal medya çalışmaları, literatüre mahremiyet algısına ilişkin yeni kavramlar kazandırmıştır. Milletlerarası mahremiyet algısı, kullanıcıların kendi kültürü ve medyanın ithal edildiği kültür arasındaki farkı göstermektedir (Abokhodair ve Hodges, 2019). Birçok ev sahibi kültür hem Twitter, Instagram, Tiktok gibi medya araçlarını ithal etmekte hem de bunu yaparken kendisinden bir şeyler katarak bu araçları yeniden yorumlamaktadır. Yalnızca medya aracı ulaştığı kültürleri etkilememektedir. Ulaştığı kültür de medya aracının kullanımında değişimler yaparak kabul etmektedir. Buradan hareketle, her milletin modern medya araçlarını kendi mahremiyet algısına göre kullandığını görmekteyiz. Amerika'da ortaya çıkan bir uygulama Türkiye'ye geldiğinde ortaya orijinalinden farklı bir sentez çıkmakta, ülkemizdeki kültürel, dinî ve sosyal sebeplerle kullanım amaçları değişebilmektedir. Örneğin, Instagram ve Youtube ülkemizde yaygınlaştıktan sonra bunlarla beraber çeşitli bebek görme törenleri de yaygınlaşmaya başlamıştır. Baby shower ifadesini Türkçemize çevirmek güç olsa da genel olarak doğumdan önce anneye destek olma ve

hediye alma partisi diyebiliriz. Sosyal medya aracılığıyla ithal edildikten sonra, ülkemizde geleneksel olarak yıllardır uygulanmakta olan bebek mevlidi benzeri âdetlerle birleşmiştir. Bu durum, medya aracılığıyla ve iki kültürün etkileşmesiyle ortaya yeni bir uygulama çıkmasına örnek gösterilebilir. Bu uygulamaların sürekli değişen bir yapıda olması ve farklı kültürlerden etkilenmesi normal kabul edilebilir. Üzerinde durulması gereken nokta, ortaya çıkan yeni uygulama ile onam veremeyecek yaştaki bebeklerin sünnet benzeri törenler de dâhil olmak üzere fotoğraflarının paylaşılmasıdır. Bu araçların mahremiyet üzerinde zedeleyici etkisi bulunduğu aşikârdır. Bu nedenle çocukluktan başlamak üzere bireylere, internet üzerindeki davranışlarıyla ve medyada mahremiyetle ilgili eğitim verilmelidir. Bu eğitim ailede başlamalı ve okulda sürdürülmelidir. Ailede başlaması için ebeveynlerin de bu konuda bilinçlendirilmesi ve mahremiyet konusunda eğitim alması gerekmektedir.

Mahremiyet Algısının Dönüşümü

Geleneksel toplumlarda mahremiyet cemaat kültürünün etkisi altında korunurdu ve sürekli olarak cemaat içi bir denetim mekanizması söz konusuydu. İnsanların sürekli olarak bir arada yaşaması, bireye özgü mahremiyet algısının oluşmasını engellemekteydi. Modern toplumlarda bu durum bir dönüşüme uğramıştır. Artık bireyler kendi mahremiyetlerini oluşturabilmekte ve yine bu süreçte dışarıya olan güvenleri azalmaktadır (Guilford, 1992). Geleneksel toplumda daha geniş bir çevreden oluşan sosyal yaşam şimdilerde daha çok aile içinde ele alınmaktadır. Önceleri birlikte yaşadığı çevrenin tasarlayıp uymak zorunda bıraktığı mahremiyet kuralları yerine modern toplumda bireyler mahremiyetlerini kendileri oluşturmaktadır. Bu özgürleşme bireye belirli bir ölçüde bağımsızlık kazandırmış ancak bunun yanında yalnızlığa ve ilişki kurma ihtiyacının noksan kalmasına yol açmıştır. Bireylerin içine çekildikleri dar çevre kişisel alan olarak ifade edilir. Burada kişisel alan ve kamusal alan ayrımı dikkat çeker. Medya araçlarının yaygınlaşmasıyla kişilerin ev dışındaki yaşamı kitlelere açık bir alan hâline gelmiş ve sürekli olarak başkaları tarafından izlenebilmektedir. Bu dönüşümle birlikte yeni düzenlemeler gerekmiş, kişinin kendini güvende hissetmesi adına hükümetler bireylerin yaşamına daha çok dâhil olmak durumunda kalmıştır (Vatandaş, 2020). Bu noktada kişilerin kendilerini güvende hissetmesi için özellikle büyük şehirler kameralarla donatılmıştır (Prashyanusorn, Preecha ve Somkuan, 2010).

Devasa kamera sistemleri büyük şehirlerde güvenliğin sağlanması amacıyla hükûmetlerce kullanılmaktadır. Google benzeri firmalar da gözetleme sistemleri kurmuş sokak sokak tüm dünyanın fotoğraflı yol haritasını çıkarmıştır. Bunu ortaya çıkarırken mahremiyetle ilgili çekinceleri olan ve kişilik haklarının güçlü yasalarla korunduğu Almanyada şirketler bu servislerini istedikleri şekilde kullanamamaktadır. Vatandaşlar, istemedikleri takdirde konutlarının görüntülerini sokak görüntüsü sisteminden kaldırabilmektedir. Bu durum yasa koyucu mekanizmaların mahremiyet ve gizlilikle ilgili düzenlemeler yapıp bunları uygulatmasının önemini ortaya koymaktadır (Geissler, 2011).

Diğer yandan şirketler ve sosyal medya, kullanıcıların bilgilerini kendi rızalarıyla toplayıp işlemekte olan devasa mahremiyet bulutları hâline gelmiştir. Bu bulutların içinde şirketlerin sahip olduğu bilgiler sayılamayacak kadar çeşitli kişisel bilgi kümelerinden oluşmaktadır. Doğum tarihinden uyku düzenine, tüketim alışkanlıklarından ilgi alanlarına, gezilen konumlardan hastalık bilgilerine kadar çok sayıda başlıktaki bilgiler bireylerin kendi isteğiyle paylaştıkları bilgiler arasında yer almaktadır. Bazı sosyal medya sitelerinin bireyleri kendilerinden daha iyi tanıyabilmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu bilgilerin teşhir edilmesi ve başkaları tarafından kolaylıkla ulaşılabilir hâle gelmesiyle gözetlemecilik geleneksel toplumda yasaklanan bir durumken bugün normalleşmiştir (Doster, 2013).

Kullanıcılar özel yaşamlarını Youtube, Instagram ve Tiktok gibi uygulamalar üzerinde ne kadar kamuya açarlarsa, yani bir başka deyişle toplumsal alana açtıkları mahrem bilgileri ne kadar artarsa o kadar çok fayda sağlamaktadırlar. Sürekli olarak online profillerini güncel tutarak takipçilerini yaşamlarından haberdar etmektedirler. Bu geniş takipçi kitlesine ulaşan kullanıcılar fenomen olarak adlandırılmakta, çeşitli pazarlama yöntemleriyle onları izleyen kişilere reklam yaparak gelir elde etmektedirler. Sosyal medyada, ünlü kişilerin özel yaşamı merak edilmekte, sürekli bir gözetlemecilikle takip edilmektedirler (Doster, 2013).

Çocuklarla yapılan bir çalışmada çocuklar kendilerine youtuberları örnek aldıklarını ve büyüyünce youtuber olmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bunun altında yatan sebeplerin tanınmak, bilinmek ve popüler olmak arzusu olduğu düşünülmektedir (Ergen, 2019). Bunun yanında sosyal medyanın

kolay para kazanma aracı olarak görülmesi de etkili olmaktadır. Çocuklar kimseye bağlı olmadan bir kamera veya telefonla küçük yaşlardan itibaren para kazanabileceklerini fark edip fenomenlerin yaşamlarına özenmektedir. Bu durumun bireyselleşmesi ve çocukların mahremiyeti ile ilişkisi de düşünülmelidir. Çocukların kişisel verilerinin gizliliği konusunda yeterli bilinç düzeyine sahip olmadığı görülmüştür (OFCOM, 2018).

Geniş kitlelere ulaşp fenomen olma arzusundaki bireyler, özel yaşamlarını topluma açma noktasında bir değerlendirme yapmaktadır. Elde edecekleri maddi faydayla ifşa ettikleri yaşamları arasında yaptıkları bu değerlendirme sonucunda, ünlü olmak için mahremiyetin sınırlarını ortadan kaldırmaktan çekinmemektedir. Bu durum mahremiyet hesabı teorisini destekler niteliktedir. Yukarıda belirtildiği gibi burada riskli paylaşım davranışının ne olduğuna kişiler kendileri karar vermektedir. Ancak istenmeyen olumsuz sonuçlarından kaçınmak için başta çocuklar olmak üzere tüm kullanıcıların paylaşım yaparken öncesinde bu konuda yeterince bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Medya ve Mahremiyete İlişkin Güncel Sorunlar

Beklenmeyen olumsuz sonuçları olabileceği, kişisel bilgilerin istismar edilebileceğiyle ilgili farkındalık arttırıldığında bireyler sosyal medyayı daha dikkatli kullanacaklardır. Ülkemizde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çocuklarda mahremiyet eğitimi çalıştayı düzenlemiş ve sonuç raporunda dijital medya kullanımına ilişkin konularla ilgili çeşitli öneriler getirilmiştir (Erbay, 2017). Çocukların bu yeni araçların kullanımı sırasında istismar edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Travmatik sonuçlar doğurabilecek istismar olaylarının önüne geçebilmek için çocuklara denetimsiz sosyal medya kullandırılmaması önem arz etmektedir. Bu konuda ebeveynlerin bilinçlendirilmesi önemlidir. Okullarda yapılabilecek bilgilendirme çalışmaları önerilmektedir.

Bireyler gündeme gelen gizlilik tehditlerine karşı gittikçe daha fazla haberdar ve duyarlı olabilirler ancak bu konuda önlem almak için ne yapacaklarını bilemeyebilirler. Nitekim, elindeki kişisel verileri kullanacağı ve üçüncü kişi ve kuruluşlarla paylaşacağına yönelik haberler çıkan Whatsapp uygulaması günlerce ülkemizin gündeminden düşmemiştir. Buradan hareketle

bireylerin gizliliklerine ve mahrem bilgilerinin paylaşılabilmesine dair endişe taşıdıkları ve bu durumu önemsedikleri görülmektedir. Bu konuda yasa koyucu mekanizmaların şirketlerin hangi bilgileri saklayıp paylaşabileceğine dair düzenlemeler yapması ve bunları vatandaşlarla paylaşmasının oluşabilecek bilgi kirliliğinin önüne geçebileceği düşünülmektedir (Dev, Moriano ve Camp, 2020).

Ayrıca bakanlıkların ve ilgili kurumların özel yaşamın gizliliğine ilişkin yasal önlemler alması gerekmektedir. Oluşabilecek gizlilik ihlallerine karşı şikâyet mercileri oluşturulmalı ve süreçler hızlandırılmalıdır. Yetişkinler internet ortamının sağladığı rahatlık, ifade özgürlüğü, sınırsız ve sürekli erişebilme imkânından faydalanmaktadır. İnternet bireylerin tanımadıkları kişilerle etkileşime girebilmelerine ve arkadaşlık yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Mahremiyet ile cinsellik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bastırılan duygu ve dürtülerini anonim bir şekilde ifade edilebilmesi mahremiyetin sınırlarını gevşetmektedir. Yüz yüze ifade edilemeyen sözler çevrimiçi sohbet uygulamalarında ifade edilebilmekte ve sövme davranışı normalleşmektedir (Lupton, Pedersen ve Thomas, 2016).

Sosyal medyanın kişilik gelişimi üzerine etkileri de incelenmelidir. İnternet kullanımı bireyler arasında sosyal etkileşim sağlarken aynı zamanda bireyselleşme ve toplumdan uzaklaşmaya da sebep olabilmektedir. İnternetin yaygınlaşmasıyla ebeveynlerin çocuk yetiştirme üzerindeki etkileri azalmakta ve yine onlara bu noktada çok büyük bir görev düşmektedir.

Çocuklar büyürken aile üyeleri mahremiyet eğitimi vermeli ve çocuklar olası tehlikeli sonuçlardan korunmalıdır. Eğer sağlıklı bilgilere erişim yollarını öğrenebilirlerse, teknoloji kullanımının olumlu yanlarından biri çocukların zaman zaman internetten ailelerine sormaya çekindikleri mahrem bilgileri öğrenebilmeleridir. Burada da doğru bilgiye erişebilmeleri konusunda öncesinde eğitim almış olmaları gereği doğmaktadır.

Medyada Mahremiyetin Korunmasına Yönelik Öneriler

- İnternet üzerinden banka ve kredi kartı bilgileri paylaşılırken girilen sitenin uzantısı ve güvenlik sertifikası kontrol edilmelidir. Bazı kötü niyetli kişiler banka web sitelerinin ara yüzünün birebir aynısını kopyalayıp bunu e-postayla kullanıcıya göndermektedir. Bu site üzerinden giriş yapan

kullanıcının bilgileri çalınmakta ve hesapları boşaltılmaktadır. Şüpheli işlemlerde banka çağrı merkeziyle iletişime geçilmelidir.

- Sosyal medya sitelerinde paylaşım yapılırken çeşitli çevrelerin bilgilerinize erişim düzeyi farklıdır. Bu gizlilik ayarlarını yönetmek genellikle sizin elinizdedir. Paylaşılan gönderinin ulaşabileceği yerleri çekince düzeyinize ve içeriğin özelliğine göre kısıtlayabilirsiniz.
- Başkaları tarafından ne kadar görünür olacağınız sizin elinizdedir. Görünürlük ayarlarını gözden geçirmeniz faydalı olacaktır.
- Mobil cihazlarda konum bilgilerinizi daima açık tutmak yerine sadece ihtiyacınız olduğunda açmak faydalı olacaktır. Böylelikle hiç bilmediğiniz firmaların eline arkadaşlarınızın bile sizinle ilgili bilebileceğinden daha fazla bilgiyi vermenizi engellemiş olursunuz. Uygulamalar bir doktor muayenesini, tatil planını, evden işe gittiğiniz rotayı sürekli olarak kaydederek sizi reklam yağmuruna tutabilir.
- Kişiye özel reklam yağmuruna tutulmak istemeyen kullanıcılar, telefon ve e-posta bilgilerini gerekmedikçe internet üzerinden paylaşmamalıdır. Kişiselleştirilmiş ayarlar seçenekleri, size özel içeriklere ulaşmanıza yardımcı olsa da çoğu zaman mahreminizi ve alışkanlıklarınızı istila edersesine bilgilerinizi biriktirmektedir. Size özel reklam yağmurundan kaçınmanın bir yolu da bu kişiselleştirme seçeneğini daima kapalı tutmaktır.
- Kullanıcılar, zaman zaman kendilerini herhangi biri gibi anonim bir şekilde aratıp bu düzeyde görünür olmak isteyip istemediklerini sorgulayabilir ve eğer mahremiyetlerini fazlaca açtıklarını düşünüyorlarsa sonraki paylaşımlarında daha dikkatli olabilirler.
- Birey en çok nelerinin mahrem olduğunu düşünmeli, bunları koruyup korumama kararını gözden geçirmelidir. Neyi, nerede, ne kadar ve kimlerden sakınacağını düşünmeli ve bu soruların cevabına göre paylaşım yapmalıdır.
- Çocuğu olan anne babalar onunla açık bir iletişim hâlinde olmalı, çocuğun sanal arkadaşlıklarını tanımalı; sanal zorbalık, istismar ve dolandırıcılık gibi durumları engelleyebilmek için nasıl paylaşımlar yaptıkları konusunda çocuklarıyla konuşmalıdır.

- Ortaöğretim ve yükseköğretimde internet kullanımında mahremiyetin uğrayabileceği zararlar konusunda, okullardaki ders içeriklerine yeni bölümler eklenebilir, bu dersleri verecek eğitimcilere hizmet içi eğitimler verilebilir.
- Gençlerin, sosyal medya kullanırken mahremiyet konusunda farkındalığını arttırıcı afişler hazırlanıp atölye çalışmaları yapılabilir.
- Dijital ortamlardaki bilgiler bir defa paylaşıldıktan sonra çoğunlukla silinememekte ve kullanıcıların kontrolünden çıkabilmektedir. Okullardaki psikolojik danışmanlar, ebeveynlere medyada mahremiyet ve gizliliğin nasıl korunacağına dair eğitimler verebilir.
- Eğitimleri almış ebeveynlerden gelecek geri bildirimlere göre ayrıca sorun tespit edilen noktalarda yeni çalışmalar yapılabilir.
- Öğrenciler internette kaliteli ve verimli zaman geçirmek için teşvik edilebilir. Bunun için sınıf rehber öğretmenlerince grup rehberliği çalışmaları yapılabilir.
- Salgın döneminde artan video konferans programları kullanımının bilinçli bir şekilde yapılabilmesi ve kişisel verilerin gizliliğinin korunabilmesi adına gerekli bilgilendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abokhodair, N. ve Hodges, A. (2019). Toward a transnational model of social media privacy: How young Saudi transnationals do privacy on Facebook. *New Media & Society*, 21(5), 1105–1120. <https://doi.org/10.1177/1461444818821363>
- Albury, K. ve Crawford, K. (2012). Sexting, consent and young people's ethics: Beyond Megan's story. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 26. 463-473. 10.1080/10304312.2012.665840.
- Altundağ, Y. ve Bulut, S. (2017). Aday sınıf öğretmenlerinde problemlili akıllı telefon kullanımının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (4), 1670-1682. DOI: 10.17240/aibuefd.2017.17.32772-363958
- Anwar, M. (2020). Supporting privacy, trust, and personalization in online learning. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, <https://doi.org/10.1007/s40593-020-00216-0>
- Dev, J., Moriano, P. ve Camp, L. J. (2020). Lessons learnt from comparing whatsapp privacy concerns across Saudi and Indian populations. *In Sixteenth Symposium on Usable Privacy and Security*, 81-97.
- Dir, A. L., Coskunpinar, A., Steiner, J. L. ve Cyders, M. A. (2013). Understanding differences in sexting behaviors across gender, relationship status, and sexual identity, and the role of expectancies in sexting. *Cyberpsychology, behavior and social networking*, 16(8), 568–574. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0545>
- Doster, L. (2013). Fear of missing out: Is voyeurism the real motive behind teen consumption of social media?. *ACR European Advances*.
- Erbay, E. (Temmuz, 2017). Mahremiyet eğitimi çalıştayı sonuç raporu. Ankara: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Ergen, Y. (2019). YouTubers as a popular culture role model: A research study on private school students. *İnsan ve Toplum*, 9 (1), 117-154.
- Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2020. (Ağustos, 2020). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 33679, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679)
- Hasinoff, A. A. (2017). Sexting and privacy violations: A case study of sympathy and blame. *International Journal of Cyber Criminology*. 11, 202-217. 10.5281/zenodo.1037391.
- Geissler, R. C. (2011). Private eyes watching you: Google Street View and the right to an inviolate personality. *Hastings LJ*, 63, 897.

- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü: Modern toplumlarda cinsellik, aşk ve erotizm*. (İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1992).
- Klettke, B., Hallford, D. J. ve Mellor, D. J. (2014). Sexting prevalence and correlates: a systematic literature review. *Clinical psychology review*, 34 (1), 44–53. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2013.10.007>
- Kumar P. ve Schoenebeck, S. (2015). The modern day baby book: Enacting good mothering and stewarding privacy on facebook. In *Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work & Social Computing (CSCW '15)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 1302–1312. DOI: <https://doi.org/10.1145/2675133.2675149>
- Lee, Y.-H. ve Yuan, C. W. (2020). The Privacy calculus of “Friending” across multiple social media platforms. *Social Media + Society*. <https://doi.org/10.1177/2056305120928478>
- Lupton, D., Pedersen, S. ve Thomas, G. M. (2016). Parenting and digital media: from the early web to contemporary digital society. *Sociology Compass*, 10 (8), 730-743.
- Madden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U., Duggan, M., Smith, A. ve Beaton, M. (2013). Teens, social media, and privacy. Pew Research Center, 21 (1055), 2-86.
- Ofcom. (2018). Children and parents: Media use and attitudes report, https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/134907/children-and-parents-media-use-and-attitudes-2018.pdf
- Parsa, A. F. ve Akmeşe, Z. (2019). Sosyal medya ve çocuk istismarı: Instagram anneleri örneği. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 5, 163-191.
- Setty, E. (2019). A Rights-Based approach to youth sexting: Challenging risk, shame, and the denial of rights to bodily and sexual expression within youth digital sexual culture. *Int. Journal of Bullying Prevention* ,1, 298–311. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00050-6>
- Türten, E. (2018). Yüksek lisans öğrencilerinin sosyal medyada mahremiyet algısı: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı*, 143-162. DOI: 10.31123/akil.460160
- Şimşek, T. (2019). Sosyal medyada mahremiyetin ifşası “Instagram örneği”, *Sosyolojik Düşün*. 4 (1), 10-24.
- Vacharee P, Somkuan K. ve Preecha P. Y. (2010). Surveillance system for sustainable tourism with safety and privacy protection, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2 (1), 2010, 74-78. ISSN 1877-0428, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.01.016>.

- Vatandaş, S. (2020). Mahremiyetin dönüşümü ve iletişim araçları. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 437-458. DOI: 10.20304/humanitas.746477
- Yavuz, H. (2012). *Budalalığın keşfi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, D. V., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L. ve Eroğlu, K. (2009). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 775-792.
- Whitty, M. T. ve Buchanan, T. (2016). The online dating romance scam: The psychological impact on victims – both financial and non-financial. *Criminology & Criminal Justice*, 16 (2), 176–194. <https://doi.org/10.1177/1748895815603773>

İNTERNET VE SOSYAL MEDYANIN İFŞA KÜLTÜRÜ

Mustafa BOSTANCI¹

Giriş

Türk Dil Kurumu'na göre ifşa; gizli bir şeyi ortaya dökmek, açığa vurmak, yaymak, ilan etmek, afişe etmek, reklam etmek anlamlarına gelmektedir. İnternet ve sosyal medyanın mesajları geniş kitlelere ulaştırma gücü, ifşanın geniş kitlelere ulaşmasına, daha fazla görünür olmasına zemin hazırlamaktadır. Bu platformlarda birey diğer hayatları gözetlerken aynı zamanda kendi hayatını ifşa etmektedir. İfşanın tarafları olarak bir tarafta gizli bilgisi ifşa olunan birey veya kurum, diğer tarafta ise gizli bilgiyi ifşa eden birey veya kurum bulunmaktadır. Kimi zaman da ifşanın her iki tarafı aynı kişi olabilmektedir. Bu bağlamda ifşa, gönüllü ifşa ve rıza dışı ifşa olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. İnternet ve sosyal medya platformlarına üye olmak, bazı bilgilerin gönüllü olarak afişe edilmesini kabul etmek anlamına gelmektedir. Sosyal medya, çalışma mantığıyla sadece üyelerin değil, üyelerle bağlantılı diğer kullanıcıların da bazı bilgilerini görme ve paylaşabilme imkânı sunmaktadır. Bir fotoğrafta veya konumda etiketlenmek gibi çeşitli yollarla rıza dışı ifşa sıklıkla gerçekleşmektedir.

Yaşanan büyük veri devrimi, kullanıcı verisinin değer kazanmasına yol açmıştır. Veriye ulaşabilmek ve kullanabilmek güçlü bir ticari değer hâline gelmiştir. Veri, bir nevi yeni hammadde olarak değerlendirilmektedir. Veriye erişmek aslında kullanıcıya erişmektir. Ticari şirketler için değerli olan,

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0002-9235-293X

kullanıcıların kişisel verileridir. Bu yeni ekonomi şekli genellikle “dijital ekonomi” veya “izleme ekonomisi” olarak adlandırılmaktadır (Lokke, 2017: 69). İzleme ekonomisinin hammaddesi olan kullanıcı verisini bizzat kullanıcıların kendileri sağlamaktadır. Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte kullanıcıların her bir davranışı birer veriye dönüşmektedir. Yakın geçmişte hane internet hizmeti almakla başlayan verinin dolaşım serüveni, günümüzde akıllı telefon sahibi olmakla birlikte hız kazanmış ve hacim olarak devasa boyutlara ulaşmıştır. Dijital nesneler ve internet kullanılarak yapılan her türlü eylemin verilerle ifade edilmesi büyük veriyi oluşturmaktadır.

Geleneksel medya sektörünün genel işleyişi “*popüler kimselerin hayatlarının geniş halk kesimlerine sunulması*” şeklinde gerçekleşmektedir. Sanat ve siyaset camiasının meşhur yüzleri gazete sayfalarının, televizyon programlarının değişmez aktörleri olmuştur. İnternet ve sosyal medyanın gelişmesi, medya sektöründe izleme ve izlenmenin doğasını “*geniş halk kesimlerinin kendilerini herkese sunması*” şeklinde değiştirmiştir. Bu tam anlamıyla kullanıcıların birer içeriğe ve aynı zamanda veriye dönüşmesi demektir.

Dünyanın en değerli şirketlerinden olan Amazon, Google, Facebook gibi dijital tabanlı hizmet sağlayıcılar için hizmet sundukları kullanıcılar önemlidir. Bu sebeptendir ki internet siteleri, sosyal medya platformları ve akıllı telefon uygulamaları kullanıcı sayılarını önemser ve onları daha uzun süre aktif olarak sistemde çevrim içi tutmak ister. Kullanıcı, bir internet sitesinde veya bir uygulamada ne kadar çok vakit geçirirse hizmeti sağlayan şirkete o kadar fazla katkı sağlar. Bu şirketlerin temel mantığı daha fazla kullanıcı, daha fazla işlem üzerine kurulmuştur. Sunulan hizmetlerin algoritmaları kullanıcıların daha fazla tatmini hedefiyle oluşturulmuştur. İletişim kurmak, eğlenmek, sosyalleşmek gibi kullanıcı ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayan platformlar daha çok ilgi görmektedir, bu ilgi kullanıcı sayılarına ve içeriklere yansımaktadır. İzleme ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işleminde internet, uygulamalar ve sosyal ağ sağlayıcıları önemli birer aktör olarak dikkat çekmektedir.

Kullanıcılar tek başına sadece birer sayıdan ibaretken, dijital ayak izleri kullanıcıları kıymetli hâle getirmektedir. Platformlar nezdinde kullanıcının değeri, kendisine ait olan bilgiyi hangi ölçüde internet ve sosyal medyada paylaştığı ve kişisel verilerinin kullanılmasına hangi ölçüde izin verdiğiyse

doğru orantılıdır. Dijital platformlar ve uygulamaların kullanıcı sözleşmeleri, kullanıcıların hangi verilerinin nasıl toplanacağı, nasıl işleneceği ve nasıl kullanacağı bilgilerini içermektedir. Kullanıcı olabilmek ilgili sözleşmeyi kabul etmeyi gerektirir ki bu aynı zamanda birtakım kişisel bilgilerin toplanması, işlenmesi ve kullanılması konusunda ilgili platforma izin vermek anlamına gelmektedir.

Bilgi İfşası

İnsanlık tarihi sözlü kültürle başlamış, matbaa ile yazılı kültür yayılmış ve teknik gelişmelerin etkisiyle elektronik kültürle tanışmıştır. Dijital kültür, sözlü ve yazılı kültürü kapsayan geniş bir kavramdır (Demirci, 2016: 59). Yazılı ve sözlü bilginin dijitale aktarılması, bilgi arşivleme, düzenleme, dağıtma ve kullanma yöntemlerinin değişmesi anlamına gelmektedir. Google gibi bir arama motoru, Wikipedia gibi bir sözlük ve her an devasa ölçüde bilgi üretilen sosyal ağlar dijital kültür ekosisteminin genişlemesine katkı sağlamaktadır.

Bilgi ifşası, kişisel veya kurumsal bilginin mahremiyetinin ortadan kaldırılması ve kamuoyuna açılması demektir. Bilgi ifşasının boyutları kişisel bilginin ifşasından işletmelere ait bir bilginin ifşasına, devletlere ait stratejik birtakım bilgilerin ifşasına kadar uzanabilmektedir. Bilgi ifşası, yasalara ve etik değerlere uygun olmayan bir davranışın kamuoyuna duyurulması şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Aktan'a göre (2006: 21), yanlış uygulamalar olarak adlandırılan ve işletmelerde ifşaya konu olan çeşitli örnekler bulunmaktadır:

- Halk sağlığına uygun olmayan gıda üretilmesi ve pazarlanması,
- İnsan hakları ihlali,
- Kaçak işçi çalıştırma,
- Sosyal ve mali hakları sağlamadan işçi çalıştırma,
- Vergi kaçakçılığı,
- Taciz, şiddet, dayak,
- Hissedarların haklarının ihlali,
- Paydaşların haklarının ihlali

Bilgiyi ifşa eden birey psikolojik ve vicdani rahatlatma hissiyle bu davranışı gerçekleştirmektedir. Gerçekleştirdiği bilgi ifşası davranışıyla söz konusu

yasal veya etik olmayan işlemlerin son bulacağını düşünmektedir. Bilgi ifşası toplumsal fayda amacıyla değil de tehdit, şantaj veya rüşvet karşısında yapılmışsa, birey tehdit veya şantajdan kurtulma veya maddi kazanç elde etme şeklinde bir fayda sağlamaktadır (Yılmaz, 2009: 1). Öte yandan, internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen gözetim ve ifşa yoluyla elde edilen bilgilerin kullanım alanları değişiklik göstermektedir (Binark ve Bayrakturan, 2013: 76):

- Askeri ve İstihbarat
- Devlet Yönetimi ve Nüfus Kontrolü
- İş Gözetimi ve Denetimi
- Tüketim ve Tüketici Yapılandırması

Gizli bilgi ve belgelerin ifşası söz konusu olduğunda “Wikileaks” ve “Panama Belgeleri” vakaları ön plana çıkmıştır. Wikileaks ifşası, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı’na ait 1.74 Gigabyte belgenin sızdırılması olayıdır. Bu olay, o tarihe kadar yapılan en büyük gizli belge ifşası olmakla birlikte tüm dünyada tartışmaların başlamasına neden olmuştur (Atalay, 2018: 149). İnternet ve yeni medyanın geleneksel gazetecilik anlayışını dönüşüme zorladığı günlerde, Wikileaks benzeri olaylar etik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Belge ifşası olaylarında etik tartışmalar ulusal çıkarların neler olduğu, her durumda ifşanın gerekli olup olmadığı ve belgelerdeki isimlerin kişilik haklarının ihlali üzerinde yoğunlaşmıştır. Wikileaks’de bütün belgelerin ifşa edilmesi birtakım ulusal çıkarların zedelendiği görüşünü ortaya çıkarmıştır. Amerikan hükûmeti Wikileaks belgelerinde adı geçen bazı diplomat, iş adamı ve kamu çalışanlarını güvenlik tehditlerine karşı koruma altına almıştır. 250 bin Wikileaks belgesi düzeltmeler yapılmak üzere 5 gazeteye (The Guardian, New York Times, Der Spiegel, Le Monde, El Pais) gönderilmiştir. Bütün düzeltme çabalarına rağmen belgelerde ismi bulunan kişilerin hukuki durumlarıyla ilgili tartışmalar hâlen devam etmektedir (Kumcuoğlu, 2011: 59-60).

2015 yılında, Panama’lı Off-Shore şirketi olan Mossack Fonseca’ya ait 11,5 milyon gizli belge, kimliği belirsiz bir kaynak tarafından internet üzerinden paylaşılmıştır. Panama Belgeleri sızıntısı, şimdiye kadar gerçekleştirilen en büyük döküman ifşası olarak kabul edilmektedir. Bu belgelerde politikacılar, iş insanları, kara para aklama faaliyetleri, ambargo ihlalleri ve yasa dışı finansal

faaliyetler bulunmaktadır (Kılınç, 2016: 582). Belgeleri ifşa eden kişi kendisini “John Doe” ismiyle anonim olarak belirtmekle birlikte, ifşacının gerçek kimliği hâlâ bilinmemektedir (Maral, 2018: 114).

İfşa sürecinde ifşacı, ifşaya konu uygulama veya bilgi, ifşaya konu uygulama veya bilgiye sahip kişi veya kurum aktif olarak yer almaktadır. İfşa anlık olarak gerçekleştirilen bir olaydan ibaret olmayıp, planlı bir süreç içerisinde yapılmaktadır (Arslan ve Kayalar, 2017: 17). Wikileaks, Panama gibi devasa boyutlarda bilgi ifşalarının tüm dünyada yankı bulmasında organize bir ifşa sürecinin yanı sıra internet ve sosyal medyanın etkisi yadsınamaz büyüklüktedir. İfşaya konu belgelerin kısa sürede farklı platformlar ve kullanıcılar arasında yayılmasıyla ifşanın erişimi engellenemez boyutlara ulaşmıştır.

Gönüllü İfşa

İnternet ve sosyal medyada görünür olma ve insanlar tarafından bilinme arzusu, beğenilme arzusuyla birlikte birbirini besleyen iki kavram olarak değerlendirilebilir. Gönüllü ifşanın temelinde iyi, güzel ve başarılı olanı gösterme mantığı bulunmaktadır. Gönüllü ifşa, herkes tarafından bilinmesi istenenin, bilinmesinin birey açısından faydalı olacağı düşünülenin ifşa edildiği bir çerçeveye sınırlıdır. Bu durum, rıza dışı ifşanın tam tersi olarak değerlendirilmektedir. Mahremiyetin sınırlarının sadece kusurları gizleyen dar bir anlayışa hapsedildiği dijital çağda, gönüllü ifşa sıradan ve olması gereken bir davranış olarak algılanmaktadır. Değerli olanı saklayan, gizleyen, muhafaza eden kültürden, açığa çıkaran, sergileyen, ifşa eden kültüre doğru hızlı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Birey, kendisini ve kendisine ait olanı diğerlerine gösterme eğilimindedir. “Görünüyorum öyleyse varım” yaklaşımı internet ve sosyal medya kullanıcılarının geneli üzerinde hâkim bir görüş olarak yaygınlaşmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013: 36). Postmodern dünyada insanın görülmesiyle var olduğunu hissetmesi arasında güçlü bir bağ kurulmaktadır. Başkaları tarafından seyredildiği oranda var olan birey, izleyicisine zengin bir içerik sunmaya gayret göstermektedir. Başrol oynamak ve bir hikâyenin kahramanı olmak isteyen postmodern insan, kendisine ait fotoğrafları, filmleri, arkadaşları, anıları ve anları her geçen gün daha fazla görünür kılmaktadır (Şişman, 2016: 58).

İnternet ve sosyal medya sunduğu eşsiz fırsatların yanı sıra aynı zamanda özel hayatın gizliliğini tehdit etmektedir. Görmeyi önceleyen bir kullanım şekli olan sosyal medyada diğerleriyle iletişim kurabilmek ve etkileşimde bulunabilmek için bir profile sahip olmak, yani görülmek gereklidir. Görülmek için ise kullanıcının kendisine ait profilini tamamlaması ve paylaşımlar yaparak sürdürmesi gerekmektedir. Sosyal medya paylaşımları sadece kullanıcının kendisi tarafından değil, arkadaşları tarafından da yapılmakta ve neredeyse özel olan ortadan kalkmaktadır (Kaya, 2015: 295).

Gönüllü ifşa ile mahremiyetin ihlal edilmesi, bireysel hayatı zayıflatmakta ve toplumu ortalama bireylerden meydana gelen bir bütüne dönüştürmektedir. Her an kendi hayatını diğerleriyle paylaşan ve kişisel problemlerini kamusal sorunlarmış gibi yansıtan bireyler hem kendilerine yönelik saygınlıklarını hem de birey olarak diğerlerinden farklı olma özelliklerini kaybetmektedir (Budak, 2016: 106). Herkes gibi olma, başkalarına benzeme ve özellikle popüler kimlikleri taklit etme davranışıyla yapılan gönüllü ifşa tehlikeli boyutlara ulaşmaktadır. Sanal olarak değerlendirilen kimlik, gerçek kimliğin sahip olduğu mahrem bilgileri büyük bir cesaretle kamuoyuna sergilemektedir.

Ziyaret edilen internet siteleri geçmişte kullanıcıya bildirmeden, günümüzde ise kullanıcının karşısına çıkarılan bir mesaj kutucuğu ile onay alarak çerezler toplamaktadır. Bu mesaja onay veren kullanıcılar gönüllü olarak bilgilerinin kullanılmasına izin vermektedir. Toplanan çerezler kullanıcının tekrar ziyaretinde onu tanımak ve çeşitli tercihlerini kayıt altına almak için kullanılmaktadır. Bir alışveriş sitesi, ziyaretçinin tıklamaları, alışveriş tercihleri ve ilgilerini çerezler yoluyla arşivleyerek sonraki ziyaretler için ilgili kullanıcıya hangi içerik ve reklamları göstereceğini belirleyebilir. Turow (2015: 151) bu işlemi profillemeye olarak adlandırmaktadır. Profillemeye işlemi, bilgisayarlarda bulunan çerezler yardımıyla kullanıcının internet sitesi ziyaretleri ve site içi davranışlarına ait verilerin toplanması anlamına gelmektedir. Profillemeye yapma konusunda uzman şirketler, elde ettikleri kullanıcı verilerini çeşitli borsalarda satışa çıkarmaktadır. Profillemeye verileri, hangi ürünlerin kimlere pazarlanacağına dair en güvenilir bilgiler olarak kabul edilmektedir.

Bir diğer gönüllü ifşa ise kullanıcıların mahrem mekânları olan evlerini ya da evlerinin belirli bir bölümünü her an canlı olarak internet üzerinden

kamuoyuna açmaları şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durum, geleneksel medyada bir dönem popüler olan, seyirciler tarafından gözetlenen sıradan hayatları konu edinen yarışmaların internete yansıyan hâlidir. Evin çeşitli yerlerine kurulan kamera sistemiyle elde edilen görüntüler internet alt yapısı ve özel yazılımlar aracılığıyla internet siteleri üzerinden 24 saat canlı olarak yayınlanmıştır. Evini internete açan kişiler ya ödüllü bir yarışmaya dâhil olmakta ya da mahrem mekânlarını herkese açmanın karşılığında doğrudan bir gelir elde etmektedir.

Rıza Dışı İfşa

İnternet ve sosyal medyada rıza dışı ifşa, kullanıcının izni veya bilgisi dışında kişisel bilgilerinin kullanılması, başkalarıyla paylaşılması ve kamuoyuna açılmasıdır. Dijital çağda iletişim kurmanın ve sosyalleşmenin merkezinde internet ve sosyal medya yer almaktadır. Dijital platformlar hayatı kolaylaştırdığı kadar çeşitli yönlerden de zorlaştırmaktadır. Genel olarak reklamcılık hedefli çalışan sosyal medya platformlarını kullanabilmek için kullanıcılar gizlilik şartlarını onaylamak zorundadır. Bu durum, ilgili platformun reklamcılık müşterilerine birtakım kişisel ve kullanım verilerinin satılması anlamına gelmektedir. Facebook, Instagram, Twitter gibi popüler bir sosyal ağı kullanmayı reddetmek kolay olmamaktadır. Dijital çağda bir sosyal ağda olmamak sosyal ve iş çevresiyle iletişimi sürdürmemek, yeni ilişkiler geliştirememek, fırsatları kaçırmak ve topluluk içerisinde dışlanmak gibi sonuçlar doğurabilmektedir (Fuchs, 2014: 287). Sosyal ağda bulunmanın bir gerekliliği olarak kullanıcılar birtakım verilerinin kullanılmasını kabul etmek zorunda kalmaktadır.

Sosyal ağlar her ne kadar her insanın kolaylıkla kullanabileceği bir yapıya sahip olsa da, gizlilik ayarları gibi birtakım özel ayarları yapılandırmak temel düzey kullanım bilgisinden daha fazlasını gerektirmektedir. Doğru yapılandırılmamış gizlilik ayarları, kullanıcı bilgisini herkes tarafından görüntülenebilir hâle getirmektedir. Tanınmadığı ve sosyal ağına dâhil olmadığı kullanıcıların herkese açık bilgilerini görüntülemek, kişisel bilgilerine erişmeye çalışmak olarak tanımlanan stalk kavramına sosyal medya kullanıcıları sempatik bir anlam yüklemektedir. Stalklamanın iyi niyetle yapılmaması durumunda özel hayatın ihlali ve ifşa boyutlarına ulaşan sorunlar ortaya

çıkılmaktadır. Gizli bilgiye erişmeyi hedefleyen bir stalklama davranışı niteliğine göre suç unsuru taşıyabilmektedir. Kullanıcı bilgilerinin stalklama yoluyla rıza dışı ifşa edilmesi hem ahlaki hem de hukuki sorumluluklar doğurmaktadır (Serçemeli, 2017: 9).

Sosyal hayatın içerisinde yer alan insan, çevresindeki insanlarla iletişim hâlinde hayatını sürdürmektedir. Dijital ortamlarda da aynı şekilde bir iletişim söz konusudur. İnternet ve sosyal medya aracılığıyla iletişim kuran ve sosyal çevresini genişleten kullanıcılar diğer kullanıcılarla etkileşime geçmektedir. İçeriği beğenmek, yorum yapmak, tekrar paylaşmak gibi çok çeşitli yollarla etkileşim sağlanmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan içeriklerde sadece kişisel bilgiler değil aynı zamanda herhangi bir grup etkinliği ya da organizasyona ait bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca kullanıcının sosyal medyada paylaştığı fotoğrafta arkadaşının veya hiç tanımadığı birinin yer alması, etiketlenmesi sıklıkla rastlanan bir rıza dışı ifşa durumu olarak ortaya çıkmaktadır.

2020 yılında başlayan ve bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi dijital nesnelerle olan ilişkiyi arttırmakta, dijital içeriklerin daha çok tüketilmesine sebep olmaktadır. Hibrit çalışma sistemi, uzaktan eğitim gibi deneyimler kullanıcıyı dijital ağın bir parçası yapmakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda dijital içeriğin bir parçası hâline getirmektedir. Kullanıcının katıldığı herhangi bir çevrimiçi toplantıya ait video, ses ve fotoğrafların diğer bir katılımcı tarafından sosyal medyada paylaşılması genellikle herhangi bir rıza alınmadan gerçekleşmektedir. Bu durum katılımcıların mahremiyetini tehdit etmekte, rıza dışı ifşa olarak değerlendirilmektedir. Covid-19 pandemisi sürecinde kullanıcının artan dijital ortam kullanımıyla birlikte içeriğin bir parçası hâline geldiği durumlarda rıza dışı ifşa artmaktadır.

Teknolojinin getirdiği imkânlar sayesinde mahremiyete yönelik saldırılar artmaktadır. Mahrem olana yönelik gizli ses kaydı, görüntü kaydı, özel belgelere erişimle elde edilen bilgiler medya ve internet olanaklarıyla kamuya ifşa edilmektedir. Farklı yöntemlerle erişilen finansal, sağlık, siyasi, etnik ve aile hayatına ilişkin kişisel bilgiler farklı amaçlarla kullanılabilir. Dijitalleşmeyle birlikte bireyin mahremiyetine ve kişisel haklarına yönelik tehditlerin kolaylaştığı ve arttığı görülmektedir (Yüksel, 2003: 210). Kişilerin özel hayatlarına dair ses, görüntü ve bilgilerin özel teknikler ve gizli çekimler

yoluyla elde edilerek kamuoyuna ifşa edilmesinde internet ve sosyal medya aktif olarak kullanılmaktadır. Özel hayata ilişkin her türlü bilginin elde edilmesi önemli bir ihlal olduğu gibi, bu bilgilerin ifşa edilmesi de ayrıca özel hayatın gizliliğini ihlal niteliğindedir. Son dönemde özellikle politikacı, sporcu, sanatçı gibi kamuoyunun yakından tanıdığı isimlerin özel hayatlarına ilişkin bilgiler sosyal medyada ifşa edilmektedir (Kaya, 2015: 295). Özel hayata ilişkin ses, görüntü, fotoğraf gibi bilgilerin rıza dışı kayıt altına alınması hukuka aykırı bir eylemdir. Aynı zamanda özel hayata ilişkin bilgilerin kişinin rızası dışında internet ve sosyal medyada paylaşılması Türk Ceza Kanunu'nun 133/3. ve 134/2. maddelerinde şu şekilde düzenlenmiştir:

TCK. 133/3: Kişiler arasındaki aleni olmayan konuşmaların kaydedilmesi suretiyle elde edilen verileri hukuka aykırı olarak ifşa eden kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis ve dört bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. İfşa edilen bu verilerin basın ve yayın yoluyla yayımlanması hâlinde de aynı cezaya hükmolunur.

TCK: 134/2: Kişilerin özel hayatına ilişkin görüntü veya sesleri hukuka aykırı olarak ifşa eden kimse iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. İfşa edilen bu verilerin basın ve yayın yoluyla yayımlanması hâlinde de aynı cezaya hükmolunur.

Rıza dışı ifşa söz konusu olduğunda, kamuoyunu etkilemek amacıyla internet ve sosyal medyaya servis edilen manipülasyon amaçlı video, fotoğraf, yazı içeriklerini hatırlamak gerekmektedir. Bu tarz olaylarda, herhangi bir kişiye ait içerik (genellikle fotoğraf veya video) bağlamından kopararak yeni bir senaryo ile kullanılmaktadır. Örneğin, bir kazada yaralanan kişiye ait haber fotoğrafı internet haber sitesinden alınarak bir başka olayı çarpıtmak amacıyla “polis şiddeti” başlığıyla paylaşılmaktadır. Algının gerçeğin önüne geçtiği dijital çağda kitleleri yanlış yönlendirerek toplumsal hareketlere yön vermeyi hedefleyen birçok örnek vaka yaşanmaktadır. Arap Baharı, Gezi Olayları, Türkiye'nin Suriye Harekâtları gibi olaylar esnasında “ifşa” süsü verilen içerikler internet ve sosyal medya üzerinden paylaşılarak kamuoyu yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

21. yüzyılın sosyal insanı fiziksel varlığının ötesinde bir dijital varlığa sahiptir. Kendisine ve çevresine ait olanları hızla dijitalle aktarmakta, her geçen gün dijital varlığını genişletmektedir. Postmodern dünyada geleneksel olan birçok davranışın dijital olarak bir karşılığı bulunmaktadır. Öğrenmek, eğlenmek, sosyalleşmek, iletişim kurmak gibi ihtiyaçların karşılanmasında dijital platformların yeri ve önemi artmaktadır. Dijitalleşen hayatlar çeşitli güvenlik risklerini beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmeler, her alanda dijitalleşme ve popüler sosyal medya platformlarının iletişim pratiklerimiz üzerindeki hâkimiyeti, mahrem olanı korumaya yönelik çabaya karşı önemli bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. İnsanın daha fazla görünür olma, ilgiyi ve dikkati üzerine çekme gayretinin merkezinde internet ve sosyal medya yer almaktadır. Geniş kitleler tarafından kullanılan bu platformlar üzerinden keşfedilme fırsatı geleneksel medyada olduğundan çok daha fazladır. Geleneksel hayatın karşısında sunulan modern hayat ifşayı normalleştirmekte, sıradanlaştırmaktadır. İnsanın mahrem olanı saklamak ve sadece kendisi tarafından bilinmesinden duyduğu haz, herkes tarafından bilinmenin verdiği hazla kıyasıya bir rekabet hâlinindedir. Bauman ve Lyon'un teşhisiyle, dijital çağda post modern birey, kişisel bilgilerinin ifşa olması endişesi ve başkaları tarafından keşfedilme, bilinme arzusu arasında bocalamaktadır. Genellikle fark edilme hazzı, ifşa olma endişesini bastırmaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2006). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vicdani red davranışı: Whistleblowing. *Mercek Dergisi*, 1, 12-15.
- Arslan, E. T. ve Kayalar, M. (2017). Kamu ve özel sektör çalışanlarının ifşa (whistleblowing) niyeti: Karşılaştırmalı bir analiz, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19 (32), 15-26.
- Atalay, G. E. (2018). Enformasyon anarşisi ve gazeteciliğin dönüşümü: Panama belgeleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 143-157.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beyza, N. D. (2016). Sözlü kültürden dijital kültüre bilgi. *Hece Dijital/Sayısal Kültür Özel Sayısı*, 59-66.
- Binark, F. ve Bayraktutan, G. (2013). *Ayin karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. Kalkedon Yayınları.
- Budak, H. (2016). Yeni çağ yeni medya ve mahremiyetin yeni sınırları. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş*. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Kaya, M. (2015). Sosyal medya ve sosyal medyada üçüncü kişilerin kişilik haklarının ihlali, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 119, 277-306.
- Kılınç, D. (2016). 5651 sayılı internet ortamında yapılan yayınların düzenlenmesi ve bu yayınlar yoluyla işlenen suçlarla mücadele edilmesi hakkında kanunun 9/a maddesi çerçevesinde özel hayatın korunması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 577-623.
- Kumcuoğlu, İ. (2011). Mahremiyet mi kamu çıkarı mı? Değişen gazetecilik kodları, wikileaks ve medya etiği. *Medya ve etik sempozyumu*. Elazığ.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet: Dijital toplumda özel hayat*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Maral, T. (2018). Panama belgeleri ve basın. *Uluslararası medya skandalları içinde* (111-137). İstanbul: Der Yayınları.
- Serçemeli, C. (2017). Sosyal medyada mahremiyetin gizliliğini ihlalde yeni bir trend olan “stalk”a hukuki açıdan bir bakış. *Güncel Hukuk Dergisi*, 158, 1-10.
- Şişman, N. (2016). *Dijital çağda müslüman kalmak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Turow, J. (2015). *İzleniyoruz, yeni reklam sektörünün elindeki kimliğimiz ve değerimiz*. Hil Yayınları.

- Yılmaz, E. G. (2009). Kurumsal iletişim ve prensiplere dayalı kurumla uyumsuzluk davranışı: Whistleblowing. Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta.
- Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (01), 181-213.

HABERDE ÇOCUK VE MAHREMİYET

Kübra GÜRAN YİĞİTBAŞI¹

Giriş

Medya ve Çocuk, özellikle televizyonun insan hayatına dâhil olmasından bu yana tartışılan bir başlık olmuştur. Bu bağlamda, geleneksel medya araçlarından televizyon ile çocuk ilişkisi, önemli araştırmaların odağında bulunmuş, televizyonun çocuktaki şiddet davranışı ve öğrenme üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Çocuklar, kendilerine yönelik içeriklerin yanı sıra, yetişkinlerle birlikte oldukları zamanlarda, haberlere ve yetişkinlere özel programlara da maruz kalabilmektedir. Haber ve çocuk ilişkisinde iki yönlü bir durum gözlenmektedir. Çocuklar, izleyici olmak dışında, haberin bir unsuru olarak da çeşitli mecralardaki haberlerde özne olarak yer alabilmektedir. Yeni medya araçlarının hayatımıza dâhil olması ve özellikle sosyal medya platformlarıyla haber algısı da değişmiştir. Mobil cihazlar sayesinde, habercilik sadece bir medya profesyoneli tarafından yapılan bir iş olmaktan çıkmıştır. Akıllı telefon sahibi herkes, çevresindeki bir olayı, durumu görüntüleyip, paylaşarak haber yapabilir duruma gelmiştir. Dijital Çağ'da çocukların medya içerikleriyle kurdukları ilişkinin kapsamı ve boyutu genişleyerek çeşitlenmiştir. Örneğin çocuklar, medya profesyonelleri ve haberciler dışında kendi ebeveynlerince de ekranlara taşınabilmekte ve bu durum çocuğun ekonomik, psikolojik, cinsel yönden istismarına yol açabilmektedir.

İletişim araçlarının etkileri söz konusu olduğunda en çok tartışılan konulardan biri medya içeriğinin çocuklar üzerindeki etkileridir. Bu duyarlılık,

¹ Doç. Dr., T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakan Yardımcısı, ORCID: 0000-0002-2123-2973

çocuğun gerek bedensel gerekse zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olması nedeniyle etkiye daha açık olmasından, istismar ve sömürüye karşı savunmasız durumda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çocukların gelişimine zarar verebilecek medya etkilerinden korunmaları gerektiği kabul edilmektedir.

Çocuk ve medya ilişkisinde, çocuğun korunmasından kastedilen; çocukların gelişimlerine zarar verebilecek içeriklere maruz kalmaktan korunmaları ve medya içeriklerine konu olan çocukların korunması olarak düşünülebilmektedir. Türkiye’de bu korumanın sağlanması için, bazı süreli yayınların poşet içinde satılması, “akıllı işaret”ler, yayın saati sınırlaması ve ebeveyn filtreleri gibi uygulamalar bulunmaktadır. Dolayısıyla çocuk ve medya konusundaki sorunlara yasalarla ve etik kurallarla birlikte çözüm aranmaktadır.

Çalışmamızda, özellikle haber türüne konu olan çocukların korunması konusu, özel hayatın gizliliği, etik ve mahremiyet bağlamında tartışılacaktır.

Haber Öznesi Olarak Çocuk

Çocuğun haberde özne olarak yer almasına ilişkin problemler çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri, haberlerde suça ve sokağa itilen çocukların sosyal düzeni tehdit eden küçük caniler şeklinde temsil edilmeleridir. Çocukların haberde yer almasına neden olan diğer bir durum; şiddet ya da cinsel istismar mağduru çocuklardır ve bu çocuklar medya aracılığıyla tekrar örselenmektedir (Cangöz, 2015: 108). Buradan hareketle, haberde çocuğun temsil edilme, haber öznesi olma biçimlerinin temel olarak problemli olduğu görülmektedir. Çocukların hak ve ihtiyaçlarının dile getirilmesinden çok genellikle sansasyonel, trajik ve çarpıcı bir konu bağlamında haber öznesi olabildiği görülmektedir.

Medya gerek haber gerekse diğer içerikleriyle gerçekliği yeniden kurar ve üretir. Bir konunun haber yapılması sürecinde nelerin haber çerçevesine dâhil edildiği; haberin nasıl inşa edildiği ve nasıl sunulduğu; yaklaşım, ahlaki değerler, çıkarlar ve ilişkilerle ilgilidir. Buradaki tercihleri medyanın sahiplik yapısı, çıkar ilişkileri, dünya görüşü gibi faktörler belirleyerek; konunun temsil ve sunumu açısından ciddi farklılıklar yaratır (Bilici, 2014: 168).

Medyanın anlam ve ideolojiyi yeniden üreten bir araç olmasının yanı sıra, içeriği üreterek aynı zamanda pazarlayan bir araç olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda içerikler pazarlanırken hedef kitleyi etkileyebilecek mesajlar üretilmekte, mesajların kabul görmesi amacıyla da mesaja uygun sosyal tipler ve kişilerden yararlanılmaktadır. Bu nedenlerle, çocuğun medya ürünleri içerisinde yer alması veya piyasaya sürülen ürünlerin pazarlanmasında çocuktan yararlanılması söz konusu olmaktadır. İdeolojik ve siyasal olarak farklı kaynaklardan beslenseler de medya kuruluşları genellikle çocuğa aynı şekilde yaklaşmaktadır (Arslan, 2019: 121). Medya içeriklerinin pazarlamasında çocuktan faydalanmak sadece reklam boyutuyla düşünülmemelidir. Her türlü içerikte hatta haberde bile çocuğun masumiyeti, saflığı, sempatikliği dikkat ve ilgi çekmek, aynı zamanda hedef kitlede çeşitli duygular uyandırarak içeriği izlenir kılmak amacıyla kullanılabilir.

Haberde gerek çocuk gerekse yetişkin olsun özenle yaklaşılması gereken durumlardan birisi travmatik olaylar ve bunlara konu olan insanlara ilişkindir. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nde bu konu, "Üzüntü, sıkıntı, tehlike, yıkım, felaket ya da şok hâlindeki insanlar söz konusu olduğunda, gazetecinin olaya yaklaşımı ve araştırması insani olmalı, gizliliklere uyularak duygu sömürsünden kaçınılmalıdır" ilkesiyle düzenlenmiştir (Uzun, 2007: 107). Bildirge'de, "Cinsel saldırı mağdurlarının fotoğrafları, görüntüleri ve kimliklerinin, açık kamu yararı olmadıkça yayınlanmaması" gerektiği belirtilmektedir. Cinsel saldırılar, çocuklarla ilgili suçlar ya da yargıya yansıyan bazı olaylarda sanık, kurban ya da tanıkların isimlerinin yayınlanmaması, onları korumayı ve olaydan sonraki yaşamlarında toplum tarafından dışlanmalarını engellemeyi amaçlar (Uzun, 2007: 106-107).

Etik davranışlarla ilgili bir yapı ortaya koymaya yönelik çalışmalarıyla, Harvard Üniversitesi'nden Dr. Ralph Potter doğru ve etik davranış kurallarını bir formül şeklinde ortaya koymuştur. Çalışmasında etik çözümlemenin dört boyutunu ifade eden temel maddeler; tanım, değerler, ilkeler ve sadık kalınan öncelikler olarak sıralanmaktadır (Matelski, 1996: 48). Potter'ın çözümlemesinin bir televizyon haberine uygulanması, haberde çocuk, mahremiyet ve özel hayatın gizliliğini barındırması nedeniyle çalışmamız açısından da önemlidir:

Yirmili yaşların sonlarında olan bir adam, eşiyle çocuklarını, gece geçen gemileri seyretmek amacıyla yakındaki bir nehir kıyısına götürmektedir. Söz konusu yere gitmeden önce, yolda bir dükkâna uğrayarak gittikleri yerde yemek üzere kurabiye ve şeker alır. Dükkânda birileri onun bacağına kramp girdiğinden yakındığını duyarlar ama o anda bu konu üstüne kimse kafa yormaz.

Dükkândan çıktıktan sonra adam ve karısı, nehir kıyısındaki park yerine kadar yapılacak yolculuk için çocukların (8, 4, 2 yaşlarında ve 10 aylık) emniyet kemerlerini bağlayıp bağlamamış olduklarını kontrol ederler... Saatte 55 millik bir hızla (daha sonra bacağındaki kramp nedeniyle gaza fazla basmak zorunda kaldığını iddia edecektir) yan yollardan birinden dikine nehre doğru ilerler; tahta bir barikatı geçer ve karısıyla çocukları dehşet içinde bağrıışıklarken suya dalar. İkinci kattaki bir balkondan olayı izlemiş olan tanıkla, muhabirlere, tüyleri diken diken eden bu dehşet sahnesini ayrıntısıyla anlatırlar. Ve bu tanıkların tanıklığına göre, sürücü arabayı durdurmak için hiçbir girişimde bulunamamıştır. Tersine bu ölüm yolunda gazı iyice köklemiştir (Matelski, 1996: 65).

Örnek haberdeki anneyle baba arabadan çıkmayı başarmışken, emniyet kemerleri bağlı olan çocuklar hayatlarını kaybetmiştir. Dalgıçlar çocukların cesetlerini nehirden çıkartırken, bazı muhabirler kurtarma işlemleri sırasında çekilmiş görüntüleri kullanmadan, olayları kısaca özetlemiştir. Bazı televizyonlar ise haberlerinde dört küçük çocuğun nehirden dışarı çıkartılan ya da ambulansa götürülen ceset görüntülerine yer vermiştir. Kurbanların aile yakınları ve komşularıyla yapılan canlı röportajlar da ekranlara yansımıştır. Haberin bu dramatik görüntüler üzerine kurulmasına karşılık, izleyicilerden yoğun tepki ve şikâyetler alınmıştır. Etik ilkelerin uygulanmasına ilişkin Potter'ın yapısal analizine göre bu olayda şu noktalar önem taşımaktadır:

1. Durumun tanımlanması
2. Kişinin konuyla ilgili olarak kendi değer yargılarını kararlaştırması
3. Bu değerlerin, kanalın habercilik ilkeleriyle ve politikalarıyla karşılaştırılması
4. Dengeli bir yayıncılık için hangi önceliklerin gerekli olduğunun kararlaştırılması (Matelski, 1996: 66).

Söz konusu örnekten hareketle, dört çocuğun trajik bir kaza ya da bir cinayet kuşkusu taşıyan ölümü yayınlanmak için bir haber değeri taşımaktadır. Ancak sonraki aşamada habercilik etiğinin kişisel/profesyonel değer boyutu devreye girmektedir ve haberin sunulduğu kararlara da bu aşama belirlemektedir. Çalışmamız kapsamında değerlendirildiğinde, bu kararı etkileyebilecek temel değerler; özel hayatın gizliliğinin korunması hakkı ve insan hakları ihlali olarak belirtilebilir. Dolayısıyla bu örnekteki benzer bir haber yapılırken, habere konu olacak öznelerin özel hayatlarının gizliliği ve mahremiyetleri konusu ile; halkın haber alma özgürlüğü ve basın özgürlüğü arasında hassas ve özenli bir denge oluşturmak gerekmektedir.

Canlı ve anında yayınlanan haberlerin yaratabileceği sorunlara bir başka örnek ise yine görüntülerin içeriği itibarıyla, çocuk ve mahremiyet bağlamında değerlendirilebilir. BBC yayın kuruluşu, 2004 Eylül ayında, Rusya'da 330'dan fazla kişinin hayatını kaybettiği okul baskınının görüntülerini canlı olarak yayınlamış, yaralı ve kanlar içindeki çoğu çocuklardan oluşan rehinelere görüntüleri tartışmalara neden olmuştur. Bunun üzerine BBC, hassas ve zor konuların canlı yayınının gecikmeli olarak yapılmasını ilkeye bağlayarak, yayından sorumlu olan editörün kararına göre, belirli bir süre gecikme yoluyla, bazı görüntülerin yayından çıkarılması kararının verilebilmesini öngörmüştür. BBC'nin Yayın İlkeleri Kılavuzu'nda 2005 Temmuz ayından itibaren en önemli ölçütün doğruluk olduğu vurgulanarak, "doğru haber hızlı haberden daha önemlidir" ilkesi ön plana geçirilmiştir (Uzun, 2007: 180).

Özetle, sözü edilen hak ve özgürlükler bağlamında bir denge sağlayabilmek için haberlerde gerek mağdur, gerekse suçla itilmiş konumda olsun, bir çocuğun görsel olarak yer alması gerektiğinde, sorulması gereken sorular şunlar olmalıdır:

Bu olayı anlamak/anlatmak için bu görsel malzemeyi görmek/göstermek şart mıdır? Çocuk görseli kullanılan bu haberde bir kamu yararı var mıdır, bu yarar çocuğun üstün yararının üzerinde midir? Bir medya profesyoneli, bu soruların cevaplarını mesleğe ilişkin etik ilkelerde bulacaktır.

Haber ve Habercilikte Etik

Medya araçlarının en önemli işlevlerinden birisi, önemli, güncel olaylar ve gelişmeler hakkında haber, aynı zamanda bilgi aktararak; bu haberlerin kitle-

ler tarafından anlaşılmasını sağlamaktır. Bu haberlerin hedef kitleye ulaşması sürecinde, haberin araştırılıp toplanması ve ayrıca yayın kuruluşunun öncelik ve politikaları doğrultusunda bir eleme ve yeniden üretimden geçmesi söz konusudur. Dolayısıyla haber, olanı olduğu gibi yansıtmaya iddiası taşısa da elde edilen bilginin inşa edilip, kurgulanarak sunulduğu bir gerçektir.

Haberlerdeki çoğu ürünler oluşturma, yönlendirme teknikleriyle ortaya çıkarılır. Gerçek dışı haberlerin bile iyi düzenlendiklerinde, uygun biçim ve koşullarda sunulduklarında, bireyleri inanmaya yönelttikleri bir gerçektir. Bu çerçevede haberler, bireyin düşüncelerini ve duygularını çok kesin etkiler altında bırakabilmektedir. Bireyin edilgenliğe sürüklenmesi ve tepkisizleştirilmesi, onun bilinçaltına çoğu kez farkında olmadan yerleştirilen imgelerle sağlanmaktadır. Ancak bilinçaltını en çok besleyen öge, yine de haber olmaktadır (Girgin, 2008: 110-111).

Gazeteciler kamuoyunun doğru bilgi edinmesine hizmet etmekle sorumlu oldukları için meslekleriyle ve yaptıkları işle ilgili olarak bazı ayrıcalıklara sahiptirler. Ancak bu ayrıcalıkların kötüye kullanımı mesleki etik ilkeler ve yasalar açısından uygun değildir. Basın faaliyetlerinin bir ülkede çeşitli nedenlerle denetim altına alınması, yasal yaptırımlar ve zorunlu mesleki kuruluşlar vasıtasıyla gerçekleşebilir (Özgen, 2018: 36). Ulusal ve uluslararası kaynaklardaki pek çok etik ilke, gerek gazetecilik mesleğinin itibarını gerekse haberlere konu olan insanları koruma amaçlıdır. Gazetecilik mesleğinin etik ilkeleri; meslek örgütleri, medya kuruluşları ve uluslararası kuruluşların kabul ettiği etik kodlar olmak üzere şu üç gruptan oluşmaktadır: Basın Konseyi'nin Basın Meslek İlkeleri (1988), Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin yayınladığı Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi (1998) ve 2012 yılında güncellenen Doğan Yayın Holding (DYH) Yayın İlkeleri ile Çağdaş Gazeteciler Derneği İlkeleri, meslek örgütlerinin ve medya kuruluşlarının ortaya koyduğu etik kodlar arasında bulunmaktadır. Ayrıca, yasaya dayanan bir kurum olarak, Basın İlan Kurumu'nun 1994'te yeniden düzenlediği Basın Ahlak Esasları da meslek etiğine ilişkin kodları belirtmektedir (Uzun, 2014: 153).

Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun çocuklarla ilgili olayları aktarmaktaki etik davranış standartlarını koruma amacıyla hazırladığı Çocuk Haberciliğiyle İlgili Rehber İlkeleri'ne göre; çocuk ve haber bağlamında şu kurallara uyulması gerekmektedir:

1. Çocuklarla ilgili konuları haber yaparken doğruluk ve hassasiyet açısından mükemmeli hedeflemelidir; 2. Program ve yayınlarda çocuklar için zararlı görüntülerin çocukların medya alanına girmesini engellemelidir; 3. Çocuklarla ilgili haber malzemelerinde kalıp yargıların ve sansasyonel sunumların kullanılmasından kaçınılmalıdır; 4. Çocuklarla ilgili her türlü malzemenin yayınlanmasının doğuracağı sonuçları dikkatlice değerlendirmeli ve çocuklara verilebilecek zarar en aza indirilmelidir; 5. Bariz bir şekilde kamu yararı olmadığı sürece çocukların görsel olarak ya da başka bir şekilde kimliklerinin ortaya çıkmasını engellemelidir; 6. Mümkün olduğu yerlerde, herhangi bir baskı olmadan kendi görüşlerini ifade edebilmeleri için çocuklara medyaya erişim hakkı verilmelidir; 7. Çocuklar tarafından verilen bilgileri bağımsız bir şekilde doğrulamalı ve bu doğrulamayı yaparken ihbarda bulunan çocuklar riske atılmamalıdır; 8. Çocukları cinsellikle ilişkilendiren görüntüleri kullanmaktan kaçınılmalıdır; 9. Çocukların fotoğraflarını çekmek için adil, açık ve dürüst yöntemler kullanılmalı ve mümkün olduğunda bu fotoğrafları çocuğun veya ondan sorumlu bir yetişkinin, velinin veya vasinin rızasını alarak elde etmelidir; 10. Çocuklar adına konuşan veya çocukların yararını temsil ettiğini söyleyen her türlü kuruluşun sicili teyit edilmelidir; 11. Açıkça çocuğun yararına olmadığı sürece, çocukların refahını ilgilendiren malzemeler için çocuklara, ebeveynlere veya velilere ödeme yapılmamalıdır (Cocuk Haklari ve Gazetecilik unicef.pdf, 2007: 62-63).

Çocuklar için çalışan bazı uluslararası kuruluşlar da medya profesyonelleri için çocuklarla ilgili çalışmalarında dikkate almaları gereken temel ilkeler geliştirmişlerdir. UNICEF, çocukların yaşına uygun ve hassas bir şekilde haber yapılması için şu ilkeleri belirlemiştir:

1. Her çocuğun onurlu bir yaşam sürme ve her koşulda kendisine saygı gösterilmesi hakkı vardır. 2. Çocuklarla mülakat yaparken ve çocuklarla ilgili haber yaparken her çocuğun özel hayat ve mahremiyet hakkına, görüşlerini ifade etme hakkına, kendilerini ilgilendiren konularda katılımda bulunma hakkına ve potansiyel de olsa, zarardan ve cezadan korunma hakkına özen gösterilmelidir. 3. Her çocuğun yüksek yararı, çocuk hakları konusunda savunuculuk ve çocuk haklarının tanıtılması da dâhil olmak

üzere, her şeyin üzerinde korunacaktır. 4. Çocuğun yüksek yararını belirlemeye çalışırken, çocukların kendi görüşlerinin dikkate alınması hakkına çocuğun yaşı ve olgunluğu dikkate alınarak ağırlık verilecektir. 5. Çocuğun durumuna en yakın ve onu en iyi değerlendirebilecek kişilere herhangi bir haberin siyasi, sosyal veya kültürel yansımaları konusunda danışılacaktır. 6. İsimler değiştirilmiş, gizlenmiş ve hatta kullanılmamış olsa bile, çocuğu, kardeşlerini veya akranlarını riske atacak görüntüleri veya haberleri yayımlamayın (Cocuk Haklari ve Gazetecilik unicef.pdf, 2007: 63-64).

Görüldüğü gibi özellikle çalışmamıza konu olan, haberde çocuğun özel hayat ve mahremiyetinin ihlal edilmesi tehlikesine karşı ulusal ve uluslararası etik ilkeler oluşturulmuş ve açıkça belirtilmiştir. Yeni medya ile sosyal medya mecralarının kullanımının yaygınlaşması sonucu bireylerin özel hayatının gizliliği, mahremiyet gibi konuların istismarına daha yaygın olarak rastlanmaktadır. Zira herhangi bir kişi kullandığı akıllı cihazla bir başkasının izni olmadan onu rahatlıkla fotoğraflayıp paylaşabilir, görüntüyü yayımlayabilir durumdadır. Bu durum ise mahremiyet ihlallerinin artmasına, mahrem sınırların aşınmasına imkân tanımaktadır.

Özellikle yeni medya da dâhil edildiğinde etik ihlaller noktasındaki tespitler Binark ve Bayraktutan'a (2013) göre şöyledir:

- Özel yaşamın gizliliği • Telif/patent hakları • İçeriğin asıl kaynağının gösterilmemesi • Üretilen içeriklerin olgunlaşmadan ve doğruluğunun teyidinin yapılmadan yayılması • Kişisel verilerin güvenliğinin sağlanamaması • Veri madenciliği • Dijital gözetim • Haber ve ticari enformasyonun sınırlarının belirsizleşmesi • Yeni medya ortamındaki yoğun reklam içeriği • Yanıltıcı etiketleme ve başlıklandırma • Nefret söylemi • Bireyin yeni medya ortamında sadece tüketici olarak konumlandırılması (Aktaran Arslan, 2019: 118).

Mahremiyete, özel hayatın gizliliği ilkelerine bağlı, etik habercilik ile, halkın haber alma hakkına ve basın özgürlüğüne uygun hareket etmek, güç bir dengeyi sağlamayı gerektirmektedir. Demokratik ülkelerde basının kamuoyunu bilgilendirme açısından özel ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu anlamda basın özgürlüğü toplumun doğru ve tarafsız habere ulaşmasının da garantisi

olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, her özgürlük gibi basın özgürlüğünün de bazı sınırları bulunmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarına göre basın özgürlüğüne ilişkin vurgulanması gereken noktalar şunlardır:

1. Kamu yararını ilgilendiren konularda bilgi vermek ve fikir açıklamak basının görevidir.
2. Sadece bütünüyle kanıtlanmış olan olguların yayımlanabilmesi zorunluluğu basını zora sokar.
3. Başka insanlar tarafından ileri sürülen iddialar usulüne uygun şekilde haberleştirilebilir.
4. Gazetecinin kaynakları koruma altındadır.
5. Ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması hallerinde, yasal dayanağının bulunması ve demokratik bir toplumda zorunlu önlemler niteliğinde olması koşuluyla sınırlanabilir (AA, 2018: 207).

Görüldüğü gibi basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına temel teşkil eden en önemli hususlardan birisi, insanların şöhret ve haklarının korunmasıdır. Çocuk söz konusu olduğunda ise bu ilke daha da önem kazanmaktadır. Özetle, geleneksel medyalarından internet ve yeni medyaya yönelimin yoğunlaştığı günümüzde, dijital gözetim, kişisel verilerin gizliliği ve güvenliği konuları da etik ve yasal düzenlemelere konu olmaya başlamıştır. Bu durum, söz konusu sorunların özel hayatın gizliliğine ve mahremiyete yönelik ihlallerin de daha yaygın ve kapsamlı hâle gelmesinin bir kanıtı niteliğindedir.

Haberde Özel Hayatın Gizliliği ve Mahremiyet

Haberde çocuk ve mahremiyet konusunu tartışırken, özel hayat ve mahremiyet kavramlarının tanım ve kapsamıyla, bu bağlamdaki dönüşüme de değinmek gerekmektedir. Özel hayat kavramı anayasada yer alan temel haklardan birisidir ve kişileri bu anlamda hukuken koruma altına almaktadır. Öte yandan özel hayatın gizliliğiyle yakından ilişkili bir kavram olarak

mahremiyet ise tarihi ve kültürel bakımdan farklı toplumlarda ya da aynı toplumun çeşitli dönemlerinde değişik tezahürler gösterebilen bir kavramdır.

Kişilerin kamuya açık hayat alanı dışında kalan hayat alanını, yani özel alanı ve sır alanını kapsayacak şekilde “özel hayat” kavramı kullanılmaktadır. Her kişi, özel hayatını gizli tutma hakkına sahip olduğu gibi, başkalarının da özel hayatına müdahale etmemesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın gizliliği denilen bu hak, başta Anayasa olmak üzere pek çok kanuni düzenlemeyle güvence altına alınmıştır. Özel hayatı, kişinin hukuk tarafından korunan, kendine yakın kişilerle paylaştığı ve diğer kişilerce bilinmesini istemediği, ailevi, içsel, manevi hayatını kapsayan, başkaları tarafından özel araştırmayla öğrenilebilecek kapalı hayat alanı olarak tanımlamak mümkündür (Köse, 2020: 2228).

Mahremiyet kelimesi ise, Türk Dil Kurumu sözlüğünde Arapça “mahremiyyet” kelimesine dayanmakta ve gizlilik olarak açıklanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Türkçede mahremiyet kavramı, çoğunlukla bir özel veya tüzel kişiliğe ait yasak, gizli veya dokunulmaması gereken bilgi, belge ve varlıklara ilaveten fiziksel, duygusal ve sosyal değerlerin sakınılmasını ifade eder (Duygulu, 2019: 436). Buna göre mahremiyet, kamusalın dışında kalan özel, kişisel alanına ait olanı ve kişinin yabancılardan korunması gereken alanı olarak düşünülebilir. Diğer bir deyişle kavram, başkaları tarafından ne ölçüde tanınır, bilinir ve ulaşılabilir olduğumuz ile hangi ölçüde yabancı insanların ilgi ve dikkatinin nesnesi olduğumuz konularıyla da yakından ilişkilidir (Yüksel, 2009: 278).

Medyada özel hayatların ve mahremiyetin sergilendiği program türleri, toplumda teşhirciliğin, müstehcenliğin ve röntgenciliğin üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Türkiye’de 1990’larda medyada dikkat çeken teşhircilik, önce gazete ve dergi sayfalarında başlayarak, özel televizyonlarla birlikte görüntülü mecralara kaymıştır. Böylece magazin haberlerinde ünlülerin özel hayatlarının teşhiriyle başlayan süreç, zamanla sıradan insanın özel hayatının ve mahremiyetinin teşhiri de eklenerek sürmüştür (Erdem, 2009: 96-97).

Haber ve çocuk bağlamında konuya yaklaşıldığında ise teşhir sorununun farklı yönleri ortaya çıkmaktadır. Kamuoyunu bilgilendirmek ve kitlelerin doğru bilgiye hızlı biçimde ulaşmasını sağlamak medyanın temel görevlerindendir.

Bu işlevi gerçekleştirirken enformasyon sağlayıcı olarak medyanın, alıcılara ulaştırdığı haberleri seçme, çerçeveleme ve yansıtması esnasında ideolojik ve ekonomik amaçlar da devreye girmektedir. Bu nedenle, özellikle çocukların haber medyasındaki içerikleri çekici kılmak için dramatize edilerek, ajitasyon yapılarak ya da sempatik davranışlarıyla ekranlara taşındığı gözlenmektedir. Bu durum, son yıllarda haberlerde mahremiyet ve özel hayatın gizliliğine yönelik ihlalleri daha da öne çıkarmaktadır:

Geleneksel medyadan yeni medyaya geçişte yaşananlar global bir köy olduğumuzu kanıtlar niteliktedir. Ancak bu köyün içerisinde bazen özel hayatın duvarları yıkılarak herkesin her şeyi bilmesi yaşamlara derin yıkımlar da yaşatabilmektedir. Artık gizlilik dediğimiz kavramın pek de kolay korunamadığı ortadır. Ancak gazeteci ve okurun karşılıklı olarak haklarının kullanımı özellikle yeni medya düzeni içerisinde medya etiği kavramının öneminin giderek artan boyutta olduğunun da göstergesidir (Arslan, 2019: 115-116).

Gazetecilik mesleği, medya profesyonellerine basın özgürlüğü ve halkın haber alma hakkına dayanılarak, özgürce çalışabilecekleri geniş bir alan tanımaktadır. Bu hakların kullanımında gazetecilerin hassas olmaları gereken diğer bir husus ise başka hakların ihlaline yol açmamaktır.

Gazetecinin, halka karşı sorumluluğu, başta işverenine ve kamu otoritelerine karşı olmak üzere, öteki tüm sorumluluklardan önce gelir. Bilgi ve haber ile özgür düşünce, herhangi bir ticari mal ve hizmetten farklı olarak toplumsal nitelik taşır. Gazeteci ilettiği haber ve bilginin sorumluluğunu üstlenir ve paylaşır... Öte yandan gazeteci; kamuya mal olmuş bir kişi bile olsa, halkın haber alma, bilgilenme hakkıyla doğrudan bağlantılı olmayan, hiçbir amaç için, izin verilmedikçe, özel yaşamın gizliliği ilkesini ihlal edemez (Girgin ve Özay, 2013: 291-292).

Özellikle internet ve yeni medya ile çocuğun mahremiyetini ihlal için elverişli ortamlar artmıştır. Buna karşılık, çeşitli hukuki metinlerde mahremiyetle ilişkilendirilebilecek ve bireylere yasal güvence sağlayabilecek düzenlemeler yapılmaktadır. Özel hayatın gizliliği, anayasal bir hak olarak madde 20’de “Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz”

şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 8. Maddesi 35'te özel hayatın gizliliğini koruma altına almıştır. Bunun yanı sıra, Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) da konut dokunulmazlığının ihlali (TCK m. 116), haberleşme gizliliğinin ihlali (TCK m. 132), özel hayatın gizliliğini ihlal (TCK m. 134) ve kişisel verilerin kaydedilmesi (TCK m. 135) ile kişisel verilerin hukuka aykırı olarak yayılması ve ele geçirilmesi (TCK m.136) suç olarak düzenlenmiştir (Köse, 2020: 2228-2229). Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nde ise konu; çocuklarla ilgili suçlarda, cinsel saldırılarda, sanık, tanık ya da mağdur (maktul) olsun, 18 yaşından küçüklerin açık isimleri ve fotoğraflarının yayınlanmaması; çocuğun kişiliğini ve davranışlarını etkileyebilecek durumlarda, bir aile büyüğü veya çocuktan sorumlu bir başkasının izni olmadan gazetecinin, çocukla röportaj yapmaması veya görüntüsünü almaya çalışmaması biçiminde düzenlenmiştir (Uzun, 2007: 106).

Habere konu olacak kişilerin haklarını koruma odaklı, etik ilkelere uygun habercilik, aynı zamanda basın özgürlüğünün de bir garantisi olarak düşünülebilir. Demokratik bir toplumun vazgeçilmezi olan basın özgürlüğü gibi kişisel hak ve özgürlükler de vazgeçilmezdir. Bu bağlamda, basın özgürlüğü kişilerin itibar ve saygınlıklarıyla, mahremiyetlerinin korunmasını da kapsar. Basın Kanunu Madde 3'e göre basın özgürlüğü:

- A. Başkalarının şöhret ve haklarının korunması
- B. Toplum sağlığının ve ahlakının korunması
- C. Milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması
- D. Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi
- E. Yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması konularını içerir (AA, 2018: 206-207).

Görüldüğü gibi basın özgürlüğünün, aslen ilişkili olduğu diğer hak ve özgürlüklerin de garantisi olması öngörülmektedir. Bu bakımdan yayınlanan bir haber esnasında haber öznesi ya da kaynağının itibar ve hakkının korunması, mahremiyeti ile özel hayatının gizliliği Basın Kanunu'nun gereklerindendir. Medya profesyonelleri, özel hayatın gizliliği konusunda; asıl olan kamu yararadır düşüncesini temel ilke edinmelidir. Buradan hareketle,

- Medya, çocukların yer aldığı haberlerde çocuk haklarına öncelik veren bir yaklaşımı sergiliyor mu?
- Çocuk odaklı haberlerde bir kamu yararı gözetiliyor mu?
- Habere konu olmasında çocuğun yararı ile çelişen bir durum var mı?
- Çocuğun görünür olması bu haberin sunulması için gerekli mi? Çocukların habere konu edilmesi sırasında benzer soruların dikkate alınması, etik davranış ve çocuk odaklı habercilik için medya profesyonellerine rehber olabilecektir.

Türkiye’de Habercilik Pratiklerinde Çocuk

İnsan onuruna yaraşır bir hayat sürebilmek, kişinin kendisinin ve ailesinin maddi ve manevi bütünlüğünü korumak, insan olmanın bir gereğidir. Özel hayatın gizliliği ve mahremiyet hakkını da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Bu hakların kapsam ve sınırları; haber medyası ve çocuk söz konusu olduğunda, sonuçları ve etkileri nedeniyle üzerinde titizlikle durulmasını gerektirmektedir. Zira medya, halkın doğru bilgiye erişimini ve bireylerin haber alma hakkını da sağlamakla yükümlüdür. Bu noktada, geçtiğimiz yıllarda, dünya kamuoyunda tartışmalara konu olan bir haber fotoğrafından bahsetmek konumuz açısından yerinde olacaktır. Suriye’deki savaştan kaçarak, 2 Eylül 2015’te Türkiye’den Yunanistan’a geçmeye çalışırken boğularak hayatını kaybeden 3 yaşındaki Aylan Kurdi’nin sahile vuran cansız bedeninin fotoğrafı, Türkiye’de ve uluslararası kamuoyunda infial yaratmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü Acil Durumlar Direktörü Peter Bouckaert, gazete ve fotoğraf editörlerinin hepsinin söz konusu görüntüyü kullanıp kullanmama kararıyla boğuştuğunu ve sonunda neredeyse hepsinin kullandığını ifade etmiştir. Bu durumu ise bu fotoğrafın, insanların uzun süredir göz ardı ettikleri bir krizde dikkati harekete geçirebilecek bir görüntü olmasına bağlamıştır <https://time.com/4022765/aylan-kurdi-photo/>. Bireylerin söz konusu fotoğrafı sosyal medya hesaplarından paylaşmasının ana akım medyada fotoğrafın paylaşılmasına karar verilmesinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Ülkemizde ise yakın dönemde yaşanan çeşitli örnekler ekseninde, haber medyasında çocuğun yer alışıyla ilgili bazı sorunların yasalar ve etik ilkelere rağmen devam edebildiği gözlenmektedir. Medyada çocuklar haber öznesi olarak çeşitli şekillerde temsil edilmektedir. Kurban, mağdur, suçla

karışmış ya da başarı, ilginçlik yönüyle haber içeriklerinde konu edildikleri dikkat çekmektedir. Ülkemizde 2020 yılı başlarında bir röportaj sırasında mikrofon uzatılan 10 yaşındaki A.K.'nın, yaşından daha büyüklere özgü söz ve hareketleri medya mensuplarının günlerce söz konusu çocuğu ve daha sonra ailesini gündeme taşımalarına yol açmıştır. Çocuğun çeşitli mecralarda konuk edilmesi, kendisine yöneltilen özel sorularla nasıl yaşatlarından bu kadar farklı olabildiği, annesine yönelik tepki çeken bazı davranışları ve çocuğun durumunu; filozof, indigo, kristal çocuk biçimlerinde tanımlama çabaları, bir süre sonra çocuk hakkında bir internet sitesinde yer alan akıl almaz bir okuyucu yorumuna kadar varmıştır. Bu yorumdan sonra söz konusu yorumu internet sitesinde paylaşan kişiye ulaşılarak işine son verilmiş, konunun çocuk açısından ulaştığı negatif boyut açıkça ortaya çıkmıştır.² Bu örnekte ailenin kendi çocuklarının medyada görünürlüğüne izin verdiği ve daha iyi eğitim alması için bu popüleriteyi amaçladıkları düşünülebilirse de küçük yaşta medyada bu biçimde gündem olmanın çocuğa zarar verebileceğinin bilincinde olunamaması ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Kriz ve travma haberleri de çocuklara ilişkin ihmal ve ihlallerin yaşanabildiği türlerdendir. İzmir'de 30 Ekim 2020'de gerçekleşen deprem ve sonrasındaki kurtarma çalışmaları, pek çok depremezdenin acılı görüntülerine sahne olmuştur. Doğanlar Apartmanı enkazından 66 saat sonra sağ olarak çıkarılan 3 yaşındaki E.P'nin kendisini kurtaran itfaiyecinin parmağını tutması ve bırakmaması, depremin simge fotoğraflarından biri olmuş, 3 Kasım tarihli haberlerde yoğun biçimde kullanılmıştır. Gazetelerin ilk sayfalarında genel olarak manşetten verilen haberde, E.P'nin itfaiyecinin parmağını tutma anı, deprem öncesinde E.P'nin gülümseyen bir fotoğrafı ve hastanede tedavi altındaki hâlini yansıtan, yüzünde morarma ve şişliklerin bulunduğu görüntüler kullanılmıştır. Bu bağlamda bazı gazetelerin enkazdan kurtarılma görüntüsüyle yetinirken, bazı gazetelerin ise mağdur çocuğun deprem öncesi ve tedavi altındaki anını da kapsayan daha büyük ve farklı fotoğraflarla olayın dramatikliğini maksimum derecede yansıtmaya çalıştığı görülmektedir. Konuya ilişkin 3 Kasım 2020 tarihli manşet ve başlıklara şu örnekler verilebilir:

² https://www.ntv.com.tr/turkiye/filozof-atakan-ile-ilgili-yaptigi-skandal-paylasim-sonrasi-isine-son-verildi,1qp0JHicX0Sckoolf7_iMA.

“Hayata Böyle Tutundu”/ Yeni Şafak, “Kırık Kalplere Teselli Oldu”/Türkiye, “Hakkınızı Ödeyemeyiz”, “Elif Hayata Böyle Tutundu”/Sabah, “Ne Güzel Tutundun Hayata”/Posta, “Elif Gibi Dik Durdu”/Milliyet, “Elifle Yüreğimiz Ferahladı”/Milli Gazete, “Allah’ın Mucizesi”/ Milat, “Ellerimiz Hiç Ayrılmasın”/ Hürriyet, “Elif’in Elini Unutma”/ Cumhuriyet.

Bu örnek bağlamında dikkat çeken önemli bir başka gelişme, E.P’nin deprem enkazından kurtarılma çalışmalarının simgesi hâline gelen, itfaiyecinin parmağını tutma görselinin popülerleşmesi üzerine bir ticari marka tarafından, bu görselin bir kupa üzerine basılarak, “Umudunu Asla Kaybetme” sloganıyla satışa çıkarılması olmuştur. Acının ve yaşanan travmanın ticarileştirilmesine yönelik gelen tepkiler üzerine ürün satıştan kaldırılmıştır³

Depremde Rıza Bey Apartmanı’ndan 91 saat sonra kurtarılan ve annesi enkazda hayatını kaybeden 3 yaşındaki A.G.’ye ilişkin haberler de benzer şekilde mağdur çocuğun çeşitli görselleri üzerine kurulmuştur. 4 Kasım 2020 tarihli gazete haberlerinin manşet ve başlıkları ise şöyle örneklendirilebilir:

“Çocuk Direnci Daha Güçlü” / Türkiye, “3 yaşındaki Ayda 4 gün sonra enkazdan sağ kurtarıldı”, “91 saat sonra...” /Sözcü, “Ayda Gülümsedi Türkiye de Ağladı”/Sabah, “Türkiye’nin Evladı”/ Posta, “Umudun Yüzü”/Milliyet, “Takdiri İlahi”/Milat, “Ayda Artık Hepimizin Evladı”/ Karar.

Söz konusu haberlerde bazı basın organları annesi ile küçük çocuğun deprem öncesi mutlu görsellerini habere eklerken, kimi gazeteler de kurtarma görevlisinin çocuğu enkazdan kurtarma anında öptüğü fotoğrafı kullanmıştır. Genel olarak haberler çocuğun annesinin enkaz altında hayatını kaybetmesinin hüznü ve dramatikliğini yansıtmaktadır. Bu haberlerde dikkati çeken önemli bir diğer husus da A. G’nin enkaz altından kurtarıldıktan sonra köfte eklemek istemesinin haberleştirilmesi ve tüm Türkiye’den hastaneye köfte, ayran siparişlerinin geldiği haberlerinin verilmesi olmuştur. Kriz haberlerinde ve travmatik olaylarda çocuğa çok özenli ve hassas yaklaşılması gereklidir. Özellikle yakınlarını kaybeden, travma sonrası korku ve şok yaşayan çocukların haberde yer alması ancak zorunluysa yani bir kamu yararı varsa ve bu yarar çocuğun da üstün yararını kapsıyorsa uygundur. Bu durumda da

³ <https://anahaber.tv/gundem/elifin-kurtarilma-ani-bardak-yapildi-tepkiler-cig-gibi/4250/>.

çocukları incitmeden, örselemeden ve yetişkin olduklarında karşlarına bu haber ve görsellerin çıkabileceği düşünülerek, mahremiyet ihlallerine sebep olmadan haberlere konu edilmelidir.

Sözü edilen bu örneklerden sonra, ülkemizde haberciliğin etik boyutunun denetiminde rol oynayan bazı kurumların bu bağlamdaki uygulamaları bize mesleki pratikleri göstermesi açısından ışık tutacaktır. Çocukların medyadaki her tür hak ihlallerinden korunmaları için yasal çözümlerle mesleğin itibarını ve kamuoyunun güvenini sağlayan etik kurallardan yararlanıldığı bilinmektedir. Basın İlan Kurumu'nun, Basın Ahlak Esasları ile RTÜK Yasası da bu bağlamda önemli kaynaklardandır.

Yaklaşık son beş yıl içerisinde televizyon içeriklerinde çocuk haklarına yönelik ihlaller nedeniyle yayıncı kuruluşlara bazı müeyyideler uygulanmıştır. Medya hizmet sağlayıcılara 01.01.2016-02.03.2021 tarihleri arasında 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 8'inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "Radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimine zarar verebilecek türde içerik taşıyan programlar bunların izleyebileceği zaman dilimlerinde ve koruyucu sembol kullanılsa dahi yayınlanamaz." hükmünü ihlal etmeleri sebebiyle toplam 377 kez müeyyide uygulanmıştır. Bu müeyyidelerin toplam tutarı 29.526.123-TL olmuştur (RTÜK Başkanı Ebubekir Şahin ile kişisel görüşme).

Çalışmamız bağlamında, televizyon haberlerinde çocuk ve mahremiyetinin ihlali açısından bu müeyyidelerin uygulandığı, dikkat çekici bir örnek şöyledir:

Bir yayın kuruluşu tarafından yayınlanan Ana Haber Bülteni'nde "Şanlıurfa'da 3 Suriyeli işçi tarafından bir çocuğa yapılan işkence görüntülerine yer verilen haberde, 9 yaşındaki çocuğun ağlamaları, işçilerin havalara kaldırırken, havada çevirirken ve sopalarla vurur gibi yapıp korkuturken çocuğun yalvarışları ve çığlıklarının ekrana yansıtıldığı, çocuk ve babasıyla da röportaj yapıldığı, haberde çocuğun ve işkenceyi yapanların yüzü flulaştırılsa da çocuğun çığlıkları ve yalvarışlarının her hangi bir kapatma yapılmaksızın yayınlandığı" tespit edilmiştir (RTÜK Başkanı Ebubekir Şahin ile kişisel görüşme).

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 8. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan; "Radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimine zarar verebilecek türde içerik taşıyan programlar bunların izleyebileceği zaman dilimlerinde ve koruyucu sembol kullanılsa dahi yayınlanamaz." hükmünü ihlal ettiği değerlendirilerek, bu yayın dolayısıyla yayıncı kuruluşa müeyyide uygulanmıştır (RTÜK Başkanı Ebubekir Şahin ile kişisel görüşme).

RTÜK'ün yaklaşık 5 yıllık süreçte çocuk ve gençleri koruma amaçlı müeyyidelerinin, haber programlarından çok dizi, yarışma gibi programlara uygulandığı dikkat çekmektedir. Öte yandan yine dikkat çekici bir unsur, çocuk ve gençleri koruma amacı bağlamında, onların habere özne olduğu yani mahremiyet ve özel hayatın gizliliği ihlalleri bağlamında değerlendirilebilecek çok fazla şikâyet ve müeyyide örneği olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum mağdur, suça itilmiş, başarılı ya da farklı olarak tanımlanmış olsun, haber öznesi olan çocukların kimliklerinin, görüntülerinin açık olarak kullanılması ve ifşa edilmesinde toplum olarak henüz yeterli bir farkındalık düzeyinde bulunulmadığını düşündürmektedir.

Ülkemizde gazete ve dergilerin etik kodlara uymalarını sağlamayı amaçlayan önemli bir kuruluş Basın İlan Kurumu'dur. Basın İlan Kurumu'nun takibini yaptığı etik kodlar ise Basın Ahlak Esasları adıyla ifade edilmektedir. Basın İlan Kurumu Yönetim Kurulu da gazete ve dergilerin Basın Ahlak Esasları'na aykırı davrandığına ilişkin ihbar ve şikâyetleri değerlendirmekte, gerekirse söz konusu aykırılığı doğrudan doğruya ele alabilmektedir. Basın İlan Kurumu, yasayla desteklenen bir denetim olanağına sahip olduğundan Basın Ahlak Esasları'na uymayan gazetelere resmî ilan ve reklam kesme cezası verebilmektedir. Basın Ahlak Esasları Hakkında 129 sayılı Genel Kurul Kararının 2. maddesine göre, gazete ve dergilerin Basın Ahlak Esasları'na aykırı davrandığına ilişkin ihbar ve şikâyetler, kendilerini ilgilendiren hâllerde gerçek ve tüzel kişilerce, genel olarak da 195 sayılı Kanunun 5. maddesinde temsili öngörülen kurum veya kuruluşlarca Basın İlan Kurumu Yönetim Kurulu'na yapılmaktadır. Yönetim Kurulu gerekli görürse, söz konusu aykırılığı doğrudan doğruya da ele alabilmektedir.

Yeni medya ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin önemine binaen Basın İlan Kurum'u, yaptığı mevzuat değişikliği ile resmî ilan yayınlama hakkı bulunan gazetelerin internet haber sitelerini de Basın Ahlak Esasları bakımından inceleme sahasına dâhil etmiştir. Bu kapsamda resmî ilan hakkı bulunan ve internet sitesinde bazı şartları yerine getirmesi sebebiyle ek resmî ilan istihkakından yararlanan gazetelerin internet haber sitelerinin içeriğinde Basın Ahlak Esaslarını ihlal ettiklerinin tespiti hâlinde iki ayı geçmeyecek şekilde ek istihkaktan Basın İlan Kurumu Yönetim Kurulu'nca yararlandırılmama müeyyidesi uygulanabilmektedir (Basın İlan Kurumu Genel Müdürü Rıdvan Duran ile kişisel görüşme). Dijital teknoloji ve platformların yaygınlaşmasıyla etik kodları oluşturan ya da takibini yapan kurumların güncel duruma ilişkin yeni düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Buna göre, 2020 yılı Mayıs ayında alınan bir karar ile Basın Ahlak Esasları Hakkında 129 sayılı Genel Kurul Kararının 1. maddesine (o) bendi eklenmesini kararlaştırılmış ve gazetelerin kendilerine ait internet sitelerinde yayınlanan bir içerik hakkında içeriğin çıkarılmasına veya erişimin engellenmesine ilişkin kesinleşmiş mahkeme kararı bulunması hâlinde ilgili içeriğin yayından kaldırılmasını sağlayan yeni bir Basın Ahlak Esası yürürlüğe konmuştur (BİK Gn. Md. Rıdvan Duran ile kişisel görüşme).

Yaklaşık beş yıllık süreçte Basın İlan Kurumu'na çocukları koruma konusunda gelen şikâyetlere yönelik işlem yapılan konular incelendiğinde; Basın Ahlak Esasları Hakkında 129 sayılı Genel Kurul Kararının çocukların korunması konusuyla doğrudan ilgili olan maddesi 1. maddenin (e) bendi: “e) Küçüklerin ve gençlerin toplum içinde, kişiliklerinin gelişmesini ve korunmasını olumsuz etkileyecek veya onlara yönelik cinsel tacize teşvik eden ve şiddeti özendiren yayın yapılamaz.” maddeleri bağlamında çocukların medya içeriklerinden korunmasına yönelik bir yaklaşımın ortaya konduğu görülmektedir. Bu yıllar arasında haberde çocuk öznenin sorunlu bir biçimde yer alması, gizliliğinin, mahremiyetinin ifşasına yönelik bir suçlama isnadında bulunulmadığı ve dolayısıyla bu açıdan bir müeyyide uygulanmadığı dikkat çekmektedir. Basın Ahlak Esasları Hakkında 129 sayılı Genel Kurul Kararının 1. Maddesinin; “h) Ahlaka aykırı yayın yapılamaz” ve (i) “Kamu yararını ilgilendirmeyen durumlarda bireylerin özel hayatlarının gizliliği ihlal edilemez” bendlerinin dolaylı da olsa çocukların ve ailenin korunması konularıyla ilgili

olduğu, haberde çocuğun mahremiyeti konusunun (i) bendiyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Buradan hareketle, mahremiyet ve özel hayatın gizliliği söz konusu olduğunda, medya içeriğine konu edilen bir özne olmayı çocuğun ailesinin kabul edip etmediğinin veya çocuğun habere konu oluş biçiminin kamu yararı içerip içermediğinin de tespitinin yapılması gerekmektedir. BİK Yönetim Kurulu Basın Ahlak Esasları'yla ilgili gerek şikâyet üzerine, gerek Yönetim Kurulunun şikâyete bağlı olmaksızın kendiliğinden harekete geçtiği resen incelemelerde hem çocukların medya içeriklerinden olumsuz etkilenmemeleri hem de kendilerinin medya içeriklerine konu olmaları hâlinde yayının ifade özgürlüğü sınırları içinde kalıp kalmadığı, çocukların kişilik haklarını ihlal edip etmediği hususlarına ilgili hükümler kapsamında hassasiyet gösterilmektedir. Ancak mevzuat ve yaptırım gücünden ziyade “farkındalık yaratma” daha etkili bir güç olarak bu meselenin çözüme kavuşmasında veya iyileştirilmesinde odak noktası olmalıdır (BİK Gn. Md. Rıdvan Duran ile kişisel görüşme).

Bu değerlendirmeler ışığında, çocuk öznenin haberleştirilmesindeki problemler ve bunların çocuğun psikolojik ve fiziksel varlığına tehdit oluşturabileceğine ilişkin aileler ve medya profesyonelleri bağlamında genel olarak bir bilinçlenme ihtiyacı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, gazete ve dergiler bağlamında özellikle mahremiyet ve özel hayatın gizliliği noktasındaki ihlaller karşısında, Basın Ahlak Esaslarına aykırı davranıldığına ilişkin ihbar ve şikâyetlerin, çocukların vasileri ve ebeveynlerinin dışındaki kişilerce de yapılabilmesi gündeme alınarak değerlendirilebilir. Ancak bu noktada çözüme ulaştıracak en temel adım, meslek etiğini içselleştirerek, çocuk odaklı bir bakışı en vazgeçilmez değer olarak kabul eden medya profesyonellerinin varlığı olacaktır.

Sonuç

Teknolojik gelişime paralel olarak 90'lı yıllarla birlikte dünyada ve ülkemizde, haber içeriklerinde, haber üretim süreçlerinde, haber sunumlarında ve medya içeriklerinin insanlar üzerindeki etkisinde büyük dönüşümler meydana gelmiştir. Bu dönüşümle birlikte haber dilinde “sıradan vatandaş” ya da “sokaktaki vatandaş” olarak tabir edilenlerin, medyada daha hızlı ve görünür biçimde içeriklere konu olabilmesi mümkün olmuştur.

Böylece çocuklar ve gençler, özellikle sosyal medya etkisi ile medya içeriklerinin daha fazla öznesi olagelmıştır. Bilindiği gibi Türkiye'nin de imzasının bulunduğu, BM Genel Kurulu tarafından 1989'da kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi'yle çocuğun, özel güvence ve koruma gereksinimi bulunduğu kabul edilmiştir.

Öte yandan internette yer alan içeriklerin, kişisel veri ve bilgilerin izinsiz kullanımının artması ve dijitalleşmenin sektörde rekabeti çoğaltması, haber üretim süreçlerinde hızın önemini arttırmış, bu durum daha fazla hatanın ve etik ihlallerin yapılmasına yol açmıştır. Kriz anlarının ve travmatik durumların sunulmasında ise haber öznelerinin mahremiyetleri ile kamunun bilgi edinmesi arasında hassas bir denge bulunmaktadır.

Medyada özdenetimin yeterince güçlü ve işlevsel olmaması, güncel gelişmelerin gerisinde kalabilmesi, medyadaki ticari getirinin yaptırımların karşısında daha baskın olması nedeniyle, özdenetimin, özellikle kişilerin mahremiyetini ihlal etme, şiddet ya da sansasyonel içerikler gibi konularda caydırıcı etkisinin zayıf kaldığı öne sürülebilir.

Sonuç olarak, ülkemiz nüfusu içindeki ağırlıklı yerleri dikkate alındığında, çocuklarla ilgili medya metinlerinin çocukların ihtiyaçlarını ve hassasiyetlerini dikkate alarak çocuk odaklı hâle getirilmesi acil bir ihtiyaçtır. Bunun için de "Çocuk odaklı bir medya dili" oluşturulması; üniversiteler, kamu kurumları, meslek örgütleri, STK'lar ve ailelerin iş birliği içinde medya profesyonelleri ve tüm toplum için farkındalık ve bilinç çalışmaları yürütmesi ivedilik gerektiren bir ihtiyaçtır.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı, (2018). *Muhabir habercinin temel kitabı*, İstanbul: Anadolu Ajansı Yayınları.
- Arslan, H. (2019). Eleştirel medya okuryazarlığı kapsamında çocuğa ve kadına yönelik önerilen özel haber Dili.pdf, *Erciyes İletişim Dergisi*, Ocak/January, Cilt/Volume 6, Sayı/Number 1, s.111-132.
- Bilici, E. İ. (2014). *Medya okuryazarlığı ve eğitimi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cangöz, İ. (2015). Gazetelerde çocuk haberleri: Malatya çocuk yuvası örnek olay çalışması. Selda İçin Akçalı, (Ed.), *Çocuk ve medya* içinde, (s.107-128), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cocuk Haklari ve Gazetecilik unicef.pdf. (Erişim tarihi: 1 Mart 2020)
- Duygulu, S. (2019). Sosyal medyada çocuk fotoğrafı paylaşımlarının mahremiyet ihlali ve çocuk istismarı açısından değerlendirilmesi, *TRT Akademi*, Cilt 04, Sayı 08, Temmuz 2019, s.427-487.
- Erdem, D. (2009). İtiraf kültürü: kitle iletişim araçlarında mahremiyet ve yeni özne konumları, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Girgin, A. (2008). *Gazeteciliğin temel ilkeleri*, İstanbul: Der Yayınları.
- Girgin, A. ve Özay, S. (2013), *Haber yazmak*, İstanbul: Der Yayınları.
- Köse, C. E. (2020). 5651 Sayılı kanun aracılığıyla internet ortamında özel hayatın gizliliğinin korunması, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5 -S. 1 - Nisan 2020 - s. 2223-2245.
- Matelski, M. (1996). *Tv haberciliğinde etik*, Bahar Öcal Düzgören, (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özgen, M. (2018). Medya etiği, (Pdf Belgesi). İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Ders Notları.
- <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 10 Mart 2020)
- <https://time.com/4022765/aylan-kurdi-photo/>. (Erişim tarihi: 23 Mayıs 2021)
- Uzun, R. (2014). Çocukların medyadan ve medyada korunması: çocuklara yönelik etik davranış kurallarının incelenmesi, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 22, s.152-167.

Uzun, R. (2007), İletişim etiği sorunlar ve sorumluluklar, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kırkinci Yıl Kitaplığı No:2. file:///C:/Users/user/Desktop/kullan%C4%B1%C4%9F%C4%B1m%20kaynaklar/iletisimetigisorunlarvesorumluluklar.pdf

Yüksel, M. (2009). Mahremiyet hakkına ve bireysel özgürlüklere felsefi yaklaşımlar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-1, s. 275-298.

https://www.ntv.com.tr/turkiye/filozof-atakan-ile-ilgili-yaptigi-skandal-paylasim-sonrasi-isine-son-verildi,1qp0JHicX0SckooIf7_iMA, (Erişim tarihi: 10 Mart 2020)

<https://www.haberler.com/atakan-kayalar-hakkindaki-skandal-sozleri-12953195-haberi/> (Erişim tarihi: 10 Mart 2020)

<https://anahaber.tv/gundem/elifin-kurtarilma-ani-bardak-yapildi-tepkiler-cig-gibi/4250/>. (Erişim tarihi: 10 Mart 2020)

Yararlanılan Gazeteler:

Cumhuriyet, 3 Kasım 2020.

Hürriyet, 3 Kasım 2020.

Karar, 4 Kasım 2020.

Milliyet, 3-4 Kasım 2020.

Milli Gazete, 3 Kasım 2020.

Milat, 3-4 Kasım 2020.

Posta, 3-4 Kasım 2020.

Sabah, 3-4 Kasım 2020.

Sözcü, 4 Kasım 2020.

Türkiye, 3-4 Kasım 2020.

Yeni Şafak, 3 Kasım 2020.

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

IV. Bölüm: Aile ve Mahremiyet

1.	Ailede Mahremiyet	Mahmut Hakkı AKIN
2.	Ailede Mahremiyet Eğitimi	Muhammet Esat ALTINTAŞ
3.	Mahremiyetin Değişiminin Aileye Etkisi	Murat YILMAZ

AİLEDE MAHREMİYET

Mahmut Hakkı AKIN¹

Giriş

Aile üzerine gelişen literatür, teorik yaklaşımların aileyi farklı kabuller üzerinden yorumlamaları ve ailenin tarihsel ve sosyolojik değişimi üzerinden gelişerek devam etmiştir. Sosyal bilimlerde teorilerin değişen şartlara göre yeniden yorumlanmalarının en önemli sebeplerinden biri, bilgisine ulaşılmaya çalışılan gerçekliğin tarihsel süreçte kendisini yeniden üretmesidir. Ailenin insanlık tarihinde ortaya çıkışı ve genel toplumsal gerçeklik içindeki yeri konusunda farklı görüşler ortaya atılmasına rağmen tarih boyunca hemen her toplumda var olması, vazgeçilmez bir toplumsal kurum olduğuna işaret etmektedir. Aile tiplerinin çeşitliliğinin yanında özellikle modernleşme sürecinde ailenin yaşadığı değişime referansla “ailenin geleceği” temalı tartışmalar da yapılmıştır. Hatta “aile gelecekte ortadan kalkacak mıdır?” sorusu da cevap aranan sorulardan biri olmuştur. Ailenin toplumsallığın taşıyıcı kurumlarından biri olmasının yanında insanlık tarihi kadar eski bir geleneğe sahip olması, sürekliliğinin gücünü gösteren özelliklerdir. Ancak modernleşme dolayısıyla yaşanan büyük değişimlerden ailenin etkilenmediği söylenemez. Aile içinde üye rollerinin değişmesi, yeni aile tipleri, yakın dönemin aile ve kadın konusundaki tartışmalarında önemli bir yerdedir.

Aile, kurumlaşmış rollere göre oluşan bir sosyolojik birimdir ve kendi içinde gerçekleşen roller arası etkileşim üzerinden var olmaktadır. Aynı zamanda onun kendisini diğer kurumlardan ve yapılardan ayıran sınırları

¹ Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-8140-8600

da bulunmaktadır. Bu sınırlar, aileyi tanımlamayı da sağlamaktadır. Evlilik, çocukların sosyalleşmesi, aile içi rollerin ve görevlerin dağılımı, bu sınırlar dâhilinde gerçekleşmektedir. Kurumlaşmış rollerin dağılımı ve roller arası etkileşim düşünüldüğünde aile içinde de sınırların bulunduğu dikkat çekmektedir. Hem dış hem de iç ilişkileri tanımlayan sınırlara kaynaklık eden unsurların başında mahremiyet gelmektedir. Ailede mahremiyet, hem aile içi etkileşime ve mekân olarak haneye hem de ailenin kendi içinde rol dağılımı bağlamında iç mahremiyet ilişkilerine atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle mahremiyet, aile içindeki ve dışındaki sınırları ve mesafeleri belirlemektedir. Mahremiyet denildiğinde ailenin sınırlarına vurgu yapıldığı için mahremiyet ile aile arasındaki ilişki, kurucu bir ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. Yine bu sebeptendir ki mahremiyetin dönüşümü, ailenin de dönüşümü anlamına gelmektedir. Birbirine bağlı ve birbirini üreten iki gerçeklik oldukları için ailenin değişiminin de mahremiyetle ilgili bir değişim olduğu iddia edilebilir. Çünkü tarihsel süreçte mahremiyet dönüşümünün etkilerinin doğrudan takip edildiği ilk kurum ailedir. Bu yazıda aile ile mahremiyet ilişkisinin toplumsal bir kurum olarak aileyi belirleyen yönleri üzerinde durulacaktır.

Mahremiyet ve Ailenin Kurumlaşması

Mahremiyet, özel ve gizli olana atıfta bulunan Arapça bir kelimedir. Kökeni haram kelimesine dayanan mahremiyetin, yasaklamak, menetmek, saygı göstermek gibi anlamlarının yanında aile ve akraba ilişkileriyle ilgili anlamları da bulunmaktadır. Namusu korunan yakınlarla evlenmenin dinen yasak olduğu kişileri de kapsayan mahremiyet, kadın-erkek ilişkileri bağlamında özel bir anlam kazanmış ve gizlilik yerine kullanılmıştır (Gündoğdu, 2017: 388; Kılıç, 2018: 63). Özel ya da mahrem kelimesinin İngilizce karşılığı olan “private” kelimesi, Latince *privatus* sıfatından türemiştir ve anlam olarak “aleni olmamayı, herkes tarafından bilinmeye karşı kapalı olmayı, uzak kalmayı içermektedir ve söz konusu yer, kişi ve olayların mümkün olduğu kadar az bilinmesi veya belirli kişiler tarafından bilinmesi olayına işaret etmektedir” (Yörük, 2008: 129). Bu genel tanımlara dikkat edildiğinde, kelimenin Arapça ve Latince kökenlerinin birbirine yakın anlamlar taşıdığı görülebilir. Kelime kökeni itibarıyla mahremiyetin yasaktan gelmesinin yanında inanca bağlı kutsananları ve hürmet edilenleri de kapsayan anlamları vardır. Dolayısıyla mahremiyetin saygı göstermeyle ilgili yönü, aile açısından özellikle önemlidir.

Aile, pek çok toplumda yüksek değer atfedilen, hatta kutsanan bir kurumdur. Bu kutsamaya kadar varan değer atfının temelinde haram kökünden gelen mahremiyetin oluşturduğu saygının karşılığı tespit edilebilir. Ayrıca pek çok dinde anneye ve babaya saygının, aile bağlarını korumanın vurgulanması aile ve din arasındaki ilişkinin kutsiyet dolayısıyla kurulduğunu da göstermektedir. Aynı zamanda din, mahremiyetin sınırlarını ve mahremiyet dolayısıyla kurulacak ilişkileri de belirlemiştir. Farklı kültürlerde ve inançlarda mahremiyete ve cinselliğe dair pek çok yasağın ortaya çıkmasının ve bu yasakların ahlaki bir kategori içinde anlam kazanmasının en önemli sebeplerinden biri budur. Aile mahremiyetinin din tarafından garanti altına alınması, aynı zamanda ailenin korunmasını ve toplumda güçlü bir kurum olarak örgütlenmesini amaçlamaktadır. Boşanmanın bazı dinlerde yasak olması, İslam'da evliliği sürdürmenin imkânı kalmadığı takdirde boşanmaya onay verilmesi, aileye ve mahremiyete verilen önem bağlamında değerlendirilebilir.

Mahremiyet, en temelde bireysel ya da özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrıma işaret etmektedir. Hatta literatürde tartışmaların kaynağı olarak bu ayrıma sıkça vurgu yapılmaktadır. Çünkü özel alan, bireyi ve aileyi işaret etmektedir. Mahremiyet, ilk olarak özel alanı, kamusal alandan ayırmaktadır. Kamusal içinde farklı özel alanlar oluşma imkânı da bulunmaktadır. Ailenin bir toplumsal kurum olması, kendi zaman ve mekân sınırlarının mahremiyet temelinde belirlenmesinin yanında kurumsal sürekliliği de göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yaratılış kıssasında Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın kendilerine yasaklanan meyveyi tattıklarında ayıp yerlerinin kendilerine görüldüğü ve cennet yapraklarını üzerlerine örtmeye başladıkları nakledilmektedir (Araf sûresi 22). Ayıp düşüncesinin oluşması ve utanma duygusu, insanda mahremiyetin gelişmesinin en önemli iki kaynağı olarak görülebilir. Burada insanın hem doğal hem de kültürel bir varlık olmasıyla ilgili ontolojik ayrım bulunmaktadır. Buna göre insan, diğer bütün canlılarla bazı temel özellikleri paylaşmaktadır. İnsanın doğal yönünü oluşturan ve kendi maddi varlığının devamlılığını sağlayan en temel özellikler, yeme-içme, barınma ve neslin devam ettirilmesidir. Bu özellikler, aynı zamanda insan varlığının sürekliliğini sağlayan doğal ihtiyaçlardır. Ne var ki insan,

bu ihtiyaçlarını diğer canlılar gibi doğal yollar üzerinden karşılamamakta; kendi kültürel gerçekliğine bağlı olarak anlam dünyasına dâhil etmektedir. Bu anlam dünyası, inançlar, değerler ve normlarla şekillenmektedir. Böylece, doğal olarak beslenme ihtiyacını gidermek, sadece vücudun karbonhidrat, yağ ve protein ihtiyacını karşılamamanın ötesinde, bir anlam dünyası dâhilinde gerçekleşmektedir. Böylece beslenmeyle ilgili sınırlar oluşmakta ve bir gıdayı tüketmek kültürel açıdan yasak ya da dinî açıdan “haram” hâline gelebilmektedir. İnsan kültürel bir varlık olması dolayısıyla ihtiyaçlarını diğer canlılar gibi karşılamamakta; kültürel sınırlar içinde varlığını sürdürmektedir. Soyun devam ettirilmesi ve cinsellik, hemen her kültürde çok daha ciddi bir şekilde kültürel denetim altına alınmıştır. Aileyle ilgili teorik yaklaşımların çoğu, ailenin kurumlaşmasında “cinselliğin denetim altına alınması”na vurgu yapmıştır. Hz. Âdem ile Hz. Havvâ’nın inanan insanlar için bütün insanlığın ilk ailesinin baba ve anne rollerini üstlenmeleri, yeryüzünde ilk ortaya çıkan toplumsal kurumun aile olduğu anlamına da gelmektedir. Böylece aile, ilk günahın ve ayıbın denetim altına alınmasını ve meşruiyet sınırlarını belirlemiştir. Ailenin ortaya çıkışı konusundaki tartışmalarda cinsellik temelli açıklamaların önemli bir yeri bulunmaktadır (Can, 2014: 66-8). Elbette bu konuda farklı açıklamalar olsa bile ister göçebelikte isterse basit yerleşik hayat örneklerinde aile daima var olmuştur. Ailenin olduğu yerde de mahremiyet biçimleri oluşmuş ve kurumlaşmıştır. Soyun devamını kültürel anlam dünyasına referansla sağlamak, ailenin en önemli özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Mahremiyetin en önemli unsurlarından biri cinsellik olmasına rağmen, kavramın cinselliğin ötesinde bir anlam zenginliğine sahip olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Bu durum, aile ve mahremiyet ilişkisi açısından da geçerlidir. Mahremiyetin “muhafazaya alınan bir özne”ye işaret ettiği ve bu öznenin kastın özelde kadın, genelde ise bütün üyeleriyle aile olduğu (Aydın, 2009: 62) iddiası bizim toplumumuz dâhil olmak üzere pek çok toplumda karşılığı bulunabilecek bir anlayıştır. Kadının çocuk doğurma ve çocuklara bakma sorumlulukları, aile ve haneyle ilişkisinin çok daha sıkı olmasına sebep olmuştur. Böylece mahremiyet, daha çok kadın, cinsellik ve namus temelli düşünülmüştür (Yörük, 2008: 137). Ancak bu çağrışımlara rağmen kapsamın daha geniş olduğu belirtilmelidir. Sadece özne değil, sınırlı sayıda

insan arasında bilinen bir konu, olay ya da mesele, mahremiyet açısından bir sınır oluşturmaktadır. Bu konu, olay ya da meselenin ve onları paylaşılanların dışında kalanlar, mahremiyet sınırının dışında kalmaktadır. Dolayısıyla mahremiyet, haremine aldığı, muhafaza ettiği ve gizlediği şey her ne ise onunla ilgili bir sınır belirlemekte ve bu sınırın dışında kalanı mahremiyet temelinde yabancı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle mahremiyet, kendine göre mesafeler üretme imkânına sahiptir. Schwartz (1968: 747), mahremiyet odaklı etkileşimi Georg Simmel'in "Kapı ve Köprü" denemesine atıfla "kapı" üzerinden analiz etmiştir. Kapının kapanması, bir mahremiyet alanının oluşmasını sağlamaktadır. Üstelik farklı kapılar, farklı mahremiyet alanlarını oluşturduğu gibi mahremiyetin sınırlarını da belirlemektedir. Örneğin evin kapısı, o evde yaşayanların mahremiyet alanına ve sınırlarına işaret eder. Ayrıca bir mekândaki özel bir oda kapısı kapatıldığında ve kapı ardındaki etkileşimle kapı dışındakiler arasında mahremiyet merkezli bir mesafe oluşturur. Benzer örnekleri farklı mekânlardaki kapılar dolayısıyla arttırmak da mümkündür.

Mahremiyetin kültürel bir anlam kazanmış olması, toplumlara ve zamana göre yorumlanması, kabul edilmesi ve yaşanması konularında değişim yaşayacağı anlamına gelmektedir. Bütün farklılıklara rağmen her toplumda mahremiyetin bir karşılığı bulunmaktadır. Chan (2000: 1), mahremiyetin, "yalnızlık, samimiyet, anonimlik ve rezerv (korumaya alma)" özelliklerini ve bu özelliklere bağlı "bireysel özerklik, duygusal boşalma, öz değerlendirme ve sınırlı ve korunmuş iletişim" şeklinde dört işleve sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu temel özelliklerin ve işlevlerin mahremiyetin birey ve beden odaklı ya da aile odaklı tanımlanmasının ötesinde genel bir karşılığı olduğu düşünülebilir. Doğu'da mahremiyetin kadına ve aileye, Batı'da ise bireye ve bedene işaret ettiği genelde kabul edilmiştir. Mahremiyet konusunda Doğu'da görünmezlik, Batı'da ise dokunulmazlık daha çok öne çıkmıştır (Kılıç, 2018: 65). Hatta görünmezliğe ve gizleme bağlı olarak "harem" hayatı üzerinden çoğunlukla muhayyel bir oryantalist kadın ve mahremiyet algısı da oluşmuştur (Köse ve Küçük, 2015: 115; Baş, 2018: 29). Algılar ve kurgular farklılaşsa da Giddens'a göre (2010: 62), zamanla romantik aşk odaklı bir mahremiyet dönüşümü yaşandığı genel olarak kabul edilir. Mahremiyetle ilgili tespit edilen özelliklerin ve işlevlerin, evlilik ve aile hangi temeller üzerine kurulursa kurulsun karşılığı vardır.

Ailede üyeler arası etkileşimin organize edilmesinde mahremiyetin çok önemli ve merkezi bir yeri vardır. Özel-kamusal ayrımında aile, özeli temsil ederek bir mahremiyet alanını temsil eder. Ailenin bu temsili, kendisi gibi mahremiyet kaynağı olan diğer özel birliktelikler arasındaki sınıra da işaret eder. Böylece bütün aileler, birbirlerinden mahremiyet temelinde ayrılmış olur. Ancak aynı zamanda aile içinde anne-baba ve çocuklar ya da büyükanne ve büyükbaba arasında karmaşıklaşan ilişkilerin mahremiyet temelinde yeniden farklılaştığı görülebilir. Buna göre, aile genel anlamıyla mahremiyeti temsil ederken kendi içindeki rol dağılımını ve etkileşiminin sürekliliğini de mahremiyet dolayısıyla sağlamaktadır. Başka bir deyişle ailede mahremiyet içinde mahremiyet alanları oluşmaktadır. Aile ile mahremiyet arasındaki ilişki, ontolojik bir ilişki olarak tespit edilebilir.

Ailenin mahremiyeti temsil etmesi, hatta pek çok kültürde doğrudan mahremiyete özdeş bir anlama sahip olması, aile içi rollerin de mahremiyet temelli dağıldığını göstermektedir. Sadece karı koca arasında evlilik bağıyla kurulan ve cinselliğin toplumsal bir kurum dâhilinde denetim altına alınmasının ötesinde farklı mahremiyet biçimleri de ortaya çıkmaktadır. Anne, baba ve çocuklar arasındaki etkileşim, cinsiyet rollerine ilişkin enformasyon aktarımı da mahremiyet açısından değerlendirilebilir. Böylece anne ile kızı, baba ile oğlu arasındaki ya da çocukların kendi aralarındaki etkileşim de kendine göre bir mahremiyete sahiptir. Yine karı koca arasında ev ve çocuklarla ilgili paylaşılan şeyler de kendine göre bir mahremiyete sahiptir. Örnekleri arttırılabilecek bu tür mahremiyet biçimlerinin oluşması, aileyi karmaşık bir kurum olarak kabul etmeyi gerektirmektedir.

Mahremiyet temelli etkileşimin en önemli amaçlarından biri güvenin tesis edilmesidir. Ailenin üyelerini muhafaza etmesi, aile içi rollerin mahremiyet dâhilinde ve güven temelinde icra edilmesiyle mümkündür. Karı, koca ve çocuklar arasında sürdürülen aile ilişkilerinin güvene dayalı bir samimiyetle gerçekleşmesi, aile mahremiyetinin sürekliliğini sağlamaktadır. Böylece sorunlar, mahrem ilişkiler dâhilinde çözülebilmektedir. Aile içi ilişkilerde güvenin kaybedilmesinin mahremiyeti ve üyeler arasındaki ilişkileri ciddi şekilde bozabilecek sonuçları olabilir. Mahremiyeti paylaşanların birbirlerine karşı güvenlerini kaybetmeleri, genelde mahremiyet temelli ilişkinin ortadan

kalkmasına sebep olmaktadır. Aile açısından düşünüldüğünde mahremiyet ilişkisi, ailenin sürekliliğine kaynaklık ettiği için bu ilişkinin zarar görmesi, ailenin de zarar görmesine ve hatta dağılmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle ailede mahremiyetin hem aile üyeleri hem de akrabalar tarafından ihlal edilmemesi, özellikle önem taşımaktadır. Mahremiyetin güven tesis edici yönü özellikle ailenin sürekliliği bağlamında anlam kazanmaktadır.

Mahremiyetin Dönüşümü: Ailenin Dönüşümü

Modernleşmeyle birlikte yaşanan dönüşüm sürecinin bütün toplumsal kurumları etkilediği ve dönüştürdüğü genel bir şekilde vurgulanmaktadır. Pek çok teorik yaklaşım, bu dönüşümün kurumları ve kurumlar arası etkileşimi de dönüştürdüğüne dikkat çeker. Aile, modern dönemde yaşanan değişimlerden etkilenen bir kurum olarak değerlendirilir. Özellikle geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçildiği ve bu değişimin modernleşmenin zorunlu sonuçlarından biriymiş gibi sunulduğu yaygın bir kanaattir. Toplumdan topluma ve kültürler arasında aile yapısının farklılaşması konusunda çok ve çeşitli örnekler tespit etmek mümkündür. Özellikle de bu değişimin zorunlu olup olmadığı, farklı toplumlarda ortaya çıkan anne, baba ve çocuklardan oluşan aile yapısının tek tip bir çekirdek aile kavramlaştırmasına uygun olup olmadığı ve geleneksellik ile modernliği ne kadar temsil ettikleri de tartışmalıdır (Dikeçligil, 2012: 26). Bu eleştiri, değişimin yönünün tek olduğunu savunan evrimci anlayışa karşı geliştirilmiştir. Modernleşmeyle genel olarak toplumsal kurumların ve ailenin değiştiğini söylemek yanlış değildir.

Sosyolojinin bilimsel bir disiplin olma iddiasıyla ilk ortaya çıktığı dönemde geleneksel ve modern toplum arasındaki farklılaşmayı net bir şekilde temsil ettiği düşünülen cemaat-cemiyet dikotomisinin dayandığı temellerden biri de özel-kamusal ayrımıdır (Fahey, 1995: 688). Bugün sosyolojide bu ayrım, on dokuzuncu ya da yirminci yüzyıl başındaki gibi kabul edilmese de önemli klasik sosyologların hemen hepsinin geleneksel ve modern toplumsal gerçeklikleri birbirinden ayırmak için dikotomilere başvurduğu bilinmektedir. Yine bu ayrımda ailenin kendisinin geleneksel bir toplumsal kurum olduğuna dikkat çekilmiş ve aile doğrudan Ferdinand Tönnies tarafından sosyolojik anlamda cemaat tipolojisinde yerini almıştır. Bu ayrıma atıfla aile kurumunun ayrıca önemsendiğini ve dayanışma üreten bir kurum olarak kabul edildiğini

de belirtmek gerekir. Aile zorunlu olarak birincil ilişkiler üzerine inşa edilmek durumundadır. Ailenin üyeler arasındaki birincil ilişkilere kaynaklık etmesi, mahremiyet sınırları içinde gerçekleşmektedir. Bu kaynaklık o kadar güçlüdür ki sosyalleşmenin etkisiyle birey hayatı boyunca diğer mahremiyet sınırlarındaki ilişkilerinde de bu etkiyi taşıyabilmektedir.

Ailenin geleneksel olanı temsil etmesi ve gelenekselliğin taşıyıcı kurumu olması, muhafazakârların modernleşme sürecinde yaşanan büyük ekonomik ve siyasi değişimlerden ailenin etkilenmemesini talep etmelerine sebep olmuştur. Başka bir deyişle muhafazakârlar tarafından aile, modernleşmenin tahrip edici etkilerine karşı “muhafaza” edilmesi gereken en temel kurumlardan biri olarak kabul edilmiştir. Richard Sennett (2013: 37), on dokuzuncu yüzyılda değişen ve karmaşıklaşan kamusalık karşısında ailenin mahremiyet ile istikrarın kendisinde bütünleşmiş olduğu idealize edilmiş bir sığınak olarak görüldüğünü tespit etmiştir. Burada muhafazakârlığın toplumu bireye önceleyen anlayışından etkilenen sosyolojinin kurucu babalarının aileye önem vermeleri anlaşılabilir. Muhafazakârlıkta aile, toplumun en temel birimi; hatta prototipi ve zarar görmesi durumunda zarar maliyetinin bütün topluma yansıtacağı kabul edilen en temel kurumdur (Akın, 2012: 6). Din ve özel mülkiyetin yanında klasik muhafazakârlığın en temel ve devrimden özellikle korunması gereken kurumu olan aile, “muhafaza” edici rolünü geleneğin ve mahremiyetin birlikteliğinden almaktadır. Nitekim muhafaza etmenin ya da korumanın kendisi de mahremiyeti doğrudan çağrıştırmaktadır. Mahremiyetin tanımı ve etimolojik kökeni düşünüldüğünde yasak edilmiş olanın muhafaza edildiği bir durum ortaya çıkmaktadır.

Ailenin mahremiyet dolayısıyla kurumlaşması, yaşadığı değişimlerin mahremiyetle ilgili yönleri olduğu anlamına gelmektedir. Makro bir anlayışa bağlı olarak kurumun genel yapısında yaşanan değişimin yanı sıra aile içi rollerin ve rollere bağlı etkileşimlerin de değiştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Aile bağlamında özellikle sosyalleşme hem genel makro perspektifi hem de öznel arası etkileşime odaklanan mikro perspektifi birlikte anlamaya imkân sağlamaktadır. Sosyalleşmenin ilk ve en güçlü aracı kurumunun aile olması, ailede yaşanan değişimlerin sosyalleşmede takip edilebildiğini göstermektedir. Mahremiyet konusunun sınırlarında kalındığında sosyalleşmenin aile içi

etkileşimde dikey bir enformasyon hareketliliği dolayısıyla devam ettiği tespit edilebilir. Mahremiyet nasıl mekânsal, ilişkisel ve bilişsel sınırlara dayanıyorsa daha fazla sosyalleşmiş olan aile üyeleri ile sosyalleşmenin başında olan aile üyeleri arasında da sınırlar üretmektedir. Sosyalleşmenin zorunlu sonuçlarından biri de mahremiyet eğitimidir. Ailenin bebekler ve çocuklar için ilk eğitim kurumu olduğu göz önünde bulundurulduğunda sosyalleşme, mahremiyet eğitimi de kapsamaktadır.

Modernleşme dolayısıyla yaşanan değişimi süreç sosyolojisine bağlı bir “medenileşme” olarak açıklayan ve sosyolojik teorisini bu şekilde oluşturan Norbert Elias (2004: 269), bu süreçte adabımuaşeret dâhilinde ayıp kapsamına giren davranışların sayısının arttığını iddia etmiştir. Ona göre ayıp kapsamına giren “en özel ve en gizli baskılanamayan hayvanca şeyler, aileyi çevreleyen gözle görülen ya da görülmeyen duvarların ardında” ailede gizlenir. Bu duvarlar, mahremiyetin alanına işaret etmektedir. Medenileşme dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler hem çocuğun kabullenilme biçiminin hem de aile içi ilişkilerin değişmesine sebep olmuştur. Aile içinde yetişkinler, kendi farklılaşmış gerçekliklerini temsil ederler ve güçlerini farklılıklarının ürettiği mahremiyetten alırlar. Böylece ailede sosyalleşme, yetişkinler ile çocuklar arasındaki ilişkide mahremiyet odaklı bir mesafe üretir. Burada Elias’ın modernleşmenin ilk dönemine vurguyla mahremiyet eğitiminin çeşitlenmesine ve farklılaşmasına dair analiz yaptığını belirtmek gerekmektedir. Aile içi ilişkilerin modernleşmeden nasıl etkilendiğine ve bu gelişmelerin mahremiyetle ilişkisine dikkat çekmek açısından çok özgün tespitlerde bulunmuştur. Ayıp fikrinin yaygınlaşması ve bireylerin oto kontrolünün artması, aileyi önemli bir kurum olarak ortaya çıkarmaktadır. Medenileşme dolayısıyla ayıp ve aile arasındaki ilişki üzerinden sosyalleşmeye yapılan vurgu, mahremiyet alanı içindeki tutum ve pratiklerin değişmesine dikkat çekmektedir. Böylece mahremiyetin dönüşümü tezi, sadece cinsellik odaklı bir tez olmanın ötesinde çok yönlü bir dönüşüm olarak kurgulanmaktadır.

Norbert Elias’ın medenileşme ve adabımuaşeretin topluma yayılmasına bağlı olarak açıkladığı çok yönlü analiz dışında Anthony Giddens’in Batı’da cinsellik üzerinden yaşanan mahremiyet dönüşümünü tartıştığı çalışması özellikle önemlidir. Çünkü mahremiyeti dönüştüren en önemli unsurlar

arasında cinsellikle ilgili algıların ve kabullerin değişmesi de bulunmaktadır. Evliliğe ve aileye dair kabullerin değişmesi, sadece Batı'da değil, bu değişime muhatap olan her yerde pek çok farklı sonuç ortaya çıkarmıştır. Elbette geleneksel kabullerin de devam ettiğini ve pek çok farklı tutum ve anlayışın bir arada bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu yönüyle de mahremiyetin dönüşümünün en başta aileye etki etmesi beklenir bir durumdur. Giddens (2010: 165), Batı'da "heteroseksüelliğin biyolojik olarak normal olduğu varsayımının çöktüğünü" iddia etmiştir. Bu durum, heteroseksüelliğe bağlı mahremiyet anlayışının, evliliğin ve ailenin gücünü ve normatif hâkimiyetini kaybetmeye başlaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle cinsellik etrafında sapkınlık ve meşruiyetle ilgili anlayışlar da değişmiştir. Bu süreç, farklı kültürlerde benzer cinsellik ve mahremiyet kabullerinin ve dolayısıyla ailenin de değişmesi taleplerini beraberinde getirmiştir. Ancak öteden beri özellikle dinlerin normatif katkılarıyla şekillenen ve düzenlenen cinsellik konusunda yaşanan değişim, radikal bir değişim olarak kabul edilmek durumundadır. Nitekim homoseksüellik, eşcinsel evlilik ve eşcinsel aile için yapılan taleplerin bu radikal değişimle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır.

Mahremiyetin dönüşümü tezi, mahremiyete bağlı gelişen "ayıp" anlayışının ve utanma sınırlarının da dönüşümünü içermektedir. Çocukluk ve kitle iletişim araçları konusundaki çalışmalarıyla bilinen Neil Postman (1995), mahremiyete bağlı olarak "ayıp" fikrinin çocuk ile anne ve babası arasında sınır çizdiğini ancak modern dönemde bu sınırın belirsizleştiğini iddia etmiştir. Mahremde olan bir şeyin mahrem dışında gerçekleşmesi ya da ifşa edilmesi, ayıp olarak tanımlanmasına sebep olmaktadır. Böylece mahremiyet, kendi sınırları dışında ayıp olan bir şeyi meşru hâle getirme gücüne de sahiptir. Ayıp olarak tanımlanan şeyler, mahremiyetin sınırları dâhilinde kendilerine göre mesafeler üretebilmektedir. Sınırların aşınması ve ayıp olarak tanımlanan şeylerin hangi kriterlere göre ayıp kabul edileceğiyle ilgili tartışmaların başlaması, Postman'ın iddia ettiği gibi çocuklar ile yetişkinler arasındaki mesafeye zarar vermektedir. Bu mesafenin zarar görmesi hem mahremiyetin hem de ailenin dönüşmesi anlamına gelmektedir.

Mahremiyetin dönüşümünün, küresel bir etkiyle dünyaya yayıldığı kabul edilebilir. Türkiye'de de bu konuda tartışmaların devam ettiği bilinmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığına aile mahremiyetiyle ilgili fetva danışanlar üzerine yapılan bir araştırmada ilginç sonuçlara ulaşılmıştır (Kaplan, 2019). Toplumun bütününe genellemek mümkün değilse de ailenin sürdürülebilirliği konusunda önemli gerilimler yaşanmaktadır. Nitekim söz konusu çalışmada boşanmaların artmasıyla mahremiyetin dönüşümü arasında yakın bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bu tespitin arka planında aile içinde mahremiyetin ihlali de bulunmaktadır.

Mahremiyetin dönüşümünün modernleşme bağlamında hızlandığı düşünüldüğünde modern kitle iletişim araçlarının bu süreçte ciddi bir işlev gördükleri tespit edilebilir. *Mahremiyetin Dönüşümü* adlı kaynak eserinde Giddens da bu noktaya temas etmiştir. Yakın dönemde mahremiyet dönüşümünün önemli sürdürücülerinden biri de kitlesel yaygınlaşması dolayısıyla sosyal medyadır. Sosyal medyada özel ve kamusal sınırların belirsizleştiğine, yeni toplum tipinin teşhir toplumu olarak tanımlanabileceğine dikkat çeken Byung Chul-Han (2019: 17-8), bu karmaşık durumun “mahremiyet sonrası”nı ürettiğini iddia etmiştir. Nitekim mahremiyetle ilgili literatürde sosyal medya araçlarının etkilerini öne çıkaran çalışmaların sayısı artmaktadır. Dinî kimliklerini önemseyen gençlerin sosyal medya kullanımları üzerine yapılan bir araştırmada mahremiyet sınırlarının aşınmasıyla ilgili önemli veriler elde edilmiş ve “helal romantizm” şeklinde bir kavrama ulaşılmıştır (Dereli, 2020: 193-5). Sosyal medya ve mahremiyet ilişkisine dair çokça uygulamalı araştırmanın karşılaştırıldığı ve elde edilen bulguların değerlendirildiği bir akademik çalışmada mahremiyet kabullerinin değişmekte olduğu tespit edilmiştir (Barkuş, Koç, 2019: 41-2). Mahremiyetin tamamen dijital bir dönüşüm yaşadığı tartışılsa bile gündelik hayatın içinde mahremiyet sınırlarının aşınmasıyla ilgili pek çok örnek daha görünür hâle gelmiştir. Bu konuda yine Türkiye’de aile mahremiyetine olumsuz etkileri bulunan televizyon programlarının bir yandan Radyo ve Televizyon Üst Kuruluna çokça şikâyet edilmeleri bir yandan da büyük izleyici kitleleri tarafından takip edilmeleri karmaşık bir durumu yansıtmaktadır. Bu konuda rahatsızlıklarını dile getirenlerin mahremiyetin bir gösteri unsuru hâline gelmesiyle ilgili çekinceleri olduğu tahmin edilebilir.

Sonuç

Mahremiyet, yasaklara ve yasakların ürettiği mesafelere dayandığı için bir toplumsal kurum olarak ailenin üzerine inşa edildiği bir temeldir. Aileyi tanımlamakta, aile içi ve dışı sınırları belirlemektedir. Aile ile mahremiyet arasındaki ilişki, aile ile herhangi başka bir toplumsal kurum arasındaki ilişki gibi değildir. Bu iki unsur birbirine çok güçlü bir şekilde bağlıdır. Özel ile kamusal arasındaki ayırım genelde aileye atıfla açıklanmıştır. Elbette mahremiyetin bireysel, bedensel ve mekânsal boyutları da bulunmaktadır. Ancak ailenin bu boyutların hepsini kapsayan bir üst kurum olduğu görülebilir. Bir evliliğin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi, mahremiyetin korunmasıyla ilgilidir. Güven, mahremiyetin sağlıklı bir şekilde kurulduğu ve sürdürüldüğü ailelerin en önemli kazanımlarının başında gelmektedir. Güvenin kaybedilmesi ve boşanma gibi sonuçların ortaya çıkması, genelde mahremiyet temelli sınırların ihlal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sınırlar aile içinde ve dışında sınırlar olarak şekillenmektedir. Bu nedenle mahremiyet sadece aileyi dışarıdan ayırmakla kalmamakta, kendi içindeki etkileşimi de mahremiyet dolayısıyla sınırlara ayırmaktadır.

Ailenin mahremiyetle ilgili bir başka önemli işlevi, mahremiyet eğitimi sosyalleşme sürecinde yeni nesillere aktarmasıdır. Burada işleyen süreç mahremiyet ilişkilerinin kendi doğallığında benimsenmesi üzerinden devam etmektedir. Aynı zamanda bu aktarımın kişilik ve kimlik inşa edici yönleri bulunmaktadır. Mahremiyet, hemen her toplumda cinselliğin denetim altına alınmasıyla ilgili olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Cinselliğin toplumsal denetiminin aile tarafından sağlanması, ahlaki ve kültürel bir form kazanması aile ile mahremiyetin ontolojik birlikteliğine işaret etmektedir. Modernleşme sürecinde mahremiyetin dönüştüğü iddia edilmiş, buna bağlı olarak ailenin geleceğiyle ilgili tartışmalar çokça yapılmıştır. Mahremiyetin dönüşümüne bağlı olarak yaşanan gelişmeler ve ortaya atılan talepler, evlilik ve aile konusunda bir kısmı radikal olmak üzere farklı taleplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye’de de yakın dönemde hem sosyal bilim alanlarında hem de kadın ve aile konusunda mahremiyet meselesinin daha fazla gündem olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun oluşmasında, genel küresel ölçekte yaşanan değişimlerin payı muhakkak bulunmaktadır. Bir yandan da

Türkiye'nin toplumsal değişim sürecinin genel ve özel alt boyutlarının taşıyıcı etkileri de gözden kaçırılmamalıdır. Medya ve sosyal medyada yaşanan dönüşümün mahremiyeti daha görünür kılması da bu değişimle ilgilidir. Öyle ki mahrem olan, zaten görünür ve bilinir hâle gelmesinden sakınılandır ve ifşa olması da daima ilgi uyandırmıştır. Bu ifşanın farklı şekillerde özellikle de gönüllü bir şekilde yapılmasının en başta aile kurumuna maliyeti olacağı tahmin edilebilir. Çünkü aile sürekliliğinin ve sözleşmesinin en önemli temeli mahremiyettir.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2012). Türkiye’de muhafazakarlığın direnme odağı olarak aile. *Muhafazakâr Düşünce*, 31, Ankara, 3-20.
- Barkuş, F. ve Koç, M. (2019). Dijital mahremiyet kavramı ve ilgili çalışmalar üzerinden bir derleme. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 3 (1), 35-44.
- Baş, M. K. (2018). Oryantalizm ile feminizm arasında Türkiye’deki kadın yazarların eserleri. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 2 (2), 25-40.
- Can, İ. (2013). Ailenin tarihsel gelişimi: dünü, bugünü ve yarını. *Sistemik aile sosyolojisi içinde* (65-91). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Chan, Y-K. (2000). Privacy in the family: its hierarchical and asymmetric nature. *Journal of Comparative Family Studies*, 31 (1), 1-17.
- Chul-Han, B. (2019). *Şeffaflık toplumu* (4. Baskı). (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dereli, M. D. (2020). *Sanala veda: sosyal medya ve dönüşen dindarlık*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dikeçligil, B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakâr Düşünce*, 31, 21-52.
- Elias, N. (2004). *Uygarlık süreci I* (3. Baskı). (E. Ateşman, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fahey, T. (1995). Privacy and the family. *Sociology*. 29 (4), 687-702.
- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü: modern toplumlarda aşk, cinsellik ve erotizm* (2. Baskı). (İ. Şahin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğdu, Y. B. (2017). Mahremiyet eğitiminin temeli insanlık şerefi: ailenin mesuliyetleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (2), 387-394.
- Kaplan, C. (2019). Türkiye’de mahremiyetin dönüşümünün aileye etkileri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, E. (2018). Aile ve din bağlamında Kuran’daki mahremiyet tasavvuru. *Journal Of Analytic Divinity*, 2 (1), Ankara, 54-81.
- Köse, M. ve Küçük, M. (2015). Oryantalizm ve “öteki” algısı. *Sosyal ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1 (1), 107-127.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yokoluşu*. (K. İnal, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Schwartz, B. (1968). The social psychology of privacy. *American Journal of Sociology*. 73 (6), 741-752.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü* (4. Baskı). (S. Durak ve A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yörükan, T. (2018). Bir ilişki düzenleme süreci olarak mahremiyet. *Tisk Akademi*, 4 (6), 128-180.

AİLEDE MAHREMİYET EĞİTİMİ

Muhammed Esat ALTINTAŞ¹

Giriş

Mahremiyet eğitimi bağlamında günümüz anne babalarının eksiklikleri ve yanlışları hususunda yaşlı bir şahsın bir pedagoga anlattığı şu çarpıcı tespitlerle yazımıza başlayalım (Güneş, 2015: 10-11): “Günümüz anne babaları mahremiyet eğitimi nasıl verilir bilmiyor! Evvelden, çocuklar yetiştirilirken bir ‘mahremiyet’ eğitimi vardı. Mahremiyet eğitimine anne babalar çok önem verirdi. Şimdiki anne babalara bakıyorum, çocuklarını bu önemli konuda ihmal ediyorlar. Şimdiki çocukları gözlemliyorum, kıyafetlerini değiştirirken çok rahat davranıyorlar. Örneğin şu oturduğumuz yere bir çocuk gelse, annesi, o çocuğun kirlenmiş elbiselerini çıkartıp, temiz elbise giydirecek olsa, çocuk hiç utanma hissine kapılmıyor. Gözümüzün içine bön bön bakarak karşımızda soyunabiliyor, giyinebiliyor. Bu çok yanlış. Anne babalar buna dikkat etmiyor. Çocuklarına mahremiyet bilinci vermiyorlar. Ya da bir başka örnek vereyim size. Çocuk, artık aklı erecek yaşa gelmiş, yani yedi sekiz yaşına gelmiş ama bakıyorsunuz ki, banyo yaparken, ‘duş’ denen bir fiskiye’nin altında anne babası ile kucak kucağa banyo yapıyorlar. Olmaz ki böyle, böylesi bir davranış çocuğun kazanacağı mahremiyet duygusu adına bir cinayettir. Çocuk, belli bir yaştan sonra anne babasını kıyafetsiz olarak görmemesi gerek. İşte böyle yetişen gençler, mahremiyet nedir bilmiyorlar.”

Eskilerin ‘hayâ duygusu’ dediği şimdilerde ise ‘mahremiyet eğitimi’ olarak adlandırılan ve çocuk eğitiminde çok önemli bir yere sahip olan bu meseleyi

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1677-9982

günümüz anne-babalarının ihmal ettiği ifade edilmektedir. Daha doğrusu kendi çocukları açısından hayati önem taşıyan mahremiyet duygusunun nasıl kazandırılacağı konusunda ebeveynlerin yeterince bilinçli ve bilgi sahibi olmadıkları sık sık dile getirilen bir husustur (İnam, 2020). Halbuki anne babalar küçük yaşlardan itibaren mahremiyet eğitimini çocuklarına vermekle, başka bir ifadeyle utanma ve hayâ etme duygusunu kazandırmakla yükümlüdürler (DİB, 2019). Erken çocukluk döneminde utanma duygusunun geliştirilmesi sayesinde utanma duygusuyla bezenmiş bir vicdan gelişimi ortaya çıkacak ve çocuk, her adımını bu vicdana göre atmaya çalışacaktır.

Mahremiyet duygusunun gelişmesi, çocuğun kendini koruma hissinin gelişimi açısından önemlidir. Zira anne babanın her an çocuğunun yanında olabilmesi mümkün değildir. Bu sebeple çocuk, ebeveynleri yanında değilken de kendisini nasıl koruyacağını bilmelidir. Bunun için anne-baba çocuklarına özel bölgelerini, kişisel sınırlarını, iyi-kötü dokunuş farkını, bedenlerinin kendilerine özel olduğunu ve izin vermediği sürece kimsenin kendisine dokunamayacağı bilincini kazandırmalıdır. Mahremiyet eğitimini aile içerisinde alan çocukların kendi özel alanını bilmesi, bu alanını koruması ve başkalarının özel alanlarına da saygı göstermesi beklenir. Böylece çocuklar hem sağlıklı cinsel kimlik gelişimine kavuşabilir hem de cinsel istismarların arttığı günümüzde kendilerini korumayı ve başkalarının mahrem alanına saygı duymayı öğrenebilir.

2014 yılında İzmir’de altı öğrenciye cinsel istismarda bulunan okul müdürünün yargılanmasını sağlama mücadelesiyle dünyaya örnek olan ve Uluslararası Kadınlar Cesaret Ödülü’ne layık görülen Saadet Özkan Öğretmen ailede gerçekleştirilen mahremiyet eğitiminin cinsel istismarın önüne geçilmesinde önemli bir işlevi olduğuna dikkat çekerek, çocuklarda mahremiyet bilincinin oluşturulmasında anne-babanın dikkat etmesi gereken hususları şu şekilde ifade etmektedir (Ünal, 2019: 82): “*Bilinçli bir ebeveyn bilinçli, cesur, öz güveni yüksek çocukların yetişmesinin ön koşuludur. O nedenle önce aileler bilinçlenmeli. Günümüzde tüm ebeveynlerin alması gereken eğitimlerin başında ‘mahremiyet eğitimi’ gelmektedir. Çocuklarımıza öncelikle iyi ve kötü dokunuşun ne olduğunu anlatmalıyız. Aile içinde etkili bir iletişim ve güven duygusunun varlığını çocuğa hissettirmeliyiz. Çocuğumuza her şeyini*

bize anlatabileceği duygusunu vermeliyiz. Bu noktada en önemli husus çocukla sağlıklı iletişim kurmaktır. Çocuk, biri ile bir arada olmak istemiyorsa, o kişiden rahatsız oluyorsa, bunun nedenini öğrenmeliyiz. Biri çocuğumuza gereğinden fazla ilgi gösteriyorsa, bu duruma dikkat etmeliyiz. Çocuğun cinsellikle ilgili sorduğu sorulara ayıp, yasak, günah vb. cevaplar vermemeliyiz. Çocukla cinsellik hakkında konuşmalı, vücudunun özel yerlerini anlayacağı şekilde ve doğru kelimelerle anlatmalıyız. Bunun için kitaplardan yararlanabiliriz. Bu konuda hazırlanan çok güzel kitaplar ve çizgi filmler var. Çocuğa cinselliği, mahremiyeti nasıl anlatacağımızı bilmiyorsak bir uzmandan bilgi almalıyız. Ve en önemlisi biri çocuğumuza istemediği bir şekilde dokunursa, hayır demesini, yardım istemesini ve böyle durumları bizimle paylaşmasını öğretmeliyiz. Aile, çocuğun güvenli sığınağıdır, ona bu güven duygusunu aşılamalıyız.”

Sosyal hizmet, sağlık, eğitim ve hukuk alanlarında muhtelif uzman görüşlerini ihtiva eden bir araştırmada çocuk ihmal ve istismarında eğitim eksikliğinin %71,66’lık bir oranla etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Zeytinoğlu, 1991). Cinsel içerikli suçlarda meydana gelen artışın sebeplerinden biri olarak mahremiyet eğitiminin eksikliğini öne süren Tarhan (2012a; 2012b), mahremiyet eğitimi sayesinde çocukları, olası cinsel istismar ve ihlalden kaynaklanan travmalardan korumanın mümkün hâle gelebileceğini ifade etmektedir.

Öte yandan Batı kültürlerinde çok yaygın olarak görülen ergen gebeliklerinin, cinsel aktiviteye başlama yaşının düşmesiyle birlikte artık Türkiye’de de gittikçe daha sık görülmeye başladığını ifade eden Bayrak (2011: 87), bu durumun sebepleriyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Modern yaşam tarzı ile gençlerin bir arada olmalarının kolaylaşması, sürekli cinsel uyarılara maruz kalmaları ve ailelerin müsamaha sınırlarını geniş tutmaları bu çok sıkıntılı problemin oluşmasını kolaylaştırmaktadır.*”

Mahremiyet eğitimi, anne-baba tarafından üstlenilmesi gereken mühim bir sorumluluktur. Fakat günümüzde anne babaların mahremiyet eğitimi konusunda bilgi, becerilerinin ve rol modellığının ne kadar yeterli olduğu tartışmalı bir husustur. Bir araştırma kapsamında bu eksikliklere işaret eden bir ebeveyn şunları söylemektedir (Türkyılmaz, 2019: 112): “*Öncelikli olarak çocuklar olmak üzere herkese mahremiyet eğitimi verilmelidir. Ama çocuk*

bakımından değerlendirildiğinde anne babaya kesinlikle bu eğitim verilmelidir. Onların bu konuda farkındalığı arttırılırsa çocuklarına daha sağlıklı bir mahremiyet eğitimi verebilir. Sonuçta kişiliğinin oluşmaya başladığı doğru ve yanlışın ne olduğunun tam olarak oturduğu, belirlendiği bir yaştan bahsediyoruz. Ağaç yaşken eğilir. Doğru bilgi verilmesi için öncelikle anne babanın doğru bir bilgiye, eğitime sahip olması gerekmektedir. Ya da bizim ülkemizde erkek çocuklarının küçük yaşlarda cinsel organını göstermeye teşvik var maalesef. Göster oğlum amcana gibi. Ne kadar yanlış. Hem çocukların yabancılardan korunmasını istiyoruz hem de erkek çocuklarına böyle yaptırıyoruz. Bu yüzden öncelikle anne babanın zihniyetinin değiştirilmesi gerekiyor. Sağlıklı nesiller yetiştirmek istiyorsak önce sağlıklı anne babaların olması gerekiyor.”

Mahremiyet adı altında bazı yanlış düşünceler de nesilden nesile aktarılabilmektedir. Anne-babaların birçoğu tarafından mahremiyet eğitiminin yanlış anlaşıldığına ve aslında mahremiyet eğitiminin ne olduğuna ve amaçlarına ilişkin olarak Keskin (2020: 41) şunları söylemektedir: “Mahremiyet eğitiminin çocukların (özellikle kız çocuklarının) engellenmesi, sosyal yaşamdan tecrit edilmesi, daha anaokulundan itibaren karşı cinsten ayrı tutulması olduğu zannediliyor. Çocuğu yoğun duygusal denetim altında tutmak, ona suçluluk duygusu edindirmek ve onun değersizlik hissi içinde çekingen davranışlar sergilemesini sağlamak marifet kabul ediyor. Hâlbuki mahremiyet eğitimi çocuğa utanç duygusuyla çekingenlik kazandırmak değildir. Bilakis insan olmaktan ileri gelen değerlilik duygusuyla kendi hislerini yönetebilecek güce erişmesini sağlamaktır. Mahremiyet eğitimi, çocuğunun duygularını denetlemek değil, ona kendi duygularını denetleyebilecek yeteneği kazandırmaktır.” Buradan çıkan sonuç şudur ki; ebeveynlerin mahremiyet eğitimine dair bilgiye, eğitime ve desteğe ihtiyaçları bulunduğu aşikârdır.

Mahremiyet eğitiminde bilinçli ve pedagojik temelli bir eğitimin sağlanması son derece önemlidir. Çocuğu zorlamadan, ayıp, günah, yasak vb. ifadelerle onlarda korku ve endişe yaratmadan, utandırmadan ve yoğun duygusal denetim altında tutmadan mahremiyet eğitimi gerçekleştirilmelidir. Bunun için öncelikle mahremiyet eğitimi verecek ebeveynlerin doğru bilgiye ve yönetime sahip olmaları gerekir. Bu konuda ailelerin en başta mahremiyet eğitiminin ne olduğunu bilmeleri gerekir.

Mahremiyet eğitimi denilince akla genelde ‘cinsel eğitim’ gelmektedir. Fakat her iki kavram mahiyet açısından farklıdır. Cinsel eğitim cinselliğe, cinsiyet özelliklerine ve üreme sağlığına ilişkin bilgilerin verildiği bir eğitimidir. Mahremiyet eğitimi ise özel bölgelerin mahrem olması hasebiyle korunması, özel bölgelere saygı duyulması gerektiği ve mahrem alanların nasıl korunacağı (sağlıklı sınırlar koyma) üzerinde durulan eğitimidir. Güneş’e göre mahremiyet eğitimi, sadece cinsel konuların ele alındığı teknik bir eğitimden ziyade çocuğun duygu dünyasını bütüncül bir şekilde ele alan ve duygu yönetimi, kendini yönetebilme becerilerinin ve hayâ, iffet gibi değerlerin birebir kazandırılmasına kılavuzluk eden uzun soluklu bir kişilik kazandırma sürecidir (Güneş, 2015).

Mahremiyet eğitiminin, cinsel eğitimden farklı olarak dinî-ahlaki-kültürel değerlerle ilişkisi vardır. Bir anlamda mahremiyet eğitimi, cinsel eğitimin dinî/kültürel bakış açısıyla ele alınmış hâlidir. Mahremiyet eğitimi, çocuklara ve ergenlere cinselliğin, sonsuz bir özgürlük alanı olmadığını hem mahrem bir konu hem de sınırları olduğunu vurgulayan, cinsellik hakkındaki sorularına yaşadıkları kültürün, dinin ve ahlakın belirlediği çerçevede cevaplar üretmeye çalışan bir eğitimidir (Ünal, 2019).

Mahremiyet eğitiminin tanımlarından da anlaşılacağı üzere aile, mahremiyet duygusunun kazandırılacağı ve eğitiminin verileceği ilk ve en önemli kurumdur. Zira ebeveynler, mahremiyet hususunda rehber ve örnek konumundadır. Mahremiyet hassasiyetinin taşındığı ve eğitiminin söz konusu olduğu bir ailede hem mahremiyet bilinci yerleşebilir hem de başkalarının mahremiyetlerine ihlal edici tutum ve eylemler ortaya çıkmayabilir (Aydın, 2015). Mahremiyet duygularının gelişimi çocukluk döneminde anne-babanın göstereceği hassasiyete ve eylemlere bağlıdır, otomatik olarak gelişmesini beklememek gerekir (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011). Bu sebeple mahremiyet eğitimi, çocuğu en iyi tanıdığı düşünülen anne-baba veya kendisinden büyük bir yakını tarafından, çocuğun ihtiyaç duyduğu bilgiyi ve duyguyu onun gelişim özelliklerini de göz önünde bulundurarak vermek suretiyle aşama aşama ve birebir gerçekleştirilen bir eğitimidir. Bunun için ebeveynlerin öncelikle çocuklarının gelişim düzeylerini bilmeleri ve ona uygun bir şekilde rehberlik etmeleri gerekir. Onların gelişim düzeylerini bildiğimiz

zaman neleri öğrenmeleri gerektiğini ve bize neler sorabileceklerini bilmemiz mümkün hâle gelecektir. Böylece çocukların mahremiyet veya cinsellikle ilgili sordukları sorular karşısında gereğinden fazla bilgi aktarılmamış olacaktır.

Çocukların karakter gelişiminin oluştuğu, mahremiyet algısının şekillendiği erken dönemlerden itibaren alınan mahremiyet eğitimi sayesinde çocuklar sağlıklı bir cinsel kimlik gelişimine sahip olabilir ve olası cinsel ihmal-istismara maruz kalma riskleri azalabilir. Bunun için mahremiyet eğitiminin çocukların gelişim düzeyleri, yaşları ve zekâ düzeyleri göz önünde bulundurularak küçük yaşlardan itibaren doğru yöntemlerle verilmesi mühimdir. Fakat çocuğa doğru ve nitelikli bir mahremiyet eğitimi verilebilmesi için anne babalar, çocuklarına mahremiyet eğitimi bağlamında neyi, ne kadar, nasıl öğretecek, nelere dikkat edecek? Gelin hep birlikte bunlara bakalım.

1. Bedenin Kişiyne Özel Olduğu Bilincini Kazandırmak

Çocuğa kendi bedenlerinin özel olduğu bilincinin oluşturulması, ailede mahremiyet eğitimi verilirken çocuklara kazandırılması gereken ilk ve en önemli hususlardan biridir. Öncelikle çocuğa, özel bölgelerinin nereler olduğunu öğretmek gerekir. Daha sonra çocuğa bedenin kendisine ait olduğu bilgisi verilmeli, bedeniyle ilgili kararlarına saygı duyulup sınırları ihlal edilmemelidir. Yani çocuğa kendi özel çizgileri öğretilmeli, anne babalar da bu çizgilere dikkat etmelidir. Bebekliğinden itibaren ailesi ve çevresi tarafından özel bölgelerine saygı duyulan bebeğin bu bölgelerin gizlenmesi gerektiğini fark etmesi beklenir (Ergül, 2021). Çocuk özel alan bilinci sayesinde bedenin özel bölgelerinin (arka, bacak arası, göğüs vs.) gizlenmesi gereken bölgeler olduğunu öğrenecek, o bölgelere başkalarının dokunmaması gerektiğini içselleştirecektir (Kurtoglu, 2016). Zaten mahremiyet eğitimini sağlıklı bir şekilde alan çocuğun bedenine izinsiz dokunulduğu zaman rahatsızlık hissine kapılması beklenir, bu his ise onu korunaklı tutan temel duygulardan biridir (Güneş, 2015).

Ebeveynler ve yakınları çocuklarının bedenlerine hoyratça müdahale etmemeli ve izinsiz şekilde dokunmamalıdır. Çocukların da birey olduklarını unutmadan bedenleriyle ilgili tasarruflarda onlardan onay alınması gerekir. Örneğin altını ıslatmış veya terlemiş çocuğa ‘istersen gel kıyafetini değiştirelim’ diye sorulabilir. ‘Seni öpebilir miyim, sarılabılır miyim’ diye izin istenebilir.

Çocuk ilk başta kendisinden neden izin istendiğini algılayabilir ama böylece çocuklarda kişisel sınır bilinci oluşacaktır. Kişisel sınır bilinci oluşmuş bir çocuk ise kendi sınırlarının ihlal edildiğini ve bir başkasının kişisel sınırlarını fark edebilecektir. Böylece izin istemeden bedenine yapılacak müdahaleyi algılayabilir, rahatsız olabilir, kendini koruyacak refleksleri doğal bir şekilde geliştirebilir. Yakın akrabalar çok sevdiklerinden ötürü çocukları bazen oyun amacıyla kovalayabilir, bir köşeye sıkıştırabilir, onları zorla sevebilir. Sevginin dışavurumu olan bu davranışlar yüzünden çocuklar, kendilerinden büyük birinden kaçılmayacağını, ona teslim olunması gerektiğini zihinlerine kodlayabilir. İstismara uğramış çocuklarla yapılan araştırmalarda çocukların bu algı yüzünden bağırıp çırpınmadan karşı tarafa teslim olduğu ifade edilmektedir (Güneş, 2015).

Mahremiyet eğitimi çocuk doğar doğmaz başlar. Anne babanın dahi çocuğun özel bölgelerine beden temizliği haricinde dokunmaması gerekir. Çocuğun bezini değiştirirken, krem sürerken veya temizliklerini yaparken bile mahrem bölgelerini sevmeden veya oyun hâline getirmeden özenle ve hızla hareket etmek gerekir. Ebeveyn çocuğun cinsel organlarını sevgi objesi yapmamalıdır. Bebeklikten itibaren çocukların cinsel organını sevmek, dudaktan öpmek veya sözlü bir şekilde 'öperim, yerim, severim... vb.' ifadelerle özel bölgelerden bahsetmek doğru değildir. Bebeğin bezini ve terleyen çocuğun atletini herkesin ortasında değiştirmek yerine hiç kimsenin görmeyeceği bir yerde bu işlemin yapılması çocuğun bedeninin kendisine özel ve ait olduğunu anlaması açısından önemlidir. Sağlık için gerçekleştirilen sünnet merasimlerinde çocukların cinsel organlarını göstermeleri istenilerek özel bölgeler bir şov aracı hâline getirilmemelidir. Bu gibi mahremiyeti zedeleyici davranışlar çocuğun özel bölge hassasiyetinden yoksun olmasına neden olacağından ötürü çocuk bu durumu normal olarak algılayabilir ve çeşitli istismarlara açık hâle gelebilir (Ergül, 2021; Kurtoğlu, 2016).

Çocukların özel bölgelerine veya bedenlerine yönelik zorla sevmek, öpmek, sarılma veya çocuğun rızası dışında birinin kucağına oturmaya zorlanması veya o bölgeleri bir başkasına göster(t)me gibi davranışların mahremiyet açısından doğru bir eylem olmadığını her daim akılda tutmak gerekir. Aksi takdirde çocuk iyi dokunma-kötü dokunmayı ayırt edemeyecek, özel bölgelere

dokunma/dokundurtmayı ve bu bölgelere yönelik şakalar yapmayı, mahrem bölgelerini yüz yüze veya daha da vahimi sanal mecralarda teşhir etmeyi normalleştirecektir. Çocuk istemediği hâlde onu öpmek, sıkıştırmak, zorla yemek yedirmek gibi çocuğun istemediği eylemleri yapmaya devam etmek mahremiyeti ihlal etmek ve çocuğu travmaya uğratmak anlamına gelmektedir. Bebeklikten itibaren başlayan bu tür eylemler çocuğa farkında olmadan ‘bu beden senin değil’ mesajını örtük olarak iletmektedir. Çok daha kötüsü bu durum çocuğun özel bölge algısına zarar vereceğinden bir başkasının kendisine bu şekilde bir davranışta bulunması hâlinde bunun kötü bir şey olduğunu, kendisine zarar veren bir davranış olduğunu kavrayamayacaktır (Hablemitoğlu, 2016; Ünal, 2019; Metin, 2017).

Çocuğuna çok düşkün ebeveynler, çocuklarının kişisel sınırlarını ihlal ettiklerinin farkında olamayabilirler. Böyle durumlarda çocuklar, psikolojik, bedensel sınırlarını tanımakta ve kabul etmekte sorun yaşamaktadırlar. Bir anlamda bu ebeveynler, helikopter gibi çocuğun etrafında pervane olup onun birey olabilmesine imkân vermemektedirler. Böyle ebeveynler çocukları büyüdüklerinde ise “sen dur ben yaparım” demektedirler. Fakat bunların tamamı sınır/kişisel alan ve mahremiyet ihlalidir. Çocuktan izin almadan çocuklarının tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan anne babalar, onların hayır demesine ve öfkesini ifade etmesine fırsat vermediği zaman mahremiyet hissinin oluşması güçleşebilir, çocuklar kötü dokunuşları fark edemeyebilir, muhtelif istismarlara açık hâle gelebilir (Güneş, 2015; Hablemitoğlu, 2016).

2. İyi-Kötü Dokunma Arasındaki Farkı Öğretme

Gündelik hayat içerisinde uygulamalarla çocukları endişelendirmeyecek şekilde özel bölgelerinin nereler olduğunu anlatmak, buralara kimsenin dokunmasına izin vermemeleri gerektiğini ve aynı şekilde kendisinin de bir başkasının özeline dokunamayacağını anlatmak çocukların ‘dokunulması yasak olan yerlerim’ refleksi kazanmasına yardımcı olacaktır. Bu refleksi kazanan çocuk özel bölgelerine dokunulduğunda rahatsız olup ani reflekste bulunabilir (Güneş, 2015). Bunun için 3-7 yaş aralığında çocuklara iyi dokunma-kötü dokunmayı öğretmekle işe başlanmalıdır; bunun için ilk başta yapılması gereken iç çamaşırı kuralını çocuğa öğretmektir. Bu kurala göre anne-baba ve doktor hariç (yine ebeveyn gözetiminde, kendi izni dâhilinde)

hiç kimsenin vücutlarına dokunamayacağı, kişisel bakım uygulayamayacağı çocuğa anlatılmalıdır (Ergül, 2021).

Çocuklara dokunmanın farklı türleri olduğu açıklanmalıdır. Ebeveyn, akraba, arkadaş gibi yakın çevredeki kişilerin dokunmasındaki sınırlar açık ve net bir şekilde çizilmeli, iyi dokunuş-kötü dokunuş arasındaki farkı ayırt etmesi sağlanmalıdır. Kendisini iyi hissettirmeyen, rahatsız eden, korkutan, tedirgin eden dokunmaların “kötü dokunma”; anne babanın kendisinden izin isteyerek öpmesinin, sarılmasının, arkadaşının ona sarılmasının, başını okşamasının, doktorun -izin isteyerek-muayene amaçlı dokunmasının “iyi dokunma” olduğu çocuğa ebeveyn tarafından öğretilmelidir. Uygun olmayan dokunma ve davranışlar konusunda öz farkındalığa sahip çocuklar özel bölgelerine zaruri durumlarda kimlerin dokunabileceğini ve kimlerin hiçbir şekilde dokunamayacağını böylece öğrenecektir (Goleman, 2005; Türkyılmaz, 2019; Ünal, 2019).

Çocuğun iyi ve kötü dokunuşu ayırt etmesi yeterli değildir, bununla birlikte birinin kendisine dokunmaya başlamadan önce, yanlış ya da sıkıntı verici bir şeyler olduğunu hissedebilecek hâle gelmesi gerekir. Muhtemel bir kötü dokunuş durumunda buna izin vermemesi, bu kişiyi nasıl durduracağı, sır olarak saklamaması ve ebeveynine veya kendine bakım sağlayan büyüklerine haber vermesi gerektiği öğretilmelidir. Bunun için öncelikle ebeveyn-çocuk arasında açık, samimi, rahat, güvenli ve etkin bir iletişim olması son derece önemlidir. Böyle bir demokratik aile ortamında çocukların duygu ve düşüncelerine değer verilir, kendilerini ifade etmelerine imkân verilir ve çocuklar her koşulda desteklendiklerini ve kendilerine yardım edileceğini bilir. Ayrıca aile üyeleri arasında iletişimin güçlü olduğu durumlarda ebeveyniyle rahatça ve güven içinde konuşabilen bir çocuğun kötü dokunuşları haber vermesi daha kolay hâle gelecektir (Goleman, 2005; Türkyılmaz, 2019; Ünal, 2019).

Çocuklara yönelik cinsel istismarlar yetişkinlerin karşı karşıya kaldıkları istismarlardan farklı olarak cinsel olmayan öpme, okşama gibi eylemlerle başlar. Bu eylemlerin eğlenceli olduğunu ve şiddet içermediğini gören çocuklar karşı çıkmayabilirler. Bu masum dokunuşlar kademeli olarak cinsel dokunuşlara dönüşebilir. Hatta çocuğu ikna etmek için ya ona hediye, şeker vs. verilebilir ya bu eylemleri sır olarak tutması istenebilir ya da başkalarına

söylememesi için sevdikleriyle tehdit edilebilir. İşin bu noktalara gelmemesi için ailede mahremiyet eğitimi verilirken çocuğa bedeninin kendine ait olduğu öğretildikten sonra kötü niyetli kişilerin yapabilecekleri hususlar üzerinde durulmalıdır. Çocukların masum bir öpücük, sevmeye gibi iyi gözüken dokunmaları kötü niyetli olanlarından ayırması için onlara rehberlik edilmelidir (İKGV, 2006).

Çocuğun istemediği şekilde veya çocuktan izin almadan çocuğa dokunma veya sevmeye gibi eylemlerin cinsel istismarın içine girebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat kötü amaçlı dokunmalara aşırı vurgu yapıldığı zaman bu durum çocukta kaygıyı arttırabilir. Anne babasının sevgi ve şefkat dolu dokunuşlarını veya çocukla konuşan, onun yanına okşayan her yaşlı bireyin dokunuşunu dahi, çocuk kötü dokunuş gibi algılamaya başlayabilir. Bu durum ise çocuğun korkak ve güvensiz olmasına ve çocuklarla yetişkinler arasındaki ilişkinin bozulmasına yol açabilir (Semerci, 2008). Ama sağlıklı bir şekilde kişisel alan bilinci tesis edilmiş ve mahremiyet hissi kazandırılmış çocuklar yabancı olsun, eş dost akraba olsun, birisi ona kötü niyetli öpmeye, dokunma vb. dokunuşlar gerçekleştirmeye kalkıştığında kendini güvende hissetmediğinden ötürü iyi olmayan dokunuşları kötü dokunuşlardan ayırt edebilir, kendini korunaklı alana doğru çekebilir (Güneş, 2015).

3. Hayır Diyebilmeyi Öğretmek

Toplumumuzda itaatkâr çocukların genel olarak iyi çocuk olarak tanımlandığı gözlemlenmektedir. Fakat mahremiyet eğitiminde susmayan, sesini çıkarabilen çocuklar yetiştirmek son derece önemlidir. Bir rehber öğretmen, çocuk yetiştirilirken kendini ifade etme fırsatı verilmediği için çocuğun susmayı öğrendiğini ve istismarı yaşadığı zaman da saklama yoluna gittiğini şöyle aktarmıştır (Ünal, 2019: 51): *“En başa döndüğümüzde biz çocuğu eğitirken susturan bir ülkeyiz. Çocuğun çok konuşmasını istemiyoruz, fazla konuştuğu zaman yeter artık diyoruz, farklı bir şey söyleyecek belki ama hemen onu nerden çıkardın diyoruz, icat çıkarma diyoruz. Biz böyle yetiştirdiğimiz zaman çocuk farklı, hoşuna gitmeyen, ailesine söylediğinde de onların hoşuna gitmeyen şeyleri saklamayı öğreniyor.”*

Çocukların ebeveynler tarafından sevilirken fiziksel güç kullanılması yüzünden zayıf ve güçsüz oldukları hissine kapılmamaları sağlanmalıdır.

Çocuklara fiziksel zorlamaya karşı hayır diyebilmeyi öğretmeli, rahatsız olduğu bir davranışa fiziksel olarak karşı çıktığında bunun işe yarayacağı hissettirilmelidir. Aksi takdirde çocuk kendini yetersiz hissedebilir, olası istismar durumlarında kendini başkalarına teslim edebilir (Ünal, 2019).

Çocuğu dudaktan öpme, vücudun genital organlarına dokunulması ya da onu rahatsız eden dokunuşun kötü niyetli olduğu vurgulanmalıdır. Bu eylemlerde bulunan her kim olursa olsun, çocuğun buna karşı çıkıp ‘hayır’ demesi gerektiği üzerinde durulmalıdır (İKGV, 2006). Çocuklara rahatsız oldukları durumlarda bağırma, itiraz etme, çığlık atma ve kaçma refleksinin öğretilmesi gerekir. İster dedesi, amcası, babası veya tanımadığı biri olsun özel bölgelerine dokunulduğu veya özel alanı ihlal edildiği zaman çocuklar “Hayır” diyerek rahatsızlığını dile getirebilmeli, kişisel sınırlarının ihlal edilmesine asla izin vermemelidir (Keskin, 2020).

Çocuklara hayır diyebilmeyi öğretebilmek, ileride ergenlik dönemlerinde yaşayacakları his ve heyecanlar konusunda sınırlarını net çizebilmeleri açısından da önemlidir. Zira dinî hassasiyetleri olan ailelerin en büyük endişelerinden birisi ergenlik döneminde çocuklarının cinselliği deneyimlemeleridir. Dinî inançlarının bir gereği olarak evlilik öncesinde cinsel ilişkiye karşı olan aileler çocuklarıyla bu durumu açıkça konuşmalı, cinsel ilişkiye giden yakınlaşmaların ilk aşamaları olan mahremiyete hâlel getiren bakış ve konuşmalardan kaçınmaları, evlilik öncesinde cinsel ilişkiye ve flörte ‘Hayır’ demeleri gerektiği öğretilmelidir. Bu bağlamda onları korkutmadan ve tehdit etmeden bazı kurallar, değerler ve sınırlamalar anlatılmalı, mahremiyetlerine dikkat etmeleri gerektiği üzerinde durulmalıdır (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011).

4. Özel Alan Bilinci Kazandırma

Mahremiyet eğitiminde çocuğa kazandırılması gereken önemli hususlardan bir diğeri de özel alan bilincidir. Ailede mahremiyet eğitiminin temel amacı bir yandan çocuğun özel alan bilincini geliştirmek diğer yandan başkalarının özel alanına saygı göstermelerini sağlamaktır. Çocuk evde özel alanların varlığını hissetmelidir. Böylece çocuk hem kendi hem de başkalarının sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini öğrenecektir.

Mahremiyet bilincinin gelişebilmesi için çocuklara özel alan tahsis edilmesi gerekmektedir. Kendine mahsus odası, dolabı, eşyası olan çocuklar hem mahremiyet eğitimini almaya daha elverişli hâle gelebilir hem de arkadaşlarının özel alanlarına daha saygılı olabilirler, izin almadan başkalarının özel eşyalarına dokunmayabilirler ve zarar verici eylemlerden kaçınabilirler. Ayrıca erken yaşlardan itibaren kendine ait odası olan çocuk hareket özgürlüğünün nerede başlayıp bittiğini anlayabilir ve başka bir insanın ve onun mahremiyetinin ne olduğunu daha iyi algılayabilir (Çankırılı, 2015).

Özellikle ebeveynlerle aynı odayı paylaşan çocuklarda mahremiyet algısının ve mülkiyet duygusunun gelişmesi güçleşebilir. Küçüklükten itibaren kardeşlerin aynı yatakta yatması beden mahremiyeti açısından zaten doğru değildir. Yedi yaşından itibaren kız ve erkek çocukların odalarının -eğer imkân varsa- ayrılmasında faydalar vardır. Aile üyelerinin kendilerine ait bölüme sahip olmaları için odalar paravanla da ayrılabilir (Çankırılı, 2015; Ergül, 2021). Kız-erkek çocuklarının yataklarının ayrılmasıyla ilgili yaş bazı hadislerde yedi, bazı hadislerde ise on olarak zikredilmiştir. Bu hadislerde karşıt cinsler için yedi yaş ve aynı cinsler için on yaş sınır olarak kabul edilmektedir. Bazı İslam âlimleri de on yaşından sonra çocukların diğer aile üleriyle aynı yatağı paylaşmamaları gerektiği üzerinde durmuşlardır (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011).

İlkokul dönemi sonlarına doğru bedensel değişikliklerden ötürü özellikle farklı cinsiyetteki çocukların odalarının ayrılması faydalıdır. Zaten bu dönemden itibaren çocuklar özel mekân talebini dile getirmeye başlarlar. Gelişim döneminin özelliklerinden ötürü bu çocuklar zaten daha fazla yalnız ve sessiz kalmayı, eşyalarını sadece kendileri kullanmayı isterler. Aynı odayı ve yatağı paylaşan ergen çocuklarda cinsel kimlik gelişimi olumsuz etkilenebileceğinden eşcinsel eğilimlerin ortaya çıkabileceği öne sürülmektedir. Çocukların yatılı okullarda aynı odaları paylaşmalarından ötürü homoseksüel eğilimlerin görüldüğü öne sürülmektedir. ‘Onlar kardeş bir sorun olmaz’ şeklinde bir düşünce içerisinde olunmamalıdır, çocukların mahremiyet/özel alan bilincini kazanacağı fiziksel ortam elden geldiğince oluşturulmalıdır (Çankırılı, 2015; Ergül, 2021; Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011).

Küçük yaşlardan itibaren çocukların ebeveynlerin odalarına ve tuvalet, banyo gibi özel yerlere girerken kapıyı tıklatarak, izin isteyerek girmelerine rehberlik edilmelidir. Böylece çocuğa hem anne babanın hayatının özel olduğu mesajı iletilmiş olacaktır hem de izin isteme adabı öğretilecektir. Ebeveynlerin de çocukların odalarına girerken kapılarını tıklatarak müsait olup olmadıklarını sormaları hem onlara özel alana saygının öğretilmesi hem de bu ilkenin pratikte uygulanarak örnek olunması açısından önemlidir. Çocukların odalarına girerken kapıyı çalmak veya eşyalarını izin isteyerek almak gibi eylemlerle amaçlanan aslında onlara fiziksel sınırlarını fark ettirmek ve göstermektir. Eğer bir çocuğun fiziksel sınırları önemsenmeden sık sık ihlal edilirse o çocukta hem kişisel sınırlar oluşmayabilir hem mahremiyet hissinin oluşumu engellenebilir hem de ileride istismarlara açık hâle gelebilir (Ergül, 2021; Güneş, 2015; Türkyılmaz, 2019).

Çocukların sınır/kişisel alanı öğrenebilmesi ve özel alan bilincini kazanabilmesi için çocukların odasına girmeden, eşyalarını almadan, öpmeden, dokunmadan önce izin alınması gerekir. Fakat kapıyı çalmadan yanlışlıkla girildiğinde ve uygunsuz bir manzarayla karşılaşıldığında paniğe kapılmadan, özür dilenip kapı derhal kapatılmalıdır (Güneş, 2015; Kurtoglu, 2016; Türkyılmaz, 2019). Çocuklar akranlarıyla oynarken kapılarını kapatabilirler, anne babanın böyle durumlarda onları takip etmeleri, uzun süreli kapalı kapılar ardında oyun oynamalarına müsaade etmemeleri, anormal bir durumla karşılaşıldığında ise onları utandırmadan ve incitmeden konuşmaları gerekebilir (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011).

Tuvalet ve banyonun kişiye özel mekânlar olduğu, tuvalette ve banyoda öz bakım ihtiyaçlarını kendi başına giderebilmesi konusunda teşvik edilmesi özel alan bilincinin çocuğa yerleştirilebilmesi adına son derece önemlidir. Bebeklik döneminden itibaren çocuğun altını değiştirirken, emme sürecindeyken veya üstünü değiştirirken başka bir odaya gitmek çocukta özel alan bilincinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Farklı cinsiyetlere sahip olduğumuzu fark eden çocuğu iç çamaşırıyla yıkamak, 3-4 yaş itibarıyla kardeşleri beraber banyo yaptırmamak, çamaşır değişimi yaparken ve temizliğine yardımcı olurken doğrudan özel bölgesine bakmamak çocuğun özel alan bilinci kazanmasına yardımcı olacaktır (Ergül, 2021; Türkyılmaz, 2019).

Bazı küçük çocuklar tuvalet veya banyoda iken ebeveynlerin özel bölgelerini görmek isteyebilirler. Gelişim dönemi itibariyle merak neticesinde sergiledikleri bu eylem nedeniyle azarlama gibi tepkiler vermeden bu alanın kişiye özel olduğu, bu alanların onun da özel alanı olacağı ve özel bölgelerin kimseye gösterilmemesi gerektiği anlatılmalıdır.

5. Görsel Mahremiyete Riayet Etme

Ailede mahremiyet eğitimi verirken çocuklara ‘vücudum çıplak görünmemeli’ refleksi küçüklükten itibaren kazandırılmaya çalışılmalıdır (Güneş, 2015). Bunun için çocuğa bakım veren kişiler en başta çocuğa örnek davranışlar içerisinde olmalıdır. Genellikle üç yaşa kadar çocuklar anne-babanın çıplaklığını çok fazla önemsemeyebilir. Dört-beş yaşından itibaren çocuklar bu durumun farkına varacaktır. Bu yaşlarda ebeveynlerin, çocukların bulunduğu ortamlarda iç çamaşırıyla veya çıplak hâlde bulunmamaları gerekmektedir. Kazara çocuk ebeveynini çıplak görürse ebeveyn ona hissettirmeden hızlı bir şekilde üstünü giymelidir. Hatta bebeklerin dahi kayıt hâlinde oldukları unutulmadan onların yanında da bu ilkeye göre hareket edilmesi önemlidir (Kurtoğlu, 2016; MEB, 2013). Ebeveynler çocuğun görme ihtimali olan mekânlarda cinsel ilişkiye girmemelidirler.

Çocuklar gelişim dönemi özellikleri itibariyle bazen çıplak dolaşmak isteyebilir veya giydirirken kaçabilir. Çocukların ev içerisinde çıplak bir şekilde dolaşmasına izin verilmemelidir, bu davranışın yanlış olduğu vb. üzerinde konuşulmalıdır. Kendinin çıplak olma durumuna karşı bilinçlenen çocuk kendi bedeninin özel olduğunu ve korunması gerektiğini öğrenir, bedenine yönelecek kötü bakışları hissedebilir ve biri kıyafetini çıkarmaya kalkıştığında rahatsızlığını doğal bir şekilde dile getirebilir (Güneş, 2015).

Mahremiyeti öğretirken çocuğun cinsel bölgelerini kötü bir yer olarak algılamasına da neden olmamak gerekir. Özellikle 3-6 yaş aralığında kız-erkek olduğunu ayırt eden ve dikkati cinsel bölgesine yönelmiş çocuklar cinsel organlarının keşfi ile onları görmek ve göstermek isteyebilirler. Hatta başkalarını giyinip soyunurken izlemek isterler ya da giysilerini kaldırıp bakmak isteyebilirler. Bu meraklarının cinsel bir anlamı yoktur. Böyle durumlarda yaptığı davranışı onaylayacak nitelikte gülmek, öz saygısına zarar verecek şekilde ‘ayıp, terbiyesiz, ne yapıyorsun?’ şeklinde kızmak veya

‘pis-pis, ayıp-ayıp’ gibi kelimeler kullanmak yerine ‘kimse görmesin, haydi kapatalım vb.’ ifadelerle başkalarının yanında kıyafetlerimizle dolaşmamız gerektiği uygun ve sakın bir dille anlatılabilir veya ilgileri başka yöne ve şeylere çekilebilir (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011, 2011; Semerci, 2008).

Tuvalet kültürü çocuğa kazandırılırken “vücudum çıplak görünmemeli” refleks davranışı kazandırılmaya çalışılmalıdır, tuvalet kapısını kapalı tutması gerektiği öğretilmelidir. Bebeklikten itibaren çocuğun tuvaletle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya alışan ebeveynler, çocukları büyüye dahi onunla tuvalette bulunmakta sakınca göremeyebiliyorlar ya da korktukları gerekçesiyle kapılarını açık tutabiliyorlar. Fakat bu durum, çocuğa tuvaletin özel bir mekân olduğu ve bedeninin başkaları tarafından görülmemesi bilincini kazandırma noktasında sorunlara yol açabilmektedir. Doğal olan kendisini tuvalette gören birine karşı çocuğun tepki vermesini sağlayan temel davranış refleksini ona kazandırmaktır. Temel davranış refleksi çocuğu ileride karşılaşacağı tehlikeli durumlara karşı koruyacaktır (Güneş, 2015).

Çocuklarda mahremiyet bilincinin küçük yaşlardan itibaren sağlanabilmesi için 3-4 yaşından itibaren çocukların ebeveynleriyle birlikte banyo yapmaması, yapılacağı mecburi durumlarda veya birlikte oyun oynadıkları zaman ise çıplak bir hâlde bulunmamaya özen gösterilmesi gerekir. Böylece çocuk çıplaklığın sınırlarını öğrenecek, kendi bedenine yönelecek istismarlardan doğal bir davranış refleksiyle korunacaktır (Güneş, 2015; Çankırlı, 2015).

Kendi öz bakım becerilerini geliştirebilecek yaşa geldikleri zaman banyo kapısını kapatmaları, cinsel bölgelerini mahrem olduğu için kendi başlarına yıkamaları, soyunma ve giyinme işlerini kendi odalarında veya kimsenin olmadığı kapısı kapalı başka bir odada yapmaları gerektiği üzerinde duran Çankırlı (2015), ebeveynlerin de çocuklarına örnek olabilmeleri için soyunma ve giyinme işlerini onların önünde yapmamaları gerektiğini dile getirmektedir. Aksi takdirde çocuklar nerede çıplak, nerede giyinik olabileceklerini öğrenemeyeceklerdir. Bu duruma dair çarpıcı bir örneği Semerci (2008: 19) şu şekilde anlatmaktadır: *“Anaokuluna giden Murat garip davranışları nedeni ile eve gönderilmişti. Murat okulda bir neden yokken soyunuyor ve o şekilde gezmek istiyordu. Diğer veliler bundan huzursuz olmuş, okuldan ayrılmasını istiyorlardı. Murat’ın ailesi şaşkındı. Aile görüşmesinde, evde anne ve babasının Murat doğduktan sonra henüz küçük olduğunu düşündükleri için kıyafetlerini*

önemsemedikleri, onun yanında soyundukları ve dolaştıkları öğrenildi. Murat nerede çıplak olunabileceğini bu nedenle öğrenmemiştir. Ailesinin okulda soyunduğu için ona kızmalarını ise hiç anlamıyordu.”

Çocukların kıyafet tercihlerinde mahremiyete dikkat etmeleri için onlara kılavuzluk edilmelidir. Özellikle küçük yaşlardaki kız veya erkek çocukların abartılı renkler, payetler, lame kumaşlar, mini etekler, kısa şortlar, vb. aksesuarlar gibi yaşına uygun olmayan giysiler yerine mahremiyet açısından daha makul kıyafetler tercih etmeleri için onlara yardımcı olunmalıdır (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011).

Anne babaların ev içerisinde birbirlerine karşı gösterdikleri sevgi içerikli eylemlerinde aşırıya kaçmamaları gerekir. Bu tarz eylemlerle çocukların evcilik, doktorculuk vb. oyunlar aracılığıyla özellikle kız çocuklarına yönelik cinsel istismarların gerçekleştirilmesine neden olduğu ifade edilmektedir (Türkyılmaz, 2019). Çocuklar bu türlü oyunları oynarken fark edildikleri zaman onları azarlamadan, korkutmadan bu durumu anladığımızı hissettirmek ve merakları üzerine konuşmak gerekir (Semerci, 2008).

6. Sözel Mahremiyete Riayet Etme

Mahremiyet sadece bedene mahsus bir değer değildir. Aile içerisinde çocukla konuşurken onun mahremiyet bilincini zedelemekten konuşmak önemlidir. “Nasıl da anlamazlar” diye düşünüp onların yaşlarına uygun olmayan konuşmalar ve sohbetler yapılmamalıdır. Çocuklar ev içinde söylenen bütün sözleri işitmektedir. Anne babalar çocukların duymadığını veya anlamadığını düşünse bile onlar bu sözleri açık veya örtük bir şekilde içselleştirebilmektedir. İşte bu sebeple ebeveynler sözel mahremiyete de dikkat etmeli; bir başka deyişle mahremiyeti zedeleyici sözler sarf etmemelidir. Ebeveynlerin ya da diğer aile bireylerinin çocukların yanında mahremiyet duygularını zedeleyici cinsel anlam içeren argo, küfürlü, kaba konuşmalardan uzak durmaları gereklidir (Kurtoğlu, 2016). Küfür etme oranının erkek çocuklarında yüksek olduğu ve bu küfürlerde ana temanın cinsellik olduğu ifade edilmektedir. Bu durumun arka planında ise en çok baskı altına alınan ve sorunlar yaşanan yönün, cinsellik olduğu öne sürülmektedir. Cinsellik içeren küfürler eden çocuğa yasaklar koymak, onaylar nitelikte gülücükler göndermek veya “erkekler küfür eder” şeklinde cinsiyetçi mesajlar iletmek doğru değildir. Bazen ilgiye muhtaç

çocuklar küfür edebilmektedir, böyle durumlarda cezalandırma yoluna gitmeden bu çocukların duygusal ihtiyaçları karşılanmalıdır (Güder, 2016).

Sözel mahremiyet bağlamında aileler çocuklarına sarf ettikleri hitap şekillerine dikkat etmelidirler. Aşkım, sevgilim, vb. hitapların çocuklara kullanılması cinsel kimlik gelişimi açısından karmaşaya sebep olacağından çocukların mahremiyet algıları da olumsuz etkilenebilir. Herkesin kendisine “aşkım, sevgilim...” demesinin normal olduğunu algılayabilir. Zaten çocuk da annesinin babasının sevgilisi veya aşkı değildir. Bu hitaplar yerine “yavrum, canım, kızım/oğlum...” gibi sevgi temalı sözcükler kullanılabilir. Ayrıca çocuklara küçük yaşlardan itibaren “seni şununla evlendireceğim, seni kızıma/oğluma alacağım” gibi sözler söylemek de doğru değildir (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011; Purtaş, 2016). Ayrıca çocuğun özellikle üç-altı yaş aralığında meraktan ötürü annesinin göğsüne dokunması veya arkadaşına sarılan bir çocuğun eylemlerine ebeveynlerin cinsel anlamlar yükleyip çocuğa ‘bak sen çapkına, neler yapıyor?’ gibi sözler söylemeleri çocuğu rahatsız edebilir, onun mahremiyet algısını zedeleyebilir (Semerci, 2008).

7. Sanal Ortamda Mahremiyet Farkındalığının Kazandırılması

Mahremiyet eğitimi sadece gerçek hayatta değil; sanal ortamda da devam etmesi gereken bütüncül bir eğitimidir. Çocuklara küçüklükten itibaren dijital ortamlarda da mahremiyet bilinci kazandırmak günümüzde son derece önemlidir. İnternet ortamında çocuklar mahremiyet ihlali açısından birçok tehditle karşı karşıyadır. Çocuklar internet ortamında tanımadıkları kişilerle irtibat kurma durumunda, bu kişilerin söylediklerine güvenerek mahrem bilgilerini ve görüntülerini paylaşabilmektedir (Ünal, 2019). İnternet kanalıyla çocuklardan elde edilen fotoğraflar ve videolar pornografik sitelerde kullanılabilir ve niyeti kötü kişiler onlara tuzak kurarak çeşitli yollarla istismar edebilir. Çocuk ve ergen psikiyatristi Semerci (2008: 164-165) bu durumun ciddiyetini göstermesi açısından kendisine danışan bazı ebeveynlerin paylaşımlarına eserinde şöyle yer vermiştir:

“On beş yaşındaki kızımın internette uygunsuz ve büyük kişilerle mesajlarını okudum. Kendini daha büyük göstermişti. Onlarla açık saçık konuşmalar yapmış. Adam buluşmak istediğini yazıyor. Çok telaşlandım. Yasakladım ama arkadaşının bilgisayarından devam ettiğini fark ettim.”

“On dört yaşında olan oğlumun arkadaşları ile internette cinsellikle ilgili garip yazışmalarını gördüm. Penislerinin resimlerini bir siteye yolladıklarını ve kiminkinin daha büyük olduğunu anlaşılabileceği yazıyordu.”

Çocukların ve gençlerin internet ortamında birçok sitede mahremiyet algılarını ve cinsel kimlik gelişimlerini olumsuz etkileyecek içeriklerle karşılaşmaları muhtemeldir. Bu sitelerin bazılarında kız çocuklarına yönelik oyunların adlarına bakıldığı zaman mahremiyet eğitimi açısından ne kadar ciddi mahzurlar taşıdığı aşikârdır: Çarşı Güzeli, Plaj Güzeli, Flört Prensesi, Aşkın Testi, Pou Öpücük, Gizli Öpücük, Zayn Malik Randevu, Okul Güzeli, Prenses Aşk Hikâyesi, Prenses Sevgisi, Okulda Sevgi, Yılbaşı Öpücüğü, Pasaj Güzeli vb.

Medya iletişim araçları içerisinde cinselliğe etki eden televizyonun yanı sıra internetin de cinselliğe yönelik yaygın bir biçimde kullanıldığı günümüzde çocuklar ve gençler pornografik içerikleri ihtiva eden sitelere kolaylıkla erişebilmektedir. 17 yaşındaki bir genç böyle sitelerin nasıl bağımlısı olduğunu, mahremiyet algısının ve cinsel kimlik gelişiminin bu durumdan nasıl olumsuz etkilendiğini bir pedagoga şöyle anlatmıştır (Güneş, 2015: 182-183): *“Evimize internet bağlandığında 14 yaşındaydım. İlk günler kimi zaman ders çalışıyor, kimi zaman da oyunlar oynuyordum. Ailem çok güveniyordu bana. Artık dışarıda kötü arkadaşlara bulaşmayacağımı düşündükleri için mutlulardı. Bütün gün evdeydim ve odamda internet sayfalarını gezip duruyordum. Bir gün yine sanal dünyada dolaşırken önüme gelen bir reklama bilinçsizce bastım, ahlaksız bir siteye girmişim, korktum ve hemen kapattım. Birileri görecektir ve hakkımda kötü düşünecek diye bilgisayarın hafızasından o sitenin adresini sildim. Ama oradaki görüntülere karşı içimde garip bir merak oluştu. Aradan birkaç gün geçince yeniden aynı sayfaya girdim. Bu kez evde kimse yoktu ve saatlerce o sayfalarda oyalandım. Aradan bir yıl geçti. Önceleri öğrenerek gözümü kapattığım sitelerin esiri oldum artık. Anne-babamın hiçbir şeyden haberi yok. Artık kendimi kontrol edemez bir durumdayım. Kız kardeşimi odasında giyinirken görmeye çalışıyorum. Mahallemizdeki küçük çocuklara karşı içimde bir ilgi oluştuğunu hissediyorum. Kendimden öğreniyor, intihar etmek istiyorum ama bundan korkuyordum da. Şimdi bu alışkanlığımdan kurtulmak için her gün ağlıyorum, dua ediyorum.”*

Özellikle erotik ve pornografik unsurları ihtiva eden film ve siteler, çocuklarda erken cinsel olgunlaşmaya ve hatta cinsel sapmalara yol açabilmektedir. Çocuk ve ergen psikiyatristi Semerci'ye (2008: 65) bazı ebeveynlerin sorduğu sorular, bu durumun vahametini göstermesi açısından dikkate değerdir:

“Altı yaşındaki kızım bilgisayarda cinsellik içeren bir şey seyretmiş. Gece ağlayarak, korkarak geldi. Çıplak adamla kadını seyrettiğini, pişman olduğunu söyledi. ‘Pişmanım, mutsuzum.’ diye ağladı. Teselli edemedik. Bir zararı olmuş mudur?”

“Altı yaşındaki yeğenim geçen gün internette yanlışlıkla cinsel birleşme içerikli yani porno yayınına tanık olmuş. Çocuğun kafası karışmış. Ne yapacağımızı bilemedik. Sorular soruyor. Dört yaşındaki kızıyla oynuyor. Ona bir şey anlatır mı ya da gördüklerini yapmaya çalışır mı?”

TV ve internete hayatında önemli bir yer ayıran çocuk ve gençlerin yoğun cinsel içerikli mesaj ve görüntülerle karşı karşıya gelmeleri korkmalarına, yanlış bilgilenmelerine ve ileriki yaşlarda cinsel yaşamlarının olumsuz etkilenmesine yol açabilir. Çünkü pornografik siteler çocukların ruhunda yaralar açacak tehlikeli görüntüleri ihtiva etmektedir, bu durum onlarda travmatik sonuçlar ortaya çıkarabilir. Özellikle 7-11 yaş grubundaki çocuklar birçok şeyi bilmek istediklerinden bu türlü sitelere fazlaca meraklıdırlar (Semerci, 2008). Bir araştırma kapsamında bazı rehber öğretmenler çocukların etraftan duydukları ya da bir şekilde merak ettikleri her şeye internet ve televizyon aracılığıyla ulaşabildiklerini, cinsel içerikli paylaşımların çocuklarda cinsellik ilgisini arttırabildiğini, merak duygusuyla gördükleri cinsel içerikli fotoğrafları veya videoları denemek istediklerini dile getirmişlerdir (Ünal, 2019: 66):

Kötü niyetli kişiler özellikle ebeveyn denetiminden yoksun ve internet kullanımında sınırı olmayan çocukları sanal ortamlarda hedef alabilmektedir. Çocukların yaşlarına ve gelişimlerine uygun olmayan görüntü ve kişilerle karşılaşma, kandırılma ve istismar edilme olasılıklarını ortadan kaldırmak için kontrol her zaman ebeveynde olmalı, belli bir yaşa kadar çocuklar internete tek başına girmemeli, belli bir yaştan sonra ise tablet, bilgisayar, akıllı telefon, vb. araçlar denetimsiz bir şekilde verilmemeli, bilgisayar ve interneti tanınmasına eşlik edilmeli, düzenli olarak kontrol edilmeli, bilgisayar evde görünen bir

yerde (kesinlikle çocuğun odasına değil) konumlandırılmalı, evdeki internetin çocuk ve aile koruma paketi eşliğinde kullanılması sağlanmalıdır. Çocukların mahremiyet bilincine zarar verecek ve cinsel gelişimlerini olumsuz etkileyecek içeriklere baktığı fark edildiği zaman ise öfke ve panikle hareket etmeden sabırlı bir şekilde adım adım bu içeriklerin olumsuzlukları anlatılarak mahremiyet bilinçlerinin güçlenmesine yardımcı olunmalıdır. Böyle durumlarla karşılaşan ebeveynler hemen çocukları cezalandırma yoluna gitmemeli veya yasaklarla bu süreci yönetmeye çalışmamalıdır. Bu, sorunu daha da derinleştirebilir, utanma duygusunun zedelenmesine yol açabilir. Mahcup edilen çocuk zamanla mahcubiyet hissini de kaybedebilir, utanma duygusu utanca dönüşebilir. Ebeveynler çocuğun onurunu kırmadan sabırla hareket edebilirlerse vicdani gelişimini doğru bir şekilde yönlendirip besleyebilirler. Zira vicdan iyiyi kötülüklerden ayırt etmeyi ve iyiyi keşfetmelerine kılavuzluk eden bir yetenektir (Güneş, 2015; Güneş, 2017).

Aileler de sanal mecraları kullanırken çocuklarının mahremiyetlerine özen göstermelidir. Çocuklar, kendilerine rol model olan anne babalarının sosyal medya kullanımlarını takip edip taklit ederler, ebeveynlerinin yaptıklarını normal görüp onlar da kendi bedenlerini teşhir etme yoluna gidebilirler (Hablemitoğlu, 2016). Ebeveynler ailede mahremiyet eğitimi verirken bir yandan çocuklarına küçüklükten itibaren bedenin özel olduğunu, özel alan bilincini, iyi dokunma ve kötü dokunmayı anlatmaya çalışırken diğer yandan sosyal medya paylaşımlarıyla çocuklarının mahremiyet alanlarını korumayı bazen ihmal edebilmektedirler. Bu bağlamda Şişman'ın (2019:18) bu çelişkiye işaret ettiği şu sorusu üzerinde düşünmek gerekir: *“Kendi fotoğrafını Facebook profiline koymayacak kadar muhafazakâr/dindar bir anne, mahremiyeti nasıl tanımlıyor olmalı ki çocuğunun fotoğrafını yayınlarken aynı ilkeler geçerli olmuyor?”*

Çocukların fotoğraf ve videoları sosyal medyada paylaşılmamalıdır. Bu paylaşımlar hem kötü niyetli insanların eline ulaşabilir hem de küçük yaşlarda içinde oldukları durumu net olarak ayırt edemeseler bile, ergenlik çağında bedenlerinin mahrem olduğunu hissettikleri zaman çocukluk görüntülerinin sürekli karşısına çıkmasından ötürü rahatsızlık duyabilirler, kendilerini değersiz hissedebilirler, arkadaşları arasında küçük düş(ürül)müş gibi hissedebilirler. Bu durum ebeveyn-çocuk ilişkini

olumsuz etkileyebilir, çocuklar ailelerine öfke duyabilir, aileleriyle çatışma yaşayabilirler (Hablemitoğlu, 2016). Ebeveynlerin çocuklarıyla empati yapıp kendilerini onların yerine koymalarında fayda vardır. Böylece çocukların mahremiyetlerine ve kişisel alanlarına hem evde hem de sanal mecralarda saygı göstermeleri mümkün hâle gelebilir (Duygulu, 2018).

Çocukların fotoğraflarının sosyal medyada beğeni ve takipçi toplamak için teşhir edilmesi temelde bir çocuk hakları ihlali ve istismarıdır. Sanal ortamlarda çocuklarının, bebeklerinin fotoğraflarını, her anını, gününü, videolarını paylaşan ebeveynlerin ciddi bir çocuk hakları ihlali yaptığını vurgulayan Hablemitoğlu (2016) konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: *“Özellikle anneler sosyal medyada çocuklarının hangi fotoğraflarını paylaşacaklarını dikkatle düşünmelidirler. Özellikle yazın tatil yerlerinde, banyoda, kendi odasında üzerini değiştirirken çocukların vücudunu teşhir eden fotoğrafların konulması, çocukların beden mahremiyetini ihlal ediyor. Ya da çocukların oynadığı parkın, okulun, devamlı gittiği mekânların bilgisini içeren paylaşımlar, çocuğun güvenliğini tehdit ediyor. Bu konu özel dikkat gerektiriyor. Son zamanlarda suçların dijitalleşmeye başlaması; ailelerin bilinçli davranmasını zorunlu kılıyor. Evet, sosyal medya her birimiz için gerçekten bir özgürlük alanı, kendimizi ifade ettiğimiz ve görünür olabildiğimiz bir yer. Ancak, çocuğumuzun her fotoğrafını paylaşmak zorunda değiliz. Ayrıca bu konuda özgür değiliz yazık ki. Sizi bilmem ama ben artık bu paylaşımların ciddi bir çocuk hakları ihlali sınırında olduğunu düşünmeye başladım. Çocuklarını yemek yerken, yüzerken, uyurken evde dışarda her alanda çeşit çeşit giysilerle fotoğraflarını videolarını çekerek yayınlayan aileler ciddi bir patolojik sosyal olguya dönüştüler. Çocuklarının kendilerinin karar veremeyecekleri durumlarda (bebek beziyle, çıplak, komik pozlar verdirilerek) fotoğraflarının sosyal medyada paylaşılmasının ömür boyu peşlerinden gidecek izler bırakacağı konusunda uyarıda bulunuyorlar.”*

İnternet gibi TV izlerken de mahremiyet bağlamında çeşitli olumsuzluklar göz önünde bulundurularak hareket edilmelidir. Yapılan bir araştırmaya göre akşam 19-23 arasında televizyonda cinsel ilişkiyi akla getiren 9 binin üzerinde sahneye veya söze şahit olunmaktadır (Başgül, Bayrak ve Gündüz, 2011). Çocuklarla birlikte televizyon izlerken aniden karşımıza mahremiyet ihlalini ihtiva eden görüntüler çıkabilir. Örneğin bir çocuk veya genç televizyon izlerken dondurma reklamı çıkabilir ve cinsel temalar gösterilebilir. Böyle

durumlarda hemen görüntüyü değiştirmek veya birden kalkıp TV'yi kapatmak çocuğun merakını daha da arttırabilir. Bunun yerine sesli bir şekilde tepki gösterilebilir. Televizyon izlerken bir sahnede karşı tarafın mahrem alanına dokunan bir kişiye ‘insanların özel yerlerine dokunmak sence doğru mudur?’ şeklinde sorular yöneltilip bu eylemin doğru olmadığı üzerine konuşulabilir. Çocuklar anne babalarının başkalarına gösterdiği tepkileri modelleyerek daha kolay öğrenebilmektedirler. Aksi takdirde izledikleri görüntüleri belli bir süre sonra normal olarak algılamaya başlayabilirler (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011; Güder, 2016; Pedagoji Derneği, 2013).

Çocuklar ebeveynlerin izlediği televizyon programlarından da olumsuz etkilenebilir. Yan odada ders çalıştığı düşünülen çocuk, anne babasının izlediği televizyona kulak misafiri olabilir. Annesine çok hırçın ve saygısız davrandığı için bir çocuk psikiyatristine getirilen çocuk görüşmede ağlayarak şunları söylemiş (Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011: 155): “*Annem sabahları evlilik programı izliyor, kendine yeni bir eş arıyor, sanırım babamdan ayrılacak..*” Bu sebeple aileler televizyon programlarını seyrederken dikkatli ve seçici davranmalıdırlar, bilinçli bir TV izleme politikası geliştirmelidirler (Güder, 2016).

8. Çocuklara Olumlu Model Olma

Mahremiyet eğitiminde başarının anahtarı, bu işi üstlenen ebeveynin ve çocuğun çevresindeki kişilerin tutarlı bir şekilde hareket ederek olumlu bir örneklik içerisinde olmasıdır. Anne baba mahremiyet eğitiminde ortak düşünce ve eylem içerisinde olmalıdır. Mahremiyete ilişkin aile içerisinde belirlenen kurallara çocuğun etrafındaki herkesin riayet etmesi, farklı tutum ve davranışlardan uzak durulması gerekir. Zira teorik olarak öğretilip hayata geçirilmeyen kurallar, mahremiyet bilincinin oluşmasında etkili olmayacaktır. Örneğin bir baba çocuğunu severken izin alır, anne izin almadan çocuğunu severse çocuk da mahremiyet bilincinin gelişimi olumsuz etkilenebilir. Bundan dolayı ev içerisinde söylemler ve eylemler bir bütünlük arz etmelidir (Kurtoğlu, 2016).

Ailede mahremiyet eğitimindeki en büyük zorluklardan biri, küçük iken mahremiyet eğitimi almamış yetişkinlerin öğrenilmiş çaresizlikle yanlış davranışları yetişkinlikte sürdürerek çocuklarına olumsuz rol model

olmalarıdır. Bu sebeple mahremiyet duygusunu çocuklarına kazandırmaya çalışan ebeveynlerin kendi mahremiyet algılarının zedelenmemiş olması veya bu algılar zedelendiyse bunu tamir etme çabası içerisinde olması çok önemlidir (Güneş, 2017).

Mahremiyet eğitiminin tam anlamıyla uygulanabilmesi için bütün aile ve çocukların bu konuda bilinçli olması gerekir. Mahremiyet eğitiminden yoksun aile ve çocukların mahremiyet eğitimi olan kişileri negatif yönlü etkileyebileceğini ve mahremiyet algılarına zarar verebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Ünal, 2019). Aile büyükleri bazen kendi mahrem alanına saygılı olmasını isteyen torunları sebebiyle anne-babayı “Çocuğu siz mi bizden uzaklaştırıyorsunuz...” şeklinde yakınmalarda bulunabilirler. Çocuğun mahremiyeti ve güvenliği açısından bunun gerekli olduğu anlatılmalı ve aile içerisinde herkesin tutarlı eylemleriyle çocuğun mahremiyet eğitimine katkı sunmasının önemi üzerinde durulmalıdır (DİB, 2019). Mahremiyet eğitimi üstlenen anne-babaya akrabalar ve çocuğun etrafındaki diğer insanlar da destek olmalıdır.

Çocuğa mahremiyet eğitimi kapsamında öğretilenler, koyulacak sınır ve kurallar net bir şekilde söylenmelidir. Bu kurallara anne baba ve diğer kardeşler de tüm aile bireyleriyle birlikte uymalıdır. Örneğin anne baba çocuğa “Giyinirken veya soyunurken yalnız olmalısın” diyorsa, kendileri de ev içerisinde bu kurala uymalıdır (Ünal, 2019). Özel bölgeler, giyim kuşam konusundaki sınırlar öğretilirken ebeveynlerin kendileri de ev içerisinde dışarısında giydikleri kıyafetlere mahremiyet sınırları açısından dikkat ederek örnek olmalılar, kendi mahrem alanlarına girmeye teşvik eden, vücutlarını teşhire yönelik aşırı davetkâr nitelikte kıyafetler giymemeye özen göstermelidirler. Ailede mahremiyet eğitimi bağlamında kıyafetin başkalarına kendimizi beğendirme ve dikkat çekme arzusuyla değil de ihtiyaç odaklı giyilmesi gerektiği, moda rüzgârına kapılmanın mahremiyet için bir tehdit oluşturduğu her daim akılda tutulmalıdır (Çankırılı, 2015; Güneş, 2017; Başgöl, Bayrak ve Gündüz, 2011). Bir araştırmaya katılan ebeveynlerden biri bu konuda anne-babanın çocuğuna rol model olmasının önemli olduğunu şöyle dile getirmektedir (Türkyılmaz, 2019: 114): “*Kıyafetlerin değiştirilmesi konusunda dikkat edilmeli, anne-baba duştan çıktığında çocukların karşısına*

giyinmiş bir vaziyette çıkmalıdır. Ben kendi dedemin üzerini yanımda değiştirdiğini hiç hatırlamıyorum. Bu hassasiyet önemli. Ben işten döndüğümde kendi çocuklarımın yanında üzerimi değiştirmiyorum. Kız çocuğu olduğu için, annesi mümkün olduğunca kendi odasında, kendi alanında üzerini değiştirmeye çalışıyoruz, bu şuur oluşsun diye... Kişisel alana müdahale edilmemesi, ettirilmemesi önemli bir nokta. Mesela dedesini öpmeyle alakalı sorun yok ama çok da yakın olmayan birini öp gibi bir yönlendirmede bulunmamaya gayret ediyorum. Onu öperken izin istiyorum. İzlediği çizgi filmler, verilen telefonlarda gördükleri karelere sınırlandırma getirilmesi gereklidir. Anne babanın çelişki içerecek davranışlardan kaçınması; talep ettiği şeyleri bizzat kendisinin de yapıyor ve uyguluyor olması gereklidir. Toplum olarak bu noktada eksikiz. Mahremiyet eğitiminde ciddi olunmalıdır. Çocuk anne-babada o ciddiyeti görmeli; kırılması gereken bir ihlal olarak mı yoksa asla vazgeçilmemesi gereken bir taviz olarak mı mahremiyeti görmesi gerektiğinin çocuğa sirayet etmesi gereklidir. Ciddiyetin ve ısrarın arkasında durmak gereklidir.”

Sonuç

Mahremiyet eğitiminin verileceği temel yer, ailedir. Bunu en itinalı bir şekilde çocuğa kazandıracak ilk kişiler de anne babalardır. Ailede mahremiyet eğitimi bağlamında anne-babalar ve çocuğun yakınında olan kişiler çocuklara önce özel bölgelerini, bedenlerinin kendilerine ait olduğu bilincini kazandırmalıdır. İyi ve kötü dokunma arasındaki farkı, rahatsız olduğu durumlarda hayır diyebilmeyi öğretebilmelidirler. Aile içerisinde tüm bunlar öğretilirken görsel ve sözel mahremiyete de özen gösterilmelidir. Aile içerisinde mahremiyet eğitimi verilirken çocukların sanal mecralarda karşı karşıya kalacakları tehlikeler karşısında aileler bilinçli olmalı ve kendileri de sanal ortamlarda çocuğun mahremiyetine dikkat edecek eylemler içerisinde olmalıdırlar. Ailede verilen mahremiyet eğitiminin başarılı olması için ebeveynlerin bu konuda çocuğa rol model olmaları son derece önemlidir.

Ailede mahremiyet eğitimi gerçekleştirilirken çocuklara sadece nasihat etmek yerine korkutmadan, yargılamadan ve utandırmadan onlarla iletişime geçilmelidir. Ebeveynlerin çocuğu susturmadan aktif şekilde dinleyebilmeleri gereklidir. Çocuğun ancak dinlenildiğini ve anlaşıldığını hissettiği zaman yani ailesiyle tüm iletişim kanalları açık olduğunda taciz veya istismar gibi

durumları ailesiyle paylaşma cesareti göstereceğini bilerek hareket etmek gerekir. Aynı şekilde, cinsellik veya mahremiyetle ilgili aklına takılan soruları ancak ebeveyni tarafından yargılanmayacağına inanan çocuk ailesine sorabilir.

Mahremiyet eğitimi çocukların gelişim düzeyleri ve yaşları göz önünde bulundurularak verilmelidir. Mahremiyet eğitiminden istenilen kazanımların elde edilebilmesi için bütün aile fertlerinin bu konuda bilinçli olması gerekir. Bu eğitimden yoksun kalmış diğer aile üyelerinin mahremiyet eğitimi alan çocukları negatif yönlü etkileyebileceği ve mahremiyet algılarına zarar verebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Ebeveynler her ne kadar kendi sezgilerine göre hareket edip mahremiyet eğitimine ilişkin hususları çocuklarına aktarma gayreti içerisinde olsalar da profesyonel bir mahremiyet eğitiminin nasıl yapılacağına ilişkin eğitimlere katılmalarında faydalar vardır. Bu sebeple her ailenin profesyonel manada mahremiyet eğitimine ihtiyacı vardır. Bunun için ilgili kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte eylem planı geliştirmeleri önemlidir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın öncülüğünde ailelere mahremiyet eğitimi programları düzenlenmelidir. Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi çocuklara ve ailelere çok daha kolay ulaşabilen kurumlarla da iş birliğine gidilerek ortaklaşa eğitimler ve faaliyetler gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. Ailelere verilen eğitimlerde hangi kurumun neyi, nasıl yapacağı, bu konuda bir ihmal veya ihlal görüldüğünde nereye başvurularak nasıl bir süreç izleneceği konusunda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinasyonu sağlamalıdır. Yapılan çalışmaların ve verilen eğitimlerin çıktıları, pilot ve etki-değerlendirme araştırmalarıyla sürekli gözden geçirilerek geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Aydın, N. (2015). Hadislerde mesken mahremiyetini tehdit eden unsurlara karşı alınan önlemler. *Ekev Akademi Dergisi*. 63. 287-314.
- Bayrak, G. Başgöl, Ş. Z. ve Gündüz, T. (2011). *Ailede cinsel eğitim*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çankırılı, A. (2015). *Ailede ve okulda değerler eğitimi*. İstanbul: Zafer Yayınları.
- DİB. (2019). *Sorularla mahremiyet bilinci*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Duygulu, S. (2018). Sosyal medyada çocuk fotoğraflarını paylaşmak - mahremiyet ihlali. 30. 12. 2020, <https://www.serapduygulu.com.tr/makaleler/anne-baba/sosyal-medyada-cocuk-istismari-sosyal-medyada-cocuklarin-fotograflarini-paylasmak-mahremiyet-ihlali-midir.html>.
- Ergöl, L. K. (2021). *Çocuk ve mahremiyet*. 10. 01. 2021, <https://kemalsayar.com/insana-dair/cocuk-ve-mahremiyet>
- Goleman, D. (2005). *Duygusal zeka neden IQ'dan önemlidir?* (Banu Seçkin Yüksel, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Güder, S. Y. (2016). *Erken çocuklukta cinsel eğitim ve toplumsal cinsiyet*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Güneş, A. (2015). *Mahremiyet eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Güneş, A. (2017). Cinsel istismar olgusu ve mahremiyet eğitimi. *İnsan&Toplum Dergisi*. 7 (2). 25-67.
- Hablemitoğlu, Ş. (2016). Çocuk hakları ihlali ve çocukların istismar alanı olarak "sosyal medya". 03. 01.2021, <https://tr.linkedin.com/pulse/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1-ihlali-v%C3%A7ocuklar%C4%B1n-istismar-alan%C4%B1-ii-hablemito%C4%9Flu>.
- İKGV (2006). *Öğretmen ve öğretmen adayları için cinsel sağlık eğitimi*. İstanbul: Ceren Yayın Dağıtım.
- İnam, A. (2020). Mahremiyet bilincimiz var mı? *Mahremiyet eğitimi çalıştayı* içinde (8-12). Köln: Uluslararası Akademisyenler Birliği.
- Keskin, K. (2020). Çocukluk döneminde (7-11 yaş grubu) mahremiyet eğitimi. *Mahremiyet eğitimi çalıştayı* içinde (40-52). Köln: Uluslararası Akademisyenler Birliği, 2020.
- Kurtoğlu, M. (2016). *Çocuk bu ihmale gelmez*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- MEB. (2013). *Cinsel gelişim*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Metin E. (2017). *Mahremiyet kavramının tanımına ve mahremiyet eğitimlerinin içeriğine ilişkin öneriler*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.

- Purtaş, A. (2016). Mahremiyet eğitimi şart. 21.11.2016, <http://ailehayati.blogcu.com/mahremiyet-egitimi-sart/1331794>.
- Semerci, B. (2008). *Çocuklarımızla cinsellik hakkında konuşalım*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şişman, N. (2019). *Mahremiyet hayatın sırları ve sınırları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tarhan N. (2012a). *Güzel insan modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan N. (2012b). *Sen, ben ve çocuklarımız*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türkyılmaz, Z. (2019). 3-6 yaş grubu çocuğu olan ebeveynlerin mahremiyet eğitimine dair bilgilerinin incelenmesi (Üsküdar örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Üsküdar Üniversitesi.
- Ünal, F. (2019). Çocuk cinsel istismarında cinsel kimlik ve mahremiyet eğitiminde rehberlik öğretmenlerinin rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yalova Üniversitesi.
- Zeytinoglu S. (1991). Sağlık, sosyal hizmet, hukuk ve eğitim alanlarında çalışanların Türkiye’de çocuk istismarı ve ihmali sorunu ile ilgili görüşleri. *Çocuk istismarı ve ihmali* (147-161). Ankara: Gözde Repro Ofset.

MAHREMİYETİN DEĞİŞİMİNİN AİLEYE ETKİSİ

Murat YILMAZ¹

1. Giriş

Dünyanın farklı yerlerinde, içerisinde bulunduğu topluma göre farklı anlamlar taşıyan mahremiyet tarihin her döneminde önemini korumuştur. Mahrem olanın mahiyetini bazen bir yer, bazen bir olay, bazen de önemli bir bilgi belirlemiştir. İşte bu sebeptir ki, mahremiyet konusu son yüzyılda özellikle Batı'nın önemli bir çalışma konusu hâline gelmiştir. Bu çalışmalarla, mahremiyetin sınırlarının belirlenmesine ve korunmasına yönelik hukuksal ve ahlaki bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Sosyal değişim hızının ivme kazandığı internet çağının başlamasını müteakip, bireysel alanın sınırlarının ortadan kalkma tehlikesi mahremiyet konusunu önemli hâle getirmiş ve bu konuda daha hususi çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çalışma mahremiyet olgusunun değişiminin, mahrem olanın ve mahremiyetin en çok yaşandığı alanlardan biri olan aile yapısı ve değerleri üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu teorik ve ampirik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma kapsamında mahremiyet ve aile kavramlarının kavramsal analizleri neticesinde belirlenecek ilişkisel çerçevenin dün, bugün ve gelecek noktasında nasıl bir iz düşüme mahal vereceği tartışılmıştır. Mahremiyet konusu çoğunlukla gizlilik (privacy) olarak ele alınmasına ve kişiye özgü olarak kabul edilmesine karşın, çok boyutlu bir olgu olan mahremiyetin sadece bireye özgü olmayıp, grup ve toplum düzeylerinde de ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada aile mahremiyeti konu edildiği için mahremiyetin ve mahremiyetin değişiminin neticesi olarak yaşanan değişimlerin özellikle aile üzerindeki

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7083-4981

etkileri üzerinde durulmuştur. Her ne kadar bu konuyu toplumsal değişim temelinde inceleyebileceğimiz bir veri kaynağına sahip olmasak da mevcut alan yazın çalışmaları ve tek zamanlı veri kaynakları hâlihazırdaki durumu anlamamız ve anlamlandırmamız noktasında yardımcı olmuştur.

2. Mahremiyet

Mahremiyet olgusunun değişiminin aile yapısı ve değerleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu noktasında yetkin bir değerlendirme yapabilmek için öncelikli olarak mahremiyet olgusunun kavramsal çerçevesini kapsayıcı bir biçimde ortaya koymak gerekmektedir. Mahremiyetin (privacy) tanımı ve kavramsallaştırılması hususunda Batıda yapılan birçok çalışma mahremiyetin ne olduğu üzerinde bir fikir birliği sağlayamamıştır. Bu durumun en önemli sebebi mahremiyetin bireysel, grupsal ve toplumsal olmak üzere farklı boyutlarının bulunmasıdır. Mahremiyetin inşası sürecinde toplumsal normların ve ailevi pratiklerin ehemmiyetli olduğu düşünüldüğünde, mahremiyeti tanımlama sınırlarının kültürden kültüre, hatta aileden aileye değişebilmesi mümkün gözükmektedir (Fahey, 1995). Ayrıca teknolojik gelişmelerle birlikte, mahremiyetin alanları da değişim göstermiş ve çevrimiçi ile çevrimdışı olarak iki farklı boyut kazanmıştır. Tüm bunlar düşünüldüğünde mahremiyet konusunu tek bir boyutta ve evrensel anlamda ele almanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Batıdaki mahremiyetle ilgili kuramsal çalışmalara baktığımızda karşımıza Westin (1970) ve Altman (1976) tarafından kapsamlı olarak ortaya koyulmuş bir kavramsal çerçeve çıkmaktadır. Özellikle Westin (1970) mahremiyetin hangi durumlarda ortaya çıktığını ve ne tür işlevleri olduğunu ortaya koyarak mahremiyeti birçok boyutuyla ele almıştır. Aşağıdaki tabloda mahremiyetin 4 boyutu ve bu 4 boyutun insan için önemli olan 4 işlevi verilmiştir.

Tablo 1. Westin'e göre mahremiyetin boyutları ve işlevleri

Boyutlar	İşlevler
Yalnız kalma ihtiyacı	Bireysel Özgürlük
Başkalarıyla saklı hissî yakınlık	Duygusal dinginlik
Kamudan gizli kalma	Öz değerlendirme
Kişisel bilgilerin korunması	Korunaklı iletişim

Kaynak: Westin, 1970

Tablo 1’de verilen boyutların her birinin ortak noktasını, insanların kendi yaşamlarının farklı alanlarını koruma altına alma isteği oluşturmaktadır. Bireyler hayatlarının önemli bir kısmının gizli olmasını isterken, bu gizlilik bireyin hem maddi hem de manevi dünyası için yukarıda sayılan önemli işlevlere sahiptir. Zira başkaları tarafından sürekli izlendiği düşüncesine sahip bir insan daima baskı altında kalıp özgür olduğunu hissedemeyecek ve kendini gerçek anlamda gözlemleyemeyip istediği gibi konuşamayacaktır. Yukarıdaki boyutlar incelendiğinde ilk boyut dışındaki diğer mahremiyet boyutlarının çoğunlukla aileyle ilgili olduğu görülmektedir. Karı-koca gibi mahrem olan ilişkilerin, kamudan gizli kalması gereken ortamın ve korunması gereken bilgilerin birçoğu bireylerin bilfiil ailesiyle yakından ilgilidir veya aile içerisinde vuku bulmaktadır.

Mahremiyet konusunda daha önce yapılmış olan çalışmalar, farklı kültürel yapılarda mahremiyet olgusunun farklılık arz ettiğini ortaya koymuştur. Örneğin Batı’daki anlamıyla “privacy” kavramıyla ifade edilen mahremiyet olgusunun, Çin kültüründe tam olarak bir karşılığı bulunmamaktadır (Chan, 2000). Aynı durumu Türk toplumunun mahremiyet anlayışıyla ilgili olarak da söylemek mümkün olacaktır. Çünkü Batı’daki kullanımıyla mahremiyet yani “privacy” kişisel alan ve bilginin kontrolü anlamında kullanılmasına karşın Türkiye gibi kolektif bir toplumda mahremiyetin sınırı sadece bireysel olmayıp, ferdin yakın çevresini içeren sosyal bir alana sahiptir (Yavuz, 2012:18). Batı toplumlarında mahremiyet olgusu dokunulmazlık üzerine bina edilmesine karşın, Doğu toplumlarında görünmezlik ilkesine dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Batı kültüründe dokunma mesafesinde başlayan mahrem alan, Doğu kültüründe görme mesafesiyle başlamaktadır (Kaplan, 2019). Bu konuda İslam dini de inanan erkeklerin ve kadınların gözlerini haramdan sakınması gerektiğini emrederek (Nur 24/30-31) mahrem alanın görebilmeyle başladığını ifade etmiştir.

Batı ülkelerinde mahrem bilgi ve mahrem alana dışarıdan izinsiz yapılan her türlü müdahale bu mahremiyetin ihlal edilmesi anlamına gelirken, fertlerin bizzat ortaya koymuş oldukları bilgiler ise mahremiyetin ihlal edilmesi kapsamında değerlendirilmemektedir. Buna karşın Doğu toplumlarında kendileri istese dahi bireylerin mahrem olarak kabul edilen olguları ifşa etmemeleri mahremiyetin bir gerekliliği olarak görülmektedir. Dolayısıyla

bu çalışma aile bağlamında mahremiyetin değişimini konu edinirken, sadece bireysel alana dışardan gelen müdahaleleri değil; aynı zamanda bireylerin bizzat koruması gereken mahremiyetin değişimini de ele almaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çalışma, özellikle son yirmi yılda teknolojinin gelişmesiyle birlikte hızını arttıran hem bireysel mahremiyetin hem de aile mahremiyetinin ifşasını ve bu durumun aile üzerindeki muhtemel etkilerini tartışmaktadır.

Diğer taraftan mahremiyet kelimesi “haram” sözcüğünden türetilmiştir. İslam toplumu açısından bu kavramın ne kadar önemli olduğunu terimin hangi kökten türetildiğinden bile anlamak mümkündür. Zira İslam’a göre neyleri olsa da iki çeşit davranış vardır: Helal davranış (yasak olmayan) ve haram davranış (yasak olan) (Karaman, 2012). Haram kelimesi sonradan türetilen birçok terime kaynaklık etmiştir. Kutsallık, ailenin kadınları, yasaklanmış şeyler ve evlenilmesi yasak olan kişiler gibi anlamlara da gelen mahrem kelimesi mahremiyet olgusunu oluşturmuştur. Kur’an-ı Kerim’de insanların evlerine (Nur 24/27-29) ve odalarına izinsiz girilmemesi (Nur 24/58-59) ve ayıpların araştırılmaması (*tecessüs*) (Hucurat 49/12) hususunda çeşitli emir ve ikazlar bulunmaktadır. Bu ayetler hem ailenin hem de bireylerin mahremiyet sınırları olduğunu ve bu sınırların çiğnetilmemesi gerektiğini 14 asır öncesinde ortaya koyulmuş öğretilerle sabit hâle getirmiştir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde anlamsal olarak değişime uğradığı kabul edilse de İslam düşüncesi açısından mahremiyet olgusu önemini her zaman korumuştur (Kılıç, 2018).

3. Aile

Sosyal bilimciler tarih boyunca ailenin doğasının ne olduğu üzerine çeşitli fikirler ortaya koymuşlardır. Modern dönemin başlamasıyla özellikle Batı dünyasında yeni aile formlarının meydana gelmesi ve ailenin hızlı bir değişim göstermesi neticesinde süregelen tartışma ivme kazanmıştır. Aile kavramına yönelik süregelen tartışmaların arka planında, ailenin çok boyutlu bir kurum olmasının yanı sıra kültür, din, hukuk ve siyaset gibi sosyal kurumlar tarafından da dizayn edilen bir yapı olması yatmaktadır. Dolayısıyla “Aile nedir?”, “Kimlerden oluşur?”, “Nasıl sürdürülür?”, “Toplumsal işlevi nedir?” gibi soruların cevaplanması bahsi geçen sosyal yapılardan bağımsız değildir. Ailenin birden çok yapıda bulunmasından ötürü, bu çalışmada mahremiyet-aile ilişkisini sistemli bir şekilde kavramsallaştırmak üzere aile kavramı Türk Dil Kurumu’nun “Evlilik ve kan bağına dayalı, karı-koca, çocuklar, kardeşler

arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” tanımı dikkate alınacaktır. Türk Dil Kurumu’nun ortaya koymuş olduğu bu tanım, günümüzde çekirdek aile olarak nitelendirdiğimiz modern dönem aile yapısını tarif etmektedir. Mahremiyet değişiminin geleneksel, modern ve modern sonrası aile yapılarına yönelik farklı etkilere sahip olacağı düşünülebilir. Bu çalışmada bütün aile tiplerine yönelik etkileri incelemek ve buna dair veri sunmak güç olacaktır. Dolayısıyla bu çalışma için dünyada en çok rastlanan ve ideal aile yapısı olarak kabul gören çekirdek aile yapısı dikkate alınmış, böylece mahremiyetin değişiminin etkileri incelenirken hangi tür ailenin kastedilmiş olduğu belirtilmiştir.

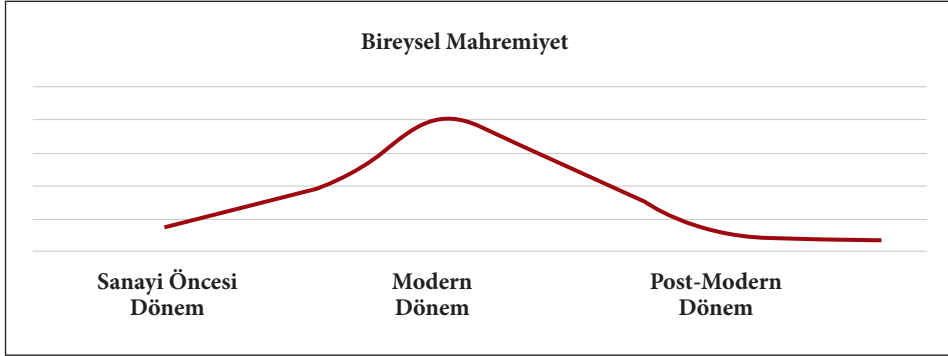
4. Mahremiyetin Tarihsel Değişimi

Mahremiyet üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde yukarıda verilen mahremiyet değişiminin genel olarak üç safha hâlinde işlenmiş olduğu görülmüştür. Bu çalışma, daha anlaşılır bir analiz yapmak için bahsi geçen bu üç safhayı ve izah edilen değişimleri görselleştirmiştir. Bunun yanı sıra, her ne kadar mahremiyetin sosyal boyutu mevcut olsa da; bu çalışma, özelde aile konusunu ele aldığı için sadece bireysel ve aile mahremiyetini konu edinmiştir. Figürler içerisinde toplumsal mahremiyet boyutunun ele alınmamış olması bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılması nedeniyledir.

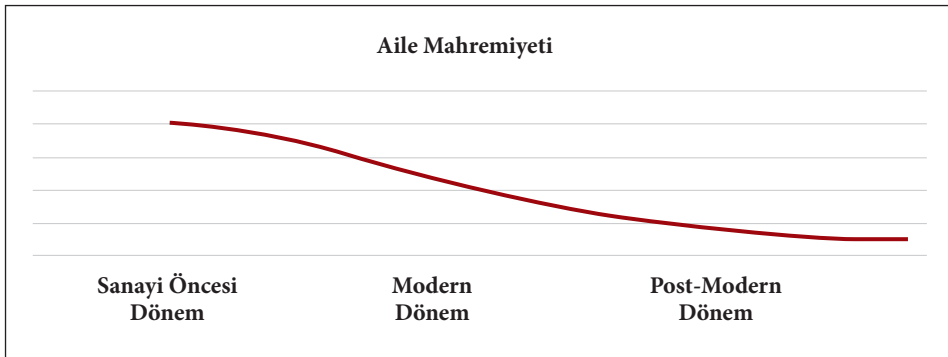
İlk figüre bakıldığında bireysel mahremiyetin sanayi devrimi öncesi, modern dönem ve post-modern dönemlerde nasıl bir değişim içerisinde olduğu gösterilmiştir. Bu bağlamda sanayi öncesi dönemde bireysel mahremiyetin az olduğu ve modern dönemle birlikte arttığı gözlemlenmiştir. Sanayi öncesi toplumlarda birlikle yaşam tarzı hâkimdi ve bireyin içerisinde bulunduğu gruba kıyasla bir önemi bulunmamaktaydı. Birey, toplum için yaşar ve toplum için ölürdü. Bu durumda da bireye ait özel bir alandan bahsetmek mümkün değildi. Misal verilecek olursak; eski yaşam alanları düşünüldüğünde hem Doğu toplumlarında hem de Batı toplumlarında geniş aile yapısının yaygın olmasından ötürü evler çoğunlukla çok odalı ama tek ortak alan şeklinde inşa edilir veya bireysel mahremiyet çok dar denilebilecek küçük bir odaya hapsedilirdi. Yan yana olan ve dar bir alana sığmış bu odalar mahremiyet noktasında çok korunaklı değildi. Fakat Sanayi Devrimi’yle birlikte bu durum değişmiş, bireysel yaşam ön plana çıktığından dolayı bireysel özel alan da genişlemiş; böylece bireyin mahremiyet sınırları çok hızlı bir şekilde artmıştır.

Post-modern döneme geçişle birlikte teknolojik gelişmeler, bireyin evin içi ve dışı fark etmeksizin her yerde gözetlenebileceği bir yapı kurmuştur. Böylece bireyler sahip oldukları mahremiyet sınırlarını gün be gün kaybederek, sanayi öncesi toplumlarda olduğundan daha az bir mahremiyete sahip hâle gelmişlerdir.

İkinci figüre bakıldığında ailenin mahremiyeti konusunda bireysel mahremiyetten farklı bir örüntü görülmektedir. Birlikte yaşamın en önemli unsuru olan aile ve aileye ait iş ve işleyişler geleneksel toplumlarda sır kabul edilir, büyük bir ciddiyetle korunurdu. Hatta Türkçemizde bulunan “Kol kırılır yen içinde kalır” atasözü bu durumu özetler niteliktedir. Sanayi Devrimi öncesi en yüksek seviyesini yaşadığı ifade edilen aile mahremiyeti sonradan düşüşe geçmiş, en nihayetinde bireysel mahremiyette olduğu gibi post-modern zamanda en düşük hâline gelmiştir.

4.1 Mahremiyetin Günümüzdeki Değişimi

Mahremiyetin çok boyutlu bir kavram olmasına yaşanan teknolojik gelişmeler de eklenince kavramsallaştırma daha da zor hâle gelmiştir. Tecrübe edilen hızlı değişimler mahremiyetin önemli bir değişim geçirmesine sebep olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde insanlar hayatlarıyla ilgili mevzuları başkalarına aktarma konusunda bizatihi kendileri karar verme hürriyetine sahip olsalar da; günümüzde teknolojik gelişmeler sonucu olarak kullanılan muhtelif gözetleme ve ifşa aygıtlarıyla bireyler paylaşım yapmama özgürlüklerini neredeyse yitirmişlerdir. Devletlerin veya büyük şirketlerin kurmuş oldukları gözetim mekanizmaları tıpkı bir “kartal gözü” gibi bütün bireyleri nerede olduklarına bakılmaksızın gözetlemektedir. Diğer taraftan, bireylerin mahremiyet ihlali sadece yabancılar tarafından değil, kendileri veya yakınları tarafından sosyal medya yoluyla da gerçekleşmektedir. Bu durum yeni bir kültürel anlayış meydana getirmiş ve geleneksel mahremiyet anlayışını dönüştürmüştür.

Evlilik yaşamının mahremiyetle olan bu yakın ilişkisi “ailenin mahremiyeti” konusunu ortaya çıkarmış ve bu durum tarihten günümüze dinlerin, hukukun, geleneklerin ve ilim dünyasının üzerinde tartışa geldiği toplumsal bir değer hâline gelmiştir. Bu hususta mahremiyetin değişimi üzerine çalışmalar yapılmış, özellikle evlilik içerisinde meydana gelen özel ilişkilerin (aşk, cinsellik ve erotizm) nasıl bir değişim yaşamış olduğu ortaya koyulmuştur. Giddens (1993) bu konuda geleneksel toplumlarda kişisel tercihlerin bir anlamı olmadığını örf ve âdetlerin bireyin tutum ve davranışlarını belirlediğini ancak modern ve modern sonrası dönemlerde bireylerin toplumsal normların dışında da tercih yapabilme imkânlarının olduğunu ifade etmiştir. Doğal olarak bireylerin modernleşmeyle birlikte elde etmiş oldukları bu yeni tercih imkânları mahremiyet noktasında da değişimlere yol açmıştır (Muniruzzaman, 2017). Netice olarak bu değişimler toplum üzerinde rahatlıkla gözlemlenebilen birtakım etkiler meydana getirmiştir.

Özellikle mahremiyetin en yoğun yaşandığı alanlardan biri olan evlilik hayatında meydana gelen değişimler üzerine yeni olgular ve kavramlar üretilmiştir. Giddens (1993) romantik aşk düşüncesinin modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan bir kavram olduğunu ve bir ömür boyu sürecek tek eşli bir

evliliği idealize ettiğini ifade etmiştir. Günümüze gelindiğinde ise romantik aşk düşüncesinin artık yerini karmaşık aşk (confluent love) ilişkilerine bıraktığını ifade etmiştir. Bu yeni aşk anlayışı, bir yastıkta kocama fikrinin güncelliğini yitirmesine sebep olmuş; ilişki zora girdiğinde boşanmayı ve terk etmeyi daha kolay hâle getirmiş, yeni evliliklere veya ilişkilere başlama yolunu açmıştır. Mahrem olarak nitelendirilen bir başka ilişki türü ise saf ilişkidir (pure relationship). Bu ilişki türünde aile yapısı ve bireysel kimlikler değişim geçirmiş olup, heteredoks (karşı cinsle evlilik) evlilikler ve hatta evlenmeden birlikte yaşayan çiftlere ek olarak birden çok partnerden oluşan ilişkiler ve aynı cinsiyete dayalı (homosexual) ilişkiler de söz konusu hâle gelmiştir. Artık bireyler geleneksel aşk yerine, haz alacakları ve tatmin olacakları ilişkiler kurmayı hedeflemektedirler. Son olarak teknolojik gelişmeler cinsel eylemlerin doğasını da farklı bir boyuta taşımış olup plastik cinsellik (plastic sexuality) olgusunu meydana getirmiş, günümüzde iki kişi arasında mahrem olarak yaşanması gereken ilişkiler, bir partnere ihtiyaç duyulmadan tek başına gerçekleştirilir hâle gelmiştir.

Modern dönem ve sonrası için yukarıda ifade edilen evliliğin ve evlilik yaşamının ne anlama geldiği noktasında meydana gelen değişimler neticesinde, evlilik ve aile mahremiyeti üzerinde olumsuz olarak kabul edilen etkiler vuku bulmuştur (Muniruzzaman, 2017). Karmaşık ilişki tipleri ve plastik cinsellik neticesinde evlilik dışı bir veya birden çok ilişkiler, nedensiz boşanmalar, cinsellikle bulaşan hastalıklar, geç evlilikler, tek ebeveynli aileler, aile içi şiddet, az çocuk sahibi olma, eşcinsellik ve psiko-sosyal sorunları olan çocukların varlığı yaygınlaşmış, ayrıca insanların plastik cinselliğe yönelmesiyle karşı cinse olan ihtiyacı azalmıştır.

Geçmişten günümüze aile içerisinde süregelen karmaşık ilişki ağları yakınlığa bağlı olan hiyerarşik mahremiyet alanları oluşturmuştur. Mevcut hiyerarşik mahremiyet alanları kültürden kültüre farklılıklar arz edebilmekte ve yaşanan değişimlere bağlı olarak değişim geçirebilmektedir. Yapılan çalışmalar aile içerisinde mahremiyet sınırlarının aralarında kan bağı bulunan aile üyelerine karşı daha esnek olduğunu gösterirken; eşlerin yakın akrabalarına karşı bu sınırın daha katı olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak mahremiyet sınırının hiyerarşik sıralaması bireylerin eş, çocuk veyahut ebeveynleriyle ilişkileri, sonra kardeşleriyle olan ilişkileri, daha sonra kayın

peder ve kayınvalideleriyle olan ilişkileri, son olarak ise diğer akrabalarla olan ilişkileri şeklinde olmaktadır (Chan, 2000).

İnsanlar arası bağların güçlü olup olmadığını ortaya koyan önemli etmenlerden birisi güvendir. Bireyler arası ilişkilerin kuvvetini nispeten aradaki güven indeksi belirlemektedir. Bir insanın diğer bir insana güvenip güvenmediğini de belirleyen belli başlı unsurlardan birisi mahrem olan bir konuyu paylaşıp paylaşmadığıdır. Tarih boyunca insanlar en çok aile bireylerine güvenmişlerdir. Bunun en önemli sebebi aileleriyle olan özel paylaşım alanıdır. Bu paylaşım alanı çoğunlukla dış dünyaya kapalı olmuş ve bu yüzden aile kişinin mahremi addedilmiştir. Dolayısıyla güven ve mahrem arasında var olan ilişki bize mahremiyet bağlamında ailenin ne denli önemli olduğunu ifade etmektedir. Ancak yukarıda bahsedilen özel hallerin dış dünya tarafından gözetlendiği bilgisi ve bireylerin kişisel ifşaları bu anlamda mahrem olanı kamusalılaştırmaktadır. Bu nedenle aile bireyleri arasında güvenin tesis edilmesini sağlayan mahrem alanın azalması ve artık paylaşılmaması, aile üyelerinin birbirlerine olan ihtiyacını da değiştirip dönüştürmektedir.

Mahremiyetin değişimi hususunda çeşitli TV programlarının (Biri Bizi Gözetliyor, Gelinim Olur musun, Survivor, Aşkın Gözü Kördür vb.) gözetleme, dikizleme ve ifşa etme gibi olguları normalleştirdiği, hatta teşvik ettiği gözlemlenmektedir (Kalaman, 2017). Böylelikle bireyler daha önceleri kendi mahrem alanlarında muhafaza ettikleri bilgi, hâl, mekân ve zamanı ifşa etmenin hoşnutluğunu yaşar hâle gelmektedir. Gelişip, yaygınlaşan ve insanların gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelen sosyal medya araçları bu durumu derinleştirmiştir. Böylece insanlar kendi yaşamış oldukları hayatı sergileyip göz önüne çıkarabilecekleri sanal bir platform elde etmiştir.

Bunun yanı sıra insanlar artık neyin mahremiyet kapsamında olup olmadığı konusunda kafa karışıklığı yaşamakta ve birçoğu yaşanan bu teknolojik gelişmeleri aile birliğine tehdit olarak algılamaktadır. Sosyal medya aracılığıyla kurulan sanal hayatların, bireyi gerçek aile hayatından uzaklaştırdığı, başka hayatlara özendirerek kendi hayatıyla ilgili sadece güzel olanları paylaşıp kötü anıları saklamaya teşvik ettiği düşünülürse, mevcut durumun aile üzerindeki olumsuz etkilerinden söz edilebilir. Zira tarihsel bağlamda aile bireylerin en

derin mutluluklarını ve hüznlerini paylaşmış olduğu özel bir alanı temsil ederken, günümüzde çoğunlukla eksik, gedik ve mutsuz yanların saklandığı bir alan hâline getirilmiştir.

5. Mahremiyetin Aileye Yönelik Etkileri

Toplum bilimlerinde bir konuyu ele alırken, bu konunun etkilerinin tamamen faydalı veya zararlı olarak kabul edilmesi zordur. Zararlı olma noktasında üzerinde herkesin hemfikir olduğu bazı olguların dahi toplumsal faydalarından bahsetmek mümkün olmaktadır. Örnek verilecek olunursa, suç ve intihar eylemleri her ne kadar birer sosyal bozukluk olarak kabul edilse de, Durkheim gibi sosyolojinin öncüleri bunun kargaşayı ve sosyal anomiyi önleyen toplumsal işlevleri de olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla mahremiyetteki değişimin aile üzerine ne gibi etkileri olduğunu hem işlevsel hem de işlevsel olmayan yönleriyle beraber ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu kısımda aile içi mahremiyetin toplumsal yansımaları değişim bağlamında bütün yönleriyle ele alınacaktır.

5.1 Mahremiyetin Aile Üzerinde Olumlu Etkileri

Mahremiyetin aile için birtakım önemli işlevleri bulunmaktadır (Bates, 1964: 433). Birincisi (self-protective) ailenin kendi kendisini korumasını sağlamaktır. Evliliklerde meydana gelen birçok sorun dışarıya aksettirilmeden kendi içerisinde çözülür, böylelikle olayın büyümesi ve aileye zarar vermesi engellenmektedir. İkincisi (latitude) ailenin toplumsal normların dışına çıkabilme özgürlüğüdür. Bu durum ebeveynlerin mahrem alanlarını başka gözlerden koruyarak toplumsal beklentilerin ve kalıpların dışında kendilerine özgü bir aile modeli inşa etmelerine olanak sağlamaktadır. Bir diğer işlev ise (buffer), aile fertlerinin toplumsal normlarla karşılaşmadan önce deneyim kazanmalarına ve birtakım yoğun duygularını aşağılanmadan ya da yargılanmadan ifade edebilmelerine olanak tanımaktadır. Mahremiyetin son işlevi ise (ameliorative), aile fertlerinin tüm dünya meşgalelerinden ve baskılardan sıyrılarak kendi iç kabuklarına çekildikleri ve onlara öz saygıyı hissettiren bir ortam oluşturmalarıdır. Kısaca, mahremiyet aileyi dış baskılardan koruyup, ailenin bir ve diri olmasına imkân verir ve böylelikle aile yapısını ve refah düzeyini muhafaza etmektedir. Ailenin kamudan gizli bir sosyal kurum olmasının toplumsal işlevi açısından kıymetli bir etkisi bulunmaktadır.

(Bererdo, 1998). Bireyler kendi aile içi yaşantılarını dışarıya aksettirmedikleri ve diğer ailelerde süregelen ilişkiler hakkında bilgi sahibi olmadıkları için, içerisinde yaşamış oldukları aile değerlerini yadsımamaktadırlar. Böylelikle her aile kurmuş olduğu özel yaşam alanını koruma noktasında zorlanmayacağından toplumsal bir işleyiş mekanizması kurulmuş olmaktadır. Diğer taraftan, aile içerisindeki ikili ilişkilerin gizli kalması ve dışarı yansıtılmaması başarılı veya başarısız aile imajına izin vermeyerek aile bireyleri üzerindeki muhtemel bir toplumsal baskıyı önlemektedir.

5.2 Mahremiyetin Aile Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Mahremiyetin varlığının önemi kadar sınırlarının da olması gerekliliği sosyal olayların ve işlenen suçların gizli kalmaması açısından önemli görülmektedir. Mahremiyet olgusu her ne kadar aile için elzem olsa da, içerisinde barındırdığı gizlilik boyutu bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Mahremiyet insanlara sosyal baskılardan uzak özgür bir alan sağlarken, hesap verilebilirlikten uzak bu özgür alanlar birtakım sapkın davranışların oluşabilmesine de olanak tanımaktadır. Bu durum dünyanın her yerinde rapor edilememiş aile içi şiddet, fiziksel ve ruhsal çocuk istismarı olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Ayrıca sosyal medyanın yaygın hâle geldiği günümüzde, farklı aile hayatlarının doğru şekilde gözlemlenemediği durumlarda çiftler aynı yaş grubunda olan evlilerin aile hayatlarıyla ilgili yanlış bilgiye sahip olacaktır. Başka aileler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarında, kendi anne babalarını örnek alarak, onlar gibi davranma eğilimine girecekler ve bu durumda kendileriyle aynı kuşağa mensup evli ailelerden farklı değerlere sahip olacaklardır. Uzun vadede, bu çiftler kendilerini farklı hissedip topluma entegre olma noktasında çatışma yaşayabilecektir. Çiftler referans aldıkları ve sosyal medyada boy gösteren, arka planı bilinmeyen mutlu aile pozlarına kendileri sahip olamadıkları için, öz saygılarını kaybedecek ve aileleri içerisinde çatışma yaşayacaklardır. Eşit oranda bilgiye sahip olmayan aileler ise doğru karşılaştırma yapamayacak böylece doğru yargıda bulanamayacaklardır. Bu noktada aile yaşamının bazı noktalarının hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle görünür olması diğer ailelerin doğru kıyaslama yapabilmeleri açısından önemli kabul edilmektedir (Merton, 1968: 397).

6. Mahremiyet Değişiminin Aileye Etkisi Hususunda Mevcut Verilerin Değerlendirilmesi

Mahremiyet olgusunun hem bireysel hak ve özgürlükler hem de hukuki bakımdan önemli bir yere sahip olması bu konuda Batı'da çok sayıda akademik yayın yapılmasını sağlamış olsa da yakın zamana kadar ülkemizde sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Ayrıca teknolojik gelişmelere bağlı olarak, mahremiyetin korunması meselesi insanların özel yaşam alanlarının muhafaza edilmesi gerekliliğini de ortaya koymuştur. Son on yıla kadar mahremiyet konusunda yapılan çalışmalar ekseriyetle felsefi veya karşılaştırmalı okumalara dayanmış, bu durum ise mahremiyet olgusunun ortaya koyulmasını genellikle soyut çerçevede mümkün kılmıştır. Tüm bu sebepler mahremiyet konusunda yeni bilimsel veri kaynaklarına olan ihtiyacı ortaya koymuş, bu sebeple özellikle son on yıl içerisinde mahremiyetle alakalı ulusal ve uluslararası ölçeklerde pek çok veri toplanmıştır. Her ne kadar mahremiyet değişiminin aileye etkisini doğrudan inceleyebileceğimiz ulusal veya uluslararası ölçekte bir veri kaynağı bulunmasa da hâlihazırda bulunan birden çok veri kaynağını kullanarak bu çalışmada ortaya koyduğumuz kuramsal tespitleri test etme imkânına sahip olacağız.

Mevcut veri kaynaklarına göz atıldığında, bu verilerin önemli bir kısmının çevrimiçi mahremiyet üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu alanda en kapsamlı veri kaynaklarının özellikle son on yıl süresince PEW Araştırma Enstitüsü tarafından sunulduğu gözlemlenmiştir. Mevcut veri kaynaklarının yetersizliği göz önüne alındığında, PEW'in veri kaynaklarının kullanılması bu çalışmanın ortaya koymuş olduğu savları ve muhtemel tespitleri daha somut bir zemine dayandırma imkânını kuvvetlendirecektir. Kullanılan bu veriler Amerika başta olmak üzere çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen anketlere dayanmaktadır.

Bu çalışmada daha kapsamlı sonuçlar elde edebilmek amacıyla, PEW Araştırma Enstitüsü'nün mahremiyet konusunu doğrudan ve dolaylı olarak işlemiş olduğu veri kaynakları kullanılacaktır. Bu kaynaklardan ilki, 2012 yılında 12-17 yaş aralığında bulunan 802 Amerika'da yaşayan ergen birey ve onların aileleriyle yapılmış olan *Ergenler ve Mahremiyet Yönetimi Anketi*'dir (Teens and Privacy Management Survey 2012). İkinci ve üçüncü araştırmalar

yine Amerika'da 18 yaş üstü bireylerden toplanmış olan *Mahremiyet Paneli 4* (Privacy Panel 4, 2015) ve *Sibergüvenlik Anketi*'dir (Cybersecurity Survey 2016). Son olarak 2018 yılında sosyo-kültürel açıdan farklı 12 ülkede² yapılmış olan, *Mobil Teknoloji ve Sosyal Etkileri* (Mobile Technology and its Social Impact) başlıklı anket mevcuttur. Bu veri setlerinden elde edilen analizler çoğunlukla tanımlayıcı istatistikleri içermektedir. Her ne kadar ilişkisel bir analiz yapılabilmesi için regresyon analizlerin daha güvenilir sonuçlar vereceği kabul edilse de, çalışmanın hem daha çok keşfedici bir çalışma olması hem de kavramsal çerçevenin oluşturulması için uygun değişkenlerin bulunmayışı sebebiyle tanımlayıcı istatistiklerin şimdilik yeterli olacağına kanaat getirilmiştir.

7. Bulgular

Kişisel bilgilerin korunabilmesi ve mahrem olarak kabul edilen bilgilerin başkaları tarafından ihlal edilememesi mahremiyet olgusunun devamlılığı açısından elzem görülmektedir. Tablo 1'de ifade edilen mahremiyet olgusunun 4 boyutundan birisi olan kişisel bilgilerin güvenliğinin ne düzeyde bir değişim gösterdiği Tablo 2'de verilmiştir. Katılımcılara beş yıl öncesine kıyasla kişisel bilgilerin güvenliğinin azalıp azalmadığı sorusu sorulmuş ve verilen cevaplar 3 kategori olarak sunulmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde yarısından biraz çoğunun (%51,8), kişisel bilgilerinin daha az güvende olduğunu dile getirdiği gözlenmektedir. Diğer taraftan daha çok gelişmesine rağmen, katılımcıların sadece küçük bir bölümü (%17,2) teknolojinin daha güvenli olduğunu ifade etmiştir. Bu durum insanların çoğunun, kişisel mahremiyet sınırlarının teknolojik gelişmelere paralel olarak daha çok ihlal edildiği düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Daha önce ortaya konulan çalışmalar ve bu çalışmada belirtilen teorik çerçeve Tablo 2'de verilen sıklık verileriyle paralellik arz etmekte ve bireysel anlamda mahremiyet olgusunun daha da azaldığı görüşüne katkı sağlamaktadır.

² Kolombiya, Hindistan, Ürdün, Kenya, Lübnan, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tunus, Venezuela, Vietnam

Tablo 2. Beş yıl öncesine kıyasla genel olarak kişisel bilgilerin güvenliği

	<i>f</i>	%
Daha az güvenli	531	51,8
Eşit Güvenli	319	31,1
Daha çok güvenli	176	17,2
Toplam	1026	100

Kaynak: Siber Güvenlik (Cyber Security), 2016

Tablo 2’de katılımcıların ortaya koymuş oldukları tutum, Tablo 3’te gösterilen kişisel bilgi güvenliğinin şimdiye dek yedi farklı açıdan³ ihlal edilip edilmediği sorularına vermiş oldukları cevaplar nezdinde de teyit edilmiştir. Sorulmuş olan soruların tamamına hayır diyenlerin oranı %26,1’dir. Böylece katılımcıların neredeyse dörtte üçü en az bir kere bahsi geçen güvenlik ihlallerinden en az birine maruz kalmıştır. Veriler katılımcıların %23 oranının bir, %24,7 oranının iki ve %14,4 oranının da üç farklı açıdan güvenlik ihlaline maruz kalmış olduklarını raporladıklarını göstermektedir. Bu durum, bireysel mahremiyet olgusunun sadece insanların tutumları açısından değil, gerçek anlamda da zayıflamış olduğunu bize göstermiş olması bakımından mahremiyetin değişimi bağlamında önemlidir.

Tablo 3. Kişisel bilgi güvenliğinin ihlal edildiği alanların sayısı (İndeks)

	<i>f</i>	%
0	167	26,1
1	147	23
2	158	24,7
3	92	14,4
4	46	7,2
5	20	3,1
6	7	1,1
7	2	0,3
Toplam	639	100

Kaynak: Siber Güvenlik (Cyber Security), 2016

³ Bu değişken yedi farklı sorunun bir araya getirilmesiyle oluşan bir indeks değeridir. Bireysel bilgi güvenliklerinin ihlal edilmiş olduğu bu alanlar: Sosyal güvenlik numarasının ele geçirilmesi, banka hesabının ele geçirilmesi, banka veya kredi kartının ele geçirilmiş olması, e-mail hesabının çalınmış olması, sosyal medya hesabının çalınmış olması, adına banka kredisine başvurulmuş olması ve adına bir başkasının izinsiz vergi iadesinin alınmış olmasıdır.

Tablo 4'te kişisel güvenlik ihlalleriyle internet ve sosyal medya kullanımı arasındaki korelasyon katsayısı verilmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar, teorik çerçevede ifade edilen kişisel mahremiyetin değişiminin internet ve sosyal medya kullanımıyla ilişkilendirebileceği varsayımını desteklemektedir. Tablo 4'te yer alan korelasyon ilişkileri incelendiğinde internet ve sosyal medya kullanımıyla meydana gelen kişisel ihlaller arasında anlamlı ve yüksek oranda (.64) bir korelasyonun bulunduğu görülmektedir. Bu durum, insanların internet ve sosyal medya kullanımı dolayısıyla kişisel mahremiyetlerinin ihlal edilme olasılığının daha yüksek olduğu sonucunu vermektedir. İnternet ve sosyal medya kullanımını mahremiyet açısından istatistiksel olarak ele almamız ve bu durumun ailenin birlik ve beraberliğine nasıl bir etkisi olacağını tespit etmemiz ise mahremiyetin değişimi noktasında bize önemli bir öngörü kazandırabilir.

Tablo 4: Korelasyon Katsayısı Sonuçları

	Kişisel Güvenlik İhlali (İndeks)
Sosyal Medya Kullanımı	.64***
İnternet Kullanımı	.64***

Kaynak: Siber Güvenlik (Cyber Security), 2016

Tablo 5'te insanların interneti ve akıllı

Tablo 5'te insanların interneti ve akıllı telefonları kullanmalarının ailenin birliğine, ahlaki değerlere, kültüre ve ülke çocuklarına nasıl bir etkisi olduğuna dair yöneltilen sorulara verilen cevaplar görülmektedir. Farklı ülkelerden 14 binin üzerinde katılımcı verdiği cevaplarla internet ve cep telefonu kullanımının yaygın hâle gelmiş olmasının özellikle çocuklar üzerinde sırasıyla %62 ve %65 oranında olumsuz bir etkisi olduğu konusunda hem fikir görünmektedir. Buna ilaveten ahlak noktasında da genel kanı her iki kullarımdaki artışın olumsuz etkilerinin daha çok olduğu yönündedir. Diğer taraftan cep telefonu ve internet kullanımının aile bütünlüğüne katkı sağladığı görüşü sırasıyla %55 ve %50 oranlarıyla daha hâkim gözükmektedir. Her ne kadar telefon ve internet kullanımının ailenin birlikteliği için olumlu olduğu görüşü hâkim olsa da; bu durumun özellikle farklı yerlerdeki aile üyelerinin

birbirleriyle olan iletişimini kolaylaştırması açısından cevaplanmış olması muhtemel görülmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar her ne kadar aile içi iletişimde elektronik iletişim aygıtlarının ve sosyal medyanın aile üyelerini bir araya getirme noktasında olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koysa da, aile içi ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Procentese, Gatti ve Napoli, 2019).

Tablo 5. Artan Cep Telefonu ve İnternet Kullanımının Aile, Ahlak ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri

	İyi bir etkisi bulunmaktadır	Bir etkisi bulunmamaktadır	Kötü bir etkisi bulunmaktadır
Artan cep telefonu kullanımının aile birlikteliğine etkisi	%55	%14	%31
Artan cep telefonu kullanımının ahlaki değerlere etkisi	%37	%20	%43
Artan cep telefonu kullanımının ülke çocuklarına etkisi	%27	%8	%65
Artan internet kullanımının aile birlikteliğine etkisi	%50	%8	%32
Artan internet kullanımının ahlaki değerlere etkisi	%37	%18	%45
Artan internet kullanımının ülke çocuklarına etkisi	%31	%7	%62

Kaynak: Mobil Teknoloji ve Sosyal Etkileri 2014

8. Sonuç

Mahremiyet üzerine mevcut alan yazını inceleyerek eldeki ikincil verileri analiz eden bu çalışma, modern ve post-modern dünyada mahremiyet olgusunun değişip dönüştüğünü ve mahremiyet değerlerinin hem ailevi hem de bireysel anlamda erozyona uğramış olduğunu göstermektedir. Teknolojinin çok hızlı bir şekilde ilerlediği ve bilgi alışverişinin insan hayatının her anına sirayet ettiği günümüz dünyasında, isteyerek veya istemeyerek bir ifşa ve gözetleme toplumu ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında mahremiyet hususunda meydana gelen radikal değişimlerin gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde de yaşandığı tespit edilmiştir.

Birey yaşamının her anını gözetleyen ve kaydeden devasa düzeylere ulaşmış olan veri tabanları (data bases) ticari şirketlerin ekonomik çıkarları için kullandıkları bir emtia hâline dönüşmüştür. Ayrıca devletlerin güvenlik

kaygısı, sosyal güdümlenme gibi bazı nedenlerden ötürü kurmuş oldukları veri ağları, kurtulması imkânsız birer “demir kafes” gibi bireyleri, grupları ve toplumları çepeçevre kuşatmış durumdadır. Böylelikle her alanda ve her anlamda mahremiyetin alanının daraldığı hatta yok olmaya gittiği gözlemlenmektedir (Kennedy ve Alderman, 1995). Daha önceki çalışmalarla tutarlı bir şekilde bu çalışmada kullanılan veriler de insanların mahremiyet konusunda eskisinden daha fazla endişeli olduklarını, hatta bu konuda bir ve birden çok kötü tecrübe yaşadıklarını göstermektedir.

İnsanların sürekli olarak takip edilmesi psikolojik anlamda olumsuz bir durum teşkil etmekte ve neticede bu durum sürdürülebilir gözükmemektedir. Zira insanlar psikolojik olarak kendilerini güvende hissedebilecekleri ve toplumsal normların dayatılmadığı veya başkaları tarafından kınanmadıkları bir alana ihtiyaç duymaktadırlar. Yaptığı her davranışın gözlenip yargılandığı düşüncesi insana kapana kısılmışlık hissi verebilmektedir (Berardo, 1995).

Modern ve modern sonrası dönemde hayatın her alanında olduğu gibi mahremiyet ve aile değerlerinde de radikal değişimler meydana gelmiştir. Aile, mahremiyetin olduğu gibi mahremiyet de aile çalışmalarının önemli bir konusu olmuştur. Birisinde meydana gelen değişim diğeri de değiştirmiştir. Bu çalışmada ailede meydana gelen değişimlerin mahremiyet olgusunu nasıl değiştirdiğinden çok, mahremiyetin değişiminin, özellikle mahrem ilişki kurulması ve teknolojik olarak mahrem bilgilerin yayılması ve ifşa edilmesi noktasında, aile üzerinde ortaya çıkan etkileri ele alınmıştır.

Netice olarak, mevcut çalışmaların taranması sonucunda, nitel veriler kullanılarak ortaya koyulan çalışmaların, mahrem ilişkilerde meydana gelen değişimlerin aile yapısı üzerinde çoğunlukla yıkıcı etkileri olduğu görülmüştür (Muniruzzaman, 2017 ; Kaplan, 2019). Bunun yanı sıra; teknolojik gelişmelere paralel olarak insanların bireysel ve ailevi mahremiyet alanlarının daraldığı 7/24 gözetleme yapabilen aygıtlarla mahrem alanın kalmadığı bir ortamda aileye özgü bir ortamın da tehdit altında olduğu anlaşılmaktadır (Berardo, 1998). Son olarak, bu çalışmada ikincil verilerden elde edilen nicel sonuçlar bizlere; insanların kişisel mahremiyetlerinin eskiye oranla azaldığını ifade ettiklerini ortaya koymuştur. Bu durum insanların kişisel bilgilerinin güvenliklerinin ihlal edilmiş olmasına da yansımış olup; soruya cevap

vermiş olan Amerikalıların yüzde yetmişinden fazlası bilgilerinin en az bir kez ihlal edildiğini rapor etmiştir. Meydana gelen bu ihlallerin sıklığı ile internet ve sosyal medya kullanımı arasında da güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, insanların çoğu cep telefonu ve internetin ülke değerlerine ve yetişen çocuklara zararlı olduğunu düşünmektedir. Bu çalışmada ortaya koyulan bulgular ekseriyetle Batı ülkelerine ait olsa da, Doğu ülkelerinde yapılan mahremiyet konulu çalışmalar çoğunlukla Batı'da yapılan çalışmalarla paralellik arz etmektedir. Kullanılan veriler içerisinde Türkiye'ye ait nicel verilerin olmayışına rağmen şimdiye kadar ülkemizde yapılan saha çalışmalarının Amerika ve diğer ülkeler için yapılan çalışmalarda sunulan verilerle benzerlik gösterdiği tespit edilmiş ve küresel anlamda meydana gelen bir değişimden söz etmenin mümkün olduğu yargısına varılmıştır.

Kaynakça

- Altman, I.(1976). A Conceptual analysis. *Environment and Behavior*, 8(1),7-29
- Bates, A. P. (1964). Privacy—A useful concept?. *Social Forces*, 42(4), 429-34
- Berardo, F. M. (1998). Family privacy: Issues and concepts. *Journal of Family Issues*, 19(1), 4-19 doi: [10.1177/019251398019001002](https://doi.org/10.1177/019251398019001002).
- Chan, Y.K. (2000). Privacy in the family: Its hierarchical and asymmetric nature. *Journal of Comparative Family Studies*, 31(1),1-17 doi: [10.3138/jcfs.31.1.1](https://doi.org/10.3138/jcfs.31.1.1).
- Fahey, T. (1995). Privacy and the family: Conceptual and empirical reflections. *British Sociological Association*, 29(4), 687-702 doi: [10.1177/0038038595029004008](https://doi.org/10.1177/0038038595029004008).
- Gager, C. T., Scott T. Y, ve Miriam R. L. (2016). Conflict or divorce? Does parental conflict and/or divorce increase the likelihood of adult children's cohabiting and marital dissolution?. *Marriage & Family Review*, 52(3), 243-61 doi: [10.1080/01494929.2015.1095267](https://doi.org/10.1080/01494929.2015.1095267).
- Giddens, A. (1993). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, love, and eroticism in modern societies*. Oxford: Politiy Press
- Kalaman, S. (2017). Yeni medya ve mahremiyetin dönüşümü: Facebook Türkiye örneği. *International Peer-Reviewed Journal of Communication and Humanities Research*, 14, 1-31
doi: [10.17361/uhive.2017.1.0011](https://doi.org/10.17361/uhive.2017.1.0011).
- Kaplan, C. A. (2019). Türkiye'de mahremiyetin dönüşümünün aileye etkisi. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi
- Karaman, H. vd. (2012) *Kur'an yolu türkçe meal ve tefsir*. Ankara: D.İ.B Yayınları
- Kennedy, C. ve Alderman, E. (1995). *The right to privacy*. New York: Knopf
- Kılıç, E. (2018). Aile ve din bağlamında kur'an'da mahremiyet tasavvuru. *Journal of Analytic Divinity*, 2(1), 54-81 doi: [10.46595/jad.375144](https://doi.org/10.46595/jad.375144).
- King, V. (2002). Parental divorce and interpersonal trust in adult offspring. *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 642-56 doi: [10.1111/j.1741-3737.2002.00642.x](https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00642.x).
- Merton, R. K. ve Robert C. M. (1968). *Social theory and social structure*. Simon and Schuster
- Muniruzzaman, M. D. (2017). Transformation of intimacy and its impact in developing countries. *Life Sciences, Society and Policy*, 13(1),10 doi: [10.1186/s40504-017-0056-8](https://doi.org/10.1186/s40504-017-0056-8).

Procentese, F., Flora G., ve Immacolata D. N. (2019). Families and social media use: the role of parents' perceptions about social media impact on family systems in the relationship between family collective efficacy and open communication. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (24) doi: [10.3390/ijerph16245006](https://doi.org/10.3390/ijerph16245006).

Westin, A. F. (1970). *Privacy and freedom*. London : The Bodley Head

Yavuz, H. (2012). *Budalalığın keşfi*. İstanbul: Timaş Yayınları

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

V. Bölüm: Din ve Mahremiyet

1. Temel Dini Referanslara Göre Mahremiyet Huriye MARTI
2. Fıkhi Perspektiften Mahremiyet Abdullah KAHRAMAN
3. Mahremiyet Hakkında Bazı Mülahazalar: Tanrı ve İnsan İlişkisi Üzerinden Bir Kavramın Ahlaki Muhtevası Ekrem DEMİRLİ

TEMEL DİNÎ REFERANSLARA GÖRE MAHREMİYET

Huriye MARTI¹

Giriş

Mahremiyet kavramının, zaman ve mekân farkı gözetmeksizin ilk insan Hz. Âdem'den bugüne insanlığın gündeminde oluşunu, fitratımıza borçluyuz. Bir diğer deyişle, insanın yaratılışında, kendisine ait özel bir alana ve dokunulmazlıklara ihtiyaç duyması, birtakım görünür ve görünmez sınırlarla varlığını korumak istemesi gibi mahremiyete dair kodlar bulunur. Bu kodlar gereği sosyal hayatta mahremiyete yönelik bazı haklar talep eden her insan, aynı zamanda bir diğer ferdin mahremiyetini ihlal etmemek üzere sorumluluklar üstlenmekle mükelleftir. Hak ve sorumluluk dengesinin kurulduğu yerde hukuki ve ahlaki sınırlar, sınırların bulunduğu yerde ise bir üst irade vardır. Dolayısıyla İslam'da mahremiyet, sadece insan aklının değil, aynı zamanda ilahî iradenin yani Allah Teâlâ'nın da müdahale ettiği, koruduğu, korunmasını istediği ve çiğnendiğinde ceza öngördüğü bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahremiyetin Kapsamı ve Kaynağı

Mahremiyet kelimesinin Arapça olan kökeninde H-R-M harfleri bulunur ve bu kök “yasaklanan, dokunulmaz olan, kutsal ve saygıya lâyık” gibi anlamlar taşır (İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, “h-r-m” mad.). Mahremiyet kelimesi, “haram, hürmet, muhterem, ihtiram, harim, muharrem” gibi

¹ Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, ORCID: 0000-0003-3633-0979

sözcük ve terimlerle akrabadır. Mahremiyet denildiğinde ilk akla gelen, “sınır” kavramıdır. Her insan kimi zaman fiziksel kimi zaman da duygusal anlamda sınırlarını muhafaza etmek, “özel” olduğunu düşündüğü alanlara bir başkasının müdahalesi söz konusu olduğunda yetkili konumda olmak ister. Bu durum, ikili ilişkilerde aynı şekilde muhatapın da sınırları olduğunu fark etmeyi ve bu sınırlara karşı “saygılı” davranmayı gerektirir. Bir başkasının bilmesini istemediğimiz özel bilgiler, bir başkası tarafından girilmesini istemediğimiz özel mekânlar ve bir başkasının görmesine ya da dokunmasına izin vermediğimiz özel alanlar mahremiyetin kapsamındadır.

Girişte de ifade ettiğimiz üzere, hukuki ve ahlaki sınırların olduğu yerde bir “sınır çizici” vardır. Bu üst otorite, insanların uyması gereken kuralları belirleyerek sosyal hayatın güven ve huzur içinde devamını sağlar. Sınır aşımalarına dair cezai müeyyideleri belirler ve sınırlara riayet edenleri ödüllendirir. İslam’a göre, bizi, canlı-cansız bütün varlıkları ve içinde yaşadığımız dünyayı yaratan Yüce Allah, aynı zamanda yaşatan, koruyan ve yönetendir: “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir” (Bakara 2/29) “İşte sizin Rabbiniz Allah. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin. O her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözetendir)” (En’âm 6/102) Hâlık (yaratan), Hâkim (hükmeden) ve Şâri’ (kanun koyan) olarak Yüce Allah’a iman etmek, O’nun çizdiği sınırlara riayet etmeyi gerektirir ki, işte bu sınırlar arasında mahremiyete dair kurallar da bulunur. Dolayısıyla İslam’a göre hem mahremiyet duygusunu yaratan hem de bu fitrî duygunun ve ihtiyacın gereği olarak ilkeler belirleyen Allah Teâlâ’dır. İnsan ise mahremiyete dair hakları koruyacak ve sorumlulukları üstlenecek olan akıllı, bilgili, onurlu, güçlü ve irade sahibi varlıktır.

Mahremiyetin kaynağı Allah Teâlâ olunca, din tarafından mahremiyet kapsamında belirlenen dokunulmazlık alanlarının fitrata uygun olması gayet doğaldır. Çünkü insanın fizyolojik ve biyolojik yapısını, ruhi ve manevi ihtiyaçlarını, bireysel ve toplumsal özelliklerini en iyi şekilde bilen Yüce Yaratıcı, onun sağlığı, mutluluğu ve güvenliği için en uygun olanı emredecektir: “Hiç Yaratın bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır” (Mülk 67/14).

Dinin mahremiyet konusunda söz söylemesi, insanların keyfi uygulamalarına, akliselime aykırı taleplerine ve sınır tanımazlıklarına izin vermemek; ortak bir zeminde buluşmalarını sağlamak içindir. Mahremiyet konusunda temel prensiplerin belirlenmesi, bireylerin ve toplumun huzurunu kaçırarak kişisel ya da organize yönelimlere izin vermeyecektir. Nitekim sadece dinî değil, kültürel ve geleneksel anlamda da her toplumda mahremiyete dair asgari müşterekler ve ortak bir algı vardır. Böylelikle her insan kendisinin ve sevdiklerinin dokunulmazlık hakkını koruma, itibarını sarsacak hamlelerden korunma, özelini kilitli tutma imkânı bulur.

“Kilit” deyince mahremiyetin korunmasına yönelik kapılar, duvarlar, perdeler, kutular gibi maddi eşyaların yanı sıra, şifreler, parolalar, kare kodlar, yeminler, sözleşmeler gibi bilgiye dair enstrümanlar da akla gelir. Diğer yandan, bir başkasının özelinden gözünü çevirmek, gizli konuşmalara kulağını kapatmak, kendini ilgilendirmeyene burnunu sokmamak, harama el uzatmamak, sırta ihanet etmemek gibi birçok ahlaki ilke de mahremiyete dairdir. Şu hâlde, mahremiyet deyince sadece “bedeni örtmeyi” anlayan sığ bir bakış doğru değildir. Aksine mahremiyetin geniş bir dokunulmazlıklar alanını kapsadığı fark edilmelidir.

İçinde yaşadığımız yüzyıl, sosyo-kültürel değişimleri, teknolojik ilerlemeleri, hızlı ve yaygın iletişim modelleriyle toplumların mahremiyet algılarını ve alışkanlıklarını ciddi anlamda etkilemiş durumdadır. Değişimin ve gelişimin sağlıklı yaşanabilmesi ancak kültür ve geleneğin, inanç ve ahlakın sabitelerini koruyarak, dünü ve bugünü birlikte düşünmekle mümkündür. Zira sabitelerin kaybolduğu yerde savrulmaların yaşanması, ilkelerin unutulduğu yerde eğretikararların ve günümüzün uygulamaların yaygınlaşması mukadderdir. Mahremiyet gibi insan hak ve özgürlüklerini doğrudan ilgilendiren bir konuda sabiteleri korumak da bu yüzden önemlidir. Modern çağ ve sonrası, bireyi öne çıkaran, ona sınırları çiğneme konusunda cesaret veren, sosyal normları esneten, dinî ve manevi değerlere mesafeli duran yapısıyla mahremiyete dair sorunların artmasına sebep olmuştur. Bir yandan gösteri çağının insanları olarak “görünür olmayı” haddinden fazla önemseyen, diğer yandan aynaya bakmak yerine “başkalarını gözlemeyi” tercih eden milyonların mahremiyet ihlali yaşa(t)ması kaçınılmazdır. Dolayısıyla hukuk, etik, psikoloji, sosyoloji,

dinî ilimler gibi birden çok disiplinin ortak çalışmalarıyla hem bireysel hem de toplumsal anlamda mahremiyet bilincini güçlendirmeye ihtiyacımız vardır.

Yazımızın başında da belirttiğimiz üzere, mahremiyet sonradan kazanılan bir hak değil, tıpkı yaşama hakkı gibi, ırk, din, cinsiyet ve yaş farkı olmaksızın her insanın doğuştan sahip olduğu bir haktır. Modern hukukta mahremiyet hakkının kaynağı ve dayanağı anayasalar, kanunlar ve uluslararası sözleşmelerdir. “Özel hayatın gizliliği” olarak adlandırılan bu hak, devletin koruması altındadır. İslam hukukunda ise mahremiyet hakkının kaynağı Kur’an ve Hz. Peygamber’in sünnetidir. İslam’a göre mahremiyet; kapsamı ve sınırları Şâri’ tarafından belirlenmiş, hukuki ve ahlaki ilkeleri koyulmuş, ihlali durumunda müeyyideleri belirlenmiş maddi ve manevi bir dokunulmazlık alanıdır.

İslam’da mahremiyet hakkının söz konusu edildiği üç temel alandan bahsedebiliriz: Beden, mekân ve bilgi mahremiyeti. Beden mahremiyeti, kişinin her türlü fiziksel müdahaleden ve şiddetten, gözetlenmekten ve rızası dışında görüntülenmekten korunma hakkıdır. Mekân mahremiyeti, kişiyi kuşatan fiziksel alanın korunmasını ve özel yaşam alanlarının dokunulmazlığını ifade eder. Bilgi mahremiyeti ise özel bilgilerin toplanması, saklanması, çoğaltılması ve paylaşılması gibi hususlarda dokunulmazlıkları belirler. Şimdi bu üç alana dair dinî bilgi kaynaklarımıza kısaca yer verelim.

Kur’an ve Sünnete Göre Beden Mahremiyeti

Allah Resûlü (sas), “*Bedeninin senin üzerinde hakkı var*” (Müslim, Sıyâm, 182) buyururken insana vücudu konusundaki sorumluluğunu hatırlatmaktadır. Bu sorumluluk, bedenin beslenme, giyinme, hastalıklardan korunma, tedavi olma gibi haklarının yanı sıra, mahremiyet hakkını da gözetmeyi gerektirir. Cennette yasak ağacın meyvesinden yemelerinden dolayı Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın avret yerleri açılınca, ilk refleksleri cennet yapraklarıyla örtünmeye çalışmak olmuştur (A’râf, 7/20-22). Yeryüzünde yaşayan ilk insan topluluklarına ait mağara resimlerinde bile, onların ilkel kıyafetlerle de olsa bedenlerini örtme ihtiyacı hissettikleri görülür. Dolayısıyla bedenin örtülmesi hukuki bir zorunluluğun ya da dini bir sınırlamanın öncesinde, insan doğasında var olan bir davranıştır. Bu konuda Kur’an’da şöyle buyrulur: “*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek*

elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alâmetlerindendir. Belki öğüt alırlar” (A'râf, 7/26).

Yüce Allah, beden mahremiyeti konusunda dikkatli olmaları için kullarını şöyle uyarır: “Ey Âdemoğulları! Şeytan, avret yerlerini kendilerine açmak için elbiselerini soyarak anne babanızı cennetten çıkardığı gibi, sizi de yoldan çıkarmasın” (A'râf, 7/27). Bu hususta Müminlere örnek olan Allah Resûlü (sas), kişinin eşi dışında herkesin yanında mahrem yerlerini örtmesini istemiş ve hatta “Kişi tek başına olunca ne kadar örtünmesi gerekir?” sorusuna, “Kendisinden hayâ edilip utanılmaya en lâayık olan zat, Allah'tır” şeklinde cevap vermiştir (Tirmizî, Edeb, 22; Ebû Dâvûd, Hammâm, 2). Hadiste “utanma duygusu” gibi fitrî bir durumun ve “hayâ” gibi bir ahlaki erdemin vurgulanması dikkat çekicidir.

Hiz. Peygamber (sas) beden mahremiyeti ihlallerinin oluşmaması adına bireylerin hem kendileri hem de muhatapları üzerinden dikkat etmeleri gereken bazı kurallar belirler. Diğer bir deyişle, kendi bedeninin özelini korumanın ve muhatabın bedenine saygılı olmanın gereğine dair emir ve yasaklarda bulunur. O, bir defasında açıkta banyo yapan bir adam görmüş ve bu davranışın yanlışlığını hutbesine konu edinerek şu konuşmayı yapmıştır: “Allah halimdir, hayâ sahibidir, kusurları örter. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Biriniz gusledeceğinde kapalı yerde yıkansın” (Nesâî, Gusûl ve Teyemmüm, 7). Yine bir başka defasında, ağır bir taş taşırken peştamalı çözülen Misver b. Mahreme'ye, “Dönüp elbiseni al. Sakın çıplak gezmeyin!” buyurmuştur (Müslim, Hayız, 78). Hiz. Peygamber'in bildirdiği sınırlara göre, “Erkek erkeğin, kadın da kadının avret yerine bakamaz. Bir örtünün altında erkek erkeğin, kadın da kadının tenine dokunamaz” (Müslim, Hayız, 74). Hiz. Peygamber, iki kadının veya iki erkeğin çıplak iken aynı yatakta yatmalarına da izin vermediği gibi (Nesâî, Zînet, 20; Dârimî, İsti'zân, 20), tuvalet ihtiyacını giderirken iki kişinin yan yana gelip konuşmalarını ve birbirlerinin avret yerlerine bakmalarını yasaklamıştır (İbn Hanbel, III, 36).

Hiz. Peygamber ile Zeyneb bnt. Cahş'ın evlendiği gün, düğün yemeğinden sonra insanlar dağıldığı hâlde birkaç kişi ısrarla orada oturup sohbet etmeye devam etmişti. Ev halkını yalnız bırakmayı düşünemeyen bu kişiler yüzünden huzuru kaçan Allah Resûlü (sas), nezaketen beklemiş hatta belki anlarlar diye

odadan çıkmıştı. İşte böyle bir durumda mahremiyete dair ilk Kur'an ayetleri inmişti: *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalplerinizin hem de onların kalplerinin temiz kalması için en uygunudur..."* (Ahzâb 33/53; Müslim, Nikâh, 93) O güne kadar Arap toplumunda evlerin girişlerinde kapı niyetiyle asılı olan perdelerin sıcağın da etkisiyle kapalı tutulmadığı, evlere girilirken izin isteme alışkanlığının bulunmadığı bilinmektedir (Çağrı, 2001: XXIII, 509). Bu ayetlerin uyarısından sonra Müminler perdeleri kapatmaya özen göstermişler (Buhârî, Nikâh, 68), herhangi bir evin -özellikle de Peygamberimizin hanesinin- sakinleriyle konuşurken perdenin gerisinde durarak rahatsız etmeyecek şekilde davranmaya başlamışlardır. Bu sayede insanlar, bir odaya veya eve girmeden önce izin istemeyi ve mekânın mahremiyetine saygılı olmayı öğrenmişlerdir. O günden bugüne kapalı bir mekâna izin alarak girmek, gizlice hiçbir özel alanı gözetlememek, hane mahremiyetini koruyacak şekilde hassas davranmak İslam kültür ve geleneğinde yer etmiştir.

Bir süre sonra, aslında geleneğin etkisiyle başörtüsü kullanmaya alışık olan kadınların, boyun ve göğüs dekoltelerini de kapatacak şekilde daha özenli örtünmelerini emreden hicap ayetleri nazil olmuştur: *"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziyetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut Müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerinin farkında olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey Müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!"* (Nur 24/31).

Bu ayetlerin yanı sıra kadınların dışarı çıkarken evde giydikleri elbiselerinin üzerine bir dış giysi almalarını isteyen ayetler de beden mahremiyetini doğrudan ilgilendirmektedir (Ahzab 33/59). Hz. Âişe, bu ilahî emirler gereği giyim tarzlarını ve mahremiyet algılarını gözden geçiren o günün kadınlarını şöyle anlatır: *“Allah ilk muhacir kadınlara rahmet eylesin. Allah, ‘Başörtülerini yakalarının üzerine kadar salsınlar’ âyetini indirince, onlar dışarıda giydikleri uzun elbiselerinin kenarından kesip, çıkan parçayla derhâl başlarını örttüler”* (Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 12).

Kur’an’da yaşlı kadınlara mahremiyet konusunda bir ayrıcalık tanınmış, *“Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla iştirak eder, hakkıyla bilendir”* buyrulmuştur (Nur 24/60). Allah Resûlü (sas) de Mümin kadınları bayram namazına katılmaları için namazgâha davet etmiş, üzerine alacak dış giyimi olmadığından dolayı izin isteyenlere ise arkadaşlarından ödünç örtü almak suretiyle mutlaka namaza katılmalarını söylemiştir (Buhârî, Salât, 2). Benzer biçimde, sabah namazını Mescid-i Nebevi’de Hz. Peygamber’in arkasında kılmak için alacakaranlıkta evlerinden çıkarak cemaate katılan kadınların da dış örtülerine bürünerek geldikleri hadis kitaplarımızda anlatılmaktadır (Buhârî, Mevâkütü’s-salât, 27).

Beden mahremiyetine saygı konusunda toplumsal bir bilinç inşa eden Allah Resûlü (sas), tesadüfen görmenin bir günahı olmasa da ikinci defa dikkatle bakarak karşıdakini huzursuz etmenin dinen yasak olduğunu söylemiş, *“Bir bakışa diğerini ekleme!”* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43; Tirmizî, Edeb, 28). Dolayısıyla “güzele bakmak sevaptır” gibi bir halk deyişinin ardına gizlenerek beden mahremiyetini çiğnemek, dinen kabul edilemez. Bu hususta Müminleri uyaran Kur’an ayetleri şu şekildedir: *“Mümin erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, namuslarını korusunlar... Mümin kadınlara da söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, namuslarını korusunlar”* (Nur 24/30-31). Ayetlerin cinsiyet farkı gözetmeksizin kadına ve erkeğe peş peşe aynı üslup ve aynı ifadelerle seslenmesi, beden mahremiyeti konusunun herkesi eşit biçimde ilgilendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira sonuçta amaçlanan, insan onurunun korunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, yolda, iş

yerinde, çarşıda, toplu taşımada, kısacası sosyal hayatın aktığı her alanda bir kişinin -hemcinsi de olsa- karşısındakini rahatsız edici ve ısrarlı bakışlarla tedirgin etmesine dinimizde izin verilmediği görülecektir.

Kur'an ve Sünnete Göre Mekân ve Mesken Mahremiyeti

Bireylerin özel yaşam alanlarına selamsız, izinsiz ya da habersiz girilmesi, ahlaka ve hukuka aykırı bir durumdur. Bilhassa ev; sakinlerini barındıran, koruyan, saklayan, özel hâlleri örten, mahrem bir mekândır. Bu sebeple kültürümüzde ev için “yabancılar kapalı, dokunulmaz yaşam alanı” manasında “harem” kelimesi de kullanılır.

Şahsa özel bir mekâna girilirken izin alınması gerektiği, Kur'an'a konu olacak derecede mühim bir meseledir. Zira izinsiz atılan her adım, kötü niyet taşımasa bile, mahremiyeti ihlal ederek birçok sorunu beraberinde getirebilecektir. Kur'an'ın izin istemeyi öğütleyen ayetlerinde şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, ‘Geri dönün’ denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. İçinde size ait bir eşya olan, oturarı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir”* (Nur 24/27-29). Ayete göre, “oturarı bulunmayan” yani herkesin kullanımına açık olan oteller, misafirhaneler, hanlar, dükkânlar ve kütüphaneler gibi ortak yaşam alanları dışında, şahsî mülke izinsiz girmek yasaktır.

İzin alma erdem ve sorumluluğunun küçük yaştan itibaren alışkanlık olarak geliştirilmesi gerektiğine dikkat çeken bir diğer Kur'an ayetinde ise şöyle buyrulmaktadır: *“Ey Müminler! Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar sizin için mahrem üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için ne de onlar için bir mahzur yoktur. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. İşte Allah ayetleri size böyle açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”* (Nur 24/58).

Ayetten anlaşılabacağı üzere, mekânın dokunulmazlığı sadece yabancılar için değil, komşularla, akrabalarla hatta ev sakinlerinin birbirleriyle ilişkilerinde de geçerlidir. Banyo ve yatak odaları gibi mahremiyet derecesi yüksek alanlara izinsiz girilmemesi, bu konuda çocukların eğitilmesi kadar, yetişkinlerin de çocuklara karşı saygılı davranması önem arz eder. Bir adam Resûlullah'a gelerek, "Annemin yanına girerken izin istemeli miyim?" diye sormuş, Resûlullah (sas), "*Evet, izin iste*" diye cevap vermiştir. Devamında gelişen diyalog şu şekildedir:

- Ama ben onunla aynı evde oturuyorum.
- *Yine de yanına girerken ondan izin iste.*
- Ama ona ben hizmet ediyorum.
- *Ondan izin iste, onu çıplak olarak görmek ister misin?*
- Hayır.
- *O hâlde, izin almadan annenin yanına girme!* (Muvatta, İstîzan, 1)

Yaşlının, hastanın, çocuğun, gencin odasına girerken izin istenmesi, ahlaki bir güzellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam edep, nezaket ve zarafet dinidir. Kabalığın, şiddetin, ilkel ve görgüsüz tavırların İslam Peygamberinin hayatında asla yeri olmamıştır. Hz. Peygamber'in vahyin aydınlığında şekillenen günlük hayatı, Müminlere örnek olarak yaptığı her iş, söylediği her söz, aldığı her karar, sahip olduğu her alışkanlık merhamet, adalet ve nezaket esasına dayanır. Onun dile getirdiği ölçü gayet açıktır: "*Biriniz üç defa izin ister de kendisine izin verilmezse geri dönsün*" (Müslim, Âdâb, 33). Nitekim selam vermeden yanına giren bir kişiyi şöyle ikaz etmiştir: "*Geri dön ve 'es-selâmü aleyküm; girebilir miyim?' de*" (Ebû Dâvûd, Edeb, 137).

Mekân mahremiyetinin ihlaline dair bir diğer sorunlu davranış ise özel yaşam alanını gözetlemektir. "*Hiç kimse izin almaksızın başkasının evinin içine bakmasın. Kim izinsiz bakarsa aynen izinsiz girmiş gibi (suç işlemiş) olur*" (Ebû Dâvûd, Tahâret, 43) buyuran Allah Resûlü (sas), bu konuya dikkat çeker. Özel yaşamın gizliliğini tehdit eden davranış, basit çaplı bir gözetleme ve kulak misafiri olma çabasından, ileri düzeyde teknoloji ile desteklenen izinsiz görüntü ve ses kayıtlarına varana kadar her boyutta suçtur. Kanun karşısında suç olduğu gibi, Allah karşısında da günah ve vebal olan "gizlice izleme", kimi

zaman güvenlik gerekçesiyle yapılsa da izlenilen ve takip edilen açısından son derece rahatsız edicidir. Dolayısıyla, iş verimi ve disiplini, ortamın düzen ve güvenliği gibi amaçlarla görüntü kayıtları alınacaksa, çalışanların, müşterilerin, öğrencilerin, hastaların, kısacası o alanı kullanan kişilerin bilgilendirilmesi şarttır. Sonuçta mekân mahremiyetine dikkat edilmesi, fiziksel/maddi anlamda olduğu kadar, duygusal/manevi anlamda da insanın huzur ve güvenini karşılamaya yöneliktir.

Kur'an ve Sünnete Göre Bilgi Mahremiyeti

Kişilere, ailelere, kurumlara hatta devletlere ait özel bilgilerin dokunulmazlığı, bilgi mahremiyeti başlığı altında incelenebilir. Dinin ve hukukun koyduğu ilkeler kapsamında bilgilerin güven içinde saklanması, bireysel olduğu gibi kamusal anlamda da bir haktır. Bilginin izinsiz edinilmesi, taşınması ve paylaşılması gibi davranışlar İslam'a göre suç ve manevi vebal teşkil eder. Dolayısıyla kişiyi bilgi mahremiyetini ihlale götüren tecessüs, gıybet, laf taşıma gibi ahlaki zafiyetlerin giderilmesi ve “özel bilgiye saygı” bilincinin yerleşmesi son derece önemlidir.

Çok bilinen bir ayette, bilgi mahremiyetine dair şöyle buyrulur: Dinimizde *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın. Sizden biri, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksiniirsiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul eden ve sonsuz rahmet sahibi olandır”* (Hucurât 49/12). Ayette geçen “tecessüs” kelimesi, bir kimsenin öğrenilmesini istemediği için gizlediği bir durumu merak etme, özel hayatın detaylarını araştırıp soruşturma demektir. Elbette güvenlik güçlerinin suçu tespit etmek üzere yaptığı aramalar ya da toplumun barış ve emniyetini tehdit eden kişilere dair özel bilgilerin paylaşımı bu konunun dışındadır. Ancak suç söz konusu olmadıkça, belgeler, e-postalar, mektuplar, telefon mesajları, kısa notlar ve meslek gereği edinilen sırlar (söz gelimi doktorların, öğretmenlerin, imamların, psikologların kendilerine başvuranlar hakkında edindiği şahsî bilgiler) dokunulmaz ve paylaşılmazdır. Sır olarak saklanan veya güvenlik sebebiyle bir başkasıyla paylaşılacak istenmeyen bu bilgilere muttali olma çabası, İslam ahlakına, kültür ve geleneğimizin “erdemli insan” profiline aykırıdır.

Felakete sürükleyen bir merak olarak vasıflandırabileceğimiz tecessüs, aslında sadece bilgi değil, beden ve mekân mahremiyetini de tehdit eden hastalıklı bir hâldir. İslam’a göre, insan “mükerrem” yani şerefli ve değerli bir varlık olarak yaratılmış olup, onun şerefini ve saygınlığını zedeleyecek, toplum içinde küçük düşmesine ya da hak ihlali yüzünden zulme uğramasına sebep olacak davranışlara izin verilmez. Bu konuda sınır koyan Cenab-ı Hak’tır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) bir hadisinde şöyle buyurur: *“Ey diliyle iman edip kalbine iman girmeyen kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayınız ve onların gizli hâllerini araştırıp durmayınız. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizlediğini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (işlemiş olsa bile) açığa çıkarıp rezil eder”* (Ebû Dâvûd, Edeb, 35). Hadiste tecessüsün iman zafiyetiyle bağdaştırılması dikkat çekicidir. Ayrıca kullarını bu şekilde tedirgin eden ve zarara uğratan kimselerin Allah Teâlâ tarafından cezalandırılacağına dair vurgu, mahremiyetin ilahî kurallarla korunmuşluğunu göstermektedir. Bir diğer hadiste de benzer ikazlar vardır: *“Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa kıyamet günü kulağına kurşun dökülür”* (Buhârî, Ta’bir, 45).

Kişinin bilinçli bir şekilde ya da tesadüf sonucu öğrendiği özel bilgi, aslında Peygamberimizin ifadesiyle emanettir: *“Meclisler emanettir (buralarda konuşulan ve yapılanlar mahfuzdur); ancak haksız yere kan akıtılan, gayri meşrû işler tasarlanan veya insanların mallarının haksız yollarla yenildiği yerler bunun dışındadır”* (Ebû Dâvûd, Edeb, 32; Tirmizî, Birr, 39). Dolayısıyla bilgi mahremiyetine saygının emanet bilinciyle doğrudan ilişkisi vardır. Kur’anda ifade edildiği üzere, Müminler emanetlerine ve ahitlerine sahip çıkan kimselerdir (Mü’minûn 23/ 8).

Emanet bilincine aykırı olduğu için İslam’da yasaklanan davranışlar arasında gıybet, dedikodu ve koğuculuk yani laf götürüp getirme de yer alır. Bu davranışlar, insanları birbirine düşürerek, yalanın yayılmasına ve güvenin azalmasına yol açarak toplumun huzurunu kaçıır. Magazinsel bir tadı varmış gibi görünen ve tecessüsü körükleyen her dedikodu, bir kişiye ait bilginin onun yokluğunda ve rızası dışında diğerleriyle paylaşılması anlamına gelir. Bu yüzden gıybet haram kılınmış, gıybeti engel olmak Müminin vazifeleri

arasında sayılmış ve Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kim Müslüman kardeşinin şeref ve namusunu onun yokluğunda gıybet edene karşı korursa Allah da kıyamet gününde onu cehennem ateşinden korur”* (Tirmizî, Birr, 20).

İslamî literatürde “nemime” olarak adlandırılan laf taşıma huyu ise, insanlar arasında düşmanlık, rekabet ve bozgunculuk çıkarmayı hedefleyerek gizli bilgilerin aktarılması anlamına gelir. Mahalle arası dedikodularından, internet ve sosyal medya mecralarında kişisel bilgilerin korunması prensibini çiğneyerek sırları ifşa eden her türlü art niyetli yayına kadar, laf taşımanın çeşitli örnekleri karşımıza çıkabilir. Unutulmamalıdır ki her bir dedikodu, her bir laf taşıma, bir tek kişinin attığı sorumsuz adımla başlar ve bazen etrafına sarılan yalanların da etkisiyle çığ gibi büyüyerek durdurulması imkânsız bir toplumsal zarara dönüşür. O bir kişi için Allah Resûlü’nün uyarısı gayet kısa ve nettir: *“Laf taşıyan cennete giremez”* (Buhârî, Edeb, 49, 50; Müslim, İman, 168).

Sonuç

Mahremiyet, kişinin kendisine ait olanı fark etmesine, korumasına ve sahip olduğunu ne zaman, nasıl ve ne ölçüde başkasıyla paylaşabileceğine karar vermesine işaret eden çok boyutlu bir kavramdır. “Özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı” anlamında mahremiyet hakkı, İslam’da insanın en temel haklarından birisi olarak kabul edilir. Çünkü bedensel ve ruhsal anlamda özeline saygı duyulmasını beklemek, insanın fıtratında vardır. Elbette kültürlerin, inançların, gelenek ve göreneklerin etkisiyle şekillenen “mahrem” kabulü, zamanın akışından nasibini alacak, değer yargılarının, ekonomik, siyasi ve sosyal atılımların, sağlık, eğitim ve iletişim gibi kurumsal yapılarda yaşanan değişimlerin izlerini taşıyacaktır. Ancak hukuki ve ahlaki anlamda mahremiyetin korunmasına yönelik belirlenen temel ilkeler değişmezdir. Bu ilkeler bireyin güvenliğini ve toplumun huzurunu temine yönelik olup İslam’a göre ilahî kaynaklıdır. Allah Teâlâ tarafından belirlenen ve Allah’ın Resûlü tarafından yaşama geçirilerek uygulanan mahremiyet kodları, Veda Hutbesinden bugüne her çağda insanlığa sorumluluğunu hatırlatacak niteliktedir: *“(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir (dokunulmazdır)”* (Buhârî, İlim, 9).

Kaynakça

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (2000). *es-Sahihu'l-buhârî*. (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz). Suudi Arabistan: Dâru's-Selâm.
- Çağrıçı, M. (2001). "İzin". *DİA*. XXIII, 509. İstanbul: TDV Yayınları.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. (2000). *es-Sünen*. (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz). Suudi Arabistan: Dâru's-Selâm.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. (trs.). *es-Sünen*. Haz. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. (2005). *el-Müsned*., Ürdün: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye.
- İbn Manzûr. (trs.). *Lisânü'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Mâlik b. Enes. (1994). *Muvatta'*. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî. (2000). *es-Sahih*. (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz). Suudi Arabistan: Dâru's-Selâm.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. (1994). *es-Sünen*. Haz. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. (1987). *el-Câmiu's-sahih*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

FIKHÎ PERSPEKTİFTEN MAHREMİYET

Abdullah KAHRAMAN¹

Giriş

I. Mahremiyet Kavramı

İslamî terminolojide kullanılan “mahremiyet” kavramı, “özel hayat ve özel hayatın gizliliği” ifadesinde yer alan “dokunulmazlık” ve “gizlilik” unsurlarını içermektedir. Ancak fikhî anlamda “mahremiyet” kavramı özel bir kullanım olup daha çok, kadının yabancı erkeklere ve kadınlara karşı tesettür tarzını ve ölçüsünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle, “mahrem” tabiri, birbiriyle evlenmesi dinen yasaklanmış akrabaları ifade etmek için kullanılan bir fıkıh terimidir. Kelime olarak Arapça “h.r.m” kelimesine dayanan “hurmet ve yine bu kökten gelen “harîm” kelimesi, dokunulması ve ihlal edilmesi helal olmayan şeyleri ifade etmek için kullanılır. Yine aynı kökten gelen “mahrem” kelimesinin kök anlamında yasaklamak, men etmek, el sürmemek, saygı gösterilecek şey, namusu korunan ve evlenilmesi yasak olan yakınlar gibi anlamları da vardır. Kelimenin “mahremiyet” şeklindeki kullanımı ise gizlilik ve gizli kalması gereken şeyleri ifade eder.

Bütün bu kullanımlar mahremiyet kelimesinin genel olarak insanın, insan olması hasebiyle sadece kendisine ait olan, başkasıyla paylaşmamaya özen gösterdiği, sır kabul ettiği, dokunulmasını istemediği, ihlalinden hoşlanmadığı hususları ifade eder. Bunun yanında mahrem ve mahremiyet kavramlarının,

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9701-4000

kadın-erkek ilişkilerinde özel bir kullanım kazandığı, özellikle cinsel dokunulmazlık alanı anlamına geldiği de söylenebilir (İbn Manzur, “h.r.m” md.).

II. Mahremiyetin Önemi

Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle mahremiyet anlayışında geriye ve olumsuzla doğru bir dönüşüm de yaşanmıştır. Zira özel hayatın ve sırların korunması veya ifşa edilmesi konusunda insanlık tarihinin yaşadığı bir değişim ve şöyle bir dönüşüm vardır: Roma’da ve ilkel toplumlardaki anlayışa göre birey görüldüğü kadar var olduğuna inanıyordu. Bunun için de gizliliklerini ne kadar aşikâr ederse toplumda o kadar kabul görüyordu. Mahremiyet, ilkel toplumlar için âdeta bir eziklik, gerilik, aşağılanmışlık vesilesi sayılıyordu. Ancak zamanla dinlerin büyük katkısıyla insanlar mahremiyetin önemini kavradılar ve onu korumak istediler. Paylaştıkça var ve saygın olurum anlayışı yerini, sırlarım ve mahremiyetlerim olduğu, bunlar bende gizli ve bana özel kaldığı kadar şahsiyetimi, insanlığımı, dokunulmazlığımı koruyabilirim anlayışına bıraktı. Zaman içerisinde insanlık özel hayat kavramını ve özel hayatın gizliliği hakkını bir insan hakkı olarak tanıdı. Batı’da ve Doğu’da anayasalar özel hayatın gizliliğini bir insan hakkı olarak kabul etti ve bu hak anayasalarla teminat altına alındı.

III. Mahremiyetin Kapsamı

Mahremiyet kavramının içeriğinin belirlenmesinde örf, âdet, gelenek, kültür gibi farklı faktörlerin etkisi vardır. Çünkü bazı temel noktalar olmakla birlikte, bu kavramın içeriğini her kültür farklı şekilde doldurmaktadır. Ancak bu kavramın içeriğinin belirlenmesinde en önemli faktörün din olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre mahrem ve mahremiyet kelimesinden kastedilen özel durumları, sadece bireyin kendisi için belirleyip orada bir muhtariyete sahip olduğu ya da hukukun belirleyip kişi lehine koruduğu alanlarla sınırlandırmak doğru değildir. Çünkü mahremiyet aynı zamanda ilahî iradenin ve dolayısıyla dinin büyük ölçüde hâkim ve belirleyici olduğu bir alandır (bk. Kahraman, 2008: 58; Diler, 2014: 69).

IV. Mahrem ve Namahrem Kavramları

Sözlükte “helal olmayan, yasaklanan şey” manasındaki “mahrem” kelimesi, fıkıh terimi olarak kendileriyle evlenilmesi dinen yasaklanmış bulunan belli derecelerdeki akrabayı ifade eder. Farsça bir terkip olan namahrem ise “aralarında

evlenme yasağı bulunmayan kişiler” demektir. Kur’an-ı Kerim’de geçmeyen mahrem kelimesinin hadislerde hem sözlük hem terim anlamında kullanıldığı görülür. Yine kavram olarak geçmese de Kur’an ve sünnette ve bunlardan hareketle hukuki normlar oluşturan fıkıh kitaplarında bu özel mahremiyet hükümleri yanında kamu hukukunu ilgilendiren mahremiyet hükümlerinin işlendiği de görülür. O hâlde, fikhî perspektif söz konusu olduğunda özel hukuk sahasına giren ve kamu hukuku sahasına giren mahremiyet olmak üzere iki türlü mahremiyetten bahsetmek mümkündür.

Özel hukuk sahasına giren ve özel anlam taşıyan mahremiyet, aslında hem erkeği hem de kadını ilgilendirmekle birlikte, bazı hassas özellikleri sebebiyle daha çok kadın üzerinden tanımlanarak bir kadının kendisine nikâhı helal olan ve olmayan erkeklere karşı davranış sınırlarını ifade eder. “Yabancı” veya “el” diye nitelenen ötekine karşı dinî değer ve hassasiyetler temelinde pozisyon alma, tavır belirleme ve bilinçli duruş göstermenin adı mahremiyettir. Tabii bu durumlar kadın açısından ifade edilse de tek taraflı bir anlam ifade etmeyeceğinden erkeği de ilgilendirmekte ve mahremiyet onun açısından da söz konusu olmaktadır. Yabancı olarak nitelenen kişilerle konuşma, görüşme, yolculuk yapma, onların yanında tesettür ve edep kurallarına riayet etme gibi hususlar bu tür mahremiyetin kapsamına girmektedir. Genel anlamda bu tür mahremiyet özel hukukun yani aile hukukunun bir parçasıdır. İslam hukuku açısından bu konu ayrıca helaller ve haramlar teknik terimiyle “Kerâhiye ve istihsân” veya “Hazr ve İbâha” başlıkları altında işlenir.

Kamu hukuku sahasına giren mahremiyet, özel hayat ya da özel hayatın korunması hakkı gibi tabirlerle de ifade edilen mahremiyettir. Anayasaların ve dolayısıyla hukukun düzenleyip korumak istediği mahremiyet de esasen budur. Bu tür mahremiyeti korumak için de mesken dokunulmazlığı, özel haberleşmenin gizliliği ve özel eşyaların dokunulmazlığı hükümlerinden yararlanılır.

V. Mahremiyetin Konusu Olan İnsan, İslam’ın İnsana ve Mahremiyetine Verdiği Değer

İslam inancına göre mahremiyetin muhatabı olan insan yaratılmışların en şerefliisidir (*eşref-i mahlukat*). Yüce Allah tarafından yeryüzünün halifesi misyonu taşıyan insanın yaratılmışların en şerefliisi olması özelliğiyle uyumludur. Bunun için de insanın sırf insan olması hasebiyle doğumundan ölümüne kadar

dokunulmazlığı (masumiyet) vardır. İslam hukukçuları bunu ifade etmek için insanın üç temel hakla dünyaya geldiğini, bunların da mülkiyet, ismet (masumiyet) ve hürriyet olduğunu ifade etmişlerdir. Allah'ın yüklediği emanetin muhatabı olan insanın bu üç temel hakka sahip olmasını zorunlu görmüşlerdir (Serahsî, 1973: II, 334). Buna göre insana bu hakları veren kanun, kral ya da anayasalar değil bizzat yaratıcıdır. Bu hakları elde etmek için de insan olmanın dışında hiçbir statüye sahip olmaya gerek yoktur. İslam âlimleri bu durumu “masumiyet âdemiyet iledir” şeklinde ifade etmişlerdir.

Mahremiyetin ve bu konuya ait değerlerin muhatabı insandır. Yüce bir değer ve temel insan hakkı olan mahremiyetin korunabilmesi şahsiyeti güçlü, kişilik ve sorumluluk bilincine sahip bir insan ve böyle insanların oluşturduğu bir toplumla olabilir. Bunun için de önce bu insanı inşa etmek gerekir. İslam'ın bu noktada ilahî hükümlerin muhatabı ve ilahî emanetin taşıyıcısı (Ahzab 33/72) kabul ettiği insana ve onun şahsiyetine çok önem verdiği malumdur. İnsanın en güzel şekilde yaratıldığını ifade eden âyet yanında (Tîn 96/4), insanın mükerrerrem/değerli ve değerlerle yüklü olduğunu ifade eden âyet (İsrâ 17/70) bu hususta temel bir belirleme yapmaktadır.

İnsanın şeref ve onurunu korumak adına İslam'ın ortaya koyduğu birtakım temel dinî, ahlaki ve hukuki hükümler vardır. Bu hükümlere riayet insana şahsiyet kazandırırken aynı zamanda mahremiyetin içselleştirilmesini sağlayacak ve ihlallerini de önlemiş olacaktır. İlgili hükümleri ihlalin birtakım hukuki sonuçları olsa da, özellikle ve öncelikle bu hükümler, şahsiyetle bütünleşmesi için ahlak formunda ifade edilmiş ve iman gereği olarak düzenlenmişlerdir. Söz gelimi gıybet ve tecessüs yasağının “ey iman edenler!” (Hucurât 49/12) uyarısının peşinden zikredilmesinden anlaşılan budur. İşte İslam insan şeref ve onurunu korumak adına alay etmeyi, lakap takmayı, ayıplamayı, hakareti, hor ve hakir görmeyi, sövmeyi, iftira etmeyi, koğuculuk yapmayı Müslüman şahsiyetine aykırı bulmuş, insan haklarına saldırı kabul etmiş ve yasaklamıştır. Hz. Peygamber hayatı boyunca bu değerlere sahip bir toplum inşası için mücadele etmiş ve sonunda kazandırdığı erdemlerle insanlığa örnek olabilecek bir nesil olan sahabeyi yetiştirmiştir. Bu neslin eğitim aşamalarında pek çok değer yanında mahremiyet bilinci ve eğitimi de yer almaktadır. İlgili âyet ve hadisler bu hususu ayrıntı sayılabilecek şekilde anlatmaktadır (Kahraman, 2008). Mahremiyet bilinciyle donatılmış olan sahabe

bunu o kadar önemsemiş ki, bir kimsenin dindarlığını ölçmek için mahremiyete verdikleri önemi de bir kriter olarak zikretmişlerdir. Nitekim bazı âlimler şöyle demiştir: “Biz selef-i sâlihine yetiştik. *Onlar esas kaliteli kulluğun namaz ve oruçla değil, insanların ırzlarına, namuslarına tecavüz etmemekle ve özel hayatlarına müdahale etmemekle elde edileceği kanaatinde idiler*” (Gazzâlî, 1994: III, 224).

Nihayet Hz. Peygamber’in insanlığa son evrensel mesajı olan Veda Hutbesinde dikkat çektiği, altını çizdiği ve korunmasını istediği değerlerden biri de temel insan hakkı olan mahremiyettir. Onun şu ifadeleri bu değerleri korumaya yöneliktir: “*Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur*”.

VI. Fıkıh Perspektifinden Mahremiyet

Bir tarafı ile Medeni Hukuk, diğer tarafı ile de Anayasa Hukuku ve Ceza Hukuku dallarını ilgilendiren özel hayatın gizliliği konusuyla ilgili detay hükümler, İslam hukukunun ikinci kaynağı olan sünnet tarafından düzenlenmiştir. Konuyla ilgili sünnet verilerinin detaylı bir şekilde ele alındığı ikinci sıradaki kaynaklar ahlak ve fıkıh kitaplarıdır. Özellikle kamu hukukunu ilgilendiren mahremiyet hükümlerinin fıkıh kitaplarından daha çok ahlak kitaplarında işlenmesinin özel bir anlamı vardır. Zira hukuki bir hüküm, mükellef tarafından daha çok müeyyidesi hesaba katılarak kabul görse de zaman zaman ihlal edilebilmektedir. Ancak ahlak kuralı içselleştirilmedikçe ve kişilik hâline gelmedikçe kişi o niteliği kazanamamaktadır. Dolayısıyla özel hayata dair hükümler de sağlam ve dayanıklı şahsiyet oluşturmaya yönelik olmak üzere daha çok ahlak kitapları içerisinde kendisine yer bulmuştur. Verilmek istenen mesaj ise, özel hayata ancak ahlaklı ve kişilik sahibi bireyler saygı gösterebilir ve bu değerleri ancak ahlaksızlar ihlal edebilir şeklindedir. Bu bakımdan şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, İslam özel hayat hakkı konusunda kapsamlı ve yeterli bir teori oluşturmaya zemin teşkil edecek veriler ortaya koymuştur. Bu hakkın korunmasını, İslam toplumunun esaslarını oluşturan diğer zaruretler gibi, insani bir zaruret saymıştır. Bu hak Kur’an ve hadislerde sadece ahlaki umdeler şeklinde yer almamıştır. Yerinde ifade edileceği üzere, bu hakkın kapsamına giren değerlerin korunması için birtakım hukuki

müeyyideler de getirilmiştir. Ancak klasik İslam hukuku kitaplarında bu hak özel bir tabirle karşılanmamıştır. Konuyla ilgili hükümler fıkıh kitaplarının *nikâh*, *talak*, *nesep* gibi bahislerinde, umumiyetle şahıs hukukunu ilgilendiren konular ise fıkıh usulü kitaplarının “*ehlîyet*” bölümlerinde ele alınmıştır. Dolayısıyla modern hukuklardaki kavramlaştırma ve kavramın içeriğini belirleme zorluğu İslam hukuku için de geçerlidir.

A. Özel Hukuk Sahasına Giren ve Özel Anlam Taşıyan Mahremiyet

Bu anlamdaki mahremiyetin iki boyutu bulunmaktadır. Birinci boyutu, belli derecedeki yakınlar yani mahremler arasında oluşan; mahremiyet anlayışını ve bilincini korunmakla birlikte, alanı ve kapsamı daha dar olan mahremiyettir. İkinci boyutu ise el, yabancı ve namahrem kabul edilen kişiler arasında oluşan şekli ve kapsamı daha geniş olan mahremiyettir. Zira mahremiyet belli noktalarda mahrem olanlara ve namahrem olanlara karşı farklılık arz etmektedir.

1. Mahrem Olanlar Arasında Mahremiyet

İnsana ait üstün bir değer ve duygu olan mahremiyetin katmanları ve boyutları vardır. Bundan dolayı bir insana kan bağı olarak bile çok yakın olmak onun her türlü gizli durumuna muttali olma hakkını vermez. İnsanın en yakınlarından bile gizli tuttuğu özel durumları vardır ki bunların korunması ve bunlara saygı duyulması gerekir.

a. Mahrem Olanlar (Muharremat) ve Özellikleri

Mahrem olma, çok yakın, sırdaş, içeriden, güvenilir, sır verilebilir, kimsenin muttali olamayacağı veya olmaması gereken durumlardan haberdar olabilir olma özelliklerini taşımaktadır. Bu özelliklerin önemli bir kısmı sonradan veya dışardan müdahalelerle kazanılmayıp mahrem olmanın yapısında kendiliğinden var kabul edilir. Dolayısıyla mahrem olmak ayrı, ayrıcalıklı ve özel bir statüdür.

Mahrem olanların mahremiyetlerini belirleyen en temel özellik aralarındaki devamlı veya geçici evlenme engelidir. Nisâ sûresinin 23. ayetine göre aralarında devamlı evlenme engeli olanların bir kısmı kan akrabalığı sebebiyle mahrem olup aralarında evlenme engeli bulunurken, bir kısmı evlilikten doğan (sıhrî) ilişkilerden dolayı mahrem sayılır, diğer bir kısmı ise süt akrabalığı sebebiyle mahrem olduğundan aralarında devamlı evlenme engeli bulunur. Kan akrabalığı sebebiyle mahrem olanlar, erkek ve kadına göre düşünüldüğünde, kişinin annesi,

babası, dedesi, ninesi, kızı, oğlu, erkek ve kız kardeşi, halası, dayısı, teyzesi, erkek ve kızkardeş çocuklarıdır. Evlilikten doğan mahremler, kayın valideler, kayın babalar, üvey kızlar, baba ve dedenin hanımları damatlar ve gelinlerdir. Süt akrabalığı yoluyla mahrem olanlar, kişiye nesep yani kan hısımlığı sebebiyle mahrem olanlar süt akrabalığı yoluyla da mahrem olurlar. Süt anne, süt baba, süt dede, süt nine, süt kardeş, süt hala, süt teyze ve süt dayı gibi.

Aralarında geçici evlenme engeli olan mahremler, söz konusu engel kalkınca namahrem sınıfına dâhil olur. Buna göre mesela, bir Müslüman kadın Müşrik, ateist veya deist bir erkekle bu inançta devam ettiği sürece evlenemez. Ancak erkek Müslüman olursa evlenme engeli ortadan kalktığı için evlenebilir.

b. Mahrem Olanlarla İlişkilerde Mahremiyetin Korunması

Aralarında evlenme engeli bulunan mahrem akrabaların birbiriyle bir arada bulunma, konuşma, görüşme, yolculuk yapma, tesettürlü olma ve edep kurallarına riayet etme gibi hususlarda adabımuâşeret kuralı sayılabilecek hususlar dışında prensip olarak bir kısıtlama yoktur. Hatta yolculuk yapma noktasında bu mahremlerden birinin kadının yanında bulunması şart bile koşulmuştur.

Fakihler Nur sûresinin 31. ayetinden de hareketle, bir kadının baba, oğul, erkek kardeş gibi aralarında devamlı evlenme engeli bulunan yakınlarının yanında el, ayak, kol, saç, kulak, boyun gibi organlarını örtmesi gerekmediği kanaatine varmışlardır. Ancak bu bir fetva sınırı olup kadının bunların yanında da edeb ve takva ölçüleri gereğince aşırılığa kaçıp sıkıntıya girmeden imkân dâhilinde tesettüre riayet etmesi uygun bulunmuştur. Aynı ölçü ve hüküm bir Müslüman kadın için mahremi ve yakın akrabası olmayan yabancı kadınlar karşısında da geçerlidir. Bu hükmün amacı da mahremiyetin korunmasıdır.

Yine Müslüman kadınların evlenme yasağı bulunan erkeklerle tokalaşma, selamlaşma, ziyaretleşme, yolculuk yapma ve aynı mekânı paylaşmaları konusunda da adab dairesinde bir kısıtlama söz konusu değildir.

Bu konuda mahremiyetin korunması bakımından ev halkına getirilen en önemli kısıtlama ebeveyn odası başta olmak üzere yatak odalarıyla ilgilidir. En dar mahrem alan olan ve ev halkı, özellikle de çocuklar tarafından ihlal edilebilecek bulunan bu mekânda oluşan mahremiyetin korunmasına özel önem verilmiştir. Genel olarak mesken dokunulmazlığını önlemek için izin isteme (ist'izân)

prensibini getiren Kur'an özellikle bu konuda ayrıntı sayılabilecek birtakım hükümler getirmiştir. İlgili ayetler ve getirdiği hükümler şöyledir:

“Ey Müminler! Ellerinizi altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar, mahrem (kapanmamış) hâlde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için ne de onlar için bir sakınca yoktur. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. İşte Allah ayetleri size böyle açıklar. Allah, (her şeyi) bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Aranızdaki çocuklar ergenlik çağına girdikleri zaman da, öteki yetişkinlerin yaptığı gibi, [evinize yahut belirtilen vakitlerde odanıza girmek istediklerinde, her defasında] sizden izin istesinler. Allah mesajlarını size işte böyle açıklamaktadır; çünkü O doğru hüküm ve hikmetle buyuran mutlak ve sınırsız bilgi Sahibidir!” (Nur 24/58-59).

Bu ayetin nüzul sebebinin özel olması ve ayetin belli bir toplumsal yapıyı dikkate alarak inmiş olması mesajının evrensel olmasına engel değildir. Zira fıkıh usulündeki yerleşik kurala göre “emrin hususi olması nassın genel olmasına mâni değildir”. Buna göre ayetin indiği dönemde ev içi mahremiyet belli zamanlarda ve belli kişiler tarafından ihlal edilmiş ve ayet de bu hususu düzenlemiştir. Ancak bu özel mesajın ötesinde korunmak istenen temel ve genel maslahat mahremiyetin korunmasıdır. Bunun yer, zaman ve şahısla birebir alakası yoktur; ne zaman, nerede, kim tarafından ve ne şekilde olursa olsun mahremiyet ihlali ilahî irade tarafından yasaklanmış demektir. Ayetin kapsamına ev halkından olan ve aynı zamanda evlenilmesi yasak bulunan birinci dereceden yakınlar girdiği gibi, kölelik vurgusundan hareketle, işleri ve verdikleri hizmetler gereği evin halkı gibi kabul edilen ancak aile fertleriyle evlenme yasağı olmayanlar da dâhildir. Ayrıca ayette bülûğ çağıının altının çizilmiş olması bunun bir şart olmayıp mahrem durumların farkında olmaları sebebiyle mahremiyet ihlalinin genelde bu yaşa gelmiş olanlar tarafından yapılacağındandır. Dolayısıyla “mahremiyet ihlali” amacı dikkate alındığında belirtilen yaştan önce de böyle bir ihlale sebep olabilecek yaş gruplarına karşı önlem almanın gerektiği söylenebilir.

Genel yapısı itibarıyla bu ayetler kız ve erkek çocuğu ayırımı yapmamakta, bir edep ve ahlak kuralı getirirken aynı zamanda mahremiyet eğitime de dikkat çekmektedir. Zira mahremiyet eğitiminin hem erkek hem de kız çocuklarına bülûğ çağından önce verilmesi ve bu bilincin erken yaşlarda kazandırılması

sonra verilmesinden daha etkili olabilir. Burada yatak odalarına girmeden önce izin istenilmesinin öngörülmesi çok önemli olup öğrenilmesi, öğretilmesi ve yapılması kolay bir davranıştır. Aynı zamanda bu davranış saygı tarzındaki bir değer kazandırılmasını da beraberinde getirecektir.

2. Namahrem Olanlar Arasında Mahremiyet

Genel anlamda mahremiyet esasen namahrem olanlara karşı belirlenmekte ve korunması istenmektedir. Bu sebeple namahremlerle ilişkiler mahremlere göre daha çok sınırlamalar taşımaktadır.

a. Namahrem Kavramı ve Namahrem Olanlar

Farsça bir tamlama olan “nâmahrem” mahrem olmayan demektir. Dilimizde daha çok el, yabancı, yad gibi kelimelerle de ifade edilir. Mahrem olmayı belirleyen en temel özellik evlenme yasağı olduğu gibi, namahremliği belirleyen de aynı ölçüdür. Buna göre aralarında evlenme yasağı olmayan kişiler prensipte namahrem kabul edilir.

Namahrem olanlar, özellikle ilk etapta ve prensip olarak mahremlerin sahip olduğu ve onlarda kendiliğinden oluşan ya da var kabul edilen çok yakın olma, sırdaşlık, içeriden olma, güvenilir olma, sır verilebilir olma, kimsenin muttali olamayacağı veya olmaması gereken durumlardan haberdar olabilir olma gibi özellikleri taşımadıkları için onlara karşı daha mesafeli durulur. Namahrem olan kişilerin zaman içerisinde birbirine birtakım duygular ve sosyal ilişkiler bakımından bazen mahrem olanlardan bile daha yakın olmaları bir kısım sınırlamaları ortadan kaldırmaz. Söz gelimi birbiriyle evlenme yasağı olmayan bir kız ve erkek birbirlerine karşı ne kadar samimi ve güvenilir olsalar da تنها bir mekânda başbaşa kalmaları helal ve meşru değildir. Bu sebeple namahrem olmak mahremiyet noktasında daha sınırlı, düzeyli ve sorumlu ilişkileri de beraberinde getirmektedir.

b. Namahrem Olanlarla İlişkilerde Mahremiyetin Korunması

Kişiyi mahrem olmayanlarla kendisi arasında evlenme engeli olmadığı için, evlenme engeli olanlara göre tesettür ölçülerine riayet etme, bakışma, tokalaşma, aynı mekânı paylaşma, görüşüp konuşma, buluşma, ziyaretleşme, selamlaşma, yolculuk etme gibi sosyal ilişkiler konusunda mahremiyeti koruma adına bazı kısıtlamalar söz konusudur.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bazı marjinal anlayışlar bulunsa hatta bazı fıkıh kitaplarında bunlar yer alsa da, İslam prensip olarak kadının dört duvar arasında bir hayat geçirmesinden yana değildir. Kadının sosyal ilişkilerdeki konumu değişkendir. Temel kriter ve ilkelere riayet etmek kaydıyla bu durum sosyal, siyasal şartlara ve örfe göre değişkenlik arzeder. Asr-ı saadet toplumunda kadının statüsüne dair yapılan bilimsel araştırmalar da kadının çeşitli vesilelerle hayatın içinde olduğunu göstermektedir. Bu noktada kişisel tercih ve yorumlar anlayışla karşılanmakla birlikte tek başına İslam'ın bu konudaki evrensel ve genel görüşünü yansıtacak nitelikte oldukları söylenemez. Ancak farklı rolleriyle sosyal hayatın içinde olmak durumunda olan Müslüman bir kadının kendisine namahrem sayılan erkeklerle görüşürken dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Ancak bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, sosyal ilişkiler noktasında Müslüman kadına getirilen kısıtlamalar ve uyulması gereken ilkeler sadece Müslüman kadına ait olmayıp Müslüman erkeği de bağlayıcıdır. Zira mahremiyeti tek taraflı ve sadece kadın üzerinden tanımlamak eksik bir tanımlamadır. Dolayısıyla burada zikredilecek ölçüleri hem kadın hem de erkek açısından düşünmek daha rasyonel, daha dengeli ve nassların ruhuna daha uygun bir anlayış olacaktır.

Sosyal ilişkilerde mahremiyetin korunması adına dikkat edilmesi gereken ilk nokta tesettürle ilişkilidir. Bu nedenle erkeğe göre farklı özellikler taşıyan Müslüman kadınların İslam'ın getirdiği tesettür özelliklerine riayet etmesi gerekir. Bunun için el ve yüzü hariç, bütün bedenini, altını göstermeyen ve vücut hatlarını belli etmeyen uygun giysilerle örtmesi gerekir. Erkeklerin de adaba uygun belli ölçülere riayet etmesi istenir. Mahremiyeti ve Müslüman şahsiyetini koruyup geliştirmek adına kadınlar için önerilen kıyafet ölçülerinin kişilik özelliklerine uygun olarak erkekler için de var olduğunu kabul etmek gerekir. Bu nedenle özellikle düşük bel ve dar kesim erkek kıyafetlerini mahremiyet açısından yeniden değerlendirmek gerekir.

Kur'an'ın ifadesine göre tesettür konusunda esas olan takva elbisesidir. İlgili ayet bunu hem erkek hem de kadına yönelik olarak şöyle ifade etmektedir: “*Ey Âdem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi)*” (Arâf, 7/26). Takva elbisesi, hayâ, salih amel, Allah korkusudur, iffetin korunması ve namuslu olma bilinci şeklinde yorumlanmıştır.

Ancak bu ayette fiziki tesettüre de işaret edilmiştir. Dolayısıyla tek başına fiziksel tesettür her zaman takva elbisesinin fonksiyonunu icra etmese de yine de ‘Kur’an ve Sünnet’ fiziki tesettürü farz kılmış ve bunu takva elbisesi bilincini oluşturmaya bir vesile saymıştır. Başka ayetlerde ise fiziki tesettürün farz olduğu ifade edilmiştir (Nur 24/31; Ahzâb 33/59). Konuyla ilgili sünnet verileri hem konuyla ilgili ayetleri teyit etmekte hem de tefsir etmektedir (bk. Ebû Dâvûd, “Libas”, 31; İbn Mâce, “Tahâre”, 132).

Namahremlerle ilişkide riayet edilmesi gereken diğer bir nokta bakışların kontrol altına alınmasıdır. Bu noktada Kur’an hem erkeğe hem de kadına hitap ederken bakışların kontrollü olmasını ifade eden bir ifade kullanarak şöyle buyurmuştur: *“İnanan erkeklere söyle: Bakışlarında ölçülü olsun, (kadınlara gözlerini dikip bakmasınlar. Eşlerinin namusunu korudukları gibi, kendi) iffet ve namuslarını (da aynen öyle) korusunlar. Bu, onlar için en temiz (ve erdemli) davranış şeklidir. (Unutmasınlar ki) Allah, yaptıkları her şeyden haberdardır. İnanan kadınlara da söyle: (Onlar da) bakışlarında ölçülü olsun, (bakılması uygun olmayan yerlere bakmaktan sakınsınlar. Her türlü ahlaksızlıktan, çirkin davranıştan uzak durarak) iffet ve namuslarını korusunlar...”* (Nur 24/30-31). Tek başına bu ayetler bile kadının sosyal hayatın içinde olduğuna işaret etmekte ancak namahremlere bakışa bir ölçü getirmektedir.

Konuşmalarda da belli bir ölçü getiren Kur’an namahremle konuşurken mahremiyeti korumaya yardımcı olacak düzeyli ve sorumlu bir konuşma tarzını emretmektedir. Bu konuda aslında kendileriyle evlenme yasağı bulunan Peygamber hanımları üzerinden şu mesajı vermektedir: *“Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah’tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklere karşı) çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel söz söyleyin”* (Ahzab 33/32).

Bunlar yanında sünnet ve fıkıh kaynaklarına göre namahremle ilişki noktasında, yalnız başbaşa kalmama, bir arada bulunmanın zaruret ve ihtiyaç ölçüleri içerisinde olması gibi hükümlere uyulması gerekir. Ancak namahrem de olsa belli vesilelerle ziyaretleşme, tebrikleşme, selamlaşma gibi hususlarda mahremiyet ölçüleri dikkate alındığında dinî bir mahzurun olmadığı da ifade edilmektedir.

Bu noktada mahremiyet açısından tokalaşmanın özel bir yeri vardır. Çünkü tokalaşmada beden dokunulmazlığına yönelik bir durum vardır. Fakihler Müslüman bir kadının ve erkeğin namahremi olan birisiyle tokalaşmasının mahremiyeti ihlal edip etmeyeceği konusunda başlıca iki görüş ortaya koymuşlardır. Özellikle yaşlıların örf gereği ellerinin öpülmesine gösterilen müsamahadan hareketle tokalaşmanın caiz olduğunu söyleyen fakihler vardır. Bunun yanında, özellikle Hz. Peygamber'in beyat gibi önemli bir meselede dahi mahremi olmayan hiçbir kadının elini tutmadığını gerekçe göstererek tokalaşmayı caiz görmeyenler de vardır. İlgili ayet ve hadislerde kadınlarla tokalaşmayı (müsafaha) açıkça yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak ötedenberi mahremiyet hassasiyetiyle Hz. Peygamber'in hiçbir yabancı kadınla tokalaşmamış olması dikkate alınarak Müslüman kadın ve erkekler tokalaşma ve el öpmeyi yalnız mahrem hısımlarla sınırlı tutmayı şiar edinmişlerdir. Mahremiyeti koruma adına ihtiyatlı davranışın bu olduğu söylenebilir (Döndüren, 1995: 70-74).

B. Kamu Hukuku Sahasına Giren Mahremiyet

İnsan sosyal bir varlıktır ve bunun gereği olarak hayatının bir kısmını, mahrem olsun namahrem olsun, diğer insanlarla beraber ve onların gözü önünde yaşar. Buna kişinin kamuya mal olmuş hayat alanı denilir. Kamuya açık mesleki hayatı da bu kısma dâhildir. Hayatının bazı alanları ise sadece namahremlerle beraber yaşanır ve bu kısma sadece belirtilen yakınlar muttali olur. Bu hayat alanı ise geniş anlamda özel hayat alanı olarak adlandırılır. Aile hayatı genel olarak bu alana girer. Ancak insan hayatının öyle bir kısmı vardır ki, insan bu kısmı tamamen mahrem bir alan olarak kabul eder. Sır alanı da denilen bu kısma kendi izni olmadan en yakınları bile olsa, hiç kimsenin muttali olmasını istemez. İşte en dar anlamda mahremiyet kavramı bu kısmı ifade etmek için kullanılır.

1. Kamu Hukuku Sahasına Giren Mahremiyetin Korunmasına Dair Temel İlkeler

Her şeyden önce mahremiyetin her safhasını korumak için İslam hukuku ve ahlakı kaynaklarında bazı genel ilkelerin konulduğunu görmekteyiz. Fıkhi perspektiften bakıldığında kamu hukuku sahasına giren mahremiyet ve bunun korunması için gizlilikleri araştırmama (teccessüs yasağı) ilkesi, emanete riayet ilkesi ve gizlilikleri (sırrı) ifşa ve ihlal etmeme ilkesinin getirildiğini görmekteyiz. Bu ilkeleri kısaca şöyle ifade edebiliriz:

a) Gizlilikleri Araştırmama (Tecessüs Yasağı) İlkesi

Aslında bu, genel bir ilke olup kişilerin mahremiyetlerini bir casus edasıyla araştırmayı yasaklama ve engellemeye yöneliktir. Aynı zamanda bu ilke, özel hayat kapsamına giren bütün değerlerin korunması için getirilmiştir. Tecessüs kelimesinin sözlükte, insanların gizli durumlarını daha çok kötü maksatla araştırmak anlamına geldiğini göstermektedir.

Bir kimse hakkında tecessüs yapmak, o kimse herkesten uzak bir mekânda (genellikle meskeninde) iken kendisi, ailesi, sırları ve mahremiyetiyle baş başa kalma hakkını ihlal edip söz konusu durumlarını bir casus edasıyla araştırmaktır. Bu şekilde bir araştırma hissettirmeden kişileri gözetleme, haberleri olmadan dinleme, izinleri dışında başkalarından gizledikleri sır, belge ve mektuplara ulaşma yoluyla olabilir. Buna göre bir şahsın hayat tarzı, evi, işi, geliri, iç dünyası ve gizli kalmasını istediği diğer durumlarını araştırmak, bu amaçla kapı dinlemek, kapı aralığından gözetlemek, peşini takip etmek, mektuplarını açmak, telefonunu dinlemek, fısıltıyla konuşan iki kimsenin yanına sokulmak tecessüs kapsamında değerlendirilebilecek davranışlardır (Duman, 1997: 310). Bu sebeptendir ki, tecessüs yasağı ilkesini getiren ayet Müminlere, başkalarının görünmeyen durumlarını, onların ayıplarını ve mahremiyetlerini araştırma şeklindeki edep dışı davranışa başvurmayıp görünen durumlarıyla yetinmelerini emretmektedir.

Bu ilkenin dayanağı Kur'an ve sünnet nasslarıdır. Kur'an'da tecessüs yasağı sadece bir yerde yani Hucurât sûresinin 12. ayetinde şu şekilde geçmektedir: “*Siz ey imana ermiş olanlar! [Birbiriniz hakkında] yersiz zanda bulunmaktan kaçının; çünkü [bu şekildeki] zannın bir kısmı [da] günahtır; birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın ve arkanızdan birbirinizi çekiştirmeye kalkışmayın. Aranızdan, hiç ölmüş kardeşinin etini yemek isteyen kimse çıkar mı? Hayır, siz ondan iğrenirsiniz! Ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Şüphesiz Allah, tevbeleri kabul edendir, rahmet kaynağıdır!*” Mez-kûr ayette Kur'an sadece bu davranışı değil ona zemin hazırlayan kötü zan ve gıybet gibi hususları da yasaklamaktadır. Müfessirlerin de isabetle belirttiği gibi, söz konusu ayet, insanın özel hayatını ihlal eden kötü zan, gıybet ve gizlilikleri araştırma gibi üç durum arasında irtibat kurmaktadır. Aynı zamanda bu üç husus “tecessüs yolları”dır. Kur'an bunları yasaklayarak insan haklarına, onun özel hayatı ve mahremiyetine saygı gösterilmesini istemekte ve bu hakları korumayı hedeflemektedir (Razî, XVIII, 134; Kurtubi, XVI, 333).

Hız. Peygamber'in hadislerinde de insan haklarını ve insanın özel hayatının gizliliklerini korumayı hedefleyen ve kötü zan, gıybet ve gizlilikleri araştırma şeklindeki bu üç olumsuz davranışı şiddetle yasaklayan ifadeler vardır. Konuyla ilgili Kur'an ayetini açıklayıcı mahiyet taşıyan bu hadislerin bazıları şöyledir:

“Ey diliyle inanıp da iman henüz kalplerine girmemiş olanlar! Müslümanları arkalarından çekistirmeyin (gıybet etmeyin) ve mahremiyetlerinin peşine düşmeyin. Kim onların gizliliklerini araştırırsa Allah da onun gizli hâllerini araştırır. Allah kimin gizliliklerini araştırırsa evinin içinde bile olsa onu rezil eder” (Mâlik, “Hüsnü'l-hulk”, 15; Buhârî, “Edeb”, 57).

“Zandan sakınınız, zira zan konuşmaların en yalan olanıdır”, “Allah Müslümanların kanını, ırzını ve hakkında kötü zan yapılmasını yasaklamıştır” (Buhârî, “Vesâyâ”, 8; Müslim, “Birr”, 28-34).

b) Emanete Riayet İlkesi

Arapçada güvenmek, korku ve endişeden emin olmak anlamındaki “e.m.n”den türemiş olan “*emânet*” kelimesi “*hıyânet*”in karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi, “güvenilir bir kimseye koruması için geçici olarak teslim edilen “şey” manasına da gelmektedir (İsfahânî, *el-Müfredat*, 30-31; İbn Manzûr, “e.m.n”md., XIII, 21vd.).

Emanet Kur'an'ın en temel kavramlarından birisidir. Mümin de bu kökten gelmektedir. Normalde ve genel olarak Allah'ın emaneti insana yüklenmiştir (Ahzâb 33/72). Fakat ona en iyi riayet eden ve etmesi gereken Mümin insandır. Kur'an-ı Kerim'de emanete riayet Müminlerin esas meziyetlerinden sayılmıştır (Mü'minûn 23/8; Meâric 70/32). Bundan dolayı yüce Allah “Ey iman edenler” diyerek emir ve yasaklarına muhatap kıldığı Müminin bu özelliğini ön plana çıkarmaktadır.

Yine konuyla ilgili hadislerden anlaşıldığına göre, yapılan vaadler, özel meclislerde konuşulan sözler, verilen sırlar, evlenilen eşler ve aile mahremiyeti birer emanettir (Buhârî, “Rikâk”, 35, “Fiten”, 13; Müslim, “İman”, 220).

Hız. Peygamber, “*Emanet zayı olduğunda kıyameti bekle*” (Buhârî, “İlim”, 2) anlamındaki hadisiyle, hangi türden olursa olsun emanete hıyanetin yaygınlaşmasının ve güvenin ortadan kalkmasının toplumsal bir felaket olduğunu anlatmak istemiştir. Ayrıca Hız. Peygamber emanete hıyanet etmeyi münafıklık

alametleri arasında saymış (Buhârî, “İman”, 24) fakat emanete hıyanet eden kişiye hıyanetle karşılık vermeyi de yasaklamıştır (Ebû Dâvûd, “Büyû”, 79). Gerek Kur’an gerekse hadislerde emanetin aynı kökten gelen imanla ilişkilendirilmesi ve Müminlerin temel özelliklerinden sayılması bu ilkenin İslam’da ne kadar önemli ve merkezî bir yer tuttuğunu göstermektedir. Müminlerin ırz, namus, sır ve mahremiyetleri de birbirlerine emanettir. Dolayısıyla emanet ilkesine riayet eden Mümin mahremiyetleri ihlale yönelemeyecektir.

c) Gizlilikleri (Sırrı) İfşa ve İhlal Etmeme İlkesi

Mahremiyete riayetin sağlanması noktasında İslam’ın öngördüğü ilkelerden biri de sırrı ifşa yasağıdır. *Sırrı*, kişilerin gizli kalmasına özen gösterdiği, herkes tarafından bilinmeyen ve açıklanmamasında sahibinin menfaati bulunan hususlar veya bir kimsenin bir şekilde vâkıf olduğu ve gizli tutmak mecburiyetinde bulunduğu malumatlar ve durumlar olarak tanımlamak mümkündür. Sır saklamak ve sır alanı oluşturmak insana mahsus bir özelliktir. İlahî irade insana böyle bir özellik bahşetmiştir. Buna göre her insanın bir sır alanı vardır ve olmalıdır. Din ve hukuk dilinde bu alan daha çok “mahremiyet” kavramıyla ifade edilmiştir.

Sır alanı, bireyler için önemli olduğu gibi, hayatlarını birleştiren ve sırlarını birleştirip tek bir sır alanı hâline getiren aileler için de önemlidir. Mesela, evlilik akdi yapan taraflar, bu sözleşme ile aynı zamanda birbirlerinin sırlarını saklayacaklarına ve ifşa etmeyeceklerine dair de söz vermiş olmaktadırlar. Sosyolojik gözlemler ve veriler açısından tarihe ve günümüz ailelerine baktığımız zaman mutlu ve düzeyli ailelerin aynı zamanda sırlar ve mahremiyetler konusunda da bilinçli, sorumlu ve tutarlı davrandıklarına şahit olmaktadır. Öte taraftan ailelerdeki çözümlerde, huzursuzluklarda ve boşanmalarda ise sırları ifşa etmenin ve mahremiyetleri ihlal etmenin dikkate değer şekilde rol oynadığını da görmekteyiz. Günümüzde özellikle Facebook, Instagram...gibi sosyal medya organlarında aile içi paylaşımların ciddi aile problemlerini de beraberinde getirdiği hatta boşanmalara sebep olduğu bilinmektedir.

İslam sır ve sır saklamaya çok önem vermiş, sırların korunmasını emanet anlayışına bağlamış ve sırrı ifşa etmeyi ise ihanete eş değer saymıştır. Hz. Peygamber’in şöyle dediği nakledilmiştir: “*Kıyamet gününde Allah Teâlâ’ya göre en fena insan, karısıyla mahremiyetini paylaştıktan sonra onun sırrını ifşâ eden kimsedir*” (Müslim, “Nikâh”, 123, 124; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 32), “*Kim bir*

müslümanın gizli kalması gereken durumunu açığa vurmazsa Allah da kıyamet gününde onun gizliliklerini açığa vurmaz” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38, 60).

Sırrı kısımlara ayıran İslam hukukçuları bunlar arasında derece farkı olduğuna da işaret etmiştir. İslam hukuk ve ahlak ilkeleri tarafından korunan sırları, *hakiki şahıslara ait sırlar* (özel sırlar) ve *hükmi şahıslara ait sırlar* (genel sırlar) olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. Hakiki şahıslara ait sırlara “*ferdî sırlar*” da denilir. Ferdî sırlar kendi arasında *şahsın kendisine ait sırlar* ve *başkasına ait sırlar* olmak üzere iki kısma ayrılır. Şahsın kendisine ait sırrı kendisinden başkası bilmez ve başkasıyla paylaşılması genellikle kişiyi incitici olduğu için bunları başkasıyla paylaşması da istenmez. Kişilik zaafı, bazı hastalıklar ve bedensel kusurlar bu kısımda mütalaa edilebilir. Başkasına ait sırlar ise, toplumsal hayat, aile hayatı ve insanlarla kurulan ilişkiler sonucu bir anlamda zorunlu olarak öğrenilen sırlardır. Karı-koca, aile ve arkadaşlık sırları ve icra ettikleri meslekler sebebiyle ilgili kişilerin vâkıf oldukları meslek sırları bu kısma dâhildir. Dolayısıyla eşler birbirinin sırlarını, aile fertleri aile sırlarını, meslek erbabı mesleklerini icra esnasında edindiği sırları ve arkadaşlar birbirlerinin sırlarını korumaya gereken itina göstermelidirler. Bu sadece hukuki değil, aynı zamanda dinî ve ahlaki bir zorunluluktur.

Gazzâlî’nin ifadesine göre, sırrın ifşası, dost, tanıdık ve arkadaşların hakkını ihlal ettiği ve onları incittiği için yasaklanmıştır. Eğer ifşa etmek sır sahibine zarar veriyorsa sırrın ifşası haramdır. Zarar vermiyorsa bile bu davranış ifşacının kınanmasını gerektirir (Gazzâlî, III, 208).

2. Kamu Hukuku Sahasına Giren Mahremiyetlerin Korunma Yolları

Aslında insan hayatının her alanı hukukun koruması altındadır. Ancak özellikle özel hayat ve sır alanı mahrem alan olması yönüyle temel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple de anayasalar başta olmak üzere, çeşitli hukuki düzenlemelere konu olmakta ve hukuk tarafından himaye görmektedir. Aynı zamanda söz konusu alanların ihlali mahremiyet ihlali sayılmakta ve ihlalden korunması için bazı hukuki düzenlemeler yapıldığı gibi ihlal edenlere de birtakım cezai yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu bakımdan belirtilen mahrem hayat alanları özel hayat kavramıyla ifade edilerek kamu hukuku sahasına girmekte ve hukuk doktrininde genel olarak üç temel başlık altında ele alınmaktadır. Bu başlıklar da “mesken dokunulmazlığı”, “özel durumların ve özel eşyaların dokunulmazlığı” ve “özel haberleşmenin gizliliği” olarak sıralanmaktadır.

Bu konuda öngördüğü bazı farklı hükümler ve yaklaşımlar sebebiyle fıkıh doktrini açısından daha değişik tasnifler yapma ve başlıklar oluşturma imkânı olmakla birlikte, amaç ve alınan tedbirler açısından genel olarak aynı noktada birleşmeleri sebebiyle hukuk doktrininin tasnifini fıkıh perspektifi açısından da dikkate almak mümkündür. Çünkü fıkıh kitaplarında değişik başlıklar altında ve farklı hükümler ele alınırken de olsa, bu şekildeki mahremiyete yer verildiğini, bu kapsama giren hususların insan hakkı olduğuna vurgu yapıldığını, korunması için bazı tedbirler alındığını, birtakım ilkeler konulduğunu ve ihlal edenlere bazı cezai müeyyidelerin getirildiğini görmekteyiz.

a) Mesken Dokunulmazlığı

İndiği toplumdaki ev yapıları ve mesken anlayışı farklı olmakla birlikte Kur'an ev veya mesken olarak kabul edilen mekânların dokunulmazlığına işaret ederek bunu bir insan hakkı kabul etmiş ve ihlalini önlemek için birtakım ayrıntı sayılabilecek hükümler getirmiştir. İlgili ayetler şöyledir: *“Ey inananlar! Başkalarının evlerine, sahiplerinden izin alıp onlara (güzelce) selam vermeden girmeyin! Bu sizin için, (ev halkını rahatsız etmemek ve karşılıklı haklarınızı dikkate almak için) çok daha iyidir. (İşte Allah, size bu gibi görgü ve edep kurallarını öğretiyor ki,) belki düşünüp öğüt alırsınız. Öyleyse, (evde) kimseyi bulamadığınız takdirde, size (yetkili tarafından) izin verilinceye kadar içeri girmeyin ve size ‘dönün’ denirse dönün. Bu sizin (töhmetsizliğe girmemeniz) için en uygun davranış tarzıdır; çünkü, Allah edip-eylediğiniz her şeyi bilir”*(Nur 24/27-28).

Öncelikle bu ayetin meskeni içerisindeki mahremiyetinin yakınları tarafından zaman zaman farkında olmadan ihlal edilen bir kadının Hz. Peygamber'e müracaatı üzerine indiğini hatırlamak gerekir. Bahsedilen ve Ensar'dan olan bu kadın Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: *“Yâ Resulullah! Evimde kimsenin beni görmesini istemediğim bir vaziyette bulunuyorum, ben bu durumda iken bazen babam bazen de ev halkının erkeklerinden birisi eve giriyor, ben nasıl hareket edeyim?”* (Kurtubî, 1985: XII, 213)

Ayetlerin net olarak verdiği mesajlara dikkat edilirse; “başkasına ait ev” denilerek özel bir alana işaret edilmiş, “sahibine selam verilip izin alınarak girilmesi” önerilerek medeni davranışın altı çizilmiş ve bir ilke belirlenmiş, “izin verilmemesi durumunda dönüp gidin” denilerek, kişilerin müsait olmamalarının anlayışla karşılanmasına ve mahremiyetlerine saygı duyulmasına işaret edilmiştir.

Kur'an tarafından ortaya konan bu hükümler sünnet tarafından detaylandırılmış, başkasına ait mekânlara girerken izin istenmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve buna dair ayrıntılara yer verilmiştir (Müslim, "İsti'zân", 34, 37; Ebû Dâvûd, "Edeb", 129). Fakihler ise mesken dokunulmazlığı hakkını oluştururken ve mesken dokunulmazlığına dair hüküm vaz' ederken izin istemeyi "isti'zân" ilkesi olarak ifade etmişlerdir. Bu noktada fakihlerin, şer'î meskenin tanımını yaparken ve evlenilecek kadının müstakil mesken talep hakkının bulunduğunu ifade ederken mahremiyete ve rahatsız edilmeme hakkına vurgu yapmaları önemlidir (Özcan, 1996: 22).

Mesken dokunulmazlığı hakkında temel unsur olan mahremiyetin korunabilmesi için fakihler başkasının evine girerken isti'zân ilkesine riayet etmeyi şart koşarken buna dair bazı şartlar da ileri sürmüşlerdir. Buna göre âyetle selam vermek izin istemeden önce olduğundan, eve gitmeden önce randevu almanın gerekli olduğu, ev sahibinin buna göre müsait hâle gelmesine imkân tanınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca en fazla üç defa izin istenmesi, aksi hâlde ısrar edilmemesi, meskenlere izinle girilme ilkesinin sadece yabancıları değil, mahremleri de kapsadığı (Nur 24/58-59), izinde nezaket kurallarına uyulması gerektiği, kapı önüne gelindiğinde evin içini görmeyecek bir pozisyonda durulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Eve girdikten sonra da mahremiyete ve misafir adabına uygun hareket edilmesi öngörülmüştür.

b) Özel Durumların ve Özel Eşyaların Dokunulmazlığı

Her şahsın hayatında kendisine ait kılıp başkasıyla paylaşmadığı veya çok yakın hissettiği sınırlı kimselerle paylaştığı bir sır alanı vardır. Bu alan içinde şahsa ait birtakım durum ve olaylar vardır ki bunlara "özel durumlar" adı verilir. Şahsın çok özel eşyaları, yazıları, fotoğrafları da bu alana dâhildir. Bu alana müdahale onun şahsiyet haklarından birini ihlal anlamı taşır. Bu müdahale sadece bir merakı giderme sebebiyle olsa da, bu davranışın hukuka aykırılığı inkâr edilemez (Kılıçoğlu, 93; Gökmenoğlu, 127; Kasânî, V, 124).

İslam kişinin bazı durumlarının kendine özel olduğunu anlatmak ve bu özel durumlarını ihlalden korumak için *tecessüs yasağı* ilkesini getirmiştir. İnsana saygının güzel bir ifadesi olan bu ilke, kişiye ait özel durumların ve mahremiyetlerin araştırılmamasını, bir şekilde öğrenilmişse de ifşa edilmemesini gerektirir.

c) Özel Haberleşmenin Gizliliği

Haberleşme ve özellikle özel haberleşme temel bir insan hakkı sayılmaktadır. Zira insanlar özel ve gizli haberlerini mahrem sayar ve onlara herkesin muttali olmasını istemezler. Getirdiği ilkelerle insana, insanın temel haklarına, şahsiyet haklarına ve özel hayatına saygıyı öğreten, öğütleyen ve bu hakları korumayı hedefleyen İslam, haberleşmenin gizliliğini de bir şahsiyet hakkı olarak tanımış ve korumuştur. Kişilere genel bir sorumluluk yükleyen ayetlerin birinde, insanın duyu organlarının da yaptıklarından sorumlu olacağına ve kendini ilgilendirmeyen şeylerin peşine düşmemesi gerektiğine işaret edilip şöyle buyurulmuştur: *“Bilmediğin şeyin ardına düşme; çünkü iştme duyusu, görme duyusu ve kalp, bunların hepsi (hesap gününde) bundan sorguya çekilecektir”* (İsrâ 17/36). Konuyla ilgili hadislerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kim, bir topluluğun duyulmasını istemedikleri bir sözü öğrenmeye çalışırsa (yani kulak hırsızlığı yaparsa), kıyamet günü kulaklarına eritilmiş kurşun dökülür”* (Buhârî, “Ta’bir”, 45; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88), *“Kardeşinin yazılı metnine onun izni olmadan bakan ateşe bakmış gibidir”* (Ebû Dâvûd, “Vitr”, 23).

Bu âyet ve ilk hadis, bir taraftan kişilerin dinleme mesuliyetine işaret ederken bir taraftan da başkalarına ait gizli haber ve konuşmaları dinlemeyi yasaklamaktadır. Bunlar yanında Hz. Peygamber, gizli konuşan iki kişi arasına izin almadan girip onların konuşmalarını dinlemeyi de kişilik haklarına aykırı bulmuş ve yasaklamıştır. İkinci hadis yazışan taraflar arasında sır ve emanet olan mektup ve yazıların gizliliğiyle ilgilidir. Şüphesiz böyle bir mektubun açılmasında taraflardan birine zarar verilmiş olur.

Haberleşmenin gizliliğinin emanete riayet ilkesiyle ilişkisi vardır. Başka bir ifadeyle, haberleşmenin gizliliğini İslam ilkeleri açısından temellendirmek istediğimiz zaman kapsamı oldukça geniş olan emanete riayet ilkesinden yararlanabiliriz. Çünkü İslamî literatürde insanlar arasındaki sırlar da emanet kapsamına dâhildir. Buna göre iki kişi arasında yapılan özel haberleşme, bu kişiler arasında sır sayılabileceği gibi, haberleşme memurları açısından da bu görüşmeler, üçüncü kişilerin sırları olacaklardır. Ne memur olarak ne de taraf olarak haberleşmeden bilgisi olmaması gereken kişiler bakımından ise bu haberleşme riayet edilmesi gereken mahremiyet kapsamında olup emanet niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar her türlü emanete riayet etmek durumunda

oldukları için, bilgileri dâhilinde olan ve emanet olarak değerlendirilen haberlere de riayet etmelidirler. Kendi bilgileri kapsamında olan haberleri emanete riayet ilkesi gereğince muhafaza eden Müslümanlar, aynı ilke ve hassasiyetin gereği olarak, başkalarının gizlilik taşıyan haberleşmelerine de saygılı olmak ve onları dinlememek yükümlülüğü altındadırlar. İslam bu şahsiyet hakkını korumak için de Müslümanların iman ve vicdanlarına hitap etmiştir. İslam özel haberleşmenin gizliliğini temin etmek için, özel durumları araştırma (tecessüs) yasağı, gizli konuşmaları dinleme yasağı, gıybet yasağı, özel sırları ifşa etme yasağı ve emanete hıyanet etme yasağı gibi ilkeler getirmiştir.

3. Fıkıhta Mahremiyeti İhlal Suçu ve Cezası

Kur'an ve sünnet özel hayatın gizliliğini dolayısıyla mahremiyeti daha çok ahlak ilkeleriyle korumak istediği için bu hayata yönelik ihlalleri önleme konusunda esasen manevi müeyyidelerden yararlanmıştır. Konuyla ilgili ayet ve hadislerin bu hayata yönelik ihlalleri ahlak esasları ile korumak istediği söylenebilir. Konuyla ilgili hadislerin bazıları şöyledir: *“Ey diliyle inanıp da iman henüz kalplerine girmemiş olanlar! Müslümanları arkalarından çekiştirmeyin (gıybet etmeyin) ve mahremiyetlerinin peşine düşmeyin. Kim onların gizliliklerini araştırırsa Allah da onun gizli hâllerini araştırır. Allah kimin gizliliklerini araştırırsa evinin içinde bile olsa onu rezil eder”* (Mâlik, “Hüsnü'l-hulk”, 15; Buhârî, “Edeb”, 57), *“Bir kimsenin kendisine izin verilmeden başkalarının evinin içine bakması yasaktır”* (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136). Fakat aynı zamanda İslam bu hayata yönelik ihlalleri önlemek için maddi müeyyidelere de başvurmuştur. İslam hukukçuları da bu cezaları her bir hakkın ihlaline göre takdir etme yoluna gitmişlerdir.

Mesken dokunulmazlığı başta olmak üzere bütün mahremiyetlerin ihlali için kamu otoritesince takdir edilecek tâzir cezası başta olmak üzere, manevi tazminat gibi cezalar öngörüldüğü literatürde yer almaktadır. Söz gelimi Osmanlı arşiv belgelerinde mesken dokunulmazlığını ihlal edenlere karşı uygulanan tâzir cezalarını görmek mümkündür. Bunun yanında evlerin yapılışı esnasında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de komşunun mahrem alanlarının görülmemesine dikkat edilmesidir. Dolayısıyla komşusunun mahrem alanına doğru pencere açan bir komşunun yargı yoluyla penceresini iptal ettirme hakkı vardır.

Mesken dokunulmazlığını daha hafif şekillerde ve kaba kuvvet kullanarak ihlal edenlere karşı İslam hukukunda ev sahibine meşru müdafaa hakkı tanınmıştır (Zerka, 1988). Buna göre İslam hukukçuları prensip olarak, evinin gözetlendiğini fark eden kimsenin yetkili makama başvurusu yanında, meşru müdafaa çerçevesinde bizzat engelleme ve uzaklaştırma yoluna da gidebileceğini kabul etmişlerdir.

Teknolojinin gelişmesiyle özel hayatın önemli bir tehdit altında kaldığı değişik vesilelerle anlatılmıştı. Teknoloji sayesinde geliştirilen bazı cihazlarla ev sahibinin haberi olmadan evinin içi gözetlenebilmekte, yatak odasına dahi girilebilmekte, orada olup bitenler kameralarla tespit edilebilmektedir. Bu gibi suçlular İslam hukukunun şahsiyet haklarını korumayı hedefleyen prensipleri dikkate alınarak, tâzir, maneî tazminat ve meşru müdafaa yollarıyla cezalandırılabilir. Çünkü çoğu kere telafisi çok zor maddi ve manevi zararlara sebebiyet veren bu suçları sadece manevi müeyyidelerle engellemeye çalışmak özellikle genel ahlakın bozulduğu günümüzde çok zor görülmektedir. Bu konularda İslam hukukçuları, modern hukuk ve kanunlardaki düzenleme ve gelişmeleri takip ederek bir sonuca varabilirler.

Kur'an ve hadislerde özel durumların gizliliğini araştırmayı yasaklayan hükümler bu suçu daha çok manevi müeyyideyle engelleme yoluna işaret etmişlerdir. Bu sebeple de klasik dönem İslam hukukçuları özel durumların gizliliğini ihlal edenler için miktarı belli bir ceza takdir etme yoluna gitmemişlerdir. Ancak bu şekildeki şahsiyet haklarını ihlal edip hak sahiplerinin şeref ve itibarını zedeleyenler tamamen de cezasız bırakılmamıştır. Mağdurun bu şekilde bir şahsiyet hakkının ihlal edildiğini iddia ve ispat etmesi durumunda İslam hukukunda suçlulara, miktarı ve şekli yere, şahsa, zamana ve ihlal şekline göre takdir edilecek bir tâzir cezası ve manevi tazminat uygulanabilecektir (*el-Mevsû'atu'l-fıkhiyye*, X, 169; Gökmenoğlu, 129). Çünkü bu gibi suçlar, doktrindeki suçun tarifine uyması yanında, suçun unsurlarını da taşımaktadır. Ayrıca İslam hukukçularının suç tanımı şahsiyet suçlarını da kapsamaktadır. Zira suçu, "Zarar içeren her türlü yasak fiil" olarak kapsamlı bir şekilde tarif eden İslam hukukçuları, şahsiyete yönelik haksız fiilleri de suç saymışlardır (Mevsîlî, V, 28).

Sonuç

İslam'a göre mahremiyet insanla sıkı ilişkisi olan bir kavramdır. Mahremiyetin korunmasının esas ve fitri bir duygu olması onu temel haklardan biri hâline getirmiştir. Tarihi süreçte farklı anlayış ve yönelişler olsa da ana akım dinlerin yönelişi, mahremiyet zihniyetinin oluşturulması, mahrem alanın belirlenmesi ve korunması yönündedir.

Gün geçtikçe ve modern iletişim araçları arttıkça insanların mahremiyet alanları bir taraftan daralırken bir taraftan da ihlal tehlikesiyle başbaşa kalmaktadır. Ülkeler bazında en fazla mahremiyet ihlal aracının bulunduğu ülkede kanuni düzenlemeler de o oranda artmaktadır. Ancak mahremiyet alanı sırf kanunla korunamayacak kadar hassas bir alandır. En temel yol mahremiyet eğitimi ve ahlaki ilkelerdir. Bunun için de İslam mahremiyet anlayışını hukuktan ziyade ahlaki ilkeleriyle korumayı esas almıştır. Mahremiyet insanı insan yapan temel değerlerden biri olduğundan gerektiğinde hukukun korumasına da başvurulmaktadır.

Mahremiyetin el ve yabancı ya da namahrem denilen yabancılara yönelik kısmı yanında arada evlenme engeli bulunan ve mahrem olarak ifade edilen en yakınlarla bakan yönü de vardır. Mahremlere yönelik olan mahremiyet alanı daha çok özel hukuk kapsamında iken namahremlere yönelik olanlar hem özel hem de kamu hukuku kapsamına girmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. İ. (2000). “Özel hayatın gizliliği ve korunması”. *Türkiye Günlüğü*, 62/Eylül-Ekim.
- Ahmed Ferrac H. (1988). *Hurmetu'l-hayâti'l-hâssa fi'l-islam*. Beyrut.
- Akın, İ. (1971). *Temel hak ve özgürlükler*. İstanbul.
- Armağan, S. (1987). *İslam hukukunda temel hak ve hürriyetler*. Ankara.
- Buergenthal, T. (1977). “International Human Rights and Helsinki Final Act: Conclusions”, Human Rights, International Law and the Helsinki Accord, New York.
- Buharî, Ebû Abdillâh. (tarihsiz). *Sahîh*. İstanbul.
- Cüdi, H. (1993). *Damânâtü hurmeti'l-hayati'l-hassa fi'l-islam*. Kahire.
- Dağmî, Muhammed R. (1985). *et-Tecessüsü ve ahkâmuhu fiş-şer'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut.
- Dağmî, Muhammed R. (1985). *Himâyetü'l-hayâti'l-hâssa fiş-şer'ati'l-İslâmiyye*. Kâhire.
- Danişman, A. (1991). *Ceza hukuku açısından özel hayatın korunması*. Konya.
- Diler, R. (2014). “Mahremiyet eğitimi ve önemi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: 2(1): 69-98.
- Döndüren, H. (1995). *Aile ilmi hali*. İstanbul.
- Ebû Dâvûd. S. (tarihsiz). *Sünen*. Beyrut.
- Gazzâlî, Ebu Hamid. (1994). *İhyâu ulûmiddin*, Beyrut.
- Gökmenoğlu, Hüseyin T. (1996). *İslam'da şahsiyet hakları*. Ankara.
- İsfahânî, Râgıb. (1986). *el-Müfredat*. İstanbul.
- İbn Manzûr. (tarihsiz). *Lisanu'l-arab*. Beyrut: Daru Sâdır.
- Kahraman, A. (2008). *İslam hukuk ve ahlak ilkeleri ışığında özel hayatın gizliliği (mahremiyet)*. Ankara.
- Kasânî, Alâuddin Ebû Bekr. (1982). *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibiş-şer'âi'*. Beyrut.
- Kılıçoğlu, A. (1993). *Şeref haysiyet ve özel yaşama basın yoluyla saldırılardan hukuksal sorumluluk*, Ankara.
- Kurtubi, Ebû Abdillâh. (1985). *el-Câmiu li ahkâmi'l-kur'ân*. Beyrut.
- Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud. (2002). *el-İhtiyar li ta'lîli'l-muhtar*. Beyrut, I-V.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn. (1981). *Sahîh*, İstanbul.

- Özbudun, E. (1977). “Anayasa hukuku bakımından özel haberleşmenin gizliliği”, *AÜHFD*, 50. Yıl Armağanı.
- Özcan, R. (1996). *İslam hukukunda hısımlık nafakası*. İzmir.
- Razî, Fahrüddin. (1985). *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut.
- Sağlam, F. (1975). “Türk ve alman anayasa hukukları açısından gizli ses kaydı”, *AÜSBFD*, c. XXX, sy. 1-4.
- Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Sehl. (1973). *Usûl*. Beyrut.
- Şen, E. (1996). *Devlet ve kitle iletişim araçları karşısında özel hayatın gizliliği ve korunması*. İstanbul.
- Tirmizî, M. (1981). *Sünen*. İstanbul.
- Tosun, Ö. (1977). “Özel hayatın gizliliğini ihlal suçları”, *Değişen toplum ve ceza hukuku karşısında TCK'nın 50. yılı ve geleceği sempozyumu*, İstanbul.
- Vafi, A. (1979), *Hukuku'l-insan fi'l-islam*, Kahire.
- Zerka, M.Ahmed. (1988). *el-Fi'lu'd-dâr ve'd-damânu fihi*, Beyrut.
- Zühayli, V. (1982). *Nazariyyetü'd-damân*, Dımeşk.

MAHREMİYET HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR: TANRI VE İNSAN İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN BİR KAVRAMIN AHLAKİ MUHTEVASI

Ekrem DEMİRLİ¹

Mahremiyet meselesini düşünürken kelimenin/terimin dilimizde kazandığı boyutlar nasıl bir paradoksla karşı karşıya kaldığımızı bize anlatır. Türkçede *mahrem* (haram olan, yasaklanan), görünüşte birbirine zıt iki anlam taşır: Birincisi yasak olan, uzak durulması gereken gibi daha ağır bir anlam iken öteki ise yakınlık, özellikle de kan bağı üzerinden ortaya çıkan akrabalık demektir. Bu itibarla kelimenin anlamında yer alan yasak-uzak durmak ile yakınlık arasındaki ilişki konuyla ilgili değerlendirmelerin ana fikrini oluşturur. Bir insanın mahremi veya ‘benim mahremim’ denilince akla gelen şey, kan bağı süreciyle oluşan yakınlık ve akrabalık iken buna bağlı olarak bir dokunulmazlık ortaya çıkar. Bu anlam bütün mahremlerde, başka bir anlatımla haram kılınmış olanlarda bulunabilir mi, bundan emin değiliz. Dinde haram kılınan ve kelimenin hakiki anlamıyla *mahrem* olan şeylerle aramızda herhangi bir yakınlık olması gerekmediği gibi haram olmakla yakınlık arasında bir irtibat kurmamız da gerekmez. Öyleyse kelimenin en azından bir kısmında bu paradoks ortaya çıkar: yakınlık ve uzak durmak veya yakın olmak ile mahrum olmak anlamları mahremiyet bahsini düşünürken akılda tutmamız

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9063-846X

gereken iki yöndür. Kelimenin tüm kullanımlarında bu paradoksal durumu görebilir miyiz, yoksa sadece belirli bir kullanımda mı ortaya çıkar? Kelimenin dildeki farklı kullanımları üzerinden bir değerlendirmeye buna dair bir bakış kazanabiliriz.

Kavramın Bazı Kullanım Alanları

Mahrem ya da haram hakkında akla gelebilecek ilk kullanım, kelimenin insanın şerefine, iffetine ve özel hayatı ve şahsiyetine izafe edilerek kullanılan *harîm-i ismet* tabiridir. Burada mahrem olan şey, sözü edilen şahsiyet ve özel varlıktır. Kelimenin bazen anlam genişlemesiyle birlikte söz gelimi bütün Müminleri içerecek hâle gelmesi veya belirli bir grup insan için kullanılması mümkündür: Hepsinde de söz konusu olan özel bir şahsiyetin dokunulmaz alanıdır. Bu meyanda terim korunma, dokunulmazlık anlamı taşır. Geleneksel toplumlarda aile hayatının bir parçasını teşkil eden *hareme* de yabancılara yasaklanmış özel alanı veya evin bölümünü anlatır. *Hareme* girmek yabancılara yasak iken *mahrem*, yani yakın olanlar orada bulunabilir; bu kez mahremiyet hareme girebilecek olanlar arasındaki belirli yasakları anlatan bir kavram hâline gelir. İnsanın harîm-i ismeti korunmuştur; yani insan başkasının iffetini, şerefini ve itibarını ihlal etmemek, ona hâle getirmemekle yükümlüdür. Bu meyanda dindeki birtakım günahlar iffetin ve itibarın korunmasıyla yakından ilgilidir. Mesela dedikodu etmek, iftira, tahkir veya istihza gibi fiiller, şahsiyete karşı işlenmiş suçlar kabul edilerek yasaklanmıştır. Bütün bunlar insanın harîm-i ismetine dönük haddi aşmalar olarak kabul edilir.

İslam geleneğinde harem/haram kelimesinin kullanım örneklerinden birisi aylarla ilgilidir. “Haram aylar” (*el-eşhürü’l-hurum*) tabiri zamanın bir bölümünün veya o zaman içinde bazı işlerin bize mahrem kılınmasını anlatırken insanların davranışları bu aylarda daha katı kurallarla kısıtlanır (el-Bakara 2/194, 217; el-Mâide 5/2, 97; et-Tevbe 9/5, 36). Zamanları böyle bir tasnif ile ele almak hemen bütün dinlerde gözlemlenebilecek bir durumdur. Bu meyanda aylar veya günler çeşitli kutsiyet derecelerine sahiptirler ve Müminlerin hayatında bunun izleri takip edilebilir. Halk dindarlığında örnekleri daha açık şekilde görüleceği üzere, belirli günler ötekilere göre daha harem veya daha kutsal sayılarak ayrıştırılır. Bu dönemlerde başka zamanlarda görece serbest olan intikamlar, kan davaları, savaşlar veya

alışverişteki birtakım faaliyetler yasaklanmıştır. Ayların bir kısmının haram-mahrem sayılması Arap toplumunu sıkan bir durum idi. Kur'an-ı Kerim'de *nesî*, yani ayların takvimdeki yerleriyle oynayarak serbest zamanı genişletme teşebbüsleri kınanır (Fayda, 2006).

Mahrem kelimesinin sınırlarını keşfederken akla gelen örneklerden birisi de Kâbe ve civarı için “Harem” tabirinin kullanılmasıdır. Kâbe, Hz. Âdem'den itibaren insanlık tarihinde yer alan bir ibadet merkezidir. Bununla birlikte onu herhangi bir mabetmiş gibi mütalaa etmek mümkün değildir. Bu nedenle onun *harem* sayılması, daha sonra mahremiyetle ilgili bilebileceğimiz hemen bütün meseleleri anlayabileceğimiz bir bakış açısını bize verir. Kâbe bize, ilk insanın Tanrı karşısındaki durumunu anlatan ibadet mahallidir. Burada Allah mutlak otorite iken *harem* yani, Âdem'in ve ailesinin içinde bulunduğu yer ise mutlak otorite karşısında bir kul olarak bulunduğu yerdir. Burada Allah'ın sınırları ihlal edilmez. Onun belirlediği kurallara uyularak Allah'a yaklaşılr. Binaenaleyh Kâbe'nin yasak bölge sayılması insanın yeryüzündeki varoluş amaçlarına uygun olmalıdır. Haram aylarda zaman takdis edilmiş ve belirli bir zaman aralığında bazı eylemler yasaklanmış iken, Harem ile buna mekân da eklenerek belirli bir yerde fiiller sınırlandırılmış ve *hudûd*, yani kurallar ve sınırlar ona göre çizilmiştir. Allah belirli bir mekânı harem sayarak insanların orada arzularına göre hareket etmelerini yasaklar ve orasını arzu ve heveslerin aşıldığı bir yer olarak kabul eder (İbnü'l-Arabî, 2007, V: 401). Bu itibarla hemen bütün zamanlarda, can güvenliğini sağlamak için “Kâbe'ye sığınmak” veya “Kâbe'nin şerefine iltica etmek” yaygın bir gelenek olmuştur. Hareme girmek veya ona sığınmak genellikle Cahiliye Araplarında bile insanın son kurtuluş çaresi idi. Oraya giren herhangi bir insan her türlü dokunulmazlığı kazanır, insanlar ona el uzatamazdı. Bu durumda Kâbe'deki insan herkes için mahrem sayılırdı (Hamîdullah, 1998: 256-260). Hac aylarında bu dokunulmazlık kemaline ulaşır çünkü hac mevsiminde iki yasaklama veya iki haram bir araya gelir: zamanla ilgili yasaklamalar (haram aylar) ile mekânla ilgili yasaklamalar. Hac ibadeti Müslümanlıkta zaman ile mekân şartının birleştiği yegâne ibadettir.

Müslümanlık Kâbe, yani Harem'deki bu dokunulmazlığı umumileştirerek bütün insanların mallarını ve canlarını *haram* saymanın zemini kılmıştır.

Haddizatında mahrem kelimesinin anlamını en iyi fark edebileceğimiz yer de burasıdır. Hz. Peygamber Vedâ Haccı'nda "Ey insanlar! Bu Kâbe nasıl haram ise birbirinizin can ve malı da ötekine haramdır ve dokunulmazdır" mealinde bir hüküm verdiğinde, harem en genel anlamına kavuşmuş oldu (İbn Sa'd, 1968, II: 183-186). Bu yorumla Kâbe insanların birbirlerinin hakkına riayet etmelerinin zemini kabul edilmiş, bütün yeryüzünü Harem gibi kabul ederek insanların birbirleriyle ilişkisi Allah ile ilişkilerinin bir tezahürü kılınmıştır. Bir ibadetin ahlaki erdemlerin kurucu ilkesi hâline gelmesinin en iyi örneği budur. Bu meyanda *mahrem*, doğrudan yakınlık anlamı taşımadan yasaklama ve korunma anlamlarını içerse bile, dolaylı olarak yakınlık anlamı da kelimeye eşlik eder. Bu tarz yasaklamalarda yakınlık, yasaklamanın sebebi olan Tanrı'nın yakınlığı veya O'na yaklaşma iradesidir.

Metafizik Düşüncede Mahremiyet: Bir Mahremiyet Konusu Olarak Tanrı ve İnsan İlişkisi

İslam metafiziğinde herhangi bir konunun ele alınışı, onu ilahî isimlere ve Allah'ın fiillerine bağlama ilkesinden yola çıkmak zorundadır. Allah'ın fiillerine veya bizzat kendisine bağlanmamış herhangi bir iş ya da eylem, İslam metafizik düşüncesinde herhangi bir değer taşımadığı gibi gerçekte tanımına kavuşmuş da değildir. Binaenaleyh bir şeyi ve fiili tanımlamak/anlamak, Tanrı ve O'nun isimleriyle ilişkisini kurmak demektir (Demirli, 2009: 54). Haddizatında herhangi bir kelime veya kavramın geleneksel anlamından soyutlanarak dinî-ahlaki bir anlam taşıması kelimedeki bu değişim ilkesine dayanır. Bu durumda *mahrem* de tıpkı öteki kelimeler gibi Tanrı'nın fiili veya Tanrı'nın kendisine bağlanmalıdır. Tanrı'nın isimleri insan fiillerinin sebebi olduğu gibi Tanrı'nın kendisi de insanın doğrudan amacıdır. İnsanın görevi ise kendi dünyasını ayna kabul ederek Tanrı'yı anlamanın yolu kılmaktır. Mahrem/haram kelimesinin içeriğine böyle baktığımızda kelimenin fıkıh veya toplumsal hayatından daha öte bir değer taşıdığını görebiliriz.

Her şeyden önce mahrem kelimesi ile ilahî isimler ilişkisini kurarken sormamız gereken ilk şey şudur: İnsan için ilk mahremiyet nedir veya neyle ilgilidir? Başka bir anlatımla sonraki bütün yasakların ilkesi hâline gelmek üzere insana verilen ilk yasaklama neydi? İlahî nassa baktığımızda, insan için ilk yasaklanan şeyin "ağaca yaklaşmak" olduğunu okuruz. Hemen bütün dinî metinlerde ağaca yaklaşmak, farklı yorumlara tâbi tutulsa bile, bir şekilde yer

alır; belki insana dair hemen her konu ağaca yaklaşmanın alt konusu şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda ağaç bizim için mahrem iken insana bu hareme yaklaşmak yasaklanmıştır. İlk bakışta insana garip gelir bu yasak: sahi her şeyin serbest ve mubah olacağı bir yerde ağaca yaklaşmak niçin yasak olsun ki? Gerçekte bu yasaklamanın doğasını tahlil etmeden mahrem kelimesini hiçbir bağlamda tanımlama imkânı bulamayız. Öyleyse buna biraz bakalım:

“Ağaca yaklaşmamak” şeklinde ortaya çıkan ilk mahrem Hristiyanlık ile bilhassa İslam arasında ciddi yorum farklarını izhar eden ana konulardan birisidir. Günümüzde de geçerliliğini korumak üzere, Âdem-Havvâ ilişkileriyle beden ve ruh arasındaki irtibatı anlamak kadar Tanrı-insan ilişkisini çözümlemede de kilit nokta bu hikâyenin tahlilidir. Önce şu soruyu hatırdı tutmak gerekir: Cennette yaratılan birisine –Âdem- ağaca yaklaşmama yönünde bir emir (*nehiy*) niçin verilmiştir? Bu soru makul bir sorudur ve her insan kendisini doğrudan ilgilendiren bu soruyu sormak zorundadır. Hristiyanlık bu hikâyenin yorumundan hayatın özüne kötülüğü, insan doğasına günahkârlığı yerleştirirken doğuştan gelen günah inancını dinî hayatın merkezine yerleştirmiştir. Böyle bir bakış açısında artık “şu haramdır veya helaldir” şeklinde düşünmeden din ile hayat, ruh ile beden ve Tanrı ile insan arasında büyük bir gerilim yaşanır. Lakin bunun en önemli tezahürlerinden birisi de Âdem ile Havvâ arasındaki gerilimdir. Hristiyanlık “ilk günah” diye isimlendirdiği ve insanın kaderi hâline gelen bu hadisedeki rolü sebebiyle Havvâ’yı –aslında her bir kadını- suçlamış, kemali ondan uzak durmada görmüştür (Tümer, 1991). Buna mukabil İslam böyle bir yoruma gitmek yerine meseleyi dinî ve ahlaki gerçek bir günah sayamayacağımız zeminde ele almış, insanın aslı günahkârlığı fikrini reddettiği gibi bilhassa kadının buradaki rolünü reddetmiştir. Bununla beraber ağaca yaklaşmak meselesi insanın din ve ahlakla ilişkisini tahlilde başvurulması gereken en önemli hususlardan birisidir. Muhakkik düşünürler mesele üzerinde dikkatle durmuş, insanın burada şekillenen kaderini tahlil etmiştir. Onlara göre insana yasaklanan şey ağacın kendisi değil, buradaki daha derin bir anlamdır. Bu derin anlam, kısmen *mahrem* kelimesinin içerdiği paradoksu bize göstermeye müsaittir. Binaenaleyh söz konusu anlam veya sebep bunun akabinde her şeye nüfuz ederek mahremiyetin özünü teşkil edecektir. Peki, ağaca yaklaşma yaşağını belirleyen bu derin sebep nedir?

Müslüman düşünürler için söz konusu neden ağacın kendisi değil, uluhiyet sınırlarıdır. O zaman burada ağaç bahsi, zorunlu bir şekilde Âdem'e talim edilen ilahî isimlerle ilgili olmalıdır (İbnü'l-Arabî, 2006: 25-44, 265-286). Başka bir ifadeyle Tanrı, insanı, uluhiyeti hakkında sınamış, bu sına da ağaca yaklaşmakla ilgili bir nehiy şeklinde tezahür etmişti. O zaman biz buradan haram-mahrem ile ilgili genel bir bilgiye ulaşabiliriz: Her haram dolayısıyla her mahrumiyet insanın uluhiyetle sınanmasıyla ilgili bir durumu içerir. Bu itibarla bize haram diye gösterilen şeyde bulunan gizli veya saklı bir ilke vardır ve gerçekte yasak, o ilkenin korunmasıdır: uluhiyet hakları. Mahrem kelimesinin sözlük anlamındaki paradoksa dönersek, burada yasaklanan ve dokunulmaz kılınan şeydeki yakınlığın ilahî isimler olduğunu görürüz. İlahî isimler eşya ile sınırlarımızı belirlediğinden, bizim herhangi bir şekilde riayet etmek zorunda kaldığımız yer veya nokta, gerçekte bir ilahî hüküm şeklinde ortaya çıkan ilahî isimdir. O zaman ağaca yaklaşmak ile başlayan insanlık kaderi, yeryüzünde sürekli sınırlarla imtihan edilecek ve insan da bu sınava göre ilahî isimlere yaklaşacak ya da uzaklaşacaktır. Ağaca yaklaşırken ilahî isme uzaklaşan insan, buna mukabil ağaçtan, yani ilahî sınırın kendisinden uzaklaşırken Tanrı'ya yaklaşacaktır.

Hiç kuşkusuz burada ağaç basit bir örnek olmanın ötesine gitmez. Onun yerini başka birçok şey alabilirken yeryüzündeki hayatımızda uluhiyet sınırlarıyla ilgili sürekli sınanmaya muhatap olacağız ve yasaklama konularına gidip gelerek varoluşumuzun anlamını tecrübe edeceğiz. Bununla birlikte insanın ilk yasağa/mahreme karşı tavrı metafizik düzlemde yorumlanmalıdır. Acaba insan niçin yasağı ihlal etmiş, niçin ilahî isimler karşısında muhalefet yolunu seçmiştir? Doğrusu için bu kısmı üzerinde İslam geleneğinde az çok sufiler açıklamalar yapmış, nefis terbiyesi ve ahlakla ilgili görüşlerini bu ilk yasaklamaya dayandırmışlardır. Sufilere göre burada sınanma, uluhiyet sınırlarını görmekle ilgiliydi, bu kesin. Daha doğrusu Tanrı'nın mutlak birliği ve otoritesi, yasaklama üzerinden insanı sınamış, insan ise isyan yani itaatsizlikle cevap vererek meleklerden ayrılmıştı. Buna mukabil daha sonra tövbe ederek temizlenmiş, bu kez bir şeytan olmadığını görmüştü. O zaman yasaklama amacına ulaşmış, insana kim olduğu hakkında en sağlam bilgiyi vermişti: İnsan, şeytan ile melek arasında bir yerde var olan bir "ara" (*berzah*) varlıktır (Konevî, 2014: 92-93). Muhakkik düşünürlerle göre insanın emre

karşı çıkması, içindeki uluhiyet iddiası ile kendi varlığı hakkındaki büyüklük güdüsünden neşet eden bir durumdu. Böyle bir duygu –gerçekliğe dayanmasa bile- şu veya bu şekilde insan davranışlarını yönlendirir, onu sürekli otoriteyi redde doğru sürükler.

Ahlak teorilerini bu ilk yasaklama üzerinden açıklayan muhakkik sufilerin insanla ilgili yaptıkları en önemli tespitlerden birisi budur: İnsana dönük her yasaklama uluhiyet sınırlarının korunmasıyla ilgiliyken burada sınanan şey, insanın Tanrı olma iddiasıdır. Bu meyanda üzerinde durulması gereken şey ise insanın doğası gereği yasak kabul etmeyişidir. Ağaca yaklaşmak bu anlama geliyordu. Bununla birlikte hakikat bilgisi insanı sınırlar. Öyleyse mahremiyette insan, kapsamlı düşünebilen aklı ile kendisine her şeyi mubah gören duyularının gerilimini yaşar: duyular yaklaş derken onu zapt edebilecek yegâne şey akıl, özellikle de ahlak terbiyesinden geçen iman etmiş aklıdır (Muhâsibî, 2006: 205-230).

Muhakkik düşünürler, ağaç benzetmesini ileriye taşıyarak bazen insanın kendisi anlamında yorumlarlar. İbnü'l-Arabî “İnsan bir ağaçtır” dediğinde artık ağaç ile insan özdeşleşerek mahremin gerçek anlamını kavrarız (Hakîm, 2005: 567, 580-582). Bu meyanda ağaç örneğini değiştirebileceğimizi söylemiştik. İslam tevhid üzerine kurulu bir dindir. Tevhid kelime anlamıyla birlemek ve bir olmak demek iken ahlaki kavramlara ruhunu verecek olan Tanrı'nın uluhiyeti burada belirleyici kavram hâline gelir. Tanrı her şeyden önce bir fert veya ferdiyet olarak varlık skalasının zirvesidir. O zaman bu yasaklama meselesini bir ferdiyet ile O'nun haklarının ihlali şeklinde düşünürsek, ilk başlayacağımız nokta burası olmalıdır: Bir fert olarak Tanrı ve O'nun varlık alanının muhafaza edilmesi, bütün mahremlerin başını teşkil eder. Sufiler Tanrı'nın izzetinden söz ederken bir hadis-i şerife mebni olarak (Nevevî, 2016, II: 43) *Tanrı korusundan* söz ederler. Kori gerçekte bir şahsın özel bahçesi veya evinin bulunduğu ve başkalarına yasaklanan alan demektir. Böyle bir tabirin Tanrı için kullanılması dikkate değer bir incelik taşır. Çünkü Tanrı bu tabirde bir hükümdar ve malik olarak tasavvur edilmiş, O'nun bir korusu olduğu söylenerek insan uyarılmıştır: koruya girmek en büyük yasaktır. Dindarlık koruya O'nun izni dışında yaklaşmamak ve kurala uymak demektir. Gerçekte yasaklar ve haramlar haremın korunmasıdır.

Tanrı'nın korusu bahsini her bir ilahî isim üzerinden düşünmek mümkündür. Her ilahî isim bir “koru” sahibidir ve koruya yaklaşmak insana kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu yönüyle uluhiyet ilahî isimlerin tekilliği üzerinden taayyün ederek daha özel bir anlam kazanır. İnsana düşen şey, her ilahî ismin korusuna girmemek, ilahî isimle ilgili sınırları ihlal etmemektir. İlahî ismin korusu bazen *mertebe* veya *mevtın* gibi tabirlerle de anlatılır. er-Rahmân isminin bir mertebesi veya korusu olduğu gibi er-Rahîm, el-Müntakîm veya başka ilahî bir ismin de mertebeleri ve koruları vardır. İnsanın bu mertebelere riayet ederek Tanrı ile ilişkisinde tevhid ilkesine uyması, dindarlığın esas anlamını teşkil eder. Öte yandan bütün bu korular *izzet* tabiriyle nitelenir: izzet, müstağni ve mukaddes olmak demektir. Burada yine mahrem kelimesinin ikili anlamını keşfedebiliriz: bize yakın olan ilahî isim ile onun haklarına riayet yakın-uzak paradoksunu mahremiyette ortaya çıkartır.

Bu meyanda dikkatimizi çeken önemli bir kavram ise ilahî gayret (*gayrettullâh*) tabiridir. Bu tabir bir hadis-i şeriften hareketle türetilmiş, koru veya mertebenin haklarına riayetle ilgili duyarlılığı anlatan bir kavram olarak yorumlanmıştır. Buna göre en büyük gayret veya kıskançlık, uluhiyet haklarının korunması konusunda Allah'ın gayretidir. Bütün bunlar mahrem tabirinin anlamı hakkında akla gelen bazı hususlardır.

Tasavvuf Edebiyatında Mahremle İlgili Bazı Hususlar

Tasavvuf edebiyatında mahrem kelimesinin izlerini takip ederken akla ilk gelen örneklerden birisi *sır* tabiri ile mahrem kelimesinin terkip olarak kullanımıdır. Birçok metinde ârifler, mahrem sırların sahipleri veya bekçileri olarak anılır. Burada mahrem veya yasaklanmış/dokunulmaz tabiri sırrın niteliği hâline gelerek tasavvufun seçkinliğini anlatan bir anlama dönüşmüştür. Sufiler kendilerini mahrem sırların eminleri ve bekçileri sayar (Serrâc, 2012: 2); tasavvuf içinde söylenen seçkinlik ve benzeri kavramlar bu sırlarla ilgilidir. Bu tabir hiç kuşkusuz ilahî naslarda zikredilen insana “emanet” tevdi edilmesi meselesiyle yakından ilişkilidir. Allah göklere ve yere teklif ettiği emaneti onların taşımaktan korktuğunu beyan ederken insanın bilgisizliği ve zalim olması nedeniyle onu üstlendiğini buyurur. Burada muhakkik düşünürler ayet-i kerimede zikredilen “bilgisizlik” ve “zalim olma” hâllerini, daha önceki ağaç meselesinde olduğu gibi müspet anlamıyla ele alırlar, buna dikkat

çekmeliyiz (İbnü'l-Arabî, 2007, V: 427). Fakat meselenin ayrıntısına girmeden tekrar konumuza dönelim: Biz burada zikredilen emanetin ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Fakat pek çok düşünür emanetle ilgili açıklamalar yapmıştır; bir kısmı için emanet “insan ruhu” demek iken bir kısmı da Âdem’in yaratılışından söz eden ayetlerde geçen ilahî isimler olduğunu düşünmüştür. Öte yandan bazı düşünürler için emanet akıldır. Öyle veya böyle emanet kelimesi insanı “insan” kılan ve onu yeryüzünde Tanrı’nın halifesi hâline getiren üstün niteliklerin genel adı olabilir. Sufiler bu nedenle söz konusu emaneti elde etmenin ve onu üstlenmenin tasavvufun ana konusu olduğunu söylemiş, velâyet ile emanet arasındaki ilişkiyi bu ekseninde tesis etmişlerdir. Bu meyanda veliler emanetin “eminleri” (*ümenâ*) olmak istemiş, tasavvufu bu amacı sağlayan disiplin olarak kabul etmişlerdir. Peki, bu *sır* niçin mahrem olsun? Sırrın mahrem diye nitelenmesinin sebebi açıktır: Öncelikle bu sır her insanın ulaşabileceği bir şey değildir. Ona ancak ilahî inayete mazhar olan seçkinler ulaşabilir. Bununla birlikte söz konusu insanlar en büyük sınavla sınanırlar: sırrı saklamak veya onunla insanlar arasında itibar kazanarak bir itibar meselesi hâline getirmek. Öyleyse sırrın sakınılmış ve mahrem olması hem ona ulaşabilenlerin azlığı hem de onun korunması gereken bir emanet olmasıyla ilgilidir.

Tasavvuf metinlerinde sır, bazen gönül anlamında da kullanılırken sır ile *lubb* yani gönlün özel bir kısmı eşitlenir. Bu durumda *sır*, hem kalbe aktarılan bilgi demek iken hem bilginin ulaştığı bölge/yer anlamına gelerek mahremiyetin en özel alanını teşkil eder (Tirmizî, 2013: 39-80). Sır, yabancılara mahrem olan en özel emanet iken emaneti korumak sufinin en büyük sınavıdır. Müridin sırrını başkalarından sakınması yolun temel kurallarından birisidir. Bu meyanda rüyaları anlatmamak, zikrinden veya tesbihinden söz etmemek, mürşidinden başkasını nâdân sayarak sırlarını paylaşmamak müridin görevidir. Bu çerçevede müridin uyması gereken birçok kuraldan söz edilir ve bu konu tasavvuf edebiyatında ihlas başta olmak üzere pek çok konuyla yakından irtibatlıdır.

Sırrın korunması aynı zamanda bilginin korunması ve sakınılmasıyla ilgilidir. Bununla beraber daha özel bir yorumda ise aşk edebiyatında ortaya çıkar. Âşığın büyük sınavı sırrını saklamaktır. Bir menkıbede Hallâc-ı

Mansûr'un Maşuk'un sırrını taşımadaki yetersizliği nedeniyle idam edildiği anlatılır (Attâr, 2007: 536). Bu itibarla “sırrı ifşa etmek” aşka ihanet sayılırken aşk hallerinin *mestûr*, yani örtülü olması gerekir. Âşığın gerçek suçu mahrem sırları ifşa etmek iken bunun karşılığı da bellidir: *berdâr edilmek*! Ebû Bekir eş-Şiblî, Hallâc için şöyle demiştir: “Aynı kaptan (aşk şarabı) içtik, o konuştu biz ise sustuk.” Burada Şiblî’nin Hallâc’ı ciddi şekilde eleştirdiği anlaşılmaktadır çünkü susması gereken yerde konuşmak mahrem bilgiyi ihlal etmek demektir.

Bu meyanda zikredilmesi gereken konulardan birisi Bektaşîlik içinde sırrın sakınılması konusudur. Hacı Bektâş-ı Velî marifet makamlarından söz ederken “sırrı saklamak” dediği hâli müride mühim bir görev olarak yükler. Müridin sırrını saklaması veya bilgilerini koruması onun tarikat edepplerinden sayılır (Hacı Bektâş-ı Velî, 2007: 78-94). Meseleye dışarıdan bakılınca, tarikat sırrı daha çok cemaatin sırları arasında görülebilir. Lakin sırta tasavvufun amaçları üzerinden bakılınca söz konusu olan şeyin, bilginin veya aşkın korunması olduğu anlaşılır.

Bu meyanda sırrı saklamanın ve nâdân olanlardan gizli tutulmasının birkaç nedeni üzerinde durulabilir: Birincisi sırrın sakınılması yola hürmetin bir gereğidir. Çünkü sır ancak mücahedenin sonucunda insana ihsan edilen değerli bir emanettir. Emanete riayet etmek ise yüksek ahlaktan kabul edilir. Bunu yapmak yerine müridin mahrem sırrı ifşa etmesi, yola hürmetsizlik kabul edilir. İkinci konu ise insanın sırrını ifşa etmekle elde edebileceği iktidardır. Gerçekte tasavvuf yolunun en büyük sorunlarından birisi iktidar arzusu ile mücadeledir. Sufiler insanın içindeki duyguları bire irca ettiklerinde vardıkları ana saikin iktidar arzusu ve üstünlük fikri olduğunu görmüşlerdir. Bilgi veya özel hâller başta olmak üzere, hemen her konu iktidar aracına dönüşerek insanı yoldan düşürebilir. Bu nedenle bilginin sakınılması veya sırrın korunması demek, insanın iktidar arzusunu büsbütün terk ederek arınmış ve tecerrüt etmiş bir hâlde yola revan olması demektir.

Bazen farkında olmadan sırrı ifşa etmek mümkün olabilir veya nazar etmek vb. yollarla ehil olmayanlarca veya düşmanlarca mahrem sırrın “çalınması” akla gelebilir. Bu durumlarda çeşitli dualar, virdler ve hiziplerle müridin şeytanî ve insani düşmanlardan korunması hedeflenir. Sufiler özellikle zikirlerde ve nafile ibadetlerde yüzlerini ve başlarını örtterek mahrem sırrı fiziksel olarak saklamak

ister. Yüzün veya başın örtülmesi bazı tarikatlarda daha mühim bir mesele olarak kabul edilmişken birçok tarikatta örtünme daha çok zikir esnasında yeterli görülmüştür. Bazı tarikat pirlerinin yüzlerine peçe takarak dolaştıkları, yüzlerindeki nuru sakladıkları, birçoğunun da özellikle başlarını örttükleri aktarılır. Yüzün sakınılması veya başka örneklerde saçların korunması temel bir mahremiyet meselesi olarak kabul edilir. Muhtemelen erkeklerde sakal bırakmak gibi uygulamalar mahrem sırrın sakınılmasıyla ilgili kabul edilebilir. Öyle veya böyle sufiler mahrem sırları saklamak, onu bir iktidar aracı hâline getirmekten korumak veya başkalarının nazar, sihir vb. yollarla sırlarını elde etmesinin önüne geçmek için çeşitli tesettür tarzlarına başvurmuşlardır. Bu meyanda akla gelen ilk örneklerden birisi insanlarla içli dışlı olmamak (*uzlet, halvet, itikaf*), hâlini gizlemek veya susmaktır (Kuşeyrî, 2014: 197-200, 212-216). Susmak (*samt*), insanın kendi hâlini saklamasının bir yoludur. Susmak yoluyla insan ötekilerle arasında bir mahrem alan oluşturarak kendi sırrını sakınmış olur.

Her halükârda insan kendini öteki insanlardan saklayarak herhangi bir şekilde ulaşılmazlığını temin etmelidir. İbadet hayatını mümkün mertebe geceye taşıyarak insanlarla araya perdeler çekmenin amacı, bu örtünme niyetidir. İslam tasavvuf geleneğinde en bereketli vakit gece, özellikle de seher vaktidir. Bunun nedeni mahrem bilgilerin *mahrem*, yani öteki insanların muttali olamayacağı bir vakit aralığı olmasıdır. Bununla birlikte tasavvuf ahlakı, başka insanlardan sırları sakınma hususunda çok dikkatli iken onların şahsî hukuklarına riayet etmeyi de uluhiyetin haklarının gereği sayar. Herhangi bir insanın başta canı olmak üzere, malı, mülkü ve iffeti büyük bir mahremiyet alanı olarak zikredilir. Bu meyanda her bir insan Hakk'ın yarattığı kul olarak mahremdir ve onun haklarına riayet etmek yolun en büyük kurallarından birisidir.

Sonuç

En mahrem olan Tanrı'nın varlığıdır. Çünkü insana en yakın Tanrı iken gerçek anlamda var olan ve Fert olan da O'dur. Öyleyse haklar O'na ait iken O'nun varlık alanını görmek ve gözetmek dindar aklın sıhhat şartı kabul edilir. O'na şirk koşmamak, O'nun haklarına riayet etmek dindarlığın ve ahlakın kurucu ilkesidir. Mahrem kelimesinin anlamında yer alan yakınlık ve uzaklık

tam olarak Tanrı ile ilişkide ortaya çıkar. Tanrı insana en yakın varlık iken O'nun kuralları ile insanın ilişkisi yakınlık-uzaklık anlamını bir anda ortaya çıkartır. Bunun ötesinde insana yasaklanan her şeyde ve yerde insan Tanrı'nın varlığını veya emrinin varlığını görür. Bu durumda Tanrı bazen bizzat bazen isimleriyle bazen de şeriatıyla insanla ilişkisini kurarak insana durabileceği sınırları gösterir. "Had" denilen şey gerçekte insan ile Tanrı arasında aşılmaması gereken yerdir. Bu haddin herhangi bir şeyin yasaklanması, emredilmesi veya başka bir insanın varlık alanı şeklinde görülmesi durumu değiştirmez; her birinde bir ve ferdiyet sahibi Tanrı doğrudan veya dolaylı olmak üzere tecelli ederek insanı sınırlar. İnsan mahrem olarak gördüğü şeyde Tanrı'nın yakınlığını bularak ikili bir duygu yaşar: Bir yandan içindeki dürtülerle yasağı ihlal ederek Tanrı olmak isterken öte yandan bunun sonuçlarını hesap eden aklıyla haddi aşmayarak yakınlık yolunu tercih edebilir. Öyle veya böyle, yasakta tecrübe ettiği şey Hakk'ın kendisi veya kuralıdır; onun sonucunda varacağı yer de yakınlık veya uzaklıktır. Orada belirleyici olan şeyin veya kişinin kendisi değil, yarattıkları hakkındaki ilahî kuralıdır. Başka bir ifadeyle insanın sınırları, tam olarak Tanrı'nın kendisidir. Haddi aşmak ise insan olmanın bize icbar ettiği bir dürtüdür. Yasakları ihlal arzusu ile aklımızın bilgisi arasında gerilim yaşanır, bizi insan kılan en önemli imkân bu olduğu gibi varlıktaki yerimizi belirleyen de budur: ne şeytan kalabilir ne de melek olabiliriz. İnsan, sınırları idrak ederek Tanrı'ya yakın, günahkâr-tövbekâr, cahil-ârif, nâkıs-kâmil, kısaca bir *kevn-i câmi* (toplayıcı varlık) olarak yaşamak suretiyle Tanrı'nın en büyük delili hâline gelir.

Kaynakça

- Attâr, F. (2007). *Evliya tezkireleri*. (S. Uludağ, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Demirli, E. (2009). *İslam metafiziğinde tanrı ve insan*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Fayda, M. (2006). Nesî. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. içinde (cilt 32, 578-579). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2007). *Makâlât*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hakîm, S. (2005). *İbnü'l-arabî sözlüğü*. (E. Demirli, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hamîdullah, M. (1998). *İslâm'da devlet idaresi*. (H. Aktaş, Çev.). İstanbul: Beyan Yayınları.
- İbn Sa'd, M. (1968). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 9 cilt. Beyrut: Dâru Sadır.
- İbnü'l-Arabî, M. (2006). *Fusûsu'l-hikem*. (E. Demirli, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- İbnü'l-Arabî, M. (2007). *Fütûhât-ı mekkiyye*. (E. Demirli, Çev.). 18 cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Konevi, S. (2014). *Fusûsu'l-hikem'in sırları*. (E. Demirli, Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kuşeyrî, A. (2014). *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyrî risâlesi*. (S. Uludağ, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Muhâsibî, H. (2006). *el-Akl ve fehmi'l-Kur'an*. (V. Akdoğan, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Nevevî, M. (2016). *Riyâzü's-sâlihîn*. 3 cilt. Ankara: TDV Yayınları.
- Serrâc, E. N. (2012). *İslam tasavvufu: el-Lüma'*. (H. K. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Tirmizî, H. (2013). *Kalbin anlamı*. (E. Demirli, Çev.). İstanbul: Hayykitap Yayınları.
- Tümer, G. (1991). Aslî Günah. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi* içinde (cilt 3, 496-497). İstanbul: TDV Yayınları.

TÜM YÖNLERİYLE MAHREMİYET

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

VI. Bölüm: Mahremiyete Yönelen Tehditler ve Çözüm Yolları

1.	Teknolojik Mahremiyetin Psikolojik İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme	Ekmel GEÇER
2.	Büyük Veri Karşısında Mahremiyet	Ayşenur SAĞKAYA
3.	Trans-Posthümanist ve Dijital Çağda Mahremiyet	Ahmet DAĞ
4.	Özel Hayatın Gizliliği Hakkı ve Hukuki Güvenceler	Özlem ÇELİK
5.	Hukuk Bakış Açısıyla Mahremiyet Hakkı ve İhlali	Esra GÜLTEKİN
6.	Modern Tıp, Mahremiyet ve Gizlilik: Etik Bir Değerlendirme	Adem AZ, Hakan ERTİN

TEKNOLOJİK MAHREMİYETİN PSİKOLOJİK İMKÂNI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ekmele GEÇER¹

“Mahremiyet artık toplumsal norm değil. İnsanlar sadece daha çeşitli ve daha çok bilgiyi paylaşmakla kalmıyor, aynı zamanda bu bilgileri daha fazla insanla ve daha açık bir şekilde paylaşıyorlar.”²

Giriş

Artan teknolojik olanaklar ve etkileşim, teknolojinin “faydalı” ya da “tehlikeli” olması yanında başkaca tartışmaları da beraberinde getirdi. Söz gelimi teknolojik meşguliyetin bireydeki şiddet ve cinsellik gibi kontrolü zor olan duyguları bir nevi *katharsis*³ aracılığıyla yatıştırdığına dair yaklaşımlar varken (Symposium, 1974) diğer yandan video oyunlarının kullanıcıları daha fazla şiddete yönlendirdiğinden de söz ediliyor (Ivory ve Kalyanaraman, 2007). Bu çerçevede ele alınan konuların en önemlilerinden biri de teknolojinin çok yönlü ve çok amaçlı kullanımıyla ortaya çıkabilecek *mahremiyete* dair sorunsaldır. Teknoloji henüz bu aşamadayken insanların özel hayatının ifşası

¹ Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-3367-2236

² Mark Zuckerberg, 2010 yılında San Francisco’da düzenlenen Crunchie Awards konuşmasından.

³ Yunanca’da “arınma” olarak bilinir. Aristoteles’in *Poetica* adlı yapıtında trajedinin seyirci üzerindeki etkisini anlatır. Aynı zamanda felsefi bir kavramdır. Literatürde, ruhun hem özgürlüğüne hem de tarafsızlığına kavuşturulmasını anlatır. Ama en çok psikanalizde kullanıldığı biçimiyle karşımıza çıkar. Bilinç dışına itilmiş duyguların boşalım olanağına kavuşturularak hastanın nevrotik belirtilerden kurtarılmasıdır. Kişi, teknolojik cihazlar ya da medya içeriğiyle meşgulken bir rahatlama yaşar ve bu rahatlama daha çok izleyicinin kendisini içerikteki kişiyle özdeşleştirmesinde ortaya çıkar. Daha açık bir ifadeyle katharsisi, “ruhun kötülüklerden arındırılması” olarak düşündüğümüzde, söz gelimi dizi izlerken, birey kendini rahatsız eden düşüncelerden korumaktadır.

hususlu bir “tehdit” olarak uzmanlar tarafından çok açık bir dille eleştiriliyor (Bozoğlu, 2018). Ne var ki söz konusu ilerlemenin sonraki boyutlarının “mahremiyet” açısından daha da riskli olabileceği ihtimalini de not etmek gerekir. Diziler ve sinematik yapımlarda, çeşitli biçimlerde kurgulanmış olsa da online çerezler aracılığıyla kullanıcıların siyasi, dinî, fikri eğilimlerinin tespit edilmesi iddiaları tartışılıyor olsa da mesela bilgisayarların beyinsel ve düşünsel faaliyetleri tam olarak okuduğu programlar henüz gündeme gelmedi. Böyle bir durumda sadece davranışın kontrol edilmesi tehlikesi değil aynı zamanda bireysel düşüncenin *kamusallaştırılması* da söz konusu olabilir (Akça ve Başer, 2011).

Ev aletleri, yeni medya araçları ve hayatımızı kolaylaştıran ve daha da hızlandıran teknolojik cihazlar sadece gündelik hayatımızı değil, bireysel bakış açımızı ve kültürel algılarımızı da değiştiriyor. Geleneksel ve töreye ait olanın yerini modern ve/veya post modern değerler alıyor. Böylelikle bireyler arası ilişkilerde, toplumsal normlarda ve bireyin ya da grupların eşya (meta) ile olan ilişkilerinde duygusal bağlantılar gelişiyor. Bir bakıma kişi başka insanlara, ideolojilere ve gruplara karşı saplantılı bir davranış biçimi geliştiriyor. Bir “*meta fetişizmi*” hâline dönüşen bu bağımlılık, psikolojik rahatsızlıklara neden olabiliyor (Nail, 2020: 178).

İnternet aracılığıyla ulaşılan bilgi ve kullanıcı arasında da benzer obsesif bir ilişki kurulabiliyor. Hemen her konudaki bilgiye Google aracılığıyla ulaşabilen birey, söz konusu bilgilerin değişim hızının altında ezilebiliyor. Bir süzgeçten geçirilmeden aldığı malumatla kontrolsüz kararlar verebiliyor. Bilgiyi “ilk paylaştan” olmak heyecanı ile sosyal medya yahut internet platformlarından öğrendiklerini yayımla koyuyor ve bu yayılım çoğu zaman sorun hâline dönüşebiliyor. Bireysel amaçlarla toplanan bilgi şayet eksik ya da yanlışsa bu yanlışlık ve yalan kısa zamanda *toplumsal bir yalan* hâline dönüşüp okuyucuları ve takipçileri provoke edebiliyor.

Yaşadığımız çağ “bilgi toplumu” ya da “enformasyon çağı” olarak isimlendiriliyor (Aktaş, 2007). Ne var ki yanlış ve eksik bilginin doğru bilgiye kıyasla yayılım hızının daha fazla olması bu isimlendirmenin eksik olduğu kanaatini oluşturuyor ve bir adım öteye giderek aynı isimlendirme “yanlış/ yalan bilgi çağı” şeklinde değiştiriliyor (O’Connor ve Weatherall, 2019). Bilgi

çağının en somut özelliği, bilginin giderek daha büyük bir güç olarak ortaya çıkması ve otoritelerin bu bilgiyi kontrol etmeye çalışmasıdır. Bu kontrolün en kolay yapılabilirdiği alanlardan biri de sosyal medya mecralarıdır. Ayrıca, enformasyon ve teknoloji ilişkisi, sadece bireyler ve toplumlar arası etkileşimleri şekillendirmekle kalmıyor; uluslararası ve diplomatik iletişim, devlet ve millet ilişkisi, suç ve ceza kavramı gibi pek çok alanı etkiliyor (Ehiane ve Mosud, 2013). Paylaşımın verdiği hazla ilişkilerin ve yaşamın neredeyse tümüyle göz önünde yaşanması, özel hayatın ifşası, mahremiyet algısı, gözetim, denetim ve hatta kentleşmeyi ve mimari yapılanmayı dönüştürüyor (Baz, 2019). “Kamusal alanlarda kameralar olmalı mı?”, “eğitim kurumlarında kameraların varlığı özerklik ve özgürlüğü tehdit eder mi?”; “birey gözetim altındayken kendisini bir açık hava hapishanesinde hisseder mi?” gibi sorular etrafında oluşan tartışmalar artarak devam ediyor. Teknolojinin, bireysel ve toplumsal hayatı gelecek yıllarda daha fazla nasıl dönüştüreceği, özel hayat ile devlet kontrolü arasındaki sınırın nasıl belirleneceği, bireyin teknoloji kullanımında mahremiyetini nasıl tam olarak koruyabileceği soruları bu nedenle psikoloji, sosyoloji, iletişim, siyaset, hukuk ve siber alan çalışmalarındaki önceliğini korumaya devam ediyor (Slobogin, 2003).

Mahremiyet ve teknoloji ilişkisine dair sorulara cevap almak için çeşitli yaklaşımlar, iyimser ve kötümser görüşler öne sürülüyor. Bu bakış açıları demokrasi, düşünce ve ifade özgürlüğü, dijital diktatörlük ve siyasal gücün istismarı etrafında da ele alınıyor. Enformasyon toplumu bu çerçevede daha çok *gözetim ve kontrol toplumu* olarak isimlendiriliyor (Rajpoot ve Jensen, 2015). Söz gelimi, suç ve suçlunun takibi için, akıllı telefon uygulamaları aracılığıyla bireylerin *kodlandığı* iddia ediliyor. Bu nedenle birey otorite tarafından bir bakıma âdeta şeffaf olmaya zorlanıyor ve böylece denetim ve gerektiğinde müdahale daha da kolaylaşıyor (Kim, 2020). E-devlet hizmetleri, mobesa kameraları, yapay zekâ ve algoritmalar, göz ve yüz tanıma, özellikle COVID-19 sürecinde sıklıkla kullanılan *HES Kodu* gibi uygulamalara yine bu çerçevede değiniliyor. Küresel şirketler akıllı telefonlar aracılığıyla fikirleri, tutumları ve tüketim alışkanlıklarını yönlendirebiliyor. Somut olarak akıllı telefonlardaki yerleşik küresel konumlama (GPS) işlevi buna örnek verilebilir. GPS inaktif edilmediği sürece bu işlev taşınabilir ağ operatörüne ve telefonda kullanılan birçok uygulamaya ve sosyal medya şirketlerine konum gönderiyor.

Böylece kişisel takip daha kolay oluyor ve veri analiziyle küresel şirketler kullanıcıyı duygusal ve ticari tercihleri konusunda daha hızlı etkileyebiliyor (Geçer, 2020: 558).

Günün sonunda teknolojiyle olan iç içelik, hem bireysel kültürü değiştirmekte hem toplumsal değerleri dönüştürmekte hem de yine bu iki unsurdan da etkilenmektedir. Bahsettiğim etkileşimi en iyi açıklayan ifadelerden biri McLuhan'ın “medya mesajtır” cümlesidir (McLuhan, 1963: 9). Ayrıca ilk olarak Amerikalı toplumbilimci Thorstein Veblen tarafından kullanılan fakat McLuhan tarafından da sıklıkla kullanılan *teknolojik belirleyicilik* teorisi de medya araçlarının oluşturduğu değişimden bahsetmektedir. Bu kurama göre teknoloji, toplumsal ve kültürel dönüşümün temel başlatıcısıdır. Teknolojik determinizme göre herhangi bir sosyal değişiklik teknolojiden önemli anlamda etkilenmekte ve aynı zamanda bu sosyal değişim teknolojinin ilerleyişine ve yeni cihazların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Adler, 2008: 537; Bau, 2014: 244). McLuhan'a göre kullanılan teknolojik araçların kendisi bir mesaj içerir. Onların kullanım biçimi bireysel, toplumsal ve kültürel anlamda etkiler oluşturabilmektedir ki bunu psikoloji bağlamında ele almamak mümkün değildir. Medya aracı, mesajı aktarırken onun nasıl algılandığıyla da ilgilenir. Böylece izleyicinin iletişim aracıyla olan ilişkisi belirlenmekte ve davranışı bu irtibata göre şekillenmektedir. McLuhan, iletişim aracını da bu bağlamda tanımlayarak onu “kullanıcının uzantısı” olarak niteler (McLuhan, 1963: 8). Tamiratta kullanılan bir çekicin, insanın el ve kol gücünü desteklemesi gibi; bir iletişim aracının dili ve yapısı da bizim düşüncelerimizi etkiler ve onların zihnimizden çıkarak diğerlerine ulaşmasını sağlar. McLuhan sadece medya yapımının içeriğini değil, kendisini de dikkate almamız gerektiğini çünkü aslında sosyal ve psikolojik sonuçlar doğuranın teknolojinin bizzat kendi karakteri olduğunu söyler. Söz gelimi, kişinin telefonla arasındaki ilişki bir saplantı hâline gelebilmekte ve telefonsuz kalma kaygısı onu stres altında bırakabilmektedir (nomofobi). Diğer yandan bireyin toplum içinde telefonla meşgul olması onun sosyal normlara aykırı hareket ettiği kanaatini oluşturmakta ve aynı zamanda telefonla olan derin birliktelik kullanıcının herhangi bir konu ya da işe yoğunlaşmasını engellemektedir (phubbing). Bu nedenle yeni teknolojik araçların sosyal, psikolojik ve kültürel etkileri henüz kullanılmaya başlanmadan önce araştırılmalı ve ona

göre yaygınlaştırmalıdır. Söz konusu öngörü, insana, teknolojik cihazların muhtemel olumsuz etkilerini değiştirebilme ve/veya onları kontrol etme gücü verecektir (McLuhan, 1963: 199).

Tam bu noktada teknoloji ve kullanıcı ilişkisi, mahremiyet, gözetim ve özgürlük tartışmalarında merkezi bir hâl almıştır. Gelişen olanaklar, bilgisayar ve diğer teknolojik cihazlarla artan hafıza alanları sayesinde; kullanıcıların sözleri, davranışları, yazışmaları ve diğer görüntüleri bir şekilde, her gün değişen nedenlerle kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıt kaçınılmaz olarak bireylerin düşüncelerinin, ideolojilerinin, inançlarının ve yönelimlerinin de gerektiğinde kullanılmak üzere toplandığı ve yanlış kullanılacağı iddiasını güçlendirmektedir. Sosyal bilimler alanında sıklıkla tartışılıyor olsa da özellikle fütürist (gelecekçi) yazarların bu “kayıt altına alınma”yla ilgili düşünceleri okunduğunda *bireysel özel alanın* büyük bir “gözetim” altında olduğu düşüncesi oluşmaktadır (Harari, 2018). George Orwell’ın 1984 kitabında bahsettiği “big brother” her açıdan yaşamımızı gözetlemekte ve şimdilik gerekli görünse de gelecekte belki de gereksiz zamanlarda da hayatlarımıza müdahale edecektir (Orwell, 1961).

Mobesa kameraları, internette bıraktığımız izler, Google aramalarımız ve algoritmalar sayesinde hepimiz şimdiden “biri bizi gözetliyor” evinde gibiyiz. Bir yandan şeffaf olmaya dair bir olumlama ve kişisel meyil söz konusu olsa da aynı “gösterişçilik” diğer yandan mahremiyetin sınırları ve özel alanla ilgili ihlalleri gün yüzüne çıkarıyor. Bu şeffaflık, yeni medya teknolojileri ve sosyal medya araçlarındaki paylaşımlarla da sınırlı kalmıyor. Akıllı cihazlar, ev aletleri, robotlar, yapay zekâ destekli kişisel asistanlar ve sürücüsüz araçlar hayatı kolaylaştırıp hızlandırırsa da bir akıllı süpürgeye yüklediğimiz ev haritası ya da navigasyona yüklediğimiz ev adresi büyük tehlikelere de yol açabiliyor (Okmeydan, 2017). Söz gelimi bir restorana gidiyor ve aracınızı valeye veriyorsunuz. Şoför evinizin adresini navigasyon bilgilerinden buluyor ve siz yemeğinizi yerken o evinizden bir şeyler alıyor. Ya da yakın zamanda oluşan *what’s app* krizini düşünün. Sözleşmedeki şartlar değişecekti ve gerektiğinde yazışmalarınız üçüncü taraflarla güvenlik nedeniyle paylaşılacaktı. Peki güvenlik meselesinin ne olacağını kim söyleyecek ve burada sınır nasıl belirlenecekti? Sonra söz konusu güvenlik tartışmaları nedeniyle sığındığımız

telegram, bip ve signal gibi platformlarda paylaşacaklarımız yeterince gizli kalabilecek miydi? Belki de dijital teknolojiler kötü niyetli olmasa da bizim kontrolsüzlüğümüz nedeniyle çoktandır mahremiyetimizi ihlal etmekte ve bizi her geçen dakika kendine daha bağımlı kılmaktaydı.

Bu noktalardan hareketle, okuduğunuz bölüm, sınırlılıklarına rağmen, bir tür literatür taraması ve metinsel analiz yöntemiyle teknolojik gelişmelerin etkisi bağlamında “özel hayatın” korunup korun(a)mayacağını sorgulamayı ve bunu bireyin içine düştüğü ikilem nedeniyle psikolojik bir açıdan ele almayı amaçlamaktadır. Zira teknolojik ilerleme ve her geçen gün hızla artan yeni medya araçlarının kullanımı, mahremiyet konusunun daha ileri düzeyde ele alınması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, kullanıcının, artan kullanımlar nedeniyle duygusal, bilişsel ve davranışsal değişimler yaşaması ve psiko-sosyal ilişkilerinde çıkmazlara girmesi, teknoloji ve özne ilişkisinin multidisipliner bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Toplumsal normlar, etik ve ahlaki değerlerin internet ortamları ve sosyal medya platformlarındaki aktivitelerle dönüşmesi ihtimalinin yanında; dijital olanakları, sadece bilgiye ulaşma yöntemi olarak değil aynı zamanda “mahremiyet” değerlerini tümüyle değiştirmesi yönüyle de incelemek gerekmektedir. Sosyal medya mecralarında yükselen “özel hayatı” paylaşma trendi ve böylece takipçiyle etkileşimin arttırılmasının istenmesi söz konusu kapsamın sadece bir yönünü ifade etmektedir. Okuduğunuz bölüm, daha çok teorik çerçevede literatürdeki tartışmalardan yola çıkarak ve betimsel bir analizle teknoloji ve mahremiyet arasındaki ilişkiyi şu sorular ışığında ele almayı amaçlamaktadır: İletişim, etkileşim ve birtakım bürokratik işlemlerin hızlanması için bilgi paylaşımı yapılırken bu bilgilerin özel hayatın ifşasında kullanılmaması için neler yapılabilir? Devletler ve demokrasiler teknoloji ve mahremiyet ilişkisinde nerde durmalılar? Değer ve normların teknolojik etkileşimle değişimi özel hayat etrafındaki sınırları hangi açılardan etkileyebilir? Telefon uygulamalarının heyecanımızı dahi ölçebileceği düşünüldüğünde kullanıcıların “duygusal açıdan kontrol edilmesi” ihtimali söz konusu olabilir mi? Artan cihaz kullanımı (telefon, tablet, ipod) bireyde psikolojik anlamda ne gibi davranış değişimi ve bozukluklarına neden olabiliyor?

Teknoloji ve Mahremiyet İkilemi

Gözetim ve mahremiyetle ilgili tartışmalar tümüyle teknoloji ve dijital aktivasyonla ilgili değildir. Son yıllarda hızlanan kullanım ve yeniliklerle teknoloji hayatın hemen her alanına sirayet etmiş ve bütün günlük uğraşları etkisi altına almıştır. Bu nedenle bir değer olarak korunan “mahremiyet” dijitalleşme etrafında daha çok konuşulmaya başlanmıştır. Zira kullanıcıların hayatlarının her anını paylaşımları ve internet aktivitelerine herkesin şahit kılınması, kamusal olanla özel arasındaki çizgiyi silikleştirmekte ve mahrem alan her geçen gün daha çok herkese açık alan hâline dönüşmektedir. Belki de bireysel ve toplumsal seviyede bunun temel nedenlerinden biri sanal olanla gerçek arasındaki farklılığı net olarak henüz kavrayamamış olmamızdır. Kullanıcılar bu bilinmezlik sebebiyle ve özellikle de sosyal medya ortamlarındaki varlıklarını daha görünür kılmak için, gerçek hayatlarına dair hemen her şeyi paylaşma ve böylece etkileşimlerini artırma çabası içerisindeyler.

Bunun bir diğer nedeni de demokrasiler, liberalizm, özgürlükler ve politika gibi geniş bir alanla ilişkilendirilen “mahremiyet” kavramına dair tartışmalar ve belirsizliklerdir. Kelime Arapça ve “harem”den türetilmiş. Gizlilik, başkaları tarafından bilinmesi istenmeyen, gizli anlamlarına geliyor. Burada “harem” de “özel alan”ı ifade ediyor. Herkesin giremeyeceği ve sadece kullanıcının içinde olup biteni görebildiği, bilebildiği bir oda gibi (Akça ve Başer, 2011). İngilizcede ve literatürde sıklıkla karşılaşılan karşılığı, “privacy” yani “özel olan” anlamını taşıyor. Her iki dilde de “dışarıdan olan”, “yasaklanmış olan” ve “sınırları belli olan” anlamlarına geliyor (Newell, Timan ve Koops, 2018). Şüphesiz bu kavramsal karmaşa davranış belirsizliğini de beraberinde getiriyor ve bunun politik ve sosyal bağlamda da önemli sonuçları oluyor. Mahremiyetin ifşası iktidarların ve diğer küresel güçlerin kullanıcıları daha kolay kontrol etmesini sağlamakta, onları her an takip altında tutmaktadır. Bunu, İngiliz toplum kuramcısı *Jeremy Bentham*’ın 1785 yıllarından bugüne kadar çokça konuşulan “Panoptikon” metaforuyla ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Panoptikon bir hapisane tasarımıdır. Ortasında bir kule vardır ve öyle tasarlanmıştır ki, bu kuledeki kontrol memuru hapisanenin her bir hücrelerini ve oradaki mahpusların davranışlarını gözetleyebilmekte ve gerektiğinde müdahalede bulunup onları cezalandırabilmektedir (Brunon-Ernst, 2012).

Panoptikon metaforunda hapsedilen kişiye aslında nerdeyse özgür davranacağı tek bir alan bırakılmamaktadır. Çünkü hapishanenin ortasındaki kuleden gelen “gözetim ışığı” hücrenin her yerini aydınlatmakta, böylece mahpusun her davranışı görünebilmektedir. Burada mahpusu psikolojik baskı altında tutma amacı vardır. Mahpus, kendisini kontrol edenin bir ışık mı yoksa bir kişi mi olduğunu bilmez. Ama yanlış davranışının cezalandırılacağını bilir ve bu nedenle kendini her an hata yapmaktan korur. Ne var ki günümüzde “gözetim” sadece kontrol kulelerinden yapılmıyor. Özellikle sosyal medya mecralarındaki aktif kullanım sayesinde kullanıcılar kendilerinin her an kontrol edilmesine imkân sağlıyor. Diğer bir ifadeyle Orwell’ın “büyük birader”lerinin sayısı arttı ve artık “panoptikon” yerini çoklu gözetim kabiliyeti olan Thomas Mathiesen’in “sinopticon”larına bıraktı (Mathiesen, 2004).

Burada bir tür dikizleme ve herkesin herkesi gözetleyebilmesi gerçeği ortaya çıkıyor. Söz gelimi kullanıcı instagram ya da twitter üzerinden aslında takip etmediği başka bir hesabı da kolaylıkla dikizleyebiliyor ya da stolkluyor. Nerede, ne zaman, neler yaptığını kolayca öğrenebiliyor. Bunun altında “gündemi kaçırma korkusu” (FOMO) gibi psikolojik nedenler olsa da yalnızlık, kaygı ve dışlanmışlık da söz konusu gözetlemeye eşlik ediyor (Lamba, 2021). *Sinoptikonda* azınlığın çoğunluğu gözetlemesi vurgulansa da yeni teknolojiler ve internet aracılığıyla herkes herkesi gözetleyebiliyor. Üstelik “*omniptikonda*, görünür olmaktan haz alma ve görünmeye gönüllü olma nedeniyle asimetrik gözetimin farkına varılamamakta ya da varıldığında umursanmamaktadır. *Panoptikonda*, dışarıdan gelen zorlamaya dayalı gözetim; *omniptikonda*, içten gelen ve görünür olmaktan haz alınan gönüllü gözetime evrilmiştir.” (Okmeydan, 2017: 3).

Uluslararası ilişkiler bağlamında ele alındığında iktidarların da birbirlerini gözetlemesi mümkün görünmektedir. Bu gözetleme “daha iyi bir teknolojik alt yapıya sahip olan” ülkenin zayıf olanları kontrol etmeye çalışması olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ticari kuruluşlar, iktidarlar ve diğer güçler bazı durumlarda kendilerinin, halk tarafından izlenmesine izin vermeden onları gözetleyebilmektedirler. Yani, bilişim teknolojilerini geliştiren ülkelerin diğer ülkeleri gözetlemesinde olduğu gibi, birey ve güçler arasında gözetleme çift yönlü değil; televizyondan sinemaya, internette sanal dünyaya kadar, güçlü olanın zayıfı gözetlediği tek yönlü şekilde işlemektedir.

Son dönemlerde *Psiko-politika* (2017), *İktidar Nedir* (2018) ve *Şeffaflık Toplumu* (2015) gibi kitaplarındaki değerlendirmelerle öne çıkan *Byung Han* aynı çerçevede yeryüzünün tümüyle bir panoptikona dönüştüğünü ifade etmektedir (Han, 2017). Üstelik bu panoptikondaki mahpus hücreleri sadece kuledeki bekçi tarafından değil yeni medya teknolojilerinin bir bakıma dikte ettiği şeffaf olma vurgusu nedeniyle herkes tarafından gözetlenebilmektedir. “Şeffaf ol!” emriyle bütün duvarlar ortadan kalkmış; kullanıcılar hayatlarını görünür ve duyulur cam kabinlerde yaşamaya başlamışlardır. Üstelik böyle bir yaşam biçimi gönüllü olarak tercih edilendir. Mahrem alan, bu modern hapisanede, *kapalı ve gizli olan* gibi eski özelliklerini kaybetmiştir (Sayar ve Yalaz, 2019).

Bir yandan demokrasilerin şeffaflık vurgusu öte yandan yine aynı demokrasilerin “özel alanı” koruma çabası söz konusu ikilemin başka bir yanına işaret eder. Kullanıcılar, paylaşımlarına ziyadesiyle dikkat etmek isteyebilir ve herkesle her durumu paylaşmak istemeyebilirler. Bilgi ve belgelerinin, söz gelimi siber korsanların eline geçmesinden korkan birey, kendini tümüyle internet kullanımından da uzak tutamaz. Google aramaları ve algoritmalar “gözetimi” bir yandan daha da kolaylaştırmaktadır. Bu anksiyete bireysel özgürlüğün alanlarını kısıtlarken aynı zamanda mahremiyet, ifade özgürlüğü, demokrasi gibi kavramlar üzerinde olumsuz etki oluşturacaktır. Düşüncenin özgür bir şekilde ifade edilemeyecek olması, özel alanın kamusal alanla arasındaki çizginin belirsizleşmesi ve duygusal yönelimin bir şekilde “algoritmalarla” anlaşılabilir olacak olması bu olumsuzluklara örnek olarak verilebilir (Hoover, Crampton, Smith, ve Berbesque, 2018).

Bu bağlamda iletişim olanaklarının yaygın olmasının toplumsal iyileşmeye ve şeffaflığa katkı sunduğunu düşünebiliriz. Ancak aynı kitle iletişim araçları mahremiyet prensibinin zarar görmesine de neden olmuş ve daha ileri düzeyde ikilemler ortaya çıkarmıştır. Söz gelimi istediğimiz her bilgiye ulaştığımız internet platformları karşımızda uçsuz bucaksız bir malumat deposu olarak dururken aynı ortamlar diğer yandan hakkımızdaki bilgileri paylaştığımız ve bizim kolaylıkla takip edilmemizi sağlayan izlere dönüşmektedirler. Kişisel bilgiler rızamız dışında kaydedilmekte, gerektiğinde duygu ve düşüncelerimiz kontrol edilmekte ve böylece mahrem alanımız ihlal edilmektedir. Ayrıca düşünce ve ifade özgürlüğümüz, temel insan haklarımız yine bu gözetim aracılığıyla tehdit edilmektedir.

Bütün bunlara rağmen, internete bıraktığımız izler ya da diğer verilerin insanın izlenmesine olanak sağladığı düşüncesine itiraz eden yaklaşımlar da mevcuttur. Bu bakış açısı *sinoptikon* ya da büyük biraderin abartılmaması gerektiğini, aslında bunu yaratanın insanın kendi kaygısı olduğunu söylemektedir (Dick, 2020: 182). Fakat aynı itiraz mesela internette haber okurken ya da bir sosyal medya mecrasından arkadaşlarımızı takip ederken neden “tam da baktığımız çantanın reklamının” karşımıza çıktığını açıklayamamaktadırlar. Kredi kartlarımız kaydedilmekte ve bir sipariş vermek için bütün bilgilerimizi veri deposuna yüklemekteyiz. Bilgisayarımız kötü niyetli birinin eline geçtiğinde ya da hacklendiğinde mevcut alışveriş sitelerinden alışveriş yapmaya devam edebilecek ve adresimizi kolaylıkla bulabilecektir. Unutmamak gerekir ki “mahremiyet” sadece “özel ve gizli kalmak” değil aynı zamanda “birine ait bilginin rızası dışında farklı yerlerde kullanmamasını” da kapsar. Ancak *web sayfaları* internet aktivitemiz sayesinde bize ait bütün bilgileri, ilgileri, istekleri, ihtiyaçları her an saklayabiliyor. Algoritmalar buna göre bir “dijital biyografi” (Balcı, 2020) ya da *avatar* oluşturuyor ve bu sanal profilimizi bize bir şeyler satmak isteyen şirketlere ya da algılarımızı yönlendirmek isteyen politik ya da ekonomik güçlere verebiliyor. Belki de internetin algoritmasının kendisi bizzat bunu yapıyor. Bu durum sosyal medya ve diğer yeni medya mecralarında bizim ne kadar “incinebilir” ve “hassas” bir çizgide olduğumuzu gösterse de dikkatli bir kullanım ve *yeni medya okuryazarlığı* internette güvenli bir biçimde var olunabileceğini anlatıyor (Fuchs, 2021).

Gözetim, Tecessüs ve Stoklama

Bilgisayarlarda gezinmelerimiz, internet yorumlarımız, uğradığımız bütün sayfalar ve paylaştığımız bütün anlar veri depolarına kaydediliyor. Hatta bir yere öylesine bakıp çıkmanız dahi ilginizin bilinmesine neden oluyor. İki dakika sonra aynı ilgi bir ticari öge olarak karşınıza çıkıyor. Üstelik kayıt altına alınan ilgililerinize ve yazışmalarınıza sadece sizin oralarda değil “global bir köy” olan dünyanın her yerinden ulaşılabilir. Söz konusu “ulaşılabilirlik” sizin kontrolünüzde olsa da çoğunlukla mahremiyetiniz ihlal ediliyor. Aşırı endişe veya korkuyla karakterize edilen, sıkça mantıksız kuruntularla bilinen bir paranoya seviyesinde korkulmalı mı bu durumdan? Hem “evet” hem “hayır”. Ama unutmayın sanal ortamda paylaştığınız her şey bir şekilde hep

oralarda kalıyor. Bu noktada Hz. Peygamber'in "Utanmadıkça dilediğini yap." (Buhârî, Edeb, 78) hadisi önemli bir ölçü olarak yine karşımıza çıkıyor.

Peki "utanma duygusu" ya da "hayâ" neden bunca önemli? Çünkü hayâ insanı tehlikelerden ve yanlış davranmaktan korur. Bunu "özgüvensizlik" olarak algılamamak gerekir tabi. Hayânın bizi koruduğu şey kötülüktür. Kötülük haricinde her hususta cesur ve fakat teenni ile davranmak gerekir. Hz. Peygamber'in "Kendinizi zan altında bırakacak davranışlardan sakınınız." (Kenzu'l-Ummal, Hadis. No. 8815) sözü de bize dikkatli ve hayâ ile davranmayı tavsiye eder. Zira mahremiyet, özellikle dedikoduvâri bilginin çok hızlı yayıldığı bu teknolojik dönemde, bizim yanlış tanımlanmamızı, diğerlerinin hakkımızda kötü zanda bulunmalarını ve bizi ön yargılardan korur. Ancak sosyal medya ve internet ortamlarındaki paylaşımlar diğer kullanıcıların bizim hakkımızda çok hızlı bir yargıya varmalarına neden oluyor. Bu yargı da çoğunlukla eksik ve yanlış oluyor. Çünkü "sanal tanışma" gerçeklikteki gibi etraflı ve çok yönlü değil, genelde "tek bir veriden" paylaşım ile söz konusu olabiliyor.

Unutmamak gerekir ki *gözetim* tek yönlü değildir. Bir yanda gözetim altında olduğumuzdan sürekli şikâyet ederken aynı zamanda bizler de diğer kullanıcıları bilinçli ya da farkında olmadan gözetliyoruz. Burada karşılıklı bir bilgi akışından faydalanmak söz konusudur. Gözetleyen gördüğüyle harekete geçer. Gözetlenen de kontrol altında olduğunu bilerek ona göre davranışlarına yön verir. *Teknolojik belirleyicilikte* olduğu gibi bu karşılıklı etkileşim tek taraflı değildir. Teknoloji toplumdan bağımsız olamaz. Bir yandan toplumsal bakış açısını ve kültürü etkilerken aynı zamanda teknolojik ilerleme de toplumdan ve bireysel kullanımdan etkilenmektedir. Bir yandan ihtiyaçlar teknolojik keşiflere ve ilerlemeye vesile olmakta, diğer yandan teknolojik kullanım söz gelimi artan telefon kullanımında olduğu gibi gündelik kültürü ve toplumsal ilişkileri şekillendirmektedir. Bu karşılıklı etkileşimde olduğu gibi, kişilerin başkalarını gözetleme ihtiyacı algoritmaların gözetim niteliğinin artmasına ve şekillenmesine neden olmuştur. Bu nedenle "Biri bizi gözetliyor." ifadesi tek yönlü ve her zaman doğru değildir. Bizler de "birilerini" gözetliyoruz ve bu tecrübe "mahremiyet" algısının zedelenmesine yol açıyor (Başer ve Akça, 2016).

Teknoloji öncesi dönemde bir gözetleme yapılabilmesi ya da diğer bir ifadeyle evimizin dışından birinin bizi görebilmesi için kapımızın, pencerelerimizin ya da akşam karanlığında içeride yanan ışık varsa perdelerimizin açık olması gerekirdi. Günümüzde dışarıyla aramıza sınır koyan, bizim kendi mahrem ve özel alanımızda korunmamıza vesile olan duvarlar artık yok veya bu sınırlar üzerinde kontrolümüzü kaybetmiş durumdayız. Önceleri pek çoğumuzun “özel” ve “mahrem” olarak bildiği konular artık herkes tarafından biliniyor. “Nazar”dan korkulduğu için saklanan kazanımlar ve başarılar artık bir zorunluluk gibi sosyal medyada “şöhrete” götüren bir yol olarak biliniyor veya bütün açıklığıyla ifşa ediliyor. “Başkasının canı çekip acıkmasın.” hassasiyetiyle gizlediğimiz yemekleri muhteşem sofralarla herkese gösteriyoruz. Ailemizle geçirdiğimiz en güzel anları yine sosyal medyadan paylaşıyoruz. Böylece aynı nimete sahip olmayanlarda büyük bir yıkıma neden olabiliyoruz. Ya da bizler sürekli başkalarını takip ederek sonu gelmeyen bir tatminsizlik yaşamaya başlıyoruz. Her an bir “*seçim paradoksu*” içine giriyoruz. En güzel yerde, en güzel anı yaşıyor olsak da takip ettiğimiz hesapların bizden daha güzel yerlerde olduğunu gördüğümüzde “Keşke ben de orda olsaydım, şunu yapsaydım.” diyerek kanaat ve şükür duygumuzu örseliyoruz (Dülgeroğlu, 2019).

Normal şartlar altında sadece çok güvendiğimizle paylaştığımız sırlarımızı, dijital teknolojilerle herkesle paylaşıyoruz. Her bir sanal platforma izlerimizi bırakıyor ve başkaları (bireysel kullanıcı ya da teknoloji şirketleri) tarafında takip edilmekten, izlenilmekten bir bakıma hoşlanıyoruz (Jensen, 2020: 42). Bu durum da bireysel kullanımdaki *tecessüs* duygusunu arttırıyor ve “daha çok öğrenme, mahrem alana daha çok nüfuz etme” ihtiyacını doğuruyor. Dijitalleşme, toplumun bir tür *gösteriş toplumu* olmasını zorunlu kılıyor ve bu da mahremiyet algısının ve kavramının önemli ölçüde dönüşmesine neden oluyor (Aydın, 2020). Şöhreti yakalama büyüyle her anını paylaşan kullanıcı takipçilerinden aldığı etkileşimle sanal yanılığını arttırıyor ve mahrem alanı paylaşma konusundaki sınırlar neredeyse tümüyle ortadan kalıyor. Bir tür *camdan ev* içerisinde yaşıyoruz isteyerek. “Biri bizi gözetliyor” evindeki gibi. Duvarlar yok. Perdeler kalkmış ve evimizin etrafında “bizi görmek” için toplanan kalabalık ve mücadele egomuzu daha da yücelterek narsisizmin oluşmasına neden oluyor (Storr, 2018).

Etkileşim sonuncunda oluşan narsisizm birey ve “sosyal medya aktivitesi” arasında bir bağımlılık oluşturuyor. Kullanıcı, kısır bir sosyal medya döngüsünün içinde kalıyor. İçerik oluşturuyor, paylaşıyor, etkileşim alıyor ve yeniden içerik üretiyor, paylaşıyor ve etkileşim alıyor (Geçer, 2019). Hiç bitmeyen bu döngü, zamanla, oluşturduğu içerikleri paylaşabildiği diğer bütün cihazlara karşı da bir fetiş oluşturuyor. Adorno’nun “meta fetişizmi”yle ilişkilendirilebilecek bu durumda kullanıcı akıllı telefonu, tableti ya da bilgisayarıyla âdeta cinsel bir bağ kuruyor ve uyuşturucu etkiyi hissetmek için her an obsesif bir biçimde söz konusu cihazları yanında bulundurmaya arzuluyor (Adorno ve Horkheimer, 2007). Akıllı telefonunu kaybetmekten korkan bireyde (nomofobi) çeşitli kaygı bozuklukları oluşuyor. Sürekli paylaşım yapma ihtiyacı yüzünden, yabancılarla arasındaki sınır ve mahrem alanın çevresinin neresi olduğu sorunu daha da belirsizleşiyor (Moreno ve Radovic, 2018).

Sonuç

Dijitalleşme ve teknolojik cihazlar kültürden gündelik yaşama, sosyal normlardan değerlere, psikolojiden toplumsal algılara kadar pek çok alanı olumlu ya da olumsuz anlamda etkilemiştir. Yeni medya ortamları bireyler arası iletişimi arttırmış, bilgiye ulaşımı kolaylaştırmış, haber alma özgürlüğünün kalitesini arttırmış, demokratik anlamda şeffaflık oluşturarak düşünce ve ifade özgürlüğünü güçlendirmiş ve toplumun otoriteyi daha kolay takip etmesine ve gerektiğinde sorgulamasına olanak sağlamıştır. Böylece, internet teknolojileri ve özellikle akıllı cihazlar ve sosyal medya mecraları gündelik en belirgin ve vazgeçilmez unsurlarından olmuşlardır. Ne var ki aynı teknolojik ilerleme, mahremiyetin belirsizleşmesi, gözetimin artması, tecessüs pratiğinin herkesçe uygulanması ve faydası olmayan bilgi ve ilginin oluşması gibi olumsuz durumlara da neden olmuştur. Bu bağlamda yeni medya teknolojilerinin, artan dijitalleşmenin ve diğer internet olanaklarının faydalı ve zararlı özelliklerinin olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kullanıcı, medya aracı üzerindeki kontrolünü kaybettiğinde zararlar daha çok etkisini gösterse de amaca yönelik kontrollü kullanımda dijitalleşmenin hayatı kolaylaştırıcı etkisi gözlemlenebilecektir.

Bir *bilgi toplumu* döneminde yaşıyoruz. Egemen güçlerin bu bilgiyi kontrol etmek istemesi ve bu sayede internet kullanıcılarını da gözetim altında tutmak istemesi, teknolojiyle ilgili tartışmaların başat konuları arasındadır (Zhao, 2019). Bireyler, her geçen gün sanal ortamlarda kendilerini daha çok göstermekte ve her türlü paylaşımı yapmak konusunda zorunluluk hissetmektedirler. Böylelikle, onlar bir yandan sanal ortamın şeffaflığını ve “görünürlüğünü” içselleştirirken diğer yandan güçler ya da iktidarlar tarafından gözetlenmeyi kolaylaştıracak veriler de sunmaktadırlar. Artık her paylaşım Foucault’un “biyopolitika”sındaki gibi bir numara ve istatistiki değer olarak kaydedilmekte, otoriteler bu veriler üzerinden değerlendirmeler yapmakta, gerektiğinde müdahaleye başvurulmakta ve kullanıcı ilgisi ticari organizasyonlara takdim edilmektedir (Siisiäinen, 2018). Kullanıcı bilerek ya da bilmeyerek bir özgürlük yanılsamasıyla her durumunu internet platformlarına bıraksa da hem “özel alan”ını kaybetmekte hem de teknolojiye daha bağımlı hâle gelerek gözetlenmeyi kabullenmektedir.

Mahremiyet algısı sadece bir gözetim olgusu değildir. Yani birileri bizi gözetliyor diye kişisel özelimizi gizlememiz gerekmiyor sadece. İçimizdeki ifşa meylini ve sosyal medya fenomeni olma duygusunu da kontrol edebilmeliyiz. Kısa süreliğine meşhur olurken nelerden feragat edeceğimizi göz önünde bulundurmalıyız. Dijital çağda “mahremiyet” çok daha büyük önem kazanmalıyken ve korunması hususunda daha da dikkatli olmak gerekirken, bir panoptikonun içinde hapsolmak, özel alanı tehlike altına sokuyor. Bu açık hava hapishanesinden kurtulmanın yollarını aramalı ve kişisel bilgilerimizin algoritmalar tarafından olur olmaz her yerde kullanılmaması için elimizden geleni yapmalıyız.

Mahrem olanın herkes tarafından bilinmesini engellemek ve gözetim unsuru olmamak için bir *yeni medya* ya da *teknoloji okuryazarlığı bilinci* oluşturmak gerekir. İnternet ortamlarında her aktivitemizle izlerimizi bırakıyor olsak da güvenlik ayarlarının nasıl kullanıldığını bilmek, gerçek hayatta kimseye söyleyemeyeceğimiz şeyleri sosyal medyada da paylaşmamak ve anonimlikten kaynaklanan “ket vurma” etkisinin yok olmasıyla her hususun dijital ortamlarda yapılabilir ve söylenebilir olduğu yanılgısına kapılmamak *yeni medya okur yazarlığı* kurallarının en başta gelenleri arasındadır.

Çiftler birbirlerine kazandıkları parayı dahi söylemezken, hayatlarına dair her ânı, bir mahremiyet sınırlandırması olmaksızın, sosyal medyada paylaşmaktan geri durmuyorlar. Ebeveynler çocuklarının fotoğraflarını ve gün be gün büyümelerini internet platformlarında bir cazibe unsuru hâline getiriyorlar. Peki bu çocuklar gelecekte anne-babalarını bu yüzden suçlayamaz mı? Ya hayatlarını olumsuz etkilediğini düşünürlerse? Nasıl cevap verilebilir? Çocukların, internette ifşa edilmeleri nedeniyle kendi ebeveynlerine karşı açtıkları davalar düşünüldüğünde, bu hususlar şimdiden daha büyük tartışmalara yol açacak gibi durmaktadır.

Bütün bu olası olumsuzluklar nedeniyle her kullanıcıda teknoloji ve internete dair bir *farkındalık* oluşturulmalı. Teknolojinin bunca yoğun bir biçimde hayatımızın içinde olmasında bir sakınca yok belki ama gizlilik ayarlarımızın güncellenmesi, güvenlik duvarlarına dikkat edilmesi ve kişisel bilgileri paylaşmama bilinciyle kontrolü elimizde tutabiliriz. Bunun yanında, belki tam olarak internet kullanımımızı silemesek de bazen arama geçmişimizi temizleyebilir, zorunluluk haricinde demografik bilgilerimizi değiştirebilir, bir yankı odasında (sosyal medya mecralarında takip ettiklerimizle oluşturduğumuz (echo-chamberlar) sadece kendi sesimizi ve bize yakın düşünceleri duymamak ve farklı bakış açılarına sahip olmak için takip ettiğimiz hesapları çeşitlendirebiliriz.

Kaynakça

- Adler, P. S. (2008). Technological determenism. S. R. Clegg ve James R. Bailey (içinde), *International Encyclopedia of Organization Studies* içinde. London: Sage.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2007). *Dialectic of enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Akça, G. ve Başer, D. (2011). “Karanlığın yok oluşu” gelişen teknolojinin gizlilik ve mahremiyet üzerindeki etkileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (26), 20-42.
- Aktaş, C. (2007). *Enformasyon toplumu bağlamında Türkiye*. Selçuk İletişim, 182-193.
- Aydın, A. F. (2020). Gösteri toplumunun yeni panoptikonu olarak sosyal medya. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 573-594.
- Balcı, F. (2020). *Dijital kültür 2*. Kayseri: Arı-Sanat Yayınları.
- Başer, D. ve Akça, G. (2016). “Karanlığın yok oluşu” gelişen teknolojinin gizlilik ve mahremiyet üzerindeki etkileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19-42.
- Bau, V. (2014). Video technologies and participatory approaches to peace. J. Servaes içinde, *Technological Determinism and Social Change: Communication in a Tech-Mad World* içinde (s. 243-258). London: Lexington.
- Baz, F. Ç. (2019). Güncel teknolojiler perspektifinde kentleşme ve mimarinin e-dönüşümü. *İdeal Kent*, 10(27), 824-839.
- Bozoğlu, T. (2018). Teknoloji, yönetim ve mekân: gözetim, denetim, mahremiyet ve mekânsal yapılandırma ile pratiklerinin kurumsallaşması. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 259-288.
- Brunon-Ernst, A. (2012). *Beyond Foucault: New perspectives on Bentham's panopticon*. Ashgate: Routledge.
- Dick, M. (2020). *The infographic: A history of data graphics in news and communications*. Boston: MIT Press.
- Dülgeroğlu, İ. (2019). Ürün çeşitliliğinde seçim paradoksu. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 261- 270.
- Ehiane, O. S. ve Mosud, Y. O. (2013). Information and communication technology (Ict) and diplomacy: A conceptual overview. *International Affairs and Global Strategy*, 17, 38-43.

- Fuchs, C. (2021). *Social media: A critical introduction*. London: Sage.
- Geçer, E. (2019). *Sosyal medya ve iletişim psikolojisi*. Ankara: DİB.
- Geçer, E. (2020). Salgın hastalıklar, kültürel psikoloji ve politika: yerel bir yaklaşım. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 550- 567.
- Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. London: Verso.
- Harari, Y. N. (2018). *21 Lessons for the 21st century*. Penguin Random House: New York.
- Hoover, K., Crampton, J., Smith, H. & Berbesque, C. (2018). An empirical study of surveillance anxiety. *SocArXiv*, 12(3), 123-143.
- Ivory, J. D. & Kalyanaraman, S. (2007). The effects of technological advancement and violent content in video games on players' feelings of presence, involvement, physiological arousal, and aggression. *Journal of Communication*, 57(3), 532- 555.
- Jensen, J. L. (2020). *The medieval internet: Power, politics and participation in the digital age*. Bingley: Emerald.
- Kim, C. (2020). *Are smartphones a threat to privacy?* New York: Point Press.
- Lamba, S. S. (2021). *FOMO: Marketing to millennials*. Tamil Nadu: Notion Press.
- Mathiesen, T. (2004). *Silently silenced: Essays on the creation of acquiescence in modern society*. Hook: Waterside Press.
- McLuhan, M. (1963). *Understanding media: The extensions of man*. Boston: MIT.
- Moreno, M. A. ve Radovic, A. (2018). *Technology and adolescent mental health*. Cham: Springer.
- Nail, T. (2020). *Marx in motion: A new materialist Marxism*. Oxford: Oxford University Press.
- Newell, B. C., Timan, T. ve Koops, B. J. (2018). *Surveillance, privacy and public space*. London: Routledge.
- O'Connor, C. ve Weatherall, O. (2019). *The misinformation age: How false beliefs spread*. New Haven: Yale University Press.
- Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: 'Panoptikondan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30).

- Orwell, G. (1961). 1984. New York: Signet Classic.
- Rajpoot, M., ve Jensen, C. D. (2015). Video surveillance: Privacy issues and legal compliance. K. V., & S. J. içinde, *Promoting Social Change and Democracy through Information Technology* (s. 69-93). Hershy: IGI Global.
- Sayar, K. ve Yalaz, B. (2019). *Ağ: sanal dünyada gerçek kalmak*. İstanbul: Kapi.
- Siisiäinen, L. (2018). *Foucault, biopolitics and resistance*. Oxon: Routledge.
- Slobogin, C. (2003, Nisan 20). Public privacy: Camera surveillance of public places and the right to anonymity. *SSRN Electronic Journal*.
- Storr, W. (2018). *Selfie: How we became so self-obsessed and what it's doing to us*. New York: Abrams Press.
- Symosium, B. W. (1974). Catharsis in human potential encounter. *Journal of Humanistic Psychology*, 14(4), 27-48.
- Zhao, S. (2019). *Chinese authoritarianism in the information age: Internet, media, and public opinion*. Oxon: Routledge.

BÜYÜK VERİ KARŞISINDA MAHREMİYET

Ayşe Nur SAĞKAYA¹

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) gelişmeler gündelik hayatın rutinine oldukça sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunmaktadır. Hızlı ve kullanışlı birer araç olarak benimsenen bu yenilikler, gün geçtikçe değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu teknolojilerin ‘nasıl’ kullanıldıklarının ne denli önem arz ettiği ve ciddi sonuçlar doğurduğu unutulmamalıdır. Veri mahremiyeti gelişen dijital teknolojilerin de etkisiyle mahremiyetin en önemli bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Günümüz hukuk sistemleri içerisinde pek çok ülkede veri koruma hukukunun içerisinde ele alınan veri mahremiyeti, Türkiye de dâhil olmak üzere pek çok ülkede anayasal bir hak olarak tanımlanmaktadır. Modern teknoloji sayesinde kişisel verilerin elektronik ortamda saklanması, işlenmesi ve analizi âdeta kural hâline gelirken, hakkında veri toplanan bireyin kişilik haklarının korunması ve bu alanda güvenin tesis edilmesi giderek zorlaşmaktadır. Dünya genelinde üretilen dijital verideki üstel artış, büyük miktar, hız ve çeşitlilikteki verinin saklanması, yönetilmesi, işlenmesi ve anlamlı sonuçlar çıkarılmasını sağlayan büyük veri uygulamalarının gelişimini tetiklemiştir. Büyük veri teknolojileri sayesinde ortaya çıkan devasa verilerin etkin bir şekilde kullanımı ise iş süreçlerinde iyileşmeler, verim artışı ve sunulan hizmet kalitesinin artırılmasıyla kullanıcı memnuniyeti, rekabet avantajı ve yüksek kârlılığı beraberinde getirmiştir.

¹ Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, ORCID: 0000-0001-6319-3928

Teknolojik gelişmeler doğrultusunda giderek dijitalleşen ve hemen her şeyden verinin akmakta olduğu mevcut düzlemde, dünya her zamankinden daha hızlı, çeşitli ve büyük miktarlarda dijital veriyi barındırmaktadır. Dünya genelinde üretilen dijital veri her iki yılda bir ikiye katlanmaktadır. Şu anda, 10 yıl önce depolanabilen tüm dijital verinin 32 katı, 20 yıl öncekinin 1024 katı veri depolanabilmektedir. Önemli ekonomik ve sosyal faydaları bünyesinde barındıran büyük veri teknolojisi sayesinde, bugün bireyler hakkında hiçbir çağda olmadığı kadar bilgiye sahip olunabilmektedir. Bu durum ise veri mahremiyeti kurallarının uygulanması bakımından birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Büyük verinin mahremiyet alanında ortaya çıkardığı soru işaretleri giderilmeden gelişmesi ve ilgili sektörlerde güven temin etmesi mümkün gözükmemektedir. Küresel anlamda birçok ülkenin politika ve mevzuatlarında kapsamlı bir gözden geçirme sürecine girmesi de bunun bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Zira büyük veri, modern mahremiyet düzenlemelerinin dayandığı adil veri işleme ilkelerini derinden etkilemektedir.

Bu çalışma kapsamında, büyük verinin mahremiyet alanında ortaya çıkardığı sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerileri geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede büyük verinin veri mahremiyetine ilişkin ortaya çıkardığı zorlukların giderilerek başarılı bir şekilde kullanılabilmesini sağlamak amacıyla ortaya konulan yeni uluslararası düzenlemeler inceleneyecektir. Bu çerçevede, Türkiye’de ihtiyaç duyulan hukuki düzenlemelere ilişkin öneriler geliştirilmesi ve ayrıca, mevcut düzenlemelere ilişkin değerlendirmeler yapılarak, Türkiye’de yapılan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

1. Büyük Veri Kavramı

Günümüzde “sensörlerden ve çeşitli araçlardan gelen hacmi büyük, çeşidi bol, düzensiz, sorunlu ve hızla gelen veriyi; toplama, saklama, temizleme, görselleştirme, analiz etme ve anlamlandırma bilimi” olarak ifade edilen büyük veri, köklü bir devrim olarak görülmektedir (Mayer-schönberger ve Cukier, 2013: 1). Devasa boyutlara ulaşan verilerin anlamlı ve işlenebilir biçime dönüştürülmüş hâlini ifade eden bu olgu, 21. yüzyılın ilk on yılında meydana gelen gelişmelere bağlı bir seyir izlemiştir. Bu kavram, uzun zamandan beri

gelişme gösteren teknolojilerin günümüzde ekonomik ve sosyal fayda için kullanılabilirlik eşiğinin aşılmasıyla ortaya çıkmıştır. McKinsey Global Institute (MGI) tarafından 2011 yılında yayımlanan Büyük Veri Raporu'nda ifade edildiği hâliyle büyük veri, yeni teknoloji ve algoritmalar kullanılarak, geleneksel verilere göre farklı şekilde toplanması ve analiz edilmesi gereken çok büyük veri kümelerini ifade eden bir endüstriyel terim olarak kabul edilmekte; “boyutları geleneksel veri tabanı yazılım araçlarının tutma, depolama, yönetme ve analiz etme yeteneğini aşan veri setleri” şeklinde tanımlanmaktadır (McKinsey Global Institute, 2011: 1). Büyük veri kavramının anlaşılabilmesi bakımından bu verilerin işlenmesi, anlamlandırılması ve kullanılabilmesindeki temel bileşenleri olan; verinin hacmi (volume), hızı (velocity) ve çeşitliliğinin (variety) iyi anlaşılması gerekmektedir.

Büyük veri yığınlarından, karar almada kullanılacak bilginin üretilmesi ve anlamlandırılmasına ilişkin süreçlerin tamamı büyük veri analizi olarak adlandırılmaktadır. Büyük veri kavramında, farklı kaynaklardan gelen ve farklı veri tiplerini (kişisel/kişisel olmayan veriler, yapılandırılmış/yapılandırılmamış veriler, kamu verisi, makinalarca üretilmiş M2M verileri vb. gibi) içeren büyük boyutlu veri setleri anlaşılmalıdır. Günümüzde kamu ve özel tüm kurum ve kuruluşlar bu yeni fenomenle başa çıkmanın ve sunduğu fırsatlardan yararlanmanın yol, yöntem ve araçlarını bulmak durumundadır. Zira farklı kaynaklardan gelen ve farklı veri tiplerini içeren büyük boyutlu veriler, başta sağlık ve finans sektörü olmak üzere birçok sektör ile bilimsel araştırmalar, büyük ölçekli e-ticaret uygulamaları ve internet arama motorları gibi pek çok alanda karşımıza çıkmakta; karar verme, risk yönetimi ve endüstriyel strateji geliştirme gibi önemli amaçlar için kullanılmaktadır.

Büyük veri teknolojileri sayesinde söz konusu verilerin aynı hızla analizi de mümkün olmakta, algoritmaların daha doğru çıkarımlar yapması, isabetli kararlar vermesi, gizli iç görüleri keşfetmesi ve iş süreçlerinin otomatikleştirilmesi sağlanmaktadır. Böylece maliyetler düşürülmekte, sunulan ürün ve hizmetlerin kalitesi yükseltilmekte ve ekonomik büyüme hızı artmaktadır.

Büyük verinin beraberinde getirdiği sosyal ve ekonomik fayda bütün dünyada gerek özel sektör gerekse kamu verisinin büyük veri uygulamaları çerçevesinde değerlendirilmesi yaklaşımını ortaya çıkarmaktadır. Bu alana

ilişkin ilk uygulama örnekleri büyük BİT firmalarının geliştiği Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve kişisel veriler bakımından önemli bir pazar teşkil eden Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Büyük veri alanındaki çalışmaların genel olarak özel sektör tarafından rekabet avantajı ve ticari amaçlarla ele alındığı, kamuda ise büyük veri uygulamalarının geliştirilmesine yönelik üst politika hedefleriyle bu alanda araştırma ve uygulama çalışmalarının sürdürüldüğü görülmektedir.

Bununla birlikte, büyük veri, ortaya çıkardığı faydanın yanında işlenen verilerin büyük bir kısmının kişisel veriler olması dolayısıyla veri mahremiyeti kurallarının uygulanması bakımından birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu durum başta İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), AB ve ABD gibi politika yapıcı kurum, kuruluş ve ülkeleri yeni bir düzenleyici tepki ortaya koymaya teşvik etmiş, bu çerçevede kapsamlı güncelleme çalışmaları hızla ortaya konulmuştur. Zira büyük veri çağı henüz başlamasına rağmen bu teknolojinin veri mahremiyeti bakımından ortaya çıkardığı sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin bir an önce geliştirilmesi önem arz etmektedir.

2. Büyük Verinin Beraberinde Getirdiği Riskler Bağlamında Mahremiyet

Büyük veriyi oluşturan verilerin çoğunlukla bireyler hakkındaki bilgiler olduğu bilinmektedir. Kişisel verilerin işlenmesini içeren birçok analiz örneği dikkate alındığında, veri işleyenlerin mahremiyet haklarının korunmasına ilişkin yükümlülüklerle uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Bireylerin açık rızaları alınmaksızın kişisel ilgi alanları, konumları, hobileri, fiziksel özellikleri gibi pek çok kişisel bilginin özellikle verinin ikincil kullanımı² vasıtasıyla açığa çıkabilmesi, mahremiyet ihlallerini doğurduğundan tartışma yaratmaktadır.

Büyük veri analizi işletmelerin daha iyi pazarlamacılar ve hizmet sağlayıcıları hâline gelmesine yardımcı olmaktadır. Ancak aynı işletmeler bireyler hakkında pek çok farklı kaynaktan edindikleri oldukça tutarlı veriyle ayrımcılığa varan (örneğin; tüketicilerine kredi kullandırma, sigorta primleri konusunda rizikoya ilişkin değerlendirme yapma vb.) bir hareket serbestisine sahip olabilmektedir. ABD Federal Ticaret Komisyonu (Federal Trade Commission-

² Verilerin işlenmesi hususunda başlangıçta belirlenen ve bireyin rızasının alındığı amacı aşan kullanımları ifade etmektedir.

FTC) tarafından hazırlanan ve büyük veri analizinin özellikle ticari işletmelere pazarlama ve etkin hizmetler konusunda ne tür avantajlar sağladığını özetleyen “Büyük Veri: Dışlama veya katılma konusunda bir araç mıdır?” raporu söz konusu hususu ele almaktadır (Marr, 2017: 1). Ayrıca, bireylerden açıkça rızaları alınmış olsa dahi, meşru yollarla elde edilen verilerin kaydedilmesi, dönüştürülmesi veya kullanımı esnasında ortaya çıkabilecek sızıntılar, hizmet sağlayıcıların sebebiyet verdiği güvenlik açıkları ve operatör hatası gibi sebepler veri güvenliği alanında önemli sorunları beraberinde getirmektedir (Chen vd., 2014: 207). Büyük veri analiziyle birlikte kişisel mahremiyetin öyle veya böyle sonunun geleceğine inanan araştırmacılar, bireylerin rızası ve veri güvenliği alanında teknik her türlü önlem alınsa bile veri işleme konusunda elde edilen yüksek kabiliyetlerin veriyi kullanan kişilerce zamanla kötüye kullanılabileceğini ifade etmektedirler (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 180).

Büyük veri kavramının “hacim, hız ve çeşitlilik” özelliklerinin yansıması olarak, veri mahremiyeti konusunda şu üç temel etki öne çıkmaktadır: (1) kişisel verilerin tutulma ve işleme maliyetleri önemli ölçüde düşmüştür, (2) büyük miktarda veriyi analiz etmeye yönelik algoritmalar geliştirilmiş (bu anlamda “veri analitiği”nin önemi giderek artmıştır) ve (3) çevrimiçi veri üreten ve toplayan endüstriler kendi geniş veri havuzlarını yaratmıştır. Tüm bunlar mahremiyet çerçevesinde büyük veriye ilişkin şu temel endişeleri ortaya çıkarmıştır:

- Anonimleştirildiği veya bulanıklaştırıldığı iddia edilen verilerin yeniden kişiyle ilişkilendirilebilme potansiyeli,
- Büyük veri setlerinin temel toplanma amacının ötesine geçilerek farklı amaçlarla yeniden kullanılması,
- Özellikle salt korelasyona dayalı analizin yapıldığı durumlarda bireylere ilişkin elde edilen çıkarımların şeffaflık içerisinde paylaşılmaması ve yanlış çıkarımların ortaya konulma ihtimali,
- Hemen hemen bütün verilerin kapsamlı şekilde toplanması eğilimi ve bu doğrultuda, veri koruma hukukunun kabul gören ilkelerinden olan veri minimizasyonundan (6698 sayılı Kanun bağlamında, kişisel verilerin işleme amaçlarıyla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü işlenmesi ilkesinden) uzaklaşılması.

Profillemenin giderek kabul gördüğü bir sistemde, bireyin hayatı doğrudan etkilenmektedir. Örneğin akıllı bir şehirde, belirli kişilerin veya belirli akıllı araçların bazı caddelere girmesinin yasaklanması; belirli eğlence merkezi, mekân ya da mağazalara sınırlı sayıda bireyin girişine izin verilmesi gibi ayrımcı sonuçlar çok yakın bir zamanda ortaya çıkabilecektir (Edwards, 2016: 22). Büyük veriye ilişkin bir diğer endişe, özellikle bireylerin kontrolü dışında üretilen verilerin (nesnelerin interneti³, akıllı şehirler gibi) önlenmesi güç hatalarla dolu olması ve bu sebeple bireylere ilişkin “türetilmiş büyük veri” profillerinin oluşmasıdır.

Büyük veri kaynaklı mahremiyet ve güvenlik endişelerinin; veriyi işleyen birden fazla tarafın bulunması, üçüncü şahıslarca veriye erişilebilmesi, verilerin toplanması ve saklanması fiilleriyle sıkı bir bağlantısı olduğu değerlendirilmektedir. Söz konusu fiillerin özellikle yeterli farkındalık düzeyinde bulunmayan bireyleri ve teknolojik eğilimlerden haberdar olmayan tüketicileri olumsuz etkilemesi muhtemeldir. Bu kapsamda, özellikle bireylerin çoklu veri kaynaklarının farkında olması ve etkili arama ve karşılaştırma yapmalarını sağlayan birden fazla veri hizmet sağlayıcısının bilincinde olmaları gerekmektedir. Ayrıca, üretilen çok miktarda verinin büyük kısmı bulutta⁴ depolanmaktadır. Bununla birlikte, bulutta yer alan veriler, çoklu yedeklemeler veya verilerin birden fazla ülkede dağıtılmış olarak işleme ve çoğaltılması dolayısıyla, bilinmeyen veya değişen depolama alanlarında tutulmakta ve işlenmektedir. Bu durum ise zaten farklı hukuki yaklaşımlara sahip olan AB ve çoğu büyük bulut hizmet sağlayıcısının yerleşik olduğu ABD arasındaki ayrımın giderek keskinleşmesi riskini pekiştirmektedir.

Büyük verinin kullanımı, bilhassa hukuki düzenlemeler bakımından gri alan teşkil etmektedir. Büyük veri üzerine çalışmakta olan çoğu kuruluş henüz kişisel verilerin mahremiyetini ve güvenliğini sağlamak için en iyi uygulamaları geliştirememiştir. Ayrıca, bu konuda yeterince uzmanlaşamayan denetleyici

³ Nesnelerin İnterneti: Fiziksel ortamdaki nesnelerin iletişim ağlarına bütünsel olarak fiziksel ortamları ve benlikleriyle ilgili verileri işlemeleri/üretmeleri olarak tanımlanmaktadır.

⁴ Bulut Bilişim: İşlemci gücü ve depolama alanı gibi bilişim kaynaklarının ihtiyaç duyulan anda, ihtiyaç duyulduğu kadar kullanılması esasına dayanan, uygulamalarla alt yapının birbirinden bağımsız ve veriye izin verilen her yerden kontrollü erişimin mümkün olduğu, gerektiğinde kapasitenin hızlı bir şekilde artırılıp azaltılabildiği, kaynakların kullanımının kolaylıkla kontrol altında tutulabildiği ve raporlanabildiği bir bilişim türüdür.

veri koruma otoriteleri de dikkate alındığında, tahmini modelleme gibi büyük veri metotlarıyla işlenen kişisel verilerin hassasiyet derecesini dikkate alan, en küçük firmalar düzeyinde dahi büyük veri politikalarına ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir (Kshetri, 2014: 1143).

Gelecekte büyük veriyle ilgili politika ve mevzuat düzenlemelerinin kurgulanmasında hangi aktörlerin refahı, tercihleri ve görüşlerinin tercih edileceği hususu doktrinde hâlen tartışılmaktadır. Ancak artan bireysel endişelerin muhtemelen daha fazla düzenleyici tepkiyi beraberinde getireceği değerlendirilmektedir.

3. Büyük Veri Çağında Mahremiyete İlişkin Temel Düzenleme Yaklaşımı

Büyük verinin veri mahremiyetine ilişkin getirdiği zorlukların ardından, politika yapıcılar tutarlı bir düzenleyici tepki ortaya koymaya çalışmaktadır. 2012 yılından beri OECD, AB ve ABD'nin mahremiyet çerçevelerinde kapsamlı bir gözden geçirme sürecine girmeleri bunun bir yansıması olarak görülmektedir. Bununla birlikte, bu reform çalışmaları kapsamında ortaya konulan yaklaşımın 1970'lerden beri var olan politika çerçevesinden güçlü bir şekilde ayrışmadığı görülmektedir (Tene ve Polonetsky, 2013: 362). Ancak büyük veri özelinde mahremiyete ilişkin sorunların çözümünü sağlayan politika önerileri belirlenemediğinden mahremiyetin tesisiyle yenilikçiliğin desteklenmesi arasındaki ikilem varlığını sürdürmektedir.

Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yasalar, temelde veri üzerinde bireysel kontrolün esas alındığı “veri minimizasyonu” ve “amaçla sınırlılık” gibi ilkelere dayanmaktadır. Kişisel veri toplamanın en aza indirilmesinin büyük veri bağlamında pratik bir yaklaşım olmadığı ortadadır. Daha az veri işlenmesini savunan temel ilkeler büyük verinin doğasına ters düşmektedir. Ayrıca, amaçla sınırlılık ilkesinin uygulama sahası olan rıza kavramı, bireysel mahremiyet ile verinin faydalı yenilikçi kullanımı arasında bir seçim yapılmasını zorlayan etkin olmayan bir mekanizmaya dönüşebilmektedir. Bu çerçevede, örneğin; AB Veri Koruma Reformu'yla kabul edilen, kişisel veriye dayalı profillemenin tamamen hukuka aykırı tavsif edilmesi kuralı teknolojik gelişmelerden ve ticari hayatın gereklerinden kopuk görünmektedir.

Büyük veriye ilişkin problemlerin çözümü üzerine ortaya konulan fikirlerin teknolojik ütopyacılık gibi bir uç noktadan, aşırı düzenlemeye sebep olan

yoğun bir korkuya kadar uzanması oldukça anlaşılır görünmektedir. Ancak teknolojik gelişmeler, iş dünyası, sosyal ilişkiler ve etik değerler, modern toplumları büyük verinin avantajlarıyla bireysel haklar arasında uzlaşşı sağlayan bir yaklaşım benimsemeye zorlamaktadır.

4. Veri Koruma Hukuku Bağlamında Mahremiyet Hakkı

Kişisel veriler büyük veri teknolojileri sayesinde hiç olmadığı kadar hızlı, etkin ve ucuz bir biçimde işlenerek ekonomik ve sosyal katma değere dönüştürülmektedir. Ancak bu verilerin hukuka uygun olarak nasıl işleneceğı ve anayasal ilkelerle korunmaya çalışılan bireyin özel hayatının gizliliğı ile kişisel verilerin korunması gibi mahremiyete ilişkin temel haklara halel gelmemesinin nasıl sağlanacağı konuları önemli soru işaretlerini bünyesinde barındırmaktadır. Zira büyük veri setleri kullanılarak ortaya çıkarılacak analiz sonuçlarının öngörülemezliğinin yarattığı yeni durum, veri mahremiyeti hukuku bakımından önemli tartışma alanları ortaya çıkarmaktadır.

Kişisel verilerin korunması hakkı, özel hayatın gizliliğı temel ilkesine dayanan negatif statü haklarından biridir. Özel hayatın gizliliğı, bütün modern demokratik hukuk devletlerinde benimsenmiş bir anayasa hukuku ilkesidir. Günümüz hukuk devletlerinde, kişi her yönüyle bir bütün olarak kabul edilmekte ve özel hayat da bu bütünüün önemli bir parçası olarak görülmektedir. Özel hayatın hukuksal düzenlemelere konu olmasındaki temel amaç; insan kişiliğinin serbestçe gelişmesine imkân vermek, kişiye kendisi ve yakınlarıyla baş başa kalabileceğı, devlet ve başkaları tarafından rahatsız edilmeyeceğı özerk bir alan sağlamaktır. Özel hayatın korunması insan onurunun korunmasında bir araçtır (Özbudun, 1997: 265).

Mahremiyet, bireylerin rahatsız edici unsurlardan ari olduğu fiziksel alan arzusuyla kendisi hakkındaki kişisel bilgileri açıklama zaman ve tarzını kontrol edebilme yetisini ifade etmektedir. Mahremiyet kavramı doğrudan kişilikle ilgilidir ve bireyin kişiliğini, bağımsızlığını, onurunu ve bütünlüğünü korumaktadır (Kılınç, 2012: 1105). Mahremiyet hakkı ise sırları gizli tutma hakkını ve onları ancak özel ve bilinçli bir iradeyle paylaşmayı ifade etmektedir. Bireyin kendi seçimiyle kaybolma hakkı olarak da ifade edilen mahremiyet, gizlilik, anonimlik ve yalnızlık olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Mahremiyet kavramının, başkasının iletişiminin yasa dışı denetlenmemesi

veya kişisel bilgilerinin yasal olmayan yollarla işlenmemesi ya da başka bir kimseyle paylaşılmaması gibi özellikleri bulunmaktadır (Arslan, 2005: 18). Zira hiç kimsenin bireyin hayatına müdahale etmemesi mahremiyet alanında herhangi bir hukukun varlığını gereksiz kılarken, ortaya çıkan müdahalelerden bireyin korunması ihtiyacı mahremiyete ilişkin hukuk kurallarını ortaya çıkarmıştır. Mahremiyet kavramının mekânsal mahremiyet, kişi mahremiyeti ve veri mahremiyeti olmak üzere üç çeşidi bulunduğu kabul edilmektedir. Mekânsal mahremiyet kişiyi çevreleyen yakın fiziksel alanın korunmasını, kişi mahremiyeti kişiyi haksız müdahalelere karşı korumayı, veri mahremiyeti ise kişisel verilerin toplanma, saklanma, işlenme ve iletiminin nasıl yapılacağını veya yapılmayacağını kontrol edilmesini ifade etmektedir.

Günümüz hukuk sistemleri içerisinde pek çok ülkede veri koruma hukukunun içerisinde ele alınan mahremiyet, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi pek çok önemli bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmesinde koruma altına alınmaktadır. Ayrıca, Türkiye de dâhil olmak üzere pek çok ülkede anayasal bir hak olarak düzenlenmektedir. Özel hayatın gizliliğiyle yakından ilgili olan mahremiyet, dünyada kültürlerle ve bölgelere göre çeşitli şekillerde tanımlanmakta olup içinde bulunulan toplum ve çevreye göre değişmektedir. Bu nedenle, mahremiyetin insan hakları kataloğu içerisinde tanımlanması en zor kavramlardan biri olduğu ifade edilmektedir (Kılınç, 2012: 1104). Büyük veriyle kişisel verilerin elektronik ortamda saklanması, işlenmesi ve analizi âdeta kural hâline gelirken, hakkında veri toplanan bireyin kişilik haklarının korunması ve bu alanda güvenin tesis edilmesi gerekmektedir.

5. Mahremiyet Hukukunda Büyük Veriden Doğan Temel Tartışma Alanları

Büyük verinin, AB’de uygulanmakta olan mahremiyet yasaları bağlamında uzun süreden beri kabul edilen aşağıdaki üç temel varsayımı sorgulanır hâle getirdiği savunulmaktadır:

5.1. Kişisel veri-kişisel olmayan veri ayrımı

Büyük veri teknolojileriyle birlikte kişisel veri ile kişisel olmayan veri arasındaki ayrımın hâlâ uygulanabilir olup olmadığı sorgulanmaya

başlanmıştır. Kişisel verilerin mahremiyet arttırıcı teknolojiler vasıtasıyla kişiyi belirlenebilir kılan özelliklerinden sıyrılarak işlenmesi ‘kimliksizleştirme’ olarak adlandırılmakta ve uzun zamandan beri kabul edilen bir yöntem olarak benimsenmektedir. Bu çerçevede, veri işleyen kuruluşlar başta anonimleştirme, bulanıklaştırma, şifreleme, anahtar kodlama ve veri paylaşımı olmak üzere, pek çok farklı kimliksizleştirme metodu uygulamaktadır. Ancak son birkaç yılda bilgisayar bilimciler tarafından ortaya konulan çalışmalar göstermiştir ki bu çözümler arasında en köklü olduğu kabul edilen anonimleştirme sonrasında dahi, veri belirli bir kişiyle yeniden ilişkilendirilebilmekte ve bireyi belirlenebilir (yeniden kimliklendirme) kılabilir. Belirleyiciler içeren veri setleriyle anonimleştirilmiş veri setlerini çapraz referanslayarak geliştirilen ve bireylerin kimliklerinin yeniden belirlenmesine imkân tanıyan bazı büyük veri uygulamaları da bu alandaki şüpheleri arttırmaktadır. Bu gelişmeler verileri kimliksizleştirmenin, veriyi istikrarlı bir kişisel olmayan veri kategorisine yerleştirmekten ziyade geçici bir çözüm olabildiğini göstermektedir. Sağlık verilerinin işlenmesi (örneğin; klinik araştırmalar), çevrimiçi davranışsal reklamcılık ve bulut bilişim uygulamaları başta olmak üzere sayısız iş modeli bakımından sağladığı imkânlar nedeniyle kilit bir teknik çözüm hâline gelen yeniden kimliklendirmenin, hukuk doktrini tarafından mahremiyet ilkelerinin uygulanmasını imkânsızlaştırdığına dikkat çekilmektedir. Bireylerin izleme ve profillemeye karşı korunmaları amacıyla kullanılan anonimleştirilme gibi mahremiyet arttırıcı teknolojilerin getirdiği çözümün etkin bir çare olup olmayacağı tartışılmaktadır.

Büyük verinin mahremiyete ilişkin ortaya çıkardığı ilk büyük politika sorusu mahremiyet yasasına tâbi olacak verilerin kapsamıdır. Bir veri setinin mahremiyet yasalarının kapsamı dışında değerlendirilebilmesi için ne kadar kimliksizleştirilmiş olması gerekecektir? Bu sorunun cevabı belirsiz olmakla birlikte AB hukukçuları arasında, tüm verilerin kişisel veri olarak ele alınması ve düzenleyici çerçeveye tâbi tutulması gerektiği yaklaşımının da bulunduğu görülmektedir. Ancak tüm verileri kişisel veri kabul eden böyle bir yaklaşım mahremiyet ve veri güvenliği ilkelerinin uygulanamaması gibi riskli sonuçlar doğurabilecektir. Zira bugün dahi uyulması ve uygulanması zor olan mevcut çerçevenin, böyle bir kabul hâlinde yönetilemez olacağı aşîkârdır.

Daha da önemlisi, görünüşte kişisel olmayan bir verinin dahi mahremiyet yasaları gereğince kısıtlamalara tâbi tutulması, verinin yararlı kullanımlarının ciddi biçimde sınırlandırılması anlamına gelecektir. Bu çerçevede, FTC tarafından yayımlanan “Tüketim Çağında Tüketiciyi Koruma” başlıklı raporda önerilen yaklaşımın AB tarafından da benimsenebileceği savunulmaktadır. FTC, yeniden kimliklendirmenin yapılmaması için hukuki olarak uygulanabilir organizasyonel taahhütlerin yanı sıra, sözleşmeden doğan yükümlülüklerle söz konusu fiilin engellenmesini amaçlayan bir mekanizma öngörmektedir. Buna göre, şu şartların sağlanması durumunda söz konusu kuruluşun mahremiyet kurallarının uygulanmasından muaf olacağı ifade edilmektedir: 1) Veri setinin makul araçlarla kimliklendirilebilir olması mümkün değilse, 2) Kuruluş söz konusu verileri yeniden kimliklendirmeyeceğini kamuoyuna taahhüt etmişse ve 3) Kuruluş alt kullanıcılarına veriyi kimliksizleştirilmiş formatta tutmasını zorunlu kılmışsa. FTC verilerin tek tek incelenmeksizin ve analiz edilmeksizin, amaçlanan kullanımlarının tanımlanmasının ve mahremiyetin tam anlamıyla garanti altına alınmasının neredeyse imkânsız olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte, FTC mahremiyete ilişkin soruşturmanın temelini, kimliklendirebilirliğin kesin olarak tespitinden veri işleyen kuruluşların yeniden kimliklendirmeyi yasal olarak önleme taahhüt ve niyetlerinin incelenmesine kaydırmaktadır.

Büyük veri setleri toplayan ve kullanan kuruluşların faydalı kullanımlarından ödün vermemeleri bakımından mümkün olduğu ölçüde verileri kimliksizleştirmeleri önem arz etmektedir. Ayrıca, mahremiyet ilkelerinin kimliksizleştirilmiş verilere kısmen uygulanmaya devam edilmesinin faydalı olduğuna; araştırmacıların hemen hemen her bilgiyi bir kişiyle yeniden ilişkilendirme olanağına sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Büyük verinin, kişisel olan ve kişisel olmayan verilerden yeni bilgiler çıkararak yarattığı düzenleyici ikilemde Veri Koruma Tüzüğü’nün aşırı geniş bir kişisel veri tanımı benimsemesi de bu hususu desteklemektedir.

5.2. Veri minimizasyonu/sınırlı veri toplama ilkesinin uygulanması

Veri minimizasyonu, veri koruma ve mahremiyete ilişkin hukuki düzenlemelerin temel ilkelerinden biri olmaya devam etmektedir. İlkenin temel mantığına göre kuruluşlar kişisel verileri, meşru hedeflerini elde etmek

için gereken ölçüyle sınırlı olarak toplamalıdır. Kuruluşların kişisel verilerin yeniden kimliklendirilebilmesini kısıtlayıcı politikalar uygulamaları ve toplama amaçları ortadan kalktığında bu verileri silmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte, büyük veriye dayalı iş modelleri bu ilkenin tamamen tersi bir mantıkla çalışmaktadır. Bu iş modellerinde uzun süreler boyunca çok fazla verinin hızla toplanması teşvik edilmektedir. Zira büyük verinin “gizli cevheri”nin verinin beklenmeyen çıkarımlar sağlayan ikincil kullanımları yoluyla elde edileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, veri minimizasyonu ilkesi, büyük verinin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği ve muhtemel veri ihlalleri dolayısıyla büyük veriye ilişkin sosyal ve ekonomik faydanın arka planda kalmasına sebep olacağı noktasında eleştirilmektedir (Rubinstein, 2012: 5).

Hukuk kurallarının teknolojik ve ticari gerçeklerle çarpıştığı bu alanda, kuruluşlar internet, sensörler, videolar, e-postalar ve sosyal ağlar dâhil olmak üzere pek çok kanaldan veri toplamakta ve depolamaktadır. Dolayısıyla günümüz veri piyasasında, veri minimizasyonu katı biçimde uygulanan bir ilke olmaktan çok uzak görünmektedir. Büyük verinin getirdiği toplum sağlığının iyileştirilmesi, ulusal güvenlik, kamu düzeni, çevrenin korunması ve ekonomik verimlilik gibi toplumsal faydaların mahremiyete ilişkin ilkeler karşısında korunarak dengenin tesis edilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, belirlenecek çerçevenin potansiyel mahremiyet risklerine karşılık verinin faydasını da göz önünde bulunduran bir risk matrisine dayalı olarak oluşturulması gerektiği savunulmaktadır (Tene ve Polonetsky, 2013: 260).

Veri işleyenlerce muhtemel veri kullanımlarının son derece yararlı ve mahremiyet risklerinin en düşük olduğu durumlarda, bireyler rıza göstermeseler bile veri işlemenin meşru olması gerektiği savunulmaktadır. Örneğin, tüketicilere daha iyi ürün ve hizmetlerin sunulmasını sağlayan ağ analitiği uygulamalarının önemli bir değer yarattığı kabul edilmektedir. Bu yöntemde, doğru uygulandığı durumda, kimliklendirilmemiş istatistikî verilere dayalı olarak analiz yapıldığından mahremiyete ilişkin risklerin düşük olduğu bilinmektedir (McGee, 2011: 1). Bu örnekte rızanın şart koşulması analizin uygulanmasını ve verilerin kullanılmasını zorlaştıracaktır. Bununla birlikte, kişisel verilerin yalnızca faydayı önceleyerek toplanmaması ve birincil

amaçlarla toplanan verinin daha sonra keyfi biçimde yeniden işlenmemesi gerektiği kabul edilmektedir. Sonuç olarak, bugün hukuk doktrininde de büyük veri çağında veri minimizasyonu ilkesinin yeniden yorumlanmaya ihtiyaç duyduğu, veri işleyenlerin mümkün olduğunca verileri kimliksizleştirerek işlemesi, makul güvenlik önlemlerini alması ve verilerin yalnızca belirli bir birey bakımından değil toplumsal bir perspektiften kabul edilebilir olduğu durumlarda faydaya dönüştürülmesi gerektiği kabul edilmektedir.

5.3. Bireyin rızası ve amaçla sınırlılık ilkesinin uygulanması

Başta 95/46/EC sayılı Direktif olmak üzere mahremiyete ilişkin tüm kanuni düzenlemeler, temel bir ilke olarak rıza ve bireysel kontrolü vurgulamaktadır. Gerek ABD’de uygulanmakta olan “bildirim ve rıza” mekanizması gerekse AB Veri Koruma Tüzüğü’nün rızayı veri işlemeyi meşru kılan bir mekanizma olarak öngörmeye devam etmesi bu yaklaşımın tüm dünyada hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Hukuki düzenlemelerde yer alan rızaya ilişkin bu vurgu, kimi zaman gerek kuruluşlar gerekse bireyler üzerinde gerçekçi olmayan yükler öngörmektedir. Veri işleyen kuruluşların giderek daha da küçülen kutucuklarda meramlarını anlatırken ve genellikle konuya ilgisiz bireylerin rızalarını almaya çalışırken, bireyler ise karmaşık mahremiyet açıklamalarını okumak, anlamak ve “bilgilendirilmiş” bir rıza göstermek durumunda kalmaktadır. Veri akışının yoğun küresel ağlarda ve uygulamalar arasında gittikçe daha da karmaşılaşan bir zemine kayması karşısında hizmet sağlayıcılar ve diğer aktörlerin rızaya ilişkin uygulamayı nasıl yönetecekleri sorunu giderek derinleşmektedir.

Rıza ilkesine göre alınan rızanın amaca özgü (başka bir deyişle belirli bir bağlamda) olması gerekmektedir. Ancak doğası gereği, büyük veri analizi şaşırtıcı korelasyonlar ve kimi zaman tahmin edilmesi imkânsız sonuçlar ortaya koymaktadır. Ayrıca, işletmelerle bireyler arasındaki bilgi asimetrisi ve bilişsel ön yargılar bireylerin mahremiyet tercihlerine ilişkin özgünlüklerine gölge düşürebilmektedir. Veri işleyen kuruluşlar kullanıcılara kontrol sahibi oldukları hissini vererek kolayca verilerinin paylaşımını teşvik edebilmektedir. Aksi bir senaryoda, bireyler sosyal çevrenin etkisiyle önemli bir toplumsal fayda ortaya çıkarabilecek veri işleme faaliyetlerine karşı çıkabilmekte, bu tür toplu kararlar ise yenilikçi gelişmeleri tehdit etmektedir. Bireylere sunulan

seçim menülerinde yer alan ifadelerin kesinliği bu seçimler konusunda veri sahiplerinin orantısız kararlar vermesine sebep olabilmektedir. Örneğin, normal şartlar altında arama motorlarının sağlık verilerini işleme talebine pek de sıcak bakmayan bireyler, arama günlüklerinin analizinden zararlı ilaç etkileşimlerinin ortaya çıkarılmasını memnuniyetle karşılayabilmektedir. Mahremiyete ilişkin rıza konusunda bireylerin hazırda konma uygulamakta olduğunu devam ettirme eğiliminin belirgin olduğu görülmektedir.

Rızaya dayalı kişisel veri işlemenin teknolojik gelişmeyi yavaşlatmakta olduğu, bireylerin beklentilerinin deneyimleriyle birlikte düştüğü de savunulmaktadır. Örneğin Facebook, 2006 yılında haber akışı özelliğini doğrudan başlatmamış ve bunun yerine kullanıcıların rızasını beklemiş olsaydı, söz konusu hizmet hiç ortaya çıkmamış olabilirdi. Veriler akmaya başlayınca bireyler de hizmete alışmaktadır. Aynı şekilde Google'ın coğrafi konum hizmetleri için Wi-Fi ağlarının kapsamlı bir haritasını oluşturmak ve dünya çapında tüm şehirlerde saha taraması yapmak amacıyla tek tek rıza talep etmesi durumunda kaç kişinin bunu kabul edeceği tartışmalıdır. Kaldı ki geçmişe dönük yapılan çalışmalarda, söz konusu özelliği devre dışı bırakma imkânının tanınmasının hemen ardından pek çok kullanıcının bu özelliği devre dışı bıraktığı görülmektedir. Bununla birlikte, Google'ın uyumsuzluğa konu olduğu pek çok olayda, denetleyici otoritelerin Google'ın veri kullanımı yoluyla yarattığı faydayı üstü kapalı da olsa takdir ettiği görülmektedir.

Veri mahremiyeti bağlamında kişisel verilerin kullanımı hususunda açık rıza şartının aranmasından sarfınazar edilmemekle birlikte, bireyin hakkı ile verinin kullanımı sonucunda ortaya çıkacak toplumsal faydanın, geniş bir pencereden değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Toplumun doğrudan pazarlama, çevrimiçi davranışsal reklamcılık, üçüncü taraf veri acenteleri ve konuma dayalı hizmetler gibi büyük veri uygulamalarını meşru (hatta övgüye değer) modeller olarak mı gördüğü, yoksa bu alanda caydırılması gereken aşırı müdahaleler olduğunu mu düşündüğü araştırılmalıdır. Büyük veri bağlamında veri kullanımının faydasının göz ardı edilerek rıza ve veri minimizasyonuna fazla yoğunlaşmak yeniliği ve toplumsal faydayı tehlikeye atabilmektedir.

6. Büyük Veri Uygulamalarının Etkisiyle Veri Mahremiyeti Alanında Ortaya Çıkan Yeni Hukuki Yaklaşımlar

6.1. Avrupa Birliği

Büyük veri, kişisel olmayan verileri kullanarak veri sahiplerinin yeniden belirlenmesini mümkün kılmakta, bu anlamda AB veri koruma hukukunun temellerini zorlamaktadır. Özellikle, anonimleştirmeyi etkili bir strateji olarak tanımlayan ve kişisel veriler ile kişisel olmayan veriler arasındaki temel ayrımı buna dayandıran düzenlemeler bakımından büyük şüpheler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, büyük verinin doğasındaki, bir kişi hakkında yoğun bilgi toplamanın, bir başka ifadeyle veri yığınları oluşturma ve ortaya çıkardığı muhtemel riskler oldukça ağırdır. Yeniden kimliklendirme, veri kontrolörlerinin bir kişinin profili ile daha fazla verinin ilişkilendirilebilmesine olanak tanıyarak veri ihlali riskini arttırmaktadır. Büyük veri, kredi derecelendirmesi, kariyer hedefi, sigorta kapsamı veya sosyal yardımlar gibi doğrudan bireyin hayatıyla ilgili kararların, algoritmalar ve yapay zekâya dayalı süreçler kapsamında otomatik olarak alınması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Büyük veri analizinden elde edilen çıkarımların doğruluk ve kapsamı önemli ölçüde artarak otomatik karar alma mekanizmalarını güçlendirmektedir. Ancak veri madenciliğine dayalı kararlar, söz konusu kararların ardında yatan verilere erişim ile bunların doğruluğu ve güvenilirliği konusundaki önemli sorunlar nedeniyle veri sahipleri bakımından büyük ölçüde öngörülemez olarak nitelenmektedir.

Büyük veri, 95/46/EC sayılı Veri Koruma Direktifi gibi veri koruma düzenlemeleri üzerinde geniş bir etki meydana getirmiştir. AB Veri Koruma Direktifi temelde şeffaflığa ve kullanıcıların kişisel verilerini kuruluşlarla paylaşma konusunda bilinçli seçimlerini ifade eden rızaya dayanmaktadır. Direktifte öngörülen kişisel verilerin işlenmesinde uyulması gerekli objektif kriterlerin etkileri sınırlı kalmaktadır. Çünkü Direktif ile getirilen işlemeye ilişkin hükümler, temelde kişinin verisinin işlendiğine dair farkındalığı kabulüne dayanmaktadır. Büyük veri ve veri madenciliği gibi yenilikçi çözümler ise bu kabulün yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. İlk olarak, büyük veri analizinden faydalanan işletmeler veya kuruluşlar, sahip oldukları veri setlerinden neleri keşfedebileceklerini önceden bilemediklerinden bireylerden

ön rıza alabilmeleri mümkün olmamaktadır. İkinci olarak, bireyler potansiyel korelasyonlara ilişkin tutarlı bilgiye sahip olmadıklarından büyük veri analizine ilişkin bilinçli bir rıza ortaya koyamamaktadır. Üçüncüsü ise, mahremiyete ilişkin düzenlemeler yalnızca kişisel verilere, bir diğer ifadeyle kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişilere ilişkin verilere odaklanmaktadır. Ancak, yeni Veri Koruma Tüzüğü'nde korunan şeffaflık, rıza, asgari veri işleme, erişim, unutulma hakkı ve veri taşınabilirliği gibi temel müesseselerin, kişisel verilerden türetilen yeni kişisel olmayan bilgilere uygulanıp uygulanmayacağı belirsizliğini korumaktadır. Özellikle, kişisel olmayan birkaç veri setinin kullanılarak profillemeye yapılabildiği, hatta yepyeni kişisel bilgilerin ortaya konulabildiği durumlarda nasıl hareket edileceği belirsizliğini korumaktadır.

6.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'deki mahremiyete ilişkin sektörel düzenlemelerin hiçbiri doğrudan büyük verinin özel niteliklerine odaklanmamaktadır. ABD düzenlemeleri veri kümesinin boyutu veya kullanılan teknik ne olursa olsun, bütün veri kullanımlarını hüküm altına almaktadır. Zira ABD yaklaşımında büyük verinin tamamen farklı ve bağımsız bir çaba olarak değerlendirilmesi anlayışı kabul görmemektedir. Bununla birlikte, büyük veri tabanlarında saklanan bilgilerinin yanlış kullanımından bireylerin büyük zarar görebileceği ve ayrıca gerek özel sektör gerekse kamunun resmî kararlarının giderek artan bir şekilde algoritmalara dayanmasının bu tehdidi arttırdığı kabul edilmektedir (Citron, 2007: 241).

Büyük veri tekniklerinin mevcut mahremiyet düzenlemeleri üzerinde genel bir revizyonu gerektirecek biçimde önemli bir baskı oluşturduğu kabul edilmekle birlikte, ABD hukukunda iki temel hususun değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. İlk olarak, büyük verinin ortaya koyduğu şaşırtıcı ilişki sonuçları, insanların ortaya koyabileceği çıkarımların oldukça ötesinde değerlendirilmektedir. Büyük veri bu özelliği dolayısıyla veri sahiplerinin bilgilendirilmesi ve rızası temeline dayanan mahremiyet düzenlemelerini zorlamaktadır. Veri işleyenlerin, bu öngörülemez durum karşısında veri sahibini nasıl bilgilendirebileceği belirsizlik arz etmektedir. Bu durumun FIPPs'te⁵ öngörülen amaçla sınırlılık ve kullanım amacı ilkelerinden

⁵ FIPP: Adil Veri İşleme Prensipleri (The Fair Information Practice Principles)

vazgeçmek anlamına gelebileceği ifade edilmektedir (Ohm, 2016: 100). İkinci olarak büyük veri, mahremiyet arttırıcı teknolojiler yoluyla kişisel verilere ilişkin riskleri azaltma girişimlerini zayıflatmaktadır. ABD’de uygulanmakta olan Sağlık Sigortası Taşınabilirliği ve Hesap Verebilirlik Kanunu (Health Insurance Portability and Accountability Act-HIPAA) ve benzeri kanunlar, anonimleştirmeyi ve verilerin gizlenmesine ilişkin diğer teknik yöntemleri teşvik ederken, büyük veri tekniklerinin anonimleştirilen veya gizlenen verileri geri getirebilme özelliği bu çözümlerin etkisini ortadan kaldırmaktadır.

ABD’de mahremiyete ilişkin sorunların çözümü amacıyla, tüm toplumu kapsayan kapsamlı mahremiyet çözümlerinin zorluğu karşısında, uygun hak arama yöntemlerinin belirlenmesi yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni ise daha önce belirtildiği gibi, ülkede çerçeve bir veri koruma düzenlemesinin bulunmaması ve bu alanda bağımsız bir otoritenin olmaması olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, ülkede gelişen hukuki yaklaşımların genel olarak tüketicinin korunması ve rekabet hükümleri çevresinde şekil aldığı göz ardı edilmemelidir. ABD hukukunda büyük veri ile veri mahremiyeti arasındaki uyumun geliştirilmesi amacıyla yapılması gerekenler şu şekilde özetlenebilir: (i) Büyük verinin sağladığı gözetim imkânı karşısında mahremiyete ilişkin düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir, (ii) Verileştirmeyle bir hizmet dolayısıyla ortaya çıkan verilerin yeniden kullanılması arasında esaslı bir ayrım yapılması gerekmektedir, (iii) En azından büyük kuruluşlar için bildirim ve rıza esaslı bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir (Strandburg, 2016: 32).

7. Türkiye’de Mahremiyetle İlgili Mevzuat

Kişisel verilerin korunması konusunun tartışılmaya başlandığı 1970’li yıllardan bu yana mahremiyet hakkı ve kişisel verilerin korunması kavramları, anayasalarla güvence altına alınan özel hayatın gizliliğinin korunması hakkının uzantıları olarak değerlendirilmiştir (Civelek, 2011: 140-141). Türkiye’de kişisel verilerin korunması temel hakkının doğrudan Anayasa’da tanımlanmasından önce de bu hakkın temelini oluşturacak çeşitli hükümler mevcut bulunmaktaydı. Söz konusu düzenlemelerin arasında doğrudan kişisel verilerle ilişkili bulunan bireyin maddi ve manevi varlığını serbestçe geliştirme hakkı (m.17) ile özel hayatın gizliliği hakkı (m.20) olduğu gibi, hukuk devleti

ilkesi (m.2), konut dokunulmazlığı (m.21), haberleşmenin gizliliği (m.22), dinî ve vicdani kanaatleri açıklamaya zorlanamama (m.24) ile düşünce ve kanaatleri açıklamaya zorlanamama (m.25) gibi kişisel verilerin korunmasıyla dolaylı olarak ilgili bulunan anayasal haklar da yer almaktadır. 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa'nın 20'nci maddesine aşağıdaki hüküm ikinci fıkra olarak eklenmiştir: "Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak, kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler ancak kanunda öngörülen hâllerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir."

2000'li yılların başından itibaren üzerinde çalışılmaya başlanan, 24/03/2016 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen "6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu" ile kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasların düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Kanun'un uygulanmasından Kişisel Verileri Koruma Kurumu sorumludur. Kanun yedi bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Kanun'un amaç ve kapsamı belirlenmekte ve Kanun'da kullanılan teknik terimlerin tanımları yapılmaktadır. İkinci bölümde, kişisel verilerin işlenmesi konusundaki temel ilkeler, verinin ve özel nitelikli verinin işlenme şartları, verilerin silinmesi, yok edilmesi veya anonim hâle getirilmesiyle kişisel verilerin üçüncü kişilere ve yurt dışına aktarılması konuları düzenlenmektedir. Üçüncü bölümde, veri sorumlusunun yükümlülükleri, ilgililerin hakları ve veri güvenliğine ilişkin yükümlülükler düzenlenmektedir. Dördüncü bölümde, başvuru ve şikâyet mekanizmalarına ilişkin detaylarla veri sorumluları siciline yer verilmektedir. Beşinci bölümde, kişisel verilere ilişkin suçlar ve kabahatler yer almaktadır. Altıncı bölümde, idari ve mali özerkliğe sahip bağımsız Kişisel Verileri Koruma Kurumu ve teşkilatlanmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Yedinci bölümde, Kanun'un uygulanmasına ilişkin genel istisnalara yer verilmiş olup Kişisel Verileri Koruma Kurumu'nun bütçesi ve gelirleriyle kanunun yürürlüğüne ilişkin hükümler de bu bölümde yer almaktadır.

8. Türkiye’de Büyük Veri Uygulamalarının Veri Mahremiyeti Düzenlemelerine Etkileri

Türkiye’de veri koruma hukuku alanında temel düzenleme sayılan 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun büyük verinin getirdiği değişim bağlamında değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kanun’un büyük verinin getirmekte olduğu riskler ile sosyal ve ekonomik faydayı dikkate alır mahiyette bulunup bulunmadığı bakış açısıyla ve büyük veriye ilişkin müesseseler bağlamında yapılan değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

8.1. Kişisel veri tanımı ve verinin işlenmesi bakımından değerlendirme

Kanun’un 3’üncü maddesine göre, “kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi” kişisel veri olarak kabul edilirken, 6’ncı maddeye göre “kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri”nin özel nitelikli kişisel veri olduğu ifade edilmektedir. Bu iki hükme göre mevzuatta kişisel veri kavramının çok geniş bir uygulama alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu tanıma giren bütün veriler, öngörülen korumadan faydalanmakta ve ancak Kanun’da öngörülen hâllerde işlenebilmektedir. Kanun koyucu, söz konusu mutlak hakkın derecesine göre bir ayrıma giderek “basit” kişisel verilerin işlenme şartlarıyla, “hassas” kişisel verilerin işlenme şartlarını ayrı ayrı düzenlemekte, özel nitelikli kişisel veriler bakımından daha sıkı şartlar aramaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere, büyük veri setlerinin kullanılmasıyla alelade verilerden hassas kişisel verilere erişilebilmesi, hatta kişisel olmayan verilerden kişiyi belirlenebilir kılan verilerin kolayca elde edilmesi mümkün olmaktadır.

Büyük verinin karakteristik özelliklerinden biri verilerin çokluğudur. Büyük hacimli veri setleri sayesinde yeni ve faydalı sonuçların elde edilmesi mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, büyük veride olabildiğince fazla verinin toplanması ve işlenmesi kural iken, 6698 sayılı Kanun ile getirilen temel kural kişisel verilerin işlenmemesidir. Kanuna göre kişisel veriler ancak kişinin rızası ya da bir hukuka uygunluk sebebinin bulunması (örneğin, bu alanda belirlenmiş başka bir kanun, uluslararası sözleşmelerden doğan bir yükümlülük gibi) durumunda işlenebilmektedir. Kanun’un kişisel verilerin işlenmesini

kural olarak yasaklamasının uygulamada veri işleyen kuruluşları kanunla getirilen istisna hükümlerinden yararlanmayı bir çıkış noktası olarak görmeye itebileceği değerlendirilmektedir. 5'inci maddenin ikinci fıkrasının (b) ve (c) bentlerinde düzenlenen, rıza aranmaksızın kişisel verilerin işlenebileceği istisnai hâller bu bağlamda ele alınabilir. Hükme göre “bir sözleşmenin kurulması veya ifasıyla doğrudan doğruya ilgili olması kaydıyla, sözleşmenin taraflarına ait kişisel verilerin işlenmesinin gerekli olması” ve “İlgili kişinin temel hak ve özgürlüklerine zarar vermemek kaydıyla, veri sorumlusunun meşru menfaatleri için veri işlenmesinin zorunlu olması” hâllerinde rıza aranmaksızın kişisel verilerin işlenebileceği düzenlenmektedir.

Kanun'un 11'inci maddesi gereğince herkes, ilgili veri sorumlusuna başvurarak kendisiyle alakalı kişisel verilerin işlenip işlenmediği konusunda bilgi alma hakkına sahiptir. Bireyler, işlenme amaçlarını, verilerin bu amaca uygun şekilde işlenip işlenmediğini, verilerin üçüncü kişilere aktarılıp aktarılmadığını sorma ve bunların düzeltilmesini talep etme hakkına sahiptir. Maddenin (g) bendinde işlenen verilerin münhasıran otomatik sistemler vasıtasıyla analiz edilmesi suretiyle kişinin kendisi aleyhine bir sonucun ortaya çıkması hâlinde bireye itiraz hakkı tanınmakta, (ğ) bendinde ise, kanuna aykırı olarak işlenen kişisel veriler sebebiyle zarar meydana geldiğinde zararın giderilmesi talep edilebilmektedir. Ancak bu maddeyle getirilen otomatik sistemler vasıtasıyla analiz suretiyle ortaya çıkacak aleyhte sonuçtan bireyin nasıl haberdar olacağı ve buna itiraz edeceği hususu belirsiz bulunmaktadır. Ayrıca, ilgililerin veri sorumlusuna başvuru ve Kurul'a şikâyet haklarını düzenleyen 13. ve 14'üncü madde hükümlerine göre taleplerin yazılı olarak veya Kurul'un belirleyeceği diğer yöntemlerle iletileceği düzenlenmektedir. Söz konusu hükümlerin veri sorumlularının şeffaflığını ön plana çıkarmaktan ziyade, verisi işlenen ilgililerin tam bir farkındalık içerisinde bulunduğu kabulüyle kaleme alındığı görülmektedir. Ancak çoğunlukla büyük veri uygulamaları bakımından veri sahiplerinde bu düzeyde bir farkındalığın mevcut olmasının teknik olarak mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca Kanun'la getirilen koruma ve tazminat müesseseleri ihlal ortaya çıkıp zarar oluşmadan ilgilinin müdahalesine imkân vermemektedir. İlgili ancak sonradan telafi mekanizmalarını işletebilmektedir. Büyük veri gibi birey hakkında kapsamı ve sonuçları öngörülmesi güç veri işleme faaliyetleri

bakımından ilgili hükümlerin yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir. İlginin süreçlere aktif katılımını sağlayan ve teşvik eden mekanizmaların öngörülmesi gerekmektedir.

Son olarak, 6698 sayılı Kanun'da yer alan veri siciline kaydı düzenleyen 16'ncı maddede yer alan bildirimle ilişkin hükümde büyük kapsamlı veri işleme faaliyetleri bakımından farklı bir düzenlemeye gidilmediği görülmektedir. Eski AB düzenlemesi 95/46/EC sayılı Direktif'in getirdiği veri siciline kayıt ve bildirimle ilişkin genel hükmün, pek çok idari ve mali yük getirirken kişisel verilerin korunması konusunda köklü bir çözümü sağlamadığı ifade edilmektedir. Bu çerçevede, ayırım gözetmeksizin tanımlanan bu genel bildirim yükümlülüğü yerine yeni tüzük büyük ve riskli veri işleme faaliyetleri bakımından yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. 6698 sayılı Kanun'da ise bu amaca hizmet eden bir hüküm bulunmamaktadır.

8.2. İlginin açık rızası, amaçla sınırlılık ve sınırlı veri işleme ilkeleri bakımından değerlendirme

Kanun açık rızayı "belirli bir konuya ilişkin, bilgilendirilmeye dayanan ve özgür iradeyle açıklanan rıza" olarak tanımlamaktadır. Kanunun uygulanması bakımından rıza, verilerin işlenmesinde temel hukukî gereklilik olarak vücut bulmaktadır. Ayrıca, kişisel verilerin aktarımını düzenleyen 8'inci madde ile kişisel verilerin yurt dışına aktarımını düzenleyen 9'uncu maddelerde de açık rıza şartı aranmaktadır. Kişisel verilerin hukuka uygun olarak işlenmesinde 6698 sayılı Kanun'la verinin ilgisinden talep edilen rıza alelade bir rıza olmayıp açıkça, belirli bir konuyla bağlantılı ve aydınlatılmış bir iradeye dayanan özgür bir rıza olarak tezahür etmelidir. Rızayı açıklayan kişi, kişisel verisinin hangi amaçlarla işleneceğine ilişkin tam bir bilgi sahibi olmalıdır. Bununla birlikte, uygulamada işletmelerin önceden hazırlanmış, uzun ve karmaşık bilgilendirme formları yoluyla rıza almaya çalıştıkları bilinmektedir. Ayrıca, pek çok uygulama ve hizmetten faydalanmak için kullanıcının bu formları onaylaması talep edilmekte, aksi hâlde hizmetten faydalanmak mümkün olamamaktadır. Bu gibi durumlarda kullanıcılar uzun ve karmaşık formları okuyup değerlendirmeden onaylamakta, hizmetten bir an önce faydalanma isteği, mahremiyetin ve veri güvenliğinin önüne geçebilmektedir.

Kişisel verilerin rızaya dayalı olarak işlenmesi, Kanun'un 4'üncü maddesinde sayılan temel ilkelerinden biri olan amaçla sınırlılık ilkesinin uygulamaya yansması olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeye göre, belirli bir amaç için elde edilen kişisel veri ancak o amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olarak işlenebilecektir. Bu bağlamda, verinin ikincil kullanımı gibi durumlarda, söz konusu işlenme başlangıçta alınan rızanın kapsamı dışında bir işlemi içeriyorsa, bireyin yeniden açık rızasının talep edilmesi gerekecektir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere, verilerin toplandığı ve rızanın açıklandığı sırada bütün işlenme amaçlarının kapsamlı bir biçimde öngörülmesi mümkün görülmemektedir. Sınırlı ve ölçülü veri işlemeyi gerektiren bu ilke AB hukukundaki veri minimizasyonu ilkesine karşılık gelmekte ve büyük verinin doğasıyla uyumsuzluk arz etmektedir.

8.3. Verinin sınır ötesi aktarımı bakımından değerlendirme

Kişisel verilerin yurt dışına aktarılması Kanun'un 9'uncu maddesiyle hüküm altına alınmakta, bu kapsamda kişisel verilerin ilgilinin açık rızası olmaksızın yurt dışına aktarılamayacağı düzenlenmektedir. Ancak Kanun'un 5'inci maddesinin ikinci fıkrası ile 6'ncı maddesinin üçüncü fıkrasında belirtilen şartlardan birinin varlığı ve verinin aktarılacağı yabancı ülkede yeterli korumanın bulunması veya ülkede yeterli koruma bulunmamakla birlikte, Türkiye'deki ve ilgili yabancı ülkedeki veri sorumlularının yeterli bir korumayı yazılı olarak taahhüt etmeleri hâlinde Kişisel Verileri Koruma Kurulu, verilerin aktarımına izin verebilmektedir.

Ayrıca, Türkiye'nin taraf olduğu Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi'nin (108 no'lu Sözleşme) 12'nci maddesiyle, sözleşmeye taraf devletlerden birine yapılacak veri aktarımlarının münhasıran özel yaşam gerekçesiyle yasaklanamayacağı veya özel bir izne tâbi kılınamayacağı düzenlenmektedir. Daha sonra kabul edilen, bu sözleşmenin eki 181 no'lu Protokol'ün 2'nci maddesinde ise sözleşmeye taraf olmayan bir ülkeye veri aktarımları bakımından, muhatap kuruluş veya ülkenin "yeterli seviyede koruma" şartını karşılaması gerektiği ifade edilmektedir.

Gerek 6698 sayılı Kanun'da yer alan hüküm gerekse mehz AB düzenlemesinin temelinde veri aktarımının sınırlandırılması yaklaşımının

mevcut olduğu görülmektedir. Ancak büyük veri teknolojisinin dağınık yapısı ve veri depolama amacıyla çoğunlukla bulut hizmetlerinden faydalandığı mevcut düzlemde bu yaklaşım eleştirilmektedir. Verinin saklandığı veya işlendiği mekânsal konumun güvenlik ve mahremiyetin tesisinde tek belirleyici kriter olamayacağı, bu katı yaklaşım yerine, veri nereye aktarılırsa aktarılsın veya nerede işlenirse işlensin güvenlik, hesap verebilirlik ve şeffaflığın sağlanmasının hedeflenmesinin doğru olacağı değerlendirilmektedir.

8.4. Kanun'un geneline ilişkin hususlar

Dünyada büyük veriden fayda elde etme eğilimi belirginleştikçe toplumsal yaklaşım ve kurallar da aynı etkiyle değişime uğramaktadır. Büyük veri hâlihazırda birçok sektörü ve hatta bireysel olarak düşünme yöntemini derinden etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu durum ise fayda ve maliyet arasında bir denge tesis edilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ancak dünyanın bugüne kadar yaşadığı büyük dönüşüm ve reformların aksine bu çabaların hayata geçirilmesi için önümüzde uzun yüzyıllar değil, oldukça kısa bir sürenin olduğu öngörülmektedir. Ayrıca, hukuki düzenlemelerde yapılan basit değişikliklerin büyük veri çağında hüküm vermek ve getirdiği riskleri önlemek için yeterli olamayacağı da savunulmaktadır (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 371). Zira parametrik bir değişimden ziyade, bir paradigma değişiminin gerektiği değerlendirilmektedir. Bu çok yönlü değişim ihtiyacı, bu alanda izlenmesi gereken politikaların belirlenmesi konusunda mevcut kurumların yetersiz kalmasına neden olmuştur. OECD Bilim, Teknoloji ve Yenilikçilik Genel Müdürü'nün de belirttiği üzere, bu alanda ihtiyaç duyulan politikalar geleneksel bakanlıkların ötesinde, tüm hükümeti kapsayan ve hatta uluslararası iş birliğini gerektiren bir mahiyettedir. Verinin âdeta sel olup aktığı bir ortamda, devletler her türlü politikasını veri mahremiyeti, güvenlik, erişim ve sorumluluk konularını dikkate alarak tasarlamak zorundadır (Wyckoff, 2017: 1). Bu bağlamda, devletlerin büyük veri çağının doğuşunu nasıl ele aldıkları önem arz etmektedir. Her ne kadar bu hızlı değişim ve belirsizlik karşısında karar almak giderek daha zorlayıcı olsa da, alınan kararlar geleceği önemli ölçüde şekillendirecektir.

Mevcut 6698 sayılı Kanun'a kaynaklık eden AB hukukundaki yeni yaklaşımın, veri koruma alanındaki ilkelerin reaktif değil proaktif bir şekilde

uygulanması şeklinde olduğu görülmektedir. Yeni AB Veri Koruma Tüzüğü'nün 23'üncü maddesinde de belirtildiği üzere veri kontrolörü, kişisel verilerin korunmasına dair ilkelerin uygulanabilmesi için gerekli ve uygun teknik ve organizasyonel önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır. Veri kontrolörünün elde ettiği kişisel verileri ancak belirlenen amaç doğrultusunda kullanması gerektiği ve bu çerçevede yükümlülüğünün verinin hacmi, işleme kapsamı, saklama süresi ve erişilebilirliği hususlarını da kapsadığı belirtilmektedir. Tüzükle öngörülen bu arttırılmış sorumluluk rejimi sayesinde özellikle bireyin haberi ve müdahalesi olmaksızın kişisel verilerinin işlenmesinin önlenmesi amaçlanmaktadır. Bireyi sürekli kontrol etme durumunda bırakmak yerine, bu alanda veri işleyenlerin de sorumluluklarını arttırmak bir taraftan güçlü yaptırımların uygulanabilmesini ve ihlal durumunda müeyyideyi kati surette uygulayan bir kurumsal mekanizmayı gerektirmektedir. Nitekim büyük verinin temelini oluşturan karmaşık algoritmaları yorumlamak ve zarar görebilecek bireyleri savunmak için güçlü kurumlar ve profesyonellerin ortaya çıkması gerekmektedir. “Küçük veri çağında esas olan mahremiyet iken, büyük veri çağında özellikle güçlendirilmiş özgür iradenin ve ahlaki seçimde bulunabilme hürriyetinin bütün tehditlere karşı savunulması gerekmektedir” (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 2).

Gerek mehzaz düzenleme olarak kabul edilen AB veri koruma hukukunun yeni düzenlemesi Veri Koruma Tüzüğü'yle getirilen sorumluluk arttırıcı müesseselerin 6698 sayılı Kanun'da öngörülmemiş olması gerekse ülkemizde kurumsal yapılanmanın hâlâ tamamlanamamış olması bir dizi zorluğu beraberinde getirmektedir.

Sonuç

Büyük verinin kullanım alanlarının artması yenilikçiliği arttırmakta, toplum sağlığının iyileştirilmesinden ulusal güvenliğe, kamu düzeninin korunmasından ekonomik verimliliğin arttırılmasına kadar birçok toplumsal fayda açığa çıkarmaktadır. Bununla birlikte, büyük verinin sağlamakta olduğu ekonomik faydanın orantısız bir şekilde gelişmiş ülkelere kayması; veri mahremiyeti ve anonimliğin sağlanması konusunda ortaya çıkardığı zorluklar ve bu alanda daha en başından teknolojik sistemlere ve alt yapıya hâkim olan ülkelerin uzmanlık ve liderlik hususunda küresel gelişmeye ket vurması gibi

riskler de bulunmaktadır. Büyük verinin getirdiği faydaların mahremiyete ilişkin kurallar karşısında korunarak dengenin tesis edilmesinin önem arz ettiği görülmektedir. Nitekim büyük veride kişisel olmayan birkaç veri setinin kullanılarak profillemeye yapılabilmesi, hatta kişisel olmayan verilerden yepyeni kişisel bilgilerin ortaya çıkarılabilmesi, kişisel veriler ile kişisel olmayan veriler arasında ayırım öngören modern mahremiyet düzenlemelerinin hâlâ uygulanabilir olup olmadığını sorgulanır hâle getirmiştir. Söz konusu düzenlemelerin temel ilkelerinden biri olmaya devam eden kişisel verilerin bireyin rızasına dayanan, amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü işlenmesi temel kabulünün büyük veri çağında uygulanmasının oldukça güçleştiği görülmüştür. Zira büyük veriye dayalı iş modellerinde uzun süreler boyunca büyük miktar ve çeşitlilikte verinin hızla toplanması gerektiği görülmüştür. Bu doğrultuda, büyük veri tekniklerinin mevcut mahremiyet düzenlemeleri üzerinde genel bir revizyonu gerektirecek biçimde önemli bir baskı oluşturduğu görülmüş, büyük veri çağında kişisel veri işleme kurallarının yeniden yorumlanması ihtiyacına binaen Türkiye’de bu alanda yapılması gerekenler tespit edilmiştir.

Kişisel verilerin büyük veri gibi yenilikçi teknolojiler karşısında korunması için değiştirilmesi güç katı hukuki metinler yerine, bu teknolojilerden yararlanılmasını kolaylaştıran temel ilkelerin yorumlanmasını ve yol göstericiliğini güçlendiren yeni düzenleme ve politikaların belirlenmesi önem arz etmektedir. 6698 sayılı Kanun’da yer alan rızaya ilişkin sorumluluğun bireyden veri işleyenlere kayması gerektiği, veri toplama ve veri kullanımı süreçlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca Kanun’da yer almayan tasarımdan itibaren güvenlik ilkesinin mevzuata kazandırılması ve söz konusu ilkenin veri sorumlularınca nasıl uygulanması gerektiğine ilişkin rehberlerin yayımlanması önem arz etmektedir.

Büyük veriyle giderek yaygınlaşan verinin ikincil kullanımları alanında ortaya çıkacak yeni durumların ilgililere bildirilmesini öngören düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerektiği görülmüştür. Bu kapsamda şeffaflık artırıcı mekanizmalardan biri olan, bireylerin kişisel verilerine makinalar tarafından okunabilir formatta erişim sağlama imkânının tanınması gerektiği değerlendirilmektedir. Hangi verisinin nerede ve ne şartlar altında tutulduğu/işlendiği bilgisini haiz bireyler, bu veriler konusunda daha etkin

karar alabilecektir. (AB hukukunda yer alan “veri taşınabilirliği” hakkında olduğu üzere.)

Algoritmalara dayalı karar alma eğilimindeki artış dikkate alınarak, Türkiye’de kişisel veri işleyen aktörlerce sonuca ulaşmada kullanılan kriterlerin kamuoyuna açıklanması zorunluluğu getirilmesi, bu çerçevede, bireylere haklarında oluşturulan çıkarımlara karşı koyabilmeleri için uygun mekanizmaların ve süreçlerin veri sorumluları tarafından sunulması gerektiği tespit edilmiştir.

Büyük veri temelli karar verme süreçlerinin giderek yaygınlaşması dikkate alınarak, Türkiye’de büyük kapsamlı veri işleme faaliyetleri bakımından veri koruma görevlisi belirlenmesine ilişkin kanuni düzenleme yapılması gerekmektedir. Böylece özellikle hacimsel olarak çok büyük verilerin işlendiği veya işlenen verilerin hassas veri olduğu durumlarda, söz konusu riskli faaliyetler veri etiği sorumlusu uzmanların gözetimi altında gerçekleştirilmiş olacaktır. Büyük veri işleyenlerin gerekli teknik önlemleri almakla yükümlü kılındığı arttırılmış bir sorumluluk rejiminin bu alanda faydalı olduğu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, teknik çözümleri idari ve yasal önlemlerle birleştiren yaklaşımların mevzuata yansıtılması önem arz etmektedir. Ayrıca, büyük çapta veri işleyen kuruluşlarda analiz ettikleri dijital verilerin aslında insan hayatını temsil ettiğinin hatırlatılması ihtiyacına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesi faydalı görülmektedir.

Türkiye’de de büyük veri alanında mahremiyet risklerinin önlenmesi amacıyla, eğitim ve farkındalık çalışmalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Türk yargı kararlarında da yer alan “unutulma hakkı”nın⁶ 6698 sayılı Kanun ile düzenlenmesi önem arz etmektedir.

Büyük veri işleyen küresel ölçekte güçlü veri aktörlerine karşı mevzuatın güçlü bir biçimde uygulanabilmesi için, nitelikli teknik ve hukuki personel ihtiyacının en kısa sürede tamamlanması gerekmektedir.

⁶ Unutulma Hakkı: Veri ilgililerinin, verilerinin artık toplanma amacıyla ilgili olarak tutulmasının gerekli olmadığı, ilgilinin rızasının bulunmadığı yahut verisinin işlenmesini istemediği veya kişisel verinin mevzuata aykırı işlendiği durumlarda verilerinin silinmesini veya bundan sonra işlenmemesini talep edebilme hakkını ifade etmektedir.

Küresel ticari ilişkilerin hız kazandığı ve bu kapsamda sınır ötesi veri aktarımının giderek arttığı mevcut durumda, uluslararası iş birliğiyle ülkeler arasındaki mahremiyet mevzuatının koordinasyonu ve uyumlaştırılmasının teşvik edildiği görülmüştür. Bu çerçevede, Türkiye’de uluslararası iş birliğinin tesisi amacıyla gerekli mekanizmaların düzenlenmesi ve AB’deki 29. Madde Çalışma Grubu gibi etkin bir mekanizma tesis edilerek yurt dışına aktarım şartlarının doğru bir şekilde ortaya konulması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Arslan, H. (2005). Amerika ile Avrupa birliği hukuki düzenlemelerinin gizlilik haklarına bakış açısının karşılaştırılması. X. Türkiye’de İnternet Konferansı. 11 Mart 2021. <http://inet-tr.org.tr/inetconf10/bildiri/18.doc>.
- Chen, M., Mao, S., Zhang, Y. ve Leung, V. C. M. (2014). Big data: A survey, *Mobile Networks and Applications*, 19 (2): 207.
- Citron, D. K. (2007). Reservoirs of danger: The evolution of public and private law at the dawn of the information age. *Southern California Law Review*, 80 (2): 241.
- Edwards, L. (2016). Privacy, security and data protection in smart cities: A critical EU law perspective. *European Data Protection Law Review* (Lexxion).
- FIPP: *Adil veri işleme prensipleri* (The Fair Information Practice Principles)
- Kılınç, D. (2012). Anayasal bir hak olarak kişisel verilerin korunması. *AÜHFD*, 61 (3), Ankara.
- Kshetri, N. (2014). Big data’s impact on privacy, security and consumer welfare. *Telecommunications Policy*, 38: 1143.
- Marr, B. (2017). 3 massive big data problems everyone should know about. 10 Mart 2021. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/06/15/3-massive-big-dataproblems-everyone-should-know-about/2/#39d5dfe75fcf>
- Mayer-Schönberger, V. ve Cukier, K. (2013). *Big data (A revolution that will transform how we live, work and think)*. New York. Houghton Mifflin Harcourt Publishing.
- McGee, M. (2011). German government says google analytics now verboten. Search Engine Land. 3 Mart 2021. <http://searchengineland.com/german-govtsays-google-analytics-now-verboten-61109>
- McKinsey Global Institute. (2011). Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity.
- Ohm, P. (2016). Changing rules: General principles for data use and analysis. *Privacy, Big Data and the Public Good* içinde. Ed. Julia Lane vd. Cambridge. Cambridge University Press: 100.
- Özbudun, E. (1997). Anayasa hukuku bakımından özel haberleşmenin gizliliği. *Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı*. Ankara. Sevinç Matbaası.
- Rubinstein, I. S. (2012). Big data: The end of privacy or a new beginning? *New York University School of Law, Public Law & Legal Theory Research Paper Series, Working Paper No: 12-56*: 5.

- Strandburg, K. J. (2016). Monitoring, datafication, and consent: Legal approaches to privacy in the big data context. *Privacy, Big Data and the Public Good* içinde. Ed. Julia Lane vd. Cambridge. Cambridge University Press.
- Tene, O. ve Polonetsky, J. (2013). Judged by The Tin Man: Individual Rights in The Age of Big Data. *J. on Telecomm. & High Tech. L.*.
- Tene, O. ve Polonetsky, J. (2013). Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 11(5): 260.
- Wyckoff, A. (2017). Re-booting government as a bridge to the digital age. 12 Mart 2021. <http://www.oecd.org/digital/re-booting-government-as-a-bridge-to-the-digital-age.htm>
- Yüksel Civelek, D. (2011). Kişisel verilerin korunması ve bir kurumsal yapılanma önerisi. DPT uzmanlık tezi. Ankara.

TRANS-POSTHÜMANİST VE DİJİTAL ÇAĞDA MAHREMİYET

Ahmet DAĞ¹

Giriş

Sırasıyla büyük devrimler olan tarım-sanayi-teknolojik devrimlerini yaşayan insanlık, şimdilerde dijital devrim sürecini yaşamaktadır. 1990'lı yıllarda internetin bilgisayarlarda yaygın kullanımı, 2000'li yıllarda dijitalleşme veya sanal-siber âlem gerçekliğini doğurmuştur. İçinde yaşadığımız bu çağa; internet ve yüksek teknolojiyle ilişkili olarak “Enformatik, Dijital, Endüstri 4.0, Siber, Posthümanist, New Age, Bilişim” çağı gibi birçok isim verilmektedir. Mikroçipin ve internetin gelişimi, dijital devrimin doğmasına yol açmıştır. Bu durum; yalnızca teknolojinin kullanılmasını veya tüketilmesini değil teknolojinin insanın ruh ve zihin dünyasının üzerinde hâkimiyetini doğurmuştur.

Buhar, elektrik, teknoloji ve YZ (Yapay Zekâ), dört devrimin temsilidir. Bunlardan son devrim olan -âdeta düşünme, anlama, öğrenme, çözümleme ve yorumlama bakımından insanı taklit etme beceri temelli geliştirme programlarını içeren- YZ'nın aynı zamanda haz, acı ve beğeni kazanması durumunda hukuki ve etik sorunları da doğurabileceği ifade ediliyor. Algoritma üzerinden kişisel özellikleri kavrayabilme ve özel bilgilere erişebilme durumu,

¹ Doç., Dr., Uludağ Üniversitesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6173-9966

YZ'nın bazı risklerindendir. Kişinin ne yaptığını ne düşündüğünü ve nasıl hissettiğini kişiden daha iyi bilen algoritmalar, kişilerin neler satın almayı ve neler yapmayı düşündüğünün bilgilerini bile verecek düzeye ve sofistike manipülasyonlar yapma düzeyine gelmiştir. Böylesi bir düzey, kendi içinde ciddi riskler ve tehlikeler de barındırmaktadır.

Bu çağın diğer önemli teknolojik yeniliği, (IoT) yani nesnelerin internetidir. Bu teknoloji, insanların akıllı nesnelere sahip olmasını ve onları kontrol etmesini ya da tersinden insanların bu akıllı nesneler tarafından kontrol edilmesini doğuracak gibi görünüyor. Nesneler üzerinden kurulan hâkimiyetin zamanla insanların üzerinde kurulması olası bir risk olarak konuşulmakta ve bu durumun insanların mahremiyetine yani özel hayatına son vereceği söylenmektedir. Bununla birlikte internet ve dijitalleşme teknolojisinin dışında beyin-makine ara-yüz geliştirme olan neuralink² yani tekillik çalışmalarının gerçekleştirilmesi insana dair tüm mahremiyet alanlarının iptalini veya mahrem alanın ele geçirilmesi durumunu doğuracak gibi görünüyor. Beyin-makine ara-yüz gerçekleştirildiğinde bulut teknolojisi³ üzerinden insanların birbirine bağlanabileceği, böylelikle zihinden geçenler hakkında bilgi sahibi olunabileceği de söylenmektedir. Ayrıca psiko-farmakolojik tıptan gen bilime kadar birçok alanda yapılan çalışmaların da etik ve hukuki sorunlar getireceği ifade edilmektedir.

Gerek dijitalleşme gerekse tekilliği içeren transhümanist sürecin mahremiyeti sonlandırması söz konusudur. Bio, Nano, Info, Cogno süreçlerini içini barındıran transhümanizm; özellikle insan zekâsını, fiziksel ve psikolojik yeteneklerini arttırma ve yaşlılığı yok eden teknolojinin kullanılmasıyla insanın durumunu geliştiren temel olarak imkân ve arzuyu olumlu bulan entelektüel ve kültürel hareket olarak tanımlanmıştır. Transhümanist post-biyolojik tekillik süreci yaşayan insanların geleneksel konumunu kaybedip sanal modlar ve simüle edilmişlik içinde yaşaması muhtemeldir. Teknolojik süreç hızlandıkça insanların özel hayatı da ortadan kalkmaktadır. Şeffaflığın daha açık, dürüst, özgür ve güvenli bir toplum oluşturacağı iddia edilmektedir. Bu çalışmada 21. yüzyılın büyük olguları olan “İnternet, YZ, Tekillik, Genbilim” çalışmaları,

² Beyin-makine ara yüz geliştirme çalışmaları.

³ İnternet üzerinden sağlanan kaynaklar ve servisler.

kendisini gerçekleştirmede vasıta olarak gören dijitalleşme ve transhümanizm sürecinde insanın hayatına ve mahremiyetine dair olabilecek imkânları ve zaafırları mevzu edilecektir.

Dijitalleşme ve Verilerin Ağındaki İnsan

Her yerde dijitalleşme sürecine bağlı olarak toplumsal yaşam biçimleri de değişiklik göstermektedir. Sosyal paylaşım ağlarının popüler kullanımının artması, kişisel bilgilerin ve verilerin paylaşılması riskini doğurdu. Bu ağlarda; e-mail hesabından banka hesaplarına, özel konuşmalardan görüntülere kadar birçok mahrem bilgiler rıza olmaksızın paylaşılabilir. Hem kutsala hem de mahremiyete ilişkin dijitalleşme süreci yaşamakta olan insanlık, dijital çağda mahremiyetin işgaline karşın -daha büyük riskleri olmasına rağmen- kendisini, program bolluğu ile korumaya çalışmaktadır. Post-mahremiyet (mahremiyetin aşılma) gerçekliğinin yaşandığı süreçte insanın online varlığı, tamamen şeffaf bir hâle gelmiştir (Stojkovski, 2019). İnsanlık tarihindeki düşünce-irade ardıllığının terk edildiği dijital zeminlerde önce irade gösterip yani paylaşp sonra üzerinde düşünme meydana gelmiştir. Aklına geleni veya yaşadığı anı hemen paylaşma gereği duyan insan, hem gerçeklikten kopmuş hem de samimiyetsiz, kısmen yalana dayalı bir görünürlük arz etmesi neticesinde mahremiyetini ihlal etme sürecine girmiştir.

Dijital sistemler, üretim ve tüketim ilişkilerini, kültürel-sosyal iletişim ve ilişki yönetim biçimlerini, siyasal iletişim ve tercihlerini, yerel yönetimler ve devletle kurulan ilişki yapısını etkileyerek hayatın ana omurgası hâline gelmektedir (Yazıcı, 2016). Bununla birlikte çoğu insan, günlük yaşamın bir parçası hâline gelen teknoloji, bilişim ve iletişim sistemlerine kendileri hakkında toplanan verilerin türünün ne olduğuna, bu verilerin nerede ve ne kadar süre tutulacağına, ne için kullanılacağına dair hiçbir fikre sahip değildir (Eroğlu, 2018: 134). G. Orwell'ın "big brother" tarafından gözetlenen veya Bentham'da var olan ve Foucault'nun da atıfta bulunduğu panoptikon yoluyla denetlenen toplum biçimleri, sakıncalı ve riskli bir durum içerir. Dijitalleşmeyle daha da radikalleştirilen bireyler ve toplumlar, kendilerinin bizzatı sanal âleme yükledikleri içerik ve veriler üzerinden kendilerini gözetlenmeye müsait ve gönüllü dijital bireyler ve toplumlar hâline getirmişlerdir. Foucault'nun kendi

felsefî kuramı içinde kuramsal hâle getirmeye çalıştığı Bentham'dan miras aldığı “panoptikon”; kitle iletişim araçlarının (TV, radyo, telefon ve bilgisayar) inşa ettiği sanal veya online âlemin içinde internet ağının genişlemesiyle daha önce hiç var olmadığı biçimde dijital panoptikonlar hâlinde varlık göstermektedir. TV'nin ihlal ettiği insan hayatını ve ona ilişik olan mahremiyetin nasıl ihlal edildiğini Baudrillard, şu cümlelerle ifade etmiştir; *“Yaşamınızın en mahrem eylemi, medyanın potansiyel otlığı hâline geliyor. Ayrıca bütün evren gereksiz bir biçimde evinizdeki ekranda önünüze seriliyor. Bu bir mikroskobik müstehcenliktir...”* (Baudrillard 1988: 20-21). Baudrillard'ın değindiği bu “mikroskobik müstehcenlik”, online veya dijital zeminlerle “makroskobik müstehcenlik” hâline gelmiştir.

Çoğu şeyin sanal âlemde varlık bulduğu ve neredeyse her şeyin orada halledildiği adına “siber âlem” ve “dijital dünya” denilen sanal bir panoptikonda kendisinin gözetlenip gözetlenmediğinden emin olamayan insanoğlu, artık kendisi hakkında verilerin toplanıp toplanmadığından emin olamayan ve bu verilerin toplanmasıyla kendisi hakkında ne yapılacağını bilmeyen dijital mahkûmlar veya köleler hâline gelmiştir. Bu devasa mağarayı, “simülasyon dünyası” olarak isimlendiren ve sanallaşan bu dünyayı en iyi tasvir eden filozoflardan biri olan Baudrillard, simülatif bir dünyaya maruz kalan “simülatif” bireylerin ve kitlenin bilgisini verirken insanın iki gerçeği olan “hakikati” ve “mahremiyeti” kaybedeceğini anlatır. Dijitalleşmeyle birlikte kişisel verileri kayıt altına alıp devlet güçlerine veya birilerine bu verileri aktarma daha da kolaylaşmıştır (Dağ, 2021: 56). Söz konusu bu durum, devletin birey üzerinde, devlet dışı olan küresel güçlerin yani küresel oluşum ve şirketlerin diğer insanların üzerinde tahakkümünü doğurur.

Her yerde varlık gösteren ve hayatla iç içe giren bilgi teknolojisi ve internetli bilgisayarlar, içtimai ve iktisadi hayatın ve sistemlerin ayrılmaz bir parçası oldular. Gözetlenen toplum, ayrıca kendisi hakkında “veri” toplanılan bir toplum olmuştur. Özel bilgilerini, görüntülerini, konuşmalarını ve hâllerini kimlerle paylaşacağına önceden karar veren demokratik toplum tipinden -neredeyse- tüm mahremini sanal âleme içerik olarak yükleyen bireylerin oluşturduğu verileri toplanılan şeffaf ve dijital toplum tipine geçiş yapılmıştır. Devletin, birey üzerinde kontrolü tartışılırken daha tahakküm

aracı hâline gelen ve otoriterleşen dijitalleşme, bireylerin üzerinde kontrolü ve denetimi meydana getirmiştir. Dijitalleşme, başka dünyalara ve kişilere ulaşmayı sağladığı gibi başka dünyaların ve kişilerin bireyin hayatına girdiği bir durumun da doğmasına imkân sağlamıştır. Norbert Winer'in dediği gibi dijital bilgisayarlar, kendinden önceki mekanik teknolojilerden farklı olarak yeni bir çağ başlatıcısı olabildiği gibi toplumu da paramparça edebilir, nitekim öyle de oldu (Ford, 2018: 52).

Üretimin dijital, sanal ve gerçek dünyalarının birleştirilmesi anlamına gelen sensörlerin, robotların ve iletişim teknolojilerinin akıllı bir kombinasyonuna ve en yeni yazılım çözümlerine ihtiyaç duyuluyor (Eberl, 2019: 196). Yüksek teknoloji, sanal ile hayatın iç içe geçmesini hatta sanalın gerçeğe egemen olmasını sağlıyor. Yalnızca insanın üretim, tüketim ve bilgilenme sürecini değil insanın ruhsal zeminde de varlığının dönüşümünü sağlayan teknolojik gelişmeler söz konusudur. Nitekim günümüzde ruhsal sorunları gidermeye yönelik çeşitli teknolojik ürün ve hizmetler var. Bilgisayarlar, sosyal aktörler olarak kullanıldığı gibi kendileriyle sohbet etmek imkânını sağlayacak bir ara yüze sahipler. Davranışsal terapi tekniklerini kullanarak, duygudaş bunalımdan kurtulmaya yardımcı olduğu gibi dijital asistanlarla yaşlıların yalnızlıklarını hafifletme görevini üstlenebiliyorlar (Kolektif, 2020: 214-215). İnsanın yüz ifadesini, beden dilini ve sesinin tonunu analiz edip buna tepki verebilecek yeteneği olan 1500 Avro'ya sahip olunabilecek Pepper, üzgün insanı dans ederek ve şakalar yaparak neşelendirmeye çalışan bir robottur (Eberl, 2019: 196).

Mahremiyetin yapısının ve durumunun teknolojik gelişmelerle şekillenmesiyle ona ilişkin düşünceler de değişmektedir. Ticarileşen teknolojilerin gittikçe sofistikeleşmesi ve ağlarının artması neticesinde çalışma, aile, okul ve sağlık kurumlarına ait veriler devlet tarafından toplanmaktadır. Gözetimin yeni formlarıyla mahremiyeti tehdit edilen çocuklar, genellikle yeni dijital teknolojilerle ve hizmetlerle araştırma ve deneyleme yapmada öncüdürler. Her türden iletişim ve bilgiye aracılık eden ticarileşen teknolojiler, sofistike ve küresel hâle geldikçe “kişisel gizlilik/mahremiyet” alanı daralmaktadır (Stolivia, 2019: 4). İnsanların görünürlük, gözetim ve rıza gibi değer ve normlara ilişkin muteber bir durum olan insanlık onuru, örneğin

zekâ ya da mavi gözlülük gibi doğa gereği ‘sahip olunan’ bir nitelik olmayıp, kişiler-arası ilişkilerde kabul görme ve ‘dokunulmazlığı’ gösterir (Bostrom, 2019: 55).

Günümüzde kişisel gizlilik/mahremiyet alanını daraltan en önemli unsur, verilerdir. Dijitalleşmenin giderek arttığı süreçte âdeta kontrolden çıkan veri paylaşımıyla insana dair maddi ve manevi özelliklerden ne varsa hepsi online ağına veya bağın bir parçası olmaktadır. İnternette içerik olarak yüklenen her bir şey, mahremiyetin duvarlarını yıkan veri olmaktadır. Paylaşılan bu verilerin kişilerin dostlarının ne işine yaradığı tartışmalı da olsa düşmanlarının işine geldiği söylenebilir. Âdeta gözetleme mekânı/panoptikon hâline gelen bu kuleden insanlar, düşmanlarının (!) aleyhine bulabilecekleri her bir veriyi kayıt altına alıp kişinin aleyhinde kullanabilmektedir. Bunun dışında menfaat-kâr düzlemi hâline gelen hayatta kişisel verileri en çok kullanan yapılar, ticari şirketlerdir.

Dijital zeminlerde üretilen kişisel veriler, ekonominin bilgiyle kesişmesinin en önemli unsuru hâline gelmiştir. Metalaşan kişisel veriler bireylere daha iyi hizmet verip ürün sunmak adına alınıp-satılabilir hâle gelmiştir. Annette Zimmerman, kişi hakkında veri sahibi olanların onun duygu durumu hakkında ailesinden daha çok şey bileceğini söylemesinden iki ay sonra Ohio Üniversitesi, geliştirdiği algoritmanın duyguları anlamakta insanlardan daha başarılı olduğunu ilan eden çığır açacak nitelikte bir araştırmanın sonuçlarını yayınladı. YZ sistemleri, çok yakında duygularımızı anlamaya, yorumlamaya, işlemeye ve hatta simüle etmeye başlayacak. Nitekim bir süpermarketin bilgisayar sistemi parfümsüz vücut kremleri, kalsiyum, magnezyum ve çinko gibi gıda destek ürünleri satın alan genç kızın hamile olduğunu, babasından önce bilip hamilelikle ilgili ürün hediyesi göndermişti (Eberl, 2019: 298, 245).

Gelirlerinin çoğunu kişisel verileri satarak elde eden “Google veya Facebook” gibi internet devleri, kullanıcılarının “dijital ayak izini” kullanarak nerede ne yaptıklarını ve kişilik profillerini dahi saptayabilmektedir. Dijital hayata eklemlenen verilerin, her ne kadar toplumun bütünleşmesine ve demokrasiye olumlu etkisi olduğu ifade edilse de tüm bunlar dijital mahremiyete zarar vermektedir. Kullanıcılar birer röntgenci, teşhirci ve muhbir hâline gelirken dijital zeminler ise mahremiyetin ihlal edildiği gözetim merkezleri olmuştur

(Akt. Barkuş ve Koç, 2019: 38). Coğrafi konum, vücut ısısı ve kalp atışı vb. kişisel bilgilerin verilerini toplamak hem mahremiyet hem de ahlak, saygınlık ve kişilikle bağlantılı olan dostluk ve güven ilişkilerine zarar verme sorununu meydana getirmiştir. Oysa bunlar, korunması gereken hayati unsurlardır. Posner gibi araştırmacılar tarafından “data mahremiyeti” hassasiyeti ekonomik ve toplumsal dezavantajları oluşturacağı gerekçesiyle eleştirilse de bazı araştırmacılar tarafından ise bir insan hakkı olduğu ifade edilir. Onlara göre böylesi yeni bir hayata ve topluma -pozitif olarak- yeniden uyumlu olabiliriz (Nabbosa, 2020: 22).

17. yüzyıldan beri enformasyonu kullananlar, hayatı ve toplumu da yönetiyor. Veri ile insan arasında bağın kurulduğu dijital gözetim evreni, “özel hayatın var olup var olmadığı” tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Âdeta yaşam ve insan türünün değiştirildiği ve verilerin arttığı Big Data evreninde veya dijital dünyada, verimlilik ve mahremiyet arasında denge bozulmuştur. Bilgi ile mahrem hayat arasında doğrudan bağın olduğu ve insan hayatının dönüştüğü büyük gözetimin gerçekleştiği dijital dünyada, verimlilik veya içerik zenginleştirme adına mahremiyetten vazgeçilmektedir. Çağdaş liberal yaklaşımlar, mahremiyet ve hürriyet gibi insani hasletlere vurguda bulunsa da verisiz yaşanmaz hâle gelmiş ve liberalizmin-kapitalizmin doğurduğu dijital teknolojiler totaliterleşmişlerdir. Hem gözetlenmenin hem de denetlenmenin meydana geldiği gözetim sürecinde, ticari, siyasi ve içtimai bağlamda totaliter bir süreç yaşanmaktadır. Elde edilen verilerin hem manipüle edilmesi hem de bireylerin algısının yönlendirilmesiyle tüketimin, siyasal tercihlerin ve toplumsal yaşam biçimlerinin istendik biçimde yönetilmesi durumu meydana gelecektir. Dijital tabanlı sermayelerin küçük ölçekli esnafı yutması, devlet başkanlarının dolayısıyla devletlerin dahi güçlerinin sınırlandırılması söz konusu olabilir. Bu durum, insanlığa yeni bir totaliterlik tecrübesini yaşatabilir.

Sanal dünyada online ağın gittikçe genişlemesi insanlığın geçmişte düşünemeyeceği türde bir bilgi yığınıyla karşılaşması durumunu doğurdu. İnsanlık, 2000 yıl içinde çivi yazısı, kitap ve DVD vs. yoluyla toplamda yaklaşık olarak 2 eksabayt (2 milyar gigabayt) veri üretti. Günümüzde tek bir günde üretilen veri, bütün kitapların 10 katı kadardır. Her gün milyonlarca fotoğraf ve metin verisinin yanı sıra milyonlarca video ve ses verisi de internete yükleniyor.

Robot teknolojisinin öncülerinden Rolf Pfeifer, “İyi demek her şeyden önce çok anlamına geliyor. Ve artık buna sahibiz. Çünkü bugün artık internet üstünden akıl almaz ölçülerde veri yığınlarına ulaşabiliyoruz ve bunu hiçbir ücret ödmeden yapıyoruz.” diyerek veri yığınının maruz kalan insanlığın, niceliğin niteliğe egemen olmasına engel olmadığını ifade ediyor. Sadece dijital evrenin çevresinde döndüğü -akıllı- telefonların, otomobillerin ve evlerin olmayacağı devasa veri evreninde enerjinin, kentlerin ve sağlığın yani her şeyin bir şekilde “akıllı” olacağı ön görülmektedir. ABD merkezli telekomünikasyon şirketi Cisco’nun yaptığı tahmine göre, 2020 yılına kadar teknolojilerin merkezinde YZ ve robot sistemleri yer alan 50 milyar nesnenin (2015 yılında 10 milyar nesne internete bağlıydı) internet ağına bağlı olacağı ve birbirleriyle veri alışverişinde bulunulacağı öngörülmüyor. Trafikten sağlığa kadar birçok alanı içeren akıllı nesneler için her yıl milyarlarca avruluk yatırımların yapıldığı yeni pazarlar oluşuyor (Eberl, 2019: 48-51).

YZ ve robotik sistemler; nesnelerin (kıyafetten sanayi ürünlerine kadar) internete bağlanmasındaki en önemli teknoloji türleridir. İnsanoğlu, yakın gelecekte sadece bu nesnelere bağlanmayacak aynı zamanda kendisine bağlanan bu nesnelerle ortak yaşamı oluşturarak onlarla âdeta konuşur hâle gelecektir. Hem insanın yaşam ortağı hem de kişisel verilerin yöneticisi olması muhtemel olan nesneler internetinin yararları gibi zararları da olacak gibi görünüyor. Kişisel verilerin sanal ortamda dolaşımı, kişisel güvenlik sistemlerini de geliştirecek teknolojileri doğurmaktadır. Göz ve parmak izi gibi biyometrik şifrelerin sürece dâhil edilmesiyle enformasyon teknolojisinin daha fazla yaşamımıza hem dâhil hem de müdahil olacağı anlaşıyor.

Sibernetik Devrimler (YZ-Tekillik-Biyo-teknoloji) Bağlamında İnsan ve Mahremiyet

İnsanlık, tarih boyunca gücünü arttırıcı teknikler kullanmıştır. YZ, bu tekniklerin şimdiye kadar olan en gelişmişidir. Teknikle kendini güçlü kılan insanlar, tabiat üzerinde daha fazla hâkim olmak isteyerek kendilerinden daha zeki makineler yapma gereği duyduğu bir çağa şahitlik yapmaktadır. Bunun nedeni, modern insanın hem zekâsının yetersiz olduğunu düşünmesi hem de zekâsından ümidini kesmiş olmasıdır. Özellikle derin veya makine öğrenmeyle, makinelerin bilişsel becerileri geliştirilerek onlara algılama,

düşünme, anlama, öğrenme, çözümleme, planlama, muhakeme ve yorumlama yetileri kazandırılarak insanı aşabilecekleri ifade edilmektedir.

Yapay zekâ çalışmalarında insan modelinden hareket etmenin gerekli olmadığını söyleyenler de vardır. Ulrich Reiser, “Hizmet robotlarının insana benzememesi gerek. Yoksa onlardan çok fazla şey beklenir” derken, Nick Bostrom’a göre ise yapay zekânın, insan zihnine benzemesi gerektiği gibi sevgi, nefret, gurur vb. ortak insan duygularıyla hareket etmesini beklemek için bir neden yoktur. Bu yeni türlerin imkân ve zaafılar barındırdığını ifade eden ve ahlaki doğruluğu tikel eylemlerle sınırlandıran Bostrom, her ne olursa olsun “ahlaki doğruluk” kaidesinin YZ çalışmalarını engellememesi gerektiğini söyler (Bostrom, 2019: 47). Ahlaki doğruluğun, hayata geçirildiğinde asli özelliğinden dolayı doğru/fayda vermeyip zarar dahi verebileceğini söyleyen Bostrom, ahlaki doğruluk ya da ahlaki kabul edilebilirlik önerisinden birini hayata geçirmekle hayatlarımızı daha büyük bir iyilik adına feda etme riskini göze alacağımızı söyler (Bostrom, 2019: 257-258). YZ geliştirildikçe iki cephede de yani insanın işlerini kolaylaştırmada imkânları olduğu gibi, insanın işsiz kalmasına yol açması gibi zaafıları da içerecek ilerlemeler kaydedebilir. YZ’yi “insanın, yaratma gereksinimi duyacağı son icat” olarak görenler olduğu gibi S. Hawkins gibi “insanlığın son icadı” olarak görenler de vardır.

Artık askeriye, istihbarat teşkilatları ve otoriter devletlerde gözetim sistemleri için olmazsa olmaz bir unsur (Bostrom, 2019: 264) hâline gelen YZ’nın, en gelişmiş hâli olan nanoteknolojiyle donanmış bir süper zekânın çözemeyeceği sorunlar (hastalık, yoksulluk, çevre vb.) yoktur (Bostrom, 2019: 383). YZ çalışmalarının ilerlemesi neticesinde insan zekâsının geri kalma sorunu yaşayacağını ve bu sorunun aşılması için insan zihni/beyin ile makine-bilgisayar arasında ara-yüz geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. YZ ve bilgi işlem gücünün 2040’lı yıllara kadar büyük bir gelişme kaydederek “tekillik” noktasına ulaşılacağı öngörülmektedir. Tekillik gerçekleştiğinde makineler, insan beyninin yapabildiği her şeyi yapabilecek kapasiteye sahip olacak, insan beyni taranarak bilgisayarlara transfer edilecek. Milyarlarca kopyalanmış insan beyni, bilişsel işleri yerine getirirken robotlar da ağır işleri üstlenerek (Kolektif, 2020: 148-150) insanın YZ’ya köle olmasının önüne geçilecek. İnsan beyni üzerinde yapılan ters mühendislik çalışması olan tekillik tamamlandığında

insanların duygusal zekâsı dâhil tüm karmaşıklığı ve inceliklerine denk ya da onu aşan biyolojik olmayan sistemlerin yaratılmasını sağlayacaktır. Böylelikle insanın biyolojik katmanını aşarak aşamalı ama önüne geçilemez biçimde biyolojikten biyolojik olmayana geçişi sağlanacaktır (Kurzweil, 2017: 553). Mevcut uygarlık, dışı doğru genişleyerek karşısına çıkan tüm akılsız madde ve enerjiyi olağanüstü zeki -aşkın- madde ve enerjiye dönüştürerek tekilliğin ruhunun evrene yayılması mümkün olacaktır (Kurzweil, 2017: 569).

Kurzweil'a göre tekillik⁴, teknolojik değişim hızını arttıracak ve insan yaşamını geri dönülmez biçimde dönüştürecek. Değişimin etkilerinin de bir o kadar derinleşeceğini iddia eden Kurzweil, geleceğe ait bir dönem olan tekilcilik; tekilliğin yandaşı ve savunucusu olarak tanımlar. Bilgi tabanlı teknolojilerin yakın zamanda tüm insani bilgi ve becerileri kapsayacağı ve nihayetinde insan beynine özgü örüntü tanıma güçleri sorun çözme becerileriyle duygusal ve etik zekâyı da içereceği düşünülmektedir. Tekillik, insanın biyolojik varlığı ve düşüncesi ile teknolojinin birleşmesinin doruğunu temsil edecek yine insani olan ama biyolojik köklerinin ötesine geçen bir dünyayla sonuçlanacaktır. Tekillik sonrasında insan ile makine ya da fiziksel olan ile sanal gerçeklik arasında ayrım olmayacaktır. Tekillik, engin insan hafızası ile devasa kapasite ve hıza sahip teknolojinin birleşimidir (Kurzweil, 2017: 19-23, 39).

İnsan bedeninin 3.0 sürümünün -2030-2040'larda- daha radikal bir tasarım olacağını düşünen Kurzweil'a göre (mevcut) İnsan 1.0'dan (transhuman) İnsan 2.0'a geçiş aşamalı olduğu gibi İnsan 2.0'dan (post-human) İnsan 3.0'a geçiş de aşamalı olacaktır. Moleküler nano-teknoloji tabanlı üretim, insana yerleştirilerek fiziksel görünüşü istenildiği gibi değiştirilebilir (Kurzweil, 2017: 464). Küresel kontrol çağında transhümanizmin "hayatı" nasıl yeniden tanımladığı üzerine derinlemesine düşünen Markus Jansen, küresel Google vd. aktörlerin amaçladığı insanın bilgi teknolojisiyle birleşmesinin yani tekilliğin "nekrofilik, ölü bir özü" ortaya çıkardığına inanıyor ve bu durumu "ıssız

⁴ Tekil(cil)lik: İngilizcede, (singularity) benzeri olmayan, tekil sonuçlara yol çan durum anlamına gelen sözcüktür. Kruzweil tekilliği kavramış kişiyi ise "tekilci" olarak isimlendirir. İlk olarak M. Plus-1991 tarafından kullanılan "tekilci" kavramı mevcut insanın zekâsından daha büyük bir zekânın teknolojik olarak yaratılmasının arzu edilir olduğuna inanan ve bu yönde çalışan kişiyi ifade eder (Kurzweil, 2017: 41, 19-20).

küresel topraklardaki en son totaliter eğilimlerin bir işareti” olarak yorumluyor (Last, 2020: 102). Nitekim Moravec de *Children of Mind* (Zihnin Çocukları) adlı eserinde üretilen robotların insan zekâsını aşacağını ve insanların robotik ve biyo-teknolojik buluşlarla birleştiği transhümanist dünyada trans-insanlık geleceğiyle karşı karşıya kalacağını ve bu durumun ahlakilik tartışmasını doğuracağını iddia eder (Dağ, 2021: 230).

Tekillik süreci gerçekleşirse tüm kurumların (eğitim, hukuk, sağlık, güvenlik vs.) yeniden tasarlanması gerekecektir. Mevcut İnsan 1.0'dan daha bilgili ve daha yetenekli İnsan 2.0 sürümüne geçileceği iddia edilen bu süreçte mahremiyet denen bir durumun her türlü ihlale uğraması söz konusudur. Ne düşündüğünün bilgisine sahip olduğu hatta neyi düşünmesi gerektiğinin belirleneceği tekillik sürecinde yalnızca kişisel güvenlik bilgilerinin ihlali değil mahremiyet kavramıyla doğrudan ilişkili olan cinsiyete ilişkin durumlar da dönüşebilir. Düşüncesi bilinen ve belirlenen insanın ve makineyle birleşen zihnin, eril veya dişilden mürekkep bir varlık türü yani unisex oluşu “cinsiyetsizlik” durumunu da meydana getirecektir.

Baudrillard'a göre teknoloji, insanı etinden, kemiğinden ve özünden arındıran yeni bir kolektif kurban edilme biçimi üreten bir performansa sahiptir ve her şeyin (beden, cinsel ilişki, mekân, para, zevk vs.) hem el altında olduğu hem de yok sayıldığı sanal bir düzlem vardır. Metafizik düzeyde her şeyin yitirildiği bu düzlemde her şey, sihirli bir şekilde ortadan kaybolmuş veya sihrini yitirmiştir (Baudrillard, 2015: 143). Ona göre bu durumdan beden de nasibini almıştır. Vaktiyle ruhun metaforu olan beden, zamanla cinselliğin metaforu olmuş, bugünse artık kesinlikle hiçbir şeyin metaforu değildir (Baudrillard, 1995: 13). Nitekim beden, cinselliğin de metaforu olmaktan çıktığını ifade eden Kurzweil, insan beyninin nano-sinir ağlarına bağlandığında (belki de 40 yıl içinde) tamamen sanal beden hissini deneyimleyebileceğini, böylelikle sanal gerçeklikteki partnerlerle ya da sanal gerçeklik ve maddi gerçekliğin kombinasyonlarıyla seks yapabileceğini iddia eder (Dvorsky ve Hughes, 2018: 11).

Psiko-farmokolojiden çok daha güçlü araçlar sağlayacak olan genetikle oynamak ve genetik seçilimle embriyolar ya da gamet hücreleri düzeyinde seçilimden yararlanarak arzulanan genetik özelliklerden daha yüksek olan

embriyoları genotiplemek ve seçmek, bunları kısa sürede olgunlaştırmak, yeni sperm ve yumurtayı embriyoları üretecek şekilde çaprazlayıp büyük genetik değişiklikler birikene kadar tekrarlama yoluyla sonraki nesillerde seçim gerçekleştirmek mümkün hâle gelecektir. İtaatkârlık, uysallık, söz dinleme, umursamazlık, riskten kaçınmak ya da korkaklık gibi özellikleri seçerek, uzun vadeli toplumsal istikrarı arttırmak için yurttaşlarını genetik seçimden yararlanmaya teşvik ederek bazı devletler, ülkenin insan sermayesini geliştirmek isteyebilirler. Yetenekli insanların sayısal artışı, önemli bir etki yaratabilir hatta devletler taşıyıcı anneliği finanse ederek büyük çaplı bir öjeni programına girişebilir. Nüfus politikaları olan bazı ülkeler (Çin ya da Singapur vb.), söz konusu teknolojik düzey gerçekleştiğinde kendi nüfuslarının zekâsını arttırmak için genetik mühendisliği ve seçimi aktif bir şekilde teşvik edebilir (Bostrom, 2019: 55-62). Nitekim Çin, iki yıl önce dünyanın tasarlanmış ilk bebeklerin doğumunu gerçekleştirmiştir. Bu tür çalışmalar, insan DNA'sının bozulmasını geri dönülmez bir noktaya taşıyabilir ya da daha gelişmiş türler üretilerek mevcut insanın en aptal biyolojik tür olarak nitelendirilmesine yol açabilir. Kısaca bu genetik seçim, içinde ciddi belirsizlikler taşımaktadır.

Gen değiştiren öjenik müdahalelerin (gen teknolojilerinin), insanın ahlaki karakterini değiştireceğini dolayısıyla insanlığı ahlaka ilişkin sorunlarla karşılaştıracaklarını iddia eden (Habermas, 2019: 47) Habermas, bu alanda yapılan çalışmaların, bir kültür canlısı olan “insana dair” duyulan şüphenin bir tezahürü olduğunu söyler. (Habermas, 2019: 66). Habermas, gen bilimindeki çalışmaların ölçüsüzleşmesi ve normalleşmesi durumunda ahlaki hassasiyetlerin köreleceği ve ahlaki kaygılar karşısında “artık geç kalındı” denilerek bu sorunları bir kenara itmenin söz konusu olacağını ifade eder. Ahlaki varlık olarak insanın hayat biçimi bakımından gen teknolojisi gerekliliğini tartışan Habermas, “insan doğasının ahlaklaştırılması” yani insanın genetik ıslahının sağlanarak ahlaklaştırılması girişimlerine kuşkuyla bakar ve fakat organ naklinden yapay organ ve gen tedavilerine kadar tıp teknolojilerinin durdurulmasının zor olduğunu ifade eder (Habermas, 2019: 37-41).

Habermas, gen seçiminde muhteris ebeveynlerin tercihlerinin hem çocuk için hem de toplum için sorun oluşturacağını ifade eder. Ona göre bebeğin genom yapısının neliğine ilişkin başkasının tercihi, geri döndürülemeyen

bir karardır ve bireyin özerk kişiliğinin yok edilerek yeni bir varlık ve ilişki biçimini doğuracaktır. Çocukların nelikleriyle yani varoluş durumlarıyla gelecekteki hayatlarıyla ilgili herhangi bir niteliksel belirleme olmadığı bir tercihte ürün (!), onu tasarlayan için bir tasarı geliştiremez. Programlayan ile bu 'kader'e sahip ürün arasında kurulması muhtemel bir simetrik ilişkinin neliği belirsizdir. Ona göre öjenik programlama, *toplumsal* yerleri açısından birbirleriyle yer değiştirmelerinin ilkesel düzeyde imkânsız olduğunu bilen kişiler arasındaki bağımlılığı sürekli kılar (Habermas, 2019: 100-105). Ebeveynin genetik kalıtımı ile gen tasarımcının doğacak olan çocuk üzerindeki etkisinden hangisinin daha iyi olacağı ciddi tartışma konusudur. Habermas, âdeta genetik süpermarketteki müşteri tercihinin insan türünü öjenik olarak araçsallaştırarak insanın ahlaki statüsünün de değiştirileceğini söyler (Habermas, 2019: 145).

Dijital Tahakküm ve Mahremiyet

Dijitalleşmeyle verilerin online âlemde yaygınlaşması, kişisel güvenlik bilgilerinin alenileşerek insanın kendine ait alanının ifşa edilmesine yol açtığı gibi insanın gözetlenmeye tâbi tutulması durumunu da meydana getirmektedir. İnternette istenilerek paylaşılan verilerin gözetleyiciler (internet paydaşları) tarafından bir araya getirilerek kişi hakkında bir tutum sağlanmakta, örneğin; paylaşılan verileri kendi kanaatlerine ve dünya görüşlerine uymadığı için kişilerin işverenler tarafından işten atılmasına kadar varan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Vatandaş-devlet, tüketici-işletmeci, işçi-işveren, amir-memur arasında hatta karı-koca arasındaki ilişkide bile internette dolaylı ihlaller vardır. Mahremiyet alanını aşan teknolojiler, eğitim, sağlık ve ekonomide işlevsel ve verimli olarak kullanıldığı gibi tehdit edici hâle gelebilir.

Bu teknolojilerin ürettiği sanal zeminlerde hem bilginin gizliliğine hem de mahremiyete dair sorunların doğması önemlidir. Nitekim Twitter, Google, Facebook vb. sanal ortamlar veya uygulamalar, bilginin gizliliği sorununu ve insanın mahremiyetinin zedelenmesi durumuna yol açan YZ uygulamalarını içermektedir. Mahremiyetin zedelenmesi ve kişisel bilgilerin ticari kazanç adına kullanılması önlem alınması gereken bazı unsurlardır. İnsanların evlerinin mahremiyetini ihlal edecek olanlar sadece Google, Facebook, Alexa gibi uygulamalar değildir. İnternetin bir sonraki verimi olan ev ve

otomobillerdeki tüm cihazların internete bağlanması anlamına gelecek olan “nesnelerin interneti” ile ciddi manada mahremiyetin ihlalinin gerçekleşeceği aşikârdır (Dağ, 2021: 66).

Tüm bu teknolojilerin üreteceği zaaf ve imkânlarla karşın vatandaşların mahremiyet haklarını korumak ve tehditleri önlemek, büyük bir sofistike birikimi gerektiriyor. Mahremiyetin korunması için bilişim, psikoloji, pazarlama ve yönetim gibi unsurları içeren sosyal bilimlerle uyumlu perspektifler geliştirmek gerekir. Mahremiyet konusunda kadınlar erkeklere ve yaşlılar gençlere göre mahrem konulara daha ilgililer ve gençler, yaşlılara göre korunma stratejileri bakımından ve online mahremiyetlerini koruma konusunda daha farkındadır (Durnell, 2020: 1834). Bu durum da mahremiyet konusunda farkındalığın oluşması, deneyim ve eğitimle alakalıdır.

Modern toplumlar, kendilerinde içkin öz kurgulama bilincine erişen yaşam dünyalarının iletişimsel kaynaklarından ahlaki bağları yeniden üretmek zorundadırlar. İç doğanın ahlakileştirilmesi, meta-sosyal temellerin kaybedilmesine ve insanın kendi sosyo-ahlaki bağlılıklarının yeniden tehdit altında olmasına engel olmamıştır. Söz konusu bu durum, sekülerleşme ataklarıyla (özellikle dinsel kazanımların üzerine ahlaki-bilişsel yönden eğilmek suretiyle tepkide bulunarak) -artık cevap veremeyen- modernleştirilmiş yaşam dünyalarının ‘kaskatılığı’nın bir işareti niteliğindedir (Habermas, 2019: 43).

Verilerin, bir algoritma (YZ) tarafından işlenerek manipülasyonlara yol açması sadece kişilerin şahsiyetini ve hayatını değil ekonomi ve siyaset gibi en güçlü mekanizmaları da etkileyecek düzeyde olduğu analizlerine ve yorumlamalarına yol açabilmektedir. Dijitalleşme ile kişisel verilerin yaygınlaşması, YZ ile verilerin işlenebilmesi ve tüm nesnelerin internete bağlanması -aslında insanların nesnelere bağlanması- insana dair olanın şeffaflaşmasına dolayısıyla insanın asıl varoluşsal zemini olan mahremiyetinin iptaline yol açmaktadır. İnsan türünün dönüşümünü içeren tekillik ve gen bilim çalışmaları ise insan hakkında bilgilerin toplanmasının çok ötesinde onun ne düşündüğünü, ne düşünmesi gerektiğini ve nasıl bir kişiliğe sahip olacağını belirlemeyi içeren çalışmalardır. “Şeffaflık iyidir” söylemi, insanın asıl varoluşsal düzlemi olan mahremiyet duvarının aşındırılarak insanın tüm alanlarının ihlal edilmesine yol açmaktadır.

Birliktelik ve arkadaşlığın varlığını dijital ortamda devam ettirmek isteyenler, diğer insanların neler yaptığının merakına ve seyrine dolayısıyla teşhirciliğe ya da röntgenciliğe yönelerek toplumsal kaosu meydana getirebilir. Çünkü bireyler, toplumsal olaylar hakkında bilgi sahibi olmaktan ziyade insanların nerede, ne zaman, ne yaptığıyla ilgili olarak gözetleme konumuna geçebilmektedir. Kimi zaman da kendileri hakkında bilgi veya veri sunarak gözetlenmek istemektedir. Çünkü sanal dünyanın temeli, beğenilme, gözetleme ve gözetlenmeye dayanmaktadır (Akt. Barkuş ve Koç, 2019: 38-39). İnsanların evi, sosyal hayatı, kişisel bilgileri, iş hayatı, yetenekleri, duyguları, yaşam tarzı, alışkanlıkları ve davranışları insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar şeffaf ve gözler önünde olduğu gibi tüm bunlar, bütün ayrıntılarıyla birlikte kaydediliyor ve saklanıyor. Bu durum, önümüzdeki yıllarda pozitif ve negatif etkileriyle birlikte artarak devam edecek görünüyor. Kişisel kimliğe katkı sağlayabileceği gibi onu aşındırabilecek olan dijital teknolojik süreçte ve gözetilen toplumda mahremiyetin ihmalı veya iptali, ciddi kişilik sorunlarını doğurabilir. Hususiyetle ticari faaliyetler için kullanılan paylaşılan kişisel bilgiler veya veriler, insanın ticari bir araç olarak kullanılmasına ve metalaşmasına yol açabilir.

Kullanıcıların kişisel bilgilerini hem pasif hem de aktif olarak paylaştığı internet, mahremiyetin ihlal edildiği, bireylerin mahremiyetleri konusunda kendilerini çaresiz hissedebilecekleri veya mahremiyetlerini korumanın boşuna olduğunu düşünebilecekleri bir zemin hâline gelmiştir. Bireyin fiziksel, psikolojik ve veri gözetimi veya incelenmesinden korunmasını sağlayan, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü korumayı içeren mahremiyet; kişinin kendisiyle ilgili bilgilerin kontrolüne, tecritleştirilmesine ve sınırlılığına dair bir vurgudur (Durnell, 2020: 1834-1835). Düşüncesine, duygusuna ve hayatına dair yaptığı paylaşımlarından haberdar olan yüzlerce muhatabın bu paylaşımları nasıl algıladığına dair isabetli tahminde bulunması çok mümkün bir şey değildir. Zira farklı algılar ve güdülenmeler söz konusudur.

Dijitalleşmeye eklemlenen algoritma yani YZ ile gelen ve giden tüm verilerin elde edilmesiyle bireysel gizliliğin veya güvenliğin büyük bir tehditle karşı karşıya kalması söz konusudur. Mahremiyet denen önemli bir insan hakkından vazgeçilmesi ciddi sorunları doğuracağı için hem bu mahremiyeti korumak hem de kamu yararına veri paylaşılmasına müsaade eden diferansiyel

gizlilik (differential privacy) gibi teknolojilerin gelişmiş seviyeye ulaştırılması amaçlanmaktadır. Bu tür uygulamaların üzerinde çalışılıp geliştirilmesi durumunda öngörülen ve Homo digitalis olarak isimlendirilen yeni insanın, homo sapiensten daha fazla mahremiyete sahip olacağı da iddia edilmektedir. Doğru seçimler yapıldığı takdirde mahremiyetin, tarihe karışmış bir anomali değil teknolojinin insana verdiği bir hak olacağı söylenmektedir.

Sonuç

Sibernetik, genetik ve dijital teknolojilerin iç içe geçtiği 21. yüzyılda insan, birçok belirsizliğe ve varoluşunu-benliğini dönüştürücü tehditlere açık bir hâle gelmektedir. Algoritma üzerinden verilerin analiz edilerek kişiliklerin, düşüncelerin, duyguların ve niyetlerin hesaplanabildiği, hatta simüle edilebileceği YZ çalışmalarının varlığı, insana ve mahremiyetine dair süreçleri etkileyecek görünüyor. İnsanların yaşadıkları mekânlarda ve kullandıkları eşyalarda akıllı nesnelerin kullanılması, nesnelerin değil bilakis insanın kontrol, denetim ve gözetim altında tutulmasına yol açacak gibi görünüyor. Yine insan zihninin, makineyle birleşimi ile insanların ne düşündüğünün bilinmesi hatta zihinlerin ele geçirilmesi mümkün olabilir. Böylelikle insanların, âdeta simüle edilmiş bir düzlemde yaşar hâle gelmeleri söz konusu olacaktır. Paylaşılan verilerin gözetimini yapan dijital gözetimcilerin var olduğu sanal âlem panoptikonu, tekillik çalışmalarıyla insanın beyni içine gömülü olan nöro-bilişsel panoptikona dönüşecek görünüyor. Tekillik çalışmasına ilaveten genetik seçilimin olmasıyla, insanın varoluşunun kendi tercihi üzerinden sağlanması değil de varoluşu başkaları tarafından belirlenen bir varlık durumuna dönüşmesi söz konusu olacaktır. Tüm bu durumlar, yalnızca kişilerin hayat ve şahsiyetlerini değil dünyanın içtimai, siyasi ve iktisadi yapısını da etkileyecek düzeyde muhtemel durumlardır.

21. yüzyılda teknolojinin üstel olarak büyümesi, mahremiyet algısının değişimini veya iptalini doğurduğunda başta insanın kendisi olmak üzere ailenin, grupların ve toplumların dolayısıyla devletlerin farklı kimlikler ve yapılar kazanmasına yol açacaktır. İnsanın asıl varoluş alanı olan mahremiyetin dönüşüme uğratılması veya tasfiye edilmesi, sosyal, ahlaki ve hukuki vs. değerlere ilişkin tüm unsurları sorunlu hâle getirecek bir durumdur. Büyük dönüşümün gerçekleşeceği 21. yüzyılda insanın ve onunla ilintili olan insan bilimlerinin üzerinde düşünmesi gereken ciddi sorunları olacak görünüyor.

Kaynakça

- Barkuş, F. ve Koç, M. (2019). Dijital mahremiyet kavramı ve ilgili çalışmalar üzerine bir derleme. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*, 3(1), 35-44.
- Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün şeffaflığı, aşırı fenomenler üzerine bir deneme*. (E. Bora-I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1998). *Üretimin aynası*. (O. Adanır, Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Baudrillard, J. (2015). Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği. (O. Adanır, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bostrom, N. (2019). *Süper star*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: KUY Yayınları.
- Dağ, A. (2021). *Trashümanizm: İnsanın ve dünyanın dönüşümü*. Ankara: Elis Yayınları.
- Dağ, A. (2021). Dijitalleşmenin araçsallaştırdığı insan ve hayat. *Umran Dergisi*, 318, 56-58.
- Dağ, A. (2021). İnsanlık için yaşanmamış bir tecrübe. *Umran Dergisi*, 318, 64-67.
- Durnell, E. ve K. O. Miyamoto, R. T. Howell, M. Zizi. (2020). Online privacy breaches, offline consequences: construction and validation of the concerns with the protection of informational privacy scale. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36 (19), 1834-1848.
- Dvorsky, G.ve Hughes, J. (2018). "Postgenderism: Beyond the gender." 2 Şubat 2021, <https://archive.ieet.org/articles/dvorsky20080320.html>
- Eberl, U. (2019). *Akıllı makineler&Yapay zekâ hayatımızı nasıl değiştiriyor*. (L. Tayla, Çev.). İstanbul: Paloma Yayıncılık.
- Eroğlu, Ş. (2018). Dijital yaşamda mahremiyet (gizlilik) kavramı ve kişisel veriler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (2), 130-153.
- Ford, M. (2018). *Robotların yükselişi*. (C. Duran, Çev.), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Habermas, J. (2019). *İnsan doğasının geleceği*. (K. Öktem, Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kolektif. (2020). *Dijital dönüşüm-yapay zekâ*. (L. Köktem, Çev.), İstanbul: Optimist Yayınları.
- Kurzweil, R. (2017). *İnsanlık 2.0*. (M. Şengel, Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nabbosa, V.L. (2020). Me too: Value creation by digitalization and data privacy. 11 Ocak 2021, https://www.researchgate.net/publication/342906251_Me_Too_Value_Creation_by_Digitalization_and_Data_Privacy

- Stojkovski, B. (2019). The risks in the digital age-our privacy is under attack. 18 Aralık 2020, <https://medium.com/swlh/the-risks-in-the-digital-age-our-privacy-is-under-attack-96621fc5cd7b>
- Stoilova, M., Livingstone, S. ve Nandagiri, R. (2018). Children's data and privacy online: Growing up in a digital age. 20 Şubat 2021, <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/projects/childrens-privacy-online/Evidence-review-final.pdf>
- Yazıcı, Ö. (2016). Mahremiyet çağının sonu. 21 Aralık 2020, <https://medium.com/turkce/mahremiyet-%C3%A7a%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n-sonu-642293ea06a>.

ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKI VE HUKUKİ GÜVENCELER

Özlem ÇELİK¹

Giriş

Özel hayatın gizliliği hakkı kişinin özel yaşam alanı, kişisel bilgileri, sırları, ailesi ve arkadaşlarıyla ilişkileri gibi pek çok hususu kapsayan bir haktır. Bu niteliği itibarıyla kişinin özgürlüğü için vazgeçilmez bir hak olarak değerlendirilmektedir. Özel hayatın gizliliği hakkı kapsamında kişiler, özel hayatlarına ilişkin bilgileri başkalarıyla paylaşıp paylaşmayacaklarına, kimlerle hangi bilgileri ne zaman paylaşacaklarına kendileri karar verir. Dolayısıyla kişinin rızası dışında özel hayat alanına dâhil olan hususların araştırılması veya bu alanın alenileştirilmesi bu hakkı ihlal edecektir.

Özel hayatın korunmasına ilişkin esaslara hukuk, ahlak, örf, âdet ve din kurallarında yer verilmiştir. Ancak günümüzdeki anlamıyla özel hayatın gizliliğinin insan hakları kapsamında ileri sürülmesi nispeten yeni bir durumdur. Özel hayatın gizliliği hakkı teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak 19'uncu yüzyılda ortaya çıkmıştır (Yüksel, 2003: 188). Fotoğraf makinesi, kamera, ses kayıt cihazları gibi teknolojik aletlerin kullanılmasıyla birlikte başta sanatçılar ve siyasetçiler olmak üzere pek çok kişinin özel hayatlarının gizliliği etkilenmiştir. Bu durum özel hayatın gizliliğinin korunması taleplerinin bir insan hakkı olarak ileri sürülmesine ve tartışılmasına sebep olmuştur. Günümüzde de teknolojik gelişmelere bağlı olarak özel hayatın

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8258-9880

gizliliği hakkı anlamı, kapsamı ve koruma mekanizmaları açısından sürekli olarak değişmektedir.

Özel hayatın gizliliği hakkının kapsamı oldukça geniştir. Aile hayatı, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti ve kişisel verilerin korunması gibi haklar özel hayatın gizliliği kapsamında yer almaktadır. Bu hakkın içeriğinin belirlenmesi için özel hayat kavramının açıklanması, hangi eylem ya da menfaatin kişinin özel hayat alanıyla ilgili olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Ancak bir eylemin ne zaman özel hayat kapsamında korunacağını belirlemek çok zordur. Örneğin kişinin özel hayatına ilişkin birtakım unsurlar gerekçe gösterilerek kamu görevinden çıkarılması, sosyal medya paylaşımları sebebiyle bir işçinin işine son verilmesi veya eşlerden birinin diğerinin telefon görüşmelerini dinlemesi, günlüklerini okuması ya da ortak eve gizli bir kamera yerleştirmesi gibi durumlarda özel hayat alanının kapsamı ve sınırlarını belirlemek oldukça güçtür.

Özel hayatın gizliliği hakkı mutlak yani sınırsız bir hak değildir. Bu hakka Anayasa'da ve kanunlarda belirtilen esaslar çerçevesinde müdahale edilebilmektedir. Örneğin bir suç soruşturması kapsamında, kişilerin telefonlarının dinlenmesi ya da evinde arama yapılması mümkündür. Ayrıca özel hayatın gizliliği hakkının, başka haklarla çatışması durumunda da sınırlandırılması mümkündür. Örneğin bazı durumlarda kamuya mâl olmuş bir kişinin özel hayatı ile kamunun haber alma hakkı arasında makul bir denge kurmak gerekmektedir.

Özel hayatın gizliliği konusunda devlet, özel hayata keyfi olarak müdahale etmemek ve üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyin özel hayatını korumakla yükümlüdür. Özel hayatın gizliliğinin devletin müdahaleleri karşısında korunması temelde anayasa hukukuyla ilgili bir meseledir. Üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyin özel hayatının korunması ise hem özel hukuktaki kişilik haklarını koruyan hükümler hem de ceza hukukuna ilişkin hükümlerle sağlanmaktadır. Ayrıca özel hayatın gizliliğinin korunmasına yönelik Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi uluslararası koruma mekanizmaları da mevcuttur.

Bu çerçevede çalışmamızda özel hayatın gizliliği hakkıyla ilgili temel bazı kavramlar açıklandıktan sonra, bu hakkın kapsamı ve sınırları konusu

incelenecektir. Çalışmada ayrıca teknolojik gelişmeler karşısında özel hayatın korunması konusuna genel olarak değinilecek ve özel hayatın gizliliği hakkının korunmasına yönelik hukuki mekanizmalardan kısaca bahsedilecektir.

I. KAVRAM VE KAPSAM OLARAK ÖZEL HAYATIN KORUNMASI

A. Terim Sorunu: Özel Hayata Saygı, Özel Hayatın Gizliliği ve Mahremiyet Hakkı

Özel hayatın korunması konusunda Anayasamızda, uluslararası sözleşmelerde, yargı kararlarında ve doktrinde birçok kavram kullanılmaktadır. Örneğin Anayasamızın 20'nci maddesinin başlığı “*özel hayatın gizliliği*” olmakla birlikte, madde içeriğinde “*özel hayata saygı gösterilmesi hakkı*” ve “*özel hayatın korunması*” ifadeleri de kullanılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8'inci maddesinde “*özel ve aile hayatına saygı hakkı*” (*right to respect for private and family life*), Medeni ve Siyasi Haklara Dair Uluslararası Sözleşme'nin 17'nci maddesinde ise “*mahremiyet*” (*privacy*) kavramına yer verilmiştir.

Çeşitli düzenlemelerde farklı kavramlar kullanılsa da aslında bu kavramlarla anlatılmak istenilen şey, kişinin özel hayatının korunmasıdır. Ancak her kavram, özel hayatın korunması ihtiyacının farklı bir boyutuna işaret etmektedir. Çalışmamızda öncelikle bu kavramların özel hayatın hangi boyutunu ilgilendirdiği hususu üzerinde durulacaktır.

Bu çerçevede, doktrinde ve yargı kararlarında sıkça kullanılan kavramlardan biri “*özel hayata saygı*” hakkıdır. Özel hayata saygı gösterilmesini isteme hakkı olarak da ifade edilebilen bu hak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8'inci maddesinde yer almaktadır. Sözleşme bünyesinde kullanılan özel hayata saygı hakkı oldukça geniş bir kavramdır. Bu kavram, kişinin özel hayat alanına saygı gösterilmesini ve bu alanın korunmasını ifade eder. Özel hayata saygı hakkı iki unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Unsurlardan birincisi gizlilik diğeri ise bağımsızlıktır. Özel hayatın gizlilik boyutu, kişinin başkaları tarafından öğrenilmesini istemediği hususların korunmasını ifade eder (İnceoğlu, 1998-1998: 175). Bağımsızlık ise, “kişinin en geniş anlamda, yaşam biçim ve türünü, davranışlarını, kişisel eylemlerini ve ilişkilerini tercih etme hakkıdır” (Kaboğlu, 2002: 692). Bu boyutu ile özel hayata saygı hakkı, sadece kişinin gizlilik alanının korunmasını değil, kişisel özelliklerinin korunmasını,

cezalandırılma korkusu olmaksızın bu özelliklerini özgürce yaşamasını, kimliğini herkes karşısında ortaya koyabilmesini yani kişinin bağımsızlığını kapsamaktadır (İnceoğlu, 1998-1998: 175). Başka bir ifadeyle, herhangi bir gizlilik ihlali söz konusu olmasa bile, kişinin hayatıyla ilgili aldığı kararların ya da kişisel özelliklerinin korunması, bunlara saygı gösterilmesi ve keyfi olarak müdahale edilmemesi, özel hayata saygı hakkının gereğidir. Örneğin kişinin kimliği, özel hayatının bir parçasıdır. Kişinin kimliğini oluşturma hakkının önemli bir unsuru da bireyin biyolojik ebeveynini öğrenme hakkıdır. Bu nedenle kişinin biyolojik ebeveynini öğrenmesini imkânsız hâle getiren dava şartları özel hayata saygı hakkını ihlal edecektir (*Feride Gökvardar Başvurusu*, § 40). Kişinin başkaları tarafından bilinmesini istemediği özel hayatına ilişkin bir bilginin korunmasını istemesi ise, yine özel hayata saygı hakkı çerçevesinde ancak bu kez “özel hayatın gizliliği” hakkı açısından korunur.

Geleneksel olarak özel hayat denilince akla gelen ilk kavram gizliliklerdir. Belki de bu nedenle Türk Hukuku’nda özel hayatın korunması kavramı, geçmişte öncelikle özel hayatın gizlilik boyutuyla korunması olarak yorumlanmıştır (İnceoğlu, 1998-1998: 174). Anayasa’nın 20’nci maddesinde “özel hayatın gizliliği” üst başlık olarak belirlenmiş ancak madde içeriğinde “özel hayata saygı hakkı” ve “özel hayatın gizliliği hakkı” birlikte düzenlenmiştir. Anayasa’nın 20’nci maddesinin gerekçesinde de özel hayatın korunması “her şeyden önce bu hayatın gizliliğinin korunması, başkalarının gözleri önüne serilememesi” olarak açıklanmıştır². Her ne kadar Anayasa’da özel hayata saygı hakkı, özel hayatın gizliliğinin bir unsuruymuş gibi düzenlense de günümüzde özel hayata saygı hakkı daha geniş bir alanı ifade etmektedir. Anayasa Mahkemesi de bireysel başvuru kararlarında özel hayata saygı hakkı üst başlığını kullanmakta, gizliliği özel hayat kapsamında korunan bir unsur olarak değerlendirmektedir (*Serap Tortuk Başvurusu*, § 36). Mahkeme her davanın şartlarına göre bazı durumlarda “özel hayatın gizliliği” kavramını, bazı durumlarda ise “özel hayata saygı” kavramını tercih etmektedir.

² Anayasa Mahkemesi de kararlarında bu duruma vurgu yapmıştır. Mahkemeye göre, “özel hayatın korunması her şeyden önce bu hayatın gizliliğinin korunması, başkalarının gözleri önüne serilememesi demektir. Orada cereyan edenlerin yalnız kendisi veya kendisinin bilmesini istediği kimseler tarafından bilinmesini isteme hakkı, kişinin temel haklarından biridir”. Esas Sayısı: 1986/24, Karar Sayısı: 1987/8, Karar günü: 31.3.1987, R.G. Tarih-Sayı: 28.05.1987-19473.

Özel hayatın korunması konusunda doktrinde ve yargı kararlarında kullanılan kavramlardan biri de mahremiyet hakkıdır. Mahremiyet hakkı bazı çalışmalarda Anglo-Sakson hukukunda kullanılan “right to privacy” kavramını ifade etmek üzere kullanılmaktadır (İnceoğlu, 1997-1998: 176). Özel hayatın korunmasıyla ilgili olarak Anglo-Sakson hukukunda kullanılan “privacy” kavramı dilimize “mahremiyet” olarak çevrilmiştir (Özbudun, 1977: 265). “Privacy” kelimesi Latince “privatus” kelimesinden türemiştir ve kamusal olanın karşısı, kamuya açık olmayan anlamındadır (Boyar/Kama Işık, 2019: 607). ABD Hukuku’nda kullanılan mahremiyet hakkı kavramı, kişilerin yalnızca gizlilik alanlarının korunması değil aynı zamanda bağımsızlıklarının da korunması anlamına gelmektedir. Bağımsızlık ya da kişisel özerklik, kişinin kendi bedeni ve durumunu kontrol edebilmesini kapsamaktadır. Ayrıca bireylerin kişisel özelliklerinin korunması, ayıplanma ve cezalandırılma korkusu olmadan bu özelliklerini özgürce yaşayabilmesini de gerekli kılar. Buna göre farklı olabilme hakkı ve kişinin kendi bedeni üzerinde karar verebilme hakkı (örneğin kürtaj hakkı ve tıbbi tedaviyi reddederek ölümü seçme hakkı) gibi haklar mahremiyet hakkı kapsamındadır (İnceoğlu, 1997-1998: 178-180).

ABD Hukuku’nda kullanılan mahremiyet hakkı kavramı, Türk Hukuku’nda kullanılan mahremiyet hakkı kavramına göre oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. ABD Hukuku’ndaki mahremiyet hakkının kapsam olarak, hukukumuzda yer alan “özel hayata saygı hakkı” ile benzer olduğunu söylemek mümkündür. Türk Hukuku’nda mahremiyet hakkı kavramı, ABD’den farklı olarak özel hayatın gizliliğiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak bu durum da bireyin mahrem alanı ve bu alanda gerçekleşen eylem ve davranışların, kişinin özel hayatının yalnızca bir bölümünü oluşturduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir (Salihpaşaoğlu, 2013: 233). Özel hayatın gizliliği hakkı, başlangıçta bireyin kişisel hayatını istediği gibi yaşayabileceği gizli hayat alanı yani mahremiyet kavramıyla ifade edilebiliyordu. Ancak bu hakkın anlamı, toplumsal ve teknolojik gelişmelerle birlikte büyük ölçüde değişmiştir. Bireylerin görüntüsü ve sesi gibi gizli olmayan pek çok özelliğinin de özel hayat kapsamında korunması ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle mahremiyet kavramı, bu hakkın ifade edilmesinde yetersiz hâle gelmiştir.

Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de kararlarında, özel hayatın mahremiyet hakkına indirgenemeyeceğini kabul etmektedir (K.Ş. Başvurusu § 31; Niemietz/Almanya Kararı § 29). Anayasa Mahkemesi'ne göre mahremiyet hakkı, özel yaşama saygı hakkı kapsamında korunan hukuksal çıkarlardan biridir. Mahremiyet hakkı yalnız bırakılma hakkının yanı sıra bireyin kendisi hakkındaki bilgileri kontrol edebilmesi hakkını da içermektedir. “Bireyin kendisine ilişkin herhangi bir bilginin, kendi rızası olmaksızın açıklanmaması, yayılmaması, bu bilgilere başkaları tarafından ulaşılabilmesi ve rızası hilafına kullanılamaması, kısaca bu bilgilerin mahrem kalması konusunda menfaati bulunmaktadır. Bu husus, bireyin kendisi hakkındaki bilgilerin geleceğini belirleme hakkına işaret etmektedir” (K.Ş. Başvurusu, § 32). Yargıtay da kararlarında özel hayat kavramının, “kişinin sadece gözlerden uzakta, başkalarıyla paylaşmadığı, kapalı kapılar ardında, dört duvar arasındaki yaşantısı ve mahremiyetinden ibaret değil, herkesin bilmediği veya bilmemesi gereken, istenildiğinde başka kişilere açıklanabilen, tamamen kişiye özel hayat olayları ve bilgilerin tamamını” içerdiğini kabul etmektedir³.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, özel hayata saygı hakkı, özel hayatın gizliliğiyle birlikte diğer bazı hukuki menfaatleri de kapsayan oldukça geniş bir haktır. Üstelik bu menfaatleri birbirinden kesin bir şekilde ayırmak da çoğu olayda mümkün olmamaktadır. Her ne kadar özel hayatın korunmasında gizlilik ve bağımsızlık boyutlarını birbirinden kesin bir şekilde ayırmak mümkün olmasa da çalışmamızda özel hayata saygı hakkı, özellikle gizlilik boyutu yönünden incelenecektir. Bunu ifade etmek için de Anayasa'da yer alan “özel hayatın gizliliği” kavramı kullanılacaktır. Ancak özel hayatın korunmasının, yalnızca özel hayatın gizliliğinin korunmasından ibaret olmadığı da unutulmamalıdır.

B. Özel Hayatın Gizliliği Hakkının Hukuki Niteliği ve Koruduğu Hukuki Değerler

Özel hayatın gizliliği hakkı kapsamında bireyin mahremiyeti, kişisel bağımsızlığı, şeref ve itibarı veya maddi ve manevi varlığının bütünlüğü gibi hususlar korunmaktadır. Örneğin kişinin inancını açıklamaya zorlanmaması

³ Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas Numarası: 2011/7345, Karar Numarası: 2012/8936, Karar Tarihi: 03.04.2012, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

manevi bütünlüğü, rızası dışında tıbbi müdahale yapılamaması maddi bütünlüğünün korunmasıyla ilgilidir. Anayasa Mahkemesi de kararlarında bu menfaatlere vurgu yapmıştır. Örneğin Mahkeme'ye göre; “özel hayatın korunması her şeyden önce bu hayatın gizliliğinin korunması, başkalarının gözleri önüne serilmemesi demektir”.⁴ Ayrıca bu hak, “herkesin istenmeyen bütün müdahalelerden uzak kendine özel bir ortamda yaşama hakkına sahip olduğuna işaret etmekle birlikte kişiliğin serbestçe geliştirilmesiyle uyumlu birçok hukuki menfaati” de içermektedir (*Serap Tortuk*, § 31-36). Özel hayatın gizliliğinin korunmasının amacı, bireylere kişiliğini serbest bir şekilde geliştirebileceği, kendisi ve yakınlarıyla baş başa kalabileceği, devlet veya üçüncü kişiler tarafından tedirgin edilemeyeceği özerk bir alan sağlamaktır (Özbudun, 1977: 265). Bireylerin “kime, neyi, ne zaman açıklayacağını, neleri kendisine saklı tutacağını kendi hür iradesiyle” belirleyebilmesi ve kendi hayatına dilediğince yön verebilmesi için özel hayatın gizliliğinin korunması zorunludur (Özbudun, 1977: 266).

Özel hayatın gizliliği hakkı hem kamu hukukunun hem de özel hukukun konusunu oluşturmaktadır. Kamu hukuku açısından özel hayatın gizliliği bir insan hakkıdır. İnsan haklarının korunmasının özünde insan onurunun korunması düşüncesi vardır. Özel hayatın gizliliği, insan olmak hasebiyle sahip olunan “dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez” nitelikte bir haktır. Bu hak, insan haklarıyla ilgili yapılan klasik tasnife göre negatif statü hakları arasında yer alır. Özel hayatın gizliliği özel hukuk açısından ise, kişilik hakları arasında değerlendirilmektedir. Kişilik hakları parayla ölçülemeyen manevi menfaatlere ilişkin şahıs varlığı hakları arasında yer alan, herkese karşı ileri sürülebilen, sahibine sıkı bir şekilde bağlı olan yani miras yoluyla intikal edemeyen, haczedilemeyen haklardır (Akkurt, 2020: 35-38).

II. ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKI VE ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİNİN KORUNMASI KAPSAMINDAKİ DİĞER HAKLAR

Özel hayatın gizliliği, özel hayata saygı hakkı kapsamında korunan hukuki menfaatlerden biridir. Özel hayata saygı hakkının kapsamında yer alan haklar, Anayasa'nın farklı maddelerinde düzenlenmiştir. 20'nci maddede yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkıyla özel hayatın

⁴ Esas Sayısı: 1986/24, Karar Sayısı: 1987/8, Karar Tarihi: 31.3.1987, R.G. Tarih-Sayı:28.05.1987-19473.

ve aile hayatının gizliliği bu kapsamda değerlendirilmektedir. Diğerleri ise konut dokunulmazlığı (m. 21) ve haberleşme hürriyetidir (m. 22). Anayasa Mahkemesi ayrıca, Anayasa'nın 17'nci maddesinde düzenlenen kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkını da özel hayata saygı hakkı kapsamında değerlendirmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "*Özel ve Aile Hayatına Saygı Hakkı*" başlıklı 8'inci maddesinde de bu haklara yer verilmiştir. Bu maddeye göre: "Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir".

Dolayısıyla özel hayatın gizliliği kapsamındaki haklar özel hayatın ve aile hayatının gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşmenin gizliliği haklarıdır. Özel hayatın gizliliği hakkı kişinin üstünün, özel kâğıt ve eşyalarının aranamaması ve bunlara el konulamaması; konutuna girilememesi ve özel nitelikteki haberleşmenin gizliliğine dokunulamaması gibi hususları kapsamaktadır (Özbudun, 1977: 265). Gelişen teknoloji karşısında bu klasik hakların korunması yetersiz kaldığı için, kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı da günümüzde özel hayatın gizliliğinin en önemli unsuru hâline gelmiştir.

Günümüzde ekonomik, sosyal ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak bu hakların içeriği de sürekli olarak değişmektedir. Bu nedenle hakları birbirinden ayırmak için kesin bir tanım yapabilmek mümkün değildir. Yargı mercileri de önüne gelen davalarda bu hakları tanımlamak yerine, hakları somutlaştırarak içeriklerini belirlemeye çalışmaktadır. Anayasa Mahkemesi özellikle bireysel başvuru yoluyla önüne gelen davalarda, hakkın kapsamını belirlemek için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin konuyla ilgili içtihatlarını da göz önünde bulundurmaktadır⁵. Bu nedenle, özel hayatın korunmasının alt kategorisinde bulunan hakları açıklarken, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının yanı sıra

⁵ Anayasa'nın 148'inci maddesine göre, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapabilmek için, ihlal edildiği ileri sürülen hakkın hem Anayasa'da hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde güvence altına alınmış olması gerekir. Bu hüküm gereğince Anayasa Mahkemesi kararlarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları da göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak bu durum özel hayata saygı hakkının hukukumuzda tamamen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına göre şekilleneceği anlamına gelmemektedir. Çünkü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, özel hayata saygı hakkıyla ilgili bazı konuları üye devletlerin takdirine bırakmaktadır. Özellikle Avrupa düzeyinde genel bir uzlaşa sağlanamayan ahlaki ve etik konular gibi alanlarda taraf devletlerin takdir yetkisi genişlemektedir. Bu nedenle çalışmamızda özel hayatın gizliliği hakkı açıklanırken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına da atıf yapılmaktadır.

zaman zaman Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarından da bahsedilecektir.

Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğinin, konut dokunulmazlığının ve haberleşme hürriyetinin koruduğu alanlar zaman zaman iç içe geçse de aslında bu hak veya hürriyetlerin her biri farklıdır. Ancak korudukları alanları birbirinden ayırmak çoğu zaman çok güçtür. Örneğin, kişinin eşiyle olan telefon görüşmelerinin dinlenmesi durumunda özel hayat, aile hayatı ve haberleşme hürriyetinin hepsine bir müdahale söz konusu olacaktır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de bazı kararlarında bu haklardan hangisinin ihlal edildiğini özellikle belirtmekte, bazı kararlarında ise hangi hakkın ihlal edildiğini özel olarak belirtmemekte ve bu hakların tamamını veya birkaçını saymaktadır (Salihpaşaoğlu, 2013: 236-237).

A. Özel Hayatın Gizliliği Hakkı

Özel hayat anlayışı tarihî, kültürel ve siyasi farklılıklara bağlı olarak her toplumda farklı şekillerde gelişmiştir (farklı siyasal sistemlerde özel hayatın gizliliği için bakınız Özbudun, 1977: 266). Genel olarak Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası yaklaşımları başlığı altında toplanan bu yaklaşımlar (Yüksel, 2012: 35-49) çerçevesinde, özel hayatın gizliliği hakkına yönelik tanımlama çabaları da farklılaşmaktadır.

Her ne kadar kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi zor olsa da özel hayatın gizliliği hakkı, Türk Hukuku'nda farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Örneğin özel hayatın gizliliği; “özel yaşamın düzenini ve bu yaşama kimlerin, ne ölçüde, nasıl ve ne zaman müdahale edebileceklerini veya bu yaşamı algılayabileceklerini bireyin kendi kendisine saptaması veya başkalarının bireyin özel yaşamını onun koyduğu ölçüler içerisinde algılayabilmesi veya bu yaşama müdahale edebilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Araslı, 1979: 6). Başka bir tanım, “bireyin kişiliğini geliştirmek ve manevi değerlerine güvence sağlamak için başkaları tarafından bilinmesini istemediği hususların oluşturulduğu ve korunması hukuken gerekli görülen hayat üzerindeki hakkı” şeklindedir (Şen, 1996: 8). Diğer bir tanıma göre ise özel hayatın gizliliği, bireylerin “kendi hayatını başkalarıyla ne ölçüde paylaşacağını belirleme hakkına sahip” olmasını ifade etmektedir (Yüksel, 2003: 82).

Özel hayatın gizliliği hakkı Anayasa'nın 20'nci maddesiyle düzenlenmiştir⁶. Bu maddeye göre, “herkes, özel hayatına ...saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ...gizliliğine dokunulamaz”. 20'nci maddeye göre bu hak, kişinin üstünün ve eşyalarının aranmaması ve kişisel verilerin korunması haklarını kapsamaktadır. Anayasa'ya göre, bir kimsenin üstünün ve eşyasının aranabilmesi için gecikmesinde sakınca bulunmayan hâllerde mutlaka yetkili hâkim kararının bulunması, gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde ise yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulmak kaydıyla kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emrinin bulunması gerekmektedir. Ayrıca bu işlemler 20'nci maddede belirtilen milli güvenlik, suç işlenmesinin önlenmesi veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi sebeplere bağlı olarak yapılabilir.

Özel hayatın gizliliği hakkının koruma alanı kural olarak özel hayat alanıdır. Özel hayat alanı, kişisel hayatın bir bölümünü oluşturur. Kişilerin özel hayat alanlarının hukuken tanınmasını ve müdahaleler karşısında korunmasını istemeleri “*özel hayatın gizliliği hakkı*” olarak adlandırılır. Dolayısıyla özel hayatın gizliliği hakkını açıklayabilmek için “*özel hayat*” kavramının açıklanması gerekmektedir.

1. Özel Hayat Kavramını Açıklamaya Yönelik Teoriler

Özel hayat sözlük anlamı olarak “kişinin kendine özgü yaşayışı, yaşama tarzı, kendisini ilgilendiren tutum ve davranışı” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Kişilerin tutum ve davranışlarının ne zaman özel hayatın gizliliği hakkı kapsamında koruma göreceğinin tespiti için özel hayat kavramının tanımlanması gerekir. Ancak özel hayat oldukça muğlak bir kavramdır ve özel hayatın kapsamı ve sınırlarının belirlenmesi oldukça güçtür. Başka bir ifadeyle ile bir eylem “hangi noktadan itibaren” özel alandan çıkıp kamusal alan kapsamına girer sorusunun cevabının verilmesi kolay değildir (Yıldırım, 2004: 392).

Bu zorluk sebebiyle, yargı mercileri de özel hayat kavramını tanımlamaktan kaçınmaktadır. Bunun yerine her bir hukuki uyumsuzluğun çözümünde,

⁶ Anayasa'nın “Özel hayatın gizliliği” başlıklı 20'nci maddesi özel hayat ve aile hayatına ilişkin hakları birlikte düzenlenmiştir. Ancak bu haklar zaman zaman çakışsa da farklı alanlara işaret etmektedirler. Bu nedenle, aile hayatı farklı bir başlık altında incelenmiştir.

öncelikle olayda yer alan kişisel menfaatin “özel hayat” alanına dâhil olup olmadığı tespit edilmektedir. Örneğin kişinin ev hayatının izlenmesi özel hayat alanına bir müdahaledir. Ancak kişi kendi rızasıyla ev hayatına ilişkin görüntüleri yayınlıyorsa özel hayattan bahsedilemez. Bununla birlikte kişi bu görüntüleri sadece belirli kimselerle paylaşmışsa, bunların yetkisiz üçüncü kişilerin eline geçmesi özel hayatın gizliliğine haksız bir müdahale oluşturacaktır. Yine bu görüntülerin kişinin paylaşım amacı dışında örneğin bir markanın reklamını yapmak amacıyla kullanılamaması da özel hayat kapsamında korunmaktadır. Dolayısıyla özel hayatın kapsamı, aslında kişinin iradesi temelinde belirlenmektedir.

Bu nedenle, bireylerin birtakım menfaatlerinin özel hayat kapsamında korunup korunmayacağının belirlenmesinde yargı içtihatları önemli bir rol oynamaktadır. Kavramın tanımlanmasındaki güçlüğü rağmen doktrinde de özel hayat kavramını ve özel hayatın kapsamını açıklamak üzere pek çok teori ve kriter ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu teorilerden bazıları yargı kararlarında da yer alarak, uygulamaya yansımıştır.

Özel hayat kavramını ve özel hayatın kapsamını açıklamak üzere Türk Hukuku’nda en sık başvurulanan teori, insan hayatının üç yönü olduğu esasına dayanan teoridir. Bu teori hayat alanlarını, kişilerin kendileri hakkındaki bilgiyi başkalarıyla paylaşma iradesini esas alarak ve hukuki korumanın derecesine göre üçe ayırmaktadır. İnsan hayatının üç yönü ortak hayat alanı, özel hayat alanı ve gizli hayat alanıdır. Ortak hayat alanı kişinin başkalarıyla bir arada bulunduğu ve başkaları tarafından izlenebilen toplum içerisindeki hayatını ifade eder (Özsunay, 1979: 126). Ortak hayat alanını ifade etmek için kamusal alan ya da kamuya açık alan kavramları da sıklıkla kullanılmaktadır. Bu alan kural olarak, üçüncü kişilerin bilgisine açıktır (Özsunay, 1979: 128).

İnsan hayatının ikinci yönü ise özel hayat alanı olarak adlandırılmaktadır. Özel hayat alanı, kamusal hayat alanından daha dar bir çerçeveyi oluşturur (Okur, 2010: 6). Bu alan bireyin yalnızca ailesi, arkadaşları gibi kendisine çok yakın olan kişilerle paylaştığı bilgilerini veya ilişkilerini kapsar (Özsunay, 1979: 127).

Son olarak gizli hayat alanı (mahrem alan) ise, kişinin hiç kimse tarafından bilinmesini istemediği ya da oldukça sınırlı bir şekilde paylaştığı cinsel hayatı,

dinî inançları, felsefî ve siyasi düşünceleri gibi hususları kapsar. Bu bilgilerin gizli hayat alanı içerisinde olabilmesi için, kişinin bilgiyi saklama iradesinin var olması gerekir. Aksi takdirde söz konusu bilgi, özel hayat alanına dâhil olacaktır. Gizli hayat alanı “*yalnız kalma hakkı*” (Özsunay, 1979: 128) ya da “*kişinin mahremiyeti*” olarak da ifade edilmektedir.

Özel hayatın gizliliği hakkı kural olarak kişinin özel hayat ve gizli hayat alanlarının (mahremiyetinin) korunmasını kapsar. Hayatın hem gizli alanı hem de özel alanı hukuki olarak korunmaktadır. Ancak gizli hayat alanı, özel hayat alanına göre çok daha sıkı bir şekilde korunması gereken bir alandır (Öztürk, 2020: 144). Örneğin Anayasamızın 24 ve 25’inci maddelerinde hiç kimsenin dinî inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı ve bunlardan dolayı suçlanamayacağı belirtilmiştir. Yine Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun 6’ncı maddesinde kişilerin etnik kökeni, siyasi düşüncesi, dini, biyometrik ve genetik verileri, cinsel hayatı gibi unsurları özel nitelikli kişisel veri olarak kabul edilmekte ve çok daha sıkı şekilde korunmaktadır.

Özel hayatın gizliliğiyle ilgili asıl mesele, kişinin kamuya açık hayatı ile diğer hayat alanlarını birbirinden ayırma konusunda ortaya çıkmaktadır. Kişilerin kamuya açık yerlerdeki davranışları ve konuşmaları herkes tarafından görülebilir ve dinlenebilir olduğu için bu alanlardaki eylemlerle ilgili olarak, bireylerin özel hayatlarının gizliliğinin korunması konusunda daha az beklentileri vardır. Ancak bu durum kamusal alanlarda özel hayatın gizliliği hakkında vazgeçildiği anlamına da gelmemektedir.

Anayasa Mahkemesi de kararlarında özel hayatın gizliliğinin korunmasının sadece “herkesin istenmeyen bütün müdahalelerden uzak kendine özel bir ortamda yaşama hakkına sahip olması” anlamına gelmediğini belirtmektedir. Mahkeme’ye göre özel hayat, “herkesin kişisel yaşamını istediği şekilde sürdürme ve dış dünyayı bu çemberden ayrı tutma kavramına” indirgenemez. Mahkeme özel hayatın kamusal alanlarda da korunması ihtiyacını açıklarken, özel hayatın gizliliği hakkının “özel bir sosyal hayat sürdürmeyi” de güvence altına aldığını kabul etmektedir (Serap Tortuk, § 31).

Özel hayatın korunması ihtiyacı bazı durumlarda kamusal alanı da kapsayacak şekilde genişleyebilir. Başka bir ifadeyle bireyin özel hayatının kamusal alanlarda da korunması gerekebilir. Bu tür durumlarda öncelikle,

bireyin kamusal alanda özel hayatın gizliliğine saygı gösterilmesine ilişkin bir beklentisinin olup olmadığına bakılmaktadır. “*Makul saygı ölçütü*” ya da “*meşru beklenti*” olarak adlandırılan bu kriter hem Anayasa Mahkemesi⁷ hem de AİHM kararlarında kullanılmaktadır (E.Ü. Başvurusu, § 75; Celal Oraj Altunörgü Başvurusu § 39; Bărbulescu /Romanya, § 73; Halford/İngiltere, § 45). Özel hayatın kamusal alanlarda da korunması için, bireyin kamusal alanlarda özel hayatın gizliliğine saygı gösterilmesine ilişkin bir beklentisinin olması ve bu beklentinin toplumun değerlerine göre makul olması gerekir (Bozlak, 2013: 74-75). Örneğin kamuya açık bir alanda yüksek sesle telefon görüşmesi yapan bir kişinin makul bir mahremiyet beklentisinin olmadığını söylemek mümkündür.

Özel hayatın gizliliğinin kamusal alanlarda da korunması esasının istisnaları vardır. Örneğin, kamuya açık bir etkinliğe katılmak amacıyla kamusal bir alanda bulunulması durumunda gizlilik hakkı oldukça sınırlıdır (Bozlak, 2013: 70; Peck/Birleşik Krallık, § 62). Yine kamuoyu tarafından tanınan kişilerin, kamusal alandaki özel hayat haklarının sıradan insanlara nazaran daha sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararlarında da kamu tarafından tanınan bireylerin özel hayat alanlarının bazı şartlara bağlı olarak daralabileceği kabul edilmektedir (Birsen Berrak Tüzünataç Başvurusu; von Hannover/Almanya Kararı, kamusal figür doktrinin eleştirisi için bakınız. Hughes, 2019).

Özel hayatın gizliliğinin kişilerin evi veya özel mekânları dışındaki alanlarda korunmasına yönelik uyuşmazlıklar çoğunlukla, kamuya açık alanlarda kişinin görüntüsünün kaydedilmesi durumlarında ortaya çıkmaktadır. Bu uyuşmazlıklar kamu makamlarınca yerleştirilen kamera sistemlerinden ya da kişilerin izinsiz bir şekilde görüntü kaydı yapmasından kaynaklanabilmektedir. AİHM bu tür davalarda “bulunulan yer, makul saygı beklentisi, fail ve mağdurun statüsü, hak sahibinin iradesi” gibi kriterler çerçevesinde her somut olayın şartlarına göre değerlendirme yapmaktadır (Bozlak, 2013: 84).

⁷ Mahkeme bu durumu açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bireyin mahremiyet hakkının mekânı, kural olarak özel alandır. Ancak özel yaşamın korunması hakkı bazı durumlarda kamusal alana da genişleyebilir. Zira meşru beklenti kavramı, bireylerin mahremiyetlerinin kamusal alanda da bazı koşullar altında korunmasını mümkün kılmaktadır” (K.Ş Başvurusu, § 34).

Yargıtay kararlarına göre “kamuya açık alana çıkan her kişinin, bu alandaki her görüntü veya sesinin kaydedilip, sürekli ve izinsiz olarak elde bulundurulmasına rıza gösterdiği” şeklinde bir yorum yapılamaz. Yargıtaya göre özel hayat salt mekâna indirgenemez, kamuya açık alanlarda dahi “kalabalığın içinde dikkat çekmezlik, tanınmazlık, bilinmezlik” kuralı geçerlidir⁸. Örneğin kişinin sırf kamuya açık bir plajda güneşleniyor olması, rızası olmadan fotoğrafının çekilerek bu fotoğrafın bir derginin kapağında yayınlanmasını haklı göstermez.⁹ Konuyla ilgili Yargıtay kararlarında, kişinin kamuya açık alanlarda sistematik olarak takip edilmesi, özel hayatın gizliliğinin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Yine kamuya açık alanlarda kişinin “başkalarınca görülmesi ve bilinmesini istemeyeceği, özel yaşam alanına girdiğinde şüphe bulunmayan faaliyetleri” de özel hayat kapsamına dâhildir.¹⁰ Ancak kişinin kamusal alanda rızası dışında kaydedilen ve özel hayat kapsamında olmayan görüntülerinin kullanılması suç oluşturmaya bile, kişilik hakkının ihlali olarak değerlendirilip özel hukuk yaptırımlarına konu olabilir.¹¹

Kişinin mahremiyetinin kamuya açık alanlarda da korunmasına yönelik uyuşmazlıklar meslek yaşantısıyla ilgili konularda da ortaya çıkmaktadır. Anayasa Mahkemesi’nin de bu konuyla ilgili çok sayıda kararı vardır. Mahkeme’ye göre, “kişilerin mesleki hayatı özel hayatıyla iç içedir, bu yüzden mesleki hayatı çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin özel hayat kavramı dışında tutulması mümkün değildir” (*Ata Türkeri Başvurusu*, § 31).

⁸ Yargıtay 12. Ceza Dairesi Esas Numarası: 2012/32005, Karar Numarası: 2013/15770, Karar Tarihi: 10.06.2013, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

⁹ Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas Numarası: 2011/7345, Karar Numarası: 2012/8936, Karar Tarihi: 03.04.2012, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

¹⁰ “...kamuya açık alandaki kişinin, gün içerisinde yapıkları, gittiği yerler, kiminle niçin, nasıl, nerede ve ne zaman görüştüğü gibi hususları tespit etmek amacıyla sürekli denetim ve gözetim altına alınması sonucu elde edilmiş bilgileri ya da onun başkalarınca görülmesi ve bilinmesini istemeyeceği, özel yaşam alanına girdiğinde şüphe bulunmayan faaliyetleri özel hayat kavramı kapsamına dâhildir ancak süreklilik içermeyen ve özel yaşam alanına dâhil olmayan olay ve bilgiler ise bu kapsamda değerlendirilemez. Sonuç olarak, bir olay ya da bilginin, özel hayat kavramı kapsamına girip girmediği belirlenirken, kişinin toplum içindeki konumu, mesleği, görevi, kamuoyu tarafından tanınıp tanınmadığı, dışa yansıyan davranışları, rıza ve öngörülere, içinde bulunduğu fiziki çevrenin özellikleri, sosyal ilişkileri, müdahalenin derecesi gibi ölçütler göz önüne alınmalıdır”. Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas Numarası: 2019/2121, Karar Numarası: 2019/5170, Karar Tarihi: 17.04.2019; Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas Numarası: 2013/16780, Karar Numarası: 2014/10222, Karar Tarihi: 28.04.2014, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

¹¹ Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, Esas Numarası: 2014/1242, Karar Numarası: 2014/2698, Karar Tarihi: 17.02.2014; Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, Esas Numarası: 2009/11942, Karar Numarası: 2010/1472, Karar Tarihi: 09.02.2010, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

Mahkeme “kamu görevlilerinin meslekî yaşamlarıyla da bütünleşen bazı özel hayat unsurları açısından sınırlamalara” tâbi tutulabileceklerini kabul etmektedir.¹² Ancak Mahkeme “cinsellik ve mahremiyet hakkı” ya da “bireyin varlığına veya kimliğine ilişkin önemli haklar veya hukuksal çıkarlar” söz konusu olduğunda kamu makamlarının takdir yetkisinin daha dar olduğunu kabul etmektedir.¹³ Benzer sorunlar işçi işveren uyumsuzluklarında da söz konusu olmaktadır. Anayasa Mahkemesi, “işlerin etkin bir şekilde yürütülmesi, iş sağlığı ve güvenliği gibi haklı ve meşru görülebilecek nedenlerle işverenin, kural olarak çalışanın özel hayatı kapsamında kalan bazı davranış ve eylemlerine ilişkin sınırlamalar” getirebileceğini kabul etmektedir.¹⁴

2) Özel Hayat Kapsamında Değerlendirilen Hak ve Menfaatler

Özel hayat kavramı kapsamlı bir şekilde tanımlanamayacak kadar geniştir. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi ve AİHM özel hayat kavramını tanımlama çabası içerisine girmemektedir (*Peck/Birleşik Krallık*, § 57; *K.Ş. Başvurusu*, § 31). Bunun yerine her davada, dava konusunun özel hayat kapsamında korunan bir hakla ilişkin olup olmadığı değerlendirilmektedir. Anayasa Mahkemesi kararlarında özel hayat kavramının; “kişinin maddi ve manevi bütünlüğü, fiziksel ve sosyal kimliği, ismi, cinsel yönelimi, cinsel yaşamı gibi unsurları koruduğunu”, “kişisel bilgiler ve veriler, kişisel gelişim, aile hayatı vb.”

¹² Ancak bu müdahalelerin haklı olduğunun kabul edilebilmesi için, Anayasa’nın 13’üncü maddesindeki esaslara uygun olması gerekir. Bu konu “Özel Hayatın Gizliliğinin Korunması Kapsamındaki Hakların Sınırları” başlığında anlatılacaktır.

¹³ Mahkeme’nin bu konudaki yaklaşımını şu şekilde özetleyebiliriz: Kamu görevlilerinin, mesleklerini ifa ederken özel hayatlarına saygı gösterilmesi konusundaki beklentileri meşru ve haklı bir beklentidir. Ancak bazı kamu görevlerinin kendine has özellikleri vardır. “Meslek seçerek belirli bir statüye girmeyi kabul eden kişilerin de bu yetki kapsamında temel hak ve özgürlükleriyle ilgili bazı sınırlamaları” baştan kabul ettiklerini söylemek mümkündür. Mahkeme bu tür davalarda; sınırlama yapılırken Anayasa’da öngörülen güvencelerin gözetilip gözetilmediğinin, eylemin kişinin mesleki hayatı üzerindeki etkilerinin, sınırlamada öngörülen meşru amaç ile sınırlandırma aracı arasında orantısızlık bulunup bulunmadığının, sınırlandırmayla ulaşılabilecek genel yarar ile başvuru konusunun kaybi arasında adil bir denge kurulup kurulmadığının ve kamu görevlisinin sicil durumunun gözetilerek inceleme yapılması gerektiğini kabul etmektedir (Bakınız: *Murat Deniz Başvurusu*, *Murat Karataş Başvurusu*, *H.K. ve diğerleri Başvurusu*, *Z.A. Başvurusu*).

¹⁴ Mahkeme, “çalışana tanınan temel hak ve özgürlüklerin iş yeri sınırları dâhilinde de korunduğunu” kabul etmektedir. Ancak iş yeri kurallarının çalışanların temel haklarının özünü zedeleyecek nitelikte olmaması gerekir. “Bu bağlamda işçinin aynı iş yerinde çalışan başka bir işçiyle ilişki yaşaması hâlinde işverenin sadece bu nedene dayanarak iş akdini feshedebileceğini kabul etmek, işçinin demokratik bir toplumda temel haklarına ve özgürlüklerine iş yerinde de saygı gösterilmesi gerektiği yönündeki haklı beklentisiyle uyusmayacaktır. Bu çerçevede çalışanın diğer bir çalışanla yaşadığı ilişkinin işin yürütülmesini, iş sağlığını ve güvenliğini etkileyip etkilemediği önem taşımaktadır” (*H.Ç. Başvurusu*, § 42).

konuların da bu hakkın içinde yer aldığını kabul etmektedir (*Bülent Polat Başvurusu*, § 61). AİHM kararlarında da kişinin kimliği, cinsel hayatı ve yönelimi, kişisel gelişim hakkı, diğer insanlarla iletişim kurma ve geliştirme hakkı, psikolojik ve fiziksel bütünlüğü, kişisel verileri, şeref ve itibarının korunması gibi meseleleri özel hayat dâhilinde değerlendirmektedir (Tezcan, Erdem, Sancakdar ve Önok, 2018: 368-369; Salihpaşaoğlu, 2013: 237). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi özel hayat kapsamına giren konularda görülen davaları üç kategoride sınıflandırmaktadır. Bunlar (i) kişinin fiziksel, psikolojik veya manevi bütünlüğü, (ii) kişinin mahremiyeti ve (iii) kişinin kimliği ve özerkliğidir (Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2020: 20; benzer bir tasnif için Öncü, 2020). Özel hayat kapsamında değerlendirilen konuların genişliği ve dava sayılarının çok fazla olması nedeniyle doktrinde ve yargı kararlarında bu tür sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu tasniflerin yapılması, özel hayatın kapsamının belirlenmesinde pedagojik açıdan faydalı bir yöntemdir. Ancak pek çok durumda aynı davanın birden fazla kategoriye dâhil edilmesinin mümkün olduğu da unutulmamalıdır.

Bu tasnifler kapsamında bireyin kimliğini belirleyen hususlar ve kişiliğini serbestçe geliştirmesi hakları özel hayat kapsamında kabul edilmektedir. Örneğin kişinin kökenini (biyolojik ebeveynini) öğrenme hakkı, dinî ve felsefî inançlarını açıklamaya zorlanamaması, görüntüsü üzerindeki hakları, isme ya da kimlik belgesine sahip olma hakkı, cinsel kimlik ve etnik kimlik hakkı bu kapsamda değerlendirilmektedir (İlgili kararlar; *Feride Gökvardar Başvurusu*, *Folgerø ve Diğerleri/Norveç*, Y.Y./Türkiye). AİHM bir davada, ceza yargılamasında kullanılan hücre örneği ve DNA profillerinin yargılama bittikten sonra da saklanması ve etnik kimliğin tespiti amacıyla kullanılmasının, etnik kimlik haklarını ihlal ettiğini kabul etmiştir (*S. ve Marper/Birleşik Krallık*, § 125).

Kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına (ya da fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı) yönelik müdahaleler de özel hayat kapsamında görülmektedir. Kişinin rızası dışında uygulanan tıbbi müdahaleler bu konuda örnek gösterilebilir. AİHM'e göre boyutu küçük de olsa bu tür müdahaleler "özel yaşamın en mahrem ve sıkı koruma gerektiren" alanına yöneliktir. Kişinin rızası dışında yapılan "alkollü olup olmadığına yönelik kan ve nefes testleri, babalığın tespitine yönelik tahliller, suç faillerinin tespitine

yönelik kan ve tükürük örneği temini, bulaşıcı hastalık riskine karşı yapılan kan testleri ve alınan röntgenler, jinekolojik muayene, psikiyatrik muayene ve tedavi, fiziksel tedavi ve ilaç tedavileri” bu konuda örnek gösterilebilir (*Halime Sare Aysal Başvurusu*, § 49-50).

Kişilerin cinsel hayatı, özel hayatın en mahrem yönünü oluşturur. Bu nedenle devletin bu alana müdahalesi oldukça istisnai hâllerde söz konusudur. Anayasa Mahkemesi’ne göre, özel hayatın gizliliği hakkının cinsellik ve mahremiyet hakkı gibi alanlarına müdahale edilebilmesi için ciddi nedenlerin varlığı zorunludur. Mahkeme, “kişinin mahremiyet alanının gizliliği ve bu alana saygı gösterilmesi hakkını, bireyin kişisel güvenliği, varlığı ve kimliği için gerekli ve en temel haklardan biri” olarak kabul etmektedir (*K.Ş. Başvurusu*, § 52).

Özel hayat kapsamında değerlendirilen bu meselelerden, özellikle kişisel verilerin korunması ile şeref ve itibarının korunması kapsamında değerlendirilen davalar, özel hayatın gizliliği konusunda gün geçtikçe daha çok önem kazanmaktadır. Bu nedenle bu iki konu ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

a) Kişisel Verilerin Korunması İsteme Hakkı

Kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı özel hayata saygı ve özel hayatın gizliliği hakkının bir unsurudur. Anayasa Mahkemesi de kararlarında, bireyin kendisi hakkındaki bilgileri kontrol edebilmesi hakkının, özel hayat kapsamında koruma gördüğünü ifade etmektedir. Anayasa Mahkemesi’ne göre: “Bireyin kendisine ilişkin herhangi bir bilginin kendi rızası olmaksızın açıklanmaması, yayılmaması, bu bilgilere başkaları tarafından ulaşılamaması ve rızası hilafına kullanılamaması, kısaca bu bilgilerin mahrem kalması konusunda menfaati bulunmaktadır” (*Serap Tortuk Başvurusu*, § 32). Kişisel verilerin hukuka aykırı bir şekilde toplanması, saklanması ya da kullanılması özel hayatın gizliliğini ihlal eder (Salihpaşaoğlu, 2013: 245).

Kişisel veri, mevzuatımızda “kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi” olarak tanımlanmaktadır (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, madde 3/1-d). Bu tanım uluslararası belgelerde yer alan tanımlarla da büyük ölçüde uyumludur (Uluslararası belgeler için bakınız. Dülger, 2020). Kişisel veriler teknolojik gelişmelere bağlı olarak farklı şekillerde ortaya

çıkabileceği için, hukuki metinlerde kişisel veri kapsamına giren bilgiler tüketici bir şekilde sayılmamıştır. Anayasa Mahkemesi kararlarında da “adı, soyadı, doğum tarihi ve doğum yeri gibi bireyin sadece kimliğini ortaya koyan bilgiler değil; telefon numarası, motorlu taşıt plakası, sosyal güvenlik numarası, pasaport numarası, özgeçmiş, resim, görüntü ve ses kayıtları, parmak izleri, IP adresi, e-posta adresi, hobiler, tercihler, etkileşimde bulunulan kişiler, grup üyelikleri, aile bilgileri, sağlık bilgileri gibi kişiyi doğrudan veya dolaylı olarak belirlenebilir kılan tüm veriler” kişisel veri olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de kişilerin “görüntüsünü”, “tıbbi verilerini”, “parmak izlerini”, “DNA profillerini”, “hücre örneklerini” ve “ev adresini” kişisel veri kapsamında değerlendirmektedir.¹⁶

“Kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı”, Anayasa’nın 20’nci maddesinde 2010 yılında yapılan değişiklikle hukukumuzda girmiştir. Buna göre: “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler ancak kanunda öngörülen hâllerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir”.

Anayasa’nın 20’nci maddesi gereğince kişisel veriler “kanunda açıkça öngörülen hâllerde” ya da “kişinin açık rızasıyla” işlenebilir. Ancak bir hizmetin sunulması ya da sözleşmenin kurulması, kişisel verilerin kaydedilmesi için izin verme şartına bağlanamaz (Kişisel Verileri Koruma Kurulu, 2018). Bu kurallara aykırı bir şekilde kişisel verilerin işlenmesi, kullanılması ya da kişisel verilerin ilgisiz üçüncü kişilerin eline geçmesi durumunda kişiler gerekli tedbirlerin alınmasını isteme hakkına sahiptir. Ayrıca bireylerin “kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme”, “bu verilere erişme”, “bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme” ve “amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenme” hakları da korunmaktadır.

Dolayısıyla devletin kişisel verileri hukuka aykırı bir şekilde işlemesi ve saklaması özel hayatın gizliliğini ihlal edecektir. Ayrıca kişisel verilerin yetkisiz

¹⁵ Esas Sayısı: 2015/32, Karar Sayısı: 2015/102, Karar Tarihi: 12.11.2015, R.G. Tarih-Sayı: 02.12.2015 – 29550.

¹⁶ Peck/Birleşik Krallık, Z./Finlandiya, S. ve Marper/Birleşik Krallık, Alkaya/Türkiye Davaları.

kişiler tarafından elde edilmesi, kullanılması veya ifşa edilmesi durumlarında da koruma yükümlüğü yerine getirilmezse özel hayatın gizliliği hakkı ihlal edilmiş olacaktır (*Nurcan Belin Başvurusu*, § 46).

Kişisel verilerin korunmasının önemi gün geçtikçe artmakta ve kişisel verileri koruma hukuku alanında düzenlemeler yapılmaktadır (kişisel verilerin korunması hukuku için bakınız. Dülger, 2020). Bu nedenle, kişisel veriler konusunda başta özel hayatın gizliliği ve diğer hakların korunması amacıyla, özel bir kanun çıkarılmıştır (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, m. 1). Yine bu Kanunla idari ve mali özerkliği bulunan bir kamu tüzel kişiliği olarak Kişisel Verileri Koruma Kurumu kurulmuştur. “Kişisel verilerin temel hak ve özgürlüklere uygun şekilde işlenmesini sağlamak”, “haklarının ihlal edildiğini ileri sürenlerin şikâyetlerini karara bağlamak”, “kanuna aykırı davranılması hâlinde idari yaptırım uygulamak”, kurumun yetkileri arasında yer almaktadır (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, m. 18 ve 22). Ayrıca, Türk Ceza Kanunu’nun 135 ila 140’ıncı maddeleri ile kişisel verilere ilişkin suçlar ve cezalar düzenlenmiştir.

b) Şeref ve İtibarın Korunması Hakkı

Kişinin şeref ve itibarının korunması, özel hayata saygı hakkı kapsamında korunan hukuki menfaatlerden biridir. Kişinin şerefinin, sosyal ve meslekî itibarının ihlal edilmesi çoğu zaman özel hayatın gizliliğinin ihlalini de gündeme getirmektedir. Özellikle ifade ve basın özgürlükleriyle ilgili davalarda bu tür ihlallerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Zira basında yer alan bir haberin veya fotoğrafın, kişilerin özel ya da aile hayatlarıyla ilgili olma ihtimali çok yüksektir (*Küchl/Avusturya*, § 63). Anayasa Mahkemesi, iki tarafın menfaatlerinin çatıştığı bu tür durumlarda, çatışan özgürlükler arasında makul bir denge kurulması gerektiğini kabul etmektedir. Bir kişinin özel hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkının başkalarının haklarıyla çatışması hâlinde, “peşinen özel hayata saygı hakkının daha öncelikli olduğu ve diğer hakkın görmezden gelinmesi gerektiği söylenemez” (*Birsen Berrak Tüzünataç Başvurusu*, § 48). Mahkeme önüne gelen bir davada bu dengenin kurulması için uygulanabilecek olan kriterleri belirlemiştir. Bunlar: “haber kamuya yararına yönelik bir tartışmaya yapacağı katkı”, “hedef alınan kişinin ünlülük derecesi ve haber veya makalenin konusu”, “ilgili kişinin haber

veya yazının yayımlanmasından önceki davranışı”, “yayımın içeriği, şekli ve sonuçları”, “haber veya makalenin yayınlanma şartları” gibi kriterlerdir (*İlhan Cihaner* (2), § 65-74).

Bireyin şeref ve itibarına zarar verebilecek bir durumun haberleştirilebilmesinin ön şartı, haberin kamu yararına yönelik bir tartışmaya katkı sağlamasıdır. Ancak kişi hakkında yapılan bir haberin güncelliğini yitirdikten sonra bile sürekli olarak karşısına çıkması, haber doğru bile olsa şeref ve itibarına zarar verecektir. Bu noktada kişinin toplum nezdindeki itibarını yeniden kazanabilmesi talebi “*unutulma hakkını*” gündeme getirmektedir.

c) Unutulma Hakkı

Özel hayatın gizliliği, kişisel verilerin ve kişilerin şeref ve itibarının korunması kapsamında yeni bir hak türü olan unutulma hakkının da değerlendirilmesi gerekir. Unutulma hakkı bireylerin internetteki güncel olmayan, yanıltıcı veya onur kırıcı nitelikteki kişisel verilerin silinmesini, yok edilmesini, sınırlandırılmasını, kişiyle bağlantısının kaldırılarak anonim hâle getirilmesini veya düzeltilmesini talep edebilme hakkıdır (Kelly ve Satolam, 2017: 3). 2009 yılında tartışılmaya başlanan bu hak, Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Google İspanya davasıyla yargı kararlarına yansımıştır (Forde, 2015: 84; Dülger, 2020: 492).

Teknolojik gelişmelerin özel hayatın gizliliği üzerinde oluşturduğu en büyük tehlikelerden biri de internette yer alan bir bilginin silinmesine rağmen kaybolmamasıdır. Geçmişte, kişiler hakkında yapılan bir habere ulaşabilmek için özel bir çaba sarfetmek, arşivleri araştırmak gerekiyordu. Ancak teknolojik gelişmeler sebebiyle internet ortamında paylaşılan bilgilerin pek çok insan tarafından görülmesi, paylaşılması, kopyalanması ve kaydedilip saklanması çok kolay hâle gelmiştir. İnternette paylaşılan bir bilginin kontrol edilebilmesi ya da tamamen silinmesi neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle internette paylaşılan kişisel bilgiler, “kendimize kazınmış, çıkarılması zor ve zahmetli bir dövme” olarak nitelendirilmektedir (Forde, 2015: 84). Unutulma hakkı, teknolojik gelişmelere bağlı olarak kişi hakkındaki bilgilerin, sürekli gündeme gelmesi yani unutulmaması sebebiyle ortaya çıkmış bir haktır. Zira geçmişte gerçek ya da tüzel kişiler hakkında yapılan bir haberin zaman içerisinde unutulması olağan bir durumdu. Ancak günümüzde yıllar önceki bir olaya ilişkin bilgilere bile ulaşmak hayatın olağan akışına uygun hâle gelmiştir.

Unutulma hakkı mahiyeti gereği özel hayatın gizliliği ile ifade ve basın özgürlükleri arasında makul bir denge kurma esasına dayanır. İnternette yer alan bir habere, haber güncelliğini ve kamuoyu önündeki önemini kaybetse bile oldukça kolay bir şekilde ulaşılabilir. Bu durum kişilerin şeref ve itibarları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle “ifade ve basın özgürlüğü ile kişilerin manevi varlığının geliştirilmesi hakkı arasında” makul bir denge kurulması gerekmektedir.

Bu hak Anayasamızda açık bir şekilde düzenlenmemiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi verdiği bir kararda bu hakkı tanımıştır (*N.B.B. Başvurusu*). Mahkeme’ye göre devlet, bireylerin geçmişte yaşadıklarının başkaları tarafından öğrenilmesinin engellenmesi ve bireye “yeni bir sayfa açma” imkânı verilmesi konusunda sorumludur. Mahkeme bu kararda kişisel verilerin silinmesini talep edebilme hakkının, “kişilerin geçmişlerinde yaşadıkları olumsuzlukların unutulmasına imkân tanımayı” da kapsadığını kabul etmiştir. Mahkeme’ye göre unutulma hakkı ile “basın özgürlüğünün ve halkın haber ve fikirlere ulaşma özgürlüğünün özüne” dokunmadan “ve aynı zamanda hak sahibinin çıkarlarını koruyacak şekilde” bir denge kurulmalıdır (*N.B.B. Başvurusu*, § 70).

B. Aile Hayatının Gizliliği Hakkı

Geleneksel olarak özel hayat ve mahremiyet denilince akla gelen kavramlardan biri de aile hayatıdır. Bu anlayışın bir sonucu olarak aile hayatının gizliliği hakkı, özel hayatın korunması kapsamında görülmektedir (Donay, 1974: 441). Kişinin özel hayatı; ferdi özel hayat ve aile hayatından oluştuğu gerekçesiyle, her iki hak Anayasa’nın 20’nci maddesinde “özel hayatın gizliliği” başlığı altında düzenlenmiştir. Ancak 20’nci maddenin gerekçesinde aile hayatı, hem özel hayatın bir parçası olarak görülmüş hem de ayrı bir kavram olduğu vurgulanmıştır (Anayasa’nın 20’nci maddesinin gerekçesi). Gerçekten de aile hayatının gizliliği ve özel hayatın gizliliği hakları çoğu zaman iç içe geçse de aslında farklı alanları ifade etmektedir. Öncelikle aile hayatının korunmasında süje aile iken, özel hayatın korunması hakkının süjesi bireydir. Aile hayat alanı diğer aile üyelerine açıktır (Okur, 2010: 7-8). Ancak özel hayat alanındaki bir bilgi, kişinin kendisinden başka herkese karşı gizlidir. Dolayısıyla diğer aile üyelerinin bunu öğrenmesi kişinin rızasına bağlıdır.

Konuyu örneklerle açıklamak gerekirse, eşler arasındaki iletişimin dinlenmesi hâlinde, bireylerin hem özel hayatları hem de aile hayatlarına müdahale edilmiş olacaktır. Hakların yarışması olarak da ifade edilen bu durumda, kişilerin her iki hakkın sağladığı korumayı da talep edebilmesi mümkündür (Gözler, 2017: 249). Ancak eşlerden birinin diğerinin telefon görüşmelerini dinlemesi, günlüklerini okuması ya da ortak eve gizli bir kamera yerleştirmesi gibi bir durumda özel hayat ve aile hayatı kavramlarının farkı ortaya çıkmaktadır.

Başka bir örnek de gebeliğin sonlandırılmasıyla ilgili olarak verilebilir. Türk Hukuku'nda evli bir kadın, isteğe bağlı olarak gebeliğin sonlandırılması talebinde bulunmuşsa, kadının rızasının yanında eşinin rızası da aranmaktadır (bu konuda karşılaştırmalı bir inceleme için bakınız. Sayar ve Kılıç Öztürk, 2018). Aynı şekilde doğum kontrolü amacıyla evli bir erkek ya da kadının çocuk yapma kabiliyetinin sonlandırılması için yapılan müdahaleler açısından da kişinin rızasının yanında eşin rızası da aranmaktadır (Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, madde 6/2). Özel hayat ile aile hayatının çatıştığı bu durumlarda, kanun koyucu aile hayatının korunmasını tercih etmektedir.

Anayasa'nın 20'nci maddesinde düzenlenen aile hayatının gizliliği hakkı negatif statü hakkıdır. 20'nci madde gereğince aile hayatı hem “devlet müdahaleleri karşısında” hem de “üçüncü kişilerin müdahaleleri” karşısında korunmaktadır. Üçüncü kişilerin müdahaleleri karşısında devletin yükümlülüğü, önleyici tedbirler alma ya da müdahalede bulunan kişilere yaptırım uygulama şeklindedir. Örneğin bir boşanma davasındaki iddiaların, tarafların kimlikleri belli olacak şekilde haber yapılması durumunda aile hayatının basın karşısında korunması gündeme gelecektir¹⁷.

Aile hayatının “devlet müdahaleleri karşısında” korunması ise mutlak bir hak değildir, yani haklı gerekçelerin bulunması hâlinde devlet aile hayatına müdahale edebilir. Ancak aile hayatına devletin müdahalesi çok istisnai hâllerde olmalıdır. Evlilik içinde eşler arasındaki cinsel saldırı eyleminin suç olarak düzenlenmesi¹⁸ bu konuda bir örnek oluşturur. Yine aile içinde şiddete

¹⁷ Bu konuda örnek bir karar için bakınız. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Esas Numarası: 2016/10054, Karar Numarası: 2019/2145, Karar Tarihi: 09.04.2019, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

¹⁸ Ancak soruşturma ve kovuşturmanın yapılması mağdurun şikâyetine bağlıdır (Türk Ceza Kanunu, m. 102/2).

uğrayan kadınların, çocukların ya da diğer aile bireylerinin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınan tedbirler de aile hayatına yönelik haklı bir müdahale oluşturur (bkz. Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun).

Uygulamada aile hayatının gizliliği ve korunmasıyla ilgili sorunlar daha çok aile içinde mahremiyetin yine aile bireyleri tarafından ihlal edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Örneğin boşanma davalarında aile hayatına ilişkin sırların açıklanması durumunda olduğu gibi. Bu konuda ortaya çıkan bir diğer sorun ise aile bireyleri, özellikle de eşler arasında özel hayatın koruma görüp görmeyeceği meselesidir. Örneğin eşlerden birinin gizlice diğer eşin günlüklerini ya da elektronik yazışmalarını okuması, telefonuna casus yazılım yüklemesi, ses ve görüntü kaydetmesi gibi durumlara sıkça rastlanmaktadır. Bu tür eylemlere genellikle boşanma davalarında delil elde etmek için başvurulmakla birlikte, bu eylemler hukukun diğer alanlarında da sonuç doğurmaktadır. Konunun çok farklı boyutları olması sebebiyle, her olayın özel şartları ve korunan hukuki menfaatlerin birlikte değerlendirilmesi gerekir. Yargıtay'ın da bu konudaki yaklaşımı ceza ve hukuk yargılamalarında farklılaşmaktadır. Örneğin zina sebebiyle açılan bir boşanma davasında kocanın, eşinin günlükliğini mahkemeye delil olarak sunması durumunda, eşlerin müşterek yaşamlarını sürdürdükleri yerin kadın için gizli mekân olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiştir (Akil, 2012: 1250-1255). Yargıtay 2. Hukuk Dairesi bir kararında, ortak konutun ailenin yaşam alanı olduğunu belirterek, bu alanlarda aile yaşamının gizliliği ve dokunulmazlığının, özel yaşama göre “önem ve öncelik taşıdığını” ifade etmiştir¹⁹. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi başka bir kararında da kişinin eşine hediye ettiği bir cep telefonuna “casus program” yükleyip konuşmalarını kaydetmek suretiyle hukuka aykırı yolla elde ettiği

¹⁹ Yargıtay'ın bu kararında evlilik birliğinde eşlerin, evliliğin devamı süresince birbirlerine sadık kalmaları zorunluluğuna dayanmaktadır (Türk Medeni Kanunu madde 185/3). Sadakat yükümlülüğünün söz konusu olduğu durumlarda, “eşlerin tek tek özel yaşamlarının değil, bütün olarak aile yaşamının gizliliği ve dokunulmazlığı önem ve öncelik taşır. Bu bakımdan evliliğin yasal yükümlülükler alanı, diğer eş için dokunulmaz değildir”. Bu nedenle, eşinin sadakatinden kuşkulanan tarafın, birlikte yaşadıkları konuta, “eşinin bilgisi dışında ses kayıt cihazı yerleştirerek, eşinin aleni olmayan konuşmalarını kaydetmesinde bu suretle sadakat yükümlülüğüyle bağdaşmayan davranışlarını tespit etmesinde özel hayatın gizliliğinin ihlalden söz edilemez”. “Aksine, aile birliğine ilişkin ortak yaşanan mekâna davalının, meşru olmayan bir amaç için arkadaşlarını kabul etmesinde, aile hayatının gizliliğini ihlal söz konusudur”. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas Numarası: 2007/17220, Karar Numarası: 2008/13614, Karar Tarihi: 20.10.2008, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

bir delilin değerlendirilebileceğini belirtmiştir.²⁰ Ceza yargılamalarında ise Yargıtay'ın yaklaşımı farklılaşmaktadır. Örneğin bir kararda, eşlerin özel yaşam alanına giren hususlara kolayca ulaşabilme imkânına sahip bulunmalarının, hiçbir sınır olmaksızın birbirlerini sürekli gözetleyip denetleyebilecekleri anlamına gelmeyeceği, özel hayatın gizliliği hakkının evlilikle tamamen ortadan kalkmayacağı ifade edilmiştir²¹.

C. Konut Dokunulmazlığı

Konut dokunulmazlığı, özel hayata saygı ve özel hayatın gizliliği hakkının bir unsurudur. Bu durum Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "özel ve aile hayatına saygı hakkı" başlıklı 8'inci maddesinde "konuta saygı gösterilmesi hakkı" şeklinde ifade edilmiştir. Anayasa'nın konut dokunulmazlığı başlıklı 21'inci maddesinde ise kimsenin konutuna dokunulamayacağı belirtilmiştir.

Anayasa Mahkemesi konut kavramını, "özel yaşamın ve aile yaşamının geliştiği, maddi olarak belirlenmiş yer olarak" tanımlamaktadır (Ayşegül Çengel Kömür ve Diğerleri Başvurusu, § 44). Ancak konut kavramı kişinin iş yerlerini de kapsayacak şekilde geniş olarak yorumlanmaktadır. Örneğin avukatlık bürolarında ve basın binalarında arama yapılması durumunda, bu yerler de konut kapsamında kabul edilebilmektedir (Niemiets/Almanya, §§ 30-33, Roemen ve Schmit/Lüksemburg, § 64-72).

Konut dokunulmazlığına yönelik müdahaleler, çoğunlukla özel hayatın gizliliği hakkına da bir müdahale oluşturur. Örneğin, suçu önlemek amacıyla veya suç işlendikten sonra delil elde etmek, sanığı veya şüpheliyi yakalamak amacıyla yapılan aramalar, özel hayatın gizliliği hakkına bir müdahale

²⁰ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas Numarası: 2012/21108, Karar Numarası: 2013/21067, Karar Tarihi: 17.09.2013, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

²¹ "...Ancak, kişinin, bir daha kanıt elde etme olanağının bulunmadığı ve yetkili makamlara başvurma imkânının olmadığı ani gelişen durumlarda, örneğin; kendisine karşı işlenmekte olan (cinsel saldırı, hakaret, tehdit, iftira veya şantaj gibi) bir suç söz konusu olduğunda ya da kendisine veya aile birliğine yönelen, onurunu zedeleyen, haksız bir saldırıyı önlemek için, kaybolma olasılığı bulunan kanıtların kaybolmasını engelleyip, yetkili makamlara sunarak güvence altına almak amacıyla, saldırıyı gerçekleştiren tarafın bilgisi ve rızası dışında, özel hayata ait bilgileri okuma, konuşma ve haberleşme içeriklerini veya özel hayata ilişkin ses ve görüntüleri dinleme, izleme ya da kaydetme, kişisel verileri kaydetme, ele geçirme ve yayma eylemlerinin hukuka aykırı olduğunu kabul etmek mümkün olmadığı gibi, esasen bu hâllerde kişinin hukuka aykırı hareket ettiği bilinciyle davrandığından da söz edilemez". Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas Numarası: 2019/2121, Karar Numarası: 2019/5170, Karar Tarihi: 17.04.2019, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

oluşturacaktır (*Ayşegül Çengel Kömür ve Diğerleri Başvurusu*, § 45). Ayrıca konutta yaşayan bir aile varsa, aile hayatına yönelik de bir müdahale söz konusu olacaktır. Konut dokunulmazlığı konusunda devletin karışmama, müdahale etmeme yükümlülüğü vardır. Ayrıca devlet, üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyi korumalıdır. Ancak Anayasa'nın 21'inci maddesinde sayılan gerekçelere bağlı olarak usulüne göre verilmiş hâkim kararıyla kişilerin konutuna girilmesi, arama yapılması ve buradaki eşyaya el konulması mümkündür. Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emriyle de yukarıdaki işlemler yapılabilir. Ancak yetkili merciin yazılı emrinin belirli süreler içinde görevli hâkimin onayına sunulması gerekir. Aksi hâlde, el koyma kendiliğinden kalkar.

D. Haberleşmenin Gizliliği Hakkı

Haberleşme bireylerin karşılıklı veya toplu bir şekilde sözlü, yazılı ve görsel olarak iletişim kurmalarına yönelik telefon konuşması, internet yazışmaları gibi faaliyetlerinin bütünüdür. “Posta, e-posta, telefon, faks ve internet aracılığıyla yapılan haberleşme faaliyetleri” haberleşme özgürlüğü ve haberleşmenin gizliliği kapsamında değerlendirilmektedir (*Bülent Polat Başvurusu*, § 64). Anayasa'nın 22'nci maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8'inci maddesi haberleşme özgürlüğünü ve haberleşmenin gizliliğini güvence altına almaktadır.

Haberleşmenin içeriğinin denetlenmesi, haberleşmenin gizliliğine yönelik ağır bir müdahale oluşturur (*Mehmet Koray Eryaşa*, § 50). Bu müdahalenin, Anayasa ve kanunlardaki şartlara uygun olarak yapılması gerekir. Bu konuda en sık karşımıza çıkan müdahale türü telefon dinlemeleridir. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 135'inci maddesinde, istisnai bir şekilde ve bazı şartlara uymak koşuluyla iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınmasına izin verilmektedir. AİHM kararlarında da suçların önlenmesi, kamu düzeni ve ulusal güvenlik gerekçeleriyle haberleşmenin dinlenmesinin mümkün olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu yetkinin kötüye kullanılmasını engelleyecek yasal tedbirlerin alınması zorunludur (Tezcan, Erdem, Sancakdar ve Önok, 2018: 503).

Haberleşmenin gizliliği konusunda uygulamaya yansıyan sorunlardan biri de kurumsal e-posta hesaplarının işverenler tarafından kontrol edilmesi

sonucunda edinilen bilgilere dayalı olarak işçinin iş akdinin feshedilmesidir. Mahkeme bu tür davalarda, “e-posta hesabı üzerinden yapılan iletişimin denetlenebileceğine ve iletişim araçlarının kullanım koşullarına ilişkin olarak önceden tam ve açık bir bilgilendirme” yapıp yapılmadığı konusunu değerlendirmektedir. Bu şekilde bir bilgilendirmenin olmadığı durumlarda, işçilerin kurumsal e-posta üzerinden yapılan kişisel yazışmalarının gizliliğinin korunması konusunda haklı bir beklentilerinin olduğunu kabul etmektedir (Celal Oraj Altunörgü Başvurusu, E.Ü. Başvurusu, A.A.Y. Başvurusu).

E. Özel Hayatın Gizliliğinin Korunması Kapsamındaki Hakların Sınırları

Hak ve hürriyetlerin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi, özel hayatın gizliliği hakkı ve onunla bağlantılı olan diğer haklar da sınırsız değildir. Bu hak ve hürriyetlerin Anayasa’da düzenlenen sebeplere bağlı olarak kanunla sınırlandırılması mümkündür. Örneğin bazı suçların soruşturulması veya önlenmesi ya da başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması amacıyla özel hayatın gizliliğine müdahale edilmesi gerekebilir. Ancak hak ve hürriyetlere yapılacak sınırlamaların, Anayasa’nın 13’üncü maddesinde belirtilen şartlara uygun olması gerekir.

Anayasa’nın 13’üncü maddesine göre temel hak ve hürriyetler; “özlerine dokunulmaksızın”, “yalnızca Anayasa’nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak”, “ancak kanunla sınırlandırılabilir”. Temel hak ve hürriyetlere yönelik sınırlamalar, “Anayasa’nın sözüne ve ruhuna”, “demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyet’in gereklerine” ve “ölçülülük ilkesine” aykırı olamaz.

Anayasa Mahkemesi, özel hayatın gizliliği hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan bireysel başvurularda, öncelikle özel hayata yönelik bir müdahale olup olmadığını belirlemektedir. Davadaki meselenin özelliklerine göre, olayın hangi hak kapsamında değerlendirileceğine karar vermektedir. Bazı durumlarda konut dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, haberleşmenin gizliliği veya kişisel verilerin korunması haklarının birkaçı açısından birlikte inceleme yapmaktadır.

Mahkeme özel hayata yönelik bir müdahaleyi ve bu müdahalenin Anayasa’da yer alan haklardan hangisine yönelik olduğunu tespit ettikten

sonra müdahalenin ihlal oluşturup oluşturmadığını değerlendirmektedir. Örneğin Anayasa'nın 20'nci maddesi kapsamında özel hayatın gizliliği hakkına yönelik bir müdahale tespit ettiğinde, ikinci aşamada müdahalenin haklılığını sorgulamaktadır. Bu aşamada Mahkeme, müdahalenin Anayasa'nın 13'üncü maddesinde öngörülen “kanun tarafından öngörülme, meşru amaç taşıma, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmama kriterlerine uygun olup olmadığını” araştırmaktadır.

III. ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKINI KORUMADA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE KORUMA MEKANİZMALARI

A. Özel Hayatın Gizliliği Hakkını Korumada Devletin Yükümlülükleri

İnsan hakları kişinin sırf insan olmak itibarıyla sahip olduğu hak türüdür. İnsan haklarının öncelikli muhatabı devlettir. Başka bir ifadeyle bu haklar esas itibarıyla devlete karşı ileri sürülür. Ancak insan haklarının sadece anayasalarda tanınması ve devletin bunlara müdahale etmemesi hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Bunun için hak ve hürriyetlerin birtakım mekanizmalarla korunması da gerekmektedir. Negatif statü hakları bağlamında devletin yükümlülükleri “*koruma*” ve “*müdahale etmeme*” şeklindedir. Özel hayatın gizliliğinin devletin müdahaleleri karşısında korunması insan hakları ve anayasa hukukuyla ilgili bir meseledir. Üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyin özel hayatının korunması ise hem özel hukukun kişilik haklarını koruyucu hükümleri hem de ceza hukuku mevzuatı vasıtasıyla sağlanmaktadır (Özbudun, 1977: 267).

Özel hayatın gizliliği hakkı konusunda devletin ilk yükümlülüğü, bu hakka haklı gerekçeler olmadan müdahale etmemektir. İkinci yükümlülüğü ise üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyin özel hayatını korumaktır. Özel hayatın gizliliğine yönelik üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında devletin görevinin, muhtemel saldırıları caydırmak ve önlemek, ayrıca mevcut saldırıları durdurmak ve cezalandırmak olduğunu söyleyebiliriz. Bunun için etkili bir kolluk, icra ve mahkeme teşkilatı kurulması, ayrıca internet ortamında gerçekleşen hak ihlallerini derhal durdurmayı sağlayacak mekanizmaların oluşturulması gerekir.

B. Teknolojik Gelişmeler Karşısında Özel Hayatın Gizliliğinin Korunması

Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler özellikle son yıllarda oldukça hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Günümüzde insanların e-posta ve diğer elektronik iletişim türlerine sürekli olarak bağlı olması beklenen ve olağan bir durum olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle 2019 yılında başlayan küresel salgın nedeniyle, çalışma hayatından eğitim hayatına kadar pek çok alanın teknolojik araçlar vasıtasıyla yürütülmesi zorunluluğu doğmuştur. Günümüzde cep telefonu, tablet, bilgisayar, akıllı saat gibi elektronik cihazların, insanların bireysel ya da toplumsal hayatıyla âdeta bütünleştiğini söylemek mümkündür. Şüphesiz ki teknolojiye yaşanan bu hızlı değişim dünyayı birbirine bağlaması, insan sağlığına hizmet etmesi, verimliliği artırması, eğitime katkı sağlaması gibi dünya çapında pek çok soruna çözümler sunmuştur (Day, 2018: 8).

Bu noktada günümüzde hukuk, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin pek çok alanında tartışılan önemli bir soru ile karşı karşıya kalınmaktadır: Teknolojik gelişmelerin tüm olumlu yönlerine karşın, toplumsal olarak sahip olduğumuz pek çok değerden ve bazı kişisel haklarımızdan vazgeçmek zorunda mı kalıyoruz? Şüphesiz çalışmamızın konusu açısından bu soruya kapsamlı bir cevap vermek mümkün değildir. Zira teknolojik gelişmeler çok farklı alanlarda sonuç doğurmaktadır. Üstelik gelişmenin sürekliliği nedeniyle bu olumsuzluklar her geçen yıl daha da farklılaşmakta ve artmaktadır. Kişinin özel hayatını etkileyen teknolojik gelişmeler karşısında, özel hayatın gizliliği hakkını koruyan hukuki düzenlemelerin önemi de artmaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan gizlilik ihlali tartışmaları da göz önünde bulundurulduğunda, hukuki koruma mekanizmalarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Teknolojik gelişmeler, özel hayatın tüm alanlarını, birçok farklı şekilde tehdit etmektedir. Özel hayatın gizliliğinin korunması konusunda ortaya çıkan sorunlar, yeni birtakım hakları gündeme getirmekte ve yeni hukuki düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Örneğin *kişisel verilerin korunması hakkı*, *unutulma hakkı* gibi haklar teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır.

Özel hayatın gizliliğinin korunması konusunda teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak ortaya çıkan sorunlara, kişinin bulunduğu mekânın

ya da telefon görüşmelerinin dinlenilmesi, çeşitli casus yazılımlarla kişisel bilgisayarının kontrol edilmesi hatta bu yolla mahrem alanlarının gözetlenmesi veya hareketlerinin takip edilmesi gibi durumlar örnek verilebilir. Bu tür fiziksel gözetlemelerin dışında, sosyal medya platformları ve iletişim uygulamaları gibi vasıtalarla kişilerin siyasi eğilimleri, dinî inançları veya ilgi alanları gibi özel hayatlarına ilişkin bilgilerin elde edilmesi ve kullanılması da söz konusu olabilmektedir. Bunların dışında kimlik bilgileri, okul kayıtları, vergi kayıtları, sağlık kayıtları, banka kayıtları, kredi kartı bilgileri ya da parmak izi, DNA, ses gibi pek çok kişisel verinin çeşitli yöntemlerle toplanması ve işlenmesi mümkün hâle gelmiştir (biyometrik verilerin işlenmesi hakkında bakınız. Erdinç, 2020). Veri madenciliği, büyük veri, bulut ve yapay zekâ gibi teknolojik uygulamalar sebebiyle bireylerin kişisel verileri üzerindeki kontrolleri giderek azalmış ve özel hayatın gizliliğinden geriye ne kaldığı sorgulanır hâle gelmiştir (bu kavramlar hakkında bakınız. Turan, 2021).

İnternet, sosyal medya platformları ve iletişim uygulamaları bireylerin günlük hayatında birtakım kolaylıklar sağlamış, iletişim imkânlarını büyük ölçüde genişletmiştir. Bununla birlikte özellikle bu tür platformlarda kişisel bilgilerin paylaşılması mahremiyetin ihlali, kimlik bilgilerinin ve kişisel verilerin ele geçirilmesi, taciz gibi pek çok olumsuz sonucu da beraberinde getirmektedir. 2017 yılında ortaya çıkan ve sosyal medya kullanıcılarının izni olmadan toplanan kişisel verilerin analiz edilerek çok farklı amaçlar için kullanılabileceğini ortaya koyan “*Cambridge Analytica Skandalı*” bu konuda önemli bir örnektir (Aksoy ve Türkölmez, 2020).

Sosyal medya platformları vasıtasıyla kişilerin rızası dışında verilerinin toplanması ve işlenmesi, özel hayat konusunda tartışılması gereken başka sorunlara da yol açmaktadır. Örneğin sosyal medyada yer alan paylaşımlar nedeniyle insanların işlerini kaybetmesi dahi mümkündür. Yargıtay bazı kararlarında işçinin, hastalık nedeniyle rapor aldığı bir dönemde sosyal paylaşım sitesinde deniz kenarında tatil yaptığını gösterir fotoğraflar paylaşmasını, işçinin isim vermeksizin iş yerindeki başka bir çalışana hakaret ve sataşma niteliğinde mesajlar paylaşmasını, bir hemşirenin hastane adı ve logosu görünecek şekilde “hasta gelmesin diye dua ederken biz” şeklinde bir

paylaşım yapmasını iş akdinin feshi için haklı sebep olarak görmüştür.²² Sosyal medya hesapları iş başvurularında ve personel seçim süreçlerinde de önemli bir etken olmaktadır (Yılmaz, 2016: 37; Slovensky ve Ross 2012: 56). Londra'da yapılan bir araştırmaya göre, iş başvurusunda bulunan 16 ila 34 yaş arasındaki her on kişiden birinin başvurusu, sosyal medya hesabında yayınladıkları şeyler yüzünden reddedilmiştir (Garone, 2014). İş başvurusunda bulunan kişilerin, herkese açık olarak paylaştıkları bilgilerinin araştırılması, özel hayatın ihlali olarak görülmeyebilir. Ancak son zamanlarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde şirketlerin, iş başvurularını değerlendirirken adayları sosyal medyada bir şirket yöneticisi ya da çalışanıyla arkadaş olmaya zorlaması hatta hesaplarının şifrelerini talep etmeleri gibi durumlarla karşılaşmaktadır (Slovensky ve Ross, 2012: 63-64). Bu uygulamalar özel hayatın gizliliği hakkına meşru olmayan bir müdahale oluşturmaktadır.

Özel hayatın gizliliği hakkını ihlal edebilecek teknolojik gelişmeler şüphesiz ki bunlarla sınırlı değildir. Tıp veya biyoloji alanındaki bazı araştırmalar ve uygulamalar da özel hayatın gizliliği ve mahremiyet hakkı kapsamında sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin biyolojik veri bankaları ve genetik araştırmalar insan hakları alanında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu tür bilimsel çalışmalar, uygulamalar ya da genetik analizler kapsamında elde edilen bilgilerin kötüye kullanılması suretiyle özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesi mümkündür. Zira bu tür uygulamalarla kişinin sağlık durumu, fiziksel ve psikolojik özellikleri gibi bilgilere ulaşılabilir (Emir, 2013: 23). Günümüzde hukuki anlamda çok fazla gündeme gelmese bile, gelecekte özel hayatın korunmasının karşı karşıya kalacağı önemli sorunlardan biri de bu konu olacaktır. Bu nedenle bu alanın kanunla düzenlenerek, bu tür verilerin kötüye kullanılmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Ülkemizde de bu amaçla "DNA Verileri ve Milli DNA Veri Bankası Kanunu Tasarısı" hazırlanmış ancak bu tasarı kanunlaşmamıştır (Tasarı hakkında, Özbek, 2007).

²² Yargıtay 9. Hukuk Dairesi: Esas Sayısı: 2016/34334, Karar Sayısı: 2018/752, Karar Tarihi: 21.1.2018; Esas Sayısı: 2016/17532, Karar Sayısı: 2017/12196, Karar Tarihi: 6.7.2017; Esas Sayısı: 2016/22368, Karar Sayısı: 2017/14208, Karar Tarihi: 26.9.2017, Esas Sayısı: 2015/46017, Karar Sayısı: 2016/11591, Karar Tarihi: 26.5.2016, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

C. Özel Hayatın Gizliliği Hakkını Koruma Mekanizmaları

Hukukumuzda özel hayatın gizliliği, idari veya yargısal yollarla korunmaktadır. Hukuk davaları, ceza davaları ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolu yargısal koruma araçlarıdır. Özel hayatın gizliliğinin devlet müdahaleleri karşısında yargısal yollarla korunması anayasa ve kanunlarda yer alan hakları koruyucu hükümler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Anayasa'nın 13'üncü maddesinde devletin hak ve hürriyete hangi şartlarda müdahale edebileceği düzenlenmiştir. Bu ilkelere uygun olarak Ceza Muhakemesi Kanunu'nda kamu makamlarının özel hayata müdahalelerinde uyması gereken kurallar düzenlenmiştir. Örneğin kanunda şüphelinin veya sanığın üstü, eşyası, konutu, iş yeri veya ona ait diğer yerlerin aranmasına ve ispat aracı niteliğindeki eşyalara el konulmasına, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesine, teknik araçlarla izleme yapılmasına, beden muayenesi ve bedenden örnek alınmasına ilişkin koruma tedbirlerine yer verilmiştir (bu konularda ayrıntılı bilgi için bakınız. Öztürk, Kazancı ve Soyer Güleş, 2019).

Üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyin korunması için Türk Ceza Kanunu'nda özel hayata karşı suçlar düzenlenmiştir. “Haberleşmenin gizliliğini ihlal”, “kişiler arasındaki görüşmelerin dinlenmesi ve kayda alınması”, “özel hayatın gizliliğini ihlal”, “kişisel verilerin kaydedilmesi”, “verileri hukuka aykırı olarak verme ve ele geçirme”, “verileri yok etme” suçları bu kapsamdadır (Yurtcan, 2020). Ayrıca Kanun'un 116'ncı maddesinde “konut dokunulmazlığının ihlali” de suç olarak düzenlenmiştir.

Üçüncü kişilerden gelebilecek saldırılar karşısında bireyin özel hayatının özel hukuk hükümlerince korunması konusu da oldukça kapsamlıdır. Kişilik haklarının ihlali söz konusu olduğunda koruyucu davalar veya tazminat davaları açılabilmesi mümkündür. Koruyucu davalar saldırının önlenmesi, saldırının durdurulması ve tespit edilmesi şeklindedir. Kişilik haklarının basın yoluyla ihlal edilmesi (Esendal, 2018), sosyal medyada gerçekleşen ihlaller (Akkurt, 2020), kişinin görüntüsünün rızası dışında ticari amaçlarla kullanılması gibi durumlarda hukuk davaları yoluyla koruma veya zararın giderilmesi talep edilebilir. Şüphesiz özel hayatın gizliliğinin korunmasına yönelik hukuki düzenlemeleri bu örneklerle sınırlamak mümkün değildir.

Özel hayatın gizliliği hakkı ihlal edilen bireylerin, olağan yargı yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapabilmesi de mümkündür. Bu yollara başvurmasına rağmen hak ihlalinin devam etmesi hâlinde nihai olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapılabilmektedir.

İnsan hakkı ihlalleri konusunda yargısal yollar dışında bağımsız idari otoriteler vasıtasıyla da koruma sağlanabilmektedir. Hukukumuzda, belirli bir alanla ilgili hürriyetlere güvence sağlamak amacıyla, bu alanla ilgili ortaya çıkan şikâyet, itiraz veya uyuşmazlıkları çözmekle görevli, bağımsız idari kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar gerektiğinde yaptırım uygulamak suretiyle belirli hak ve hürriyetleri koruma fonksiyonunu yerine getirmektedir (Atar, 2019: 153-154). Kişisel Verileri Koruma Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu gibi kurumlar bu konuda örnek gösterilebilir.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nda düzenlenen hususlarda önce veri sorumlusuna başvurmak şartıyla, Kişisel Verileri Koruma Kurulu'na başvurulabilir. Kurul'a başvurulmuş olması yargı yoluna başvurma hakkını engellemez. İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun hükümleri gereğince, internet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle özel hayatının gizliliğinin ihlal edildiğini iddia eden kişiler, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'na doğrudan başvurarak içeriğe erişimin engellenmesini talep edebilir. Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde erişimin engellenmesinin doğrudan Kurum tarafından yapılması da mümkündür (madde 9/A). Bu hükümler özel hayatın gizliliğinin internet ortamında ihlal edilmesi durumunda derhal müdahale edilmesi imkânı vermektedir. Özel hayatın gizliliğinin ihlali hâlinde İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na da başvurulabilir. Bu idari kurullara başvurmak aynı zamanda yargı koruması talep etmeyi engellememektedir.

Sonuç

Özel hayatın gizliliği hakkı, kişinin özel hayatına ilişkin hususları, başkalarıyla paylaşıp paylaşmayacağına, kimlerle ne kapsamda ve ne zaman paylaşacağına kendisinin karar verebilmesidir. Özel hayatın gizliliği hakkı, teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde de teknolojik gelişmeler, insan hakları alanında en çok özel hayatın gizliliği ve korunması haklarını etkilemektedir. Hatta bu gelişmeler neticesinde “mahremiyet hakkı” kavramı da büyük ölçüde değişmiştir. Mahremiyet hakkı başlangıçta kişinin başkalarının algısından uzakta kalma, yalnız bırakılma hakkı olarak tanımlanmıştır. Ancak zamanla sosyal hayat içinde, kamuya açık alanlarda da mahremiyetin korunması ihtiyacı hasıl olmuştur. Günümüzde özel hayatın gizliliğinin korunması talepleri dijital ortamları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Ancak internet ortamının doğası gereği, burada paylaşılan bir bilgi veya görüntünün tamamen silinmesi veya yok edilmesi mümkün değildir. Burada Thomas Jefferson’ın devlet için kullandığı, “sana her ihtiyacın olanı sunabilecek güçte bir devlet, aynı zamanda sahip olduğun her şeyi senden çekip alabilecek güçtedir” sözünü (Løkke, 2020: 58) internet kullanımı için uyarlayabiliriz. Buna göre, her ihtiyacımızı sunabilen bu gücün, aynı zamanda sahip olduğumuz her şeyi elimizden alabileceğini unutmamak gerekir.

Bu nedenlerle, kişilerin özel hayat alanlarının sınırlarını bağımsız bir şekilde çizebilme hürriyetlerini güvence altına alacak, hukuk kurallarına ihtiyaç vardır. Benzer ihtiyaç kişilerin genetik bilgilerinin korunması için de geçerlidir. Ancak teknolojideki hızlı ilerleme, yapılan kanuni düzenlemeleri de yetersiz hâle getirebilmektedir. Bu sebeple gerek ulusal gerekse uluslararası mevzuatta, özel hayata ilişkin kavramlar kesin bir şekilde tanımlanmamıştır. Örneğin nelerin “özel hayat” alanına ilişkin olduğu, nelerin “kişisel veri” olduğu tahdidi bir şekilde sayılmamıştır. Bu durum, özel hayatın korunması konusunda yargı organlarına önemli bir yetki vermiştir. Hukukumuz açısından özel hayatın gizliliği ve korunması konusu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ve Anayasa Mahkemesi’nin içtihatlarıyla sürekli gelişmekte ve bu alan adeta “yaşayan bir hukuk” hâline gelmektedir.

Kaynakça

- Akil, C. (2012). Yargıtay kararları ışığında medeni yargılama hukukunda hukuka aykırı biçimde elde edilmiş delillerin değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesi, *AÜHFD*, 61 (4), 1223-1270.
- Akkurt, S. S. (2020). *Sosyal medyada gerçekleşen ihlaller karşısında kişilik hakkının korunması* (2. Basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Aksoy, A. ve Türkölmez, O. (2020). Dijital çağa demokrasiyi çağırmak: Cambridge analytica skandalı. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 3 (1), 41-59.
- Araslı, O. (1979). Özel yaşamın gizliliği hakkı ve T.C. Anayasasında düzenlenişi. Yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara.
- Arslan Öncü, G. (2020). *Bireysel başvuruda özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı* (1. Basım). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Atar, Y. (2019). *Türk anayasa hukuku* (13. Basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2020). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 8. madde rehberi: özel hayata ve aile hayatına, konuta ve haberleşmeye saygı hakkı. 17.2.2021, <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/482020115014Guide%20Art%208-TUR.pdf>.
- Boyar O. ve Kama Işık S. (2019). Dördüncü kuşak haklar ve bilişim teknolojilerinin doğuşunda mahremiyet kavramına karşılaştırmalı bir bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı*, 25 (2), 602-623.
- Bozlak, A. (2013). Kamusal bağlamda özel hayatın korunması: ABD Federal Yüksek Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi uygulaması arasında mukayeseli bir inceleme. *TBB Dergisi*, (109), 55-92.
- Day, J. (2018). Privacy vs. technology: What privacy rights do we have and how can we protect these rights? Yayınlanmamış doktora tezi, Queen's University of Belfast School of History, Anthropology, Philosophy, and Politics.
- Dinç, G. (2009). Uluslararası belgeler bağlamında özel yaşamın korunması. Özel yaşamın gizliliği paneli (*Aile Yaşamı, Konut, Haberleşme ve Kişisel Verilerin Saklanması*) içinde (14-54). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Donay, S. (1974). Özel hayata saygı gösterilmesi hakkı üzerine kuzey ülkeleri hukukçularının kongresi, *İÜHFM*, 39 (1-4), 439 – 449.

- Dülger, M. V. (2020). *Kişisel verilerin korunması hukuku* (3. Basım). İstanbul: Hukuk Akademisi.
- Emir, M. (2013). Hukuki ve etik yönleri ile biyotıp araştırmalarında biyobankalar. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erdinç, G. H. (2020). Ölçülülük ilkesi ve açık rıza kapsamında biyometrik verilerin işlenmesi. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 2 (1), 1-19.
- Esendal, N. (2018). *Basın yolu ile kişilik haklarının ihlali*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Forde, A. (2015). Implications of the right to be forgotten. *Tulane Journal of Technology and Intellectual Property*, 18(1), 83-132.
- Garone, E. (3 Kasım 2014). Can social media get you fired? 01.02.2021, <https://www.bbc.com/worklife/article/20130626-can-social-media-get-you-fired>.
- Gözler, K. (2017). *İnsan hakları hukuku* (1. Basım). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hughes, K. (2019). The public figure doctrine and the right to privacy. *Cambridge Law Journal*, 78 (1), 70-99.
- İnceoğlu, S. (1997-1998). ABD anayasa hukukunda mahremiyet hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 19-20, 173-186.
- Kelly, M. J. ve Satolam D. (2017). The right to be forgotten. *University of Illinois Law Review*, 2017(1), 1-64.
- Kişisel Verileri Koruma Kurulu. (2018). 16.02.2018 tarih ve 2018/19 sayılı karar. 14.03.2021, <https://kvkk.gov.tr/Icerik/5412/Acik-Rizanin-Hizmet-Sartina-Baglanmasi>.
- Lökke, E. (2020). *Dijital toplumda özel hayat* (2. Basım). (D. Başak, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2016.).
- Özbek, V.Ö. (2007). DNA verileri ve Türkiye Milli DNA Veri Bankası Kanunu Tasarısı hakkındaki görüşlerimiz. *Ceza Hukuku Dergisi*, 2, (3), 47-76.
- Özbudun, E. (1977). Anayasa hukuku bakımından özel haberleşmenin gizliliği. *Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı*, 1, 265-297.
- Öztürk, B. (ed.). (2020). *Nazari ve uygulamalı ceza muhakemesi hukuku ders kitabı* (11. Basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Öztürk, B., Kazancı, E. ve Soyer, G. (2019). *Ceza muhakemesi hukukunda koruma tedbirleri* (3. Basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Salihpaşaoğlu, Y. (2013). Özel hayatın kapsamı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ışığında bir değerlendirme, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 227-266.
- Sayar, T. ve Kılıç Öztürk, Y. (2018). Türkiye’de uygulanan kürtajda eşin rızasını alma zorunluluğu ve Amerikan yargısından bir örnek: Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey Kararı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 321-349.
- Slovensky, R. ve Ross, W. H. (2012). Should human resource managers use social media to screen job applicants? *Managerial and Legal Issues in the USA*, 14, 55-69.
- Şen, E. (1996). *Devlet ve kitle iletişim araçları karşısında özel hayatın gizliliği ve korunması*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- TDK. (2020). Mahremiyet. 30.01.2020, <http://www.tdk.gov.tr>.
- TDK. (2020). Özel Hayat. 30.01.2020, <http://www.tdk.gov.tr>.
- Tezcan, D., Erdem, M. R., Sancakdar, O. ve Önok, R. M. (2018). *İnsan hakları el kitabı* (7. Basım). Ankara: Seçkin yayınları.
- Turan, M. (2021). *Bilişim hukuku* (5. Basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, G. (2004). Özel hayat, aile hayatı, haberleşme ve mesken: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 8. maddesinin genişlemiş yorumu ile sağlanan koruma. *İnsan hakları avrupa sözleşmesi ve adli yargı sempozyumu* içinde (385-426). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Yılmaz, P. (2016). Sosyal medyanın insan kaynakları yönetiminde işe alım süreci üzerindeki etkisi. *ABMYO Dergisi*, 41, 35-50.
- Yurtcan, E. (2020). *Yargıtay kararları ışığında özel hayata karşı suçlar* (2. Basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (01), 181-200.
- Yüksel, S. (2012). *Özel yaşamın bir parçası olarak telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin gizliliğine önleyici denetimle müdahale* (1. Basım). İstanbul: Beta Basım Yayın.

METİN İÇERİSİNDE YER ALAN MAHKEME KARARLARI

A.A.Y. Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2016/13011, Karar Tarihi: 29/9/2020.

Alkaya/Türkiye Davası, AİHM, Başvuru numarası: 42811/06, 9 Ekim 2012, <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-125912>, erişim 17.02.2021.

Ata Türkeri Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/6057, Karar Tarihi: 16/12/2015, R.G. Tarih ve Sayı: 5/2/2016-29615.

Ayşegül Çengel Kömür ve Diğerleri Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2016/56228, Karar Tarihi: 23/6/2020, R.G. Tarih ve Sayı: 30/7/2020-31201.

Bărbulescu/Romanya, AİHM, Başvuru Numarası: 61496/08, 5 Eylül 2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177082>, erişim 17.02.2021.

Birsen Berrak Tüzünataç Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2014/20364, Karar Tarihi: 5/10/2017, R.G. Tarih ve Sayı: 14/11/2017-30240.

Bülent Polat Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/7666, Karar Tarihi: 10/12/2015, R.G. Tarih ve Sayı: 3/2/2016-29613.

Bülent Polat Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/7666, Karar Tarihi: 10/12/2015, R.G. Tarih ve Sayı: 3/2/2016-29613.

Celal Oraj Altunörgü Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2018/31036, Karar Tarihi: 12/1/2021 R.G. Tarih ve Sayı: 5/2/2021-31386.

E.Ü. Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2016/13010, Karar Tarihi: 17/9/2020, R.G. Tarih ve Sayı: 14/10/2020-31274.

Feride Gökvardar Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2016/72747, Karar Tarihi: 2/12/2020, R.G. Tarih ve Sayı: 2/3/2021-31411.

Folgerø ve Diğerleri/Norveç, AİHM, Başvuru Numarası: 15472/02, 29 Haziran 2007.

H.Ç. Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2017/14907, Karar Tarihi: 30/9/2020, R.G. Tarih ve Sayı: 9/12/2020-31329.

H.K. Ve Diğerleri Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2015/2738, Karar Tarihi: 21/3/2018.

Halford/Birleşik Krallık, AİHM, Başvuru Numarası: 20605/92, 25 Haziran 1997, <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58039>, erişim 17.02.2021.

Halime Sare Aysal Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/1789, Karar Tarihi: 11/11/2015, R.G. Tarih ve Sayı: 24/12/2015-29572.

- İlhan Cihaner Başvurusu (2), Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/5574, Karar Tarihi: 30/6/2014.
- Mehmet Koray Eryaşa Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/6693, Karar Tarihi: 16/4/2015, R.G. Tarih- Sayı: 13/7/2015-29415.
- Murat Deniz Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2014/5318, Karar Tarihi: 21/9/2016.
- Murat Karataş Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2014/9462, Karar Tarihi: 15/2/2017.
- N.B.B. Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2013/5653, Karar Tarihi: 3/3/2016, R.G. Tarih ve Sayı: 24/8/2016-29811.
- Niemietz/Almanya, AİHM, Başvuru Numarası: 13710/88, 16 Aralık 1992, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887>, erişim 12.03.2021.
- Niemietz/Almanya, AİHM, Başvuru Numarası: 13710/88, 16 Aralık 1992, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887>, erişim 20.02.2021.
- Peck/Birleşik Krallık, AİHM, Başvuru Numarası: 44647/98, 28 Ocak 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-60898>, erişim 20.02.2021.
- Roemen ve Schmit/Lüksemburg, AİHM, Başvuru Numarası: 51772/99, 25 Şubat 2003.
- S. ve Marper/Birleşik Krallık Davası, AİHM, Başvuru numarası: 30562/04 ve 30566/04, 4 Aralık 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-114903>, erişim 17.02.2021.
- von Hannover/Almanya (no. 2), AİHM, Başvuru no: 40660/08 ve 60641/08, 7 Şubat 2012, <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-109029>, erişim 17.02.2021.
- Z./Finlandiya, AİHM, Başvuru numarası: 22009/93, 25 Şubat 1997, <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58033>, erişim 17.02.2021.
- Z.A. Başvurusu, Anayasa Mahkemesi, Başvuru Numarası: 2015/6302, Karar Tarihi: 12/9/2019.

HUKUK BAKIŞ AÇISIYLA MAHREMİYET HAKKI VE İHLALİ

Esra GÜLTEKİN¹

Mahremiyeti tek bir disiplinin kapsamında kalarak bütün yönleriyle ele almak mümkün değildir. Hukuk disiplini bakımından da mahremiyet ele alındığında, yeterli açıklamanın yapılabilmesi için yine diğer alanlara da temas etmek gerekecektir. Bu ihtiyaç, bir yönüyle hukukun yapısından diğer yönüyle mahremiyetin olgunlaştığı zeminden kaynaklanmaktadır. Zira “her hukuki müessese, hatta her hukuki kaidenin arkasında: uzun bir tarih, derin bir felsefe, ilmî bir iktisat ve geniş bir sosyoloji vardır.” (Arsal, 1943: 24). Ancak bu çalışma, mahremiyeti temas ettiği her alanı kapsayacak şekilde ele alabilecek genişlikte olamayacağı için yalnızca bir “hak” olarak mahremiyetin çerçevesi çizilmeye gayret edileceği gibi bu hakkın ihlal edilmesi hâli de ayrıca ele alınacaktır. Bu kapsamda hukukun konusu olan mahremiyet hakkı, bu hakkın hukuk sahasına çıkış süreci, bu hakka dair bugünkü düzenlemeler ve mahremiyet ihlalinin bugünkü örnekleri ile ihlallere karşı başvurulabilecek hukuki yollar makalenin hacmi el verdiğince incelenecektir. Bununla birlikte çocukların mahremiyet haklarının ihlaline ayrıca yer verilecektir. Nitelikli korumaya muhtaç olan çocukların, dijital zamanların imkânları ve değişen toplumsal yapıların sonucu olarak daha fazla hak ihlaline, özellikle de mahremiyet hakkı ihlaline maruz kalmaları, bu dönemin ihtiyaçlarını karşılar nitelikte daha

¹ Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-5690-4162, egultekin@fsm.edu.tr

özenli ve kapsamlı uygulamaları zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluktan yola çıkarak, dijital çağa özgü durumlarla çocukların mahremiyet haklarının ihlali meselesine ayrıca bir başlık açılacağı gibi diğer ilgili bahisler içinde de konuya gereklikçe yer verilecektir.

Mahremiyet Hakkını Tanımlama Çabaları

Bir yandan mahremiyetin daha fazla korunması talep edilip diğer yandan da bunu talep edenlerin çoğunun, gündelik hayattaki gelişmelere bağlı olarak mahremiyet hakkını daha fazla tehdit altında bıraktığı savunulmaktadır. Fakat bu tartışmaların arasında, tartışmaların konusunu oluşturan olguyu ifade etmek üzere kullanılan “mahremiyet hakkı” kavramının anlamı ve kapsamı üzerinde bir uyuşmanın varlığından söz etmek güçtür. Ancak hakka yönelik koruma aşamasına geçebilmek için mahiyetinin tam olarak anlaşılması gerekmektedir. Fakat mahremiyetin çok anlamlılığı ve belirsizliği, onu tanımlama girişimlerini de zorlaştırmaktadır (Yüksel, 2009: 277). Buna bağlı olarak mahremiyet hakkı da içerik ve kapsam bakımından tanımlanması zor bir hak niteliği kazanmaktadır (Posner, 1978: 393). Bu hakkı açıklamaya çalışan ifadeler, yer yer birbirine yaklaşıp da yapılan tanımlarda mahremiyet hakkının farklı yönlerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Mahremiyet hakkına ilişkin ilk makalelerden birini yazan Warren ve Brandeis, bu hakkı “yalnız bırakılma hakkı; hakların en kapsamlısı ve özgür insanlar tarafından en çok değer verileni” (Warren ve Brandeis, 1890: 195) olarak ifade ediyor. Mahremiyet hakkı için yapılan en yaygın tanımlamanın yazarı Westin ise “mahremiyet bireylerin, grupların veya kurumların kendilerine dair bilgilerin ne zaman, nasıl ve ne ölçüde diğerlerine aktarılabilceğini kendilerinin belirleme hakkıdır” şeklinde bir tanımlama yapar (Westin, 1967: 7). Flaherty (1989: 3) ise, mahremiyet hakkını yalnızlık, samimiyet ve anonimliği yaşama hakkı olarak tanımlamaktadır. Locke ise tarih boyunca mahremiyetin ne olduğu sorusuna verdiğimiz cevabın, ortamla da bağlantılı olarak değişkenlik gösterdiğini vurgulamakla beraber, kişinin kişisel bilgilerini denetleyebilmesini ve bu bilgilerin akıbetine mümkün olduğunca kendisinin karar verebilmesini, ayrıca başkalarının kendisi hakkında hangi bilgilere sahip olduğunu bilme hakkını mahremiyetin önemli unsurları olarak ifade etmiştir (Locke, 2020: 24). Yüksel ise mahremiyet hakkını tanımlamak yerine “bizim başkaları

tarafından ne ölçüde tanınıp bilindiğimiz, başkalarının fiziksel olarak bize ne ölçüde ulaşabilir oldukları, bizim başkalarının ilgi ve dikkatinin ne ölçüde nesnesi olduğumuz” hususlarıyla yakından ilişkili bir kavram olduğunu ifade eder (Yüksel, 2009: 278). Mahremiyete getirilen farklı yaklaşımlar bir araya toplandığında, mahremiyetin gizlilik boyutunda, kişinin kendisine dair bilgileri veya eylemleri istediği kişilere açması, istediği kişilerden gizlemesi söz konusu olacaktır; mahremiyetin anonimlik boyutunda ise bazı şeylerin toplum içinde yapılırsa bile bunları yapan kişiyle ilişkilendirilmeyecek şekilde yapma arzusu devreye girecektir; mahremiyetin otonomi boyutunda ise bireyin gizli veya aşikâr kalma kararının kendisinde olması, bir başkası veya devletin bu karara müdahale edememesi devreye girecektir (Tataroğlu, 2013: 270). Mahremiyet hakkına getirilen tanımlamalardan çıkarılacak bir genellemeyle bu hakkın üç alanı kapsamına alacağı belirtilmektedir (Fischer-Hübner, 2001: 6): bölgesel mahremiyet, kişi mahremiyeti ve bilgi mahremiyeti. Bu bağlamda bölgesel mahremiyet, kişiyi çevreleyen yakın fiziksel alanı koruma; kişi mahremiyeti, kişiyi haksız müdahalelere karşı koruma; bilgi mahremiyeti ise kişisel verilerin toplanma, saklanma, işlenme ve dağıtımının nasıl yapılacağını veya yapılmayacağını kontrol etme anlamına gelir. Mahremiyet hakkı ihlallerinin ana eksenini de bu alanlara yapılan müdahaleler oluşturmaktadır. Tanımlamaların çeşitliliği ve kapsam farklılıklarına rağmen nihai olarak denilebilir ki mahremiyet hakkının temel bir insan hakkı olduğu ve insanın özgürlükleriyle doğrudan bağlantılı olduğu bütün görüşlerin uzlaştığı noktadır ve korunmasına dair tavır alışlar da bu hemfikir olma hâlinin devamıdır. Zaten mahremiyet hakkının tarihsel arka planı göz önünde bulundurulduğunda, bu hakkın hukuk sistemi içinde konumlandırılması ve korunmasına ilişkin düzenlemeler de bu ortak paydadan hareketle gerçekleşmiştir.

Mahremiyet Hakkının Hukuk Sahasına Çıkış Serüveni

Mahremiyet hakkını ve bu hakkın ihlalinin sonuç ve yaptırımlarını isabetli bir şekilde tespit edebilmek için mahremiyet hakkının hukuk sahasına girişinin tarihsel arka planına bakmak gerekmektedir. Zira mahremiyet hakkının hukuk sistematigi içerisinde yer alması, belirli aşamalardan geçmesi sonucu mümkün olabildiği gibi; her hukuk sisteminde de aynı şekilde düzenleme alanı bulamamış, düzenlemeler değişkenlik göstermiştir (Gavison, 2011: 1269).

Mahremiyet hakkı, her ne kadar hukuk sisteminin içinde nispeten geç dönemlerde ve farklı şekillerde yer alsada mahremiyetin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip (Artuç; 2015: 50) olduğunu söylemek iddialı fakat sağlam temellere dayanan bir ifade olacaktır. Mahremiyetin eski tarihinin izlerini, kutsal metinlerde, efsanelerde ve halk anlatılarında görmek mümkündür (Salihpaşaoğlu, 2013: 228, Artuç; 2015: 46). Tevrat'ta, Hz. Nuh'un oğullarının, babalarının mahremiyetine saygı duyarak onu çıplak görmemek için üzerini örtmeleri, en eski kutsal kitaplardan birinde rastlanılan mahremiyet anlatılarına örnektir (Tevrat - Yaratılış, 9: 21-27). Yine Kur'an-ı Kerim'de de birçok örnekte, mahremiyetin farklı veçhelerine vurgu yapan ayetler bulunmaktadır: Peygamber'in odasına davet edilmedikçe rastgele girilmemesi (Ahzab 53), örtünülmesi gerektiği (Nur 31; Ahzab 59), kişilerin birbirinin gizli hâllerini araştırmaması (Hucurat 12) mahremiyete ilişkin ayetlerden yalnızca birkaçıdır.

Batı hukuku ekseninde gelişim süreci izlendiğinde ise görülen manzara şöyle olmuştur: Modern hukuk metinlerinde mahremiyet hakkı, korumak istediği menfaat bakımından birçok başlık altında ve çeşitli haklarla iç içe geçmiş bir biçimde değişik düzenlemelerle temsil edilmektedir. Ancak mahremiyetin bizatihi kendisinin bir hak olarak hukuk sisteminde doğrudan yer alışı, en önce Amerikan Hukuku'nda görülmüştür. Bu sürecin tetikleyicisi ise Warren ve Brandeis'in, 1890 yılında, *Harvard Hukuk Dergisi*'nde yazmış oldukları "Mahremiyet Hakkı" başlıklı makale olmuştur (Warren ve Brandeis, 1890). Mahremiyet hakkının temellendirildiği bu eserde (Yüksel, 2003: 201), siyasal, sosyal, iktisadi değişikliklerin yeni hakların tanınmasına zemin hazırlayacağını ve toplumun talepleri doğrultusunda hukukun gelişeceğini altı çizilmiştir. Bu kapsamda, en temel insan hakkı olan yaşam hakkının, önceleri kişinin sadece fiziksel varlığını korumaya yönelikken; zaman içinde yaşanan değişimle, kişinin manevi dünyasının korunmasını da kapsayacak şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (Warren ve Brandeis, 1890: 193).

Bu kavramsallaştırmanın ardından doğrudan ve dolaylı olarak mahremiyet hakkını konu alan birçok ulusal ve uluslararası düzenleme yapılmıştır. Düzenlemelerin arka planında, mahremiyet hakkının temel insan haklarından biri oluşu fikri, hep yer almıştır. Bu kapsamda, geniş bir etki alanına sahip

olan ve ulusal düzenlemelere de yol gösterici bir görev üstlenen uluslararası hukuk metinlerindeki mahremiyet hakkı düzenlemelerine yer vermek isabetli olacaktır.

Türkiye'nin de olumlu oy verdiği 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 12. maddesinde; *“Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ve haberleşmesine keyfi olarak karışamaz, onur ve ününe saldırılamaz. Herkesin bu tür karışma ve saldırılara karşı yasal korunma hakkı vardır.”* ifadesiyle yapılan düzenlemede yer alan özel yaşam, aile, konut, haberleşme, onur ve ün kişi mahremiyetine dâhil olan değerler olmakla birlikte bir hak olarak da korunması gereken değerlerdir.

Yine Türkiye'nin taraf olduğu 1954 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi *“Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.”* düzenlemesiyle İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne paralel bir şekilde özel ve aile hayatını, konutu ve yazışmaları koruma altına almıştır. Maddenin ikinci fıkrasında ise bu haklara hangi durumlarda gerçekleşecek kamu müdahalesinin hukuka aykırı olmayacağı, yani müdahalenin hukuka uygunluk sebepleri zikredilmiştir: *“Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.”*

1966 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 17. maddesi de aynı yönde bir düzenleme getirmiştir: *“Hiç kimsenin özel hayatına, ailesine, evine ya da haberleşmesine keyfi ya da yasadışı olarak müdahale edilemez; hiç kimsenin şeref ve itibarına yasal olmayan tecavüzlerde bulunulamaz. Herkesin, bu gibi müdahalelere ya da tecavüzlere karşı yasalarca korunma hakkı vardır.”* Bu sözleşmeye Türkiye 2003'te taraf olmuştur. Ancak bu sözleşmenin ana dilindeki metninde yer alan 17. maddenin başlığı *Mahremiyet Hakkı (Right to Privacy)*, TBMM tarafından kabul edilen metinde yer almamıştır. İçerik, yine mahremiyet hakkına yönelik olsa da lafız olarak mahremiyet hakkı doğrudan yer almamıştır.

Bu ana düzenlemelerle birlikte Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi ve özellikle Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde bu yöndeki birçok direktif, iç hukuka yansıtılmıştır. Özellikle kişisel verilerin korunmasına ilişkin birçok düzenleme, arka planında yine mahremiyet hakkının bir yönünü teşkil eden veri mahremiyetini korumaya yöneliktir.

Uluslararası metinlerde mahremiyet hakkı bu şekilde yer alırken Türkiye'nin iç hukukunda da doğrudan ve dolaylı birçok düzenleme bulunmaktadır: Bunların başında, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın *Kişî Hakları ve Ödevleri* üst başlığıyla ikinci kısım ikinci bölümünde düzenlenen temel hak ve hürriyetler bölümü gelmektedir. Bu bölümün *Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması* başlığının altında 20. maddede Özel Hayatın Gizliliği, 21. maddede Konut Dokunulmazlığı, 22. maddede Haberleşme Hürriyeti düzenlenmiştir. Mahremiyet hakkına ilişkin bu üç madde, uluslararası metinlerle paralellik gösterecek şekilde bir düzenleme alanı bulmuştur.

Anayasadan sonra mahremiyet hakkının düzenlendiği ve korumaya alındığı genel kanunların başında Türk Medeni Kanunu gelir. Kişiler Hukuku kitabının birinci kısım birinci bölümü *Kişilik* üst başlığıyla düzenlenmiştir. Bu bölümde *Kişiliğin Korunması* kısmında, mahremiyet hakkını da kapsayacak şekilde kişilik haklarına karşı gerçekleştirilecek müdahalelere yönelik yaptırımlara yer verilmiştir. Burada ele alınan kişilik hakkı, mutlak hak olup ihlal eden herkese karşı korunabilir niteliktedir. Kişilik haklarını sayarak tüketmek mümkün değildir, bu manada sınırlı sayıda değildir. Kişinin adı, hayatı, sağlığı, vücut bütünlüğü, şeref ve haysiyeti, hayat alanı (özel hayat), resmi üzerindeki hakkı kişilik hakları arasında sayılabilir. Bu noktada kişinin özel alanına dair hakları, doğrudan mahremiyet hakkıyla ilişkiliyken; diğer hakları da dolaylı olarak mahremiyet hakkıyla bağlantılıdır. Ancak hayat alanı veya özel alan olarak ifade edilen ve koruma altına alınan hak, mahremiyet hakkına göre daha geniş ve kapsamlı bir hak sahasını temsil eder (Öncü, 2019: 24). Özel hayat, bir kimsenin fiziki ve ahlaki bütünlüğü üzerindeki mahremiyet iddiaları ve ilgileri kadar, onun kişiliğini geliştirme özgürlüğünü, başkalarıyla kişisel ilişkiler kurma hakkını ve profesyonel iş yaşamına ilişkin etkinliklerini muhafaza etme yetkisini de içerir (Yüksel, 2009: 278). Özel hayat kavramına

tüketici bir tanım getirmek yerine onu dinamik bir şekilde yorumlamak, sosyal ve teknolojik gelişmelere paralel şekilde içini doldurmak gerekmektedir (Öncü, 2019: 24). Hayat alanı öğreti ve yargı kararlarında üçe ayrılıyor: kamusal alan, özel alan ve gizlilik alanı (Yüksel, 2003: 188). Özel hayat, kişinin güven duyduğu kimselerle paylaştığı, öteki tüm kişilerin bilgisinden uzak tuttuğu ve başkaları tarafından öğrenilmesini istemediği “giz alanı” ve kişinin giz alanına dâhil olmayan fakat ailesi, yakınları ve arkadaşları gibi kendisine yakın kişilerle paylaştığı ve bunun dışındaki kişilere gizli kalmasını istediği “özel alanı” da içeren daha geniş bir kavramdır (Salihpaşaoğlu, 2013: 233). Bu sınıflandırmada ifade edilen özel alan ve gizlilik alanı, kişilik hakkına dâhildir ve birçok noktada da mahremiyet hakkıyla örtüşmektedir. Türk Medeni Kanunu’nda kişiliğin korunmasına yönelik bu maddelerde önleyici, durdurucu ve cezalandırıcı yaptırımlar da öngörülmüştür.

Bir başka genel kanun olan Türk Ceza Kanunu da mahremiyet hakkının ihlalini, bazı suç tiplerini düzenlemek suretiyle korumuştur. 132-140. maddeler arasında *Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar* üst başlığıyla, dokuzuncu bölümdeki Haberleşmenin Gizliliğini İhlal, Kişiler Arasındaki Konuşmaların Dinlenmesi ve Kayda Alınması, Özel Hayatın Gizliliğini İhlal, Kişisel Verilerin Kaydedilmesi, Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme veya Ele Geçirme, Verileri Yok Etmeme suçları mahremiyetin ihlaline yönelik düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler, hakkın ihlal edilmesi sonrası cezalandırılmasını esas alarak yapılmıştır.

Genel kanunlarla birlikte birçok özel kanunda da mahremiyet hakkına temas eden düzenleme bulunmaktadır. Bunların her birini sayarak tüketmek mümkün olamasa da öne çıkan bazı kanunları zikretmek gerekir. Mahremiyet hakkının en çok basın yoluyla ihlal edildiği bilgisinin de yönlendirmesiyle, bu kapsamda en önce Basın Kanunu’nu ifade etmek isabetli olacaktır. Bu Kanun’da gerek işleyişe ilişkin gerekse hukuki ve cezai sorumluluğa ilişkin, mahremiyet hakkını korumaya ve/ya ihlali hâlinde yaptırım uygulamaya yönelik düzenlemeler yer alır. Mahremiyete ilişkin özel kanunları sayarken nispeten daha yakın tarihte yürürlüğe giren fakat doğrudan mahremiyet hakkının veri mahremiyeti alanına temas eden Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’na da ayrıca değinmek gerekmektedir. Amacını “*Bu Kanunun amacı,*

kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir.” olarak ifade eden bu Kanun, mahremiyet hakkını doğrudan düzenleyen en güncel metinlerden biridir. Bu kapsamda isim, posta adresi, e-mail adresi, kullanılan bilgisayarın IP adresleri, GPS verileri, fotoğraflar, ses örnekleri, parmak izi ve DNA profilleri, hassas veri içerip içermediğine bakılmaksızın bankacılık belgeleri, tıbbi veriler, kamera kayıtları korunan kişisel verilerdendir (Öncü, 2019: 80). Bu Kanunda, verilere ilişkin süreçlerin nasıl işletileceği düzenlendiği gibi buna dair hakların ihlal edilmesi durumlarında başvurulabilecek yaptırımlar da belirtilmiştir. Bununla birlikte Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında özellikle manevi hakların korunmasıyla ilgili hükümler de mahremiyet hakkıyla bağlantılıdır.

Yukarıda belirtilen ulusal ve uluslararası hukuki metinlerin neredeyse tamamında mahremiyet hakkı, daha çok özel hayatın gizliliği kapsamında kaleme alınmıştır. Özel hayatın gizliliğinin, mahremiyet hakkını da kapsayan ve daha geniş sınırlara sahip olan yapısı dolayısıyla, koruma alanını genişletmek maksadıyla, bu yönde düzenlemeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla bu düzenlemelerde lafız olarak mahremiyet hakkı doğrudan kullanılmamıştır. Buna karşın Hasta Hakları Yönetmeliği’nde hasta mahremiyeti bağlamında, doğrudan mahremiyet hakkı ifadesine yer verilmiştir. *Mahremiyete Saygı Gösterilmesi* başlıklı 21. maddede, tıbbi müdahale yapılırken mahremiyetin korunması ilkesi ve bu kapsamda müdahalelerin nasıl yürütüleceğine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.

Mahremiyet Hakkının İhlali

Mahremiyet hakkını doğrudan ele alan ve bu hakkın temellerini atan Warren ve Brandeis’in “Mahremiyet Hakkı” makalesini yazmalarına kaynaklık eden somut olayın incelenmesi, mahremiyet hakkının mahiyetinin ve bu hakkın ihlal edilme süreçlerinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Zira toplumsal değişimin ve teknik imkânların, mahremiyet algısı ve mahremiyet hakkı ihlallerini nasıl etkilediğini göstermesi bakımından bu örnek, rehberlik edecektir. Bir avukat olan Warren, ünlü bir senatörün kızı olan karısıyla sürdürdüğü gece hayatının, ağırlıklı olarak aristokrat temalar

üzerine çalışan *The Saturday Evening Gazette* (1890) gazetesinde, “sansasyonel bir biçimde ve uçuk detaylarıyla” yer alması üzerine belirtilen makaleyi, sınıf arkadaşı Brandeis’la birlikte kaleme almıştır (Yüksel, 2003: 199). Bu olayların yaşanmasında, dönemin gelişen teknolojisiyle birlikte, anında fotoğraflamanın mümkün hâle gelmesinin ve buna bağlı olarak sansasyonel gazeteciliğin yaygınlaşmasının etkisi büyüktür (Yüksel, 2003: 198). Mahremiyetin bir hak olarak isimlendirilerek hukuk sahasına çıkmasının arka planındaki bu olay, mahremiyet ihlallerinin teknik ve teknolojinin değişim ve gelişiminden bağımsız düşünülmemeyeceğine de işaret etmektedir. Mahremiyet ihlallerinin görünümleri de teknolojinin şekillenmesine bağlı olarak çeşitlenmekle beraber; toplumların mahremiyet algısının zaman içindeki değişimine bağlı olarak farklı şekiller de ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyılda anında fotoğraflamanın ve gazetelerin başat rol oynadığı ihlaller; dijital çağ olarak adlandırılan 21. yüzyıla gelindiğinde, hayal sınırlarını zorlayacak oranda çok çeşitli şekillerde görünür olabilmektedir. Bilgisayarların gündelik hayatın bir parçası olması, modern bilgi teknolojisi sistemlerinin ve iletişim ağlarının artan kapasiteleri sonucu kişisel mahremiyet giderek daha fazla tehlike altında kalmaktadır (Fischer-Hübner, 2001: 5). Özellikle herkesin veri sağlayıcısı olabilmesi, sosyal medya gibi sınırları çizilemeyen ve asla kontrol edilemeyen platformların yaygınlaşması, devletin de uygulamalarını hızla dijitalleştirmesi, mahremiyet ihlallerinin önceki yüzyıllardan çok daha fazla ve farklı türlerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Birçok alanda hayatı kolaylaştırma nimetini sunan bu zaman, özellikle mahremiyet hakkının da aynı oranda tehdit edilmesi külfetini de beraberinde getirmektedir. Bu külfetlerin bir devamı olarak bugün kiminle telefonda kaç dakika konuştuğunuz, nereye gittiğiniz, kiminle temas hâlinde olduğunuz, ayda kaç ilaç tükettiğiniz, alışveriş eğilimleriniz, paranızı nereye nasıl harcadığınız, seyahat rotalarınız, hangi eğlence alanlarını takip ettiğiniz ve daha sıralanabilecek sayısız bilgi ulaşılması zor olmayan; hatta saklamak isterseniz kolaylıkla saklayamayacağınız bilgiler hâline geldi. Hâl böyle olunca Warren’ın eğlence fotoğraflarının magazin gazetesinde basılmasının çok ötesinde, bugün toplumlar, insanın kendi hayatını kontrol yeteneğini işlevsiz kılacak düzeyde mahremiyet ihlalleriyle karşı karşıyadır. Bu olgudan hareketle, hukukun da sürekli değişen ve dönüşen düzeni iyi takip etmesi ve gerekli korumayı sağlaması gerekmektedir. Zira mahremiyet eskisine nazaran daha

büyük bir tehdit altında olduğundan mahremiyet hakkının ihlal edilmemesi için daha etkin ve geniş çapta korumaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Westin'e göre, mahremiyet ihlalleri genel olarak kendini ifşa etme, gözetlemeci merak ve otoritenin gözlemesi şeklinde üç unsur tarafından gerçekleşir (1970: 52-62). Mahremiyet hakkı ihlallerini, ihlal edenler bakımından ise ikiye ayırmak mümkündür: kişi-kişi ilişkilerindeki kişilerin (gerçek veya tüzel) gerçekleştirdiği ihlaller, kişi-devlet ilişkilerinde devletin gerçekleştirdiği ihlaller. Burada devletlerin ihlallerine özellikle bugünün uygulamaları üzerinden bakmakta fayda vardır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki devletin mahremiyet hakkını ihlal etmesi, bir kişinin başka bir kişinin mahremiyet hakkını ihlal etmesinden iki noktada farklılaşır (Tataroğlu, 2013: 270): 1. Kişi, bir başka kişiye karşı mahremiyetini koruyabilecek özen ve dikkati gösterebilirken devletin geniş alanında gerçekleşebilecek cebri müdahalelerde, kişi mahremiyet alanını koruyamaz. 2. Bununla birlikte devletin fiziksel güç kullanmayı da içeren egemenlik alanı mevcuttur ki başka bir kişiye karşı alınabilecek önlemler devlete karşı alınamaz veya alınsa bile önlemler işlevsiz kalır (Artuç, 2015: 55). Bilgi teknolojilerinin ve e-devlet uygulamalarının yaygınlaşması devletin mahremiyet ihlallerinde önemli aşamalardandır (Tataroğlu, 2013: 264). Bununla birlikte devlet ve kişi arasında vatandaşlık hizmetlerinden faydalanılması bakımından eşit bir ilişkinin olmaması; hizmete erişim şartları ve ilişki biçimini devletin belirlemesi ve vatandaşın bunlara uymak durumunda olması, bu hizmetlerden faydalanırken çoğu zaman mahremiyet hakkı ihlallerine de maruz kalmayı beraberinde getirmektedir (Tataroğlu, 2013: 264; Oğurlu, 2010: 10). Bu noktada bilişim teknolojilerinin etkinliğinin iktidarları da şekillendirdiği ve yeni iktidar biçimlerini doğurduğu belirtilmektedir. Buna göre, yeni iktidarların üç belirleyici özelliği öne çıkmaktadır: küresel terör gerekçesine dayanarak ulusal çıkarları korumak pahasına temel hak ve özgürlükleri ve özellikle kişisel mahremiyeti ortadan kaldıran teknolojik gözetim pratikleri; idarenin ve yönetim şekillerinin giderek daha çok sanallaşması ve e-devlet uygulamalarının egemenliğinin pekişmesi; yeni ekonomi olarak adlandırılan dönemde tüketici davranışlarının mercek altında tutularak yönlendirilmesi (Dolgun, 2020: 85).

Güvenlik ve özgürlük geriliminde güvenlik lehine dengenin bozulmasını takip eden süreçte, yukarıda ele aldığımız ve uzun yıllar içerisinde hukuk

sisteminde kendisine sağlam bir yer inşa eden mahremiyet hakkı, bizzat devletlerin önlem amaçlı aldığı gözetim kararlarıyla ihlal edilmektedir (Yüksel, 2003: 185, Lokke, 2020: 89). Bunun diğer cephesinde ise 21. yüzyılda sürekli sanallaşan devlet uygulamaları yer almaktadır. Önceleri özel sektör için söz konusu olan dijitalleşme, zaman içinde kamuda da ağırlıklı uygulama hâlini almıştır (Oğurlu, 2010: 10). Bilgi teknolojilerinin özel sektörde kullanılmasının sağladığı başarı ve verimlilik kamu sektörünün de bu alana yönelmesine vesile olmuştur (Oğurlu, 2010: 10). Kamu sektörü, kendi iç hiyerarşisinde, kamu ve özel sektörler bağlamında ve diğer devletlerle olan rekabet ilişkilerinde devletin rekabet gücünü arttırmak için e-devlet uygulamaları gibi dijital uygulamaların pozitif katkılarından faydalanmayı hedeflemiştir (Oğurlu, 2010: 10). Bugün gelinen noktada nüfus kayıt işlemlerinden vergi işlemlerine, adli işlemlerden sağlık hizmetlerine, şikâyet ve talep mekanizmalarına kadar devletin neredeyse her alanı sanallaşma yolunda hızla ilerlemiştir. 2020 yılında bütün dünyanın karşı karşıya kaldığı Koronavirüs salgını, bu sürecin daha da hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Salgın dolayısıyla idarenin aldığı önlemlere uymayan vatandaşlar, bir kısım temel hak ve özgürlüklerinden mahrum kalacaklardır. Mahkemelerdeki duruşmaların bile sanal ortamda yapıldığı bu işleyiş, günden güne yerleşmektedir.

Hem devletin teknolojik gözetim pratikleri hem de e-devlet uygulamalarının kapsamının çok genişlemesine bağlı olarak, idarede ve yönetimde süregelen ve olağanüstü gelişmelere de bağlı olarak aniden artan sanallaşma eğilimleri sürecinde, idare sınırları çizilemeyecek oranda veri toplamaktadır (Oğurlu, 2010: 217). Geleneksel yöntemlerden çok farklı toplanan ve kullanılan bu verilerin gerek toplanma biçimleri gerek bunların saklanması gerekse bu verilerin üçüncü kişilerce elde edilmesinin teknolojik imkânlarla çok da zor olmaması devletin, kişilerin mahremiyet hakkını daha çok ihlal etmesine yol açmaktadır (Tataroğlu, 2013: 264). Kişileri bu ihlallere karşı etkin biçimde koruyan işler mekanizmaların olduğu da tam olarak söylenemez.

Mahremiyet hakkının kişiler arasındaki ihlali ise birçok şekilde mümkün olabilir. İhlali gerçekleştirenin gerçek kişi olabileceği gibi tüzel kişi (şirket, vakıf vs.) de olabilir. Özellikle kurumsal yapılarla kurulan hukuki ilişkilerde veri mahremiyeti konusunda günümüzde ciddi ihlaller gerçekleşmektedir. Basit alışverişlerde bile birçok kişisel bilgiyi kaydeden kuruluşlar, bu

verileri saklamada yetersiz kalabileceği gibi bunları bilinçli olarak da kullanabilmektedir. Dijital dönemlerde çevrimiçi olsun olmasın yapılan her türlü işlemde verilerin izinli veya izinsiz kullanılması artık sıradanlaşan bir durum hâline geldi; dolayısıyla buradaki mahremiyet hakkı ihlalleri artık dikkat çekmiyor. Fakat hukuka aykırılığı ortadan kaldıracak nitelikte bir rıza olmadıkça, mahremiyet hakkının gündelik uygulamalarla ihlal edildiği yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle hiçbir ücret almadan hizmet veren şirketlerde (arama motorları, sosyal medya şirketleri) mahremiyet ihlalleri kaçınılmaz hâle geldi. Zira bu şirketlerde ürün, kullanıcı olduğundan hizmet bedavadır (Lokke, 2020: 71). Yani bu şirketlerin hizmet verirken topladığı sayısız veri, sunulan hizmetin karşılığı olur ve veri paylaşarak hizmet almış gibi olunur. Ancak bu verilerin muhatap şirketler tarafından kullanılması, elbette mahremiyet ihlali anlamına gelir. Burada doğan korunma ihtiyacına paralel olarak getirilen birçok hukuki düzenleme mevcuttur. Ancak bu düzenlemelerin, dijital dönemin imkânları karşısında yüzde yüz koruma sağladığını ileri sürmek çok iyimser bir yaklaşımdır.

Mahremiyet hakkının gerçek kişiler arasında ihlal edilmesi meselesi ise mahremiyetle denk bir geçmişe sahiptir. Daha önce de ifade edildiği gibi mahremiyet ihlallerinin içerik ve türleri, içinde yaşanan dönemin şartlarından bağımsız düşünülemez. Buna bağlı olarak teknolojinin ve iletişim imkânlarının dar olduğu dönemlerde, mesela bir kişinin sırrını gizlice dinleyip sonra kulaktan kulağa bu sırrı ifşa etmek şeklinde gerçekleşebilen mahremiyet ihlalleri; bugün bir kişinin e-posta veya sosyal medya şifresini kırarak bu ortamlardaki içeriklerin yine dijital ortamlarda kime ulaştığı asla bilinemeyecek ve kontrol edilemeyecek kadar geniş bir alana yayılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat şunu gözden kaçırmamak gerekir ki mahremiyet hakkı ihlallerinin görünüşleri, her ne kadar değişse ve çeşitlense de her türlü ihlale karşı kişinin mahremiyet hakkının korunması esas hedeftir. Ancak zaman içerisinde değişen ihlallerin görünüşlerine uygun olarak öngörülen yaptırımlar ve koruma biçimleri değişebilir. Örneğin önceleri gazetede çıkan mahremiyet hakkını ihlal eden bir haberin yaptırımı olarak tezkip yayınlanması yaptırımı uygulanırken, günümüzde mahremiyet ihlali yapan bir siteye karşı yaptırım olarak erişim engeli kararı verilebilir. Araçların değişmesine bağlı olarak uygulamalar

değişse de her iki uygulamada da kişilerin korunan menfaatleri, mahremiyet haklarıdır. Uygulamaların değişmesi, içinde bulunulan dönemin ihtiyaçlarına göre belirlenir. Özellikle içinde bulunduğumuz dijital dönemde bu dönemin ayırıcı özelliklerine uygun çözümler üretmek gerekmektedir.

Dijital dönemin iç dinamiklerine bağlı olarak görünür olan mahremiyet hakkı ihlallerine ilişkin iki meseleyi ayrıca ele almak gerekmektedir. Bunlardan ilki sosyal medyada çocuk mahremiyetinin ihlal edilmesi, bir diğeri ise unutulma hakkıdır. Bu iki konuya çalışma kapsamında özel olarak yer verilecektir.

Çocukların Mahremiyet Hakkının Sosyal Medyada İhlali

Mahremiyet ihlalleriyle ilgili bir çalışma yaparken sosyal medya kullanımına özellikle vurgu yapmak, mahremiyet hakkı ihlallerinin en çok görüldüğü zemin olması bakımından kaçınılmazdır. Bu mecrada metin, yazı, ses, video, konum bilgisi gibi birçok bilginin, kullanıcılar tarafından kendi rızalarıyla paylaşılması söz konusudur. Hukuka aykırı durumlarda, mağdurun rızası hukuka uygunluk sebebi olarak hukuka aykırılığı ortadan kaldırılabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medyada, mahremiyet hakkı dâhilinde korunan verileri rızalarıyla paylaşan kişiler, mahremiyet haklarının ihlalini kendileri hukuka uygun hâle getirmektedirler. Ancak sosyal medya platformlarında kişiler, yalnızca kendilerine ilişkin paylaşımlar yapmamakta; aynı zamanda başka kimselerin mahremiyet hakkını ihlal edecek nitelikte paylaşımlar da yapabilmektedirler. Bu durumda bir kişinin paylaşımının konusu, bir başkasının mahremiyet hakkının kapsamına girecek nitelikteyse, hakkı ihlal edilenin hukuki yollara başvurma imkânı söz konusu olacaktır. Tam da bu noktada paylaşım nesnesi yapılan kişilerin kendi hakkının korunmasını talep edemeyecek durumda olması hâli devreye girmektedir. Özellikle hasta veya ayırt etme gücü olmayan kişilerin ya da çocukların bu paylaşımların konusu yapılarak mahremiyet haklarının ihlali söz konusu olursa, kendilerinin dava ehliyeti olmasa bile bu kişiler, yasal temsilcileri aracılığıyla mahremiyet haklarının ihlal edildiğini ileri sürebileceklerdir.

Meseleyi çocuklar bağlamında özel olarak ele almanın gerekliliğini görebilmek için bazı istatistiklere, dünya genelindeki ve Türkiye'deki bazı olaylara göz atmak faydalı olacaktır:

İnternet kullanımı gündelik hayatın bir parçası hâline geldi. En temel ihtiyaçlar sıralanırken bunların arasında internet ve sosyal medyaya da yer veriliyor artık. Şu anda 4.5 milyardan fazla insan internet kullanırken, sosyal medya kullanıcıları 3,8 milyarı aştı. Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı hâlihazırda çevrimiçidir ve son eğilimler, dünya nüfusunun yarısından fazlasının bu yılın ortasına kadar sosyal medyayı kullanacağını göstermektedir (wearesocial, 2020 Raporu). Bu rapora göre Türkiye'de son bir yılda internet kullanım sayısı 2.4 milyon, cep telefonu kullanıcı sayısı 2,6 milyon, aktif sosyal medya kullanan kişi sayısı da 2.2 milyon arttı. Türkiye günde ortalama 7 saat 29 dakikasını internette geçiriyor. Türkiye'deki internet kullanan bireylerin, internet kullanım amaçlarının başında sosyal medya gelmektedir. Toplam internet kullanıcılarının %82,4'ü, interneti, sosyal medyaya erişim amacıyla kullanmaktadır (TÜİK, 2018). Bu oranlar birlikte düşünüldüğünde ve yetişkin kullanıcıların anne baba olma durumları gözetildiğinde çocukların sosyal medyada paylaşım konusu olma oranlarını tahmin etmek de güç olmayacaktır.

Sosyal medya kullanımında, her şey paylaşım nesnesi olabilmektedir. Özellikle aşırı paylaşım (oversharing) olarak nitelenen yoğun paylaşım alışkanlığında, gündelik yaşama ait her bir ayrıntı, gidilen her yer veya etkileşim hâlinde olunan herkes paylaşımına konu olabilmektedir. Aşırı paylaşım hâlinde, genellikle çocuklar da ebeveynleri tarafından bu paylaşımların nesnesi hâline gelmektedir (Canbeldek, 2016). Amerika merkezli Çocuk Kurtarma Koalisyonu'nun açıkladığı veriye göre çocukların % 90'ı, 2 yaşına gelene kadar zaten sosyal medyada yer almaktadır (ChildRescueCoalition, 2018). Londra Ekonomi Okulu bünyesinde yürütülen "Dijital Çağda Ebeveyn Olmak" projesi kapsamında elde edilen verilere göre ise, ebeveynlerin %72'si çocuklarına dair fotoğraf veya video paylaşıyor. Bunlardan %35'i bu yönde çok sık paylaşım yaparken %18'i ise en azından haftada bir kere çocuğuyla ilgili bir paylaşım yapıyor. Araştırmada özellikle genç ebeveynlerde bu oranın, ileri yaştaki ebeveynlere göre daha yüksek olduğunun da altı çiziliyor. Hatta anne baba paylaşımları, artık özellik arz eden bir hâl alarak İngilizce ebeveynlik (parents) ve paylaşmak (sharing) kelimelerinin birleşimi ile sharenting (ebeveyn paylaşımı) terimi literatüre eklenmiştir (Livingstone ve Blum-Ross, 2018). Anne babaların çocuklarını paylaşmasının farklı gerekçeleri olsa da doğurduğu sonuçlar çok da olumlu bir tablo çizmemektedir. Michigan Üniversitesi

bünyesinde yapılan bir araştırmanın sonucuna göre, paylaşımların %27'si çocukların uygunsuz fotoğrafından oluşuyor, %51'i çocuğun nerede olduğunu bildirecek düzeyde kişisel bilgiler veriyor, %56'sı ise çocukla ilgili utanç sebebi olacak bilgiler içeriyor (Clark, Kaufmann, Singer ve Matos-Moreno, 2015). Paylaşılan içerik ne olursa olsun, çocuğun müdahale edemediği ama dışında da kalamadığı bu sürecin sonunda anne babasının sosyal medya paylaşımları dolayısıyla, çevrimiçi ortamda, kalıcı “*dijital ayak izleri*” oluşuyor. Yetişkinler, sanal dünyada kendi kişisel bilgilerini paylaştıkları zaman kendi parametrelerini kurabilirken; çocukların, anne babaları bir sınır çizmedikçe, kendi dijital ayak izlerini kontrol etmeye güçleri yetmiyor (Steinberg, 2017: 844). Bu öyle bir durum ki yetişkin birinin en fazla geçmişe dönük 10-15 yıllık dijital ayak izi bulunurken; henüz anne karnındayken ultrason fotoğraflarının paylaşılmasıyla başlayan süreç dolayısıyla, bugün 2 yaşına gelmiş çocukların çok büyük bir kısmının dijital ayak izi daha fazla olabiliyor ve bu yapı, ömürleri boyunca da inşa edilmeye devam ediyor (Steinberg, 2017: 850).

Sosyal medya, çocuğun henüz anne rahmindeki hâlinin ultrason görüntülerinden başlayarak günbegün bütün gelişim aşamalarının anne babası tarafından fotoğraf, video, ses kaydı yoluyla paylaşıldığı bir zemin hâline gelmiştir. Bunlar, çocuğun henüz doğumhanedeki görüntüleri, gündelik hâlleri, ağlamaları, konuşmaları olabileceği gibi zaman zaman çıplak fotoğrafları, mahrem görüntüleri de olabilmektedir. Belirtilen paylaşımlarla çocuğun kişilik hakkı bağlamında özel hayatının gizliliği, resim ve sesi üzerindeki haklarının ve mahremiyet hakkının ihlal edildiğine şüphe yoktur. Dijital dönemin değişen ve dönüşen gündelik hayat pratiklerinin, bilinçli veya bilinçsizce çocukların mahremiyet hakkına bu derecede zarar vermesi karşısında hukukun konuya duyarsız kalması elbette beklenemez. Ancak hukukun, yapısı gereği, teknolojik gelişmeleri biraz daha geriden takip etmesi ve somut ihlaller üzerine içtihat geliştirebilme imkânlarına sahip olması, zamanında etkin çözümler sağlanmasına her zaman imkân vermemektedir. Lakin hem Türkiye hem de dünya basınına yansıyan bazı olayları takip ederek bu konuda artık somut adımlar atılmasının kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür:

Türkiye’de basına yansıyan, çekişmeli bir boşanma davasında, blogger annenin çocuklarının fotoğraf ve videolarını paylaşması ihtilaf konusu olmuş,

davacı babanın talebi üzerine, annenin çocuklarına yönelik paylaşım yapması yasaklanmıştır. Bunun yanında, tedbir olarak da çocukların velayeti babalarına verilmiştir (Vatan Gazetesi, 2021). Bir diğer olayda ise çocuğun maddi manevi bütünlüğünün zarar görmesi üzerine idari makamların müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Önce sosyal medyada anne babasının çektiği videolarla ünlenip daha sonra televizyon programlarında yer alan 5.5 yaşındaki çocuk için, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı devreye girmiştir. Bakanlık, çocukların bu durumdan psikolojik olarak zarar gördüklerini ve ekonomik olarak da sömürüldüklerini belirterek çeşitli tedbirlere başvuracaklarını belirtmiştir (Hürriyet Gazetesi, 2021).

Çocukların sosyal medyada paylaşım nesnesi olması ve meselenin hukuki ve idari mercilere intikal etmesi, diğer birçok ülkenin de gündemindedir. İtalya'da yaşanan ve basına yansıyan bir habere göre, 16 yaşındaki bir çocuğun, annesinin çocuğun fotoğraflarını rızası olmaksızın paylaşmasına ilişkin açtığı davada hem annenin paylaşımları silmesine hem de 10 bin Euro tazminat ödemesine hükmedilmiştir (Habertürk Gazetesi, 2021). Fransa'da ise idare, aileleri uyarmış ve sosyal medya paylaşımlarının, özellikle pedofiliye kapı araladığına dikkat çekmiştir. Bu gibi durumlarda çocuklar, anne babalarına karşı dava açabilecektir. Bu davalarda ebeveynler, çocuklarının rızaları olmadan fotoğraflarını paylaşıp “gizlilik hakkını ihlal etmekten” suçlu bulunmaları durumunda, bir yıl hapis cezasına ve 45 bin Euro para cezasına çarptırılabilirlerdir (Telegraph Gazetesi, 2021).

Dünyanın farklı yerlerinde meseleyi özellikle pedofiliyle bağlantılı olarak ele alan çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Çocukları cinsel istismardan korumayı hedefleyen Çocuk Kurtarma Koalisyonu da yaptığı açıklamalarda, sapıkların, internette yer alan çocukları sinsice izlediklerini (stalk), bilgilerini paylaştıklarını, istismar için birbirleriyle ipucu ve teknik bilgi paylaştıklarını belirterek ebeveynleri uyarmıştır. “Çocuklar için Mahremiyet” kampanyasını başlatan Koalisyon, aileleri çocukların görsellerini paylaşmadan önce iki kere düşünmeye davet etmektedir (ChildRescueCoalition, 2021).

Avusturya'nın Carinthia Bölgesi'nde yaşayan bir genç de anne-babasına karşı sosyal medya paylaşımları dolayısıyla dava açmıştır. Anne-babasının, 11 yaşında olduğu 2009'dan itibaren çocukluk fotoğraflarını 700 Facebook

arkadaşıyla paylaştığını, bunları silme taleplerini de reddettiklerini söyleyen genç, son çare olarak dava açtığını belirtmiştir. Davacı genç, “Hiç utanmaları, hiç sınırları yok. Tuvalette otururken, karyolada çıplak yatarken fotoğraflarımı bile paylaşmışlar. Hayatımın her aşaması fotoğraflanmış ve kamuya açılmış” sözleriyle aslında mahremiyetinin ne düzeyde ihlal edildiğini açık bir şekilde ifade etmektedir (Hürriyet Gazetesi, 2021).

Her bir örnekte görüldüğü gibi çocukların mahremiyet hakları onları, gelebilecek her türlü zarardan korumakla görevli velileri olan anne babaları tarafından ihlal edilmektedir. Burada çocuğun kendi anne babasından korunmaya çalışılması hukuki müdahaleyi zorlaştırmaktadır (Gültekin, 2021: 173). Zira anne baba hem fiziksel hem de duygusal olarak çocuğa çok yakındır. Zarar görenle zarar verenin arasına mesafe koyamamak, korumayı zayıflatmaktadır. Ayrıca sosyal medyada, teknolojinin imkânları sayesinde, etkin bir denetim ve tam bir kontrol sağlanamaması da çocukların mahremiyet haklarının korunmasını güçleştirmektedir. Tüm bu engellere rağmen aşağıda belirtilen çeşitli yollardan çocuğun mahremiyet hakkının korunması mümkün olacaktır:

Türk Medeni Kanunu’nun 28. maddesi uyarınca “*Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar.*” Bu durumda çocuğun her ne kadar tam fiil ehliyeti yoksa da sağ ve tam doğmakla kişilik kazanıldığından kişiliğin korunmasına ilişkin her düzenlemeden çocuklar yararlanabilecektir. Mahremiyet hakkı da temel bir insan hakkı olduğundan çocuklar da mahremiyetlerini ihlal eden durumlarda ihlale ilişkin talepte bulunabileceklerdir. Zira çocukların sosyal medyada paylaşım nesnesi yapılması, doğrudan çocuğun mahremiyet hakkının ihlali anlamına gelir. Eğer sosyal medyada bir çocuğa dair paylaşımları, ailesi dışında herhangi biri yapıyorsa çocuğun yasal temsilcisi olan velileri (aksine bir karar yoksa anne ve babası) paylaşım yapana karşı, çocuğun mahremiyet hakkını savunabileceklerdir. Ancak meselenin kilitlendiği nokta, sosyal medyada çocuğu paylaşım nesnesi yapan, çocuğun veli(ler)i ise yani çocuğun her türlü hakkını korumakla yükümlü kişiler çocuğun hakkını ihlal ediyorsa, bu aşamada çocuğun korunması daha büyük bir problem olacaktır.

Bir anne ve/ya babanın sosyal medyada paylaşım yapması, bu kişilerin ifade özgürlüğü içinde değerlendirilir ki bu da Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 26. maddesiyle güvence altına alınmıştır; “*herkes düşünce ve kanaatlerini açıklama ve yayma hakkına sahiptir*”. Bu anlamda anne ve/veya baba, sosyal medyada paylaşım yaptığında, esasında ifade özgürlüğü kapsamında kaldığını savunabilecektir. Diğer taraftan anne ve/veya babanın velayet hakkı vardır. Velayet hakkı, Türk Medeni Kanunu m. 345'te “*Ergin olmayan çocuk, ana ve babasının velayeti altındadır. Yasal sebep olmadıkça velayet ana babadan alınamaz*.” şeklinde düzenlenmiştir. Velayet, anne babanın çocukların şahıs varlıkları ve malvarlıklarına yönelik bakım ve koruma amacıyla üstlendikleri hak, görev ve yetkilerin tamamını ifade eder (Dural ve Ögüz ve Gümüş, 2016: 326, Akyüz, 2009: 113). Çok geniş tayin edilen velayet hakkının tarihsel arka planına dayanarak bu hakkın, mutlak bir hak olduğu ve anne ve/ya babanın bu hakları dolayısıyla hiçbir sınırlama gözetmeksizin çocuğa dair her türlü tasarrufta bulunabileceği ileri sürülebilecektir. Dikkat edileceği üzere burada terazinin bir kefesinde çocuğun kişilik hakları diğer kefesinde ise anne babanın ifade özgürlüğü ve velayet hakkı vardır. Meseleyi çözümsüz kılan en temel noktalardan biri ise bu hakların hepsinin temel hak niteliğinde olup hukuk tarafından koruma altında olmalarıdır. Korunan bu haklarda tarafların menfaatlerinin çatışması söz konusudur (Gültekin, 2018: 105).

Çocuğun mahremiyet hakkının, anne babanın velayet hakkıyla çatışması hâlinde her ne kadar temel bir hak olsa da velayet hakkının *çocuğun yüksek yararı* ilkesi ile sınırlandırılması gerekecektir. Bu ilke, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin esas aldığı temel bir ilke olduğu gibi iç hukukumuzdaki mevzuatta da çocuğa dair verilen kararlarda temel kural olarak benimsenmiştir. Doktrinde bu ilke için farklı tanımlamalar yapılsa da çocuğun menfaati kavramının işlevi göz önünde bulundurularak bir tanım yapıldığında, farklı menfaatlerin çatışması hâlinde çocuğun yararının üstün tutulması ve eşitlik prensibinin çocuk lehine bozulması anlamına gelir (Serozan, 2005: 67, Şirin, 2011: 60). Bu durumda çocuğun maddi ve manevi varlığını koruma üzerine temellendirilen velayet hakkı, sosyal medya paylaşımlarıyla mahremiyet ihlaline yol açtığından, çocuğun yüksek yararını ihlal ettiği kabul edilerek çocuğun mahremiyet hakkının korunmasına üstünlük tanınmalıdır (Gültekin, 2018: 111). Çocuğun mahremiyet hakkını ihlal etmek suretiyle

kişilik hakkı ihlal edilirse, çocuğun maddi ve manevi bütünlüğünün temin edilmesi ve korunması temeline dayandırılan anne babanın velayet hakkı, belli kısıtlamalara tâbi tutulacaktır. Bu kapsamda, Türk Medeni Kanunu m. 346-351. maddelerinde düzenlenen “Çocuğun Korunması” üst başlığındaki hükümler uyarınca, hâkim tarafından çocuğa yönelik koruma sağlanacaktır. Bu kapsamda hâkim, somut olayın şartlarına göre koruma tedbirleri alabileceği gibi şartları varsa çocuğun başka bir aile yanına veya kuruma yerleştirilmesine karar verebilir yahut sınırlı hâllerde velayetin kaldırılmasına hükmedebilir. Bu kararlarda gözetilen temel ilke çocuğun menfaati olacaktır.²

Çocuğun mahremiyet hakkının veli(ler)i tarafından ihlal edilmesi hâlinde, ihlale karşı yapılacak başvuruda, çocuğun kendisini temsil edecek bir kişiye ihtiyacı olacaktır. Zira çocuğun yasal temsilcisi velileri olan anne ve/ya babasıdır. Fakat ihlalin faili olmaları hâlinde artık çocuğun hak ihlaline uğradığını ileri süremeyeceklerdir. Eğer ihlali gerçekleştiren velilerden yalnızca biriye, diğeri çocuğu temsilen ihlali ileri sürebilir. Fakat ihlali her ikisi birlikte veya velayet yalnızca birindeyse ve bu veli ihlali gerçekleştiriyorsa iki durum söz konusu olur: ya çocuk ayırt etme gücüne sahipse tam fiil ehliyetine sahip olmasa bile mahremiyet hakkının ihlal edildiğini kendisi ileri sürebilir ya da çocuk ayırt etme gücüne sahip değilse hâkim çocuğa bir kayyım atayabilecektir.

Anne babanın ifade özgürlüğü ve çocuğun mahremiyet hakkının çatışması hâlinde anne babanın ifade özgürlüğünün herhangi bir sınıra tâbi tutulup tutulamayacağı meselesi devreye girecektir. Diğer insanların haklarını korumak veya acil sosyal gereksinim söz konusu olduğunda kesinlikle hiçbir sınıra tâbi olmayan çok az insan hakkı bulunmaktadır (Hanski ve Schneinin, 2005: 4). Toplumdaki herkesin temel hak ve özgürlüklerinin olması ve bunlardan ancak uyumlu bir bütünlükle yararlanılabileceğinden dolayı çatışma hâlinde sınırlama kaçınılmazdır (Teziç, 2017: 202). Bu durumda anne babanın ifade özgürlüğü, çocuğun mahremiyet hakkına zarar veriyorsa, ifade özgürlüğünün sınırlandırılması gerekecektir. Bu sınırlamanın dayanağı, bir tarafla Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 3. maddede

² N.K. ve S.İ.'nin çekışmeli boşanma davasında, blogger annenin çocuklarına yönelik paylaşım yapmasını yasaklamış, tedbir olarak da çocukların velayetini babalarına vermişti. Karara, davanın sonuçlanamamış olması dolayısıyla resmî yollarla ulaşılammış olmasından dolayı yalnızca basına yansıyan hâliyle atıf yapılabilmektedir.

düzenlenen *çocuğun yararı* ilkesidir. İç hukukumuz olan bu uluslararası sözleşmedeki ilke, aynı zamanda Anayasa'da, Türk Medeni Kanunu'nda ve Çocuk Koruma Kanunu'nda da temel ilke olarak yer almıştır. Bu ilke anne babanın ifade özgürlüklerini kullanırken çocuğun mahremiyet hakkına zarar vermesi hâlinde, ifade özgürlüklerinin hukuka uygun olarak sınırlanması için yeterli dayanaktır (Gültekin, 2018: 118). Bir diğer sınırlama ölçütü, temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlanacağını belirten Anayasa m. 13'tür. Bu kapsamda sınırlamanın, meşru amaç doğrultusunda, ölçülülük ilkesine uygun, hakkın özüne zarar vermeyecek şekilde ve kanunla yapılması gerekir. Ölçülülük ilkesini uygularken de getirilen sınırlamanın sınırlama amacına elverişli, gerekli ve orantılı olması aranır (Özbudun, 2010: 114). Basın özgürlüğü, esasında ifade özgürlüğünün doğal bir uzantısını teşkil eder (Erdoğan, 2017: 214, Bulut, 2010: 1093). Dolayısıyla basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası metinler ve içtihatlar yoluyla getirilen ölçütler, somut olaya uyduğu oranda ifade özgürlüğü için de uygulanabilir. Bu ölçütlerden hareketle denilebilir ki ifade özgürlüğü kapsamında medyada paylaşılan verinin sağlanmasında, kamunun yararı varsa, özel hayatın gizliliği veya kişinin resmi ve görüntüsü üzerindeki hakkı ihlal edilse bile, üstün kamu yararı gerekçesiyle ifade özgürlüğüne üstünlük tanımak gerekecektir (Gültekin, 2018: 120). Bu ilkenin uygulanabilir olması için, çocuğun anne babası tarafından sosyal medyada paylaşım nesnesi yapılmasında kamu yararı olup olmadığına bakmak gerekecektir. Kendi haklarını etkin biçimde koruyamayacak olan çocuğun, ihlal edilen hakları dolayısıyla mevcut ve uzun vadede uğrayacağı zararlar bir yana; çocuğun gündelik hayatının ve mahrem hâllerinin kamuyla paylaşılmasında üstün bir kamu yararının olduğu savunması, hiçbir açıdan makul karşılanamayacaktır. Zira Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin de kabul ettiği gibi toplumun salt merak duygusunun giderilmesi, üstün kamu yararı olmayacağı gibi (Bulut, 2010: 1103) anne babanın sosyal medyada görünür olma veya beğeni yelpazesini genişletme arzusu da bu kapsamda değerlendirilemeyecektir (Gültekin, 2018: 122).

Kaldı ki bu süreç, çocuğun, Anayasa m. 17 ile koruma altına alınan maddi ve manevi varlığına zarar vermektedir. Bir tarafla doğduğu andan itibaren kameralara maruz kalarak ilgi odağı olan çocuğun büyüyüp gerçek hayat akışına katıldığında bu ilgiyi doğal olarak bulamayacak olması çocuğun ruhsal

dünyasına da ciddi zararlar vermektedir (Duygulu, 2019: 440)³. Bununla beraber bu paylaşımlar, dijital ortamlarda çocukların var olmasıyla birlikte maruz kaldıkları siber zorbalıkların da büyük oranda artmasına neden olmakta ve siber zorbalara daha fazla alan ve kaynak sağlanarak tabiri caizse ekmeklerine yağ sürülmektedir. Basına sıkça yansıyan dijital platformlar dolayısıyla intihar eden veya cinsel istismara maruz kalan çocuk haberleri, siber zorbalıkların üzücü fakat somut örnekleridir. Bunların yanında çocukların sosyal medyada paylaşılması, özellikle çıplak fotoğraf veya videolarının paylaşılması bu çocukları pedofili olanların ve cinsel istismar amaçlı kurulan sitelerin görsel malzeme havuzunu çoğaltmaya da hizmet etmektedir (Duygulu, 2019: 443).

Diğer yandan işin daha vahim tarafı, çocuklarını paylaşan anne babaların belli takipçi sayılarına ulaştıktan sonra reklam olarak çocukları üzerinden para kazanmaya başlamaları ve çocuğu ekonomik olarak istismar etmeleridir (Duygulu, 2019: 440). Çocuğun metalaştırılması ve kazanç kaynağı hâline getirilmesi kişinin onur ve haysiyetinin doğrudan ihlali anlamına gelmektedir.⁴ Bu durum, aynı zamanda Anayasa m. 18 ile yasaklanan zorla çalıştırma yasağının ihlali olduğu gibi; Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi m. 32 ve İş Kanunu m. 71 ile çocuğun maddi manevi gelişimiyle sınırlanan çocukların çalıştırılması hükümlerine de aykırılık teşkil etmektedir. Zira bu düzenlemelere göre *“sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkı olduğu belirtilmiştir”*. Hâlbuki çocukların sosyal medyanın metai hâline getirilmesi, teşhir ve reklam malzemesi yapılması; çocukların ahlaki, toplumsal, ruhsal gelişimlerine de doğrudan zarar vermektedir. Fakat bu durum somut olarak ve tam manasıyla hukuki düzenlemeye kavuşturulmadığından, çocukların çalıştırılması yasağının bu durumlarda nasıl uygulanacağı hukuki açıdan net değildir (Gültekin, 2018: 124).

³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın E.K. hakkında tedbir alınmasına yönelik aldığı kararda küçüğün hem fiziksel hem psikolojik açıdan zarar gördüğü kanısına varılmıştır.

⁴ N.K. ve S.İ.'nin çekışmeli boşanma davasında, baba S.İ., davadaki iddialarında çocuklarının annesi blogger N.K.'nın çocuklar üzerinden para kazandığına da yer vermiştir.

E.K. emsalinde, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı çocukların bu durumdan psikolojik olarak zarar gördüklerini ve ekonomik olarak da sömürüldüklerini belirterek hem aileye hem çocuğa danışmanlık desteği sağlayacaklarını belirtmiştir. Bakanlığın verdiği karara resmi yollarla ulaşamadığından yalnızca basına yansıyan hâline yer verilmiştir.

Mevcut manzara karşısında, anne babanın paylaşımları için getirebilecekleri en etkin savunma, bu paylaşımlara çocuğun rızasının olduğudur. Türk Medeni Kanunu m. 24'e göre rıza, bir hukuka uygunluk sebebi olmakla beraber eğer hakkı ihlal edilen kişinin fiile rızası varsa, artık bu fiil hukuka aykırı olarak değerlendirilemeyecektir. Bu noktada çocuğun paylaşım nesnesi yapılmasının, mahremiyet hakkının ihlalini hukuka uygun hâle getirmesi için rızanın geçerli bir rıza olması gerekir. Çocuğun rızasının geçerli olması için çocuğun ayırt etme gücüne sahip olması; yani bu fiilin hüküm ve sonuçlarını görmesi, bu bilinçle rıza göstermesi gerekir. Çocuğun o anda kendisine yöneltilen kameraya gülümsemesi, poz vermesi söz konusu olsa bile çocuğun bunun anlamını idrak edebildiğini ileri sürmek makul bir savunma değildir. Çocuğun, özel hayatın gizliliği, mahremiyet hakkı, şeref ve haysiyetin zedelenmesi gibi soyut ve derinlikli kavramların anlam ve sonuçlarını kapsamlı bir şekilde algılaması beklenemez. Kaldı ki bu tür ihlaller, sadece ihlalin yapıldığı sırada değil; uzun vadeli olarak etki ve sonuçlar doğurur. Çocuktan bu şekilde kapsamlı bir değerlendirme yapması ve bunun sonucunda da anne babasının paylaşımlarına geçerli bir rıza beyanı sunmasını beklemek hakkaniyete uygun değildir (Gültekin, 2021: 173). Hâl böyle olunca, anne babanın çocuğun mahremiyet hakkını ihlal etmesine karşı getirdikleri rıza beyanı, geçerli olmayacak ve hukuka aykırılığı ortadan kaldırmayacaktır.

Mahremiyet Hakkı İhlali Bağlamında Unutulma Hakkı

Mahremiyet hakkı ihlaline ilişkin özel olarak değinilmesi gereken bir diğer husus da unutulma hakkıdır. Dijital ortamlarda mahremiyet hakkının ihlal edilmesi, diğer ortamlardaki ihlallere göre daha ağır sonuçlar doğurmaktadır. Zira dijital ortama veri olarak giren hiçbir şey tam anlamıyla ve geri dönüşü olmayacak biçimde yok edilemez. Dijital ayak izi de denilen bu izlerin, kalıcı olarak dijital ortamlarda kalması, aynı zamanda bu süreç boyunca mahremiyet hakkı ihlalinin de devam ettiği anlamına gelmektedir. Çocuklar açısından değerlendirme yapıldığında ise ihlalin ağırlığı daha da artmaktadır. Daha önce istatistiklerle belirtildiği üzere, bir çocuğun iki yaşına gelene kadar oluşan dijital ayak izi bir yetişkininkinden fazla oluyor. Bu izler, çocuğun hem çocukluk döneminde hem de yetişkinlik döneminde bitmeyen mahremiyet hakkı ihlallerine yol açıyor. Ayrıca çocukların, dijital ayak

izlerinin oluşumunda kendi iradelerinin bulunmaması ve bu izlerin içerik ve kapsamını kontrol edemiyor olmaları ihlalin boyutunu genişleten etkenler olarak karşımıza çıkıyor. Çocuklar, nerede ve nasıl depolandığını bilmedikleri verilerinin ömür boyu karşlarına bir ihlal vasıtası olarak çıkması gerilimiyle yaşamak durumunda kalıyorlar.

Dijital ortamlara has bu meseleye çözüm olabilmesi için hem dünyada hem de Türk hukuk sisteminde kabul gören “unutulma hakkı” devreye girmiştir (Akgül, 2016: 11). 2014 yılında Avrupa mahkemeleri tarafından tanınan unutulma hakkı doktrini⁵, kişilere, dijital ayak izlerini değiştirme imkânı sağlamaktadır (Steinberg, 2017: 864). Bu sayede Anayasa Mahkemesi’nin ifadesiyle kişiye *yeni bir sayfa açabilme* imkânı tanınmış olacaktır. Yeni sayfa açabilmeye imkân tanıyan unutulma hakkı, “*Birey hakkındaki güncel olmayan bilginin erişimden kaldırılması, bireyin geçmişinin gündeme getirilmemesi*” (Sözür, 2017: 7) hakkına karşılık gelmekle birlikte kişisel verilerin korunması hakkının da bir uzantısıdır (Öncü, 2019: 89). “Dijital platformlardaki tehditlere karşı bireyin kişisel verilerini yönetebilmesini, temel hak ve özgürlüklerini kullanabilmesini, onurlu bir yaşam sürdürebilmesini, gizlerini ve mahremiyetini koruyabilmesini, özgürce kendisine ait hak ve yetki alanlarını belirlemesini sağlamak gibi çıkış noktaları; unutulma hakkının

⁵ Türk Hukuku’nda öncü nitelikteki ilgili yargı kararları: “Unutulma hakkı; üstün bir kamu yararı olmadığı sürece, dijital hafızada yer alan geçmişte yaşanan olumsuz olayların bir süre sonra unutulmasını, başkalarının bilmesini istemediği kişisel verilerin silinmesini ve yayılmasının önlenmesini isteme hakkı olarak ifade edilebilir.” Yargıtay HGK., E. 2014/56 K. 2015/1679 T.17.06.2015 (LEXPRA, 2021)), “Unutulma hakkı Anayasa’ımızda açıkça düzenlenmemiştir. Bununla birlikte Anayasa’nın ‘Devletin temel amaç ve ödevleri’ başlığı altında düzenlenen 5. maddesinde ‘insanın maddi ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak’ ifadesiyle devlete pozitif bir yükümlülük yüklenmiştir. Bu yükümlülük bağlamında Anayasa’nın 17. maddesinde düzenlenen kişinin manevî bütünlüğü bağlamında şeref ve itibarının korunması hakkı ve Anayasa’nın 20. maddesinin üçüncü fıkrasında güvence altına alınan kişisel verilerin korunmasını isteme hakkıyla birlikte düşünüldüğünde, devletin bireye geçmişte yaşadıklarının başkaları tarafından öğrenilmesi engellenerek ‘yeni bir sayfa açma’ olanağı verme hususunda bir sorumluluğu olduğu açıktır. Özellikle kişisel verilerin korunması hakkı kapsamında kişisel verilerin silinmesini talep edebilme hakkı, kişilerin geçmişlerinde yaşadıkları olumsuzlukların unutulmasına imkân tanımayı kapsamaktadır. Dolayısıyla Anayasa’da açıkça düzenlenmeyen unutulma hakkı, internet vasıtasıyla ulaşılması kolay olan ve dijital hafızada bulunan haberlere erişiminin engellenmesi için Anayasa’nın 5., 17. ve 20. maddelerinin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan unutulma hakkının kabul edilmemesi, internet vasıtasıyla kolayca ulaşılabilir ve uzun süre muhafaza edilebilir kişisel veriler nedeniyle başkaları tarafından kişiler hakkında ön yargı oluşturabilmesi nedeniyle manevî varlığının geliştirilmesi için gerekli onurlu bir yaşam sürdürmesine ve manevî bağımsızlığına müdahaleyi sürekli kılmaktadır.” Anayasa Mahkemesi, GK. N.B.B. Başvurusu, K. 03.03.2016 (Resmi Gazete, 2021)

felsefî temellendirmesine kaynaklık etmiştir” (Yıldız, 2019: 96). Mesela bir cinsel istismar mağdurunun haber yapılması veya sosyal medyada özel kişilerce mağdur hakkında paylaşım yapılması hâlinde, üzerinden ne kadar yıl geçerse geçsin bu bilgi, internet ortamında hep yer bulacağı için mağdurun yeni bir işe girme, evlenme, özel görevler alma gibi durumlarında karşısına bu dijital ayak izleri sürekli çıkacak ve ilerde çocuk sahibi olduğunda da çocuğu bu paylaşımlarla karşı karşıya kalacaktır. Unutulma hakkı her ne kadar Anayasa’da temel hak ve özgürlükler arasında sayılmasa bile, Anayasa’da düzenlenen diğer temel hak ve özgürlükler ve özellikle mahremiyet hakkıyla ilişkilendirilerek, bu gibi eski paylaşımların bu hak çerçevesinde dijital ortamlardan kaldırılmasını talep etmek mümkün olabilecektir. Çocuklar da ayırt etme gücüne eriştikleri andan itibaren unutulma hakları kapsamında, geriye dönük olarak kendileriyle ilgili bütün verilerin silinmesini talep edebileceklerdir.

Türkiye’de 2016 yılında yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’ndaki veri silinmesi, korunması, işlenmesi ve güvenliği gibi konulara ilişkin hükümler ile 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun’un koruduğu mekanizma, dijital dünya ve veri güvenliğinin sağlanması hususundaki tüm düzenlemeler, unutulma hakkının amacı ve içeriği ile de uyumlu olup hakkın Türkiye’deki alt yapısını oluşturmaktadırlar (Yıldız, 2019: 94).

Mahremiyet Hakkı İhlallerinde Yaptırımlar

Mahremiyet hakkı, yukarıda izah edildiği üzere, hukuk sistemi tarafından birçok açıdan korunduğundan, ihlal edilmesi hâlinde de birçok farklı yaptırıma başvurulabilecektir. Bu manada genel kanunlardaki yaptırımlar her ihlal durumu için geçerlidir. Ancak özel kanunların temas ettiği alanlar olması hâlinde (mesela kişisel verilerin korunmasına ilişkin ihlallerde Kişisel Verilerin Korunması Hakkında Kanun’a başvurulması), özel düzenlemelerden de doğrudan faydalanılabilecektir. Bu kapsamda mahremiyet hakkı ihlali, Türk Ceza Kanunu’nda suç olarak tanımlanan fiiller kapsamında kalıyorsa, bu Kanun’da düzenlenen cezalara başvurulabilecektir. Bununla beraber kişilik haklarına ilişkin temel düzenlemeyi yapan Türk Medeni Kanunu m. 25’te düzenlenen;

- Saldırı tehlikesinin önlenmesi, sürmekte olan saldırıya son verilmesi, sona ermiş olsa bile etkileri devam eden saldırının hukuka aykırılığının tespiti,
- Düzeltmenin veya kararın üçüncü kişilere bildirilmesi ya da yayımlanması,
- Maddi ve manevi tazminat ya da hukuka aykırı saldırı dolayısıyla elde edilmiş olan kazancın vekâletsiz iş görme hükümlerine göre mağdura verilmesi hâkimden talep edilebilir.

Bu imkânların yanında, 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'un "*İçeriğin Yayından Çıkarılması ve Erişimin Engellenmesi*" başlıklı 9. maddesi ile "*Özel Hayatın Gizliliği Nedeniyle İçeriğe Erişimin Engellenmesi*" başlıklı 9A. maddesine de başvurulabilecektir. Bu hükümlere göre, mahremiyet hakkı ihlal edilen kişi, ihlale sebep olan içeriğin engellenmesini ve geçmişe yönelik paylaşımların kaldırılmasını talep edebilecektir.

Çocukların mahremiyet haklarının ihlal edilmesi hâlinde ise yukarıda belirtilen yaptırımlara ek olarak bazı özel düzenlemelere de başvurulması mümkündür: Türk Medeni Kanunu'ndaki velayete ilişkin hükümlere ve Çocuk Koruma Kanunu'ndaki hükümlere çocuğun mahremiyet hakkının ihlali hâlinde başvurulabilecektir. Anne ve/ya babanın çocuğun mahremiyet hakkını ihlaline karşı velayet hükümlerine başvurulacaksa, Türk Medeni Kanunu m. 346-351 hükümleri uyarınca korumayı hâkim sağlayacaktır. Bu kapsamda hâkim, somut olayın şartlarına göre koruma tedbirleri alabileceği gibi şartları varsa çocuğun başka bir ailenin yanına veya kuruma yerleştirilmesine karar verebilir yahut sınırlı hâllerde velayetin kaldırılmasına hükmedebilir. Somut olayın özelliklerine göre anne babanın çocuğun mahremiyet hakkıyla alakalı uyarılması, onlara rehberlik ve danışmanlık aldırılması veya çocuğa yönelik emir ve talimatlar verilmesi, ailenin denetime tâbi tutulması, çocuğa eğitim kayyımı atanması, bu kararların uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi için bir kişi veya merciinin görevlendirilmesi mümkün olabilir (Akyüz, 2009: 137). Ayrıca Çocuk Koruma Kanunu da bu kapsamda başvurulabilecek mevzuattandır. Danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında önlem alınması gibi koruyucu ve destekleyici tedbirlere başvurulabilir. Koruyucu ve destekleyici tedbirler yetersiz kalırsa, m. 9 kapsamında çocuk

hakkında acil korunma kararı da çıkarılabilecektir. Bunlar arasından hangisinin seçileceği, çocuğun mahremiyet hakkının ihlal türüne ve giderimi sağlayacak en etkin yöntemin hangisi olduğuna göre değişecektir. İfade edildiği üzere mahremiyet hakkının ihlali hâlinde başvurulabilecek yaptırımlar çok çeşitlidir. Ancak bu ihlalin çocuğun manevi bütünlüğüne verdiği zararın büyüklüğü karşısında hiçbir yaptırım tam bir onarım sağlamayacaktır. Bu sebeple çocukların mahremiyet hakkı ihlalinin uzak tutulması; özellikle bu ihlalin failinin çocuğun anne babasının olmaması başvurulacak her türlü yaptırımdan daha işlevsel olacaktır.

Sonuç Yerine

Niedzwiecki, yaptığı çalışmalar sonucunda ulaştığı “endişe duyduklarımız listesinde mahremiyet kaybı en alt sıralarda” (Niedzwiecki, 2009: 235) çıkarımıyla, 21. yüzyıl insanının mahremiyete yaklaşımını açık bir şekilde ortaya koyuyor. Bu endişenin kaybolmasının nedenini, insanının görerek var olma biçiminden görünerek var olma biçimine evrilmesinde (Barbarosoğlu, 2006: 15) aramak, hatalı bir yaklaşım olmaz belki de. Bu var olma biçimi, bir yandan mahremiyeti “istediği için yalnız kalma hakkı”ndan uzaklaştırarak “yalnız kalma zorunluluğu”na dönüşürken (Niedzwiecki, 2009: 243); diğer yandan ise bu yalnızlığı gidermek amacıyla sınırları asla tespit ve kontrol edilemeyen ortamlarda mahrem alanın tamamıyla paylaşılması çelişmesini beraberinde getirdi. Hukuk disiplini, bu çelişki içinde mahremiyet hakkını, duraksız bir biçimde güncellenen ve dönüşen dünyanın şartlarına uygun olarak tanımlamaya ve doğan yeni ihtiyaçlara göre etkin bir biçimde korumaya çalışıyor. Ancak dijital dünyanın baş döndürücü hızına eklenen hukukun gelişmeleri geriden takip eden yapısıyla, mesele kaygan bir zemin üzerinde desteksiz kalıyor. Bu kaygan zemini muhkem hâle getirebilmek noktasında hukuk disiplini tek başına yetersiz ve çaresiz kalacaktır. Mahremiyet hakkına ilişkin isabetli tanımlar ve ihlallere karşı etkin çözümler üretebilmek, disiplinler arası çalışmaların ürünleri üzerine sağlam temeller atılmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Akgül, A. (2016). Kişisel verilerin korunmasında yeni bir hak: “unutulma hakkı” ve ab adalet divanı’nın “google kararı”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 116, 11-38.
- Akyüz, E. (2009). Velayet ve çocuğun korunması. *Prof. Dr. Ali Naim İnönü armağanı içinde* (111-157). Ankara: Seçkin.
- Arsal, S.M. (1943). Hukuk ilmi ve sosyoloji. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, I, (II), 20-34.
- Artuç, M. (2015). Mahremiyet açısından birey ve devlet ilişkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Barbarosoğlu, F. (2006). *Şov ve mahrem*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bulut, N. K. (2010). Basın özgürlüğü ile özel yaşama saygı gösterilmesi hakkı arasında kurulacak dengenin, avrupa insan hakları mahkemesinin von Hannover v. Almanya vakasına ilişkin 24 haziran 2004 tarihli kararı ışığında değerlendirmesi, *Prof. Dr. Rona Serozan’a armağan II içinde* (1055-1113). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Canbeldek, Ö. (2016). Fotoğraf albümlerinden sosyal medyaya “sharenting”: ebeveynlik ve paylaşım, dijital medya ve çocuk. 15 Mart 2021, <http://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2016/11/16/fotograf-albumlerinden-sosyal-medyaya-sharenting-ebeveynlik-ve-paylasim>.
- Clark, S.J., Kauffman, A.D., Singer, D.C., Matos-Moreno, A. ve Davis, M.M. (2015). *Parents on Social Media: Likes and Dislikes of Sharenting*. C.S. Mott Children’s Hospital National Poll On Children’s Health, University of Michigan. 23, (2). 15 Mart 2021, <http://mottpoll.org/reportssurveys/> parents-social-media-likes-and-dislikes-sharenting.
- Dolgun, U. (2020). Yirmi birinci yüzyılın teknoloji temelli iktidarı. *Düşünce Dergisi*, 12, 80-100.
- Dural, M., Öğüz, T. ve Gümüş, M. A. (2016). *Türk özel hukuku cilt III aile hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Duygulu, S. (2019). Sosyal medyada çocuk fotoğrafları paylaşmanın mahremiyet ihlali ve çocuk istismarı açısından değerlendirilmesi. *TRT Akademi*, 4 (8) , 428-487.
- Erdoğan, M. (2012). *İnsan hakları teorisi ve hukuku* (3. Baskı). Ankara: Orion.
- Flaherty, D. H. (1989). *Protecting privacy in surveillance societies: the federal republic of germany, sweden, france, canada, and the united states*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Fischer-Hübner, S. (2001). *It-security and privacy*. Heidelberg: Springer.
- Gavison, R. (2011). Privacy: legal aspects. *Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, 1267-1269.
- Gültekin, E. (2018). Çocuğun kişilik hakkının ana-baba tarafından sosyal medya aracılığıyla ihlalinin hukuki görünümü. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 3, (5), 104-143.
- Gültekin, E. (2021). İnternette çocuk mahremiyeti. *Mahremiyet hayatın sırları ve sınırları* (2. Baskı) içinde 163-179. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hanski, R. ve Scheinin, M. (2005). *İnsan hakları komitesi'nin emsal kararları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Livingstone, S. ve Blum-Ross, A. (2018). Parenting for a digital future: survey report 3.London. 15 Mart 2021. <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/preparingfor-a-digital-future/p4df-report-3.pdf>.
- Lokke, E. (2020). *Mahremiyet dijital toplumda özel hayat* (2. Baskı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Niedzwiecki, H. (2009). *Dikizleme günlüğü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oğurlu, Y. (2010). *İdare hukukunda "e-devlet" dönüşümü ve dijitalleşen kamu hizmeti*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık
- Öncü, A. G. (2019). *Özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı anayasa mahkemesine bireysel başvuru el kitapları serisi – 8*.Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.
- Özbudun, E. (2010). *Türk anayasa hukuku* (11. Baskı). Ankara: Yetkin.
- Posner, A. R. (1978). The right of privacy. *Georgia Law Review*, 12, (3), 393-422.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2013). Özel hayatın kapsamı: Avrupa insan hakları mahkemesi içtihatları ışığında bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17, (3), 227-266.
- Serozan, R. (2005). *Çocuk hukuku* (2. Bası). İstanbul: Vedat.
- Sözüer, E. (2017). *Unutulma hakkı-insan hakları hukuku perspektifinden bir inceleme*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Steinberg, S. B. (2017). Sahrenting: children's privacy in the age of social media. *Emory Law Journal*, 66 (839), 839-883.
- Şirin, M. C. (2011). Çocuğun yüksek yararı, idare hukukunda uygulanabilirliği üzerine bir deneme, I. *Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı-2, Cilt 2* içinde (56-71). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

- Tataroğlu, M. (2013). Mahremiyet sorunlarının önlenmesinde mahremiyet etki değerlendirmesi (med). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1) , 263-289.
- Teziç, E. (2017). *Anayasa hukuku* (21. Bası). İstanbul: Beta.
- Warren, D.S. ve Brandeis, D.L. (1890). The right to privacy. *Harvard Law Review*, 4, (5), 193-220.
- Westin, A. F. (1967). *Privacy and freedom* (6. Baskı -1970). New York: Atheneum.
- Yıldız, T. (2019). *Kişilik hakları açısından unutulma hakkı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çankaya Üniversitesi.
- Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo - tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (01), 181-213.
- Yüksel, M. (2009). Mahremiyet hakkına ve bireysel özgürlüklere felsefi yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (01) , 275-298.

Elektronik Kaynaklar

- Wearesocial. (2020). Digital in 2020. 15 Mart 2021, <https://wearesocial.com/digital-2020>.
- TÜİK. (2018). Hanehalkı bilişim teknolojileri (bt) kullanım araştırması. 15 Mart 2021, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2018-27819](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2018-27819).
- ChildRescueCoalition. (2018). Annual report 2018 protecting innocence through technology. 15 Mart 2021, https://childrescuecoalition.org/wp-content/uploads/2019/04/CRC_Annual-Report.pdf
- Ulus, Ç. (30 Haziran 2017). Blogger anneye çocuk istismarı suçlaması!. Vatan Gazetesi, <http://www.gazetevatan.com/-blogger-anneye-cocuk-istismari-suclamasi--1080670-gundem/>
- Özgenç, M. (7 Eylül 2017). Efecanları koruma kurulu: sömürülmelerine izin verilmeyecek. Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/efecanlari-koruma-kurulu-somurulmelerine-izin-verilmeyecek-40571181>.
- Haber Ekibi. (9 Ocak 2018). İtalya'da çocuğun fotoğrafını paylaşan anneye ceza!, Habertürk Gazetesi, <https://www.haberturk.com/italyada-cocugun-fotografini-paylasan-anneye-ceza-1788741>
- Chazan, D. (1 Mart 2016). French parents could be jailed for posting childrens photos online. Telegraph, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/12179584/French-parents-could-be-jailed-for-posting-childrens-photos-online.html>

Haber Ekibi. (15 Eylül 2016). Avusturya'da ilginç dava: ailesini facebook fotoğrafları yüzünden mahkemeye verdi. Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/avusturyada-ilginc-dava-ailesini-facebook-fotograflari-yuzunden-mahkemeye-verdi-40223889>

MODERN TIP, MAHREMİYET VE GİZLİLİK: ETİK BİR DEĞERLENDİRME

Hakan ERTİN¹, Adem AZ²

Bütünü (pan-) gözlemlemek (-opticon) kelimelerinden türetilen *panoptikon*; ilk defa 1785 yılında İngiliz filozof ve reformist *Jeremy Bentham* tarafından tasarlanmış bir hapisane modelidir. Merkezde duran bir gözlem kulesinin etrafına halkasal olarak üst üste yerleştirilmiş camdan hücreler nedeniyle model, tek bir noktadan bütün mahkûmların gözlemlenmesine izin verirken, gözlem kulesindeki gözlemciyi gizlemektedir. Mahkûmlar ortada bir gözlem noktasının olduğunu bilir fakat o noktada kendilerini gözlemleyen bir gardiyan olup olmadığını göremezler. Böylece gözlem noktasında kimsenin var olup olmadığının bir önemi olmaksızın tüm mahkûmlar kendilerinin sürekli olarak izlenebileceğinin farkındadırlar. Bu sayede hücredekiler anbean gözlemlendiklerini düşünerek hareketlerini buna göre şekillendirecektir (Bentham, 1798: ci, cxix-cxxiv, cxxii-cxxiii). Utiliteryan (Yararcı)³ bir yaklaşımla en az sayıda gardiyanla çok sayıda mahkûmun denetimini sağlamak burada temel amaçtır. Hatta gardiyan olmasa dahi gözlenenlerin

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8193-5865

² Uzm. Dr., Sağlık Bakanlığı İstanbul Beylikdüzü Devlet Hastanesi, Acil Tıp Kliniği, ORCID: 0000-0002-7204-6185, adem.aaz@gmail.com

³ Utiliteryan (Yararcı) etik kuramı, ahlaken en doğru eylemin bireye ya da topluma en fazla faydayı, hazzı ya da mutluluğu sağlayan seçenek olduğunu kabul eden etik teoridir. Bu yönüyle olayları niyet açısından değil sonuç odaklı değerlendirir ve hadiseleri maliyet-fayda analiziyle inceler.

her an izlendiklerini düşünmelerinden dolayı hareketlerini kontrol altında tutacakları bir *öz denetim-oto kontrol* mekanizması kurulmuş durumdadır. Böylesi bir panoptikon hapishanesinin sonuçlarını *Loud ailesi* üzerinden inceleyebiliriz.

Loud ailesi ile ilk defa 1971 yılında karşılaşıldı. Bir televizyon programı için evlerinin her köşesine kameraların kurulmasını kabul eden Loud'lar, bu şekilde doğal yaşamlarını tüm Amerika'nın gözü önünde sürdürmeye başlamışlardı. Bu televizyon programı ile maksat klasik bir Amerikan yaşamını seyircilere göstermekti. Bunun için üç garajlı evi olan, beş çocuklu kalbur üstü bir Amerikan ailesi seçilmişti. Dolayısıyla aileden beklenen tüm dünyaya kusursuz bir örnek sergilemeleriydi. Oysa, bu beklenti olmaksızın dahi kişilerin kamera karşısında tüm gözler üzerlerindeyken doğal bir tavır ve davranış göstermeleri ütöpik bir taleptir. Kusursuz bir yaşam beklentisi aileyi iyice çıkmaza sokmuş, aile üyelerini birbirlerine yabancılaştırmıştı. Programın yönetmeni: "Aile sanki biz odada değilmışız gibi davrandı ve yaşadı" sözleriyle aslında sergilenen bu yaşamın doğallıktan ziyade teatral bir performans olduğunu kabul etmiş durumdadır (Baudrillard, 2020: 49-51). Bu teatral yaşam bir süre sonra ailenin temel dinamiklerini kökünden sarsmıştı. Nitekim bu şekilde sürekli ışıklar altındaki bir yaşamda aile kendi doğalından uzaklaşacaktır.

Evimizin bir köşesinde sürekli bizi takip eden bir kameranın kurulu olduğunu tahayyül edelim. Oturuşumuz, konuşmamız, konuştuğumuz konular, kullandığımız kelimeler, evin dağınıklığı, ev içinde giydiğimiz elbiseler yine aynı mı olacaktır? Panoptikon fikrini eleştiren *Michel Foucault*; gözlendiğinin farkında olan insanların bir süre sonra baskı altında tek düze bir yaşam sürdürmeye başlayacağını ifade etmektedir. Böylece insanlar belli kurallara uyan ve o kurallar etrafında hareket eden robotlara dönüşecektir (Foucault, 1975). Panoptikon bizi doğal yanımızdan koparacaktır. "Belli kurallara uyan robotlar mı yoksa hataları ya da kural tanımazlıkları olan insanlar mı?" sorusu panoptik dünyasının en temel ikilemini oluşturmaktadır. Bu şekilde trajik bir sonuçla; örnek Amerikan ailesi olarak önümüze sürülen Loud'lar programın bitmesinden kısa bir süre sonra dağılmıştır.

Utiliteryan etik kuramının kurucusu Bentham'ın en az maliyetle en fazla faydayı önceleyen hapishane modeli, tasarlandığı şekliyle hiçbir zaman ete

kemiğe bürünmemiştir. Fakat metaforik olarak hayatımızın tam da ortasındadır. Başta güvenlik amacıyla büyükşehirlerin giriş ve çıkışlarına ya da banka ve resmî dairelerinin çevresine kurulan kamera sistemleri, artık sokağımıza kadar girmiş durumdadır. Evinizden dışarı adım attığınız itibarıyla pek çok şehir ve bölgede adımlarınız güvenlik için anbean izlenebilmektedir. Bütünü gözlemleyen bu kameraların toplum üzerindeki dizginleyici etkisini en güzel, trafik denetleme sistemleriyle görmekteyiz. Kameraların olduğu caddelerde sürücülerin kameranın aktif olup olmadığını bilmeksizin o an izleniyor olma korkusuyla trafik kurallarına normalde olduğundan daha fazla riayet ettiği görülmektedir. Kameraların denetimi altında olan bölgede hız kurallarına dikkat eden sürücülerin kameranın görüş alanından çıktığı anda ipinden boşalır gibi süratlendiğine çokça şahit olmuşuzdur. Panoptikon'u sadece görmek ya da gözlemlemek olarak sınırlandırmak günümüz teknolojisine haksızlık olacaktır. Giyilebilir teknolojiler, akıllı saatler, telefonlar; attığımız adımı, çizdiğimiz rotayı, bu rota boyunca kalp hızımızı ve daha pek çoğunu anbean kaydetmektedir. Yardımcı sanal asistanlar her saniye bizi dinlemekte ve emirlerimize amade olmaktadır. Doğru senkronizasyonla hangi saatte, hangi adımda ya da kiminle karşılaştığımız sırada kalp hızımızın arttığı rapor edilebilmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde tüm dünyada kullanıma giren sağlık takip uygulamaları “sağlığımız için iyilik” amacıyla hayatımıza girerken, kötü niyetli üçüncü kişilerin elinde başka amaçlarla da kullanılabilir olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Teknolojinin geldiği noktada ve bu derece hayatımıza dâhil olduğu durumda geleneksel bir mahremiyet ve gizlilik tanımı yapmak demode bir yaklaşım olacaktır. Bu çalışmamızda hayatımıza dâhil olan tüm bu yeni teknolojiler ve gelişmeler doğrultusunda değişen mahremiyet algısı, hasta beklentileri ve sosyo-kültürel etkileşimlerle sağlık alanında mahremiyet ve gizlilik konuları tıbbi etik perspektifinden ele alınacaktır.

Mahremiyet Kavramı

Uzun bir girizgâhın sonunda asıl konumuza dönecek olursak, *Mahremiyet*, bireyin yalnız kalabildiği, biricik olduğu, kendi hâkimiyeti altında olan *özel alanı* tanımlamaktadır. Kişinin kendisine özgü olan dünyasına kimlerin dâhil ve kimlerin hariç olacağının kararı ise kişinin mahremiyet hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle Amerikalı sosyal psikolog Irwin Altman

mahremiyeti; kişinin kendisine özgü alanına girmeye çalışanlar üzerindeki seçici kontrolü olarak belirtmektedir (Altman, 1975: 18). Örnekle açıklayacak olursak, evimiz topluma karşı, odamız ise ailemize karşı mahrem -yani dokunulmaz, izinsiz el sürülmez- alanımızdır. Bu durum evimize ya da odamıza kimsenin giremeyeceği anlamına gelmemektedir. Sadece bunun bizim denetimimiz altında olduğu ve isteğimize göre bu kararın bize ait olduğu anlamına gelmektedir. Evinizi süpürmesi için yardımcı olarak satın aldığınız bir akıllı süpürge ise kendi konumunu doğrulaması için üzerine yerleştirilmiş kamera ya da GPS ile mahrem alanınızı bir anda istemediğiniz kişilerin ulaşımına açmaktadır. Benzer şekilde cep telefonlarımız ve içerisinde saklı bilgiler bizim mahrem alanlarımızdır. Bundan dolayıdır ki telefonlarımızı genellikle basit şifrelerle başkalarının erişimine kapatırız. Fakat akıllı telefonlar yukarıda bahsettiğimiz gibi bize ait ve başkalarının erişimine kapattığımız pek çok bilgiyi depolamakta, kendi bilgi ağı içerisinde saklamakta ve diğer kurumların kullanımına açmaktadır. 2021 yılının hemen başında ülkemizde çıkan *Whatsapp krizi* bunun en açık delilidir. İnternet üzerinden iletişimi sağlayan ve ülkemizde de yaygın kullanıcısı bulunan Whatsapp'ın arka planda bilgilerimizi sakladığını bu şekilde öğrenmiş olduk. Krizin çıkmasına neden olan ise bu bilgilerin üçüncü kişilerle paylaşılması için firmanın bizden izin istemesidir (Habertürk, 2021). Oysa günümüzde benzer izinleri hemen hemen tüm mobil uygulamalara vermiş durumdayız.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte mahremiyet tanımı değişmiş değildir. Fakat mahremiyet algımızda ciddi bir değişim olduğu aşikârdır. Mahremiyet hakkı kişinin kendisine ait dokunulmaz, el sürülmez alanına başkalarının müdahalesini sınırlandırma hakkıdır. Ve tüm haklar gibi mahremiyet hakkı da hem bireysel saygıya hem de yasal korumaya muhtaçtır. Dolayısıyla teknolojiyle birlikte bazı kontrol noktalarının daha kolay geçilebilir olmasına rağmen bu durum sınırı aşmanın mahremiyet ihlali olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Fakat Türkiye'de pek az birey güvenlik kameralarının ya da mobil cihazların mahremiyetlerine aykırı olduğuna dair resmî bir itirazda bulunmaktadır. İlginç olan ise aynı kişiler yukarıda bahsedildiği şekilde telefonlarına, bilgisayarlarına, mail adreslerine kırılmaz şifreler koymaktadır. Gerçek kişilerden saklanan bu bilgilerin arka planda sanal bireylere ulaştığı herkesin malumudur, yine de bu durum insanları rahatsız etmemektedir.

Oysa gerçek birey, bir kişi iken; sanal bireyin kaç kişiden ya da kurumdan müteşekkil olduğu belirsizdir. Bu durum ülkemizde mahremiyet konusundaki sığ algıyı, kişilerin mahremiyet haklarının gerçek kapsamına ve doğasına dair bilinçsiz olduğunu göstermektedir.

Hekim ve Hasta Arasında Sırdaşlık İlkesi

Tıp etiğinin temel mahremiyet konularını *fiziksel mahremiyet*, *bilgi mahremiyeti* ve *hasta sırrı* ya da *sırdaşlık* oluşturmaktadır. *Sırdaşlık*, karşılıklı güven ilişkisi içerisinde paylaşılan sır hükmündeki bilgilerin sırdaşlar dışında başka birine izinsiz aktarılmaması anlamına gelmektedir. Sırdaşlık, genellikle mahremiyet ve daha özelde bilgi mahremiyetiyle karıştırılmaktadır. Mahremiyet bir alan ya da kişiye özel ve kişinin izniyle girilebilen bir dünya tarifederken, sırdaşlık karşılıklı yazılı ya da yazısız sözleşmedir. Aradaki fark bir örnek üzerinden daha doğru anlaşılacaktır. Mesela bir hekim ile hasta arasında sır hükmündeki bilgilere hırsızlık yoluyla ulaşan üçüncü kişi, hastanın mahrem alanını ihlal etmiştir. Fakat burada hekim ve hastanın birbirlerine verdikleri sırdaşlık anlaşmasına halel gelmemiştir. Sır hükmündeki bilgiler dışarı çıksa bile iki taraf da verdiği söze sadık kalmıştır. Hırsız konumundaki kişinin ise zaten böylesi bir taahhüdü yoktur. Hipokratik dönemden günümüze emanet kalan hasta sırrı ve sırdaşlık yukarıda bahsi geçen yeni dünya düzeninde anlam değişimine uğramamıştır. Bugün için de hekim hastasının sırrını korumakla yükümlüdür. Fakat buradaki koruma külli bir muhafaza değildir. Basitçe sözüne sadık kalması ve sır hükmündeki bilgileri hastasından izinsiz üçüncü kişilere aktarmamasıdır. Muhafaza etmek ise daha geniş bir anlam kazanır. Mesela hırsız örneğinde sır hükmündeki bilgilerin muhafaza edilmesi hekimin birincil vazifesi değildir. Burada günümüzde devreye kurumlar girmektedir.

Hipokratik dönem incelenecek olursa; hekim ile hasta arasındaki ilişki basit ikili görüşmenin ötesinde değildir. Tanı büyük oranda anamnez⁴ ve fizik muayeneye dayanacaktır. Özellikle tetkik ve tedavi prosedürleri yoktur. Aslında bu tip geleneksel hekimlik 20. yy'a kadar devam etmektedir. Yaklaşık 2.500 yıllık bu süreçte hastanın mahremiyeti hekimin güvencesi altındadır. Günümüzde ise sağlık sistemi baştan sona değişmiştir. Hekimin hastayla ilgili

⁴ Anamnez, hekimin doğru teşhis koyabilmek ya da mevcut durumu ortaya çıkarmak amacıyla hastasına sorduğu sorularla elde ettiği bilgiler bütünüdür.

elde ettiği veriler, tanı sırasında alınan laboratuvar tetkikleri, görüntüleme sonuçları, daha ileri tanı testleri, uygulanan tedavi prosedürleri, reçeteleri ve diğerleri büyük bir data oluşturmaktadır. Tüm bu datanın eski usulde kâğıtlarda ve hasta dosyalarında saklanması ise mümkün değildir. Yine uzmanlaşmayla birlikte bir hastanın tanısı için ilgili hekimin yanı sıra birden çok branş hekiminin değerlendirmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Hekimler arası iletişim için bilişim teknolojileri kullanılmaktadır. Bu durum yeni sağlık sistemini dijitalleşmeye zorlamaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte ise sistemin devamlılığı ve güvenliği için üçüncü şahıslar konuya dâhil olmak durumundadır.

Tek bir hasta üzerinden sistemi incelediğimizde; hastaya ait bilgiler sadece hekim tarafından sisteme işlense dahi en az bir tıbbi sekreter o sistemin devamlılığını sağlamak için görevlendirilmektedir. Her branşın hastayı değerlendirmesi sırasında yeni hekimler ve onların yardımcı sağlık personelleri bu mahrem alana dâhil olmaktadır. Tedavi sürecine katılabilmeleri için hastaya ait bazı bilgilerin hemşireler ile de paylaşılması gerekmektedir. Sistemin devamlılığının ve veri tabanının güvenliğinin sağlanması için sağlık dışı personeller sisteme entegre olacaktır. Bu verilerin yok olmaması için tüm sistem yedeklenecek ve ikinci bir merkezde saklanacaktır. İkinci merkez ve ana merkezle birlikte bu şekilde mahrem alana müdahil toplam kaç kişi olduğu ise muammadır.

Bu örnek tabii ki hiçbir şeyin sırlı, saklı ve mahrem olmadığı bir düzenin doğruluğunu savunmak için verilmiş değildir. Böylesi bir düzenin olumsuz sonuçları Loud ailesi üzerinden anlatılmış durumdadır. *John Stuart Mill* “insanoğlunun onurunu biraz olsun gözeten hiç kimsenin itiraz etmeyeceği bir husus” olarak kişiye ait, diğerlerinin müdahalesinden korunmuş özel bir alanı olması gerektiğini savunmaktadır (Mill, 1848: 514). Bu hakikat, dönemlerden bağımsız olarak her daim var olacaktır ve gerekliliği tartışmaya kapalıdır. Fakat günümüz dünyasında sağlıkta mahremiyet konusu hekimlerden ziyade büyük oranda sistemin güvenliğini ve devamlılığını sağlayan kurumların sorumluluğundadır. Güncel hayattaki panoptikon metaforları; sağlık alanında *in silico* (bilgisayar ortamı) kayıt sistemleriyle yerini almaktadır. Devlete bağlı kurumlar arası entegrasyon ile T.C. kimlik numaranızı hastaneye kayıt için verdiğiniz anda kaydınızı yapacak kişi sizi hastane sistemine kaydederken

oturduğunuz adresten tutun aile üyelerinize, kan grubunuzdan geçmiş hastane başvuru verilerine kadar hepsine ulaşabilmektedir. Bu andan itibaren tanı ve tedaviye dâhil olacak tüm hekim ve diğer sağlık personelleri de aynı verilere sistem üzerinden ulaşabilmektedir. Popüler akım ise bu bilgilerin saklanmasıyla ziyade daha fazla açılmasından yanadır. Sağlıkçıların bu isteği tabii ki kötü niyetli bir talep değildir. Hasta geçmişine ait elde edilen güvenilir bilgi sayısı arttıkça doğal olarak daha doğru tanı ve tedavi süreci oluşmaktadır. Basit bir örnekle hastanın geçmişte kullandığı ilaçları hangi süre ile ne miktarda kullandığına ait verilere ulaşım izni hekimin merakından ziyade hastanın iyiliği içindir. Diğer yandan bu veri hastanın mahrem bilgisidir. Ve bu verilere ulaşım sırasında bazı tedbirler koyulması gerekmektedir. Basit kodlama, numaralandırma ya da şifreleme sistemleri günümüzde en sık kullanılan *in silico* mahremiyet tedbirleri olarak görülmektedir. Fakat bunlar yukarıda bahsettiğimiz buz dağının (büyük verinin) sadece görünen kısmını perdelemektedir.

Projeksiyonu sağlık sisteminden bireylere çevirdiğimizde ise Hipokratik dönemden günümüze özünde ciddi bir değişim yoktur. Hekimler ve diğer sağlık personelleri hastalarının hem fiziksel hem de bilgisel mahremiyetlerine en yüksek dereceden saygı göstermekle yükümlüdürler. Mahremiyete saygı tüm bu gelişmelerden münezzeh bir kanundur. Tabii ki şartlar ve mekânlar değişmiş durumdadır. İki bin beş yüz yıllık süreçte hasta muayene alanları hasta evlerinden ve odalarından *arena sistemi* diye adlandırılan büyük şehir hastanelerinin her daim hareketli ve harareti polikliniklerine dönüşmüş ve mahremiyetin muhafazası zorlaşmıştır. Fakat mahremiyete saygı kuralı temel olarak değişmemiştir. Hekim ve diğer sağlık personeli, hastasının sırrına ve mahrem alanına azami saygıyı göstermeli ve korunması yönünde eylemlerde bulunmalıdır.

Tıbbın hastaya bütüncül yaklaşımı nedeniyle özellikle acil servisler ve yoğun bakımlarda hastaların kıyafetleri soyularak muayene edilmeleri, bu şekilde takip edilmeleri gerekliliği; bu alanların kaotik yoğunluğuna bağlı olarak fiziki ve beden mahremiyetinin ihlaline neden olabilmektedir. Sağlığın, beden, ruh ve sosyal yönden tam iyilik hâli olduğu unutulmamalıdır. Haliyle tıbbi bir gerekçeyle hasta bedeni açığa verilirken kişinin mahremiyet ihlali neticesinde

yaşayacağı sosyal ve psikolojik ıstırap göz ardı edilememeli ve durumun tıbbi gerekliliği hastaya izah edilerek beden ve fiziki mahremiyete azami derecede hassasiyet gösterilerek tıbbi teşhis ve tedavi devam ettirilmelidir. Diğer bir husus da özellikle hekimlerin kendi aralarında hasta tartışırken ya da akademik platformlarda hasta vakaları paylaşırken bu ihlalleri sehven ama sıkça yaptıkları görülmektedir. Bu nevi ihmaller naif hatalar gibi görünse de hasta-hekim ilişkisinin korunması ve hekimlerin zihinlerindeki mahremiyet duvarının güçlenmesi açısından da önemlidir.

Hastanın Medya Mahremiyeti

Diğer yandan özellikle günümüzde yaşam, sosyal medya ile senkronize şekilde devam etmektedir. İnsanlar güzel hatıraları gibi meslekî ve akademik gündemlerini de anlık olarak sosyal medyada paylaşmaktadır. Benzer şekilde hekimlerin, hastalarıyla ilgili sır hükmündeki bilgileri ve fotoğrafları izinli ya da izinsiz olarak sosyal medyada paylaştıklarına şahit olmaktayız. Bu gibi durumlar, hasta mahremiyetini ihlal etmekle birlikte sırdaşlık sözleşmesine de halel getirmektedir ve yeni bir mahremiyet tartışması bu şekilde oluşmaktadır: Medya mahremiyeti. Yine hastaların hayat hikâyeleri anonimleştirilerek kitap sayfalarına ya da televizyon ekranlarına yansıtılmaktadır. Burada hasta isminin gizlenmesi ya da değiştirilmesi-anonimleştirilmesi sırdaşlığın korunduğu anlamına gelmemektedir. Bu gibi özellikli hayat hikâyelerinin etrafınızda yaşandığını düşünün. Ekrandaki karakter ile komşunuzun eşleştirmesini ismi anılmadan da yapabilirsiniz. Bu durum hasta ve hekim arasındaki güven ilişkisini kökünden sarsacaktır. Bu gibi paylaşımları yapan kişilerin anonimleştirme dışında diğer bir klasik savunması da hasta ve yakınlarından gerekli izinlerin alındığı yönünde olmaktadır. Ne var ki bu türlü izinler tıbbi etik açısından anlamlı değildir. Hasta onamı ancak baskı, ikna, manipülasyon, korku, kaygı, vefa borcu gibi iradeyi sınırlayıcı ve tesir altında bırakacak herhangi bir etki olmaksızın verilmişse geçerli bir onamdır (Beauchamp ve Childress, 2017: 210-212). Bununla birlikte ancak tam bir bilgilendirmenin ardından verilmişse gerçek bir bilgilendirilmiş onam olacaktır. Peki hasta bu izni verirken aslında gönüllü olmadığı hâlde hekiminin kendisi için yaptıkları karşısında bir vefa borcu ya da hekimini üzecek bir eylemden kaçınma niyetiyle hareket ediyorsa ne olacaktır. Bu durumda hastanın özgür bir irade

gösterdiğini söylemek güçtür (Temel ve Ertin, 2013). Buradaki asıl üzücü durum ise hekimlerin PR (public relations-halkla ilişkiler) çalışması⁵ ya da maddi kaygılar nedeniyle bu şekilde hasta paylaşımları yaparken mahremiyet ve hasta sırrı konularını gündemlerine getirmiyor olmaları ya da bu konuyu hastadan izin alındı ya da anonimleştirildi gibi sığ önermelerle geçiştiriyor olmalarıdır.

Panoptik Sağlık

In silico ya da *panoptik* sağlık düzeni hem hastaların hem de hekimlerin davranışlarını şekillendirmektedir. Her şeyin kayıt altında olduğunu bilen hastalar sisteme kaydolmasını istemedikleri bilgileri, şikâyetlerini ya da bulgularını hekimlerinden gizleyebilmekte ya da kendisinin olmadığı şekilde davranışlar sergileyebilmektedir. Güncel bir örnekle pandemi döneminde hastalığı geçirenlerin aşı programına dâhil olmayabileceği gibi basit bir iddia yüzünden hastalık semptomları gösteren kişiler aşından mahrum kalmamak için tanı testi yaptırmaktan imtina etmektedirler. Yine hekimlerine başkaca hastalıkları için giden kişiler Covid damgasına maruz kalmamak için eşlik eden ateş, öksürük gibi şikâyetlerini gizleyebilmektedir. Madalyonun diğer tarafında ise her şeyin kayıt altında olduğunu bilen hekimler olası bir malpraktis (tıbbi hata) korkusu nedeniyle tanı ve tedavi aşamasında herhangi bir inisiyatif kullanmaktan çekinebilmektedir. Oysa gerçek hekimlik kanıta dayalı tıbbi bilginin hekimlik sanatıyla birleştirilmesinden müteşekkil iken kayıt altına alınma korkusu hekimlerin sanatlarını layıkıyla icra etmelerinin önüne geçmektedir. Bu defa tek düze hastalar ile onları kitabi bilgilerle tedavi etmeye çalışan robot hekimler ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Eskilerin “yerin kulağı vardır” mübalağası günümüzde bir gerçeklik haline gelmiştir, hatta artık havanın da kulağı vardır ve gizlilik imkânsız bir beklenti hâline gelmektedir. Yine de tıbbi etiğin temel konularından sır saklama yükümlülüğü ve mahremiyete saygı ilkeleri bugün dahi değişmeyen kurallardır. Hekimler her koşulda hastalarının mahrem alanlarına azami saygıyı göstermek ve korunmasına yardımcı olmakla mükelleftirler.

⁵ PR (Halkla ilişkiler) Çalışması, genellikle bir kurum ya da örgütün temas içerisinde olduğu kişilerin ilgi ve desteklerini celbetmek ya da devam ettirmek amacıyla yaptığı ikna, retorik ve algı çalışmasıdır.

Bununla birlikte günümüzde hâlâ “hasta sırrı yalnızca hasta ile müdavi hekim arasında kalmalıdır” gibi üstenci sözler serdedenler mevcut dünyaya gözlerini kapamış kişilerdir. Daha gerçekçi bir yaklaşım ise güncel durum ile tarihsel önerme arasındaki dengeyi sağlamak ve bu doğrultuda mevcut düzenleri tekrar gözden geçirmektir. Son yıllarda ülkemizde sağlık alanında özellikle in silico platformlarda yapılan düzenlemelerle hasta bilgilerine hastane personeli dâhil herkesin izinsiz erişiminin sınırlandırılması ya da hasta bilgilerinin numerik kodlanması bu alanda gerçekleştirilen doğru ve yerinde müdahalelerdir.

Kaynakça

- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior: privacy, personal space, territory, and crowding*. Monterey, Kaliforniya: Brooks/Cole Pub. Co.
- Beauchamp, TL. ve Childress, JF. (2017). *Biyomedikal etik prensipleri*. (M. K. Temel, Çev.). İstanbul: BETİM.
- Baudrillard, J. (2020). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: DoğuBatı.
- Bentham, J. (1798). *Proposal for a new and less expensive mode of employing and reforming convicts*. Londra: Hansard.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris: Éditions Gallimard.
- Mill, J. S. (1848). *Principles of political economy, with some of their applications to social philosophy*, vol. 2. Boston: Charles C. Little & James Brown.
- Temel, M. K. ve Ertin, H. (2013). HIV pozitif bireyin topluma entegrasyonu: Türkiye’de HIV/AIDS ve sosyoetik refleksiyonlar. *Yeni Üroloji Dergisi*, 8 (1), 50–54.
- Habertürk, HT. (2021). *WhatsApp sözleşmesi iptal mi? Geri adım geldi mi? Uzatma açıklaması geldi*. 5 Mart 2021. <https://www.haberturk.com/whatsapp-sozlesmesi-iptal-mi-geri-adim-geldi-mi-uzatma-aciklamasi-geldi-2939319-teknoloji>.

Notlar

Lined area for notes, consisting of multiple horizontal lines.

Notlar

Lined area for notes, consisting of multiple horizontal lines.

Eskişehir Yolu Söğütözü Mahallesi 2177. Sokak No: 10/A Çankaya – ANKARA

web: aile.gov.tr